

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

İletişim Bilimleri Bilim Dalı

NEO LİBERAL ÖZDENİN İNŞASI OLARAK TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİM EKOSİSTEMİ VE AKADEMİSYENLER

Murat ÖZDEMİR

Doktora Tezi

Ankara, 2024

NEO LİBERAL ÖZDENİN İNŞASI OLARAK TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİM
EKOSİSTEMİ VE AKADEMİSYENLER

Murat ÖZDEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı

İletişim Bilimleri Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Murat ÖZDEMİR tarafından hazırlanan "Neo Liberal Öznenin İnşası Olarak Türkiye'de Yükseköğretim Ekosistemi ve Akademisyenler" başlıklı bu çalışma, 07/06/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Suavi AYDIN (Başkan)

Prof. Dr. Ahmet Serhat KAYMAS (Danışman)

Prof. Dr. Emre TOROS (Üye)

Prof. Dr. İlker ÖZDEMİR (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Erman DEMİR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Murat ÖZDEMİR

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ahmet Serhat KAYMAS** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Murat ÖZDEMİR

ÖZET

ÖZDEMİR Murat. *Neo Liberal Öznenin İnşası Olarak Türkiye’de Yükseköğretim Ekosistemi ve Akademisyenler*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Bu tez Türkiye’de yükseköğretim ekosistemine odaklanmakta, neoliberal ekonomi politik ekseninde yükseköğretim alanını ve akademik emeği analiz etmektedir. Neoliberal politikalar neticesinde üniversiteler küresel ölçekte idari, mali ve akademik bağlamda dönüşüm geçirerek Anglo-Amerikan olarak tarif edilen girişimci üniversite anlayışını model almışlardır. Benzer şekilde Türkiye’de de uygulanmaya konulan girişimci üniversite modeli yükseköğretim ekosistemini piyasa odaklı bir akılsallıkla kuşatmaya başlamış ve şirket ideolojisi doğrultusunda üniversite mecrası bir dizi yapısal dönüşüm geçirmiştir. Şirket örgütlenmesini, yapılanmasını ve dilsel süreçlerini içinde barındıran girişimci üniversite anlayışı neoliberal politikaların hedeflerine yönelik olarak hegemonik hale getirilmeye çalışılmakta ve yükseköğretim alanı kapitalist yeni bir üretim modeli olarak metalaşma sürecine girmektedir. Yükseköğretimin metalaşması bir yönüyle akademik emeğin de piyasanın taleplerine uygun hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan neoliberal politikalar ile girişimci üniversite anlayışı akademik emeği de dönüşüme tabi tutarak girişimci akademik özneleri ön plana çıkarmakta ve geleneksel akademik kültürü de yerinden etmektedir.

1980 sonrası Türkiye’de başlayan neoliberal dönüşümün üniversiteler üzerindeki etkisi, YÖK’ün işlevi, rekabet sisteminin küreselleşmesi, üniversitelerin gittikçe daha az özerk kimliğe bürünmesi, nitelik kaybının yaşanması, üniversitelerin endüstri tarzı kurulumu ve yönetimi, eğitim hakkının satılabilir metaya dönüşmesi, kamusal yarar bilincinin aşınması gibi başlıklar ile Türkiye özelinde neoliberal politikalar sonucu üniversitelerin devlet-vakıf bağlamı ele alınmaktadır. YÖK mevzuatı, akademik emeğin 1980 sonrası gittikçe güvencesiz hale gelmesi, üniversite özerkliğinin aşınması üniversitelere yüklenen kamusal yarar misyonunu ortadan kaldırmakta, üniversiteler sermaye tarzı bir fabrika modeline dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Üniversite varlığının bilgi ekonomileri çerçevesinde fabrika modeline dönüştürülmesi neticesinde akademik emek de yeni sömürü ilişkilerine eklemlenmiştir. Bu çalışma bu bağlam ekseninde yükseköğretim literatürü içinden neoliberal rasyonalitenin girişimci üniversite anlayışına odaklanmakta, girişimci üniversite modelinin akademik özneleri nasıl dönüştürdüğüne ve onu nasıl yeni yönetim aklıyla kurduğuna yoğunlaşmakta, saha çalışması üzerinden Türkiye’nin güncel yükseköğretim ekosistemine ve akademik emeğin varoluşsal koşullarına odaklanarak yükseköğretimi neoliberal ideoloji üzerinden eleştiriye açmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Neoliberal Üniversite, Girişimci Üniversite, Akademik Emek, Yükseköğretim Ekosistemi

ABSTRACT

ÖZDEMİR Murat. *Higher Education Ecosystem and Academics in Turkey as the Construction of the Neo-Liberal Subject*, Doctoral Thesis, Ankara, 2024.

This thesis focuses on the higher education ecosystem in Turkey and analyzes the field of higher education and academic labor on the neoliberal political economy axis. As a result of neoliberal policies, universities have undergone a global transformation in administrative, financial and academic terms and have taken the entrepreneurial university approach, which is described as Anglo-American, as a model. Similarly, the entrepreneurial university model, which was put into practice in Turkey, started to surround the higher education ecosystem with a market-oriented rationality, and the university medium went through a series of structural transformations in line with the company ideology. Entrepreneurial university understanding, which includes company organization, structuring and linguistic processes, is tried to be hegemonic for the goals of neoliberal policies, and the field of higher education enters the commodification process as a new capitalist production model. The commodification of higher education means that academic labor also acts in accordance with the demands of the market. In this respect, neoliberal policies and entrepreneurial university understanding have also transformed academic labor, bringing entrepreneurial academic subjects to the forefront and displacing traditional academic culture.

The effects of the neoliberal transformation that started in Turkey after 1980, the function of YÖK, the globalization of the competition system, the less autonomous identity of universities, the loss of qualifications, the industrial-style establishment and management of universities, the transformation of the right to education into a salable commodity, the erosion of public interest awareness, and the state-foundation context of universities as a result of neoliberal policies in Turkey are discussed. The legislation of YÖK, the fact that academic labor became increasingly insecure after 1980, the erosion of university autonomy removes the public benefit mission imposed on universities, and universities are tried to be transformed into a capital-style factory model. As a result of the transformation of university existence into a factory model within the framework of knowledge economies, academic labor has also been added to new exploitation relations. In this context, this study focuses on the entrepreneurial university understanding of neoliberal rationality within the higher education literature, focuses on how the entrepreneurial university model transforms academic subjects and establishes it with a new management mind, focuses on Turkey's current higher education ecosystem and the existential conditions of academic labor through fieldwork, and opens higher education to criticism through neoliberal ideology.

Keys Words

Neoliberal University, Entrepreneurial University, Academic Labour, Higher Education Ecosystem

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar.....	ix
ŞEKİLLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM NEOLİBERALİZM VE BİLGİ EKONOMİSİ OLARAK ÜNİVERSİTELER	16
1.1. NEOLİBERALİZMİN ETHOSU	17
1.1.1. Siyasal İktisadın Dönüşümü: Neoliberalizmin Doğuşu.....	21
1.1.2. Küresel Ekonomi Olarak Neoliberalizm	25
1.1.3. Piyasanın Güdümünde Neoliberal Devlet.....	29
1.1.4. Neoliberalizm Sonucu Liberal Demokrasinin Aşınması	32
1.1.5. Neoliberal Düzendeki Özenin Değişen Morfolojisi.....	34
1.1.6. Neoliberal Düzendeki Sermayenin Değişen Doğası.....	40
1.2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN TARİHÇESİ.....	45
1.2.1. Üniversitelerin Tarihsel Arka Planı	47
1.2.2. Dünya'da Üniversite'nin Gelişimi	51
1.2.2.1. Humboldtçu Geleneğin Doğuşu	55
1.2.3. Osmanlı'da Üniversiteler Tarihi	58
1.2.4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Yükseköğretimin Tarihi	61
1.2.5. Türkiye'de Neoliberal Üniversite'nin Kökenleri ve YÖk.....	67
1.3. BİLGİ EKONOMİSİ OLARAK ÜNİVERSİTELERİN YÜKSELİŞİ.....	74
1.3.1. Bilginin Değişen Statüsü	77
1.3.1.1. Bilgi Toplumu Tartışmaları Ekseninde Üniversite	80
1.3.2. Kültür Üniversitesi Sonrası Kitle Üniversitesi.....	85
1.3.3. Üniversitenin Değişen Rolü	93
1.3.3.1. Üçüncü Nesil Üniversite: Girişimci Üniversite Modeli.....	99
1.3.4. Küresel Bilgi Ekonomisi ve Üniversiteler	102

1.3.4.1. Küresel Bilgi Ekonomisi ve Bologna Bildirgesi	106
1.3.4.2. Türkiye’de Bologna Süreci	109
1.3.5. Araştırma Üniversitesinden Girişimci Üniversite Doğru	112
1.3.5.1. Girişimci Üniversite Modeline Farklı Yaklaşımlar	117
1.3.5.2. Türkiye’de Girişimci Üniversite Modeli	122
1.3.6. Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Ekonomi Politigi	126
1.3.6.1. Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Tarihsel Gelişimi	128
1.3.7. Yaratıcı Endüstriler Olarak Girişimci Üniversite	134
2. BÖLÜM ÜNİVERSİTE, DEVLET, SERMAYE İLİŞKİSİ VE BİLİM İLETİŞİMİ	143
2.1. NEOLİBERAL DÜZENDE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ	148
2.1.1. Üniversite ve Özerklik Problemi	156
2.1.1.1. Modern Çağda Üniversite Özerkliği	158
2.1.1.2. Girişimci Üniversite Anlayışı Sonrası Değişen Üniversite Özerkliği	162
2.1.2. Türkiye’de Özerk Üniversite Problemi	165
2.1.3. Türkiye’de Üniversite Ve Devlet İlişkisi	170
2.1.4. Yeni Sermaye Aktörü Olarak Üniversiteler	177
2.1.5. Kültürel Demokrasinin Aşınması Ve Üniversite	181
2.1.6. Biyo-Politik Mekân Olarak Üniversitenin Varlığı	185
2.1.7. Akademik Emegın Prekerleşmesi	190
2. 2. GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTE MODELİNDE BİLİM İLETİŞİMİNİN ÖNEMİ	193
2.2.1. Bilim İletişiminin Kavramsal Tanımı	195
2.2.2. Bilim İletişiminin İşlevi	197
2.2.3. Bilim İletişiminin Etkinlikleri	202
2.2.4. Politik İletişim Olarak Bilim İletişimi	205
2.2.5. Neoliberalizm Ekseninde Bilim İletişiminin Rolü	207
2.2.6. Girişimci Üniversite’ye Karşı Yurttaş Bilimini Savunmak	210
3. BÖLÜM TÜRKİYE YÜKSEKÖĞRETİM EKOSİSTEMİ VE AKADEMİK ÖZNEİNİN İNŞASI	217
3.1. BULGULAR: NEOLİBERAL DÜZENDE AKADEMİK EMEK	217
3.1.1. Neoliberal Akademik Kültürü Anlamak	223
3.1.2. Saha Analizi: Derinlemesine Görüşme Notları	226
3.1.2.1. Akademide Depresyon, Stres, Anti-Depresan	228
3.1.2.2. Akademide Anti-Demokratik Süreçler	238
3.1.2.3. Kendini Değersiz Hissetme ve Dışlanma	249
3.1.2.4. Akademik Yaşam ve Özerklik Yanılsaması	261

3.1.2.5. Gelir Yetersizliği, Yabancılaşma ve Korku	274
3.1.2.6. Akademide Kayırmacılık, Kollamacılık, Nepotizm.....	282
3.1.2.7. Yetersiz Çalışma Koşulları	286
3.1.2.8. Performans Baskısı ve Yeni Beceriler Geliştirmenin Zorluğu.....	292
3.1.2.9. Sendikasılaşma ve Örgütsüzlük.....	298
3.1.2.10. Esnek Çalışma Saatleri ve Belirsizlik	303
3.1.2.11. Akademide Bilim Etiği Sorunsalı, Plagiarism.....	307
TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME	311
KAYNAKÇA.....	339
Ek 1: ORJİNALLİK RAPORU.....	356
Ek 2: ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ	358

TABLÖLAR

Tablo 1 : Üniversite Kurumunun Tarihsel Gelişimi.....	84-85
Tablo 2 : Evrimsel Aşamalara Göre Üniversite Özellikleri.....	101

ŞEKİLLER

Şekil 1: Üniversite-Devlet-Sanayi İlişkisinin Tarihsel Gelişimi.....	131
Şekil 2 : Devlet, Üniversite ve Özel Sektör İlişkisinin Evrimsel Aşamaları.....	133

KISALTMALAR LİSTESİ

- Amerika Birleşik Devletleri: ABD, 71
 Araştırma Geliştirme: Ar-Ge, 115
 Avrupa Birliği: AB, 24
 Avrupa Birliği Komisyonu: ABK, 139
 Avrupa Kredi Transfer ve Biriktirme Sistemi: ECTS, 111
 Avrupa Üniversiteler Birliği: EUA, 123
 Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi: EQF, 111
 Birleşik Krallık Kültür, Medya ve Spor Departmanı: DCMS, 138
 Birleşmiş Milletler: UN, 24
 Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü: UNESCO, 96
 Dünya Bankası: WB, 33
 Dünya Ticaret Örgütü: WTO, 24
 Dünya Üniversiteler Servisi: WUS, 152
 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü: OECD, 106
 Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği: ASEAN, 24
 Güneyin Ortak Pazarı: MERCOSUR, 24
 Hizmet Ticareti Genel Anlaşması: GATS, 105
 Kalite Güvencesi Standartları ve Yönergeleri: ESG, 111
 Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması: NAFTA, 24
 Marmara Araştırma Merkezi: MAM, 127
 Massachusetts Teknoloji Enstitüsü: MIT, 120
 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi: ÖSYM, 68
 Sivil Toplum Kuruluşları: STK, 115
 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği: SSCB, 205
 Türk Dil Kurumu: TDK, 148
 Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu: TÜBİTAK, 123, 127
 Türkiye Büyük Millet Meclisi: TBMM, 61
 Türkiye Cumhuriyeti: T; C:, 173
 Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği: TÜSİAD, 111
 Uluslararası Para Fonu: IMF, 24
 Üniversitelerarası Kurul: ÜAK, 68
 Web of Science: WoS, 72
 Yükseköğretim Denetleme Kurulu: YDK, 68
 Yükseköğretim Kurumu: YÖK, 3

GİRİŞ

Immanuel Kant “Aydınlanma Nedir?” sorusuyla yaşadığı dönemin aktüel varlığı üzerine düşüncelerini belirtirken toplumsal dönüşümün izleğini sorunsallaştırmaktaydı. Kısaca yaşadığı dönemin güncelliğinin değişimi üzerine fikir yürütmekteydi (Kant, 2023). Kendi yaşadığı söylemsel hakikatleri nesneye dönüştürerek kendini geçmiş ve gelecek karşısında konumlandırarak içinde yaşadığı zamanın dönüşümünün ruhunu anlamaya çalışmaktaydı. Böylece eleştirel bir bilinç ekseninde sınırlar üzerine kafa yormakta, sınırların dönüşümünü, çağların tutum ilkelerinin farklılığını tahlil etmekteydi (Foucault, 2014). Kant’ın bu bakışından ilham alarak bu çalışma üniversitenin güncelliğini sorunsallaştırarak üniversite örgütlenmesinde olup bitenlerin sınırlarını anlamaya çalışmakta, yaşanan neoliberal ekonomi politik gerçekliğin üniversite dönüşümü üzerindeki politikasının ne tür yapılanmalara yol açtığını göstermeye çalışmaktadır.

Bu tez geleneksel üniversite kültürünün görece daha baskın olduğu Çukurova Üniversitesi lisans eğitimim ile Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi sürecimin 2018 yılında araştırma görevlisi olarak başladığım vakıf üniversitesi olan Nişantaşı Üniversitesi’yle olan kesişimiyle fikri altyapısı meydana gelmiştir. Türkiye koşullarında geleneksel bürokratik üniversite kültürünün görece daha egemen olduğu Çukurova Üniversitesi ve Hacettepe Üniversite’sinde edindiğim üniversite kültürünün araştırma görevlisi olarak başladığım girişimci üniversite örgütlenmesinin baskın olduğunu düşündüğüm Nişantaşı Üniversitesi’yle farklılık göstermesi üniversite fikri üzerine daha yoğun bir şekilde düşünmeme neden olmuştur. Üniversite örgütlenmesini Aydınlanma ve modernite fikrinin koruyucusu ve geliştiricisi olarak tahayyül ettiğim, özerkliğin ve özgür bilimin mekanları olarak düşündüğüm üniversite örgütlenmesinin araştırma görevlisi olarak bir paydaşı olmamla yaşadığım yeni deneyimler neticesinde üniversite varlığının dışardan görüldüğü gibi bir yapı olmadığını keşfetmem beni bu tezi yazmaya sevk etmiştir. Bugün üniversiteler tarihsel olarak inşa edilmiş kavramsal değerlerinden uzaklaştırılmakta, tarihsel misyonları değersizleştirilmekte ve belleklerden silinerek girişimci üniversite kültürü doğal, mutlak ve sanki “her zaman oradaydı” algısıyla kendini ideolojik eksende hegemonikleştirmektedir. Bu açıdan esasında demokratik gelişmenin bir merkezi olarak gördüğüm üniversitenin, yaşanan neoliberal

kuşatma ile girişimci bir kimliğe büründürülmesine karşı bir direnç verisi oluşturmayı hedeflediğim bu çalışmayla üniversitenin demokrasi ve insan yaşamının gelişimi adına Aydınlanma ve modernite değerlerinin sürdürülmesinde merkezi rolünü göstermeyi amaçlamaktayım.

Modern zamanların bilim, kültür, estetik alanının merkezi konumunu temsil eden üniversite varlığı neoliberal ekonomi politik uygulamalarla beraber küresel ölçekte 1980'lerden itibaren büyük bir dönüşüm içine girmiştir. Üniversitenin yaşadığı bu dönüşüm ülkeler nezdinde farklılık göstermesine karşın ortak bir hedefte buluşmaktadır. Bir yönüyle bu dönüşüm üniversitenin piyasayla bütünleşmesi, piyasanın dinamikleri çerçevesinde hareket etmesi anlamına gelmekte, üniversite-toplum ve üniversite-devlet ilişkisinde yeni açılımlara sebebiyet vermektedir. Bu çerçevede modern zamanların üniversite ideasını oluşturan değerler de neoliberal üniversite ideolojisi ekseninde yeniden şekillenmekte, geleneksel değerler aşınmakta ya da önemsizleştirilerek üniversitelere piyasayla bütünleşen "girişimci" bir kimlik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan modern zamanlarda üniversitenin meşruiyet zeminini oluşturan ilkeler, değerler neoliberal girişimci akıl ile tasfiye edilmekte, üniversitenin geleneksel epistemoloji, ontoloji ve iletişimsel kimliği şirket ideolojisinin ereklerine göre dönüşüm geçirmektedir. Modern zamanların üniversite ontolojisi aklın rasyonel erekleri etrafında örgütlenirken epistemolojik bağlamda ise hakikat arayışı üniversitenin entelektüel hedefleriyle örtüşmekteydi (Barnett, 2008). Kısaca üniversiteye hayat veren evrensel ilke ontolojik temelde akılken, hakikat kendinde bir amaç olarak ele alınmaktaydı. Bu bağlamda modern zamanlarda üniversite eğitim, araştırma ve kültürel aktarım merkezleri olarak toplumsal zekanın merkezini oluşturmaktaydı. Bu bakımdan üniversite iletişimsel müzakerenin ve spekülâtif tartışmanın mekanları olarak modern zamanların en önemli kültürel kamusal alanı olarak var olagelmıştır.

Modern zamanlarda üniversite aklın sınırları çerçevesinde kendini konumlandırırken, bilgi ve toplumla ilişkisinde rasyonel hedefler doğrultusunda hareket etmekteydi. Buna karşın neoliberal ideoloji ile üniversitelere yerleştirilmeye çalışılan girişimci ruh, bilginin değişim değerini ön plana çıkarmakta, tarihsel bir mücadele sonucu üniversite kimliği ile bütünleşen "akıl, hakikat, bilgi, iletişim, anlayış, açıklık, eleştiri ve özgürlük" (Barnett,

2008, s. 60) kavramları evrensel gücünden uzaklaştırılarak değerden düşürülmektedir. Üniversitenin piyasayla bütünleşmesi üniversitenin geleneksel kodlarını, değerlerini ve kavramsal gücünü yeniden şekillendirirken üniversitenin akademik kimliklerini de bu doğrultuda dönüştürmektedir. Bir bakıma piyasanın ruhuyla yaşayanlar piyasanın gözüyle dünyaya bakmakta, şirket ideolojisini taşıyan rekabet ve verimlilik anlayışı ile girişimci kimlik akademik dünyada hegemonik hale getirilmeye çalışılmaktadır. Üniversitenin piyasayla bütünleşmesi beraberinde birçok sorunsalı ve tartışmayı da alevlendirmiştir. Piyasayla bütünleşen girişimci üniversite modeli üniversitenin toplumsal alandaki işlevini yeniden yapılandırırken üniversitenin ne olduğu tartışmalarına farklı boyutlar kazandırmakta ve 1990 sonrası küresel bir trend haline gelen girişimci üniversite modeli neoliberal ekonomi politik ekseninde analiz edilerek yükseköğretim mecrası üretim ve üretim ilişkilerinin yeni bağlamı çerçevesinde anlaşılmasına çalışılmaktadır. Girişimci üniversite modeli, neoliberal kapitalist üretim ilişkilerinde üniversiteye yüklenen yeni bir misyonun adını tanımlarken, üniversite varlığını piyasanın ereklerine yönelik şekillendirmekte, üniversitenin spekülasyon, eleştirel yönünü zayıflatarak toplumsal çelişkilere yönelik itiraz gücünü de yerinden etmektedir. Kısaca girişimci ruh toplumsal alanı verili kabul ederek, çıkar gruplarının-iktidar yapılarının varlığını göz ardı etmekte, ekonomi-politik çelişkileri, ideolojik gerçekliği akademik çalışmalarda değerden düşürerek, eleştirel çalışmaların varlığını zayıflatmaktadır. Oysa modern zamanların üniversite ideası, çağın canlı fikirlerinin toplumla buluşturularak, toplumsal zekanın gelişmesi ve demokratik kültürün yaygınlaşması hedefiyle ele alınmaktaydı. Öyle ki hümanist öğretiler zemini üzerine kurulan modern üniversite fikri araştırma ve kültürel aktarım merkezleri olarak tasarlanmıştı. Bir yönüyle modern üniversite fikri özgür, tam insanın yetiştirilmesi için gereken bilginin üretildiği ve toplumla buluşturulduğu mekanlar olarak toplumsal alanda meşruiyet zemini kazanmıştı.

Ekonomi politişin dönüşümü ile neoliberal politikalar ekseninde üretim ve üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümle bilginin sermayeleşmesi, özne merkezli beşerî sermaye anlayışının yeni iktisadi değer olarak ele alınması üniversite fikrini de yeni bir evrim aşamasına taşıyarak “girişimci üniversite” modeli olarak tarif edilen Anglo-Amerikan üniversite örgütlenmesini küresel düzlemde hegemonik hale getirmiştir. Şirket bilincini

içinde barındıran Anglo-Amerikan modeli olarak dile getirilen girişimci üniversite, sermayenin çıkarlarına yönelik yapılandırılırken, üniversiteyi araçsal¹ bir konuma getirerek daha demokratik bir kültürün inşasında üniversitenin sahip olduğu gücü zayıflatarak, toplumsal ve evrensel yararı, etik sorumluluk duygusunu da aşındırmaktadır. Girişimci üniversite modeli toplumsal dönüşüme yön verecek birey ve yaratıcı yeteneklerin eğitimini öğretimin kapsamına alırken, öğretim-araştırma anlayışı pazarın taleplerine göre şekil almaktadır. Bir bakıma girişimci üniversite anlayışında üniversitenin işlevi toplumsal yarardan Pazar çıkarlarına kaymaktadır. Bu sebeple üniversitenin toplum adına yerine getirdiği işlevlerin zayıflaması, rekabetçi kültürü hegemonik hale getirirken, akademik camia açısından piyasa koşullarına eklenme zorunlu bir performans baskısını da dayatmaktadır. Üniversiteye sağlanan devlet finansmanının azalması, yükseköğretimi piyasa ile bütünleşmeye yönlendirmekte, performansın da piyasanın gerçekliğiyle örtüşmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede piyasanın ihtiyaçları ve taleplerine yönelik eğitim içerikleri hazırlanmakta ve akademik performans piyasanın aklıyla kendini kurgulamaktadır. Performans kolektiviteyi de zayıflatırken, akademik kültürün dayanışmacı ruhuna da ket vurmaktadır. Şirket ve yönetim ideolojisi değerleriyle üniversite varlığının kuşatılması, standartlaşmış müfredatları, benzer akademik yapılanmayı oluşturmada, farklılık yerine yükseköğretimde birbiriyle öykünen, homojenleşen üniversite kültürünü çoğaltarak kültürel alanın standardize edilmesine neden olmaktadır.

1970 sonrası iktisat teorisinde “bilgi ekonomisi” yaklaşımlarının artması sonrasında küresel ölçekte gittikçe hegemonik hale gelen neoliberal politikaların devreye girmesi yükseköğretim alanında da dönüşümleri yaratarak, 3. nesil olarak tarif edilen yeni bir üniversite modelini hayata geçirmiştir. Verimlilik, rekabet ve performans ideolojisine dayanan 3. nesil üniversite “girişimci üniversite”, “post-modern üniversite” gibi kavramlarla da dile getirilmektedir. Temel felsefesi Anglo-Amerikan ekolüne dayanan 3.

---

¹ Araçsal kavramı burada Jürgen Habermas’ın “İletişimsel Eylem Kuramı” teorisinde kullanılan anlamda ele alınmaktadır. Habermas genel hatlarıyla insan yaşamını iki kategoride ele almaktadır: Bireysel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yürütülen iş süreçlerini araçsal bir etkinlik olarak düşünür. Araçsal etkinlikleri “sistem dünyası” kavramıyla tanımlar. Diğer taraftan diyalojik ve demokratik bir iletişime yaslanan çıkar amacı güdülmeyen sosyal etkileşim süreçlerini “iletişimsel eylem” kavramıyla tanımlar. *Detaylı bilgi için bkz. Habermas, J. (2001). İletişimsel Eylem Kuramı. (M. Tüzel, Trans.) İstanbul: Kalcı Yayınları.*

nesil üniversite anlayışında üniversite geleneksel modern değerlerinin dışında Amerikan üniversitelerinin kapitalist örgütlenmesini yansıtmaktadır. Toplumsal alanın güç ve iktidar ilişkilerinin dışında verili olarak kabul edildiği, üniversite fikrinin piyasanın ihtiyaçlarına göre şekillendirildiği ve değişen piyasa koşullarına göre üniversitenin de pozisyon aldığı bir aklı tanımlayan bu girişimci anlayış neredeyse küresel ölçekte tüm ülkelerde hegemonik hale gelmiştir. Üniversitenin küresel ölçekte Anglo-Amerikan bir yapıya dönüşmesiyle üniversitenin ne olduğu sorunsalı üzerine tartışmalar artmış ve yükseköğretim alanına yönelik eleştirel tartışmaların boyutu da çeşitlenmiştir. Neoliberal düzlemde salt ticari saiklerle girişimci üniversite alanını, yükselen bilgi ekonomileri ve yaratıcı endüstriler bağlamıyla ele alan yaklaşımlar üniversitenin bu yeni örgütlenmesini daha olumlu düşüncelerle ele alırken, demokratik kültür, emek, özerklik, kamu yararı, evrensel yarar, etik gibi kavramlar etrafında yeni süreci eleştirel bağlamda analiz eden yaklaşımlar ise üniversitenin gerileme sürecine girdiğini, üniversitenin akılsal bir daralma yaşadığını öne sürmektedirler.

Türkiye de değişen küresel yükseköğretim trendine 1990 sonrası eklemlenme sürecine girmiştir. Özellikle YÖK (Yükseköğretim Kurumu) eliyle Anglo-Amerikan model, merkezi kararlarla sistemleştirilmeye çalışılmış, vakıf üniversitelerinin kurulmasına yönelik yasal düzenlemeler yapılarak üniversitenin piyasaya eklemlenmesi hızlandırılmıştır. Yükseköğretimde ticarileşme araştırma ve eğitimi kendinde bir amaç olmaktan çıkarıp, üniversiteyi faydacı pratik hedeflere yönelten, denetleme ve hesap verme kültürünü yaygınlaştıran, akademik özerkliği ve bilimsel özgürlüğü aşındıran bir süreci tariflemektedir. Üniversitenin ticarileşmesi, piyasanın taleplerine cevap verebilecek akademik yeni bir kültürün de yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Piyasanın taleplerine uygun, faydacı ve rekabetçi kültürü benimsemiş yeni bir akademik kültürün inşasıyla neoliberal değerleri taşıyan bir yükseköğretim modeli talep edilmektedir. Bu sebeple piyasanın ideolojisine eklemlendirilmeye çalışılan üniversiteler gittikçe türdeş bir konuma gelmekte, piyasanın değerleriyle görünürlük kazanmakta ve piyasa kültürü ile yönetilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca piyasacı rekabet aklının üniversitelere transfer edilmesi üniversitelerarası istatistiksel yarışını doğurmakta, üniversiteler nicel veriler üzerinden değerlendirilerek öznel varlıkları göz ardı edilmektedir.

Çalışmanın Gerekçesi

Yaşadığımız çağda üniversitenin neoliberal ideoloji karşısında savunmasız bırakılması nedeniyle üniversitenin yaklaşık 900 yıllık bir mücadele sonucu elde ettiği kazanımları, değerleri gün geçtikçe kaybettiği dile getirilmektedir. Aydınlanmayla beraber aklın sınırlarıyla kuşatılan üniversite Anglo-Amerikan modelinin devreye girmesi sonucu bugün piyasanın sınırlarıyla çerçevelenmiş, üniversitenin kimliği ve toplumsal işlevi büyük bir değişim içine girmiştir. Geleneksel bakışta üniversite, toplumun bilişsel varlığının koruyucusu ve geliştiricisi olarak ele alınmaktaydı. Bugün bilgi üretim süreçlerinde yaşanan değişim sonucu üniversitenin bu misyon çerçevesinde ele alınması gittikçe zorlaşmaktadır. Kısaca toplum adına düşünen ve hakikat arayışını kendinde bir amaç olarak gören, demokrasinin ve sivil hakların yaygınlaştırılmasında, kamu bilincinin güçlendirilmesinde ve eleştirel kültürün kurumsallaşmasında insanlığın ortak evrensel mekânı olarak tarif edilen üniversite gittikçe piyasa dünyası ile bütünleşerek geleneksel olarak inşa ettiği köklü değerlerinden uzaklaşmaktadır. Ulus bilinci yaratmanın yanında canlı fikirlerin serpilip geliştiği, kültür ve medeniyet dünyası dizgelerinin düşünce tarihi ekseninde toplumla buluşturulduğu, toplumsal çelişkilerin en sert şekilde deşifre edildiği üniversite mecrası girişimci edu-factory anlayışla bilgi ekonomilerinin merkezi konumu olmayla yüz yüze kalmıştır. Üniversitenin Anglo-Amerikan modele uygun yeniden kimliklendirilmesi üniversiteyi ekonomi politik ²bağlamda eleştiriye açmıştır. Bu dönüşüm kimin çıkarına oluşmaktadır? Üniversite evrensel değerleri mi taşımalıdır yoksa küresel piyasada bir girişimci gibi mi hareket etmelidir? Akıl, bilgi, hakikat, iletişim, açıklık, evrensellik, eleştiri ve özgürlük kavramları üstüne kurulmuş üniversitenin girişimci ruhla kuşatılması üniversitenin tarihsel süreçte inşa ettiği kavramsal değerlerini, örgütsel yapısını ne şekilde etkilemektedir? Üniversite mecrasının ticarileşmesi toplum-bilim ilişkisini nasıl dönüştürmektedir? Girişimci üniversite modeli akademik özneler üzerinde ne tür varoluşsal koşulları meydana getirmektedir?

Üniversitenin neoliberal erekler doğrultusunda girişimci ideolojinin hizmetine sokulması üniversiteyi piyasanın bir paydaşı yapmanın ötesinde üniversitenin demokrasi adına

² Burada ekonomi politik olgunun ne olduğuna kısaca değinmekte fayda var. Christian Fuchs ekonomi politik olguyu şu şekilde özetliyor: “Ekonomi politik, kaynakların nasıl üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği ve hangi güç ilişkilerinin bu kaynakları şekillendirdiği ile ilgilidir” (Fuchs, 2014, s. 18).

oynadığı işlevi de sorgulanır hale getirmektedir. Demokratik kültürün sürdürülmesinde ve geliştirilmesinde, sonraki nesillere aktarılmasında üniversitenin oynadığı işlevin salt piyasanın hedefleri doğrultusunda yerinden edinmesi, demokrasiye yönelik bir saldırı anlamına gelmektedir. Giroux'un (2009) tespitiyle "üniversite eleştirel ve kültürel bireyin yetiştiği mekanlar" olarak tarihsel süreçte yerini almıştır. Neticede üniversite modern zamanların demokrasi kültürünü besleyen en önemli kurumlardan biri olarak bilinmektedir. Dolayısıyla üniversitenin girişimci bir ideolojiyle yeniden yapılandırılması demokrasi tartışmaları ekseninde de yeni sorunsalları meydana getirmiştir. Bu açıdan üniversitenin meşruiyet zeminine oturduğu kültürel kamusal alan olma vasfı gün geçtikçe piyasayla bütünleşme nedeniyle ortadan kalkmaktadır. Bunun yanında üniversitenin piyasanın hizmetine sokulması üniversitenin bilgi üretim süreçlerini de başka bir zemine oturtmaktadır. Bilgi üretim süreçleri kendinde bir amaç olmaktan ziyade piyasada değişim değeri ekseninde üretilmektedir. "Ne işe yarar" anlayışı ekseninde piyasanın faydacı hedeflerine yönelik bilgi üretim süreçlerinin yoğunluk kazanması, bilim-toplum ilişkisinin niteliği üzerine tartışmaları da arttırmıştır. Devletlerin bilgi üretimine yönelik finansör konumunun zayıflaması nedeniyle sermaye aklı bilgi üretimi sahasını genişletmiş, danışmanlık merkezleri, araştırma laboratuvarları, think tank kuruluşları ile bilgi evrensel yarar yerine, şirket ideolojisinin çıkarı ekseninde yol almaya başlamıştır. Piyasa güçleri bilgi üretim süreçlerinde belirleyici konuma gelmiştir. Bu dönüşümden kim kazançlı çıkmıştır ya da kim kaybetmiştir? Faydacı ideolojiye dayanan bilgi üretim anlayışı toplumsal çelişkileri ve eşitsizlikleri ne tür ölçüde etkilemektedir? Bilimin piyasalaşması demokrasi kültürü ekseninde bilim-toplum ilişkisi olarak bilim iletişiminin niteliğini nasıl belirlemektedir?

"Ne işe yarar" anlayışı neoliberal bilimin salt ereği olmuştur. Piyasaya uyumlu bilgi üretim süreçleri beraberinde piyasanın taleplerine cevap veren akademik kimlikleri de inşa etmektedir. Neoliberal özne tasavvuruna dayanan yeni akademik kimlikler, rekabet stratejisi çerçevesinde teknikleşme ve uzmanlaşma dayatması ile yüz yüze kalmıştır. Piyasanın üniversitenin içine girmesi nedeniyle akademik öznelerin piyasanın taleplerine uyumlu kimlikler geliştirmelerine neden olmakta, içsel bir motivasyondan ziyade akademik çalışmaların seyrini belirleyen dışsal etkenler hegemonik hale gelmektedir. Girişimci üniversite anlayışıyla şirket değerleriyle yeniden kurulan üniversitelerin

özellikle akademik özneler üzerinde yarattığı güvencesiz çalışma koşulları nedeniyle özgür bilim yapma, düşündüğünü ve merak ettiğini özgürce çalışma gittikçe zorlaşmakta, otonomluğun ve bilimsel özgürlüğün karşıtı olarak güvencesiz çalışma koşullarının yaygınlık kazanması akademik özneleri özgür bilim yapmaktan alıkoymakta, akademik yaşama sınırlar çekerek rekabet ideolojisine dayanan neoliberal akademik özne tipolojilerini egemen kılmaktadır.

Üniversitenin küresel ölçekte Anglo-Amerikan modelini içselleştirerek piyasayla bütünleşme projesine Türkiye de 1990’lardan itibaren YÖK (Yükseköğretim Kurumu) eliyle eklemeye başlamıştır. 1991 yılında 2547 sayılı YÖK Kanunu’nda yapılan değişiklikle vakıf görünümüne özel üniversitelerin kurulması mümkün hale geldi ve yükseköğretimde özelleştirmeyle beraber Türkiye, küresel trend olarak hegemonikleşen girişimci Anglo-Amerikan üniversite modelini örnek almaya başladı. 2000’lerle beraber sermaye açısından vakıf üniversitelerinin birikim oluşturma gücü nedeniyle sermaye yükseköğretime kar getirici saikle yatırımlar yaparak üniversite üzerinden büyük paralar kazanmaya başladı. Vakıf üniversitelerinin sayısının artmasıyla müfredat içerikleri piyasanın taleplerine göre yeniden yapılandırılarak piyasa dostu üniversite modeli özümsemi. Bunun yanında akademik özneler de bu dönüşümden nasibini alarak kendilerine dışardan dayatılan piyasa koşullara göre hareket etmek zorunda kaldı ve piyasanın ideolojisi çerçevesinde yaşanan bu dönüşüme uygun akademik kimlikler geliştirmeye başladılar. Özellikle güvencesiz çalışma koşullarının yaygın hale gelmesi sonucu sermayeye bağımlı hale getirilen akademik bireyler özgür, özerk bilimsel çalışma yapma hakkından uzaklaştırıldılar. Bu dönüşüm nedeniyle artık Türkiye koşullarında özellikle vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler patron-işçi söylemi etrafındaki bir ekosistem³ içinde bilimsel faaliyetler yürütmektedirler. Neticede parayı verenin telkin ve talepleri çerçevesinde akademik özneler bilimsel faaliyetlerini yürütmekte, varoluşsal koşullarını neoliberal özne talebine göre inşa etmektedirler.

---

³ Burada “ekosistem” terimi biyolojiden hareketle küresel ölçekte cereyan eden neoliberal yükseköğretim düzenini tanımlamak için kullanılmaktadır. Biyoloji disiplinin bitki, hayvan ve fiziksel çevre arasındaki karşılıklı etkileşimini ifade eden “ekosistem” kavramı bu tez içinde çoklu ve değişkenlik gösteren, tarihsel dinamik yükseköğretim karakteristiğinin neoliberal ekonomi politik görünümü sonrası yükseköğretim yapılarını ile özne etkileşimlerinin sonuçlarını göstermek için kullanılmaktadır.

Bu sorunsallar çerçevesinde bu çalışma yükseköğretim literatürü içinden neoliberal düzen ile ortaya çıkan girişimci üniversite ideolojisini, değişen bilim-toplum ilişkisini ve yükselen neoliberal akademik öznelerin varoluşsal koşullarını eleştirel bağlamda ele alarak çağdaş dünyada girişimci üniversite anlayışını eleştiriye açarak Türkçe alan yazında Yükseköğretim Çalışmalarına yeni perspektifler kazandırmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu tez neoliberal ideolojisinin etkileri çerçevesinde dönüşüm geçiren, geleneksel değerlerinden uzaklaştırılan ve piyasaya eklemelendirilen girişimci üniversite anlayışını eleştiriye açarak, yükseköğretim ekosistemini, bilim-toplum ilişkisini ve akademik emeğin varoluşsal koşullarını analiz ederek girişimci üniversiteye karşı üniversitenin geleneksel değerlerini 21. yüzyılın ethosu çerçevesinde savunmaktadır. Üniversite tarihsel geleneği içinde kendini ontolojik olarak akıl merkezli bir konuma yerleştirmiş, epistemolojik hedefi ise hakikat arayışı ile çerçevelenmişti. Aydınlanma fikrinin eğitime yönelik hedefi olarak belirlediği bireyin yurttaş bilinci kazanması, eleştirel yargı gücünün geliştirilmesi ve demokrasi bilincinin yaygınlaştırılması temeli üzerine kendini konumlandıran modern üniversitenin çağdaş dünyada neoliberal ideoloji sonucu küresel ölçekte Anglo-Amerikan bir örgütlenme sürecine girmesi ile üniversite geleneği farklı bir zemine oturmaya başlamıştır. Modernite düşüncesi üniversite örgütlenmesini eğitim ve araştırma merkezli yürütürken bilimsel çalışmaların seyri “kendinde bir amaç” ereği çerçevesinde hareket etmekteydi. Eğitimin odağı ise bireyin kendini tetkik etmesi, kamusal hizmete hazırlanması, ortak eleştirel bir yurttaş bilinci geliştirmesi, tarihsel kültür dizgelerini özümsemesi zemini üzerine oturmuştu. Kısaca yükseköğretim modern insan düşüncesinin inşası etrafında bir sosyalizasyon süreci içinde kendini gerçekleştirme, yetkinleşme, özerkleşme ve insanın özgürlükle olan ilişkisi ekseninde örgütlenmişti. Bu açıdan üniversite toplumsalın bilişsel zekasının koruyucusu olarak düşünülmekteydi. Modern üniversite bu yönüyle kültürel kamusal alan olarak belirgin bir karaktere sahip, eleştirel tartışmaların özgürce yürütüldüğü siyasi öznelerin yetiştiği mekanlar olarak ele alınmaktaydı. Yurttaşın bilgiyle kurduğu ilişki hak kavramı etrafında varoluşsal bir ilişkiyi temsil etmekteydi. Bu nedenle yükseköğretim değerleri özgürlük, etik sorumluluk, yurttaş bilinci, demokratik kültür ekseninde yapılandırılmıştı.

Dolayısıyla üniversite devlet tarafından finanse edilerek toplumsal yarara yönelik hak ve sorumluluk bilincine sahip yurttaşların eğitimi hedeflenmekteydi. Bir bakıma Fransız Devrimi sonucu ortaya çıkan hak ve sorumluluk kavramı yurttaş olma fikri ile temellendirilmişti. Yurttaş olma bilinci ise eğitim alabilme ölçüsüyle beraber ele alınmaktaydı.

Aydınlanmayla beraber akıl merkezli dünya görüşünün yaşamın merkezine oturmasına paralel üniversite de aklın sınırlarıyla kuşatılmıştı. Akıl evrensellik fikri ışığında bilimsel çalışmayı, hakikat arayışını kendinde bir amaç olarak görmekteydi. Böylece üniversite kamu yararı ile evrensellik fikri temelinde ontolojik bir görünüm kazanmıştı. Üniversitenin devlet eliyle finanse edilmesiyle de akademik bir özerklik ve bilimsel bir özgürlük kültürü oluşmuştu. Neticede akademik çalışmalar ve akademik yaşam dışardan bir baskıdan uzak devlet tarafından sağlanan finansla kendini gerçekleştirilmekteydi. Üniversitenin entelektüel hedeflerine yönelik kamu yararı, evrensellik fikri, hakikat arayışı itibar ve güven açısından üniversitenin kavramsal gücünü pekiştirmişti. Bugün ise üniversite tarihsel olarak inşa ettiği değerlerin yerine neoliberal değerleri içinde barındıran girişimcilik, rekabet, verimlilik, n kültürü ile yeniden yapılandırılmaktadır. 1990'lardan itibaren küresel ölçekte hegemonik hale gelen Anglo-Amerikan girişimci üniversite modeli, piyasanın taleplerine uygun yüksek vasıflı insan gücü yetiştirme ereği çerçevesinde piyasa güdümlü eğitim müfredatlarını oluşturmakta, kariyerçi bir bireycilik ideolojisi ekseninde rekabet kültürünü topluma yaymaktadır. “Burada tanıklık ettiğimiz bireycilik, kişinin kendi patronu olduğu ve kendi kaderini denetlediği bireysel özerklik ideolojisinden kariyerçi bir bireycilik ideolojisine doğru giden ilginç bir dönüşüme tekabül” (Apple, 2012, s. 199) etmektedir. Eğitim ve istihdam arasındaki ilişki neoliberal düzende yeniden tanımlanarak fayda temelli teknik beceri ve teknolojik zekaya dayanan yeteneklerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Rekabet kültürü nedeniyle eğitimin bireysel getirisi kamusal getirisinin önüne geçmiştir. Bu açıdan üniversitenin temsil ettiği geleneksel değerlerin yerini ticarileşme, piyasayla bütünleşme anlayışı yer almaya başlamıştır. İş dünyasının ideolojik olarak üniversiteye sirayet etmesi nedeniyle yüksek kültür mekânı olarak bilinen üniversite mecrasının aşınmasına yol açmış, üniversitenin güven ve itibar kaybı yaşamasını da beraberinde getirmiştir.

Bilgi toplumu, bilgi ekonomileri çerçevesinde yükselen tartışmalarla beraber ulusal ekonomiler açısından üniversitenin iktisadi değer oluşturma kapasitesi çerçevesinde karar vericiler tarafından ele alınması sonucu üniversite şirket modeli ile ölçülür hale gelmiştir. Eleştirel düşünceyi besleyen entelektüel ve sanatsal dizgeler yerine değişim değeri yaratan bilgi alanları öncelenmektedir. Bir bakıma üniversite artık piyasanın gözüyle dünyaya bakmakta ve piyasanın değerleriyle dünyayı algılayarak piyasayla türdeş bir görünüm kazanmaktadır. Neticede piyasanın değer ve kodlarıyla üniversitenin yapılandırılması piyasayla bütünleşen yeni bir üniversite modelini geleneksel değerlerden uzaklaştırarak modern üniversite fikrini farklı bir zemine oturtmaktadır.

Piyasayla bütünleşen üniversite geleneksel özerk gücünü ve bilimsel çalışma özgürlüğünü de kaybetmeye başlamıştır. Devlet tarafından yükseköğretime aktarılan finans kaynaklarının kısılması, üniversitenin piyasanın kurallarına göre hareket etmesine neden olmaktadır. Piyasayla bütünleşme, piyasanın örgütlenme yapısının da üniversiteye yerleştirilmesine yol açmış, katı hiyerarşik bürokratik bir örgütlenme anlayışı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu açıdan temsil ve yönetim hakkı neoliberal üniversite örgütlenmesinde üst hiyerarşik mevkilerde yoğunlaşarak otokrat bir görünüm kazanmıştır. Piyasayla bütünleşen üniversite anlayışı yeni bir akademik kültürü de meydana getirmektedir. Sermaye ideolojisi altında bilimsel çalışmalar yapan akademik özneler üzerinde baskı mekanizmaları artmış, bilimsel çalışmaların seyri sermayenin taleplerine göre şekil almaya başlamıştır. Ticarileşme akademik camia üzerinde yeni bir itaat kültürünü meydana getirmiş, geleneksel akademinin hüküm süren görünümü zayıflamıştır. Piyasa düzenine göre düşünmeye başlayan, bilimsel çalışmalarını birikim değeri çerçevesinde oluşturan, toplumsal çelişkilere karşı sessiz olan, etik sorumluluk bilinci yerine kar-zarar düşüncesi ekseninde bilimsel faaliyetlerine yön veren akademik tipolojiler baskın bir görünüm kazanmıştır.

Bilimsel üretim mekânı olarak üniversitenin girişimci ideolojiyle kuşatılması beraberinde bilim-toplum ilişkisinin önemi arttırmıştır. Neoliberal erekler çerçevesinde bilimin felsefeden, eleştirel düşünceden uzaklaşarak pratik yarar çerçevesinde yapılandırılması bilimsel gelişmelere karşı yurttaş farkındalığının gerekliliğini ortaya koşmuş, bu noktada bilim iletişiminin varlığı demokratik kültürün gelişimi ekseninde düşünülme

başlanmıştır. Bilimin üretilmesi, yayılması ve tüketilmesi noktasında merkezi bir yer işgal eden üniversite mecrasının gelişim yönünün kamusal çıkarlar doğrultusunda hareket etmesini mümkün kılmada bilim iletişiminin varlığı demokratik gelişim için bilime karşı ilgi ve farkındalığı yaratmaktadır. Bu noktada toplumsal geleceğini ilgilendiren politik kararlarda etkin rol almak, bilimsel ve teknolojik politikalar karşısında karar verici bir yurttaş olarak yetkin ve aktif olmak katılımcı demokrasi için dile getirilen önermelerdir. Öyle ki bilim-toplum ilişkisinde toplumun bilimi anlamasıyla toplumsal gelişmelere karşı yurttaşların bilimsel bir bakış açısı elde edeceği, politik karar verme süreçlerinde yurttaşların demokratik temayülleri gözeteceği belirtilmektedir. Özellikle Pazar odaklı neoliberal bilimin varlığı bilim iletişiminin toplumsallaşması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bilimin ve bilimsel gelişmelerin politik, ideolojik ve kültürel boyutlarının anlaşılması, bilginin mülkiyet ilişkileriyle değerlendirilmesi, kaynakların üretilmesi ve dağılımında güç ilişkilerinin deşifre edilmesine yönelik bilim iletişiminin varlığı demokratik gelişme için savunulan politik bir strateji olarak düşünülmektedir. Bu kerte de bilgi üretim mekânı olarak üniversite varlığının gelişimi ve dönüşümünün topluma anlatılması, girişimci üniversite varlığının toplumsal adalete, barışa ve demokrasiye ne ölçüde olumsuz etkide bulunduğu anlaşılması bilim iletişiminin önemli bir kapsamını oluşturmaktadır.

Türkiye yükseköğretim ekosistemi ve akademik camiası da yukarıda ifade edilen dönüşümden nasibini almıştır. Özellikle sermayeye karşı örgütlenme geleneğinin zayıf olması, güçlü sendikal mücadelenin azlığı nedeniyle girişimci üniversite anlayışı Türkiye yükseköğretim ekosisteminde Batı ülkelerine nazaran daha büyük problemleri meydana getirmiştir. Türkiye yükseköğretim geleneğinde üniversite özerkliğinin güçlü bir yapıya oturmamış olması, piyasa ekonomisine eklenen üniversiteleri ve akademik camiyi sermayeye karşı savunmasız bırakmış, vakıf üniversiteleri adı altında ticarileşen üniversite anlayışı yeni sömürü ilişkilerini meydana getirmiştir. Vakıf üniversiteleri yoluyla entelektüel girişimlerin yerini Pazar odaklı faydacı hedefler almış, üniversitenin demokrasiye yönelik işlevi neoliberal ideoloji yoluyla zayıflatılmıştır. Bugün Batılılaşma projesine yönelik Türkiye'nin yükseköğretim serüveni 1980 sonrası YÖK'ün devreye sokulmasıyla beraber büyük bir kriz içine girmiştir. YÖK eliyle üniversite mecrası yerleşik iktidarlara güdümlü hale getirilmiş ve yine YÖK eliyle üniversite piyasa dostu

girişimci bir ruhla yapılandırılmıştır. Özellikle 2000’ler sonrası vakıf üniversitelerinin görece yaygınlık kazanması ile neoliberal ideolojinin varlığı Türkiye yükseköğretim alanında egemen hale gelmiştir. Kamu ve öğrenci dostu müfredatlar⁴ yerine piyasa güdümlü müfredatlar yaygınlık kazanmış, “girişimcilik” adı altında dersler müfredatlarda yerini almıştır.

Yukarda sözü edilen yeni üniversite modelini sistematik ve tutarlı bir çerçevede anlama adına dünyada ve Türkiye’de yaşanan bu dönüşümün izlediğini neoliberal ekonomi politik düzen içinde takip eden, bilgi ekonomileri ve üniversite ilişkisini yaratıcı endüstriler tartışmaları anlayışı içinden serimlemeye çalışan, Türkiye yükseköğretim mecrasını tarihsel bağlamdan günümüze değin ele alan, bilim-toplum ilişkisini üniversite ekseninde bilim iletişimi kavramı etrafında değerlendiren, akademik emeğin varoluşsal koşullarını saha çalışması ile elde ettiği veriler üzerinden analiz eden çalışma neoliberal “girişimci üniversite” anlayışına karşı bir duruşu ortaya koymayı hedefleyerek üniversitenin tarihsel süreçte inşa ettiği ontolojik, epistemolojik ve iletişimsel geleneksel değerlerini korumayı amaçlamaktadır. Geleneksel üniversite değerlerini romantize etmeye çalışmadan, üniversite özerkliğini ve akademik özgürlüğü savunan, bilimsel çalışmaları ve entelektüel girişimleri piyasa odaklı olmanın ötesinde kamu yararı ekseninde düşünen, üniversiteyi toplumun bilişsel zekasının koruyucusu olarak gören ve bunun sürdürülebilmesine yönelik üniversite örgütlenmesinin ve akademik özgürlüğün piyasa baskısından uzak tutulması gerektiğini dile getiren, üniversiteyi daha demokratik ve eşitlikçi bir toplumun inşası rolüyle ele alan çalışma, entelektüel kültürü koruma adına üniversitenin özerk bir kimlik ile yeniden yapılandırılması gerekliliğini savunmaktadır.

Bugün girişimci üniversite anlayışı üniversitenin toplumsal işlevini geleneksel kodlarından uzaklaştırmıştır. Akıl ekseninde örgütlenen ve finansman noktasında devlet eliyle yönetilen modern üniversite anlayışının “girişimci” ideoloji ile tasfiye edilmesi girişimci üniversitenin ne olduğu sorunsalını ortaya koymuştur. Bu açıdan bu tez

---

⁴ Kamu ve öğrenci dostu müfredatın merkezinde öğrencilere çok kültürlü toplumda demokrasinin ne anlama geldiğini, doğaya ve topluma saygıyı kavrayan, demokratik ölçütlere göre eylem pratiği geliştiren, anti-demokratik güç ilişkilerini tanıyan, iktisadi, ırkçı ve cinsiyetçi yerleşik eşitsizlere dayalı toplumu çözümlen, kökleşmiş adaletsizliklere karşı farkındalık sahibi, beceri ve yargı gücünü kazanan kişiler akla gelmektedir.

girişimci üniversite ile geleneksel üniversite arasındaki ontolojik ve epistemolojik farklılığı göstererek üniversite mecrasına daha eleştirel bakmamız gerekliliğini göstermeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın odak noktası Türkiye yükseköğretim ekosistemi ve akademisyenlerdir. Yalnız çalışma yükseköğretim ekosistemine bütüncül bir bakış geliştirilmesine yönelik olarak üniversite alanının tarihsel boyutlarına inerek gelişim ve dönüşüm seyrini yükseköğretim literatürü içinden göstermektedir. Üniversitenin tarihsel izleğini ekonomi politik bağlamda takip ederek, yükseköğretimin alanını bilgi ekonomileri, yaratıcı ekonomiler ekseninde değerlendirerek üniversite-sermaye ilişkisini neoliberal ekseninde analiz etmektedir. Türkiye bağlamındaki ilişkisini somut zemine oturtma adına saha çalışması çerçevesinde belirlenen yirmi (20) akademisyenle yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde elde edilen verilerin analiziyle tamamlamaktadır.

Problem

Neoliberal ideoloji ile girişimci üniversitenin hegemonik hale gelmesi, üniversite geleneğini, değerlerini ve akademik camianın varoluşsal koşullarını ne tür dönüşüme tabi kılmıştır?

Bilgi ekonomileri ve üniversite, yaratıcı endüstriler ve üniversite ilişkisi girişimci üniversite modelinde nasıl tanımlanmaktadır?

Girişimci üniversite modelinde üniversite özerkliği ve akademik özgürlük yaklaşımı nasıl bir zemine oturmaktadır?

Türkiye’de üniversitenin piyasalaşması ve girişimci üniversite anlayışının hegemonik hale gelmesi akademik kültür ve akademik emek üzerinde hangi problemleri yaratmıştır?

Alt Problemler

Üniversite-devlet-sermaye ilişkisi tarihsel süreçte nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?

Üniversite özerkliği ve akademik özgürlük geleneği girişimci üniversite modelinde ne tür problemleri ortaya çıkarmıştır?

Üniversite kamu yararı ilişkisi demokratik toplum ekseninde nasıl ele alınmalıdır?

Piyasayla bütünleşen bilgi üretim süreçleri bilim-toplum ilişkisini meydana getiren bilim iletişiminin niteliğini nasıl belirlemektedir?

Hipotezler

Girişimcilik ideolojisi ekseninde yapılandırılan Anglo-Amerikan üniversite modeli üniversitenin geleneksel ontolojik, epistemolojik ve iletişimsel değerlerine meydan okumaktadır.

Girişimcilik üniversitenin politik gücünü, entelektüel hedeflerini zayıflatmakta, üniversiteyi piyasanın paydaşı yapmaktadır.

Üniversitenin piyasanın değerlerini özümsemesi eleştirel kültürü ve düşünceyi besleyen bilgi alanlarının zayıflamasına neden olmakta, demokratik kültüre dayanan yurttaş bilinci yerine rekabete dayanan sosyal-Darwinist değerlerle yüklenen yeni bir yurttaş tipolojisini inşa etmektedir.

Üniversite özerkliği ve akademik özgürlük üniversitenin piyasalaşmasıyla zayıflatmakta akademik çalışmaların seyrini piyasanın talepleri belirlemektedir.

Fayda için bilgi ekonomileri ve yaratıcı endüstriler yaklaşımlarının merkezine oturtulan üniversitenin bilgi üretim süreçleri evrensel düşünce ve kamu yararından uzak, şirket ideolojisini pekiştiren çıktılar içermektedir.

Politik öznenin ve eleştirel yurttaşın yetiştirilmesinde, bireyin bilgiyle kurduğu varoluşsal ilişki yerini uzmanlaşma bilgisi ve teknik bilgiye bırakmakta, edebi, sanatsal ve sosyal bilimler girişimci üniversite anlayışında değerden düşürülmektedir.

Girişimci üniversite modeliyle akademik emeğin varoluşsal koşulları dünyada ve Türkiye’de güvencesiz bir görünüm sunmakta, bilimsel çalışmaların seyri piyasa taleplerine göre şekil alırken, akademik öznelere varlığı gittikçe nesneleşmektedir.

Türkiye’de girişimci üniversite anlayışıyla kurulan vakıf üniversiteleri nedeniyle akademik emeğin çalışma koşulları kırılgan, preker bir yapıya bürünmektedir.

1. BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE BİLGİ EKONOMİSİ OLARAK ÜNİVERSİTELER

Dünya ölçeğinde ve özelde Türkiye bağlamıyla üniversitelerin geçirdiği dönüşümü anlama adına yapılacak çözümler, neoliberalizm ile başlayan yeni ekonomi politik aklın analiziyle daha sistematik bir kavrayışa imkân vermektedir. Neoliberal politikalara değin üniversite varlığının bir kamu hizmeti olarak savunulması ve kamu malı olarak ele alınması düşüncesinin neoliberal ideoloji ile aşınmasıyla üniversiteler yeni değer olarak piyasa ideolojisinin baskısı altında gittikçe şirketleşmekte ve piyasanın kodları yükseköğretimin yeni kültürü olarak hegemonikleşmektedir. Her ne kadar üniversiteler tarihsel süreçte ulus bilincinin yaratılması, devletin bürokratik elitlerinin yetiştirilmesi ve modern zamanların ideolojik aygıtı olarak işlev görmesi bağlamlarıyla da hareket etmiş olsa da 1789 Fransız Devrimi ile kanun önünde eşitlik ilkesinin benimsenmesi eğitim alanının da bir hak olarak genişletilmesi gerekliliğini ortaya koymuş ve böylece eğitimin kamusal yararını ön plana çıkarmıştır. Kısaca eğitim eşit yurttaşlık aidiyetinin yaratılmasında bir koşul olarak düşünülmüş ve savunulmuştur. Buna karşın neoliberal ideoloji ile eğitimin yeniden yapılandırılması kamusal yarar olgusunu zayıflatmış ve eğitim alanı çıkar gruplarının birikim elde ettiği yeni üretim alanları olarak dönüşmüştür. Bu bakımdan üniversiteler dünya ölçeğinde neoliberal ereler çerçevesinde yapısal olarak yeniden kurgulanmakta ve şirket aklıyla yeni bir akademik kültür yaratılmaktadır. Sadece idari ve mali yapısı değil, akademik alanı da şirketleşme aklıyla yönetilmekte ve şirket değerlerini benimseyen bir akademik kültürün hegemonyası egemen olmaktadır. Neoliberalizmin siyasal iktisat üzerinde yarattığı “büyük dönüşüm”ün (Polanyi, 2016) bir vechesini oluşturan üniversitelerin gittikçe şirket mantığı ile kurgulanıp yönetilmesi “üniversite fikri”ni (Pelikan, 2015) tarihsel bir evrim aşamasına taşımıştır. Neoliberal politikalar ile emek karşısında sermayeyi daha etkin kılma ve piyasanın değerlerini tüm alanlara yayma noktasında üniversiteler de zaman içinde dönüştü ve 1990 sonrası sermaye birikiminin hem ideolojik mekânı hem de yeni birikim sahası halini aldı. Bu bağlamda üniversiteler idari, mali ve akademik bağlamda gittikçe şirket ideolojisi ile sarmalanmakta ve modernite düşüncesinin serpilip yayılmasının öncü kurumu rolünden uzaklaştırılmaktadır. Post-Fordist üretimin aklını taşıyan, esneklik, verimlilik, rekabet, inovasyon, üniversite-sanayi iş birliği kavramlarıyla üniversitelerin yapısal ve yönetsel

alanı köklü olarak dönüşmekte, akademik çalışmalar da evrensellik ve kamu yararı misyonundan uzaklaştırılmakta “ne işe yarar” (Nalbantoğlu, 2009, s. 59) düşüncesi etrafında faydacı ideolojinin egemen söylemi çerçevesinde bilimsel çalışmaların seyri belirlenmektedir.

1.1. NEOLİBERALİZMİN ETHOSU

İkinci Dünya Savaşı sonrası bilginin ve insan sermayesinin ön plana çıkması bilgiye yönelik yaklaşımın niteliğini değiştirmiştir. Bilgi yeni iktisadi değer merkezine oturmuş ve bilginin üretimi sermaye değerinin ölçüsüyle orantılı olarak düşünülmüştür. Modern üniversite döneminde bilginin statüsü insanın gelişimine yönelik olarak tasarlanıp gelişirken, “bilgi ekonomilerinin” yükselişi ile bilimsel üretim süreçleri bilimsel alanı, sanayi alanına yakınlaştırmış ve bilginin statüsünde köklü dönüşümleri meydana getirmiştir. “Üniversite ve sanayi arasındaki yeni ilişkilerin sonucunda “fayda için bilgi”, “kendi için bilgi”nin yerini alarak modern üniversiteyi dönüştürdü ve “bilginin sonunu” getirdi” (Delanty, 2019, s. 84). Bilgi artık hakikati ortaya çıkarma adına peşinden koşulan bir amaç olmaktan çıktı. Bilginin değeri kapitalist meta değeri ile ölçülür hale geldi. Piyasanın işine yarayan ve bireysel çıkarları pekiştiren yükseköğretim ideolojisi yaygınlaşmaya başladı. Piyasa ve birey merkezli yaklaşım farklı söylem ve politikalarla meşrulaştırılmaya çalışıldı. Bilginin üretilmesinde meydana gelen çıkar olgusu verili kabul edildi ve “bilgi ekonomileri” yansız bağlamda meşrulaştırılmaya çalışıldı. Geleneksel modernite düşüncesine dayanan, eleştirel düşüncüyü pekiştiren, demokrasi ve yurttaş bilincini güçlendiren alan olarak üniversiteler yetersiz görüldü ve kapitalist üretim şartlarına uygun olarak üniversitelerin yeniden yapılandırılması gerektiği egemen siyasa tarafından dile getirildi. “Genelde eğitimle hedeflenen bireyin kişiliğinin geliştirilmesi, bireyin topluma uyumunun sağlanması, toplumun moral değerlerinin yükseltilmesi, bireyin mesleki becerilerinin geliştirilmesi, niteliğinin artırılması, dolayısıyla kalkınmaya ve demokrasiye uyumunun” (Adem, 2008, s. 15) sağlanması iken, neoliberal ideoloji ile üniversitelerde ön plana çıkan, rekabet, verimlilik, performans, girişimcilik, üniversite-sanayi iş birliği söylemleri oldu. Esasında kelimeler ekseninde yeni meşruiyet zemini arayan girişimci üniversite anlayışı “piyasacı bir üniversite” olarak tanımlanmaktadır. “Piyasacı ya da piyasalaşma eğilimi sergileyen üniversite yapının izdüşümlerini başlıca üç başlık altında toplamak mümkündür: (1) Üniversite-sanayi iş

birliği, (2) Özel/vakıf üniversitelerinin yaygınlaşması, (3) Toplam kalite yönetiminin üniversitelerde benimsenmesi (Dağtaş, 2006, s. 34).

Üniversiteler geleneksel miras olarak hümanist ve evrenselci entelektüel hedefler ekseninde fikir, düşünce ve bilginin üretildiği, insanın özgürleşme ve mutluluk ideallerine yaslanan amaçlar güden bir örgütlenme kültürüne sahiptir. Bu açıdan üniversite fikri evrensellik anlayışı temelinde varoluşa dair bilginin üretildiği mekanlar olarak ele alınmaktadır. “Fichte’nin ifadesiyle, üniversite malumat üretmek için değil, eleştirel muhakemenin icrasını aşılama için vardır. Bu anlamda, modern üniversitenin tüm eleştirileri, düşüncenin kurumsallaşmasının derin yapısını etkilemeyen dahili siyasa belgeleri gibi görünebilir” (Readings, 2020, s. 20). Sivil kültürün ve eleştirel okuryazarlık kiplerinin çöktüğünü dile getiren Giroux’a göre de üniversitenin öğrencilere yönelik hedefi şöyle olmalıdır:

Öğrenciler -bağlantısız izleyiciler olmak yerine- birey ve toplumsal fail olmayı, başka türlü düşünmeyi, kamu yararı uyarınca davranmayı, anlamlı bir demokrasinin temelindeki belli başlı iktidar düzenlemelerini yeniden düşünmeyi ve yeniden oluşturmayı talep eden yurttaş yükümlülüklerine göre hareket etmeyi ancak biçimleyici ve eleştirel bir eğitim kültürü aracılığıyla öğrenebilirler (Giroux, 2016, s. 153).

Nalbantoğlu’na göre de “fikirlerle yaşamak”⁵ yerine günümüz üniversiteleri fikirlerin “kültür sermayesine” dönüştürülerek piyasaya sürülen bir mal haline dönüşmüştür (Nalbantoğlu, 2003, s. 5). Fikirlerin, bilginin değişim değeri ile ölçüldüğü bu düzende, üniversiteler dar bir uzmanlaşma ile kuşatılmış ve neoliberal ideolojinin ereklerine göre yeniden yapılandırılmıştır. Neoliberal politikalar ile piyasa ideolojisinin üniversitelerde egemen kılınmaya çalışılması nedeniyle (Andrew, 2015; Davies ve diğerleri, 2006; Ivancheva ve diğerleri, 2019; Jankowskia ve Provezisa, 2012; Macfarlane, 2019; Slaughter ve Rhoades, 2000; Bingöl, 2012; Gill, 2014; Gill, 2009; Rhoades ve diğerleri,

⁵ Hans-Georg Gadamer yıllar önce günümüz ‘kitle’ üniversitesini niteleyen, ama ‘fikirlerle yaşama’nın da canına ot tıkayan baskın üç eğilimden söz etmişti. Günümüzün “kitle üniversitesi” koşullarında “fikirlerle yaşamak” (“*das Leben in Ideen*”) idealinden giderek uzaklaşıldığının ve “neye/kime yarayacak?” (*cui bono; wem gefällt es?*) sorusunun öne çıktığının altını çizen Gadamer, bunun üç tür yabancılaşmayla (*eine dreifache Entfremdung*) sonuçlandığına dikkatleri çekmekteydi. Bunlardan birincisi, *Universitas Scholarum*’un çöküşü ve öğrencilerin bir “insankaynak,” giderek de “müşteri” olarak düşünülmesinin yolunun açılışı; ikincisi, bilimlerin disiplinler olarak birbirinden koparak bölümlenmesi ve yekdiğerleriyle iletişimsizlik içine düşmesi sonucu çökmeye başlayan *Universitas Literarum*; bu ilk ikisiyle yakından bağlı uçucusu ise, yukarıdaki “*cui bono?*” sorusunun yol açtığı “dar uzmanlaşma.” (Nalbantoğlu H. Ü., 2003, s. 6).

2004; Naidoo ve Whitty, 2013; Ivancheva ve diğerkleri, 2019; Allmer, 2017; Delanty, 2003; Evans, 2014,; Flew, 2012; Francis, 2018) genel olarak üniversitenin evrensellik ve kamu yararı ülküsü gittikçe aşınmaktadır. “Dünya çapında birçok ülke, özel sektör yönetim ilkelerinin kamusal alana getirilmesi, eğitimin iş ilkeleri etrafında yeniden yapılandırılması” (Jankowskia ve Provezisa, 2012, s. 476) adına eğitim mecrasını yeniden şekillendiriyor ve devlet finansmanını kısarak rekabetin arttırılmasına yönelik yapısal düzenlemeler yapıyor. Böylece bilgiye erişimde daha fazla eşitsizliklerin yaygınlaşmasına neden oluyor.

Günümüz üniversitelerindeki bu dönüşümü anlama adına neoliberal yönetimsellik ve post-Fordist⁶ üretim aklının birey ve toplumsal yapıya yönelik çizdiği çerçeveye odaklanmak gerekmektedir (Sennet, 2011; Crary, 2015; Marazzi, 2014; Standing, 2015; Sayer, 2017; Savul, 2018; Negri, 2005; Lazzarato, 2015; Lazzarato, 2017; Koşar, 2017; Harvey, 2012; Guattari ve Alliez. 2017; Virno, 2013; Hardt ve Negri, 2011a; Hardt ve Negri, 2011b; Gorz, 2014; Flew, 2012). Sosyal refah devleti, kamu yararı, kamu hizmeti, kamu malı olgusunun neoliberal aklın kurucuları tarafından değersizleştirilmesi (Hayek, 2018; Friedman, 2017) ve buna paralel rekabetin, bireyciliğin, girişimciliğin kutsanması sonucu talep edilen emek niteliği ve bilginin üretimine yönelik olarak üniversiteler de piyasanın taleplerine göre idari, mali, akademik bağlamda dönüşüme tabi tutuldular.

Her sosyal olgu gibi eğitimin de maddi yeniden üretim, sembolik yeniden üretim ve iktidarın yeniden üretimini içeren bir dizi temel özellikler üzerinden biçimlendiğini söyleyebiliriz (Ercan, 2011, s. 363-364). 1970’ler sonrası sosyal refah devletinin yıkılmasıyla Pazar köktenciliği ekseninde özelleştirme, esneklik, verimlilik ve tüketimcilik mantığına paralel yeni özneler yaratma amacıyla eğitim mecrası, kamusal

---

⁶ Fordist üretimin ileri bir aşaması olarak pos-Fordist üretim 1970’li yıllardan itibaren çalışma sürecinde esnekliği yaygınlaştıran, yeni bir üretim ve birikim yasası olarak var olmuştur. Küçük, çeşitlendirilmiş pazarlara yönelik, tüketici odaklı, değişken tüketim pratiklerine hızlı cevap verebilen esnek bir üretim modeli olarak ortaya çıkan bu üretim modeli çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki sınırların bulanıklaşması anlamına gelmektedir. Post-Fordist üretimde esneklik beraberinde üretimin toplumsallaşması, öznel varlığın duygusal, iletişimsel, bilişsel yetilerinin de sermayeleşmesi sürecini tanımlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Lazzarato, M. (2017). In A. Pendakis, J. Diamati, N. Brown, J. Robinson, & I. Szeman, *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler* (S. Göbelez, & S. Özer, Trans., pp. 139-160). Ankara: Dipnot.

değerden, eleştirel gücünden ve yurttaşlık sorumluluğundan arındırılmaya başlanmıştı. “Büyük ölçüde araçsal ⁷amaçlara ve ölçülebilir paradigmalara bağlı olan yükseköğrenim kurumlarının birçoğu artık neredeyse yalnızca iktisadi büyümeye, araçsal akılcılığa ve öğrencileri işgücüne hazırlamaya bağlılar” (Giroux, 2016, s. 115-116). Yükseköğretimde araçsallaşma demokrasinin yürütülmesi ve gelişimi için ihtiyaç duyulan bireylerin yetiştirilmesi yönünde bir içerikten arındırılma anlamına gelmektedir. Eğitim alanını oluşturan bilgi ve pedagojik değerlerin maddi sermaye ve insan sermayesi ekseninde yeniden tanımlanması demokrasinin gelişimi için gereken eğitim formasyonunu üniversitelerden dışlamaktadır. “Kısacası, bugün, yükseköğrenim, kendisini neoliberalizmin ilerleyişini besleyen yetke ve değerlerle uyumlu kılan daha büyük bir siyasi tasarının parçası olarak yeni baştan düzenleniyor” (Giroux, 2016, s. 117). Dolayısıyla eleştirel düşünme⁸, toplumsal paydayı geliştirme, demokrasi bilincini yükseltme, kamu yararı fikrini genişletme, toplumsal sorumluluk olarak yaşanan dünyayı daha hakiki kılma idealleri neoliberal üniversite ideolojisi ile yok edilmeye çalışılmaktadır.

Üniversitenin işlevi piyasanın taleplerine cevap veren mezunlar yetiştirme ve sanayi ile iş birliği içine girerek sanayinin birikim gücünü arttırmada gerekli bilgi ihtiyacını karşılama olarak dar bir kapsama gittikçe daha çok hapsedilmektedir. Sonuç olarak “ne işe yarar” anlayışı akademik alanda belirli sanatsal ve bilimsel alanların da gözden düşürülmesi demektir. Edebiyat, felsefe, tarih ve güzel sanatlar artık sermaye değeri ile ölçülmesi nedeniyle değersizleştirilmektedir. Yeterli kaynaklar bu alanlara aktarılamadığı

---

⁷ Nesnel aklın ürettiği bilgi, aklın kendi otonomisinin sonucu olduğundan başka bir şeyin aracı değil, kendinde bir amaçtır. Buna karşılık araçsal aklın ürettiği bilgi ise, fayda, çıkar ve tahakküm üçlemesinin belirlenimi altında kendisine dışsal bir amacın hizmetindeki bir araç olarak kullanılır. Temelleri ve işleyişleri bakımından araçsal aklın kullanımına bağlı olan modern bilimler, bilmek, anlamak ve ereklerin rasyonel geçerliliğini sağlamak durumunda olan bilimler değil, insanın karşılaştığı sorunlara somut pratik çözümler üretmek durumunda olan teknik bilimlerdir. Modern teknik bilimler için önemli olan, bilgi ve anlamın elde edilmesi değil, pratik sorunlara somut çözümler üretmektir (Çörekçioğlu, 2003, s. 220).

⁸ Eleştiri temelde karşılaşılan yeni fikirlerin ve bilgilerin sorgulanması anlamına gelir. Kendini çevreleyen söylemler üzerine kafa yormak, kendi varlığını geçmiş ve bugün karşısında ele almak, sınırları anlamaya çalışmak, sınırları zorlamak, kendi bilinci dışsal ilişkilerle anlamaya çalışmak eleştirinin temelini oluşturur. Detaylı bilgi için bkz. Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. In M. Foucault, *Özne ve İktidar, Seçme Yazıları 2* (O. Akınbay, Trans., Vol. 4. Basım, pp. 57-82). İstanbul: Ayrıntı.

“Üstelik eleştiri, bilgi ile iktidarın toplumsal ilişkilerinin maddeselliği arasındaki ilişkinin kavranmasına ihtiyaç duyar. Eleştirel kuramlar, iktidarın mevcut durumunun [status quo] maddi olarak nasıl yeniden üretildiğini ve korunduğunu, aynı zamanda nasıl nesnel, tarafsız veya doğal, yani meşru olarak betimlendiğini ortaya çıkarmaya çalışır” (Dowling, 2014, s. 275).

için bölümler kapanma noktasına gelmiştir. Eğitimde asıl olan insanlığın birikimini, zihinsel, duygusal dünyasını yansıtan duygular ve düşünce tarihi değildir artık. Ön planda olan mezuniyet sonrası öğrenciye teknik beceri sağlayacak atölye bilgisidir.

1.1.1. Siyasal İktisadın Dönüşümü: Neoliberalizmin Doğuşu

Liberal kapitalist sistemin neoliberal politikalarla dönüşüme uğraması devlet, toplum, şirket ve özne bağlamıyla çok yönlü değişimleri yaratmış ve neoliberal akılsallığın düzeni kimi düşünürler tarafından kurumsal-yapısal bağlamda çözümlenmeye çalışılırken (Cahill ve Konings, 2019; Brown, 2018; Curtis, 2015; Dumenil ve Levy, 2015; Gallino, 2012; Harvey, 2015) yaşanan süreci özne/özneleşme merkezli ele alan çalışmalar (Berardi, 2012; Holden, 2018; Rossi, 2018; Sennet, 2008; Coşkun, 2019; Fisher, 2009; Jameson, 2011; Hardt ve Negri, 2019; Negri, 2014; Negri, 2005; Hardt ve Negri, 2011a; Hardt ve Negri, 2011b; Gorz, 2014; Lazzarato, 2016; Lazzarato, 2018; Bourdieu, 2017; Marazzi, 2014; Read, 2014; Houghton, 2019; Türken ve diğerleri, 2015) ise neoliberal yönetimsel aklın özneler üzerinde yarattığı ontolojik dönüşüme odaklanmaktadır. Bu bakımdan neoliberalizm bir yönüyle yapısal değişimleri tariflerken diğer yönüyle de toplumsal varlığın içinde hareket eden öznelerin çevresiyle ve dış dünyayla olan ilişkisinin niteliğini belirlemektedir.

Neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder (Harvey, 2015, s. 10). Devletin neoliberal ekonomik politik düzendeki rolü talep edilen uygulamalara karşı uygun alt yapıların oluşturulması, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve bu yapıya uygun koruma tedbirlerin alınması ile sonuçlanmaktadır. Bu bakımdan neoliberalizm bir dizi yapısal ve yönetsel pratikleri içerirken devlet ve piyasanın işleyiş yapısının yanında toplumsal öznenin ontolojik ve epistemolojik varlığını da yeniden kurmaktadır. Yeni bir birey ve iş gücünü tanımlayan neoliberal akıl nüfusun niteliğinin piyasanın değerleriyle örtüşmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan neoliberal akıl ile dönüştürülen insan geleneksel çalışan bir emekçi yerine, kendini ekonomik özne olarak gören, kendini

sermayeleştiren ve kendine yatırım yapan, sermaye adına kendini geliştiren ekonomik bir özneyi tariflemektedir. “Marksist düşüncede kapitalizmle uyumsuz varsayılan “dışsal” siyasi alan ve “içsel” öznel alanları ortadan kaldırmaktadır. İnsanlar üzerinde bir “bireysel” dönüşümün gerçekleştirilmesini mümkün kılan, hukuki, siyasi, iktisadi, idari, toplumsal ve öznel veçheleri olan “genel” bir iktidar sistemi dönüşümüdür” (Coşkun, 2019, s. 12). Kısaca toplumsal öznenin neoliberal yönetim aklıyla yeniden kurulması sonucu öznenin dünyayı yorumlama ve anlama şekli de neoliberal ethosun çerçevesi içinden gerçekleşmektedir. Bu açıdan neoliberal süreç kurumsal yapıları ve değerleri yeniden yapılandırarak yıkıcı bir yapılandırma meydana getiriyor. “Yıkılanlar sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar (hatta zorluk çıkaran geleneksel devlet egemenliği biçimleri) değil; iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, teknoloji karışımları, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklar da yıkılıyor” (Harvey, 2015, s. 11). Sonuç olarak neoliberalizm yapısal bağlamda sadece devletin ve şirketlerin işleyiş yapısını dönüştürmüyor, özneleşme pratiği olarak da insan eylem ve duygularının bütünü piyasanın çıkarına yönelik yeniden yapılandırma hedefi taşımaktadır. Neoliberalizmin özne tasavvuru rekabetçiliği merkeze alırken, özneler arası ilişkiyi çok boyutlu düzenler: Özneler arası rekabet, bilişsel, duygulanımsal olmakla beraber, bir iktidar modeli olarak bedenler arası performans iktidarı da özneler arası hegemonik güç ilişkilerinin dağılımını belirler.

Her ne kadar insan haysiyeti ve refahı adına yola çıkan bir grup iktisatçının öncülüğünde dile getirilen neoliberal ekonomi politik teori iyi niyetlerle savunulmuş olsa da tarihsel süreç içinde emek-sermaye ilişkisinde emeği daha güçsüz hale getirdi ve sermayenin küresel boyutta yoğunlaşmasına neden oldu. Bu açıdan neoliberalizmin kurucu fikri tarihsel süreçte yarattığı pratiklerle çatışıyor, ekonomi politik bir yapı olarak neoliberalizm güçlü grupların çıkarlarına hizmet ediyor. ”Bu yalnızca neoliberal gündemin "ne diyorsa" olduğunu hayal edersek gerçekten tutarsız görünür. Aslında, bu gündem, ekonomik ve politik faydaların seçkinlere aktarılması arayışında seçici olarak uygulanıyor gibi görünüyor. Bu eğilimlerin genel sonuçları, sivil özgürlüklerin ve hukukun üstünlüğünün istikrarlı bir şekilde aşınmasını, demokratik kurumların ve demokratik katılımın azalmasını, servetin sağlamaştırılmasını ve sosyal eşitsizlikte eş

zamanlı bir artışı içermesi olarak tanımlanmaktadır” (Andrew, 2015, s. 139). Diğer bir deyişle neoliberalizm aşağıdaki şu tespitlerle de ifade edilmektedir:

- a. İşletme aklının toplumun tamamına yaygınlaştırılması;
- b. Piyasanın olumsuz etkilerini kontrol etmek yerine rekabeti teşvik eden yasal ve düzenleyici çerçeveler gerçekleştirmek;
- c. Piyasanın olumsuz etkilerini telafi etmek yerine ekonomik faaliyeti ve piyasa ekonomisini canlandırmayı amaçlayan sosyal politikaları yaygınlaştırmak;
- d. Piyasaların ve rekabetin toplumda “doğal olarak” temellendirilmediği, bunun yerine onları sürekli olarak teşvik etmek için bir tür “pozitif liberalizm” gerektirdiği öncülünden başlayan politika aktivizmini öne sürmek;
- e. Biraz paradoksal olarak, devletin karar verme kapasitelerinin sınırsız genişlemesini teşvik ettiği görülen Keynesçilik ve ekonomik planlamanın öncüllerine karşı, devlet gücünün keyfi uygulamasına sınırlar koymayı amaçlayan bir yargı aktivizmini savunmak (Flew, 2012, s. 56).

Neoliberalizmin 1980 sonrası İngiltere’de Margaret Thatcher ve Amerika’da Ronald Reagan’ının yapısal dönüşümleri başlatması ile hız kazanan bir görünüm sergilese de fikri altyapısını İkinci Dünya Savaşı sonrasına dayanmaktadır. 1947 yılında Friedrich Hayek’in başkanlığında yapılan davetle küçük bir entelektüel grup faşizm ile başlayan kolektivist toplumsallaşmayı aşma adına özgür bir toplum inşa etmenin yeni bir fikrini oluşturmak için İsviçre’de Mont Pelerin’in yakınlarında bulunan Cenevre Gölü’ne bakan du Pare otelinde bir araya geldiler. “Çoğunluğu aralarında Hayek, Milton Friedman, Ludwig von Mises ve Lionel Robbins’in bulunduğu iktisatçılar olmakla birlikte aynı zamanda aralarında Karl Popper ve Michael Polanyi gibi tanınmış felsefeciler de yer alıyordu (Cockett, 1994; Burgin, 2012). Bu buluşmada, neoliberal entelektüellerin ve düşünce kuruluşlarının küresel hareketine doğru büyüyecek olan şeyin çekirdeği olan Mont Pelerin Cemiyeti oluşturuldu” (Cahill ve Konings, 2019, s. 42-43). Hedef kolektif toplumsallaşmanın meydana getirdiği faşizmin yarattığı yıkımların yeniden meydana gelmesinin önüne geçmekti. Zararlı kolektif toplumsallaşmanın ilacı, bireysel özgürlüğün önünü açmak ve bireyin hareket alanını devlete karşı daha geniş sahaya yaymaktı.

Dolayısıyla devletin küçülmesi ve piyasanın ise daha geniş bir toplumsallaşmanın alanına yayılması gerekmektedir.

“Cemiyetin kuruluş bildirgesi şöyleydi:

Medeniyetin temel değerleri tehlikededir. İnsan haysiyetinin ve özgürlüğünün asli koşulları yeryüzünün büyük bölümünde daha şimdiden yitmiştir. Kalanıdaysa gelişen güncel politika eğilimlerinin aralıksız tehdidi altındadır. Keyfi iktidar uzantıları bireyin ve gönüllü grupların konumunu giderek zayıflatmaktadır. Batılı İnsan'ın sahip olduğu o en kıymetli şey, düşünce ve ifade özgürlüğü bile, azınlık konumunda olduğunda hoşgörü ayrıcalığı talep eden ama tek amacı kendininki dışında bütün görüşleri bastırabileceği ve yok edebileceği bir iktidar konumu tesis etmek olan inançların yayılmasıyla tehdit altındadır.

Grubumuz bu gelişmelerin bütün mutlak ahlak standartlarını inkâr eden bir tarih görüşünden ve hukukun egemenliğinin arzulanırlığını sorgulayan teorilerin yükselişinden beslendiğini savunmaktadır. Ayrıca, rekabete dayalı piyasaya ve özel mülkiyete inancın azalmasının da bunu teşvik ettiği görüşündedir; zira bu kurumların beraberinde gelen inisiyatif ve dağıtılmış iktidar olmadan, özgürlüğün etkili şekilde korunabileceği bir toplum hayal etmek güçtür” (Harvey, 2015, s. 28)

Neoliberal düşünce Avrupa kıtasında Friedrich August von Hayek'in öncülüğünde dallanıp budaklanırken Amerika kıtasında ise Şikago Üniversitesi'nde neoklasik iktisadın içinden yeniden yorumlanmış ve temelleri atılmıştır. “1950'lerden itibaren, Şikago'da, Milton Friedman, George Stigler, Aaron Director ve Frank Knight gibi temel neoliberal entelektüellerin öncülüğünde ekonomik analizin ayırt edici bir biçimi geliştirildi” (Cahill ve Konings, 2019, s. 47). Neoklasik iktisadın kurucu ilkeleri olarak rasyonel, çıkarıcı, fayda temelinde hareket eden birey anlayışının değerlerini toplumsal alanların diğer katmanlarına genişletmek gerektiğini savundular. Piyasa merkezli bir devlet ve piyasa merkezli toplumsallaşma neoliberal düşüncenin merkezi hedefini oluşturdu. Çünkü neoliberal düşünürler açısından piyasa devlete oranla insanların tercihlerine daha faydalı yanıt vermekte ve mümkün olduğunca devletin işlevlerinin özel sektör tarafından icra edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan devletin yasal bağlamda küçülmesi ve devlet-piyasa ilişkilerinin daha kuvvetli hale gelmesi savunulmaktadır.

Neoliberalizm her ne kadar çıkış noktası olarak Avrupa ve Amerika merkezli iktisatçı bir grup düşünce insanı ile başlatılmış olsa da küresel ölçekte yayılması şiddet ve baskı aygıtları ile gerçekleştirilmiştir. “Şili'de 1973'te Pinochet'nin, Arjantin'de 1976'da Videla'nın başta olmak üzere Latin Amerika'daki diktatörlüklerin kurulmasından ve Margaret Thatcher ile Ronald Reagan'ın sırasıyla 1979 ve 1981'de seçilmelerinden

itibaren, yeni toplumsal düzenin kurulmasına ve daha fazla sayıda ülkeye yayılmasına doğru giden süreç başladı” (Dumenil ve Levy, 2015, s. 77). Kısaca kuzey ülkelerinde neoliberal politikaların devreye girmesi yasal düzenlemeler ile oluşturulurken güney ülkelerinde ise darbeler ve ekonomik bağlamda Amerika’nın hegemonyasını küresel ölçekte yaymaya çalışan Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu yolu ile gerçekleştiriliyordu. ”O zamandan beri küresel ekonomiyi ‘yönetmek’ için Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ile Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve Güneyin Ortak Pazarı (MERCOSUR) gibi büyük ticaret alanlarının yürütme organlarını içeren bir dizi ülkeler üstü organ kuruldu” (Huws, 2018, s. 28). Amerika’nın hegemonyası altında yeni bir dünya düzeni oluşturulmaya çalışılıyor ve ülkelerarası antlaşmalar devreye sokuluyor, sermayenin ve çalışanların dolaşımını kolaylaştırma adına ulus devletin sınırları daha esnek hale getiriliyordu.

1.1.2. Küresel Ekonomi Olarak Neoliberalizm

Amerika’da yaşanan 1929 ekonomik buhran ve II. Dünya Savaşı ile küresel ölçekte Amerika’nın öncülüğünde “II. Dünya Savaşı sırasında Temmuz 1944’te ABD’nin küçük bir kasabası olan Bretton Woods’da toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans konferansında” (Eğilmez, 2015) alınan kararlar küresel ekonomiyi canlı kılma ve ortak para birimini uygulama adına Bretton Woods Antlaşması yapılmış ve uluslararası ticaret alanında dolar merkezli sabit kur uygulanmaya konulmuştu. Hem Amerika’nın küresel hegemonyasını tahsis etme hem de sermayenin serbest dolaşımını daha da esnekleştirme adımı olarak Bretton Woods Antlaşması sonucu Dünya Ticaret Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu’nun da kurulmasıyla Amerika’nın merkezde bulunduğu küresel bir ekonomik düzen meydana gelmişti. Bretton Woods Antlaşmasıyla küresel dünyada yeni bir dünya düzeni yaratıldı ve uluslararası ilişkilerin yeni düzen göre istikrarlı bir görünüm kazanması için Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Ödemeler Bankası gibi çeşitli kurumlar oluşturuldu.

ABD dolarının sabit bir fiyattan altına dönüştürülebilirliğine dayanan bir sabit kur sistemi altında, malların serbest ticareti teşvik edildi. Kontrol edilmesi gereken sermayenin serbest akışı ile sabit kur birbiriyle bağdaşmıyordu; ama eğer dolar küresel rezerv para birimi olacaksa, ABD parasının ülke sınırları dışında serbest akışına izin vermek zorundaydı. Bu

sistem varlığını ABD askeri gücünün şemsiyesi altında sürdürdü. Küresel etki alanını sınırlayan tek şey Sovyetler Birliği ve Soğuk Savaş'tı” (Harvey, 2015, s. 18).

Sosyalist düşüncenin yayılmasının önüne geçilmesi adına 2. Dünya Savaşı sonrasında liberal kapitalist ülkelerde uygulanan refah devleti politikaları, kapitalist ülkelerin popülerliğini Sovyet düşüncesine karşı güçlü hale getirirken, gelişmemiş ülkelere yönelik uygulanan Marshall Planı ve Truman Doktrini uygulamaları da gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeleri ileri kapitalist ülkelerin ekonomik ve siyasal yapısının gölgesi altına sokmaktaydı.

Bretton Woods Antlaşmasıyla uluslararası ticarete altın tabanlı sabit kurun uygulanması 1970’li yıllara kadar devam etti ve “15 Ağustos 1971 tarihinde, Başkan Nixon televizyondan yayımlanan bir ulusa sesleniş konuşmasıyla ABD dolarının altına dönüştürülebilirliğinin sona erdirildiğini duyurdu (Cahill ve Konings, 2019, s. 51). Bu ilk başta geçici bir önlem olarak duyuruldu ancak küresel ekonominin yirmi beş yılı boyunca oluşturulan ve kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan dönemin sonuna işaret ediyordu. Böylece yirmi beş yıl boyunca uygulanan sabit döviz kuru sisteminin sonu ve spekülatif dalgalı döviz kuru sisteminin başlangıcı anlamına geliyordu. Böylece dalgalı kur sistemi altında para biriminin değeri devlet yetkilileri tarafından değil, uluslararası para piyasalarının etkisi altında şekillenmeye başladı.

Bretton Woods Antlaşmaları, Marshall Planı ve Truman Doktrini ile Amerika’nın küresel ölçekteki ekonomik ve siyasal yapısını oluşturan sistemin 1970’li yıllarda yeni bir düzeye evrilmesi ile neoliberal düzenin temelleri atılmış oldu.⁹ Amaç zayıflamakta olan Amerika’nın gücünü yeniden güçlendirmektir. İlk adım Güney Amerika kıtasında devreye sokuldu. Şili’de “11 Eylül 1973’te, Salvador Allende’nin başkanlığı altındaki seçilmiş

⁹ Kapitalizmin yapısal krizleri, ekonomik boyutlarıyla birlikte, sosyal çalkantıları, siyasi ve askeri çatışmaları ile ideolojik ve kültürel değişimi içerir. Dünya kapitalizminin 2008 küresel mali çöküşünden önceki son büyük krizi 1960’ların sonlarında başladı ve 1970’lerin başlarında şiddetlendi. 1968 yılı bir dönüm noktasıydı. O yıl, genişleyen Siyah ve Chicano kurtuluş hareketlerinin, karşı-kültürel ve savaş karşıtı hareketlerin ve işçi mücadelelerinin tırmanmasının ortasında Amerika Birleşik Devletleri’nde Martin Luther King’in suikastına tanık oldu. Tlatelolco öğrenci katliamı, aynı yıl Mexico City’de ülke çapında büyük kampsino, işçi ve öğrenci ayaklanmaları sırasında gerçekleşti. Daha da uzakta, 1968 Prag Baharı’nı, Paris’te öğrenci ve işçilerin ayaklanmasını, Çin’de Kültür Devrimi’nin zirvesini, Vietnam’da Tet Taarruzu’nu (ABD emperyalizmi için ilk büyük yenilginin başlangıcını işaret ediyordu) ve yayılmayı gördü. Afrika ve Latin Amerika’daki sömürgecilik karşıtı ve silahlı kurtuluş hareketlerinin bütün bunlar, siyasi ve kültürel egemenliğin bir krizi olarak sistem için tehlike oluşturmaktaydı (Robinson, 2016, s. 4-5).

hükümet, ABD tarafından gizlice desteklenen General Augusto Pinochet tarafından yapılan vahşi bir askeri darbe ile devrildi. Allende yönetimi altında Şili hükümeti, ABD devletinin önemli ekonomik çıkarlarının olduğu bakır üretimi ve telekomünikasyon gibi temel endüstrilerdeki şirketleri kamulaştıran sosyal demokrat bir programı benimsedi” (Cahill ve Konings, 2019, s. 53). Pinochet, Şili’de devlet yönetimini ele geçirdikten sonra muhaliflere yönelik işkenceler, katliamlar uygulayarak direnişleri bastırma yoluna gitti.¹⁰

Allende tarafından kamulaştırılan kaynaklar Pinochet tarafından özelleştirildi ve büyük Amerikan şirketlerin bu kaynaklar üzerinde egemen olmasının yolunu açtı. “O zamanlar Chicago Üniversitesi'nde ders veren Milton Friedman'ın neoliberal teorilerine bağlılıklarından dolayı "Chicago'lu çocuklar" olarak bilinen bir grup iktisatçı, Şili ekonomisinin yeniden inşasına yardım etmeye çağrıldı. Bu grubun nasıl seçildiğinin öyküsü de ilginç. 1950'lerden beri ABD, Şilili iktisatçıların Chicago Üniversitesi'ndeki eğitimini finanse ediyordu” (Harvey, 2015, s. 16). Pinochet öncülüğünde Amerika'nın çıkarlarını güden iktisadi politikaların Şili’de uygulanmaya sokulması sonucu neoliberal ideoloji teorik arka planından uygulanma safhasına geçmiş oldu.

1973 yılında yaşanan küresel ölçekteki petrol krizi neoliberal aklın genişlemesinin önünü açtı. İleri kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik sıkıntıları aşma adına İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan sahneye çıktı ve başta Milton Friedman olmak üzere neoliberal iktisatçılardan aldıkları danışmanlıklarla neoliberal politikaların uygulanmasına hız verdiler. Örneğin “ABD neoliberal düşünce kuruluşu Heritage Foundation, Reagan yönetiminde kuruldu ve ABD devletini neoliberalleştirmeye ve ekonomisini düzenlemeye yönelik Liderlik İçin Genelge (Heatherly, 1981) adı altında 3.000 sayfalık ayrıntılı bir plana sahipti” (Cahill ve Konings, 2019, s. 58). Amerika ve İngiltere bir taraftan kendi ekonomilerini neoliberalleştirirken diğer taraftan ise diğer ülkelerin de ekonomi politik olarak neoliberalleşmesi için çaba sarf etmekteydiler. Bu bakımdan düşünce örgütleri, sivil toplum kuruluşları, siyasal aktörler, medya ve

---

¹⁰ Pinochet döneminde yaşanan olaylar çoğunlukla gizlendi. Hatta gözetiminde kayıpların mezarları bulunmasının önüne geçilmesi için öldürülenler uçaklardan ya da helikopterlerden okyanus sularına atılarak izi kaybettirildi. Bu katliam ve işkence dolu dönem daha sonra filmlere konu oldu: Bknz. The Official History (1985), Nostalgia For The Light (2010), Garage Olimpio (1999), Colonia (2015), No (2012), El Conde (2023).

entelektüel görünümlü şahsiyetler neoliberal ideolojinin gerekliliğini ve yüceliğini savundu. “Neoliberal fikirlerin bu kurumlardan geçerek yaptığı ve Hayek'in 1947'de öngördüğü "büyük yürüyüş", (şirketlerin desteği ve parasıyla) kurulan beyin takımları, ele geçirilen belli medya kesimleri ve liberal düşünce tarzına inanır hale gelen pek çok entelektüel, neoliberalizmin özgürlüğün tek garantörü olduğunu savunan bir fikir iklimi yarattı” (Harvey, 2015, s. 48). Bu hareketlerin belirli kuruluşlar tarafından finanse edilmesiyle süreç içinde siyasi partilerin ve devlet aygıtının ele geçirilmesiyle neoliberal ideoloji kurumsallaştı.

Sermayenin genişlemesine engel teşkil eden refah devleti uygulamalarından kurtulma adına devletlerin kamu hizmetinden uzaklaşmalarına yönelik yapısal uyum programları devreye girdi. Kamu kaynaklarının özelleştirilmesi, sermaye piyasasının ticari alanlarında şirket ve şahsi gelir vergilerinde uygulanan indirim yaşanan ekonomik dengesizlikler karşısında çözüm olarak uygulandı. Yapısal uyum programları, “sosyal refah devletinden”¹¹ uzaklaşmayı, serbest piyasanın genişlemesini dayatırken, devlet-toplum ilişkisinde devletin yurttaşa karşı sorumluluğunu azaltıyor, yurttaşı rekabet piyasasına hapsederek, onu güvencesiz bırakıyordu. Böylece neoliberal politikalar ile sermaye-emek ilişkisinde emek “preker” hale indirgeniyordu. Ekonomik olarak güvencesiz bir yaşamı tarifleyen “prekerleşme” neredeyse bütün iş alanlarını kapsıyor, beyaz yakalı çalışanlar dahil bu “prekerleşme” olgusundan nasibini alıyordu (Standing, 2015).

İş piyasasında prekerleşme Gig ekonomi¹² olarak tarif edilen yeni üretim ve çalışma koşullarını yaygınlaştırarak emeği sermaye karşısında güvencesiz hale sokmuştur. Bağımlı sınıflar üzerinde büyük tahribatlara yol açan bu süreçte, kamu *ekonomik alandan uzaklaştırılmış*; yeni liberal politikalar çerçevesinde özelleştirmeler yapılmış, ulus-devlet gücü ve sosyal devlet anlayışı gerilemiş, uluslararası finans kurumlarının etkinliği artmıştır. *İşletmelerin yapısı değişmiş*; rekabet ve işgücü maliyetini düşürme baskısı ve yeni üretim ilişkileri ortaya çıkmıştır. *İşgücü piyasası değişmiş*; ekonomi ve istihdam enformelleşmiş, işsizlik artmış, sanayi istihdamı azalmış, işgücü piyasası bölünmüştür. Ayrıca sendikal

¹¹ Sosyal refaha devleti; devletin yurttaşlarının iyi yaşamı üzerinde aktör olduğu ve sosyal dengenin gözetildiği bir süreci tanımlar.

¹² Gig ekonomisi (Ing. gig economy): İnsanların bir işverene bağlı çalışmak yerine ücreti ayrı ayrı ödenen farklı işlerde çalıştığı, kısa süreli işlerin yaygın olduğu, işletmelerin kısa süreli veya talep üzerine yapılan sözleşmeler gereği bir işverene bağımlı olmayan çalışanlarla anlaşmalar yaptığı ekonomi modeli (Keane, 2021, s. 18). Gig ekonomisi işveren ve işçi arasındaki geleneksel ilişki yerine işçinin daha bağımsız olduğu bir üretim modeli olarak görünse de aslında işverenin sorumluluğunu azaltan ve işi yapan işçinin emeklilik gibi koşullarını ortadan kaldıran güvencesiz bir geleceği beslemektedir.

örgütlülük zayıflatılmış ve toplu pazarlık düzeni bozulmuştur (Arslan, 2021, s. 63).

Diğer taraftan Bretton Woods sisteminin devamlılığı için kurulan IMF'nin (Uluslararası Para Fonu) işlevi neoliberal politikalar ile dönüşüm geçirmiş ve güney ülkelerine verdiği kredilerin ödenmesinde yaşanan aksaklıklar neticesinde güney ülkelerine mali disiplin politikalarını dayatarak neoliberal ideolojinin kuzeyden güneye yayılmasını hızlandırmıştı. Böylece kamu kaynakları özelleşmeye, kamu hizmeti daralmaya başladı ve liberal demokrasinin ideali de derin bir darbe aldı. Sonuçta “kapitalist dünya, ancak 1990'larda "Washington Mutabakatı" ile ortak bir noktaya yönelerek yeni bir ortodoksi haline gelen bir dizi yalpalama ve kaotik deney sonucunda bir çözüm olarak neoliberalizm yoluna girdi” (Harvey, 2015, s. 21). "Washington Mutabakatı" ABD ve diğer G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen neoliberal politikaların IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü tarafından uygulanması sürecidir. Latin Amerika ülkelerine yönelik oluşturulan "Washington Mutabakatı" zaman içinde diğer gelişmekte olan ülkelere de dayatıldı. Kısaca bu mutabakat özel mülkiyetin korunması, kamu harcamalarının azalması, vergi uygulamalarında yeni düzenlemeler, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, uluslararası ticaretin önündeki engel teşkil eden sorunların bertaraf edilmesi, rekabetçi kur politikalarının uygulanması gibi birçok köklü değişime olanak tanımıştır.

1.1.3. Piyasanın Güdümünde Neoliberal Devlet

Neoliberalizm ekonomi politik yeni bir düzeni tanımlarken “neredeyse her şeyin sermayeleştiği” (Cahill ve Konings, 2019, s. 91) bir akla gönderme yapar. Sermayenin genişlemesine yönelik devlet de neoliberal hale bürünür ve devlet düzenleyici bir mekanizmaya indirgenerek kamusal sorumluluğundan uzaklaştırılır. Sermayenin dünyasallaşması adına devlet sermayenin önündeki engelleri yasal düzenlemeler ile ortadan kaldırır. Sermaye küresel ölçekte sınırsız bir akış gücüne kavuşur ve sermayenin nicel görünümü daha kaygan ve belirsiz hale gelir. Sermayenin emek karşısında küresel ölçekte herhangi bir ülkeye ya da finans alanlarına kaçışı sermaye lehine işlev görür. “Teoriye göre neoliberal devlet güçlü bireysel özel mülkiyet haklarından, hukukun üstünlüğünden, özgürce işleyen piyasa ve serbest ticaret kurumlarından yana olmalıdır” (Harvey, 2015, s. 72). Emegi ve toplumu tekelci kapitalizmden kurtarma yaklaşımı,

politikanın gündeminde neoliberal düzende yer almaz. “Bireylerin eylem, ifade ve seçme hürriyetinin ve sözleşmelerin kutsallığı korunmalıdır. Dolayısıyla devlet, tekelindeki şiddet araçlarını kullanarak bu özgürlükleri ne pahasına olursa olsun muhafaza etmelidir” (Harvey, 2015, s. 72). Neoliberal devlet gerekirse şirketlerin iktidarına karşı çıkan kolektif muhalefet biçimlerini dağıtmak ya da bastırmak için baskıcı yasalara ve güvenlik taktiklerine (örneğin gösteri yürüyüşlerini yasaklayan kurallara) başvurur (Harvey, 2015, s. 85). Bu bakımdan neoliberal ekonomi politik düzende sermaye adına devlet küresel bir gardiyanlık rolüne bürünür.

Neoliberalizm sadece ekonomik ve kültürel malların yeniden dolaşımını belirlemez. Ekonomik yapıyla olmakla beraber, öznenen başlayıp kültürel-toplumsal bedeni de kuşatarak yeniden düzenler. Dolayısıyla neoliberalizm yeni bir yönetim mantığını egemen kılmak için toplumsal yapıların dönüştürücü gücünden istifade ederek onları ele geçirir ve kendi hedefleri doğrultusunda onları yeniden inşa eder: Eğitim, sağlık, güvenlik alanları başta olmak üzere neoliberalizmin genişleme alanları mikro ekonomiden makro ekonomiye doğru kuşatıcı rol oynar. Bu yeni düzen çıkış noktası olarak bireysel bir özgürlüğün, liberal değerlerin yeniden tesisi iddiasıyla kendini deklare etmiş olsa da tarihsel süreç içindeki dönüşümünün arkasında “...ekonomi seçkinlerinin iktidarının yeniden kurulması ya da yeniden inşasıyla ilişkili olduğunu güçlü bir şekilde göstermektedir” (Harvey, 2015, s. 27). Bu bakımdan neoliberal ideoloji kapitalist düzeni küresel boyutta yeniden örgütleyen, sermaye rejimini yeniden düzenleyen bir proje olarak ortaya çıkmıştır. “Bir başka deyişle, sermayeyi serbest bırakarak dünyanın dört bir köşesinde ucuz emek, kaynak ve vergi cenneti kovalamasını sağlamak kaçınılmaz olarak Dünyanın Kuzeyi’nde işçi sınıfı ve orta sınıf nüfusun yaşam standartlarını düşürecek, Dünyanın Güneyi’nde ise sürekli sömürü ve sınırlı egemenliğin yanı sıra (eşitsiz) gelişime” (Brown, 2020, s. 50) yol açan küresel bir yapı olarak yürürlüğe girmiştir. Bu yeni ekonomi politik rejimde, konuşulan dilin yapısından devletin kurumsal ölçeğine değin insanın ve kurumların yeniden kurgulandığı bir düzen belirmiştir. Bu nedenle sermaye birikimi adına devletin ve tüm sosyal değerlerin ekonomi adına işe koşulması mümkün hale gelmiş, devletin özel teşebbüs ve kamusal hizmet varlığı küçülmüş, bireyci rekabetin¹³ ve insan sermayesinin önemi savunularak rekabetçi ekonomi politik düzenin

¹³ Rekabet, modern sivil toplumda egemen olan herkesin herkesle savaşının en tam ifadesidir. Bu savaş,

erdemleri neoliberal ideolojik söylemlerle yüceltilmiştir. Burada toplumsal olana dair ilerici ve gerici söylemlerin anlaşılmasına yönelik Albert Hirschman'ın "Gericiliğin Retoriği" (2013) kitabı önemli bir veri sunmaktadır. Hirschman'a göre toplumsal politikaya dair temelde iki görüş vardır: İlericiler ve gericiler. İleri görüş, gelişme ve dönüşüme dair daha istekli ve tutarlı bir yol izlerken gerici anlayış muhafazakâr bir tutum sergiler. Gerici anlayış tutumlarını meşrulaştırma adına genel yararı küçük patikalarda meydana gelen olumsuz durumlarla kötülelmeye çalışır. Örneğin Fransız Devrimi sonrası devrim yanlıları ile devrim karşıtlarının mücadelesi sürecinde cumhuriyetçilerin ve monarşistlerin tavrı bu durumu iyi özetlemektedir. Devrim sonrası monarşi taraftarları devrim sürecinde yaşanan kaos ve çatışmaları öne sürerek devrimi kötülelmeye çalışmışlardır. Benzer şekilde refah devleti uygulamalarına karşı gerici tutum sergileyen kimi düşünürler neoliberalizmin erdemlerini savunarak refah devletine saldırmışlardır.

Özelleştirme ve metalaştırma neoliberal ideolojinin temel merkezini oluşturur: Yurttaş haklarının gelişimine paralel kamuya ait olan varlıkların kamunun elinden alınarak şirketleştirilmesi, özelleştirilmesi ve metalaştırılması neoliberal projenin belirgin karakteridir. Önceden karlılık hesabı, birikim ve kazanç olarak görülmeyen alanların ekonomikleştirilmesi söz konusudur. "Kapitalist dünyada ve ötesinde (örneğin Çin' de) her türden kamu hizmeti (su, telekomünikasyon, ulaşım), sosyal güvenlik hizmeti (toplu konut, eğitim, sağlık, emekli aylıkları), kamu kurumları (üniversiteler, araştırma laboratuvarları, hapishaneler), hatta savaşlar bile (bakınız Irak'ta silahlı kuvvetlerin yanında faaliyet gösteren özel paralı askerler "ordusu") bir dereceye kadar özelleştirilir" (Harvey, 2015, s. 169). Metalaştırma, süreç, eşya ve toplumsal ilişkilerin mülkiyet hakkına tabi olduğunu, yasal sözleşmeyle alınıp satılabileceğini ve hepsinin fiyatlandırılabileceğini varsayar (Harvey, 2015, s. 174). Bu yeni ekonomi politik düzen Fordist üretimin çöküşü ve post-Fordist üretimin yükselişi anlamına gelmekteydi. Kısaca

---

yaşam savaşı, var olma savaşı, yalnızca toplumun farklı sınıfları arasında verilmekle kalmaz, bu sınıfların tek tek üyeleri arasında da verilir. Herkes bir başkasının önünde engeldir ve herkes kendi önündeki engeli bir kenara itmenin ve onun yerine geçmenin yolunu aramaktadır. Nasıl burjuvazinin üyeleri kendi aralarında rekabet halindeyseler, işçiler de kendi aralarında sürekli rekabet halindedirler. İşçilerin işçilerle, işçilerin işsizlerle de rekabet halinde olduğu bu durumda, her biri ötekini ayağına kaydırıp yerine geçmeye çalışır. Ne var ki, işçilerin kendi aralarındaki bu rekabet, işçi üzerindeki etkisiyle, bugünkü durumun en kötü yanıdır; burjuvazinin elinde proletaryaya karşı en keskin silahtır (Arslan, 2021, s. 96). Bireyi sorumluşturan ve güvencesiz yaşam koşullarında yalnız bırakan rekabet ideolojisi varoluş koşullarında sosyal-Darwinist bir ilkeye yaslanır.

emeğin sermaye karşısında pazarlık gücü zayıflıyor, emek geçici ve düşük ücretli işler ile değersizleştiriliyor ve refah devleti olumsuz bir düzen olarak tariflenerek değerden düşürülüyordu. “Neoliberalizm altında yaşamak aynı zamanda sermaye birikimi için gereken haklar yığınınını kabullenmek veya ona boyun eğmek anlamına” (Harvey, 2015, s. 190) gelmektedir. Çünkü neoliberal düzende birey devlet güvencesinden uzaklaştırılmıştır. Devletin varlığı kamusal kaynakların ve adil bir emek ortamının yaratılması adına işlemez artık. Neoliberal piyasanın taleplerinin yerine getirilmesinde devlet yasal kurucu güç olarak hizmet eder ve şiddet tekeline bu doğrultuda gerektiğinde devreye sokar. Bir bakıma devlet sermaye aklı tarafından kuşatılıp onun çıkarı doğrultusunda hareket eder. Piyasanın ve sermayenin çıkarı devletin kamusal yararının önüne geçer. Kısaca devletin önceliği kamu yerine piyasadır. Piyasanın kamusal yarar ve ortak paydanın üstünde savunulması ve kutsanması liberal demokrasinin varlığını da sekteye uğratar. Artık liberalizmin “toplumsal sözleşme” olgusu geçerliliğini yitirir.

1.1.4. Neoliberalizm Sonucu Liberal Demokrasinin Aşınması

II. Dünya Savaşı sonrası liberal batı demokrasilerinde uygulanan refah devleti politikaları, sosyalist düşünceye karşı liberal kapitalist demokrasilerin zaferini güçlendirmişti. Soğuk Savaş’ın da sona ermesi sonucu, liberal kapitalist demokrasi küresel zaferini kutlamış ve neoliberal uygulamaların hız kazanacağı yeni bir iklime evrilmişti. 1990’lardan itibaren kuzey liberal kapitalist ülkelerden güney ülkelere doğru genişlemeye başlayan neoliberal akıl bir dizi ekonomi politik düzenlemenin ötesinde, demokrasi idealinin varlığına yönelik büyük bir saldırı gerçekleştirmekle beraber, bu yeni düzen insan varlığını da yeni değer normlarıyla barışık dönüşüme uğratmış, toplumsal ilişkiler ve öznenin ontolojik alanı da yeniden yapılandırılmıştır. Çünkü neoliberalleşmiş ekonomi politik alanlar hemen hemen bütün toplumsal kurum ve katmanlara şekil vermektedir. Demokrasinin işleyiş yapısı, sivil toplum örgütleri, okullar, müfredatlar, sağlık hizmetleri, kültür ve eğlence alanları, finans ve bankalar, hukuk ve politika neoliberal akıl ereklerine göre şekillenir. Dolayısıyla neoliberal düzen sahip olduğumuz kurumların ve bilgi alanlarının değersel yeniden kurulumunu ifade eder. Rekabetin ve verimliliğin en yüce değer olarak kucaklanması, liberal demokrasi tarihini de yerinden eder. Hukuk, müzakere, oydaşma, katılım, kamu yararı, iktidarın ve

kaynakların daha adil dağılımı ortadan kalkar. Neoliberal aklın sirayet ettiği her türlü alan toplumsal sözleşmenin idealini geçersiz kılar (Brown, 2018). Bu bakımdan kültürden sanata, insani ilişkilerden eğitime hemen hemen her alanın ekonomikleştiği bir düzen ortaya çıkmıştır. Böylece bilginin niteliği ve insan varlığı salt kendinde bir amaç olmanın ötesinde ekonomik değerlerin ölçütlerine göre değerlendirilir. Sonuç olarak neoliberalizm tutum ve davranışlardan, algı, düşünce ve duygulara değin toplumsal insan varlığını yeniden şekillenmektedir. Bu nedenle ister yurttaş ister devlet olsun bu düzende çağdaş şirket modeline göre kurgulanmakta, yurttaşların ve toplumun varlığı mevcut sermaye değeri etrafında ele alınarak iktisadi değeri azamiye çıkaracak nüfus politikaları planlanarak kendi kendine yatırım ve girişimcilik kültürü egemen kılınmaktadır. Bu sürece karşı direnç gösteren rejimler ise Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer derecelendirme şirketleri yoluyla kısaç altına alınarak sermaye ve para cinsinden kredi notları düşürülerek meşruiyet zeminleri ortadan kaldırılarak neoliberal sisteme uyumlaşmaları zorunlu hale getirilmektedir. “Keza başka arayışlara yönelen bireyler de en iyi ihtimalle yoksullaşma, itibar ve kredi-itibarını kaybetme, en uç durumda ise sağ kalmama tehlikesiyle burun buruna gelmektedir” (Brown, 2018, s. 24). Bu bakımdan yaşam alanı kırılğan ve akışkan bir hale gelir. Her an değişen koşullara göre şekil almak zorunda kalan insan varlığı karakter yitimiyle karşı karşıya kalır. Rekabet stratejisiyle kuşatılan özneler demokrasi kültürü, ilkeleri ve kurumlarından uzaklaştırılır. Demokrasi bilinci zayıflar, sermaye ve piyasaların güvenliği ve genişlemesi adına demokratik taleplerden feragat edilir. Bu bakımdan insan ilişkileri de dahil olmak üzere her şeyin metalaşma aklıyla kuşatılması istenmektedir. Toplumsallık adına uygulanan politikalarda sosyal haklar hak olmaktan çıkar, alınıp satılan hizmetlere dönüşür:

”Bu politikalar arasında sanayi ve sermaye akışında deregülasyon, korunmaya muhtaçlar için sunulan refah devleti desteği ve önlemlerinin önemli ölçüde; eğitim, parklar, posta hizmetleri, yollar ve sosyal yardımdan hapisaneler ve orduya varıncaya değin kamu hizmetlerinde özelleştirme ve taşeronlaştırma, artan oranlı yerine, azalan oranlı vergi ve gümrük tarifeleri, ekonomik veya toplumsal-siyasi bir politika olarak servetin yeniden dağılımına son verilmesi; üniversiteye başvuru hazırlığından organ nakline, evlat edinmeden kirlenme haklarına, kuyrukta beklemekten uçakta ayak uzatacak yeri garantilemeye varıncaya değin insan ihtiyaçları ve arzularının hepsinin karlı bir girişime dönüştürülmesi ve daha yakınlarda, her şeyin finansallaşması, ekonominin ve günlük hayatın dinamiklerinde finans sermayesinin üretim sermayesi karşısında hâkimiyetinin giderek artması vardır” (Brown, 2018, s. 31-32).

Her şeyin piyasa modeline göre şekil alması, her sahada bulunan öznenin de homo economicus olarak yapılandırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla toplumsallık içinde toplumsal iletişimin niteliği de piyasanın aklına göre hareket eder. Devletin ve siyasal alanın da ekonomikleşmesi ile liberal demokrasinin varlığı sorunsallaşır. Kamusal alanın da ekonomikleşmesi müzakere kültürünü, eleştiriyi, iş bölümünü ve toplumsal dayanışmayı zayıflatır. Neticede genel kamusal yararın varlığı yerine şahsiyetlerin ve sermayenin yararı ön plana çıkar ve sömürü ilişkilerinin daha şiddetli hale dönüştüğü devlet yönetimleri ortaya çıkar.

1.1.5. Neoliberal Düzendeki Öznenin Değişen Morfolojisi

Sermaye ve para akışının küresel boyutta serbest dolaşımı, kamuya ve devlete ait kaynakların ve sanayi kurumlarının özelleştirilmesi; güvencesiz çalışma koşulları altında taşeronlaşma, sosyal devlet uygulamalarının azaltılması, örgütlü emeğin bertaraf edilmesine yönelik sendikaların hareket alanlarının kısıtlanması, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) ve finans kuruluşları aracılığıyla uygulanan mali disiplin kurallarının dayatılmasıyla devletlerin yapısal reformlar uygulayarak borç, hisse senedi ve bankacılık faaliyetlerinin genişletilmesi, küresel finans şirketlerinin ekonomik faaliyetlerin kontrolünde ağırlık kazanması gibi süreçler neoliberal politikayla anılmaktadır (Coşkun, 2019, s. 31). Diğer taraftan neoliberal düzende özne merkezli ekonomi politığın mikro-politik dönüşümü olarak toplumsal bedeni oluşturan öznelerin şirket kültürüyle kuşatılması söz konusudur. “Neoliberal rasyonalite insanı insan sermayesi biçiminde yeniden inşa ederken, çıkar maksimizasyonu peşinde koşan daha önceki homo economicus yorumunun yerine hem şirket üyesi hem kendi başına şirket olan, her iki durumda da firmalara özgü yönetim pratikleriyle idare edilmesi uygun düşen bir özne formülasyonu almaktadır” (Brown, 2018, s. 42). Neoliberalizm şirket biçiminin bir yönüyle bütün topluma genelleştirilmesi anlamına gelirken, Homo economicus’un da dönüşümünü de içinde barındırır. Mücadele öznesinin yerini rekabet öznesi alır ve bu rekabet öznesi kendi kendisinin yatırımcısıdır. Neoliberal akılsallık, “... bütün insan eylemlerini piyasa alanına taşımak” (Harvey, 2015, s. 11) istemektedir. Neoliberal homo economicus tüm değer ve dünya görüşünü ekonomik kaygılar çerçevesinde kuran, bir iş adamı gibi kendi kendinin yatırımcısı olarak kimliğini inşa eden

bir yaratımcı olarak belirir. ”Bu görünüş öylesine gerçektir ki pratik olarak neoliberaler tarafından yapılan bütün analizler, oyunda ortaya sürülen para (pot) gibi, alışveriş partneri olarak anlaşılan *homo economicus'un*, kendi kendinin iş adamı olarak algılanan ve bu haliyle kendi sermayesi, kendi kendinin üreticisi ve kendi gelirlerinin kaynağı olan *homo economicus* ile her an değiştirilmesini koyacaklardır” (Marazzi, 2014, s. 62). Neoliberal özne yaşamını sürekli bir ekonomik değerin nesnesi haline getirerek hareket etmekte, özneleşme pratiklerini kendi kendini beşerî sermayeye dönüştürerek ele alır. “Bir yönetim sistemi olarak neoliberal yönetimsellik, “ekonomik özne” imgeleminin dışında başka bir insan doğmasını ve gelişmesini, belirli türde bir özneyi “çağırarak” onun kurulmasını sağlamak suretiyle engelleyen bir iktidar kipine tekabül etmektedir (Coşkun, 2019, s. 16-17). Dolayısıyla neoliberal düzende iktidar alanı sadece ulus devletlerin yönetim yapısını kurmamakta ekonomi politik düzenin ötesinde insanın ruhsal varlığını ve değerlerini de yeniden inşa etmektedir. Bu bakımdan neoliberal akıl bir yönetim rasyonalitesi olarak insan duygusu, düşüncesi ve hisleri üzerinde deneyimleri, bilgileri, algıları yeniden kuran ve ona şekil veren bir iktidar kipi olarak hareket etmektedir.¹⁴ Bu iktidar kipi rasyonel ve politik özneyi de yerinden eder. Neoliberal iktidar akli kendi varlığı ve rasyonalitesi dışında cereyan eden her türlü düşünce, politik, demokratik eylem ve pratiği reddeden mekanizmalar geliştirir. “Hukukun üstünlüğü ve halk egemenliğine iştirak yoluyla güvence altına alınan eşitliğin yerini, kazananlar ve kaybedenlerden oluşan bir siyasi formülasyonu almaktadır. Hürriyetin kendisi piyasa davranışıyla sınırlanmakta, hayat koşullarına hâkim olma, varoluşsal özgürlük yahut demosun yönetimini güvenceye alma gibi çağrışımlarından arındırılmaktadır” (Brown, 2018, s. 49).

“Suça eğilimli”, “patolojik”, “tehlikeli”, “riskli” ya da “girişimci”, “yatırımcı”, “performans ustası”, “başarılı”, “makbul” ve “uyumlu” öznellikler bu yeni imkânlarla çok daha etkin bir şekilde üretilmekte, temsil edilmekte, izlenmekte, teşhis edilmekte, çerçeve içine alınmakta,

¹⁴ Neoliberal ideolojinin insan ontolojisi üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşüm, insanın özgürlük pratiği sorunsalını da tartışmaya açmıştır. Yen bir özgürlük krizi olarak dile getirilen neoliberal düzendeki tabi olan öznenin varlığının girişimci ruhla yeniden kurulmaya çalışılması toplumsal öznelerarası ilişkilere de eleştiriler yöneltmiştir. “Bir girişimci olarak neoliberal özne başkalarıyla *amaçtan yoksun* ilişkilere girmekten acizdir. Girişimciler arasında amaçtan yoksun bir dostluk oluşmaz zaten. Halbuki özgür olmak (*Frei-seiri*) köken olarak *dostlar arasında olmak (be i Freunden seiri)* anlamına gelir. Özgürlük (*Freiheit*) ve arkadaş (*Freund*) Hint-Avrupa dil ailesinde aynı köke sahiptir. Özgürlük esasında bir *ilişki kelimesidir (Beziehungswort)**. İnsan kendini ancak iyi bir ilişkide, diğer insanlarla mutlu bir birliktelik içinde gerçekten özgür hisseder. Neoliberal rejimin yönelmiş olduğu tümenden tekilleşme bizi gerçekten özgür kılmaz. Böylelikle bugün sorulacak soru, kendisini zorlamaya dönüştüren uğursuz diyalektiğinden kurtulabilmek için özgürlüğü yeniden tanımlamamızın, yeniden icat etmemizin gerekip gerekmediğidir” (Han, 2020, s. 12-13).

yakalanmakta (hem ekonomik sistem hem de örneğin devletin güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen ikili bir yakalama), kapsamakta ve/veya dışlanmaktadır” (Coşkun, 2019, s. 23).

Neoliberal rasyonalite açısından “makul” olan ve “olmayan” ayrımı, kişiliğin ve ruhsal varlığın iktisadi alanla ilişkisi ile belirlenir. Neoliberal düzende dışlama ve içerimleme mekanizmaları iktisadi değer varlığıyla ölçülür. “Üretim ve yeniden üretim arasındaki Fordist-endüstriyel ayrımın aşılmasını da beraberinde getiren ve yaşamı işe dönüştüren süreç, fabrikanın mekânsızlaştırılması, hatta şirketin sanallaştırılması, yaşamın her gözeneğinin ekonomik değere tabi kılınmasını ifade eder” (Marazzi, 2014, s. 63). Bir şirket gibi kendine yatırım yapan, işleten ve yöneten özneler girişimci ekonomik özneleri tariflerken, arzuların, hazzın, dilsel ve zihinsel becerilerin birikim amaçlı işe koşulması çağdaş özneliğin bütünüyle ekonomik ölçütlere göre kurulması ve yönetilmesi anlamına gelmektedir.

Liberal demokrasilerde özne ve devlet ilişkisini oluşturan “hukuk öznesi” ve “siyasal özne” neoliberal düzende aşınırken, devlet-şirket-özne ilişkisinin yeniden programlanması neticesinde demokratik bilincin de zayıflaması söz konusudur. “Piyasa rasyonalitesinin merkezi ilkesinin rekabet olması, siyasi öznelerin liberal devletin sunduğu koruyucu güvenceleri kaybetmeleri anlamına da gelmektedir. Rekabetten kazananlar ve kaybedenler çıkar; sermaye diğer sermayeleri yok ederek veya yiyerek başarıya ulaşır” (Brown, 2018, s. 75). Bu nedenle piyasanın içinde toplumsal ve siyasi bir ilkeye dönüşen rekabet ortamında kaybedenler ve kazananlar olacaktır. Neticede sosyal Darwinist bir ilke olarak kaybedenler kendi beceriksiz ve yetenezsizlikleri nedeniyle suçlanacaklardır. Bunun yanında sermayenin varlığı ontolojik ve epistemolojik alanlara da kayarak kurumları ve kimlikleri geliştiren, üreten ve kendine özgü değerler sistemiyle bireyin hakikat ve inanç normlarını inşa eden ideolojik üretimlerle kendi meşruiyetini pekiştirir. “Sermayenin dünya oluşturma gücü bu; Marx’ın *Manifesto*’da öylesine şairane tasvir ettiği, *Alman İdeolojisi*’nde sistemleştirmeye çalıştığı güç. Sadece ekonomik akıl ve yönetimdeki ifadeleri değil, sermayenin ta kendisi, düzenlediği insanlar ve insan dünyaları üstünde hâkimiyet kurmuş durumda” (Brown, 2018, s. 88). Sermaye akli neoliberal düzende özneler üzerinde yeni özgürlük sahaları açarak liberal özgürlüğün niteliğini yeniden kurar. Öznelerin ekonomikleştirilmesi ile özgürlük mefhumu yatırım

ve birikimin sınırları ile çerçevelenir.¹⁵ Özne üzerinde cereyan eden ontolojik dönüşüm homojen bir kimliği de talep eder. Han'ın ifadesiyle herkesin kendi girişimcisi olduğu, negatifliğin ortadan kalktığı ortak hedeflere yönelik bir yaşam ve çalışma kültürünün hegemonik hale geldiği yeni bir özne düzeni:

Herkesin kendi kendisinin girişimcisi olduğu bir toplumda, bir sağ kalma ekonomisi yürürlüktedir. Bu ekonomi Eros'un ve ölümün yok-ekonomisiyle (*Anökonomie*) taban tabana zıttır. Gemi azya almış Benlik ve performans itkileriyle neoliberalizm, Eros'un tamamen ortadan kalktığı bir toplumsal düzendir. Ölümün negatifliğinin boyun eğdiği pozitif toplum, tek derdi "süreksizlik içinde sağ kalmayı güvence altına almak" olan *çıplak yaşamın* toplumdur. Bu bir köle yaşamıdır. Bu çıplak yaşamı sürdürme derdi, sağ kalma derdi, gayet karmaşık bir olgu olan bütün canlılığından mahrum bırakır yaşamı. Salt pozitif olan, cansızdır. Negatiflik canlılık için elzemdir: "Bir şey, çelişkiyi içinde barındırdığı sürece, çelişkiyi kapsama ve ona karşı koyma gücü olduğu sürece canlıdır." Canlılığın, her tür negatiflikten mahrum olan zindelik veya *fitness'ten* farkı budur. *Sağ kalan kişi, yaşayamayacak kadar ölü, ölemeyecek kadar canlı bir yaşayan ölüye benzer* (Han, 2019, s. 32).

Serbest piyasanın ve serbest girişimin sınırlarının genişletilmesi ekonomik sahaların öznelerin yaratıcı alanlarına doğru genişlemesi anlamına da gelmektedir. Özneler üzerinde uygulanan yeni birikim yaratma aklı, öznel yaratıcılık ve pratiklerin ekonomik değer bağlamında işe koşulması sonucu meydana gelir (Florida, 2011). İnsan sermayesinin yükselişi bir nevi insanın yaratıcı gücünün ve eyleminin ekonomik hedefler için kışkırtılması demektir. Dolayısıyla neoliberal düzende yeni özgürlük anlayışı birikim yaratmanın aklıyla doğrudan ilişkilidir. Liberal ekonomide mübadele stratejisine dayanan homo economicus, fayda etrafında toplumsal sözleşmeye dayanan insanların ortak ihtiyaçlarının karşılıklı giderilmesi düşüncesinden hareket ederken, neoliberal düzende ise özne "kendisi için kendi sermayesi, kendi üreticisi, kendi gelir kaynağı olarak" piyasaya girmektedir. İster satış yapıyor ister üretiyor ister tüketiyor olsun, kendi kendisine yatırım yapıyor ve kendi tatminini üretiyordu. Sermayeler arası ilişkileri mübadele değil rekabet yapılandırmaktadır, herhangi bir sermaye varlığının kendi kendisiyle ilişkisini yapılandıran da aracılığıyla sermayenin değer kazanmasıdır" (Brown,

¹⁵ Neoliberalizm bizzat özgürlüğü sövmeye yarayan çok verimli, hatta zekice bir sistemdir. Heyecan, oyun ve iletişim gibi özgürlüğün pratiğine ve dışavurum biçimlerine ait ne varsa sömürülür. İnsanı iradesine karşı sövmek verimli olmaz. Yabancı bir gücün sömürüsü fazla kazanç sağlamaz. Ancak özgürlüğün sömürülüşü sayesinde maksimum kazanca ulaşılır (Han, 2020, s. 13). Sömürüyü gerçekleştirme öznenin kendini optimize etmesine dayanır. Bu bakımdan kendini yeniden kurma adına yeni motivasyon ve beceri kazandırıcı kişisel gelişim eğitimleri, atölyeleri, yaratıcı düşünme seansları verimliliği artırma adına işe koşulur. Bu yeni akılsallık çalışma saatlerinin dışında yaşamın tüm alanına yayılır. Kişisel gelişme araçsal bir boyut kazanarak piyasanın ruhuyla bütünleşir ve insan bizzat kendi üzerinde şiddet uygulayan bir canlıya dönüşür.

2018, s. 93). Öznenin kendisine yatırımı bireysel içten bir saikle meydana gelmez: Bir yönetim parametresi olarak iktidar mekanizmalarının işleyişi toplumsal alana uyumlaştırılır. Bu nedenle “homo economicus doğuştan gelen değil oluşturulan bir şeydir ve riskle, olumsuzlukla, muhtemel şiddetli değişimlerle, patlayan balonlar, sermaye veya para birimlerinin krizi, toptan dağılıp giden sanayilerle dolu, bir bağlam içinde iş görmektedir” (Brown, 2018, s. 98).

Homo economicusun hegemonyası ve neoliberalizmin siyasi olanı “ekonomikleştirmesi”yle birlikte hem devlet hem yurttaş dönüşüme uğruyor, zira ikisi de kimlik ve davranış düzeyinde, siyasi egemenlik figürü olmaktan çıkıp finansallaşmış firma figürüne dönüşüyor (Brown, 2018, s. 128). Bir taraftan öznenin kendisiyle ve özgürlüğüyle ilişkisi değişmekte, benliğin kendisiyle ilişkisinde yatırım yapılması gereken bir sermaye hali egemen olmaktadır. Bu dönüşüm nedeniyle öznenin devletle olan ilişkisi de yeni bir zemine oturmaktadır. Öznenin bilincinde demokrasinin tarihsel belleği ve kavramları yok edilmekte, toplumsal iletişim alanında demokrasi, kamusal ideal kendine yer bulamamaktadır. Dolayısıyla yurttaşlık bilinci kamusal bir istenç etrafında hareket etmekten uzaklaşır, hak ve hukuk öznesi, siyasal özne yerine salt ekonomik öznenin hegemonyası tüm liberal alanlarda egemen olmaya başlar (Brown, 2020). Sonuç olarak devletin gözünde yurttaşın değeri ekonomik göstergesi, sermaye alanına kazandırdığı birikimin niceliğiyle ölçülür.

Bu yapısal değişimlerin ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan birisi kitlelerin kamusal/politik alanlardan geri çekilerek işyeri, ev ve cemaatleri arasında dar alanda kısa paslaşmalarla dolu bir hayatı kabullenmeleridir. Sonuç olarak, 1980’lerle birlikte kapitalizmin yenilenen kültürel anlayışına direnebilecek düzeyde bir gücün kalmayışı sonucunda piyasa ekonomisinin mutluluk vaatleriyle şekillenen kapitalist yaşam biçimi ve anlayışı bütün dünyada daha önce görülmedik bir ölçüde egemenliğini artırmıştır. Yaşanan değişim gelecekle ilgili beklenti, umut ve ütopyaları silikleştiren ve şimdiki zamanı ve âni yaşama düşüncesini öne çıkararak bir değişimdir. Somut ifadesini pazarın yüceltilmesinde bulan yeni liberal dünya görüşünün yıldızının yeniden parlamaya başlaması toplumsal düşünceyi, kurumları ve çalışanların haklarıyla birlikte toplumsal eylemliliği geriletken bir gelişme olarak sosyal hak/sosyal adalet/ sosyal dayanışma söylemleriyle beslenen yurttaşlık bilincini aşındırmıştır (Özdemir, 2022, s. 59).

Neoliberal düzende özneyi yönetileştiren temel kavram onu tekil alanlara hapsederek örgütlü ve kolektif alanlardan soyutlamaktır. Devlet kamusal hizmet yetkesinden uzaklaştırılmakta, yurttaşlar çıplak tekillik alanlarında kendi başlarının çaresine bakmak

zorunda bırakılmaktadırlar. Öznenin örgütlü alanlardan tasfiyesiyle devlet yurttaşa karşı olan sorumluluğundan azat edilir. Yurttaşın toplumsal sözleşme içindeki gücü değersizleşir ve yurttaşlar ekonomik yetersizlikler durumunda kendinin dışında bir beklenti içine girmeleri engellenir. Devletin varlığının işlevi yurttaşlar üzerinde kaynakların sistematik ve adil bir dağılımının sağlanması olarak düşünülmez artık. Rekabet koşullarında yurttaşın yenilgisi, ekonomik olarak çöküşünün suçlusu öznenin kendisinde aranır. Kapitalist alan içinde güç ve iktidar ilişkilerinin varlığı görmezden gelinir. Ekonomi politik alan doğal bir süreç olarak ele alınır ve neoliberal düzen kendini sosyal Darwinizm ile egemen kılmaya çalışır. Bourdieu'nün de ifade ettiği gibi küresel ölçekte ekonomik alanda birikim yaratan yeteneklerin felsefesi egemen hale gelir:

Neoliberal ideolojinin gücü aslında bir çeşit sosyal-Darwinciliğe yaslanmasından geliyor: Harvard'da da dendiği gibi "en iyi ve en parlak" olanlar kazanır (Nobel İktisat Ödülü sahibi Becker, iktisat dünyasının temsilcilerine yakıştırdığı rasyonel hesaplama yetisinin temelinde Darwincilik olduğu düşüncesini geliştirdi). Egemenler enternasyonalinin küresel bakış açısının temelinde bir yeteneklilik felsefesi yatıyor: En yetenekliler yönetir ve iş sahibi olur, dolayısıyla iş sahibi olmayanlar yetenekli değildir. Kazananlar ve kaybedenler vardır; devlet soyluları olarak adlandırdığım bir soylu sınıfı var: Orta Çağ'daki anlamıyla soyluluğun bütün ayrıcalıklarına sahip olan ve nüfuzlarını eğitime, yani onlara göre zekâyâ, Tanrı'nın bir lütfu olarak düşünülen fakat bildiğimiz üzere gerçekte toplum tarafından toplumsal birer eşitsizlik olarak dağıtılmış zekâyâ borçlu olan insanlar bunlar. Yetenek ideolojisi, efendi ile köle arasındakine az çok benzeyen bir karşıtlığı meşrulaştırmaya son derece uygun: Bir tarafta, az rastlanır ve yüksek ücretli faali yet ve becerileri olup işverenini seçebilecek (diğerleri ise en iyi ihtimalle işverenleri tarafından seçilir) ve uluslararası iş piyasasında çok yüksek kazançlar elde edebilecek konumda bulunan fazlasıyla meşgul kadınlar ve erkekler (bir değil dört ömürde bile harcayamayacakları aklı hayale sığmaz gelirler elde eden, bir uçaktan diğerine atlayarak dünyayı kateden bu üst düzey çiftler üzerine çok iyi bir İngilizce inceleme okudum); diğer tarafta da geçici işlere veya işsizliğe mahkûm edilmiş yığınlar (Bourdieu, 2017, s. 55-56).

Sonuç olarak güvencesiz koşullar altında rekabete dayalı bireyci kapitalist ekonomik ortamda bazılarının iflası, mülksüzleşmesi, çalışma hayatında ekonomik etkinliklerini yitirerek sermayeye bağımlı hale gelmesi, artan geniş bir nüfus yoksullaşması olağanlaşırken "...buna karşılık, ekonomik açıdan sağlıklıların ve güçlülerin ayakta kalmaları esasına dayalı bir ekonomik dengenin ve "ideal düzen" in ekonomik hayatta da egemen olması, yalnızca ilahi takdire değil, doğal düzene de uygun görülebilmiştir" (Işıklı, 2011, s. 45). Bu rekabetçi sosyal Darwinist düzende piyasanın talepkâr aklına hızlı adapte olanlar, kariyer ve başarı basamaklarını hızla tırmanırken özgürlük pratiği üzerine çaba sarf edenler ise sistemden dışlanmaktadır.

1.1.6. Neoliberal Düzendeki Sermayenin Değişen Doğası

Post-Fordist üretim ekseninde kapitalist ekonomi son otuz yıldır derin bir dönüşüm içindedir. Mal ve hizmetlerin aktörü olan sermayeyi fikir, beğeni algı ve inançların üretiminden bağımsız düşünmek artık olanaksız. “Günümüzde kapitalist üretim, kültür, inanç ve arzuların üretimini ya doğrudan ele geçirmiş ya da bunları meta üretimi ve dolaşımına dolaylı olarak ilaştirmiş durumdadır. Herhangi bir metayı ona eşlik eden “yaşam tarzı” veya alt kültürden ayrı düşünmek güçtür” (Read, 2014, s. 12). Kapitalist üretimin bu dönüşümünün arkasında yatan motivasyon neoliberal politikalar ile yaşamın her alanının ekonomik değer ile tanımlanması çabasına dayanmaktadır. Neoliberal politikalar bir taraftan kapitalist pazarı küreselleşme¹⁶ adına genişletmiş diğer taraftan ise devlet ve şirketlerin yeni düzenine uyumlu ve uysal özneler yaratacak stratejiler geliştirerek yaşamın iktidar ağları tarafından daha çok sömürülmesine neden olmuştur. Neoliberal politikalar özne-şirket-devlet arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlerken, üretim koşullarının da Fordist üretimden post-Fordist üretime doğru genişlemesine olanak tanımıştır. Neoliberal yasaların yönetim gücünden çıkar sağlayan post-Fordist üretim akli insanı bir üretim metası olarak tasarlamış ve yeni sermaye birikimi olarak insan varlığını merkeze almıştır. Post-Fordist üretimle beraber “insan sermayesi” olgusu önem kazanmış, özne ekonomik değer olarak ön plana çıkmıştır. Öznenin ontolojisi iş ontolojisine dönüşmüş, işin baskıcı yapısına karşı özne işle bütünleşmiş işten kaçan özne çalışmayı nihai erek olarak sahiplenmiştir. Yeni ekonomik değer adına ruh ve arzu işe koşulmuş, insan psikolojisi, ruhsal süreçleri birikim yaratma adına kontrol edilmiş ve ona öz disiplin kazandırılmıştır. Berardi'nin dile getirdiği gibi amaç özgür, entelektüel kapasiteleri birikim uğruna harekete geçirmektir:

¹⁶ Küreselleşme ekonomik, sosyal, kültürel akışların ulusların sınırlarını aşarak serbest dolaşımı olarak tanımlansa da esasında günümüz dünyasında küreselleşme çoğunlukla finansal akışların egemen olduğu bir süreci içerilmektedir. Bu açıdan, “sermaye odaklı küreselleşme şu sonuçlara yol açmıştır: (a) işgücü piyasalarının kuralılaştırılması, işçi sınıfı karşıtı hareket; (b) 1980-2005 döneminde sermayenin hegemonik kolu olan mali sermayeye büyük ölçüde fayda sağlayan mali piyasaların kuralılaştırılması; (c) emekçiler pahasına yüksek tüketimli nüfusa fayda sağlayan mal ve hizmet ticaretinin kuralılaştırılması; (d) işçi sınıfına zarar veren sosyal kamu harcamalarının azaltılması; (e) kamu hizmetlerini kullanan çalışan sınıfların refahı pahasına, nüfusun en üst yüzde 20'sine (gelire göre) fayda sağlayan hizmetlerin özelleştirilmesi; (f) dayanışma kültürünü zedeleyen bireyciliğin ve tüketimciliğin teşvik edilmesi; (g) piyasalara retorik bir saygı durumunda bulunan ancak ulus ötesi şirketler ile içinde buldukları devlet arasındaki açık ittifakı maskeleyen teorik bir anlatı ve söylemin geliştirilmesi; ve (h) egemen sınıfların ve ekonomik birimlerin – ulus ötesi şirketlerin - çıkarlarını desteklemek için fiili artan devlet müdahaleciliğiyle açıkça çelişen müdahale karşıtı bir söylemin teşvik edilmesi (Navarro, 2007, s. 53).

Ruhun ve arzunun bu şekilde sömürgeleştirilmesi -bizzat ruhun üretim sürecine dâhil edilmesi- paradoksal sonuçlar yaratır. Emek gücü işletme teorilerinin insan sermayesi dediği şeye dönüşür; işe koşulan soyut ve genel bir emek gücü değil, tekilliktir, benim emek sürecine taşıdığım psikolojik, bilişsel ve duygulanımsal güçlerin benzersiz bir bileşimidir. Bu yeniden biçimlendirme hali özgül yaratıcı ve entelektüel güçlerimin teşviki üzerinden işlediği içindir ki işi, toplumsal hayatın en özgür olduğum, arzularımı gerçekleştirme kapasitemin en yüksek olduğu katmanı olarak görürüm (Berardi, 2012, s. 12)

Öznenin yaratıcı yönlerinin kapitalist üretim adına işe koşulması özneliğin bir fabrika mamulü gibi icat edilmesine yol açar. Öznenin duygulanımsal, dilsel, bilişsel, psişik yönlerini bir mekân gibi yeniden kuran ve onu şekillendiren bir fabrika gibi post-Fordist üretim neoliberal ideoloji ile denetim tekniğini devreye sokarak öznelere üzerinden yönetim gücünü oluşturmaktadır. “Toplumsal olarak gerekli emek miktarının değer ölçüsü olarak değerlendirilemeyecek kadar önemsizleştiği kapitalist gelişimin bu fazında iş düzeninin hayaletimsi öte dünyası bütünüyle politik bir zorunluluktur. İş, arzuyu bastırmaktan ziyade sömüren bir zillet ve bağımlılık ağı örerek libidinal ve narsistik yatırımların sahası haline geldiğinde, bizler de kendi mutsuzluğumuza bağımlı ve mecbur hale geliriz” (Berardi, 2012, s. 19). Sanayi toplumu ve Fordist üretim döneminde özneleşme süreçlerinde öznenin bedeni bir üretim makinesi gibi disiplin edilmesine karşın post Fordist dönemde beden üzerinde uygulanan disiplin teknikleri başka bir yöne evrilir. Çünkü post-Fordist üretim tarzında birikim değeri canlı bedenin kol ve kas gücünün ötesinde, yaratıcı yönleri olan bilişsel ve duygusal becerilerin varlığıyla kendini gerçekleştirir. Dolayısıyla göstergelerin, performansın, semiyotik akışların varlığı yeni ekonomik kaynaklar olarak tasarlanır. Gayri maddi üretim kapsamının giderek büyüdüğü ve bilgi ekonomilerinin değer kazandığı post-Fordist üretim tarzında özne birikim değerinin kaynağı olarak yönetilmeye çalışılır (Lazzarato, 2017).

Post-Fordist üretimde zihin emeğinin ön planda olduğu ekonomi politiğin dönüşümü üzerine yabancılaşma ve güvencesizleşmenin niteliği de değişmiştir. “Yabancılaşma Hegelci görüşe göre insanın özüyle faaliyeti arasındaki ilişki üzerinden tanımlanırken, İtalyan İşçiciliği'nin materyalist yorumunda yabancılaşma insan zamanıyla kapitalist değer arasındaki ilişkidir, yani hem bedenin hem de ruhun şeyleşmesidir” (Berardi, 2012, s. 20).

Marx'm dilinde, Hegel'de de olduğu gibi, yabancılaşma (Entäusserung, alienazione) ve yadırgama (Entfremdung, estraneit ) aynı süreci iki farklı bakış noktasından tanımlayan terimlerdir. İlk sözcük, bilincin sermayenin tahakkümü bağlamında nesne karşısında hissettiği anlam kaybını tanımlarken; İkincisi, bilinçle dışsal sahne arasındaki karşılaşmaya, tam da bilincin işe bağımlılığını reddetmek üzerinden özerk bir bilincin yaratılmasına atıfta bulunur (Berardi, 2012, s. 20).

Fordist  retim sürecinde devletin ideolojik aygıtları toplumsalın kontrol altına alınmasında ortaya çıkardığı yabancılaşma olgusu, post-Fordist  retimde farklı bir mecraya kayar. Yabancılaşmanın edilgen nesnesi konumundan daha aktif bir özne meydana gelir. Her ne kadar bu yeni toplumsal özne, bazı teorisyenler tarafından kucaklansa da (Hardt ve Negri, 2019)  alışma alanında güvencesiz işçiliğin yükselişi, preker emeğin küresel boyutta genişlemesi, ücret miktarındaki azalışlar yeni süreci daha adaletsiz tanımlamaya sebep olmuştur. 1960 sonrası yükselen toplumsal muhalefet yapıları yeni otonom öznenin siyasal bilinçteki uyanışını değerli görmü ve özneye büyük önem atfetmişse de neoliberal politikaların ideolojik alanlarda kendini meşrulaştırma adına yaygın işleyişi, 1980 sonrası bu toplumsal muhalefetleri geriletmiş, neoliberal yaşamın veçhelerini egemen kılmıştır.

Ekonomik alanlarda kültür ekonomilerinin değer görmeye başlaması, öznenin bilişsel ve duygusal yönlerinin yeni ekonomi alanları yaratmada başat role dönüşmesi sonucu entelektüel ve teknoloji arasındaki yeni politik ilişkiyi de anlamlı kılmıştır. “Giderek artan biçimde ekonomik üretim alanına içerilen entelektüel emeğin doğası yirminci yüzyılın ikinci yarısında değişti. Dijital teknolojiler bilişsel emeğin tekil fragmanlarının birbirleriyle bağlantılanmasını mümkün kılınca ifraz edilmiş olan entelektüel emek de değer üretimi döngüsüne tabi kılındı” (Berardi, 2012, s. 25). Bu nedenle 20. yüzyılın ideolojik ve politik mücadele araçları da yeni ekonomi politik düzende öneminin yitirmiştir. Dolayısıyla ekonomi politiğin dönüşümünün yarattığı yeni dünya düzenini geleneksel eleştirel ekonomi politik yaklaşımları yetersiz kılmış, yeni yabancılaşma mefhumları ortaya çıkmıştır. “Genç Marx’ın düşüncesinin -ve elbette 1960’ların siyasi ve felsefi sorunlarının- merkezinde yabancılaşma mefhumu yer alır. Bu sözcüğün ne anlama geldiğini anlamaya çalışalım:

İşçi ne kadar çok üretir, üretimi g c ve boyut anlamında ne kadar artarsa, o kadar yoksullaşır.  rettiği meta arttıka kendisi daha ucuz bir meta haline gelir. İnsan dünyasının

değersizleşmesi şeylerin dünyasındaki değer artışı ile doğru orantılı olarak artar.... İşçi, emeğin ürününe, yabancı bir nesneye bağlı olduğu gibi bağlıdır. O yüzden şu açıktır ki, işçi kendisini ne kadar işine katarsa, kendisine karşı ortaya çıkardığı yabancı, nesnel dünya o kadar güç kazanır, kendisi ve içsel dünyası o kadar yoksullaşır ve kendisine daha az ait olur” (Berardi, 2012, s. 31).

Horkheimer’in “insan varlıkları kendi emekleri dolanımıyla kendilerini gitgide köleleştiren bir gerçeklik üretirler” ifadesi kilit önemdedir (Bonefeld, 2013, s. 77). İşçinin ürününe dışsallaşması, yalnızca emeğinin bir nesne, dışsal bir varlık haline gelmesi demek değildir, emeği onun dışında, ondan bağımsız ve ona yabancı şekilde var olur, özerk bir güç olarak ona meydan okumaya başlar; işçinin nesneye ihsan ettiği can düşman ve yabancı olarak ona karşı gelir (Berardi, 2012, s. 32). Kendi ürününe yabancılaşmış olan işçi aynı zamanda kendisinden de yabancılaşmıştır. Emeği artık kendisine ait değildir, emeğin başkasına ait olduğu gerçeği insanın özünü ilgilendiren bir mülksüzleşmeyi beraberinde getirir. Gerçek biçimiyle emek, insanın kendi kendini gerçekleştirmesinin, potansiyellerinin bütünüyle geliştirilmesinin bir aracıdır (Berardi, 2012, s. 35). Fordist üretimdeki öznesinden yabancılaştırılmış, post-Fordist üretim sürecinde ise yabancılaşmanın geleneksel görünümü kontrollü özgürlük varlığıyla ortadan kalkmış gibi gösterilmiştir.

Oysa “iktisadi ve toplumsal olduğu kadar kültürel ve epistemik bir sistem olan kapitalizm, post-endüstriyel sistemin mekanik potansiyellerini indirgeyici bir paradigmatik hat uyarınca göstergeleştirir. Tüm o endüstriyel çınlamalarıyla, zihinsel becerilerinin, agresif ve rekabetçi muhayyilesinin süprüntüleriyle modern dönemin mirasının ağırlığı, ücretli emeğin ve onun uzantılarının yeniden dağıtımının önünde aşılmaz bir engel olarak dikilerek yeni perspektiflerin gelişimine ket vurur” (Berardi, 2012, s. 50).

Dolayısıyla “üretim yalnızca arz-talep yasasının hükmettiği saf iktisadi bir süreç olarak değerlendirilmemelidir; ekonomi üstü etmenlerin de bu süreçte rolü vardır, emek döngüsü entelektüelleştiğinde bunlar daha da önemli hale gelir. Toplumsal kültür, birbirinden farklı tahayyül dünyaları, beklentiler ve hayal kırıklıkları, nefret ve yalnızlık, üretim sürecinin ritmini ve akışkanlığını değiştirir. Duygusal, ideolojik ve dilsel alanlar toplumsal üretkenliği koşullar” (Berardi, 2012, s. 58). Duygusal, bilişsel ve dilsel alanlar toplumsal üretimin yeni aygıtları olarak hareket eder. Dilsel, duygusal alanlar üretim sürecine dahil edilerek ekonomik değerlerin kapsamı genişletilir. “Üretim süreci, zekâyı yaratıcılık unsuru olarak soğurduğunda ve dilsel iletişimi üretken akışkanlaşmanın unsuru olarak içerdiğinde, duyuların üretimi üretim alanının bir parçası haline gelir. Böylece duyuların

üretimi, toplumsal olarak örgütlenmiş, iktisaden değerli kılınmış bir olgu haline gelir (Berardi, 2012, s. 69). Toplumsal ilişkiler, dil, düşünceler, bilişsel faaliyetler ve duygulanımsal yetiler Fordist üretim sürecinde emek yapısı olarak düşünülmemiş, bu nedenle bedenler tahakküm altına alınmış olsa da onlar yeteri kadar kontrol altına alınmamıştı. Montaj hattı kas gücünü kontrol altına alıyor, zihinsel ve duygulanımsal öznel yetileri görmezden geliyordu. “Ne var ki gösterge-kapitalizmde ruhun kendisi işbaşı ettirilmiştir. Yirminci yüzyılın son yirmi yılında tecrübe ettiğimiz sanayi sonrası dönüşümün esas noktası budur” (Berardi, 2012, s. 105). Sonuç olarak ruhun ve arzunun iş başına koşulduğu yeni ekonomik düzende zihinsel yabancılaşma, duygusal yabancılaşma yeni öznelğin üretiminde sömürücü bir yer edinir.

Zihinsel yabancılaşma, endüstriyel dönemde olduğu gibi bir metaforun ibaret değildir artık, spesifik bir tanı haline gelmiştir. Dikkatlerimizin ekonomik saiklerle mobilize edilmesinin sonuçlarını anlatmak için psikopati terimini kullanabiliriz. Tarihselci sorunlarından soyutlanan "yabancılaşma" sözcüğünün yerini panik, kaygı bozukluğu, depresyon gibi bilişsel faaliyet üzerindeki sömürünün sonuçlarını ölçme kapasitesine sahip sözcükler alır. Psikopatolojik söz dağarcığı toplumsal zihni yaygın bir biçimde etkileyen psişik rahatsızlıkları teşhis etmenin bir yolu haline gelir (Berardi, 2012, s. 120).

Güvencesiz varoluş, üretim sahalarındaki psikolojik baskılar, öznenin dilsel ve duygulanımsal özelliğinden birikim elde etme adına özne üzerinde uygulanan korku duvarları, kırılğan yaşam koşulları, geçici emek trendi, ücret esnekliği özneler üzerinde psikolojik travmalara sebep olmaktadır. Bu yeni bir iktidar modeli olarak neoliberal ideolojiyle kendini kabul ettirir. Kısaca neoliberalizm “ruhun ve duyguların ekonomisi” olarak yani benliğin kendi kendisiyle kurduğu “psikolojik ilişki olarak düşünülmelidir. “Neoliberal uluslararasılaşma ve öz-pazarlama talepleri yeni bir tür “keşiş”, “zaman, mekân, enerji veya duyguda sınırları olmayan” gerçekten esnek bir benlik gerektirir” (Ivancheva ve diğerleri, 2019, s. 451). Bu bakımdan çağdaş öznelğin analizi” insanların şimdiye kadar -ilk bakışta ekonomiyle bütünüyle ilişkisiz görünen hisler, duygusal ilişkiler, yaratıcılık, estetik duyarlılık vb. varoluş alanları açısından bile- yaptığı ve düşündüğü her şey, sanki bunlar insan hayatının en nihai etmeleri ve aslında en gizli yasalarıymış gibi, yararlılık maliyet ve kazanç, yatırım ve kar açısından yeniden” (Rossi, 2018, s. 134) çözümlenmesi ile anlaşılabilir. Çünkü bu yeni düzende bilinç ve bilinçdışının sömürülmesi mümkün hale gelmiş, çağdaş özne sermaye çıkarını sanki kendi öznel çıkarı gibi hissetmeye başlamış ve ruhsal yapısını da sermaye çıkarı adına

yapılandırarak kişisel gelişim adına işle bütünleşen bir kimliği arzulamıştır.¹⁷ “Bugünün tahakküm araçları politikanın alanından öznelğin teknik üretimi alanına, hukuksal kişiliğin alanından canlı beden, ruhun alanına kaymıştır” (Berardi, 2012, s. 162). Yeni öznellik süreçlerinde psikolojik akışlar ve iktisadi süreçlerin iç içe geçmesi olgusu belirlemektedir. Artık özne kendi üzerinde sermaye birikiminin lehine tahakküm kurmaktadır. Bu tahakküm öz bir disiplin sonucu oluşmaktadır. “Zamanın, özgürlüğün ve duyguların keyfini sürmekten çok kârını azamileştirmeyi düşünen bir insan tipi bu şekilde yaratıldı. Yaşamın, kültürün, toplumsallığın feci biçimde çürümesi anlamına gelir bu” (Berardi, 2012, s. 163).

Otonom ve girişimcilik maskesi altında takdim edilen neoliberal değerlerin hem toplumsal düzeyde hem de özne bağlamında yarattığı güvensizlik ve psikolojik felaketler emek-sermaye ilişkisinde yeni sömürü biçimleri yarattığı kısa zamanda anlaşıldı. Post-Fordist üretim biçiminin ruhu bir fabrika modeline indirilmesi, insanın kendi varlığıyla ilişkisini salt ekonomik özne temeli üzerine ele almaktadır. Post-Fordist üretim koşulları, zekanın, yaratıcılığın, duyguların iş piyasasına yönelik çalışıp hareket etmesini arzularken, yarattığı oyun sahası içinde hakikat üzerinde algıları da iktisadi değerlerin etrafında yeniden örüyor

1.2. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE YÜKSEKÖĞRETİMİN TARİHÇESİ

Birçok kurum gibi üniversiteler de tarihsel süreçte belirli dönüşümlere tabi tutuldu ve kurumsal yapısı değişti. Modernite öncesi teolojik-metafizik öğretimin egemen olduğu kurum olarak üniversiteler Aydınlanma Düşüncesi ile köklü bir değişim sürecine girerek rasyonel öğretimin merkezde olduğu bir gelişme gösterdi. Özellikle modernite düşüncesinin kurumsallaşması ve yaygınlaşması noktasında üniversiteler tarihsel süreçte merkezi bir rol üstlenmiştir. Moderniteyle beraber üniversitelerin rasyonel düşüncüyü merkeze alması demokratik ve eleştirel kültürün de serpilip kökleşmesini sağlamış,

¹⁷ Neoliberal rejim, verimi ve performansı artırmak amacıyla, heyecanları kaynak olarak kullanmaktadır. Üretimin belli bir düzeyinde disiplin toplumunun ortamını temsil eden *akılcılık*, sınırına dayanır. Zorlama, engelleme olarak algılanmaya başlar. Aniden katı ve esneklikten yoksun bir izlenim verir. Yerini özgürlük duygusu ve kişinin özgürce gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan *heyecanlık* alır (Han, 2020, s. 53). Özgür olmak özünde serbest bırakarak yönetme anlamına geliyor. Özne merkezli kapitalizm özgürlüğü, heyecanı kullanarak değer üretmektedir. Neoliberal iktidar tekniği bu özgürlük niteliğini özgür özne inşası üzerinde gerçekleştirmektedir.

liberal demokrasinin varlığını güçlendirmişti. Bir bakıma üniversiteler Aydınlanma sonrası toplumun kültürel merkezinde yer alıyor, modern düşüncenin kökleşmesinde merkezi bir rol üstleniyordu. Aydınlanma ve sonrasında yaşanan modernite olgusu din merkezli sabit değişmeyen öğretiyi yıkıyor, toplumsal alanda değişimin, yeniliğin, eleştirelliğin hacmini genişletiyor ve Tanrısal merkezli bilgi anlayışından insan merkezli bilgi anlayışına doğru toplumları kuşatıyordu. Kısaca modern dönemde mitostan logosu geçişte üniversiteler merkezi bir konumda hareket etmiştir. Lakin üniversitelerin gelişimi ve dönüşümü dünya ölçeğinde ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Aydınlanma düşüncesini erken yaşayan batı toplumlarında üniversiteler nezdinde teolojik öğretilerden rasyonel öğretilere geçiş 17. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmaya başlamış olmasına rağmen gelişmemiş toplumlarda ise rasyonel merkezli üniversitenin gelişimi 20. yüzyılda baş göstermiştir. Türkiye tarihi bağlamıyla üniversitenin varlığı Osmanlı döneminde 18. yüzyılda başlamış olsa da modern üniversitenin tarihi 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuyla meydana gelmiştir (Dölen, 2010). Bunun yanında günümüzde hala rasyonelliğin ve irrasyonelliğin bir arada olduğu, ilahiyat ve metafizik öğretinin görece egemen olduğu birçok üniversite bulunmaktadır. Bir bakıma bu tür üniversiteler Orta Çağ üniversite anlayışı ile Modern Çağ üniversite anlayışının hibrit bir görünüm kazandığı üniversiteler olarak çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde görünmektedir.

Osmanlı döneminde yaşanan askeri yenilgiler neticesinde başarısızlığa neden olan sebeplerin arkasında ordunun yeteri kadar çağdaş olmadığı düşüncesinin yarattığı tepkiler sonucu teknik eğitimin gelişmesine yönelik adımlar atıldı. Bu bakımdan günümüz yüksekokullarına benzeyen teknik ağırlıklı eğitim kurumları kuruldu. İlk olarak teknik bilgi temelli Mühendishane (1773) kuruldu. Sonrasında Tanzimat'a değin çeşitli yüksekokullar kuruldu. "Tanzimat döneminde, art arda Darülfünunlar açıldı, ama hiç birisi uzun ömürlü olamadı. Hepsi açıldıktan bir süre sonra kapandı. I. Darülfünun (1863), II. Darülfünun (1870), III. Darülfünun (1874), IV. Darülfünun (1900) ve V. Darülfünun (1908) olmak üzere beş defa darülfünun açıldı. Sonuncusu (V. Darülfünun), İstanbul Darülfünunu idi. O da 1933'te Üniversite Reformu ile kapandı ve İstanbul Üniversitesi kuruldu" (Günay, 2019, s. 23). 1933 Reformu ile kurulan İstanbul Üniversitesi yapısı ve öğretim kadrosu ile Batı tipi bir üniversite özelliğine kavuştu. Böylece Türkiye tarihinde modern üniversitenin başlangıcı sayılan İstanbul Üniversitesi eğitime başladı ve

üniversite modern anlamda mali, idari ve akademik olarak yeni bir evreye girdi. İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuyla başlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin modern üniversite serüveni cumhuriyet tarihi boyunca batıdaki üniversitelerin aksine mali, idari ve özerk bir kurum olarak gelişemedi. Siyasal iktidarların kararları ve keyfi uygulamaları altında hayatına devam etti. Özellikle 1981'de YÖK'ün kurulmasıyla beraber üniversitelerde özerklik daha sorunlu bir hal aldı. Merkezi otoriteye bağlanma, merkezi siyasal kararlar altında hareket etme dönemine girildi. Bilimsel özerklik ve akademik özgürlük daha da aşındı. Bilimsel araştırmalar siyasi güdülere bağımlı hale geldi. Yeni kadrolaşma dönemleri baş gösterdi. İdeolojik yapılanmalar üniversitelerde 1980 sonrası daha da belirginleşti. “Bütün bunların sonucu olarak gelinen noktada ‘temizlenmiş, uyumlaştırılmış’ üniversitenin iki önemli bileşeni -öğrenciler ve idari personel- üniversitede demokratik karar alma süreçlerinin tamamen dışına itilmiş ve akademik kadroların karar mekanizmalarına katılımı da görece kısıtlı bir alana hapsedilmiştir” (Dönmez, 2011, s. 37). Sonuçta 1980 sonrası üniversitelerin YÖK tarafından kontrol edilmesi ve 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası ile üniversite özerkliğinin biçimsel bir hal alması temsiliyet ve katılım noktasında üniversitenin en önemli iki bileşeni olan akademisyenleri ve öğrencileri karar verme süreçlerinde dışarıda bırakmıştır.

1.2.1. Üniversitelerin Tarihsel Arka Planı

Üniversite, Platon ve Aristoteles'in hiçbir politik ve dini baskı unsuru olmadan öğrencileri ile felsefi tartışma yarattıkları ortamdan esinlenerek günümüzde evrensel ölçekte bağımsız ve tüzel kişiliğe sahip kurumlar olarak “üniversitas” üniversite adını almıştır (Şimşek, 2019, s. 17). Üniversite varlığı felsefi tartışmalar etrafında ontolojik eksende hakikate olan inancı duygudan koparak akılsal düzlemde tartışarak ve muhakeme ederek bireylerin rasyonelleşmesini sağlayan ortamları mümkün kılmıştır. Bağımsız, tüzel kişiliğe sahip, ortak çıkarları olan insan topluluğu anlamına gelen üniversite, etimolojik köken olarak Latince universitas kelimesinden gelmektedir. “Üniversitelerin kökenlerini Platon'un Academia okuluna ve Aristoteles'in Lyceum okuluna kadar götürmek mümkün olmakla beraber çoğunlukla üniversitenin çağdaş anlamda başlangıcı 1088'de İtalya'da kurulan Bologna Üniversitesi kabul etmektedir. “İtalya'da kurulan bu eğitim kurumunu, 1160 yılında Paris'teki Paris Üniversitesi ve 1167 yılında Birleşik Krallık'ta kurulan

Oxford Üniversitesi takip etmektedir” (Kaynar ve Parlak, 2005, s. 19). Bu bakımdan Avrupa’da üniversitelerin tarihi yaklaşık 900 yıllık bir geçmişe sahiptir. Doğu da ise medrese eğitimi batıdaki üniversite eğitimiyle yaklaşık aynı yıllarda kurulmuş İslam aleminin eğitim kurumudur. “Selçuklu ve Osmanlı tarihi içinden bakılırsa, 1040’ta ilk medrese Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey tarafından Nişapur’da kuruldu. 1067’de Bağdat’ta Selçuklu Veziri Nizam-ül Mülk tarafından Nizamiye medresesi kuruldu. İlk Osmanlı medresesi ise 1330’da İznik’te kuruldu” (Şimşek, 2019, s. 31). Medrese metafizik öğretinin merkezde olduğu eğitim kurumu olarak İslam dünyasının dış dünya ve bilgiyle ilişkisinin niteliğini belirlemiştir. Batı’da kilisenin öğretilerine alternatif olarak başlayan üniversite eğitimi kuruluş felsefesi olarak ilk dönemlerinden itibaren özerkleşme noktasında zamanla gittikçe güçlenmiş ve 19. yüzyıla gelindiğinde üniversite bilimsel araştırma alanında “bilgi için bilim” felsefesini yerleştirerek güçlü, özerk bir yapıya bürünmüştür. Doğu’da ise medrese eğitimi bizzat devlet erki tarafından kurulmuş ve yönetilmiş olması hasebiyle tarihsel süreçte metafizik öğretilerden rasyonel, bilimsel öğreti aşamasına geçememiş ve dolayısıyla Aydınlanma ve Modernite sürecini yaşayamamıştır. Devlet kurumu şeklinde kurulan medreseler kadı, müftü, idari meslek erbabı kişilerin yetiştirildiği yerler olarak hizmet vermekteydi. “Dikkat çekici bir biçimde medreseler ileride devlet adamı olacak öğrencilerin bir bakıma yeknesak eğitildikleri yerler olagelmıştır. Öğrenci bakımından bu kurumların yapı ve hiyerarşisi devlet hiyerarşisi şeklinde tebellür etmekte ve hiyerarşinin dışında Avrupa’daki benzerleri gibi şekillenmiştir” (Çelik, 2021, s. 16). Ancak medrese özü itibarıyla sivil oluşum temellerine dayanmadığı için tarihsel gelişimi devletin hegemonyasının dışında meydana gelememiştir.

Doğu’da daha 11. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat’ta büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kurulan Nizamiye medreseleri İslam coğrafyasının kurumsal eğitim ağı olarak ortaya çıktı. “Bu medreseler arasında en önemlisi Bağdat’ta 1065’te kurulup 1067’de açılmış olan medresedir. Nizamiye Medresesinin tarihsel önemi, onun Batı’da ortaya çıkmış olan eğitim kurumlarından uzun süre önce mevcut olmasıdır, Çünkü Batı’da bu tip kurumlar ancak on ikinci yüzyılda görülmüştür” (Dellaloğlu, 2020, s. 100). Lakin medrese eğitiminin İslam coğrafyasında statik bir öğreti ile yüzyıllar boyunca hareket etmesi sonucu bir türlü modern çağın ethosunu taşıyan bir vizyona bürünemedi. Diğer

tarafından medreselerin her daim yerleşik hükümdar ve iktidarlar tarafından kontrol altına alınması, denetlenmesi ve yönetilmesi nedeniyle iktidarların aklından bağımsız bir kurum olarak gelişemedi. Neticede modern çağ aklı 20. yüzyılda meşruluğunu dünya ölçeğinde egemen kılmasıyla beraber Doğu'da da üniversiteler yavaş yavaş kurulmaya başlandı.

Batı'da ise ekonomi politik dönüşümler tarihsel süreçte üniversitelerin misyonunu ve niteliğini dönüşüme uğrattı. 17. yüzyılda Aydınlanma olgusu üniversitelerin rasyonel-bilimsel öğretilere doğru geçişin hızını arttırdı. 1789 Fransız Devrimi ile de ulus inşa etme fikrini içinde taşıyan üniversiteler siyasi erklerin ulus inşa etme projesine dönüştü. Fransız Devrimi ile eğitim bir hak olarak savunuldu ve eğitimin kamu hizmeti olarak uygulanması gerekliliğine inanıldı. Lakin kamu hizmeti olarak düşünülen eğitim, ulus bilincini inşa etmede bir araç olarak ele alındı ve müfredatlar da bu doğrultuda hazırlandı.

Üniversitelerin skolastik düşünce kurumları olmaktan çıkarak bilimsel düşünceyi benimseyen kurumlar haline gelmesi zaman içinde gerçekleşmiştir. İlk bilimsel düşünceye açılan üniversiteler, kilisenin denetiminde olmayıp, kent yönetimleri tarafından kurulan Leiden ve benzeri üniversitelerle Protestan üniversiteleri olmuştur. Özellikle İskoç üniversiteleri aydınlanma düşüncesinin büyük adımlar attığı yerler olmuştur. Fransa'da skolastik kilise üniversitelerinden kurtulma ise Napolyon'un 1806'da çıkardığı bir yasayla üniversiteleri kapayıp, Grandes Ecoles denilen elit yüksek öğretim kurumlarını kurmasıyla gerçekleşmiştir (Tekeli, 2011, s. 138).

Eğitimi kamu hizmeti olarak düşünen Napolyon, eğitimi laikleştirdi. Devletin siyasi istikrarı adına nitelikli meslek insanları yetiştirmek hedeflendi. Bu nedenle kurumsal özerklik ve çoğulculuk yerine, hiyerarşik örgütlenme, tekdüze müfredat, teknik ve mesleki eğitim öncelendi. Mesleki ve teknik eğitimin ön plana çıkması, dönemin ülkelerarası mücadelede tekniğin yükselişiyle ilişkiliydi. Dolayısıyla eğitimin merkezileşmesi gerektiğine dair Napolyon 10 Mayıs 1806'te yeni bir kanunla Université de France (Fransa Üniversitesi) adıyla eğitimde yeni bir düzen kurdu. "Napolyon Bonapart son derece pragmatik amaçlarla bu yeni örgütlenmeye gitmişti. Bu kurumdan "çok şey bilen insanların değil, imparatorluğun iyi işlemesi için gerekli askeri ve sivil mevkileri dolduracak yetenekli insanların" çıkmasını bekliyordu. Yeni üniversite, Almanya'daki gibi öğreten bilim kurumu değil, öğreten devlet kurumu olmalıydı" (Timur, 2000, s. 65). Bu yeni düzen güçlü bir milli eğitim sistemini meydana getirdi. Ulus devlet bünyesi altında şekillenen eğitim yapılanması 1829'da Paris'te kurulan Ecole Central des Arts et Manufactures'un (ECAM) ile özel sektöre mühendis yetiştirme işlevi olarak

gelişme gösterdi. Artık mühendislik alanları gittikçe sistematik birimsel matematik temellere üzerinden ilerleme katetmekteydi. Böylece, geleneksel olarak deneme yanılma yoluyla ilerleyen mühendislik alanları birikimsel olarak bilimsel temellere dayanmaya başladı. Napolyon'la beraber eğitimin devletleşmesi, emperyal bir sistemin de doğmasına yol açtı. Emperyal üniversite Cizvit kolejlerindeki anlayıştan beslenerek gelişti. "Temel ilkesi sadakatti ve öğretim üyeleri, biçimi akademik derecelere göre değişen uniformalar (cüppeler) taşıyorlardı. Bununla da kalınmamış, öğretim üyelerinin sadakatleri resmiyete bağlanmıştı. "İstiyorum ki," diyordu İmparator, "öğretim üyeleri, eskiden olduğu gibi dini otorite karşısında değil; fakat, noter, sulh yargıcı, vali ya da başka bir yetkili karşısında bir taahhüt imzalasınlar" (Timur, 2000, s. 66). Bu bağlamda, bugünkü şekliyle üniversite ulus-devletlerin tarih sahnesinde yerlerini almaya başladığı 19. yüzyıl içerisinde millî kültürü oluşturmak, devlet idaresinde yer alacak seçkinler yetiştirmek için ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2000, s. 1).

1789 Fransız Devrimi'yle başlayan eğitimin millileştirilmesi furyası zaman içinde üniter-ulusal devlet haline bürünen diğer Batı ülkelerini de kapsadı. Üniversitelerin varlığı devlet merkezli yasalara tabi tutuldu. İdari, mali ve akademik yapısının işleyişi ulusal çıkarlara göre yönetildi. Bu bakımdan modern üniversiteyle ilgili çalışmalar her ne kadar Humboldt felsefesi ile başlatılmış olsa da asıl modern üniversiteyi meydana getiren Fransız Devrimi'dir. Çünkü Fransız Devrimi'nin yarattığı adalet ilkesi, herkes için eşit derecede eğitimi hak olarak gördü ve Devrim öncesi aristokrasinin hizmetinde olan üniversiteler halka açıldı. Geleneksel toplumsal ilişkilerden kopuşun en önemli göstergesi olarak Fransız Devrimi ile eğitimin dönüşümü arasında önemli bir bağ meydana gelmiştir. Fransız Devrimi sonrası eşitlik, özgürlük ve kardeşlik mottoları etrafında yeni insanın tanımlandığı özellikler insanın doğuştan gelen haklara sahip olduğunu iddia ederek eğitimi merkezi bir konuma yerleştiriyordu. "Bu anlayışa göre insanların doğal hakları' ve 'doğuştan sahip olduğu yetenekleri' vardır. Eğitim hakkı burada özel bir öneme sahip olmakta. Eğitim hakkı;

a. bir yandan doğuştan sahip olunması gereken doğal bir hak olarak tanımlanırken,

b. diğer yandan yukarıda verdiğimiz “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik haklarının ‘bilincine varılması’ ve gerçekleşmesi’ için temel öneme sahip bir hak olarak tanımlanmıştır” (Ercan, 1998, s. 20).

Tarihsellik içinde kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle de uzmanlık alanlarına olan ihtiyacın artması üniversitenin gelişmesini hızlandırdı. Her ne kadar 19. yüzyıl kapitalizm dünyasında birçok buluşun ve bilimsel gelişmenin çıktıkları üniversitenin dışında gerçekleşmiş olsa da üniversiteler bir taraftan kolektif ulus bilincini diğer taraftan seküler ortak kültürü oluşturacak bir eğitim sistemini geliştirerek kapitalist ideolojiyi yeniden üretmekteydi.

1.2.2. Dünya’da Üniversite’nin Gelişimi

Orta Çağ’da kilise öğretisinin dışında hakikat arayışı arzusuyla bir araya gelen düşünürler üniversitelerde kozmopolitik bir karakterin yerleşmesine katkı sağladılar. Orta Çağ üniversitesinde “evrensel bilgi” arayışı hakimdi ve bu arayış Hıristiyanlık ideolojisine sadakat içinde hareket etmekteydi. “İlk Avrupa Üniversiteleri genellikle dini otoritenin himayesi altında “Hakikat” arayan ustalar ve öğrenciler topluluğudur. Üniversite gelir getiren mülkler ve kilisenin toplumsal konumu sayesinde özerk hale gelir” (Demir, 2016, s. 35). Başlangıcında manastırlara ek olarak ortaya çıkan üniversiteler zaman içinde seküler yöneticilerin kontrolü ve denetimi altına girmiştir. Bu bakımdan ilk kuruluşundan itibaren Avrupa’da üniversiteler giderek sekülerleşiyor ve evrensel bir hale bürünüyordu. Le Goff’un (2020) ifade ettiği gibi 10-13 yüzyılları arasında Avrupa’da kent devrimi meydana gelmiş ve bu kent devriminin canlılığı entelektüel¹⁸ şahsiyetlerin ortaya çıkmasının önünü açarken, üniversitelere olan talebi arttırmıştır.

“13. yüzyıl, Batı Avrupa’da üniversitelerin büyük genişleme çağıydı ve büyük şehirlerdeki okullar hukuk, sanat ve teoloji çalışması için düzgün bir şekilde organize edilen üniversitelere dönüştü. Bu üniversitelerin çoğunlukla rahip, papaz ve rahip adaylarından oluşan öğrencileri ve öğretmenleri, bir grup oluşturdu, kilisenin kimliği gibi bunların da kimliği o dönemde

¹⁸ Burada aydın ya da entelektüel meselesi Edward Said’in tanımlaması çerçevesinde ele alınmaktadır. İnsan düşüncesini ve insanlararası iletişimin diyalojik boyutunu kıskaçı altına alan yapı ve klişeleri kırmayı misyon edinenlerin çabalarını, çalışmalarını içerimleyen entelektüel şahsiyetler kamusal bir rol hedefiyle kamu çıkarı adına hareket eden kişilerdir. *Bknz. Said, E. (1995). Entelektüel, Sürgün, Marjinal, Yabancı. (T. Birkan, Trans.) Ayrıntı: İstanbul.*

Avrupa'nın o zamanlar bölünmüş olduğu krallıklar, dukalıklar ve şehir devletlerinden üstündü. Benzer çalışmaları izlediler, (zahmetle kopyalanan) aynı ders kitaplarını kullandılar, seyahatteki pek çok kısıtlamaya rağmen bir yerden başka yere taşındılar ve aynı dilde (Latince) konuşup yazdılar” (Tate, 2021, s. 71).

13. yüzyılda Avrupa’da özellikle Aristoteles’in eserlerinin keşfedilmesi, etik, siyaset ve estetik üzerine yeni yaklaşımları ortaya çıkararak farklı bir ışıkla düşünme pratiklerinin ufkunu genişletti. Böylece üniversitelerde gittikçe çoğulcu düşünmenin alanı genişliyordu. Sivil bir örgütlenme olarak üniversitelerin varlığı bir mücadele alanını da ortaya çıkarmıştı. Üniversite öğrencileri özerk bir eğitim ve özgürlük talep ederek dönemin kraliyet güçleriyle mücadele ediyordu:

Paris’te öğrencilerle krallık kolluk güçlerini karşı karşıya getiren kanlı 1229 olaylarından sonra, üniversite özerkliği bir daha kaybedilmemek üzere kazanılmıştır. Bu kavgada, birçok öğrenci kraliyet muhafızları tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine üniversitenin büyük bölümü greve giderek Orleans’a çekilmiştir. İki yıl boyunca Paris’te hemen hiç ders yapılmamıştır. Aziz Louis ve Blanche de Castille üniversitenin özerkliğini ancak 1231’de resmen tanımışlar ve Phillippe Auguste’nin 1200’de tanıdığı ayrıcalıkları yenileyip genişletmişlerdir (Goff, 2020, s. 88-89).

Akademik özgürlük düşüncesinin güçlenmesi, bilgi ve hakikat arayışının temel ereği olarak ele alındı. Bu bakımdan Avrupa’da üniversite fikri giderek güçlendi ve Orta Çağ’dan itibaren dünyanın hemen her yerinden alimler hem ders almak hem de ders vermek için Batı Avrupa’daki Paris, Bologna, Oxford, Padova, Toledo gibi büyük üniversitelere gelerek kozmopolitik bir ortamın oluşmasına katkı sağladılar (Delanty, 2019). Orta Çağ’da üniversitelerde bulunan alimler genellikle keşişlerdi. Feodal sistemin çöküşü, mutlak monarşinin yükselişi ile üniversiteler gittikçe sekülerleşti ve ulus devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla üniversiteler ulusallaştı. Böylece kiliselerden, manastırlardan uzaklaştılar. Bilginin üretiminde artık Hıristiyanlık gölgesi ortadan kalktı ve bilgi, özgürleşme yolunda en önemli araç olarak düşünülerek kamusal söylemin dolaşımına sokuldu. Bu bakımdan artık “üniversite yeniliğin yeşerdiği temel” (Maters, 2007, s. 60) mecralar olarak daha güçlü hale geldi.

Üniversite bilginin üretildiği, paylaşıldığı ve dağıtıldığı bir kurum olduğu için toplumların merkezinde yer alır (Bingöl, 2013, s. 9). Readings’e göre Hıristiyan gölgesinin üniversitelerden çekilmesi sonucu modern üniversite ilk olarak Kant’ın Aydınlanmacı yaklaşımına uygun bir tarzda örgütlenmiş ve üniversite akıl kavramı

üzerine kendini konumlandırmıştır. İkinci olarak da Schiller'den Humboldt'a kadar Alman idealistleri üniversite fikrini milli kültür etrafında yeniden kurmuşlardır. Böylece üniversite-ulus devlet arasındaki ilişki güçlü bir zemine oturmuş ve üniversite bir ulusun ortak bilgilerini ve değerlerini üreten ve bunu sonraki kuşaklara aktaran bir kurum olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda 19. yüzyılda modern ulus-devletlerin kurumsallaşması, milli kültür ve milli vatandaşlığın inşası adına üniversiteler yeniden tanımlanmış ve örgütlenmişlerdir. Fransız Devrimi sonrası devletin bürokratik ihtiyaçlarına yönelik insan kaynağını yetiştirmesi için üniversiteleri yeniden yapılandırması Humboldtçu üniversite modeline karşı ulus devletin müdahalesini sergilemiştir. Ulus devlet güdümlü modern üniversite fikri İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir aşamaya geçmiş ve ulus ötesi şirketler, ulus ötesi kurumlar karşısında ulus devletlerin güç kaybetmesine paralel ortaya çıkan küreselleşme neticesinde üniversiteler de bu değişime ayak uydurmuş ve Amerikanlaşan üniversitelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Readings, 2020). İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel ölçekte “rekabet” fikrinin egemen olması üniversitelerarası bir yarışın ortaya çıkmasına neden olmuş, üniversiteler “mükemmeliyet” doğrultusunda kendilerini yeniden yapılandırmışlardır. “Mükemmeliyet” arayışı Amerika merkezli ortaya çıkmış, piyasanın taleplerine göre üniversite bir şirket gibi düşünülmüş, teknolojik yenilik odaklı anlayış üniversitelere hâkim olmaya başlamıştır. Amerikan merkezli bu yaklaşım diğer ülkelerdeki üniversiteler tarafından da benimsenmiş ve küresel rekabet gücü olarak bilgi “kendi başına bir amaç” olmaktan çıkmış, yararlılık ve birikim değeri olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda üniversitelerdeki akademisyen emeği de bu doğrultuda dönüşüm geçirmiş, akademik özneler piyasanın koşullarına göre uyumlaştırılmış ya da en azından akademisyenler yaşanan bu dönüşüm içinde kendilerine yeni yaşam alanları açma adına talep edilen girişimci kimlikle eş güdümlü bir pozisyon inşa etme sürecine girişmişlerdir.

Modern üniversite tarihi üç kuşak bağlamıyla ele alınmaktadır. Birinci kuşak Kant'çı modele dayanan Aydınlanmacı, aklın merkezde olduğu kuşak; ikinci kuşak modern ulus devlet bilincini içinde taşıyan, insanın moral değerlerinin gelişimini merkeze alan Alman İdealist fikrini yansıtan “Kültür Üniversitesi”dir. Kültür Üniversitesi *bildung* fikrine dayanır ve ulusal bilinç etrafında kültürlenme hedefi taşır. Humboldt tarafından fikri felsefesi kurumlaşan Kültür Üniversitesi öğretim ve araştırmanın birlikte düşünüldüğü bir

yapıya gönderme yaparken tarihsel kültür dizgileri ile estetik deneyimlerin etik yaşam etrafında sentezlendiği kültürel yaşamı tanımlamaktadır.

Kültürel yaklaşım, dolayısıyla eğitimi *Bildung* olarak, yani öğrencinin insanlığın dil, edebiyat, felsefe ve bilim gibi yüksek değerlerinin dünyasına dahil edilmesi, onun manevi formasyonu olarak değerlendirir. *Bu dahil olma süreci, kültürün bir şekilde toplum tarafından kabul görmüş ayrı ve özel dünyasına nüfuz edebilmekten meydana gelir.* Eğitilmiş insan, insanlığın en yüce ve en yüksek değerleriyle bezenmiş, kültürlü insan olarak normatif bir ideal diye öne süren kültürel yaklaşımda bu ideal, eğitimden hiçbir şekilde ayrılmaz olup, zaten esas eğitim süreci içinde gelişir (Cevizci, 2021, s. 105).

Bu yaklaşım açısından kültürün içinde yaratılan bilgi ve becerilerin insan tarafından öğrenilmesi süreci beraberinde bireysel kişiliğin yetkinleşme pratiğiyle de ilişkilidir. Bir bakıma *Bildung* felsefesine göre asıl olan nesnenin bilgisine sahip olmak değil, öğrenilen bilginin ve deneyimlerin insanın eylem pratiğinde yer edindiği dışa vurmuş halidir. “Dolayısıyla, kültür fikrinin açılması ve bireyin gelişimi bir bütündür. Nesne ve süreç organik biçimde birleşir ve birleştikleri yer üniversitedir ki bu sayede üniversite, halka uğruna yaşayacakları bir ulus devlet fikri ve ulus devlete de bu fikir uğruna yaşayabilecek bir halk verir” (Readings, 2020, s. 75). Kültürel yaklaşım, bu yüzden eğitim kurumlarında bir reform öngörürken, müfredatın bir kültür temin edecek, onun zihinsel melekelerini olduğu kadar duyarlılığını geliştirecek ve nihayet, büyük fikirlerle değerleri kavrama yeteneği temin edecek şekilde oluşturulması gerektiğini savunur (Cevizci, 2021, s. 113). Üçüncü kuşak üniversite ise Amerikan tipi bir örgütlenmeyi ve yönetimi model almıştır. Şirket ve piyasa aklını taşıyan üçüncü kuşak üniversite modeli Amerika’da doğmuş ve dünya ölçeğinde yaygınlık kazanmıştır. Bilgi üretiminin Pazar koşulları içinden değer gördüğü ve üretildiği bu modelde rekabet, verimlilik, inovasyon ve esneklik üniversitenin idari, mali, akademik örgütlenme biçimini belirlemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bu model 1970’lerde dönüşüm bağlamında hız kazanmış ve küreselleşme, neoliberal politikalar ile meşruiyet zeminine oturmuştur.

Aydınlanmacı Kantçı üniversite örgütlenmesinde Kant’ın felsefe merkezli üniversite modeli usa vurgu yapmaktaydı. Fakültelerin Çatışması (2021) çalışmasında Kant teoloji, hukuk ve tıp fakültelerine karşı felsefeyi daha üst bir konumda savunurken felsefenin ussal bir bilim olarak üstünlüğünü savunuyordu. Kant açısından doktorlar, yargıçlar ve din adamları devletin ve kamunun hizmetinde görev yapmaktaydı. Oysa felsefe bilginin

ve hakikatin arayışındaydı (Delanty, 2019). Aydınlanmacı saikle felsefenin salt “hakikat için bilgi” arayışında olması bilginin kendinde bir amaç olarak ele alınmasını sağlamış ve bu düşünce Avrupa üniversitelerince benimsenmiştir. Kant’ın Aydınlanmacı fikrine dayanan üniversite modeli ulus devletlerin tarih sahnesine çıkması ile yeni döneme geçmiş, *bildung* fikri etrafında yeniden yapılandırılmıştır. *Bildung* “kişinin, mesleki öğretiminden ayrı olarak, bir bütün halinde gelişmesi anlamına gelir. Bireyin yaşamdaki amaçlarının uygarlaşmasını, duygusal tepkilerinin incelmesini ve günümüzün en geçerli bilgilerin ışığı altında, nesne ve olayların doğası hakkındaki anlayışının olgunlaşmasını kapsar” (Rosovsky, 2017, s. 99). *Bildung* bir taraftan bütünsel bir kişiliğin gelişimini tanımlarken diğer taraftan ise ulusal tinsel bir bilinç gelişimini hedeflemektedir. Kısaca *bildung* Aydınlanma geleneğinin yanında ulusal kültür karakterinin oluşmasını da içinde barındırmaktaydı. Teori ve pratiğin kesiştiği kerte:

Bildung ideali, bütünlüklü insana özgü sağlam bir karakter formasyonunu, *insanın kültüre dahil edilmesini ve kültür aracılığıyla kendisini tam olarak gerçekleştirmesini ifade eder.* Hatta *Bildung* geleneğinde eğitimden neredeyse kültürel bakımdan olgunlaşma, bireyin entelektüel boyutuyla yüreğinin bütünlüklü bir yapı içinde birbiriyle ahenkli hale gelmesi anlaşılır. Bütün insani güç ve kapasitelerin tam olarak gerçekleşmesini hedefleyen ve dolayısıyla natüralist Aydınlanmanın tek yanlı entelektüalizmine karşı çıkan kültürel yaklaşım temsilcileri, 18. yüzyılda Avrupa’da ve bu arada Almanya’da gerçekleştirilen eğitim reformunu yoğun bir şekilde eleştirirler. Skolastik eğitime, onun teori merkezli, faydadan yoksun eğitim anlayışına karşı radikal bir tepkinin ifadesi olan bu bilim temelli eğitim reformu, her şeyden önce teoriyle pratiği birleştirerek toplumun ihtiyaçlarına cevap verme amacına matuf faydacı bakış açısıyla farklılaşırken, yükselen ulus devlete sadakatiyle tezahür edecek öğrencilerin yetiştirilmesini temel amaç haline getirmişti (Cevizci, 2021, s. 106).

1.2.2.1. Humboldtçu Geleneğin Doğuşu

Genel bağlamda modern üniversitenin kökeni Berlin Üniversitesi’nin kurucusu olan K. W. Humboldt’un üniversitenin misyonu üzerine dile getirdiği manifestoya dayanır. Berlin Üniversitesi’ni 1809 yılında kuran Alman düşünür Humboldt, üniversiteyi çağdaş bilimin merkezine koyarak üniversitede araştırma ve öğretimi birleştirerek çalışma ve eğitim faaliyetini kendinde bir amaç olarak tasarlamış ve Humboldtçu model zaman içinde egemen üniversite paradigmasına dönüşmüştü. Humboldt’a göre üniversite bir araştırma topluluğuna işaret eder ve insanların gerçeğe ulaşma arzusu noktasında üniversite en güvenilir ve tutarlı bilgi üretmenin merkezi olarak çalışmalıdır. Bu bakımdan üniversite insanlık adına özgür düşüncenin serpiştiği, hakikat arayışının akılsal temeller üzerinden

ilerlediği kurumlar olarak ilerlemelidir. Humboldtçu üniversite modelinin yarattığı üniversite iklimi toplumun üniversite algısını da zaman içinde dönüşüme uğratarak üniversite-toplum ilişkisinde üniversiteye belirli misyonlar yüklemiştir. Kısaca geleneksel toplumsal algıya göre toplumlar üniversitelerden gerçekliğin sorunsallaştırılmasını ve analizini talep etmektedirler. “Gerçeğin araştırılması, bilim adamlarının kendilerini bu işe özgürce ve tümüyle vermesi gereken bir uğraştır. Bu nedenle gerçeği tüm enginliğiyle yakalamaya çalışan topluluk, üniversitedir. Öyleyse üniversite; çalışmalarında bilimsel ölçütlerin temel alındığı, bilimin yaşatıldığı ve bilimsel araştırmalarla geliştirilerek genç kuşaklara öğretildiği kurumdur” (Adem, 2008, s. 173-174). Kantçı Aydınlanma fikrine dayanan üniversite anlayışında üniversitenin sadece bir öğretim merkezi olarak ele alınmasına karşın Humboldt, üniversiteyi araştırma merkezi olarak da tasarladı ve üniversitenin devlet boyunduruğu altına girmesini reddederek üniversiteye bilimsel ve tinsel (ruhsal) bir misyon yükledi. Üniversite artık bir yönüyle bilimsel gelişmenin motoru olacaktı diğer yönüyle ise ulusun ruhsal ihtiyaçlarını giderecekti. “Üniversite devlet memurlarının eğitim alanı olmanın ötesinde, ulusun karakterinin oluşumunda oynadığı tinsel bir role sahipti. Öte taraftan, özerkliğinin teminatı için yine de devlete ihtiyacı vardı. Elde ettiği özerkliğin karşılığında üniversite devlete ahlaki ve ruhani bir temel sağlayacak ve yürürlükte Kilise’nin muadili haline gelecekti” (Delanty, 2019, s. 72). Fransız devrimiyle beraber, neo-hümanizm ve romantizm etkisiyle de Alman felsefeciler, Aydınlanma ile ortaya çıkan burjuva bilgi anlayışını reddederek üniversiteyi ulus ve birey karakteri adına bir ütopya yeri olarak düşündüler ve akademisyenler toplumun tinsel liderleri olarak kucaklandı. Humboldtçu geleneğin Almanya’da kurumsallaşmasıyla dünyada araştırma ve eğitimin birlikte yürütüldüğü tek ülke olarak 1900’lere değin başat bir görünüm sergilemiştir. 19. yüzyıl boyunca Alman üniversitelerinde görev yapan bilim insanları kürsü profesörlükleri kurarak modern fen bilimleri, sosyal bilimlerin temellerini atarak modern üniversite anlayışını kurumsal zemine oturtular (Delanty, 2019). Akıl çağındaki bu üniversitelerin hedefi bilgi yaratmak olmuştur ve bilimsel araştırmacıardan oluşan yeni bir seçkinler topluluğu oluşmaya başlamıştır (Bingöl, 2013, s. 129).

Humboldtçu anlayışa göre araştırmacı hiçbir engelle karşılaşmadan evrensel anlamda gerçeğin araştırılması noktasında bir insanlık hakkına sahiptir. Üniversitenin ereği bilim

insanını ve öğrenciyi aynı hedefte buluşturmak ve araştırmaya dayalı bir eğitim modeli benimsetmekti. Dolayısıyla bu anlayış özerklik talep etmekte ve “bilgi için bilim” ülküsüyle hareket etmekteydi. Humboldt’un üniversite üzerine kurduğu felsefi anlayış zaman içinde diğer Alman üniversiteleri tarafından model olarak uygulandı. 19. yüzyılda Alman üniversitelerinin araştırma ve eğitimde gösterdiği üstün başarılar neticesinde Humboldtçu model dünya ölçeğinde yaygın hale geldi. Neoliberal politikalar ve post-Fordist üretim aklına değin Humboldt modeli dünya ölçeğinde egemen konumda iken, bilginin değişim değerinin ortaya çıkması ile dünya genelinde üniversiteler Amerikan modeli olarak bilinen rekabetçi, verimlilik esaslarına dayanan ve piyasaya eklenmiş girişimci üniversite anlayışını benimsemeye başladılar. Neticede Amerikanlaşan bu modelde bilgi ve araştırma kendinde bir amaç olma ereğinden uzaklaştırıldı. Sermayeye birikim yaratma noktasında bilgi sahası kuşatıldı ve bu ereğe uygun alanlar gelişme gösterirken, birikim yaratmaya uygun olmayan alanlar (felsefe, edebiyat, güzel sanatlar)¹⁹ marjinalleştirilme tehlikesi ile karşılaştı, finansmanları kesildi ve değerden düşürüldü.

Humboldtçu modern üniversite ideasında insanın bütünsel gelişimi kültürel olanın aktarımına ve hakikatin koşulsuz araştırılmasına dayanmaktaydı. Modern anlayışla aklın teolojik ve irrasyonel olandan ayrılması ile bilimden beklenen hakikatin ortaya çıkarılması ve kültür mirasının genç kuşaklara aktarılmasıydı. Kısaca Humboldtçu geleneğe göre üniversite kültürel aktarımın yapıldığı, öğretim ve araştırmanın gerçekleştiği bir alandı. İnsanın tam eğitilmesi, yaşadığı dünyaya uyumlu sosyalizasyonu öğretimin hedefiydi. Humboldtçu modern üniversite ideası üzerine Juhn Henry Newman’ın görüşü de Humboldtçu geleneği güçlendirdi. 1852 yılında Dublin Üniversitesi’ne rektörü olan İngiliz Roma Katoliklerinin lideri Kardinal John Henry Newman yazdığı “Üniversite İdeası”²⁰ çalışmasıyla üniversitenin öğretim ve

¹⁹ Her ne kadar çağdaş dünyada teknik bilimlerin üniversite mecrasında hegemonyası söz konusuysa da neredeyse 2. Dünya Savaşı’na değin dünyanın önde gelen üniversitelerinde beşerî bilimlerin hakimiyeti mevcuttu. Örneğin Britanya’da yükseköğretimde beşerî bilimler ve sanatlar alanında kayıtlı öğrenci sayısı 20. yüzyılın son çeyreğine değin fen bilimlerdeki öğrenci sayılarını aşmaktaydı. Yakın zamana kadar Oxbridge geleneği ve Oxford geleneği büyük ölçüde bir öğrenim geleneğiydi. İkinci Dünya Savaşı’ndan çok sonraları bile, Oxford Üniversitesi ağırlıklı olarak bir beşerî bilimler üniversitesiydi. Bu koşullar altında, araştırma ve öğretim üniversitelerde bir arada rahatlıkla var olabiliyordu. Aslında ağırlık öğretime veriliyordu, ama bu pek sorun teşkil etmiyordu. Ve böyle bir şeye gerek de yoktu. Üniversiteler çoğunlukla toplumdan ayırdılar ve etkililiklerini ne araştırma ne de öğretim alanında kanıtlamak zorundaydılar. Bu durumda da öğretim ve araştırma mutlulukla birlikte var olabiliyorlardı (Barnett, 2008, s. 223-224).

²⁰ Newman, *The Idea of a University*⁵ adlı eserinde, ortaçağ üniversitelerinin gerçeklikleri konusunda

araştırmadaki hedefinin “evrensel bilginin peşinde koşulan alan olduğu” (Delanty, 2019, s. 75) görüşünü savundu ve bilginin kendi başına bir amaç olduğunu (Pelikan, 2015, s. 25) dile getirerek üniversite alanının özerk bir güç elde etmesine katkı sağladı. Newman’ın amacı hakikat arayışında bulunan bilim insanının hiçbir baskı altında kalmadan özgürce hareket etmesini amaçlıyordu. Newman’ın üniversite düşüncesi üzerine dile getirdiği bu yaklaşım üniversitenin iletişimsel karakterinin niteliğini de ortaya koymuştur. Üniversite diyalogun, müzakerenin ve tartışmanın özgürce yapıldığı kamusal mekanlar²¹ olarak tasarlanmıştır. Böylece üniversite modern dönemde çoğulcu bir anlayışın sergilendiği kültürel kamusal alanlar olarak demokratik kültürün gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

1.2.3. Osmanlı’da Üniversiteler Tarihi

Türkiye’de üniversite tarihi serüveni 1933 yılında İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşu ile başlamış olsa da kökenlerini Osmanlı dönemine götürmek mümkündür. Osmanlı medrese ve eğitim tarihini inceleyen kimi araştırmacılara göre Osmanlı tarihi iki döneme ayrılmaktadır. Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren geleneksel medrese eğitiminin verildiği ve teolojik öğretinin merkezde olduğu sistematik teknik bir eğitim anlayışının verilmediği Klasik Dönem olarak ifade edilen ve teknik bir okul olarak 1773’te açılan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’un açıldığı döneme kadar ki eğitim süreci (1300-1773) ile “1773’ten medrese sistemini hukuken ortadan kaldıran Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarıldığı 1924’e kadar olan (1773-1924) dönemi kapsayan Modernleşme Dönemi” (Günay, 2019a,

---

çarpıcı bir kavrayış eksikliği sergiler, ancak antik Romalı idealinin modern bir kavranışını ortaya koyar. Newman’ın düşüncesine göre üniversite centilmenlerin, bir başka deyişle ahlakları düzgün, eğitilmiş insanların, her iki açıdan da “medeni” insanların yetiştirildiği bir yerdir. Kısacası, üniversite onun toplumunun aradığı türden yurttaşları yaratmak içindi (O dönemde, eğitilmiş bir işgücü yaratmaya yönelik yaygın bir anlayış yoktu). Bu insanlar kamu hizmetine girmeye gönüllü, vazife sorumluluğuna sahip insancıl mezunlar olacaklardı; bu anlamda zamanın “Romalıları” olarak görülüyorlardı (Evans, 2007, s. 69).

²¹ Burada kamusal alan kavramı Jürgen Habermas’ın “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü” teorisi ekseninde ele alınmaktadır. Kamusal alan, mevcut toplumun doğasını ve deneyime dayalı kamusal örgütlenmelerdeki kökten yeni yapılar için savaşılabilecek, eleştirel olarak donanmış bir yurttaşlık yaratma ihtiyacını anlamak üzere hem bir toplanma noktası hem de kuramsal bir gönderge olarak düşünülmektedir. Kamusal alan, kısmen, ezilen grupların, kendi deneyimlerini ve toplumsal değişim olanaklarını sahiplenmek üzere bunları geliştirmek için mücadele etmek zorunda oldukları ideolojik dolayımılamayı ve kurumları temsil eder (Giroux, 2014, s. 148). Kamusal aklı yönetme bilinci olarak bugün, kamusal alanın kitle iletişim araçlarının tahakkümü nedeniyle aşındığı dile getiriliyor. *Bknz. Habermas, J. (2009). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü. (M. S. Tanıl Bora, Trans.) İstanbul: İletişim.*

s. 68). Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1924’te eğitim birliğini sağlama adına Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ve akabinde 1933 üniversite reformu ile de “Modern Dönem”e geçilmiş oldu.

Osmanlı döneminde egemen olan din anlayışı eğitimin niteliğini belirlemekteydi. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanununa değin medrese eğitimi Osmanlı’da egemen eğitim anlayışı olarak devam etti. Osmanlı döneminde bilime olan yaklaşım pratik hedefleri gerçekleştirmeye yönelik olarak ilerlemekteydi. Yalnız pratik ihtiyaçlar İslam anlayışının içtihatlarına uygun şekilde yapılmak zorundaydı. Antik Çağ Grek dünyasında egemen olan evreni ve nesneyi anlama arzusuna karşın Osmanlı döneminde bilmenin sınırları İslam öğretisinin alanı ile çerçevelenmekteydi. Bu açıdan bilimin ve bilginin üretimi İslam’ın geleneksel değerleriyle uyumlu olmak zorundaydı. Aksi durumda üretilen bir bilgi gerçeklikten sapmaydı. Her ne kadar 8. ve 14. yüzyıllar arası İslam coğrafyasında önemli düşünürler yetişmiş olsa da sonraki süreçte zihinsel kapanmanın yaşanması, Aydınlanma ve Modernite devriminin gerçekleşmemesi Osmanlı devletini modern öncesi bir zeminden kurtaramamıştır. “Osmanlıların, özellikle modernleşme döneminde, bilim alanında tıkanmalarının kökeninde “felsefi tutum”dan uzak oluş zaafi bulunmaktadır” (Günay, 2019a, s. 70). Kısaca merak eden, araştıran, eleştiren, olay ve olgulara mitosun ötesinde logosun gözüyle bakan bir akım, bir ekol Osmanlı döneminde meydana gelememiştir. “Osmanlı’da Batı tipi yükseköğretim kurumuna yönelişin başlangıcı olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’un açıldığı 1773’ten İstanbul Üniversitesi’nin kurulduğu 1933 yılına kadar açılan yükseköğretim kurumlarına göz atıldığında, bu kurumların idari ve askeri alanda ihtiyaç duyulan insan unsurunu yetiştirme amacıyla kurulduğu görülmektedir” (Günay, 2019a, s. 71). Dolayısıyla teknik ve askeri ihtiyaçları giderme adına modernleşme atılımları Batı’da meydana gelen felsefi dönüşümü anlamayı da tıkamıştır. Batı’nın ulaştığı modernite aklını yeteri kadar idrak edemeyen Osmanlı iktidarı, gerekli atılımları gerçekleştirememiş, Kantçı ve Humboldtçu bir eğitim modeli yaratamamıştır.

“1773 sonrası üniversite tarihimiz şu dönemler halinde ele alınabilir:

a. Tanzimat Öncesi (1773 - 1839)

b. Tanzimat (1839 - 1876)

c. Meşrutiyet (1876 -1922)

d. Cumhuriyet (1923 - ...)” (Günay, 2019a, s. 78).

Bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi'nin (İTÜ) temeli olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun Osmanlı döneminde yükseköğretimin başlangıcı olarak sayılmaktadır. 1773 sonrası yükseköğretim alanında modernleşme sürecine giren Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu değin sistematik, topluma yayılan, Batı eleştirel düşüncesini özümseyen, öğretinin merkezinden dinin çekildiği bir yaygın öğretim geliştiremedi. Osmanlı döneminde açılan askeri ve sivil okulların listesi şu şekildedir:

“Askeri Okullar: 1773'te Mûhendishane-i Bahr-i Hümayun (ilk Askeri Deniz Okulu), 1793'te Mûhendishane-i Berr-i Hümayun (İlk Askeri Kara Okulu), 1826'da Tophane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (İlk Modern Tarzda Tıp Okulu), 1834'te Mekteb-i Fünun-u Harbiye (İlk Harp Okulu), 1834'te Mızıka-i Humayun Mektebi (ilk Askeri Mızıka Okulu).

Sivil Okullar: 1859'da Mekteb-i Mülkiye (İlk Siyasal Bilgiler Okulu), 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Askeri Tıp Okulu İçerisinde Kurulmuş İlk Sivil Tıp Okulu), 1880'de Mekteb-i Hukuk-u Şahane (İlk Hukuk Okulu), 1889'da Mülkiye Baytar Mektebi (İlk Sivil Veteriner Okulu), 1909'da Orman Mekteb-i Alisi (İlk Orman Okulu), 1911'de Dişçi Mektebi (İlk Diş Hekimliği Okulu), 1911'de Kadastro Mekteb-i Alisi (İlk Kadastro Okulu), 1912'de Robert Koleji” (Ataünal, 1998, s. 8).

Tanzimat (1839-1876) ve Meşrutiyet (1876-1922) dönemlerinde ise belirli aralıklarla Darülfünun açılmış ve kapatılmıştır.

- a. 1846 Darülfünunun kurulması karan,
- b. 1863 I. Darülfünunun öğretime başlaması,
- c. 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi,
- d. 1870 II. Darülfünunun açılması (Darülfünunu Osmani),
- e. 1874 III. Darülfünunun açılması (Darülfünunu Sultani),
- f. 1900 IV. Darülfünunun açılması (Darülfünunu Şahane),
- g. 1908 V. Darülfünunun açılması (Darülfünunu Osmani),
- h. 1912 V. Darülfünunun adının İstanbul Darülfünununa dönüştürülmesi (Günay, 2019a, s. 79).

Batı’da üniversiteler Aydınlanma ve Modernite ile mali, idari ve akademik bağlamda özerk konuma geçerek özgür bağımsız bir gelenek oluşturmuştur, Osmanlı döneminde ise Darülfünun girişimleri kurumsal bir yapıya bürünemedi. “Osmanlı üniversitesi böylesi bir toplumsal, siyasal, sınıfsal ve zihinsel zemin üzerinde yükselmemiştir. Darülfünûn’un yerleşik siyasal sistemle, dinle ve farklı toplumsal sınıflarla ne bir derdi ne de siyasal sistem dışında diğerlerine bağımlılığı vardır. Doğrudan devletin inşa ettiği bir kurumdur ve ‘üniversite’ kavramının ontolojisi ile hiçbir biçimde bağlantısı yoktur” (Gündüz, 2013, s. 16). Batı’nın sivil özerk gelişme modeline karşın, Osmanlı’da eğitime ve yükseköğretime verilen önem devletin bürokratik ihtiyaçlarını giderme ile sınırlı kaldı ve eğitim alanı iktidarın siyasal güdümüne tabi hale geldi. Sonuç olarak Osmanlı’da eğitim kurumları daha çok teknik ve uzmanlık alanlarda gelişme gösterdi. Bilginin evrensel model olarak özgürce ve tarafsızca üretildiği, tartışıldığı, paylaşıldığı Batı tipi bir eğitim modeli Osmanlı kültürel hayatında kökleşemedi.

1.2.4. Türkiye Cumhuriyeti’nde Yükseköğretimin Tarihi

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra yerleştirilmeye çalışılan devrimler neticesinde eğitim kurumları ve yükseköğretim alanı modern, çağdaş, Batı tipi bir dönüşüme tabi tutuldu. Ulus bilincini aşılama, ulusal birliği gerçekleştirme noktasında cumhuriyet kurucuları açısından eğitim alanı milli birlik ve beraberliği sağlamada kilit bir yerd. Bu bakımdan ilk ve orta öğretim Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla 1924 yılında modern bir görünüm kazandı. 1933 yılında ise yüksek öğretim alanında çıkarılan reformla İstanbul Darülfünun kaldırılmış, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştu. 1933 Mayıs ayında dönemin hükümeti tarafından iki tane kanun tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ne sevk edilmiş ve kanunlaşarak yürürlüğe geçmiştir.

“Bunlardan birincisi, 31 Mayıs 1933 günü kabul edilen 2252 sayılı “İstanbul darülfünununun ilgasına ve Maarif Vekâletince yeni bir üniversite kurulmasına dair kanun” ile İstanbul Darülfünun’un 31 Temmuz 1933 tarihinden geçerli olmak üzere ortadan kaldırılması ve yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde “İstanbul Üniversitesi”nin kurulmasıdır. İkincisi ise 10 Haziran 1933 günü kabul edilen 2291 sayılı “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu” ile “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü”nün kurulmasıdır. Bu kurumun adı “Enstitü” olmakla birlikte, ileri düzeyde gerçek bir “Üniversite”dir” (Dölen, 2010, s. 3).

İstanbul Darülfünun'un reform ile üniversiteye dönüştürülmesinde dönemin politik çekişmeleri etkili olmuştur. Devrim kanunlarına, yeni cumhuriyetin ideolojisine ve yaşanan dönüşümlere kayıtsız kaldığı ve direnç gösterdiği düşünülen İstanbul Darülfünun cumhuriyet kurucuları tarafından desteklenmedi ve yeni ulus tezi için bir engel görülerek kaldırıldı. Özellikle Türk Tarih Tezi'nin 1930'lu yıllardan itibaren devlet eliyle inşa edilmesine karşı İstanbul Darülfünun'da çıkan muhalif sesler iktidar tabanını rahatsız etmiştir. Ulusal kültürü ve bilimi genişletmeye yönelik devlet ilke ve hedeflerine uygun bir eğitim anlayışının yapılmadığına inanılan devrimci kadrolar Darülfünunun kaldırılması noktasında kararlıydı. Mustafa Yelkenli yaşanan süreci şu şekilde açıklamaktadır:

... Türk Tarih tezi ve Güneş Dil Teorisi üniversitelerde de okutulmaya kalkışılınca zamanın üniversitesi Darülfünundaki öğretim elemanları bu saçmalığa karşı çıkarlar. Yunan uygarlığının Türk uygarlığı olduğunu iddia eden Yusuf Ziya Özer, Darülfünun rektörlüğüne aday olunca, Mehmet Fuat Bey büyük tepki gösterir: "Yusuf Ziya Bey darülfünun haricinde, istediği, dileği nazariyeyi ortaya atabilir. Âdem babamızın Türk olduğunu, Mısır firavunlarının kanında Türk küreyveleri bulunduğunu, Sfenks'in bir Türk mimarı tarafından imal edildiğini söyleyebilir; fakat Darülfünun'nun ilmi, şahsiyetini temsil etmez." Sistem demokrat nitelikli öğretim elemanlarına tahammül edemeyerek Darülfünun'u kapatır ve bütün hocaların görevine son verilir. Yerlerine kafatasçı, ırkçı, faşist kişiler toplanarak öğretim elemanı yapılır (Yelkenli, 2010, s. 145-146)

Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, yeni kurulan üniversiteyi şöyle tanıtmıştır: 1933 üniversite reformu, tutucu ve Türk devrimine muhalif zihniyetin tasfiyesidir. Çünkü Darülfünunun hocaları, daha 1924 yılında "Latin abecesi kabul edilirse, bir tek satır yazmayacaklarını, kalemlerini kıracaklarını" açıklamışlardır" (Adem, 2008, s. 62). Cumhuriyetin kurucu ideologlarına göre Darülfünun, devrimlerin hazırlanmasına ve yürütülmesine yönelik bir katkı sağlamamış, Latin harflerin kabulüne karşı pasif direniş göstermiştir. Ayrıca görevli akademik kadronun yeteri kadar nitelikli olmadığı ifade edilmiştir (Adem, 2008, s. 63). Bir taraftan devrim ideolojisine yönelik tutumları, diğer taraftan da akademik kadronun yeterli derecede bilimsel çalışma yapmadığı iddia edilen Darülfünun bu gerekçelerle ilga edilmiştir.

1933 Reformundan on üç yıl sonra, 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır. Kanun, 81 maddeden ve 17 geçici maddeden oluşmuştur. Bu Kanuna göre, üniversiteler genel özerkliğe ve tüzel kişiliğe, fakülteler ise bilim ve

yönetim özerkliğine ve tüzel kişiliğe sahip olmuşlardır (Günay, 2019a, s. 32). Üniversite özerkliği açısından hukuksal zeminin oluşturulduğu ilk kanun olarak yürürlüğe girmesi bilimsel ve idari özerklik kültürünü bir nebze de olsa oluşturmuştur. Lakin Demokrat Parti dönemiyle özerklik aşınmaya başlamış ve Demokrat Parti üniversiteleri kendi kontrolüne almaya çalışmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika'yla olan ilişkilerin artması, Amerikan etkisini güçlendirmiş ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun dışında özel kanunla üniversiteler kurulmuştur. Böylelikle “özel kanunlu üniversiteler” dönemi yürürlüğe girmiştir. “Bu kapsamda 31 Mayıs 1957’de 6990 sayılı kanunla Erzurum’da Atatürk Üniversitesi ile 23 Ocak 1957’de çıkarılan 6887 ve 27 Mayıs 1959’da çıkarılan 7307 sayılı kanunlarla Ankara’da Orta Doğu Teknik Üniversitesi kurulmuştur” (Dölen, 2010, s. 75). Demokrat Parti döneminde açılan üniversitelere 4 Temmuz 1967’de kurulan Hacettepe Üniversitesi izlemiştir. “Atatürk Üniversitesi’nin özerkliği ve tüzel kişiliği yoktur. Orta Doğu Teknik Üniversitesi tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte özerk değildir. Hacettepe Üniversitesi ise tüzel kişiliğe ve aşırı bir özerkliğe sahiptir. Bu üç üniversite az veya çok oranda Amerikan Üniversite sistemi benimsenerek Amerikan desteği ve yardımı ile kurulup sürdürülmüştür” (Dölen, 2010, s. 75). Özel kanunla çıkan üniversiteler ayrıcalıklı bir konum elde etmiş olsa da 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Türk üniversite sistemine uydurulmuş ve ayrıcalıklarını kaybetmişlerdir.

Türkiye’de üniversiteler modernleşme, yeni kurulan cumhuriyetin ekonomik açıdan kalkınması ve ülkenin refahının yükseltilmesi açısından kilit kurumlar olarak düşünülmüştür. Bu nedenle üniversiteler usuli işler açısından devlete sıkı sıkıya bağlı ve devlete karşı sorumlu olmuş; usuli özerkliğe sahip olamamıştı (Bingöl, 2012, s. 70). Türkiye üniversite tarihi siyasal tarihle paralel gelişmiş ve dönüşmüştür. Türkiye’de yaşanan darbeler tarihi ile üniversiteler sürekli bir dönüşüme tabi tutulmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 1961 Anayasası’nda üniversite ile ilgili bir madde (Md. 120) konularak üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleri olarak kabul edilmiştir. Bu maddeye göre öğretim elemanları siyasi partilere üye olabilir ve siyasi partiler içinde görev alabilirler. Öğretim elemanları kendi organları dışındaki herhangi bir makam ve kamu yetkisi ile görevlerinden uzaklaştırılmazlar. Bu bakımdan 1961 Anayasası’nda akademik özgürlük ve üniversite özerkliği güçlü bir şekilde

savunulmuştur. Emre Dölen'in ifadesiyle 1961 Anayasası üniversitelere güçlü bir özerklik kazandırmıştır:

27 Mayıs 1960 İhtilâli üniversitelerle yakın iş birliğine girmiş ve bu iş birliğinin sonucunda 27 Ekim 1960'ta 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nda değişiklik yapan 115 sayılı "13/6/1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna madde eklenmesi hakkında Kanun" çıkartılmıştır. Kısaca "115 sayılı kanun" olarak anılan bu kanun ile 81 asıl ve 17 geçici maddeden oluşan 4936 sayılı kanunun 40 maddesi değiştirilmiş, iki ek ve üç geçici madde eklenmiştir. 115 sayılı kanunla yapılan değişiklikler temel ve köklü değişiklikler olup ortaya yeni bir Üniversiteler Kanunu çıkmıştır. Bu kanun özerkliği güçlendiren, üniversite üzerinde hükümet denetimini en aza indiren, üniversitelerin yönetiminde katılımcılığı arttıran demokratik ve devrimci nitelikte bir kanundur. Daha sonra 1961 Anayasası'na konulan 120. madde ile üniversite özerkliği anayasası güvencesi altına alınmıştır (Dölen, 2010, s. 189).

1961 Anayasası'nın özgürlükçü yönü uzun sürmemiştir. 1960'lı yıllar toplumsal hareketlerin sahneye çıktığı, özgürlük ve eşitlik mücadelesinin yeniden hareketlendiği dönem olması nedeniyle toplumsal bir özgürlük havası ve devrim istenci yaratmıştır. Ancak 1960'lı yıllarda dünyada ve Türkiye'de daha özgürlükçü bir yaşamın talep edilmesi Batı demokrasilerinde çok kültürlü bir anlayışın ve yönetimin gelişmesine olanak tanınmasına karşın Türkiye'de 12 Mart 1971'de askeri darbe olmuş ve 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ruhu ve yasaları ortadan kaldırılmıştır. "1971'de Anayasanın 120. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Üniversitede öğrenim ve öğretim özgürlüğü tehlikeye düştüğünde dış müdahaleye izin veren bir hüküm eklenmiştir. 1973 yılında, 20 Haziran 1973 tarih ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun 85 madde ve 12 geçici maddeden oluşmuştur" (Günay, 2019a, s. 32). 1750 sayılı kanun üniversitelerde özerkliği ortadan kaldırmış ve "Türk olmanın şeref ve mutluluğunu" duyuran, "milli kültürümüze, örf ve adetlerimize bağlı" öğrenciler yetiştiren ve "milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirici ruh ve irade gücü" kazandıran milliyetçi bir eğitim" (Timur, 2000, s. 346) sistemi hedeflenmiş ve yükseköğretimin yerleşik iktidarların ideolojik bir aygıtına dönüştürülmesi istenmiştir. Kemalist²² düşüncenin egemen olduğu Türkiye siyasi tarihinde askeri-Kemalist yapılanma, dinci siyasallaşmanın egemen

²² Osmanlı'nın çöküşü döneminde batıcı değerler ekseninde kurtuluşu gören bir grup askeri-aydın-bürokratin yeni bir rejim inşa etme ve batılı kurumsallaşmayı tesis etme anlayışına dayanan, bu süreçte katı uluslaşma fikrinin özümsemiği, sürekli bir devrim ilkesine dayanan, Batılılaşmanın düşünsel altyapıdan ziyade biçimsel değerler ekseninde özümsemiği Türklük merkezli yeni bir devlet biçimini tarifler. Kemalizm bir ideoloji ya da bir doktrin değildir, geri kalmışlığa karşı verilen Atatürk'ün pragmatik gelişme aklına dayanan hiyerarşik Batılılaşma hamlesidir. *Detaylı bilgi için bkz. Astahov, G. (2022). Saltanattan Demokratik Türkiye'ye: Kemalizm Tarihinin Ana Hatları. (H. Yalın, Trans.) İstanbul: İthaki Yayınları.*

olduğu dönemler de ise dinsel değerlerin ve yönetim aklının egemen olduğu yükseköğretim yükseköğretim inşa edilmek istenmiştir.

12 Mart 1971 darbesi sonucu toplumsal özgürlükleri tırpanlayan kanunların devreye girmesi yükselmekte olan toplumsal çatışmaların önüne geçemedi. Bunun neticesinde yaşanan kanlı çatışmalar askeri cuntanın darbe yapmasına zemin hazırladı ve 12 Eylül 1980 darbesi yapılarak daha sonra büyük hak ihlallerin oluşmasına, işkencelerin yaşanmasına yol açan sürecin başlamasına sebep oldu. Darbe sonucu üniversitelerde akademik tasfiyeler yaşandı, çıkarılan 2547 sayılı kanun ile üniversite özerkliği ortadan kalktı ve YÖK (Yükseköğretim Kurumu) kurularak bütün üniversiteler özünde siyasal otoriteye, uygulamada devletin yerleşik ideolojik müktesebatına bağlı hale getirildi. 12 Eylül 1980 askeri darbesi eğitim alanında Türk-İslam sentezinin resmî ideoloji olarak yürürlüğe girmesinin de başlangıcı oldu. Zaman içinde Türk-İslam sentezinin varlığı cemaat ve siyasi yapıların birlikteliği ile geniş bir kadrolaşmaya yol açtı. “Türk-İslam geleneğini yansıtan bir kolektif bilinçaltı, kendisini devletin gerçek sahibi olarak gören bu zümrenin, sık sık, "vatan tehlikede!" refleksiyle hareket etmesine, "kutsal devlet"i koruma dürtüsünün tüm bağınazlığıyla seferber olmasına ve burjuva değerlerine de ters düşen şiddet yöntemleri benimsemesine” (Timur, 2000, s. 345) neden olmaktadır. Türk-İslam sentezi kadrolaşması sadece üniversiteler değil devletin diğer kademelerinde de yaygınlaştı. Özellikle AK Parti döneminde siyasal İslam’ın yükselişi ile Kemalist-Ulusalcı kadrolaşma gerilerken yerini dinsel kadrolaşmalara bıraktı. Öyle ki İslami cemaat örgütlerinin siyasal iktidar tarafından desteklenerek üniversitelerde kadrolaşmalarının önünün açılması üniversite varlığını giderek medrese kültürüne benzer bir örgütlenme yapısına büründürdü. Haremlik, selamlık uygulamalarının yaygınlaşması, ilahiyat kökenli rektörlerin yaygınlık kazanması, üniversite kampüslerine büyük yapıllı camilerin inşa edilmesi, akademik kadroların toplu namaz faaliyetleri gerçekleştirmesi gibi durumların yaşanması bu dönüşümün ayırıcı göstergeleri olarak dile getirilmektedir. Özellikle Ak Parti ile 2006 yılında bir proje olarak “her ile bir üniversite” girişiminin yaygınlık kazanması taşra üniversitelerinde milliyetçi-İslamcı kadrolaşmayı hızlandırarak taşra üniversitelerini Ak Parti iktidarının önemli bir ideolojik aygıtına dönüştürdü. Taşra Üniversiteleri üzerine çalışan Tuğba Tekerek de yaşanan bu süreci aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

AK Parti'nin her ile bir üniversite hamlesi, 2006 yılında herhangi bir hazırlık ve altyapı olmadan başladı. Bazı üniversitelerin kampüsü bile yoktu, AVM'lerde, apartman dairelerinde eğitim verildi. Bazı üniversiteler sıfır profesör, beş-on öğretim üyesiyle öğrenci alımına başladı. Kadro açığını kapatmak için olmayacak yöntemler izlendi. Üniversiteden yeni mezun, yüksek lisansa bile başlamamış araştırma görevlilerine ders verdirildi. Fakültede ders vermesi için liseden, hatta ilkokuldan öğretmenler getirildi. Akademisyen olmak için gereken asgari yeterlilik kriterleri düşürüldü. Düşürülen liyakat çıtalarından torpili olanlar kolayca geçebildi. Öte yanda muhalif olduğu düşünülenler mümkün olduğunca elendi. Mesleki deneyimi ya da entelektüel birikimi olanlar için oluşturulmuş öğretim görevlisi kadrosu ise sıklıkla amacının dışında kullanıldı, hiçbir birikimi ve akademik nosyonu olmayan yüzlerce insan öğretim görevlisi oldu. Bilhassa bu öğretim görevlisi kadrosu, asgari şartları daha düşük olduğu için kadrolaşmanın ve niteliksizliğin en yoğunlaştığı alan oldu (Tekerek, 2023, s. 52).

YÖK'ün üniversiteler üzerindeki merkezi monark gücü, Türk-İslam sentezi kadrolaşmalarının sistematik bir genişlemesine yol açtı. "Siyasal tabanda dinsel cemaatlerin siyasal iktidarlarla olan çıkar ilişkilerinin karşılığı olarak üniversite alanı da Fetullahçı, Nurcu, Süleymancı, Nakşibendi gibi tarikatlarla açıldı ve bu tarikatlarla ilişkisi olan akademik ve idari personel sayısı böylece niceliksel olarak hızlı bir şekilde arttı (Adem, 2008; İnci, 2021). Günümüzde Türk-İslam sentezi fikrine dayanan yükseköğretim anlayışı hegemonik bir görünüme sahiptir. Yüksek öğretimde dinsel referansların ve anlayışın yaygınlaşmasının toplumsal düzeyde yaşanan ekonomi politik yapıyla da derin bir ilişkisi bulunmaktadır. Neticede toplumsal inşanın katmanlarını oluşturan dinsel anlayış temelli bir gelişme ekonomi politik yapının da niteliğini belirlemektedir.

"Toplumsal düzeyde, İslâmî referanslar hem kâr amaçlı faaliyetlerin meşrulaştırılması hem de nüfusun dezavantajlı kesimlerinin küskünlüğünün azaltılmasında ihmal edilemez bir rol oynuyor. Ekonomik büyümeye rağmen yoksulluğun, işsizliğin ve eşitsizliğin yüksek düzeylerde kaldığı bir ülkede, yeni iş adamlarının elinde biriken zenginliğin gerçek bir toplumsal gerilim kaynağı oluşturabileceği açık. İslâmî görüş, ilk etapta yeni zenginleri gösteriş amaçlı tüketime ve gösterişe karşı uyararak bu gerilimin azalmasına yardımcı oluyor" (Buğra ve Savaşkan, 2021, s. 206).

Dinci rektörlerle dincileşen üniversiteler, Atatürkçü rektörlerle Atatürkçü(!) olmakta; ancak sistem, bir türlü üniversiteleşmemektedir. Üniversite, atanan bölüm başkanlarını, dekanları, diğer yöneticileri ya da rektörü, yanlışlıklar yaptığında irdeleyecek ve gerektiğinde değişmesini sağlayacak süreçlere de sahip değildir (Okçabol, 2007, s. 218). Türk Yükseköğretim alanı askeri bir kışla görünümü vizeyonla rektörlere ve YÖK'le sınırsız güç vermiştir. Yatay örgütlenme ve demokratik usullere aykırı olan bu durumun geleneksel üniversite kültürüyle örtüşmediği ortadadır.

Türk-İslam sentezi merkezli kadrolaşma günümüze kadar devam eden bir devlet aklı anlayışını sergiliyor olsa da zaman içinde vakıf üniversitesi varlığının artması ve küresel yeni ekonomi politik yapı Türk-İslam sentezi anlayışını bir nebze olsa geriletmiş, neoliberal özne tasavvuru olan eğitimin toplumsal işlevden piyasa işlevine doğru hacmi genişlemiştir. Kısaca eğitim alanı ideolojik bir aygıt olmanın yanında gittikçe sermayenin yeni üretim ve yatırım alanlarına dönüşmekte ve eğitimin bireysel getirisi ön plana çıkarken, ideolojik boyutu ise neoliberalleşmektedir. “Neoliberal dönemde kapitalist sınıf için eğitimin popülerleştirilmesine ihtiyaç olmadığından en yüksek düzeyde kâr elde etme yaklaşımıyla eğitimi kolektif doğasından çıkarmak, nitelikli eğitimi orta ve üst sınıfların önceliğine bırakmak, eğitimin ticarileştirilmesini ebeveynin eğitim masraflarını paylaştığı karma fona kaydırmak, özel eğitim kurumlarını desteklemek ve tüm sistemi özelleştirmek önemlidir” (Kurul, 2018, s. 106).

Eğitim olgusuna yönelik bu yaklaşımların temelinde eğitimin kullanım değerinden uzaklaştırılarak değişim değerinin ön plana çıkarılması yatmaktadır. Kısaca ‘bilgiye dayalı toplum’, ‘yaşam boyu öğrenme’, ‘kaliteli çıktı’ vesair kavramlarla görünür hale gelen tartışma, özünde geleneksel üniversite anlayışının ‘piyasa’nın ihtiyaçlarına cevap olacak ‘malumat’ ve ‘insan sermayesi’ni yetiştiren bilgi fabrikaları ile değiştirilmesi tartışmasıdır (Dönmez, 2011, s. 34).

1.2.5. Türkiye’de Neoliberal Üniversite’nin Kökenleri ve YÖk

Neoliberal ekonomi politik hegemonya projesinin dayanağı olarak yeni sağ felsefe ve sivil toplum ideolojisi Türk-İslam Sentezi anlayışının zemini üzerinde genişleme göstererek toplumsallaştı. “Bu yaklaşımlar birey ve toplumu piyasa ve din ekseninde biçimlendirmeye çalıştı. Yükselişe geçen siyasal İslam ve yeni sağ ideoloji toplumsal değerleri kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürerek mevcut toplumsallığı çözdü ve 1980’lerden itibaren toplumun temel belirleyenleri din ve piyasa olmaya başladı” (Arslan, 2021, s. 75). Öyle ki neoliberal erekların hegemonyası adına birey, toplum, devlet ve hatta din yeniden tanımlanarak piyasanın çıkarlarına göre yeniden şekillendirildi. Bu bağlamda 1980 askeri darbesi sonrası küresel ekonomiye eklemlenme sürecine yönelik 24 Ocak kararlarının devreye sokulması ile neoliberal politikalar Türkiye’de uygulanmaya başlandı. IMF ve Dünya Bankası desteğiyle ekonomiyi yabancı

sermayeye açan ve rekabetçi bir toplumu hedefleyen model ile ekonomik ve siyasal bir dönüşüm başlatılmış oldu. Birçok dönüşümle beraber eğitim alanında da neoliberal politikaların yürürlüğe girmesi adına YÖK (Yükseköğretim Kurumu) kuruldu ve böylece merkezi bir eğitim anlayışı yerleştirilerek YÖK'ün üniversiteler üzerinde hegemonik varlığı yaratıldı. “Böylece üniversiteyi siyasi otoritenin denetimine ve egemenliğine sokacak bir kurumsal yapı oluşturulmuştur. Öyle ki, YÖK, öğretim üyelerini meslekten uzaklaştırmak da dâhil, her türlü yetkiye sahip olmuştur” (Balyer ve Gündüz, 2011, s. 72-73). Ayrıca üniversite harçları, eğitime katkı payları 1983 yılında yürürlüğe girerek eğitim kamu hakkı olmaktan uzaklaştırılmaya başlandı ve bütçeden eğitime aktarılan oran azaltıldı (Aydoğanoglu, 2022). YÖK'ün kurulmasıyla yükseköğretimin siyasal ve askeri bürokrasiye bağlanması ile milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin üniversitelere yerleştirilmesi kolaylaştı. YÖK, “Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak” vazifesinin bir nevi uzantısı olarak rejimin bekçileri mantığıyla kurgulanmıştır. Bu sebeptendir ki YÖK üyeleri ile rektörler, cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır” (Gür, 2016, s. 42). Bu çerçevede yeni ulus bilincini taşıyan Türk-İslam sentezi ideolojisi üniversitelerde YÖK aracılığı ile kurumsal bir görünüm kazanmıştır. YÖK'e bağlı olarak Yükseköğretim Denetleme Kurulu (YDK), Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) ve Üniversitelerarası Kurul (ÜAK) kurulmuştur. Bu yardımcı organların görevleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Yönetim organlarının görev dağılımları

Yükseköğretim Kurulu (YÖK)	Üniversitelerarası Kurul (ÜAK)	Yükseköğretim Denetleme Kurulu (YDK)	Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)
Bağlı organların ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerini yönetir.	Yükseköğretim kurumları arasında koordinasyon sağlar.	Yükseköğretim kurumlarının ve ilgili birimlerin faaliyetlerini denetler; araştırmaya yönelik prosedürleri yürütür.	Yükseköğretim kurumları arasında koordinasyon sağlar. Merkezi sınavları yürütür.

Üç yönetim organı YDK, ÖSYM ve ÜAK; YÖK'e bağlı olup YÖK'ün bilgisi dâhilinde ve/veya talebi üzerine diğer ilgili birimler gibi planlama, araştırma, geliştirme, değerlendirme, bütçe, yatırım ve koordinasyonla ilgili görevlerini yerine getirmektedir (Mızıkacı, 2019, s. 28). YÖK'ün kurulması ile “..teknokrat bir zihniyetin tertipçi, otoriter ve merkezîyetçi” (İnsel, 2003, s. 73) bir anlayışın egemen olmasının önü açılarak siyasal

bağlamda milliyetçi-muhafazakâr görünümü sergileyen Türk-İslam sentezi ideolojisi üniversitelerde yükselen değer olarak kucaklandı ve ekonomik bağlamda da neoliberal politikaların ereklerine uygun, eğitimin bir hak olmaktan uzaklaştırılmasına yönelik piyasacı bir anlayışın önü açıldı.

“Türkiye’de üniversitenin 1980 sonrasında yeniden yapılandırılması sırasında gözetilen iki ana ilkesel yönelim olduğunu düşünebiliriz: (1) Bir askerî hiyerarşi analogisi, (2) piyasa mekanizmalarının çalışma mantığının akademik etkinlik alanına taşınması. Birincisi, üniversiteyi öncelikle bir basamaklandırılmış emir-komuta zinciri, yetkeci bir yönetim anlayışı ve formel ya da enformel görüntülerde ortaya çıkabilen genel bir bi’at kültürü ortamına dönüştürmüştür” (Ergur, 2003, s. 205-206).

YÖK’ün ideolojik kurgusu zaman içinde öyle bir seviyeye ulaştık ki İnsel’in (2003) tespitiyle yurtdışına burslu gönderilecek öğrenciler arasında ideolojik bir ayıklamaya varan bir politikaya dönüştü ve sakıncalı görülen öğretim elemanlarının üniversiteye girmemesi adına onları saf dışı bırakma gizli ajandası uygulandı, devlet söyleminin çerçevesi içinde politik kararlar aldı:

YÖK yasası amaçları bakımından, ne 1933’te Darülfünun’un lağvedilmesinin ardından yürürlüğe giren yasa -ki yeni üniversitenin özerkliği fiilen son derece sınırlı olacaktır- ne de 1946’da yürürlüğe giren Üniversiteler Yasasında belirlenen amaçlarla karşılaştırılması mümkün olmayan, totaliter devlet tınısı yüksek bir ideolojik çerçeve çizer. Etnik vurgusu yüksek bir milliyetçilik, buna denk düşen bir kültürel muhafazakârlıkla formasyonu belirlenmiş, kutsal addedilen devlete tâbi olma refleksiyle şartlanmış yurttaşlar yetiştirme amacının 12 Eylül darbesinin ardından kuvveden fiile geçirildiği en belirgin alanlardan biri, genel olarak eğitim sistemi, özel olarak yükseköğretim dünyası oldu (İnsel, 2003, s. 74).

1981’de YÖK’ün kurulmasıyla yeni bir sürece giren Türkiye Yükseköğretim alanı merkezi bir otorite tarafından kontrol edilen katı hiyerarşik bir kimliğe bürünerek bilimsel özgürlük ve akademik özerklik noktasında sorunlu hale gelmiştir. “Bilimsel özerkliğin ve akademik özgürlüklerin ortadan kaldırıldığı bu ‘yeni’ düzende bilimsel araştırma yapması gereken kurumların siyasi güdülerle hareket etmesi ve bilimsel önceliklere göre değil biyolojik ve ideolojik yakınlık ilişkilerine göre kadro tahsisleri yapılması ‘olağan’ gelişmeler olmuştur” (Dönmez, 2011, s. 37). 12 Eylül 1980 darbe hükümeti ile sonrasında gelen hükümetler ve YÖK, olaylara eleştirel bakanlarla toplumsallığı öne çıkaranları baskı altında tutarak, toplumun ufkunu açacak değişik görüşlerin üretilmesini engellemiştir (Okçabol, 2007, s. 165).

YÖK'ün kurulması ile yükseköğretimin merkezileştirilmesi, kısa sürede vakıf üniversitelerinin kuruluşunu hızlandırdı. YÖK'ün kurulması bir taraftan yükseköğretim alanını tek çatı ve yönetime hapsetmiş, küresel eğilimlerde yaşanan Amerikan modeli girişimcilik, rekabet ideolojisi merkezi kararlarla uygulanmaya konuşmuştur. Yalnız uygulanmaya çalışılan Amerikan modeli rekabetçi, piyasacı yükseköğretim anlayışı Türkiye'nin ekonomi politik gerçekliği nedeniyle çeşitlilik göstermiş ve vakıf üniversiteleri özelinde heterojen bir yükseköğretim meydana gelmiştir. Alemdaroğlu'nun (2015) ifadesiyle kimi vakıf üniversiteleri inanç temelli kurulurken kimi vakıf üniversiteleri de ticari amaçlı büyük sermaye grupları tarafından kurulmuştur:

Bunlardan ilki Koç ve Sabancı gibi Türkiye'nin büyük aile holdingleri tarafından kurulan üniversiteler; ikinci grupta Fatih, İzmir Ekonomi, TOBB gibi ticari veya inanç temelli bir örgütlenmenin kurduğu üniversiteler; son olarak da Atılım, Yüce, TED üniversiteleri gibi birçoğu özel liseler ve dershanelerden doğan yüksek eğitim kurumlarıdır. Bilgi ise bu üç kategoriden farklı olarak dışarıdan kurumsal ve finansal bir destek olmadan özel şahısların girişimiyle kurulmuştur. Bu farklılık Bilgi'nin daha kolay lokma olarak algılanmasına yol açmış olabilir (Alemdaroğlu, 2015, s. 133).

YÖK'ün varlığı bir taraftan politik bir düzlemde denetleyici ve merkezîyetçi bir aklı sergilerken, diğer taraftan sermaye adına alınacak kararlarda hızlı politikalar geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye'deki politik düzlemin hegemonyası altında hareket eden YÖK, iktidar yapılarının niteliğiyle eş güdümlü olarak ideolojik saiklerle dönemin şartlarına göre farklı refleksler göstermiştir. Tekeli'ye (2003) göre YÖK 2000'li yıllara değin üç farklı dönem pratiği geliştirmiştir.

“Birinci döneminde YÖK askerî yönetimin kaygıları doğrultusunda uslandırıcı, homojenleştirici işlevler görmüş, ikinci döneminde özellikle yeni açılan üniversitelerde dinî cemaatlerin radikal siyasal grupların örgütlenmesine tolerans gösteren bir yapıda olmuş, üçüncü dönemde ise üniversitelerde laiklik karşıtı kadrolaşmaya karşı çıkan, atama ve terfi standartlarının nesnelleştirilmesine ve yükseltilmesine önem veren bir nitelik kazanmıştır. Bu yaklaşım değişiklikleri 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun maddelerinin defalarca değişmesine yol açmıştır” (Tekeli, 2003, s. 138).

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle yeni bir döneme giren YÖK zaman içinde tamamen mevcut iktidarın taleplerini yerine getiren bir kuruma dönüşmüştür. Yükseköğretim alanında muhafazakâr anlayış yükselen değer olarak yaygınlaştırılmaya çalışılmış, iktidarın ereklerine yönelik kadrolaşmanın önü açılmıştır (İnci, 2021). AK Parti kendi görme biçimlerini eğitim ve üniversite üzerinde hazırladığı taslaklara ve

yasalara yansıtılmıştır. Üniversiteleri bir yönüyle sermayeye bir yönüyle de YÖK üzerinden kendine bağlamayı hedef edinerek bilim ve laiklik yerine dinsel inançları öne çıkararak dinsel görünümlü bir yükseköğretim yaratmayı hedeflemiştir. Bu anlayış üniversiteyi Orta Çağ değerlerine doğru sürüklemeyi amaç edinen politikalar olarak ele alınabilir. Okçabol'a göre de YÖK, doğrudan AK Partileşmiş ve üniversiteler ilahiyatlaştırılmaya çalışılmıştır:

Beş yıldır üniversitelere kadro vermeyen AKP, Özcan'ın YÖK başkanı olması üzerine, Ocak 2008'de, üniversiteye beş bin ek kadro vermiştir. Hükümet ve cumhurbaşkanı kontenjanından atanananlarla birlikte AKP yandaşları, Şubat 2008 itibarıyla YÖK genel kurulunda çoğunluğu elde etmişlerdir. A. Gül'ün cumhurbaşkanlığı sayesinde YÖK AKP'leştiği gibi, ÜAK'da kısa sürede AKP'leşmiştir. ÜAK, sayılan on bin dolaşanda olan profesörler arasından partili kimliği öne çıkmamış biri yerine, 2009'un ilk aylarında, 2007 genel seçimlerinde AKP'den aday olmuş bir kişiyi YÖK üyeliğine seçmiştir (Okçabol, 2013, s. 172-173).

Neoliberal politikalarla yükseköğretimin hem ticarileşmesi hem de dinsel referanslar ile kuşatılması merkezde Amerika'nın uzun erimli Yeni Dünya Düzeni için planladığı anti-komünist politikaların hayata geçirilmesine dayanmaktadır. “Küreselleşme sürecinde, ademi-merkeziyetçilik, özelleştirme/piyasalaştırma, yaygın söylem ve uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Bu söylemlerde bilgi toplumu, öğrenme toplumu, öğrenme örgütü, yaşam-boyu öğrenme ve hesap verebilirlik gibi, genelde içi boşaltılmış yaldızlı sözcüklerle sunulmaktadır” (Okçabol, 2014, s. 37). Yeni Dünya Düzeni politikalarının uygulanmasına yönelik Amerika Birleşik Devletleri (ABD), “insan emeği ve değerlerinin, ülke kaynaklarının kolayca sömürülmesi adına 1945'lerden ve özellikle 1980'lerden günümüze dünyanın her yerinde toplumların dinselleşmesine yönelik politikaları devreye sokmuştur. Komünizmin yayılmaması adına Sovyet bloğunun güneyinde “yeşil kuşak” projesini uygulamaya koyan ABD, laik-seküler atılımları olan bazı ülkeleri tekrar daha din merkezli hale getirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Rıfat Okçabol yaşanan bu süreci şöyle özetlemektedir:

Daha önceleri laik bir sisteme sahip olan Cezayir'in, Mısır'ın, Türkiye'nin, İran'ın, Afganistan'ın, Pakistan'ın, Malezya ve Endonezya'nın İslamlaşması için elinden geleni yapmıştır. ABD, İran petrolerini millileştiren Başbakan Musaddık'ı devirerek öldürtmüş ve ülkeyi mollaların cenneti haline getirmiştir. 1960'larda, Mısır'da Arap milliyetçiliğini öne çıkaran Devlet Başkanı Nasır'ın önüne, Amerikan petrol şirketlerinin desteklediği “Müslüman Kardeşler” çıkarılmıştır. 1970'lerde, Pakistan'da laik Benazir Butto devrilip yerine şeriatçı hükümet oluşturulmuştur. Cezayir'de halkçı yönetim FİSK'lerle engellenmiştir. Afganistan'daki sol yönetim, ABD destekli İslamcı Bin Ladin ve Hikmetyarlarla devrilmiştir. 2003'te Irak'ta olanlar da benzer doğrultuda olan gelişmelerdir.

ABD, laik Saddam rejimini önce İran'la savaştırmış ve 1990 başında Kuveyt'i işgal etmesi için yeşil ışık yakmıştır. Sonra da Kuveyt'ten çekilmesi için Körfez Savaşı'nda Irak'a saldırmıştır. Mart 2003'te de nükleer silah var bahanesi ve de demokrasi getirme söylemiyle Irak'ı kan ve din pazarına dönüştürmüştür (Okçabol, 2013, s. 87).

Türkiye'de demokratik değerlerin toplum içinde kurumsallaşamaması, istikrarlı politik bir yaşamın devletin varlığının yaratılmaması, toplum içinde cereyan eden köktenci ve anti-seküler yaşam anlayışının üniversiteye de sirayet etmesi ile sonuçlanmıştır. Neticede bu çatışma hali üniversite, devlet ve toplum arasında gerilimlere yol açmaktadır. Türkiye'de yükseköğretimin din değerleriyle kuşatılmasına yönelik YÖK işlevsel bir araç haline getirilmiş, rektör seçimlerinde aday kişinin dini referanslarına ve dünya görüşüne bakılarak atamalar gerçekleştirilmiştir. Dini kadrolaşmaya yönelik de cemaatçi yapılar YÖK tarafından desteklenmiş, yükseköğretim alanı lümpenleşmiş, vasat öğretim elemanlarının²³ sayısı artmıştır (Adem, 2008). Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Üniversite Araştırma Laboratuvarı Direktörü Prof. Dr. Engin Karadağ, 19 Mayıs 2020 tarihli Higher Education dergisinde çevrimiçi yayımlanan makalesinde Türkiye'de üniversite rektörlerinin akademik niteliklerini de irdelemiştir. Bu çalışmada 127'si kamu, 70'i vakıf olmak üzere 197 rektörü kariyer gelişimleri, akademik nitelikleri ve sosyodemografik bulguları doğrultusunda analiz etmiş. Akademik performans incelemesinde Scopus ve Web of Science (WoS) veritabanı bilgileri esas alınan çalışmada, WoS verilerine göre:

Uluslararası 0 (sıfır) yayını olan, 42'si kamu, 26'sı vakıf üniversitelerinde olmak üzere toplam 68 rektör var. 1-3 yayını olan rektör sayısı ise 17. yayınlarından alıntılama açısından 0 (sıfır) atfı olan 44'ü kamu, 26'sı vakıf üniversitelerinde olmak üzere toplam 70 rektör görev yaparken, 1-3 atıf alan 7 rektör bulunmaktadır. H-indeksi yönünden incelendiğinde ise 0 (sıfır) olan 46'sı kamu, 26'sı vakıf üniversitelerinde görevli toplam 72 rektör, 1-3 H-indeksi olan 24 rektör var. Sonuçta 68 rektör hiç uluslararası yayın yapmamış, uluslararası yayını olan 129 rektörden 70'ine hiç atıf yapılmamış, hiçbir araştırmacı bunların yayınlarından yararlanmamış, yani "çöp yayın." (İnci, 2021, s. 86).

Yükseköğretim alanında yaşanan nitelik kaybı, ilginç demeçlerin de kamuoyuyla

²³ Akademiye dinci, milliyetçi, faşist kadrolaşmanın gittikçe yaygınlık kazanmasıyla "vasat öğretim üyesi" olarak tanımlanan kadrolaşmanın Türkiye yükseköğretim ekosisteminde yaygınlık kazandığına tanık olmaktadır. Vasat öğretim üyesi geçmişe özlem duyan, tutucu, önünü geriye çevirmiş, gelenekçi, yasakçı, yabancı sermaye taraftarı, bireyci, sömürücü gerçekliklere ve iktidara karşı suspus, toplumsal sorunlara karşı duyarsız konformist bir kimliği sergilemektedir. Gericileşme bir bakıma akademiye evcilleşme anlamına geliyor. Bu tür gerici tipolojiler düzenin havasına göre hareket eden, şovenist, milliyetçi refleksler gösteren, sınıfsal, ırksal ve cinsel ayrımcılıkları görmezden gelen pratikler sergilemektedirler.

paylaşılmasına yol açtı. Akılcı temel yerine ilahiyatlaştırılmaya çalışılan yükseköğretimde görevli akademisyenlerin irrasyonel görüşleri medyada görünüm kazandı. Örneğin İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Yavuz Örnek, TRT-1’de sunulan programda şunları söyledi:

“Gemiden kuş gönderilmemiştir, uçan bir cisim gönderilmiştir. İnsansız Hava Aracı gönderilmiştir. O ileri teknolojiye o vardı ve gönderilmiştir. Hazreti Nuh zamanında günümüzden daha ileri teknoloji vardı. Hazreti Nuh kendisine inanmayarak gemiye binmeyen oğlunu ikna etmek için cep telefonu ile görüştü. Hazreti Nuh, 400 metre yükseklikteki dalgalara dayanan çelik levhalardan yapılmış gemi inşa etti, bu gemi Nükleer Enerji kullandı...”

“Hz. Nuh, döllenmiş bir dişi ve bir erkek yumurta sipariş etti, siparişler o dönemde Amerika’dan ve Fransa’dan Hz. Nuh’a yollandı...” (İnci, 2021, s. 224)

Bunun yanında neoliberal ideolojinin ereklerine göre müfredat ve ders kitapları yeniden gözden geçirildi, performans ve kariyer sistemleri eğitim alanına dahil edildi. Reform adı altında yapılan değişiklikler ekonomik ilişkilerin ve piyasanın taleplerine hizmet edecek şekilde yenilendi. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni istihdam uygulamalarına cevap verecek şekilde Türkiye’de ulusal yükseköğretim sistemi dünyayla bütünleşecek şekilde YÖK üzerinden üniversitelere empoze edildi (İnal, 2018, s. 35).²⁴ Küresel ekonomiye eklemlenen bu yeni eğitim akılsallığında bireysel çıkar ve rekabet kutsanırken, kolektif çıkarın varlığı da gözden düşürülerek değersizleştirildi. “Günümüzde öğrenciler insanların ıstıraplarını göz ardı etmek ve yalnızca kendi çıkarlarına odaklanmak, dolayısıyla da politik ve ahlaki bir boşlukta varlıklarını sürdürmek üzere eğitilmektedirler. Neoliberalizmde eğitim, daha adil, eşit ve demokratik bir dünya tasavvuru ve umudunu öldüren radikal apolitikleştiriminin” (Giroux, 2017, s. 14) biçimini alarak siyasal bir bilinç dışının küresel ölçeğini arttırdı. Bunun yanında Türkiye’de piyasa ve iş dünyasıyla girişilen ortak proje geliştirme, yapılan araştırmalarda kısaca üniversite-sanayi iş birliği çerçevesinde girişimci üniversite modeli uygulamalarında üniversitenin

²⁴ Eğitim, bireysel bir yetkinleşme olarak kişinin kendisini, çevresini tanımasını, tarihsel bir bilince sahip olmasını, yeteneklerini keşfetmesini ve en nihayetinde insanın özgürleşmesine olanak tanıyan bir süreçtir. “Eğitimin amacı, toplumsal gelişmelere bağlı olarak tarihsel süreç içinde evrimleştiğinden, modern devletin nitelikleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu nedenle eğitimde gericileşme, öğrencinin kendisini, çevresini ve yeteneklerini tanımasına, dünyayı gerçekçi bir biçimde algılamasına, kendisini gerçekleştirip özgürleşmesine fırsat vermeyen etkinlikleri ve yaklaşımları içermektedir” (Okçabol, 2011, s. 243). Eğitimde gericilik anlayışı, bireyin bir kalıp ya da dünya görüşü etrafında yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Gericilik kişinin salt bir ideolojiye ya da değere mutlak bir inançla inanmasına da yol açmaktadır.

ve bilim insanlarının ne tür etik kaygılar içinde hareket etmeleri gerektiğine dair etik normlar, yapılar ve kuruluşlar oluşturulamamıştır. Bu da üniversitenin çözümler piyasayla eş değer nitelikte ele alınmasına neden olmuştur.

1.3. BİLGİ EKONOMİSİ OLARAK ÜNİVERSİTELERİN YÜKSELİŞİ

Üniversitenin tarihselliği düşünüldüğünde Humboldtçu modern üniversitenin inşasından itibaren üniversite ideasının ne olması gerektiğine yönelik birçok düşünür (H. Newman, I. Kant, K. Jaspers, A. Humboldt, J. Derrida, J. F. Lyotard, J. Habermas) üniversite üzerine yaptıkları çalışmalarla modern üniversitenin felsefi altyapısını oluşturmuştu. Bu çalışmalar üniversitenin misyonuna odaklanırken, bilgi üretim süreçlerine, üniversitenin kamusalılığı ve özerkliği üzerine eğilerek üniversite-birey, üniversite-toplum ilişkisinin felsefi temellerinin sınırlarını belirlemişlerdi (Kurtoğlu, 2019). Bu düşünürlerin oluşturduğu üniversite fikri Avrupa kıtasının düşünsel birikiminin temellerine dayanırken, Amerika’da ise İkinci Dünya Savaşı sonrası üniversite fikri teknikleşme ve ticarileşme aklıyla kurgulanmaya başlandı. Savaş sırasında askeri silahların geliştirilmesine yönelik hükümet yetkililerinin de politik destek ve stratejisiyle bilim insanlarının atom bombası ve radar gibi teknolojileri geliştirmeleri nedeniyle Federal Hükümet, ordu ve üniversiteler arasında güçlü ilişkilerin oluşması mümkün hale geldi. Öyle ki Soğuk Savaş döneminde silahlanma yarışında üniversitelerin silah teknolojilerine sağladığı bilgiler nedeniyle üniversiteler ülkelerin politik ekonomisinin merkezi konumu olarak güç elde ettiler. Sonraki süreçte küreselleşmeyle başlayan inovasyon ve sürdürülebilirlik anlayışında üniversitelerin yarattığı keşif ve yeniliklerin hızı rekabet ortamında üniversitelerin ekonomik rolünü ön plana çıkarmıştır.

Örneğin Cisco Systems, Google, Hewlett-Packard, Sun Microsystems ve Yahoo gibi şirketler ile GPS, DNA parmak izi, MRI, FM radyo, lazer ve ileri tekniklerle kamuoyu araştırmaları, günlük hayatta kullanılan teknolojilerin veya ürünlerin hepsi Amerikan üniversitelerindeki araştırmaların neticesinde veya üniversitelerin desteğiyle ortaya çıkmıştı (Cole, 2010). Ezcümle, XX. yüzyılda başta ABD olmak üzere gelişmiş ekonomilerde karşımıza çıkan araştırma üniversitesi, “büyük hükümetlerin, büyük kuruluşların ve büyük ekonomilerin” bir ürünüdür (Gerth, 2010, s. 611). Üniversitelerin ülkenin ekonomisi, savunması ve refahı için oldukça önemli kurumlar hâline gelmesi sebebiyle üniversite yönetmek; toplum, iş dünyası ve ordu/devlet ile çok boyutlu ve karmaşık ilişkiler kurmak anlamına gelmektedir” (Gür, 2016, s. 28-29).

Savaş sonrası refah devleti uygulamalarının neticesinde yükseköğretime talebin de artması yükseköğretimde bir kitleselleşmeyi de dayatırken bu yeni düzende yeni arayışların sergilenmesine yol açtı. “ABD’de bu kitleselleşme sürecinin nasıl yönetileceğine dair tartışmalar Kaliforniya Master Plan olarak bilinen, oldukça kapsamlı bir yükseköğretim sistemi tasarımını ortaya çıkardı. Bu plan çerçevesindeki tartışmalar yükseköğretim araştırmalarında birçok çalışma alanı için temel oluşturdu” (Kurtoğlu, 2019, s. 18). Bu plan çerçevesinde artan yükseköğretim talebi için kurumsal çeşitliliğin sağlanması gerektiği dile getirilerek eğitim odaklı üniversiteler, meslek odaklı üniversiteler, araştırma üniversiteler, geleneksel liberal sanatlar ağırlık üniversiteler ve kolejler gibi kurumların oluşturulmasına yönelik öneriler sunulmaktaydı. Bu çok boyutlu üniversite anlayışı University of California rektörü olan Clark Kerr (1963) öncülüğünde geliştirildi ve yükseköğretimde çok boyutlu anlayışı sergileyen “multiversite”²⁵ olarak bilinen “araştırmada mükemmeliyet” felsefesini meydana getirdi. “Bu anlayış bir ulusun değeri ile sahip olduğu eğitim sisteminin değerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğundan hareket ediyordu ve üniversite bir “*amaç ve ruh birliği olan bir organizma*” anlayışından çok “*çoğulcu bir örgüt*” halini almıştı” (Şimşek, 2019, s. 19).

Geleneksel homojen bir yapı yerine çoğulcu bir görünümü sergileyen multiversite, birçok vizyonu ve birçok amacı içinde barındırmaktadır. Bu yapı kendi içinde farklı çıkarları ve amaçları hedefleyen çok boyutlu paradigmatik örgütlenmenin yürütüldüğü farklı etik değerlerin birbiriyle çatıştığı gruplardan oluşmaktadır. “Multiversiteyi benzersiz kılan da farklı grupların farklı taleplerine yanıt verebilen çok işlevli, esnek bir yapıya sahip olmasıdır” (Gürsoy, 2018, s. 63). Avrupa üniversitelerinin daha çok araştırma eğilimli, esnek programlara sahip, iş dünyası ile ilişkili ve sanayiye katkı sağlayan, uluslararası rekabete açık birer mükemmeliyet merkezleri niteliğinde olmaları beklenmektedir (Bingöl, 2012, s. 56). Örneğin Amerikan üniversiteleri bu modeli 19930’lı yıllardan itibaren uygulamaya geçirmiş, üniversiteler orduyla, sanayiyle ve toplumla karmaşık ilişkiler içine girmiştir. Bu modelin ABD’de başarıya ulaşması sonucu bilim-teknik

---

²⁵ Kerr açısından modern dönem üniversite fikri ayrık, parçalanmış bilgiyi bütünlüğe kavuşturma ve hayata bütüncül bakış geliştirme hedefini taşımaktaydı. Pazar aklının gelişmesiyle uzmanlaşma ve teknik beceri talebi evrensel iddialardan uzaklaşmaya yol açarak üniversiteyi çok fonksiyonlu bir zemine çekmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kerr, C. (2001). *The Uses of the University*. Boston: Harvard University Press.

alanında ABD’yi güçlü kılmasıyla daha sonraki süreçlerde tüm dünyada model alınmaya başlandı.

Multiversite, bilginin artık teke indirilebileceği herhangi bir bütüncül müdahalenin metafizik köklerine işaret ederek, geçerlilik şartlarını kötümserce yadsıyan bir niteleme (Aktay, 2003, s. 97). Çoklu bir modeli sergileyen “multiversite” anlayışı daha sonra üniversitelerarası bir sınıflandırmayı ortaya çıkardı. “Kerr’in gözlemlerine göre, - 1960’lara gelindiğinde Kaliforniya Üniversitesi (Berkeley) örneğindeki gibi- Amerikan üniversiteleri, artık ne geleneksel kolejleri işaret eden lisans eğitimiyle ne de araştırma üniversitelerini ifade eden ileri araştırmayla kısıtlandırılabilir bir yapıdadır. Birbirinden çok farklı kesimlere hitap etmenin yanı sıra, çok çeşitli amaçlara sahip bir duruma erişmiştir” (Gür, 2016, s. 123).

Vizyon ve misyon farklılaşması nedeniyle üniversitenin iç ve dış paydaş ağları da gelişme göstermiştir. Böylece üniversitenin dallanıp budaklanan kişiler, kurumlar, topluluklarla iletişimi artarak bunlarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Örneğin bugün üniversite sadece kendi öğrencileri, idarecileri ve bilim insanlarıyla bir örgütlenme içinde değildir. Bunun yanında mezunlar, iş insanları, vakıflar, sivil toplum kuruluşları, medya ve kent yönetimleri ile de ilişkiler geliştirmek zorundadır. “Neticede Kerr’in ileri sürdüğü anlayış farklı üniversite modellerini ortaya çıkarmaktaydı. Daha sonra “University of California-Berkeley’de bir sosyal bilimci olan Martin Trow, “elit yükseköğretim”, “kitlese yükseköğretim” ve “evrensel yükseköğretim” modelini ortaya attı... Elit yükseköğretimin tipik özelliklerinin -eğitim ve araştırma arasında sıkı ilişki, güçlü bir teorik vurgu, istikrarlı bir yüksek entelektüel kapasite ve toplumdaki yüksek pozisyonlara hazırlık- ilgili yaş grubunun en fazla yüzde 15’ine hizmet veren bir yükseköğretimi bütün olarak şekillendirebileceğini öne sürer” (Tetchler, 2019, s. 36).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yükseköğretime olan talebin artması, iş edinme ve meslek sahibi olma yolunda yükseköğretimin gittikçe zorunlu hale gelmesi üniversitenin niceliğini arttırarak kitleleşmeyi meydana getirmişti. Bu bakımdan üniversiteler gittikçe iş dünyasıyla ve endüstriyle yaklaşıyor ve sermayenin taleplerine ve ihtiyaçlarına göre şekil almaya başlıyordu. Bu açıdan üniversitelerden talep edilmeye

başlanan başat yaklaşım, ileri düzeyde araştırmalar yoluyla teknolojinin üretimine katkıda bulunmak, iş dünyasının ihtiyaç duyduğu insan kaynağını yetiştirmek, rekabet edilebilir düzeyde mal ve hizmet üretmek, istihdam sorununa yönelik mesleki eğitim vermek olarak sıralanmaktadır (Günay, 2019a, s. 25).

1.3.1. Bilginin Değişen Statüsü

Bilindiği gibi Michel Foucault'ya göre bilgi, zamana ve mekâna hükmeden mutlak bir olgu değildir. Tarih bütünsel, çizgisel bir akış olmanın ötesinde üretim ilişkilerinin varlığıyla ilişkilidir ve üretim ilişkilerinin dönüşümü bilgi üretim süreçlerini belirlemektedir. Dolayısıyla her çağın ekonomik-toplumsal örgütlenmeleri sadece üretimin niteliğini değil, aynı zamanda düşünme biçimlerini ve bilgi sahalarını belirlemektedir. Bu bakımdan her çağın bilgi biçimleri ve öznelerin bilgiyle olan ilişkilene tarzları her çağın ruhuna göre farklılık gösterir (Foucault, 1999). Foucault iktidar merkezli olarak bilgiyi ve bilgi üretmenin koşullarına episteme adını verir. "Ona göre *episteme*, çok çeşitli bilimlere kat ederek bir özne, bir ruh ya da bir dönemin egemen birliğini gösteren bir bilgi biçimi ya da bir rasyonellik biçimi değildir; bilimlere söylemsel düzenlilikler düzeyinde çözümlendiğimiz zaman, onların aralarında, verili bir dönem için, keşfedebildiğimiz ilişkiler bütünüdür" (Ergur, 2016, s. 149). Bu bakımdan liberal kapitalist dönemde bilgi alanlarının birbiriyle olan ilişkisi neoliberal dönemde farklı bir silsileler alanına kayarak bilginin değerini ve statüsünü değiştirmiştir. Örneğin liberal kapitalist dönemde mübadele değeriyle hareket "homo economicus"un neoliberal dönemde rekabet ve "girişimci kültür" (Levy, 2006, s. 114) ile kuşatılması beşerî sermaye yaklaşımını doğurmuş ve bilginin değişim değeriyle ölçülür hale gelmesine yol açmıştır.²⁶

Kapitalist üretim aklının 1970'lerde yaşadığı krizlerden kurtulmasına yönelik geliştirilen post-Fordist üretim anlayışı daha önce meta alanları olarak ele alınamayan şeylerin meta

²⁶ Bugün eğitimin sermayeleştirme sürecinin ilk ipuçlarını bu eleştirilerde görebiliriz "Eskiler (yani Yunanlılar) insanın, insan olarak tüm yeteneklerinin geliştirilmesine ve eğitilmesine çalışıyorlardı. Yeniler ise insanı bir refah, zenginlik ve kazanç gücü olmasına uygun olarak eğitmektedirler. Eskiler erdemi, yeniler ise refahı aramaya yönelmişlerdir" (Aytaç, 2018, s. 226).

değeri olarak yeniden tanımlanmasıyla toplumsal ilişkilerin de kapitalist değer eksenine içerimlenmesiyle sonuçlanmıştır. “Bu sürecin önemli değişkenlerinden biri daha önce meta ilişkileri içinde yer almayan sosyal gerçeklikleri meta ilişkileri içine çekmek iken, diğer önemli değişkene bireysel sermayeler arası rekabetin, bilginin öneminin artmasıdır” (Ercan, 1998, s. 10-11). Bilginin öneminin artması bilgi yoğun endüstriyel üretimlerin yaygınlık kazanmasıyla ön plana çıkmıştır. Bilgi yoğun endüstriyel üretimin varlığı, eğitim sisteminde faydacı bilginin değer görmesine neden olurken, eleştirel ve varoluşsal düşünceyi tanımlayan bilgi sistemlerinin de dışlanmasına yol açmıştır. Fayda odaklı bilgi üretim süreci bir yönüyle insanı görünüşler dünyasına kapatarak dışsal dünyanın bilgisini dar bir zeminde ele alır (Touraine, 2002, s. 127). Burada bilgi-özne ilişkisinde varoluşsal olanın dışlanması, teknik ve faydacı olan bilginin değer görmesi bir açıdan Aydınlanma ve modernite karşıtı bir kültürü beslemektedir. Geleneksel otorite yapılarından kurtuluş, akıl merkezli bir yaşam vaadi olarak Aydınlanma ve modernite insan özgürlüğünün sürekli bir gelişimi üzerine kendini temellendirmektedir. Bu açıdan insanı saran bilgi biçimleri özgürlüğe giden yapı taşlarını inşa eder. Ancak araçsal olan bilgi biçimlerinin hegemonik hale gelmesi “sistem dünyası” alanının “yaşam dünyası” alanını güçsüzleştirme anlamına gelmektedir. Ekonomik aklın ereklerine göre bilimin, düşüncenin ve estetik üretimin değerlendirildiği bu anlayışa göre iktisadi değer üretmeyen, fayda sağlamayan uğraşlar gereksiz görülürken, pratik olana yoğunlaşmak gerektiğine salık vermektedir.

”Objektif bir bilgi üretmek yerine iş çevrelerinin ve yöneticilerin beklentilerine ve değerlerine uygun somut reçeteler sunmayı esas alan subjektif bir bilgi üretimini esas alan ve kolay anlaşılacak için basitleştirici olmayı ilke edinen ve bilimsel uğraşılardan kamusalılıktan ve evrensellikten ve argümantasyon süreçlerinden uzaklaştırarak iş ve yönetim alanlarında ikamete mecbur bırakan ve sonuç olarak bilimsel, entelektüel ve politik çabaların pratikte yararsız ve hatta zararlı olarak görülüp aşağılayarak tümüyle pratik yarara odaklanmamızı salık veren bu yaklaşım biçimlerinin bilgi toplumu olma iddiaları da ironiktir” (Özdemir, 2021, s. 108).

Humboldtçu üniversite geleneğinde bilgiyle kurulan ilişki kendi başına bir amaç teşkil ederken, 1970 sonrası ekonomi politığın değişime uğraması nedeniyle yükseköğretim alanında faydacı aklın egemen olmasına yol açmıştır. Faydacı akıl bilgiyi mülkiyet çerçevesinde düşündüğünden yükseköğretim üzerinde faydacı bir yönetim ve yapılanma talep etmektedir. 1970’lerle başlayan post-Fordist üretim, rekabet, bilgi toplumu tartışmaları etrafında yükseköğretimin şekillendirilmeye çalışılması, bilgi üretim

sürecinde üniversitelere nasıl bir rol biçilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda birikim yaratma süreçlerine ve piyasanın taleplerine uygun bir yapılanma ortaya çıkmış, “üniversitenin toplumun bilişsel yapısının koruyucusu olma rolü” (Delanty, 2019, s. 44-45) aşınmış ve rekabetçi kültürle hareket eden “homo economicus”un yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan “bilgiyi özneliliğinin düşünsel filtrelerinden geçirerek değil, daha çok uluslararası bütünleşik pazarın süregitmesi için kesintisiz kodlanan, ideolojik göndermeleri önceden tanımlanmış malûmat kırıntılarıyla özdeşleştiren bir insan tipi geliştirme görevi, bugün büyük ölçüde üniversitelere düşmektedir” (Ergur, 2003, s. 196).

Refah devleti anlayışının gerilemesi ve endüstrinin ihtiyaçlarına yönelik bilgi üretiminin artmasıyla bilginin finansörü ve destekçisi konumundaki devletin varlığını geriletmiş, yeni bilgi üretim merkezleri olarak üniversitenin dışında da 1970 sonrası araştırma merkezleri, düşünce kuruluşları ve endüstriyel ar-ge laboratuvarları yaygınlaşmıştır. Üniversitenin dışında bilgi üretim alanlarının yaygınlık kazanması faydacı kültürün de hegemonik hale gelmesine yol açmıştır (Delanty, 2019, s. 65). Bilginin üretiminde faydacı kültürün varlığı, toplumsal ve evrensel yarar yerine bilginin metalaştığı ticari çıkarların değer gördüğü bir akli içerimlerken, “eğitimin birey açısından bir yetkinleşme, kendini aşma ve özerkleşme süreci olarak” (Ünal, 2011, s. 98) tanımlanmasını yadsımaktadır. Dolayısıyla mühendislik gibi maddi üretimle ilgili bilgi alanları bilgi hiyerarşisinde makbul ve değerli olarak görülürken, soyut-estetik bilgi alanları ise değerden düşürülmektedir. Bu bakımdan entelektüel zekanın dar kapsamda “entelektüel endüstrileşme” (Macfarlane, 2019, s. 8) akıyla kuşatılması söz konusudur. Kısaca bilginin metalaşması, bilgiyle kurulan ilişkide tekniksel olanın yükselişine, varoluşsal olanın da gerilemesine neden olmaktadır.

Bilginin metalaşması, bilginin kullanım değerini yitirerek, doğrudan piyasada değişim için üretilmesi, yani değişim değeri olan bir ürüne dönüşmesidir. Kapitalizm, metalar arası ilişkilerin egemen olduğu genelleşmiş bir meta değişim sistemidir. Kapitalist üretim biçiminde her nesne gibi bilgi de sahip olduğu herhangi bir özel kullanım değeri ya da bireysel/toplumsal yararlılığı için değil, değişim değerleri için üretilir; nesnelere kullanım değerleri de özel bir şey değil, bir üretim biçiminin yarattığı toplumsal bir üründür. Bilginin metalaşması, bilginin kendinde bir amaç olmaktan çıkarak araçsallaşması, yani bilginin öznesine bütünüyle dışsallaşması anlamına gelmektedir (Özsoy, 2011, s. 129-130).

Bilginin metalaşması, araştırma üniversitesi varlığının da zaman içinde girişimci üniversite modeline dönüşmesine neden oldu. Bilgi üretim süreçlerinde girişimci üniversitenin ön plana çıkması, kamusal hizmetlerin piyasalaşması anlamına gelirken üniversite üzerinde verimlilik ve performatif baskının artmasına yol açmış ve üniversite üzerinde bir denetim kültürünün yaygınlaşması şiddetlenmiştir (Bennet, 2017).

1.3.1.1. Bilgi Toplumu Tartışmaları Ekseninde Üniversite

Tarihi ve toplumsal birer kurum ve özel amaçlı birer örgütlenme birimi olan üniversiteler, ait oldukları ve belli bir üretim biçiminin şekillendirdiği toplumsal formasyonların gelişim süreci dışında anlaşılamazlar (Timur, 2000, s. 15). Şöyle ki toplumsal değer ve yapılar nasıl ki tarihsel izlekte kapitalist üretim biçimleriyle paralellik göstermiş iseler, üniversiteler de ortaya çıktıkları zamandan itibaren üretim ve üretim ilişkileriyle paralel şekilde değişmiş ve dönüşüme uğramıştır. Bu açıdan “eğitim ve okullar toplumlarda iş bölümünün gelişme derecesine paralel bir evrim geçirmişlerdir” (Timur, 2000, s. 33). Feodal üretim şekli feodal toplumsal formasyonu ve feodal üniversiteyi meydana getirirken, Fordist kapitalist üretim şekli de ulus merkezli üniversiteyi yaratmıştır. Kısaca tarihsel süreçte üniversiteler ekonomi politiğin varlığıyla paralellik göstermekte ve “üniversitenin farklı dönemlerde farklı egemen idealar etrafında dönemine özgü biçimler aldığı, süreklilikler ve kopuşlar içerdiğini, egemen biçimler karşısında görece özerklik içerisinde kurumsal tekil düzeyde çeşitlilikler içerebildiğini belirtmek gerekir” (Kurtoğlu, 2017, s. 109). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra farklı ve birbirine tamamen karşıt iki felsefe ve iktisadi sisteme dayanan yeni bir "dünya düzeni" ortaya çıktı. Bu iki kutuplu "düzen", yarattığı Soğuk Savaş ve ideolojik çatışma nedeniyle tüm halkların hayatını her yönden etkilemiştir. Elbette bilim ve üniversite hayatı da bu etkilerin dışında kalmamıştır (Timur, 2000, s. 236). Bu bağlamda 1960 sonrası yükseköğretimde kitleselleşme talebi, post-Fordist üretim, bilgi toplumu, bilgi ekonomisi, öğrenen toplum kavramları etrafında üretim ve üretim ilişkilerindeki dönüşüm üniversite misyonu üzerinde yeni tartışmaları yaratmıştır.

1970 sonrası belirginleşen bilginin sermayeleşmesi, enformasyonun zaman ve mekân

baskısından uzaklaşmaya başlaması, eğitim alanının teknik akılla²⁷ kuşatılması üniversitenin misyonu ve hedefleri üzerine tartışmaları erken dönemde başlatmıştı. Bu tartışmaların asıl çıkış noktası ise bilgi toplumu tartışmaları etrafından cereyan eden üniversitenin varoluşsal eleştirisiydi. Neoliberal iktisatçılar tarafından bilginin sermayeye dönüştürülmesine yönelik ortaya atılan tezler beşerî sermaye ve bilgi temelli bir büyümenin kuramsal temellerini oluşturmuştu. Toplumsal büyümeyi bilgi odaklı düşünenlerin temel iddiası faydacı yönde bir gelişmeye katkı sağlayacak bilgi alanlarının piyasaya hizmet etmesiydi. “Bilgiyi verimli kılmak gerektiğini öne sürerek bilginin piyasa ile bütünleşmesini savunan bu yaklaşımlar, bilgiyi eylemde etkin olan ya da bir başka deyişle sonuca odaklanmış enformasyon olarak ele alarak, bilgiyi servet üretme sürecinin merkezine yerleştirmekte ve buna da "bilgi ekonomisi"²⁸ (Drucker, 1994, 69-71) adını vermektedirler” (Özdemir, 2021, s. 108). Peters'e (2007) göre Bilgi Ekonomisi geleneği, ekonomik büyüme için bilginin önemini vurgulayan Hayek'in (1937) çalışmasıyla başlamıştır. Hayek, sosyalizme ve devlet planlamasına karşı eleştirisinde, modern toplumu örgütlemenin en iyi yolunun piyasa mantığı olduğunu ileri sürdü. Liberal demokrasi vizyonundaki merkezi unsur, bilimi ve piyasaları kendi kendini organize eden sistemler olarak tasavvur ediyordu. Fiyat sistemi bilgiyi iletir çünkü "fiyatlar, öznel değerlerin bireye planının bölümlerini koordine etmesine yardımcı olması gibi, farklı insanların ayrı eylemlerini koordine etmek için hareket edebilir" (Hayek, 1945). Yine Peters'a (2007) göre bilgi ekonomisinin geliştirilmesinde Chicago okulunun ileri sürdüğü “insan sermayesi” (Becker, 1964) teorisi bilgi temelli bir büyümenin temelini atmıştı.

²⁷ Daimicilere göre, insanlar önce işçi ya da mühendis sonra insan değil de önce insan sonra mühendis ya da işçi olmak durumundadırlar. Bu yüzden insanlara nasıl işçi veya mühendis olunacağını bilgisinin değil de nasıl insan ya da adam olunacağını bilgisinin verilmesi gerekir; onlara makinelerden veya tekniklerden önce, insani değer ve gelişim ilkelerinin öğretilmesi gerekir. Daimicilik, bundan dolayı liberal eğitimi meslek eğitiminin önüne çıkarır (Cevizci, 2021, s. 27). Bugün görünüm o ki liberal eğitim anlayışı teknik tabanlı iktisadi büyümenin öncelenmesi nedeniyle değerden düşürülmüştür. İnsan ruhunun kültürlenmesi yerine aklın araçsallaşmasının hegemonyası söz konusudur.

²⁸ Bilgi ekonomisi yaklaşımlarının belirgin noktası öznenin yeniden kurgulanması hedefidir. Bu açıdan neoliberal ekonomi politik yapının bilgi ekonomisi yaklaşımı “...yeni bir insan modeli inşa etmeye giriştikleri” (Özdemir, 2022, s. 45) bir politikayı göstermektedir. Bu insan modeli hayatın her anının ekonomikleştiren, yaşamın tüm değerlerini ekonomik stratejilerle kuran bir yeni homo economicus'tur. Sosyal refah devletinin tasfiyesi sonucu sosyal güvencelerden mahrum bırakılan bu yeni insan tipi risk toplumu içinde sürekli bir olağanüstü hâl içinde yaşamın rekabetçi doğasına karşı kazanç getirici yetilerine odaklanmak zorundadır. Öyle ki kazanç getirmeyen yetenekler ve bilgiler değersiz, boş bir uğraş olarak görülmektedir. Bunun yanında kendine yatırım yapma hedefiyle beceri ve yeteneklerin beşerî sermaye odaklı ele alınması yeni bir cehalet kültürünü de yaratmaktadır. Salt piyasa odaklı eğitim anlayışının sonucu olarak öğrencilerin eleştirel failler olmalarına olanak tanıyan gerekli koşulların ve eğitim içeriğinin de ortadan kalkması olanaklı hale gelmektedir.

“Marginson'a (1993) göre, Chicago okulu tarafından geliştirilen insan kaynakları (human resources) teorisi iki hipoteze dayanmaktadır: “Birincisi, eğitim ve öğretim bireysel bilişsel kapasiteyi artırır ve dolayısıyla üretkenliği artırır. İkincisi, artan üretkenlik, artan bireysel kazançlara yol açar ve bu artan kazançlar, insan sermayesinin değerinin bir ölçüsüdür” (Välilmaa ve Hoffman, 2008, s. 270). İnsan merkezli bir büyümenin hedefi olarak eğitimin yeni misyonu beşeri sermaye yaratmada ve iktisadi değer üretmede işlev görecektir. Bu açıdan eğitimin dışsallık yönü neo-klasik kuram tarafından detaylandırılan amaçlar haline geldi. “Kamu politikasının yükseköğretime odaklanması, kısmen, Solow (1956, 1994), Lucas (1988) ve Romer’in (1986,1990,1994) çalışmaları temelinde “yeni büyüme” veya “içsel büyüme” [endogeneous growth] kuramının makroekonomi anlayışı üzerine artan uzlaşmayı yansıtıyor” (Peters., 2019, s. 124). Bu kuram açısından ekonomik büyümenin itici gücü teknolojik gelişim ve yeniliğe olan yatırımların kapsamının artırılmasına dayanmaktadır.

Beşerî sermaye kuramcıları açısından endüstriyel büyüme için öznelerin teknik yönden gelişim kapasitelerinin artırılması hedeflenir. Bu açıdan işletme ve teknolojik bilginin toplumsalın genel bilgi talebi olarak yaygınlaştırılması savunulur. Bu tür bilgi anlayışı anlamlandırma ve varoluşsal sorgulama kapasitesinin dışında kazanılan bilginin mesleki bir yatırım aracı olarak ele alınmasıyla sınırlandırılır. Amaç kazanılan bilginin mesleki yükseltmede bir basamak aracı olarak tasarlanmasıyla ilgilidir. “Okullar daha yüksek bireysel hareketlilik oranları sağlar ve büyüyen ekonominin ihtiyaç duyduğu iyi yetişmiş insanların sağlanmasını garanti eder. Yaygın teknik eğitim, hareketlilik ve ekonomik büyüme birbiriyle ilintilidir. Bilinçli “insan gücü” planlaması ve bilimsel, teknik ve kariyer odaklı müfredatın teşvik edilmesi burada önem kazanır” (Apple, 2012, s. 86).

Bilgi ve insan sermayesi temelli büyümenin temelini atan iktisatçıları takip eden eğitimciler de üniversitenin bu süreçteki misyonunu yeniden tanımladılar. Clark Kerr'in (2001) Amerikan yükseköğretim üzerine yaptığı tanımlamalar Humboldtçu modern üniversiteden 3. nesil postmodern bir üniversiteye geçişi göstermekteydi. “Kerr'e göre artık "bir ulusun değeriyle bir eğitim sisteminin değeri sıkı sıkıya bağlı bir hale gelmişlerdi" ve "bu dönemin sonunda başka modellerden kaynaklanmayan, tam aksine kendisi dünyanın diğer bölgelerindeki üniversitelere model teşkil edecek olan, dünya

tarihinde benzeri bulunmayan gerçek bir Amerikan üniversitesi oluşacaktı” (Timur, 2000, s. 257-258). İdealist felsefeyi içinde barındıran, kültür merkezli Humboldt modeli çağını tamamlamıştı. Yeni dönemde üniversite fikri *bildung* mantığına değil, toplumsalın ihtiyaçlarına göre şekil alacaktı. Bu bakımdan üniversite çoğulcu bir yapıya bürünecek ve çok boyutlu üniversite modelleri ortaya çıkacaktı.

“Multiversite olarak adlandırdığı bu yapıyı Amerikalı bilim adamı şöyle betimlemiştir: "Multiversite türdeş olmayan bir kurumdur. Bir değil birçok cemaatten oluşur: öğrenciler ve lisans üstü öğrenciler; insan bilimleri mensupları cemaati, toplum bilimciler cemaati; doğa bilimciler cemaati, hukuk, tıp ve diğer meslek okulları; yardımcı personel ve yöneticiler.” Her cemaatin kendine özgü amaçları, yöntemleri ve etiği vardı” (Timur, 2000, s. 258).

Kerr’in bu tespiti beşerî sermaye temelli bir büyümenin merkezine üniversiteyi yerleştirmekteydi. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik yeni taleplerin karşılanacağı yer üniversite olarak düşünülmekteydi. Üniversite artık faydacı bir gelişmenin motoru olacaktı ve pragmatik²⁹ olmayan bilgi sahaları değerden düşecek ve dışlanacaktı. Böylece üniversitelerin kapitalizmle bütünleşmesinin temelleri atılmaktaydı. Yalnız bilgi toplumu yaklaşımı Delanty’nin ifadesiyle zaman içinde başkaca problemlere neden olacaktı:

Modernite -Batı Aydınlanmasında ve komünist geleneklerde- düşük kültürün yüksek kültürün alanının dışında tutulduğu temel bir fikir ve bilgi ayrımı varsayımına dayanıyordu. Bilgi toplumunda bu ikilik çökmüş ve meslekten olmayan bilgi ile profesyonel bilgi arasındaki ayrım yaygınlaşmıştır. Kültür savaşları ve 'öğrenci seçimi' çağında üniversiteler alt kültür tarafından işgal edilmiş ve bunun sonucunda kitlesel eğitim, medya ve bilimin demokratikleşmesi yoluyla giderek daha erişilebilir hale gelen bilgi, güvenilmez ve dolayısıyla tartışmalıdır. Yükseköğretim bu açıdan bilgi toplumunun çelişkilerinin önemli bir alanıdır. Öğretme ve öğrenme, geleneksel ve çok kültürlü eğitim, kültür ve politika kavramları arasındaki gerilimlerin kanıtladığı gibi, yüksek öğretim bilişsel uyumsuzluğun önemli bir alanı haline geldi (Delanty, 2003, s. 80).

²⁹ Burada pragmatik yaklaşımına özel bir yer vermemiz gerekmektedir. Bertnard Russell’in Eğitim Üzerine çalışması eğitimin pragmatik yönünün anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Russell açısından eğitimin müfredatında olmazsa olmaz koşul insanların bilmesi gereken asgari bilgi türlerinin her yurttaşa öğretilmesidir. Ve merkezde hümanist öğretinin bulunması şarttır. Eğitim belli inançları aşılacak için değil bireyin yargı gücünün geliştirilmesi için verilmelidir. Dolayısıyla eğitim kişinin gelişmesi süreci anlamına gelmektedir. Yalnız eğitimde ticaret ve mesleğe yönelik yarar ilkesi ile estetik, düşünsel, felsefi ilkeler olan kişisel gelişim arasında sürekli bir gerilim cereyan etmektedir. Beyni doğrudan pratik yarar odaklı bilgi ile doldurmak araçları amaca dönüştürecektir. Dolayısıyla eğitim sürecinde pragmatik yaklaşım sadece belirli ihtiyaçların gerçekleştirilmesi için gereklidir. Asıl olan ne tür bir insan yetiştirmek gerektiği üzerine odaklanmaktadır. Kısaca eğitimde ne öğretilmelidir? Nasıl öğretilmelidir? soruları önemli hale gelmektedir. *Detaylı bilgi için bkz. Russell, B. (1999). Eğitim Üzerine. (N. Bezel, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.*

Bilgi toplumu yaklaşımı öğrenen ve öğreten ilişkisine nasıl yaklaşmamız gerektiği sorununu da ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bilgi toplumu yaratma hedefi herkesin eğitime tam ve eşit bir erişimini gerekli kılar. Çünkü bilgi toplumu küresel ölçekte rekabet edebilen ekonomik değer üretebilen insan kaynağına ihtiyaç duyar. Bu açıdan bireylerin bilgi toplumunda başarılı olabilmeleri için belirli düzeyde bilgi sahibi olmaları yeterli değildir. Bireylerin bilgiyi çözümüleme ve sürekli olarak bilgisini yenileyebilme kapasitesine ulaşmaları gerekmektedir. Küresel bilgi toplumu beraberinde küresel bir rekabeti de yaratarak değişen taleplere göre çoklu becerilere sahip olma ve yaşam boyu öğrenme misyonuna dayanan işgücü niteliğini arttırmıştır. “Küreselleşmiş bilgi toplumundaki bir kişiden inisiyatif alması, sorumluluk üstlenmekten çekinmemesi, takım çalışmasına açık olması, çoğulcu ve özgür düşünceye ve insan haklarına saygılı olması, toplumsal ve bireysel düzeyde sanat ve kültür bilincine sahip olması beklenmektedir” (Tekeli, 2011, s. 249).

Tablo 1: Üniversite Kurumunun Tarihsel Gelişimi

Kilise Merkezli Üniversite	Ulus Devlet Üniversitesi (Von Humboldt Üniversitesi)	Bilgi Toplumu Üniversitesi (Multiversite)
Öğretim	Öğretim, araştırma ve kültürel dönüşüm işlevleri birlikteliği	Ayrılmış biçimde, öğretim, araştırma, toplum hizmeti sağlama
Az sayıda düşük gelirliler ve din adamları eğitimi	Elit eğitimi	Kitle eğitimi
Öğrenci ya da öğretim üyeleri loncası türünde otonom örgütlenme	Akademisyenler komünitesi, bilginin sosyalleşmiş üretimi	Üniversitenin içi ve dışı arasındaki farkın eridiği bir organizasyonlar kompleksi
Meslektaşlar arası (Kollegial) yönetim modeli	Meslektaşlar arası yönetim modeli, rektör kısa süreli olarak seçiliyor. Eşitler arasında birinci	Lider niteliğinde belli bir programı uygulamak için uzun süreli olarak gelen rektör tarafından kısmen kollegial, kısmen toplam kalite anlayışında, girişimci bir yönetim
Finansmanı büyük ölçüde öğrenci sağlıyor	Devlet tarafından finanse ediliyor	Öğrenci, devlet ve piyasa koşulları içinde finansman
Eğitim dili Latince	Ulusal dilde eğitim	İngilizce'nin Lingua Franca haline gelmesi

Kilise Merkezli Üniversite	Ulus Devlet Üniversitesi (Von Humboldt Üniversitesi)	Bilgi Toplumu Üniversitesi (Multiversite)
Diploması tüm Hıristiyanlık dünyasında geçerli	Diploması ulus devlet içinde geçerli	Uluslararası geçerliliği ve saygınlığı olan diploma, diplomanın önemini yitirmesi, ömür boyu öğretim kavramının gelişmesi
Öğretim üyeleri arasında uzmanlaşma alanları yok	Uzmanlaşmış kürsü ya da enstitü profesörlüğü	Araştırmacı profesörün yeni bir kategori olarak ortaya çıkışı
Üzerinde uzlaşma olan her yerde geçerli bir öğretim programı var	Her üniversite eğitim programım kendi içinde düzenliyor, mesleğe yönelik olmayan bir program	Üniversite eğitim programlarının tüketici eğilimlerine hassas hale gelmesi ve ucuzlatılması için modüler programlar
Papalığın denetim hakkı var	Harcama denetiminden başka üniversite dışı denetim yok	Üniversitelerin dıştan akreditasyonu, üniversite öğretim üyelerinin çok yönlü performans değerlendirilmesi

Kaynak: Tekeli, İ. (2011). *Türkiye İçin Eğitim Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. Sayfa: 136

1.3.2. Kültür Üniversitesi Sonrası Kitle Üniversitesi

Modern üniversite fikrinin kendini konumlandığı zeminin alanı kültür dizgelerinin üzerine konuşma, kültür dizgelerinin sınırlarını aşma, onun üzerine kafa yorma anlayışı ile meşruiyet zemini kazanması üniversiteyi yüksek kültürün en önemli mekânı olarak tasarlamıştı. Bir bakıma modern zamanlarda üniversite Aydınlanma fikrinin serpilip geliştiği, eleştiri kültürünün kurumsallaştığı, yurttaş hak ve sorumluluğun kazanıldığı, hümanist öğretilerin mitsel anlayışın önüne geçtiği mekanlar olarak temellenmiştir. Öyle ki modern üniversite anlayışı güncel olan üzerine kafa yormakta, olup biten dönüşümlere yönelik sorunsallaştırmalar yaratıp yeni kavrayışlara alan açarak yurttaşın kendi kendisinin bilincine varması noktasında kültürel bir zemin oluşturmaktaydı. Bu açıdan Kant'ın Aydınlanma Fikri'nin yaygınlaştırılmasında üniversite yurttaşın "olgunlaşma" merkeziydi. Aydınlanma (*Aufklärung*) Foucault'nun tespitiyle "kendi kendini adlandırarak, kendini kendi geçmişi ve geleceği karşısında konumlandırarak ve kendi şimdiki zamanı içerisinde yapması gereken işlemleri saptayarak kendinin kendi bilincine" (Foucault, 2014, s. 165) varmayı hedefleyen kültürel bir süreçti ve bu süreçte üniversite eleştirel bilincin önünü açarak geçmişi ve güncelliği sorgulayarak daha ideal bir yaşam arayışının bilgi birikimini topluma sunmaktaydı. "Buna göre üniversitenin yeni işlevleri,

modern müreffeh devletin üyelerinin mutluluğunu maksimize edecek bilimsel araştırma ve incelemelerde bulunmak, toplumun ihtiyaç duyduğu meslek adamlarını ve uzman bürokratları yetiştirmek ve modern ulus devletine uygun vatandaşlar yaratmak olarak belirlenmişti” (Çörekçioğlu, 2003, s. 218).

Aydınlanma idealleri bilgiyi kişisel ayrıcalık sağlayan bir mülk olarak gören anlayışın tam tersine, bilgiyi kamusal bir ürün olarak gören, eğitim ve öğrenimi de kamusal hizmet sayan bir düşünce üzerine inşa edilmiştir (Özdemir, 2022, s. 29-30). Aydınlanma yeni insan modeli olarak geleneksel toplumsal değerlerden kopuşu liberal birey temelli bir gelişimi savunarak usta-çırak ilişkisi yerine birikimsel mesleki ve akademik eğitime dayalı bir kültürün oluşmasını tasarlamıştı. Bu açıdan Aydınlanma ortak değer ve faydayı merkeze alarak kamusalığa dair kültürün gelişimini hedeflemiştir. Ancak süreç içinde neoliberal ideolojinin ereklerine yönelik tasarlanan yeni insan modeli fayda merkezli bir kişisel gelişimi hegemonikleştirmiştir. Nalbantoğlu'nun tespitiyle kamusal fayda için değil, bugün kendine yatırım yapan bilgi anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır:

Bilgeliği derinleştirmekten çok bunlardır onun çalışmasına öylesine keskinlik veren. Araştırmacının artık evinde bir kitaplığa ihtiyacı yok. Dahası, kendisi sürekli bir hareketlilik içinde. Toplantılarda pazarlık yapmakla, kongrelerde malumat toplamakla meşgul. Yayınevleri ile sözleşme imzalıyor. Yayınevleri hangi kitapların yazılması gerektiğini onunla birlikte belirliyor (Nalbantoğlu, 2009, s. 18-19).

Kant açısından Aydınlanma öncesi insanın kavrayış gücü yerini bir kitaba, vicdan yerini ruhani bir otoriteye bırakmıştır ve bu insanın olgunlaşmamışlık halini ifade eder. Bu olgunlaşmamışlık haline karşı istenç, otorite ve aklın kullanılması arasındaki ilişkinin Aydınlanma düşüncesiyle değişikliğe uğratılması bir eleştiri çağının başlangıcını oluşturmuştur (Foucault, 2014, s. 176). Böylece modern değerleri taşıyan yeni bir insan modeli belirmiş ve bu yeni insanın kültürel anlayışı yeni bir tutum ilkesini ortaya koymuştur. Gelenekten kopuşu tarifleyen, yenilik ve ilerlemeyi hedefleyen, insana ve akla olan inancın yüceltildiği, böylece insanın kendi kendini yeniden yarattığı bir süreç olarak Aydınlanma, insanın merkezde olduğu yeni bir değerler ve düşünce setlerini inşa etmiştir. “Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkardığı modernlik, insanların geleneklerin baskısından kurtularak kaderini kendisinin tayin edebileceğine ve insanın özgürlüğünün ve mutluluğunun artacağına dair bir ilerleme inancını barındırır. İlerlemeyi sağlayacak

olanınsa her türlü otorite ve gelenek karşısında bağımsız ve özgür düşünebilen insanlar olacağı kabul edilmektedir” (Özdemir, 2022, s. 31). “Baudelaire’e göre, modern insan kendini, kendi sırlarını ve kendi gizli hakikatini keşfetmeye çıkan insan değil; kendini yaratmaya çalışan insandır. Modernlik, “insanı kendi var olduğu biçim içinde özgürleştirmez”; onu, kendini geliştirme yükümlülüğüyle baş başa kalmaya zorlar” (Foucault, 2014, s. 184). Dolayısıyla modern insanın bu kültürel bilinci karşılaştığı zorluklara karşı kendini irade ve aklını merkeze alarak hareket etmesi gerektiğini telkin eder. Neticede bu yeni düşünsel kavrayış her türlü sınırı yeniden gözden geçirilmesinin imkanını sağlarken ontolojik olarak güncel olanın üzerine düşünsel sorgulamaların önünü açarak politik bir bilincin yaygınlaşmasına olanak tanımış ve *homo legalis*in (hukuk öznesi) doğuşunu sağlamıştır.

“Modernlik, akılcı düşüncenin keşfettiği ve kullandığı yasalarla yönetilen doğal bir dünyayla, içindeki iyilik tanımına ilişkin her tür aşkın ilkenin yok olup, yerini her insanoğlunun özgürlük ve sorumluluk hakkının aldığı bir Özne dünyasının giderek artan bir biçimde birbirinden ayrılmasıdır” (Touraine, 2002, s. 73-74). Esasen modernite bilincin temelini oluşturan Aydınlanma projesi yeni değerler sistemini inşa ederken özgürlüğün pratik biçimlerini genişleterek ekonomi politik yapı üzerine teoriler geliştirerek kamusal aklın oluşmasına, ilerlemeci ütopyaların yaygınlaşmasına olanak tanımıştır. Bu açıdan modernite fikri yüksek düşünce sistemlerinin gelişmesinin, estetik beğenin ve kültürün yaygınlaşmasının zeminini oluşturmuştur:

Aydınlanma çağının düşün evreninde inşa edilen dünya kavrayışı doğanın öncelikle matematiksel ifadelerle dönüştürülebilir, sayıların, mutlaklığı olduğu düşünülen ifadelerin diline çevrilebilir bir *entite* olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Doğanın görüngüleri, görünüşte ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar, insan aklındaki evrimin vardığı mertebelerden her biri, onu, bir öncekinden daha iyi, daha ayrıntılı ve tam olarak (exact) açıklamayı mümkün kılabilirdi. İnsanın düşünsel kapasiteleri sürekli bir evrime tâbi oldukları gibi, gelişmeleri, akim gelişmesiyle ilintiliydi. Eğitim işte bu nedenle Aydınlanmam gelenek içinde çok yaşamsal bir role sahipti; zira, insan aklının gelişmesi, ancak, bilginin sistemleştirilmesini sağlayan, doğayı sayısal modellemelerle ifade etme yeteneğine sahip bir eğitim süreciyle mümkün olabilirdi. Üstelik doğanın, o güne dek anlaşılammış, kalıba sığmayan, sınırlan betimlenemeyen bilgisini öngörülebilir sistemlere indirgeyebilen bu tahayyül düzlemi, onu aynı zamanda *hesap edilebilir* olanın kavramsal zemininden *hesaphi* olanın söylemine doğru uzatabiliyordu (Ergur, 2003, s. 186)

Modernite aklının yeni insan kavrayışının toplumsallaşmasında üniversiteler merkezi bir rol üstlenmiştir. Aydınlanma düşüncesini ve moderniteyi takip eden entelektüeller

açısından eğitim modernite değerlerini özümseyecek bir insan için ekmek kadar önemli bir durumdur. Duygu ve düşünce birliğinin sağlanması, ulusal dayanışmanın güçlü kılınması adına eğitim modernite fikriyatının yaygınlaştırılmasında başat bir öneme sahiptir. Dolayısıyla üniversite, modern öncesi insan anlayışının terk edilerek rasyonel akla dayanan, istenç ve iradeyi kendinden yola çıkarak kullanan insanın inşasında Aydınlanmacı projenin hedefleri doğrultusunda örgütlendi. Modern insanın zihin ve ruhsal gelişimi için eğitimin kurumsallaşması özgürlük temeli ekseninde düşünüldü; yurttaş hak ve sorumluluk bilincinin geliştirilmesine yönelik eğitim ulus devletlerin en temel projesine dönüştü. “Hepsinin ötesinde eğitimin ana fikrinin insanları kamu hizmetine özendirmek olduğu” (Delbanco, 2020, s. 132) tasarlanarak bütün yurttaşlara temel bir eğitimin verilmesi adına ulus devletlerin bünyesinde eğitim mecrası yükseköğretim dahil finansal olarak desteklendi. Özellikle bilimsel çalışmaları yürüten, üniversite mecrası spekülatif kültürel bir mecranın oluşmasına katkı sağlayarak yüksek kültürün gelişmesine ön ayak oldu. Böylece üniversite “bize neye inanmamız gerektiğini otorite tarafından dayatmak yerine, inancı bir görev olarak kabul etmemizi sağlamak. Bize bilgi ve eğitim vermek ve onları en tatmin edici çözüm yolunu bulmak veya daha nitelikli olabilmeleri için akıllı varlıklara layık bir şekilde kendi inancımızı oluşturmamıza yardımcı olma...”(Mill, 2021, s. 83) temelinde örgütsel bir yapıya büründü. Öyle ki modern üniversite anlayışının ontolojik yapısını oluşturan aklın görevi sanat ve bilimin peşinde koşmaktı (Schopenhauer, 2018, s. 14). Bu açıdan üniversite kamu adına konuşan, entelektüel hedefleri olan, politik söz hakkında sahip, kamu adına bilgi üreten bir anlayışla köklü bir geleneği 1970 yıllarına değin kurarak sürdürdü.

Ulus devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla beraber üniversite üzerinde devletin yetki gücünün artması belirmişti. Yeni bir toplumsal proje olarak modern üniversite ortak kültürün ve duygunun yaratılması adına ulus devletlerin hizmetine koşuldu. Modern üniversitenin finans yönünün devlet tarafından karşılanmasıyla devletin üniversite üzerinde söz hakkı elde etmesi mümkün hale geldi. Bu nedenle üniversite ekonomik kaygılar etrafında fayda için tasarlanan yapılar etrafında devlet gözüyle kurgulanmaya başlandı. “Özgürlük ve eşitlik üzerine politik bir güç yaratma yerine bilimin fayda ve çıkar amaçlı bir örgütlenme içinde olması gerektiği modern devletin yönetim aklının bir köşesinde sürekli canlı tutuldu ve devletin üniversiteyle ilişkisi sürekli bu bağlamda

politika yapıcılar açısından ele alındı” (Çörekçioğlu, 2003, s. 218-219). Lakin modern devlet anlayışının üniversiteye biçmek istediği bu rolü en şiddetli eleştiren Kant’tı. Toplumsal bir kurum olarak üniversitenin işlevi üzerine yazdığı *Fakülteler Çatışması* adlı eseri, kültürün ve modern demokratik toplumun özgürlük, eşitlik, bağımsızlık gibi değerler üzerine inşasında ve geliştirilmesinde üniversitenin araçsal akıl yerine hakikati arayan bir misyonla donatılması gerektiğini savunmuştu. Nesnel aklın temel hedefi hakikatin ortaya çıkarılması ya da yaşamın daha hakiki hale getirilmesi üzerine örgütlenmelidir. Buna karşın çıkar ya da fayda için hareket eden akıl dışsal bir amacın tahakkümü altına girme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Öyle ki pratik hedeflere yönelik, karşılaşılan problemlere çözüm odaklı bilim anlayışı bilme ya da anlama ereklerinin yerine sorunlara çözümler üretme hedefiyle ilerler (Kant, 2021).

Kant açısından pratik hedeflere yönelik bilimlerin devletle ve mevcut rejimle olan ilişkisi nedeniyle toplum üzerinde etki ve yönetme gücüne sahiptir. Örneğin teoloji fakültesinde bulunan “din adamı düşünce, inanç ve irade ile ilgili kanaatleri etkilerler; halkın dini pratiklerini ve öte dünyaya dair umutlarını belirlerler” (Çörekçioğlu, 2003, s. 224). Ya da tıp fakültesindeki doktorlar sağlık üzerinde belirleyici politik güce sahiptir. Buna karşın felsefe fakültesi üniversitede “aklı” temsil eder. “Felsefe fakültesi, devletin emirlerinden veya talimatlarından bağımsız olarak, kendi varoluş koşulunu hakikatin araştırılmasına ve sorgulanmasına bağlar, bu nedenle kendi yargılarında açık ve özgür olmayı talep eder. Bu anlamda, felsefe fakültesi, sadece ve sadece aklın yasalarına ve düşünmenin ilkelerine tâbidir; bu yönüyle o, akıldan başka hiçbir otoriteye boyun eğmez” (Aktaran: Çörekçioğlu, 2003, s. 226). Bu sebeple pratik hedeflere yönelik teknik bilimler ile kendinde bir amaç olarak hakikati aramaya, onu ortaya çıkarmaya yönelik felsefe gibi alanlar arasında çatışma kaçınılmazdır. Çünkü teknik bilimler aklın yasalarına değil, otoriter aklın hedeflerine ve çıkarlarına göre hareket eder. Kant’ın modern üniversite üzerine bu çözümlemesi modern üniversitenin temelini oluşturmuştu ve modern üniversite aklın yasaları çerçevesinde ontolojik yapısını post modern dönemlere değin sürdürmüştür. Aklın yasalarına dayanan, *bildung* felsefesiyle bireyin gelişimini teknik bilginin ötesinde varoluşsal demokratik değerler üzerine kurgulayan modern üniversite anlayışı üniversite öğrenimini yüksek kültürle eş tutmuştu.

1960'lı yıllar itibarıyla karşı kültürel hareketlerin varlığı, modernite karşıtı akademik söylemlerin yaygınlık kazanması, teknik-bürokratik örgütlenme anlayışına karşı esneklik ve bireyselliğin ön plana çıkarılması, yüksek kültürün varlığına karşı müzikte, gündelik yaşamda, kitle değer ve tüketim pratiklerinin yüceltilmesi post modern denilen yeni bir değerler dizgesinin oluşmasına neden oldu. Bireyciliğin ve özneliğin yüceltildiği, kolektivite ve kamusallığın baskıcı otoriter görüldüğü bu değer anlayışında özgürlük paradoksu merkeze alınarak "...yüksek modernist kültürün hegemonyasına karşı kozmopolit bir direniş hareketinin maddi ve politik temellerini yaratma" (Özdemir, 2022, s. 44) hedefiyle toplumsal çoğulculuk, yerellik, gelenek kucaklanarak akıl merkezli modernite projesi baskıcı görülmüştü.

Yüksek kültüre ve bilimsel rasyonaliteye yönelik tepkilerle birlikte Batı dünyasında egemen olan uygarlık düşüncesinin eğitilmiş, uzman meslek sahibi, görgülü, kültürlü ve ölçülü hareket eden beyefendi ideali de aşınmaya başlamıştır. Halk çoğunluğunun belirleyici kararların alındığı ortamlardan dışlanmasının yaratmış olduğu merkezileşmeye yönelik bu tepki, benlik, kimlik ve kişilik üzerinde bir yoğunlaşma yaratmıştır (Özdemir, 2022, s. 44).

Post modern anlayış temelinde farklılığın kutsandığı yeni insan anlayışında Refah Devleti uygulamalarının da rafa kaldırıldığı bir süreç de ortaya çıkmıştır. Ekonomi politik olarak rekabetin, esnekliğin, yatay örgütlenmenin Refah Devleti örgütlenmesinin karşısına konularak kamuculuk anlayışından vazgeçilmesi "risk toplumu" (Beck, 2019) olarak tarif edilen güvencesizlik kültürünü yaratarak neoliberal yeni bir proje hayata geçirilmiştir. Read açısından da güvencesizlik emeğin özgür akışına dayanır ve özgürlük yanılması altında emek gücü sermayeye bağlı hale gelir:

Kapitalist üretim tarzı bir "özgür" işçi akışının "serbest" servet akışıyla karşılaşmasından doğar. İşçi açısından bu özgürlüğün, yoksulluğun ve sınırlandırılmamış olma durumunun çakışması olduğu aşikârdır. Sınırlandırılmamış olma durumunu, yani soyutluğu, bir tür güç, yenilik dünyaya getirme gücü olarak düşünmek yanlış olmaz; zira bu güç, yalnızca birtakım şeyler —metalar— üretmekle kalmaz, kapitalist üretim tarzının kendisini de üretir. Bu soyut özne potansiyeli yeni bir şey, kapitalist birikimle birlikte ortaya çıkan ve onun koşulu olan bir yenilik olarak tarif etmek de yanlış olmaz. Ancak bunu bildik anlamda özgürlükle bir tutmak doğru değildir, çünkü bu soyut özne potansiyel, kendini emek gücü olarak satmak dışında bir seçeneğe sahip değildir. Kendi kendisini herhangi bir kapitalist girişime, bulduğu herhangi bir işe ve göreve tabi kılar (Read, 2014, s. 142)

Bu açıdan "...işçi sınıfı kapitalizme karşı mücadele vermek zorunda olduğu gibi kendisine karşı da kendisinin soyut emek gücü olarak kuruluşuna karşı da mücadele

etmelidir” (Read, 2014, s. 132). Ancak neoliberal ekonomi politik uygulamalar neticesinde “kamu söyleminin değerinin zayıflatıldığı, özel çıkarların toplumsal gereksinimlerin önüne geçirildiği bir döneme girilmiştir. Toplumsal değerlerin ve emeğin piyasa karşısında değersizleştirildiği günümüz dünyasında yaygın güvensizlik ve gelecek kaygısı yaşadığımız dönemin en belirgin özelliklerinden biridir” (Özdemir, 2022, s. 54-55).

Post modern anlayışla beraber kültürde ve ideolojide bireyci varlığın ve davranış tarzının anlık, sıradan hesaplı bir hedonizm varlığı ile kuşatıldığı, kolektif ideallere dayalı politik projelerden uzaklaşıldığı, toplumsal dayanışma ve mücadele anlayışından bireyci bir kurtuluş anlayışının ideolojik düzlemde kuvvetlendirildiği bir görünüm de baş göstermişti. Neticede bireysel hayat tarzının kutsandığı ve kitle kültürü metalarının yüceltildiği post modern kültürel projede öz yaratım iradesi olarak insanın kendi değerlerini yarattığı, umutlarını, ütopyalarını oluşturduğu kısaca kendi tarihinin öznesi olduğu düşünülen kültürel, sanatsal alanların “bu alandaki korumacı önlemlerin de ortadan kaldırılması ve kültürel ve bilimsel üretim alanının da pazara açılmasıyla birlikte önemli ölçüde kapitalist kâr ve birikim mantığının egemenliği altına girmeye ve bu alanın sermayeden ve iktidardan görece özerkliği ortadan kalkmaya başlamıştır” (Özdemir, 2022, s. 53). Özellikle üretim ilişkilerinde post-Fordist mantığın hegemonik hale gelmesi emek-sermaye ilişkisinde geçmiş yaklaşımları terk etmemiz gerektiği vurgusunu öne çıkararak toplumsal sınıf yerine bilgiye dayalı “küresel bilgi toplumu” kavramı etrafında toplumsal çelişkileri göz ardı etmemiz gerektiğine salık vermekte, özgürlük ve eşitlikçi vurguları ön plana çıkararak daha demokratik bir toplumun meydana geleceği üzerine durulmaktadır. Ancak bu yeni toplumsal formasyon karşısında yeni sömürü ilişkilerinin bağlamı neoliberal ideoloji taraftarları açısından görmezden gelinmektedir. Çalışma yaşamının neoliberalleştiği, rekabet, verimlilik ideolojisinin yüceltildiği neredeyse her şeyin Pazar değeriyle ölçüldüğü, kamusal ve toplumsal muhalefetin itibarsızlaştırıldığı, piyasa yasalarının evrensel ve doğal sayıldığı neoliberal toplumsal düzlemde kazanç getiren ilgilerin, yönelimlerin kutsanması sonucu başarının ölçütünün değişim değeri ekseninde yüceltilmesi akademik bilginin piyasa yasalarına boyun eğmesine yol açmıştır. Her şeyin pazarın yasaları çerçevesinde ele alındığı ekonomi politik düzlemde üniversite mecrası da bu iklimin dönüştürücü gücünden uzak

kalamamıştır. Günümüz üniversite anlayışı da yüksek kültür değerlerinden uzaklaşarak Pazar yasalarının her alanda hegemonik hale geldiği baskısını kabul etmiş, elit eğitim anlayışından uzaklaşarak kitlesel eğitim modelini özümsemeye başlamıştır. Kitlesel eğitimin başat hale gelmesi eğitim anlayışında da metalaşma olgusunu sorunsallaştırmış, eğitim piyasanın önemli bir bileşeni olarak sermaye aklı tarafından kapitalist üretim ilişkilerine dahil edilmiştir. Neoliberal toplumsallaşmanın bir uzantısı olarak yükseköğretim alanının da piyasa ereklerine göre yapılandırılması kitle kültürü ile yüksek kültür arasındaki uzamın silikleşmesini beraberinde getirmiştir. Bugün eğitim alanı diğer alanlar gibi meta üretimi gibi ele alınmakta, kültürel üretim mecrası olarak kitle kültürünün mekanlarına dönüşmektedir. Post modern kültürü kapitalizmin ileri bir aşaması olarak ele alan Fredrick Jameson bu dönemi “Çağdaş Kapitalizmin Kültürel Mantığı” olarak analiz ederek yüksek kültür ile kitle kültürü arasındaki ilişkinin yeni görünümüne odaklanır. “Fredrick Jameson’ın işaret ettiği gibi, (1984) yüksek/aşağı ya da seçkin/popüler kültür, azınlık/kitle, beğeni/zevksizlik gibi dikey sınıflandırmaların günümüz geç kapitalist toplumunda geçerliliğini yitirmesi anlamını taşımaktadır. Modernitenin değerlerini aşındıran bu gelişmeler uzun erimli hedeflere dayalı bir hayat tarzı inşa etme anlayışının geride kalması ve gündelik ve anlık olanın öne çıkmasını da beraberinde getirmektedir” (Özdemir, 2022, s. 57). Öyle ki modern sanatın ayırıcı özelliği olan politik, bilişsel ve pedagojik varlığı post modern anlayış ile ortadan kalkmıştır. Kültürel üretimin direnç ve muhalif yönü zayıflamış, göstergelerin ve imajların hegemonik hale geldiği, eklektizm ve pastij mantığının kültürel üretimde yaygınlaştığı, kolektif dayanışma ve muhalif kültür yerine öznel varlığın kutsandığı bir döneme geçilmiştir (Jameson, 2011). Neticede bu kültürel dönüşümden üniversiteler de nasibini almış, yüksek kültürün değerleri üniversitelerden tasfiye edilmeye başlanarak kitle kültürünün değerleri hegemonik bir görünüm kazanmıştır.

1960 sonrası Batı toplumlarında ortaya çıkan toplumsal hareketler gündelik hayata odaklanmanın önünü açmış ve kültürel çalışmaların doğuşunu mümkün hale getirmiştir. Frankfurt Okulu’nun kültüre kötümser yaklaşımı ve popüler kültürü bir yozlaşma olarak ele almalarına karşı kültürel çalışmalar ekolü kültürü çelişkili olarak ele alır. Her ne kadar kültür içinde ideolojik yeniden üretim kendini gerçekleştiriyor olsa da kaçış, direniş ve mücadelenin de yeniden sergilendiği alan olarak kültür ele alınır. Kültürel çalışmaların

doğuşunda etkili olan ırk, etnisite, kadın ve gençlik hareketleri kültürün dirençli ve yaratıcı yönünü odaklanarak, iktidar yapılarına karşı üretim ve üretim ilişkilerinin dışında kültür içinden de mücadele verilebileceğini savlamıştır. Özellikle kültürel çalışmaların alan araştırmaları kültürün heterojen yönünü ortaya çıkarmış, gündelik sıradanlığın içindeki kültürün zengin doğasını ortaya çıkarmıştır. (Bennet, 2018). Ancak kültürel çalışmalar emek-sermaye ilişkisinin yarattığı toplumsal sınıf kavramı üzerindeki mücadelenin zayıflamasını da beraberinde getirmiştir.

1.3.3. Üniversitenin Değişen Rolü

İkinci kuşak üniversite olarak tarif edilen modern üniversite döneminde üniversite varlığı “insana biçim vermeye, yani bireyin aslında var olan kişiye dönüşmesine yardımcı olan” (Mill, 2021, s. 34) bir şahsiyet kazandırma hedefiyle hareket etmiştir. Çünkü modern düşüncenin kurucularına göre insan doğasının mükemmelleştirilmesi ancak eğitim yoluyla mümkün olabilirdi (Kant, 2020, s. 16). Aristoteles, bireyleri belirli tutumlara, duygulara, davranış kalıplarına ve davranış biçimine alıştırmak için tasarlanmış eğitim ile onların düşünmelerini sağlamak için tasarlanmış eğitim arasında belirli bir ayırım yapıyordu. Eğitimin ve devletin temel amacını, en üst düzey düşünce yeteneğine sahip bireyler üretmek olarak görüyordu (Tate, 2021, s. 52). Aristoteles, insanın varoluş kapasitesinin ancak eğitim yoluyla gerçekleşebileceğine inanıyordu. Öyle ki eğitimin amacı ile insanın varoluş hedefi ortak bir amaçta örtüşmekteydi. Bu açıdan eğitim temelde insanın kendisini nihai olarak gerçekleştirilmesiyle anlam kazanır. “İnsan için amaç veya en yüksek iyi de mutluluktur, yani insanın kendisini tam olarak gerçekleştirmesidir. Mutluluk veya kendini gerçekleştirme ise doğa durumunda olabilecek bir şey olmadığı gibi, vahşi ya da ilkel insana özgü bir durum da değildir. Mutlu, iyi veya kendini tam olarak gerçekleştirmiş olan insan erdemli insan olup, erdem de sadece eğitim yoluyla kazanılabilir” (Cevizci, 2021, s. 52).

Tarihçi Samuel Eliot Morison’ın tabiriyle, “birlikteliğe, nezakete ve kamu hizmetine” yatkın bir şahsiyetin yaratımı amacıyla, “bedeni ve ruhuyla olduğu kadar zihniyle birlikte bütünsel insanı geliştirmek” gibi daha geniş çaplı bir hedefe yönelik tasarlanmıştır (Delbanco, 2020, s. 56). Johns Hopkins’in kurucu rektörü, 1886’da yazarken şu noktada

ısrar ediyordu ki bir üniversite, “yalnızca bilginin gelişimine ya da öğrenim görmeye hasredilen bir yer değildir: Her zaman şahsiyetin gelişimine yönelik bir yer olarak kalacaktır” (Delbanco, 2020, s. 58). Bu şahsiyetin gelişim zemini akıl temelli örgütlenen üniversitedir. Bu açıdan üniversite denen kurum düzenleyici ve geliştirici bir fikir olarak akıl merkezli bir örgütlenmedir. “Sebiller'den Humboldt'a Alman idealistleri, üniversite fikrini kültür etrafında örmüşlerdir. Alman idealistlerine göre kültür, inceleme bütün bilgidir ve dahası, bu bilgiler neticesinde bireyin karakterinin şekillenmesidir. Humboldt'un üniversite fikrini kültür etrafında örmesi, üniversite kurumunu ulus-devlet ile doğrudan ilişkilendirilmiştir” (Şimşek, 2019, s. 29). Bu bakımdan üniversitenin eğitim hedefi ulus devletle bütünleşen ortak kültürü ve dili oluşturan bir saikle 1970’li yıllara değin devam etmiştir. Esasında üniversite ulus devlet adına ortak bir duygudaşlık ve vatandaşlık yaratmanın önemli bir aygıtı olarak hareket etmiştir.

Püriten geleneğin hem muhafızı hem de yenilikçisi olan, Pennsylvania Üniversitesi kurucusu Benjamin Franklin, bunu şöyle ifade ediyordu: “*Hakiki erdem*in ne olduğu fikri, insanlığa, kişinin ülkesine, arkadaşlarına ve ailesine hizmet etmeye yönelik bir *eğilime* eşlik eden *kabiliyete* dayandırılarak gençliğe sıklıkla sunulmalı, açıklanmalı ve zihinlerine işlenmelidir... o kabiliyet ki tüm öğrenimin en büyük *hedefi* ve *istikameti* olmalıdır” (Delbanco, 2020, s. 76).

Bu nedenle yükseköğretim kendini tetkik ve disiplin etmek ve şahsi olarak fedakârlık yapmak demektir. Max Weber açısından da eğitimin iki temel işlevi bulunmaktaydı: Birincisi acemiye yeni ruh kazandırmak, ikincisi ise devlet bürokrasisi, işletmeler, bilimsel alanlar, kamusal yetki mecralarına ihtisaslaşmış uzman yetiştirmektir (Delbanco, 2020, s. 107). Böylece eğitimin temel fikrinin insanları kamusal hizmete özendirmek ve bireye ruhsal bir değer kazandırmak olduğuna inanılmaktaydı.

Bilim-teknik birikim değeri yaratmada faydacı bir kültürü telkin etmesi modernite döneminde eğitimin meşruiyetini sağlayan Fransız Devrimi'nin “adalet anlatısı” ve Alman idealizmin “hakikat sorunsalı” ideasını zayıflatmıştır. Modern özne tahayyülü üzerine kendilerini konumlandıran Fransız eğitim anlayışı ile Alman eğitim anlayışı bilgi ve bilimleri toplumsal adaleti sağlamada bir araç olarak görmekte, hakikate olan ilişkisi üzerinden de logos merkezli bir toplumsal projeyi hedeflemekteydi. Fransız Devrimi sonrası toplumsal iktidarı ele geçiren burjuva sınıfı açısından toplumsal adaleti sağlama

ve burjuva ideolojisinin topluma yayma noktasında eğitim adalet kavramı etrafında ele alınmalıydı. Böylece eğitim yolu ile yeni devletin yurttaş özneleri sağlanacak, yurttaşlık bilincine sahip özneler yaratılacak ve yurttaş-devlet ilişkisi eğitim yolu ile kuvvetlendirilecekti. Diğer taraftan Prusya bürokratı Wilhelm von Humboldt tarafından kurulan Berlin Üniversitesi'nin felsefe içerikli “hakikat anlatısı” öznenin ruhu ve moral değerlerini içinde barındıran bir öğretille eğitimi şekillendirmekteydi (Yıldırım, 2017, s. 102-103). Bilginin, bireyleri özgür kılacağı, eğitimin çocukları yetişkin yurttaşlara dönüştüreceği fikri modern devletin özgür yurttaşlarını yaratacak ve bu yurttaşlar kendi adına karar vereceklerdi. Kısaca özgür bireyler yönetim ilkesinde devlete tabi olacaklardı ve özgür seçimleriyle devletin yönetim ilkesinde belirleyici rol alacaklardı (Readings, 2020, s. 164). Genel olarak eğitimin bu temel ilkesi 1970'lere değin devam etti ve yükseköğretim bir taraftan dünyayı daha hakiki hale getirmeyi amaç edinirken diğer taraftan da ortak yurttaşlık kültürünü yaygınlaştırmaya çalıştı.

İkinci Dünya Savaşı'na değin üniversiteler yapısal model olarak Alman geleneğini oluşturan Humboldtçu tarzda bir örgütlenme içindeydiler. İkinci Dünya Savaşı birçok alanda olduğu gibi üniversite mecrasında da yapısal değişikliklerin yaşanmasına yol açtı. Bilim alanındaki Alman öncülüğünün yerini Amerika almaya başladı. Amerikan üniversite modeli yeni bir üniversite türü olarak kendini kabul ettirdi. Amerikan pragmatizmin merkezde olduğu bu modelde üniversite dış dünyaya, toplumsal ihtiyaçlara yönelik kendini esnek bir örgütlenmeye doğru yapılandırdı. Böylece üniversite bilgi üretim süreci, kamu adına bilgi üreten üniversiteden piyasa adına bilgi üreten üniversiteye doğru kaydı. Bu sebeple “üniversite duvarlarını yıkıyor, dış dünyanın taleplerine piyasanın isteklerine uyum yapıyor ve bir servis üniversitesi niteliğini kazanıyordu. Ortaya çıkan yeni üniversite, öğretim, araştırma yapma ve topluma hizmet sunma işlevlerini yüklenen değişik türde bir organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir” (Tekeli, 2011, s. 141).

1970'lerde başlayan kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşüm beraberinde üniversite varlığının ne olması gerektiğine dair yeni paradigmaları meydana getirdi ve özellikle 1980 sonrası neoliberal politikalar yükseköğretim alanını küresel ölçekte piyasaya açtı. Bu piyasa ideolojisinde bilgi kendi başına bir değer olmaktan uzaklaştırılmaktadır.

“Sözünü ettiğimiz bu paradigma değişimi ile bilginin değeri, bilginin patente ve endüstriyel bir ürüne dönüşümü imkânına endekslenmiştir. Artık bilgi, kendi içkin değerini kendisi üretebilir bir niteliğe sahip değildir. Bilgi pragmatik kaygılarla, kullanılabilirlik/elverişlilik, ürüne dönüştürülebilirlik, performansla ölçülebilirlik gibi kriterlerle değer kazanır hale gelmiştir” (Günay, 2019, s. 13). Bilginin değişim değerinin ön plana çıkması piyasa yönelimli faydacı bir üniversite modelini küresel ölçekte egemen kıldı. Piyasa ekonomisine dayanan yeni bilgi üretimin süreçlerinde “emek biçiminin değişimine paralel olarak ‘bilgi üzerinde yeni bir özel mülkiyet biçiminin’ ortaya” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 36) çıkması mümkün hale geldi. Bilgi artık hakikatle olan ilişkisinden ziyade piyasanın ihtiyaçlarına göre statü edinmeye başlamıştır. Bu bakımdan piyasanın kavramları olan araştırma-geliştirme, inovasyon, yaratıcılık, rekabet, girişimcilik, pragmatik proje yönelimli araştırmalar bilimsel çalışmaların seyrini belirlemektedir. Bu nedenle, “kapitalizmin pragmatizmi böylece, eğitim sisteminde daha da belirleyici hale geldiği ölçüde, eleştirel ve bütünsel düşünceyi tanımlayan bilgi biçimleri eğitim sisteminden her geçen gün daha da dışlanmakta” (Ercan, 1998, s. 11). Bu neoliberal ve yeni muhafazakâr girişimler neticesinde eğitim, bireylerin özgür ve tam olarak gelişimini sağlayan bir uğraş olmaktan çıkmakta, toplumun -sermaye sınıfının daha fazla kâr elde etmesini sağlayacak şekilde değil, halkın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde- gelişimini mümkün kılan bir uğraş olmaktan uzaklaşmaktadır (Hill, 2016, s. 59). Bu sebeple üniversite varlığı artık, bilginin üretildiği ve öğretildiği, toplumla buluşturulduğu bir kurum olarak ele alınmamaktadır. Günümüzde “multiversite” anlayışı olarak mükemmeliyet merkezli çok boyutlu, kapsamlı bir misyon çerçevesinde hareket etmek zorunda bırakılan üniversitede “rekabet, iş birliği, etik, sıralama (ranking) uluslararasılaşma, farklılık, çeşitlilik, esneklik, hesap verebilirlik, kalite güvencesi, şeffaflık, demokratik kültürün geliştirilmesi, yenilikçilik, girişimcilik, multidisipliner, interdisipliner, transdisipliner vb. kavramların öne çıktığı kompleks bir dönem yaşamaktayız” (Günay, 2019, s. 14).

Yüksek öğretimin rolü, küresel bilgi toplumlarının gelişmesinde çok önemli görülmektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Yüksek Öğretim Konferansı, yükseköğretimin şu anlama geldiğini vurgulamaktadır: (1) politik olarak duyarlı olmak, (2) iş dünyasına duyarlı olmak, (3) eğitim sisteminin diğer

seviyelerine duyarlı olmak, (4) kültüre ve kültürlere duyarlı olmak, (5) herkese duyarlı olmak, (6) her yerde ve her zaman duyarlı olmak, (7) öğrencilere ve öğretmenlere karşı duyarlı olmak. Sonuç olarak deklarasyon şöyle diyor: "Bu koşullarda, yüksek öğretim, sanayileşmiş toplumlarda ve gelişmekte olan ülkelerde bilginin genelleştirilmiş yayılmasını sağlamaya gerçekten yardımcı olabilir." (Välimaa ve Hoffman, 2008, s. 277). İnal (2001a) da günümüz üniversitelerin durumunu şöyle özetlemektedir: "a) Günümüzde neoliberal eğilimli üniversiteler, teknolojik, teknokratik ve politik çıkarların hizmetine girmiştir, b) Toplumsal sorunlar nedeniyle halkla' değil, piyasayla bütünleşmiştir. Artık ideal üniversite olmak, piyasaya ne oranda araştırma/proje üretildiğiyle değerlendirilmekte, ne kadar para kazanıldığıyla ölçülmektedir, c) Neoliberal eğitim politikaları, üniversiteleri şirketler gibi profesyonelleşmeye itmektir" (Okçabol, 2007, s. 286). Profesyonelleşme bilimsel bir kültür edinimi yerine girişimci düşünmeye yöneltmektedir. Bu nedenle akademik özneler piyasanın yeni ruhuna göre pozisyon olarak girişimci yeteneklerini geliştirme çabası göstermektedirler.

Üniversitelerde ciddi şekilde yaygınlaşan piyasacı ve uzman-profesyonelist anlayış piyasanın taleplerine hizmet edecek birçok birim ve kurumu oluşturmuştur. Araştırma merkezleri, Bilim Parkları, Teknoloji Transfer Ofisi³⁰, Yenilik Merkezleri gibi birimler sermayenin beklentilerini karşılayacak eğitim altyapısıyla piyasayı desteklemekte ve akademisyenler de bu beklentilere göre kendini yetiştirmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla "akademisyen, birincil işlevi olan sorgulama/eleştirme/üretim işlerinden uzaklaşmak zorunda kalıp, sermayenin hoşuna gidecek ve sermayenin işlerine yarayacak üretimlere yönelmektedir. Üniversite, eleştiri merkezi, yönlendirme merkezi, akıl merkezi olma özelliğini yitirmekte; hiçbir şeyi sorgulamamakta, yapılan haksızlıklara ve yanlışlıklara karşı çıkamamaktadır" (Okçabol, 2007, s. 333).

Akademik faaliyetlerin piyasanın normlarına uyumlaştırılması, geleneksel üniversite anlayış ve uygulamalarının şirketleşen bir evrimleşme içine girmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni iktisat kuramının idealine uygun becerilerin de gelişimini talep eden bu tür üniversite anlayışında üniversite bir şirket gibi ele alınarak gelir kaynağı yaratan mecra

---

³⁰ Teknoloji transferi kavramı, akademik kuruluşlarda, üniversitelerde ve araştırma merkezlerinde üretilen bilgilerin ve teknolojilerin sanayiye devri demektir (Kurt ve Yavuz, 2013, s. 54).

olarak kurgulanır. Bu sebeple en muteber ve geçerli akademik eylem pratiği iktisadi kaynağa dönüşen çalışmalardır. Temel motivasyonu para, kazanç, iktisadi değer olan bir yapıda öğretim elemanlarından beklenen ise birer girişimci iş insanı gibi davranmalarıdır. Bu açıdan üretilen bilginin perspektifi eleştirel merkezli bir yönelim olmaktan öte proje geliştiren, birikim yaratan iş stratejileridir. Bu yeni üniversite epistemolojisinin girdisini oluşturan belirleyici bilgi türü ticarileşen malumdur. “Bu kavrayış üzerine yeniden kurulduğunda, üniversite, kuşkusuz piyasa aktörlerine (bunlara siyasal aktörler dahildir) ‘fikir’ veren, onlara kesintisiz olarak ‘vizyon’ inşa eden, dolayısıyla onlarla kaçınılmaz olarak organik eklemleme içinde olan bir görüntü arz eder” (Ergur, 2003, s. 210). Sonuçta bilginin metalaştığı 1970 sonrası üniversite döneminde akademisyen “düzene göre düşünmeye” (Erbaş, 2016, s. 128) mahkûm edilmiş ve akademik özgürlük büsbütün sorunlu hale gelmiştir. Nalbantoğlu, (2009) teknolaşan bilim alanlarının seri imalata dönüşmesinin getirdiği kalıplara dayalı tekdüzelik ve kısırlaşmanın içsel gelenek ve bellek üzerinde ölümcül etkisi olduğunu vurgulamıştır (Fırat, 2020, s. 66). Erken dönem bir çalışma olarak da Derek Bok da piyasa ortamında üniversiteyi ele aldığı çalışmada erken dönem kaygıları şöyle ifade etmekteydi:

Ticari etkilere karşı duran üniversite mensuplarının bir dizi kaygısı bulunuyor. Para ve verimlilik gibi değerlerin üniversite karar mekanizmalarında fazla etkili hale geleceğinden ve neyin öğretilip kimin atanacağına akademik yargıların değil piyasanın karar vereceğinden korkuyorlar. Ticarileşmenin ve onun taraftarlarının eğitim ve araştırmayı kendinde bir hedef olmaktan çıkarıp, kimi pratik hedeflere götüren bir araç haline getireceğinden şüpheleniyorlar. En çok da iş dünyası yöntemlerinin ve bu yöntemlerdeki denetim ve hesap verme vurgusunun, akademik hayatın çok değerli bir bileşeni olan geniş bireysel özgürlüğü boğmasından kaygılanıyorlar (Bok, 2007, s. 22)

Üniversite ve piyasa arasındaki ilişkinin neoliberal düzeninin ihtiyaçlarına yönelik değişimi Pazar değeri taşıyan bilgi üretim süreçlerinin üniversitede hegemonik hale gelmesinin yanında üniversitelerin gittikçe şirket gibi bir yapıya büründükleri anlamına da gelmektedir. Şöyle ki artık üniversitede üretilen ve piyasaya sunulan bilginin çokluğu bir tarafa üniversitenin bizzat bir Pazar organizasyonu gibi örgütlenişi söz konusudur. Pazar kökenli yönetim modellerinin yükseköğretimde mükemmellik adı altında üniversiteye yerleştirilmesi, tüketim odaklı bir bakış açısıyla akademik ve idari yapının planlanması, bina seçiminde ve tasarımında şirket mimarisinin tercih edilmesi, rektörlerin birer takım lideri olarak düşünülmesi, CEO ünvanlı yeni çalışma unvanlarının dağıtılması, derslerin işleyiş yapısının şirketsel çalışma ruhuna benzer simülasyon

görünümlü işleyişi üniversiteyi şirkete dönüştürmektedir (Tekin, 2003, s. 154). Bu şirketsel dönüşüm girişimcilik kültürünün kurumsal bir yansıması olarak üniversitelerde yeni bir örgütlenme olarak belirir. Bu sebeple girişimci üniversite ideolojisine uygun rekabet, inovasyon temelli lisans ve lisansüstü eğitim müfredatı vasıtasıyla öğrenciler piyasaya hazırlanır. “Ayrıca, teknoloji transfer ofisi ve araştırma merkezleri aracılığıyla araştırmacı ve akademisyenlere yönelik bilgi aktarımlarını gerçekleştirirler. Sürekli eğitim merkezleri ve teknokentlerin de yer alan birimler vasıtasıyla da bölgesinde yer alan girişimcilere yönelik yenilik odaklı girişimcilik temelli yaşam boyu eğitim faaliyetleri düzenlemektedirler” (Yıldız, 2019, s. 30).

1.3.3.1. Üçüncü Nesil Üniversite: Girişimci Üniversite Modeli

Readings’e (2020) göre üniversitenin tarihselliği üç kuşağa ayrılmaktadır. Birinci kuşak Hristiyan dini gölgesinde gelişen ve ilerleyen, Kantçı Aydınlanma dönemine değin devam eden süreci tanımlar. İkinci kuşak üniversite ise modern üniversite olarak düşünülmekte Kantçı rasyonelliğe dayanan akıl kavramı üzerinde ilerleyen bir örgütlenmedir. Kant sonrası Alman idealizmini üniversiteye taşıyan Schiller ve Humboldt, üniversite ideasını milli kültür çerçevesinde genişletmişlerdir. Milli kültür ve üniversite ilişkisinin Alman idealizmiyle beraber ele alınması üniversite ve ulus devlet bağını kuvvetlendirmiş ve böylece üniversite ortak kültürün ve bilincin, moral değerlerinin oluşturulmasında ve sonraki nesillere aktarılmasında ulusun ideolojik bir kurumuna dönüşmüştü. “Bir başka ifadeyle modern üniversite özellikle- 19. yüzyılda modern ulus-devletin kurumsallaşması, milli vatandaşlık ve milli kültürün inşası için yeniden tanımlanmış ve örgütlenmiştir” (Aktaran: Şimşek, 2019, s. 27). Üçüncü kuşak üniversite ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomi politiğin dönüşümüne paralel, ortaya çıkan, neoliberal politikalar ve post-Fordist üretimin etkilerine göre şekillenen Amerikanlaşma hegemonyasını içinde barındıran, bilgi üretim süreçlerinin sanayi ve piyasanın taleplerine göre şekil aldığı, sürekli bir gelişme ve mükemmelliyet arayışının prensip olarak düşünüldüğü, verimlilik, inovasyon odaklı hareket eden, iktisadi rekabeti önceleyen bir örgütlenme olarak meydana gelmiştir. “Özetle, üniversitenin savaş sonrası genişlemesi enformasyonel kapitalizmin aracı ve sonucu olarak düşünülebilir. Araştırma laboratuvarları, bilgi tabanlı bir ekonominin geliştirilmesine yardımcı olan bilgi

teknolojilerini ve tekno-bilimsel yenilikleri öne çıkarmaya katkıda bulunurken, bilgi kapitalizmi, neoliberal üniversite tarafından sağlanan yüksek düzeyde eğitilmiş ve yetenekli bir işgücünü” (Allmer, 2017, s. 4) gerekli kılmış ve böylece yüksek öğretim hem kitleselleşmiş hem de sanayi ve piyasaya doğru bir yakınsama sürecini yaşamıştır.

İkinci kuşak üniversitelere göre üçüncü kuşak üniversitelerin belirleyici nitelikleri, doğayı keşiften ziyade değer yaratmaya yönelik bir rol; tek bir bilim dalı etrafında bilgi üretmek yerine disiplinlerarası bir yöntem; bilim insanlarından ziyade girişimci yetiştiren bir eğitim sistemi; ulusaldan ziyade küresel bir yönelim ve akademisyenlerden oluşan bir yönetim yerine profesyonel bir yönetimidir (Şimşek, 2019, s. 28). Üçüncü kuşak üniversitelerin hegemonyasını oluşturan Amerikan eğitim sisteminin dünya ölçeğinde model alınır hale getiren özellikler rekabet, esneklik, geniş özgürlük, büyük finansal destek, kurumsal çeşitlilik gibi etmenler olarak dile getirilmektedir. Üçüncü kuşak üniversitelerde ticari faaliyetlerin artışı, piyasanın taleplerine göre müfredatların belirlenmesi söz konusudur (Bok, 2007). Üniversiteler üzerindeki, yetersiz kaynak, aşırı bir düzenleme, piyasaya açılma ve piyasa ile sanayinin talepleri, vb. zorlayıcı etkilere bakıldığında, üniversitelerin giderek ders kredileri, ücretler, piyasa talepleri, bürokrasi gibi olguların *sayısal nitelikteki* işleri ile daha çok meşgul olduğu da görülecektir (Bingöl, 2013, s. 192). Bu sebeple demokrasi bilincinin gelişimi ve aşılmasına yönelik bilgi türlerinin değerden düşmesi söz konusudur. Derinlikli, toplumsal sorunlar üzerine uzun erimli çalışmalar yapma yerini projeye dönük iktisadi değer oluşturucu kısa süreli çalışmalara bırakmaktadır. Bu üniversite modeli esasen 1980 sonrası Amerika’da piyasa ve üniversite arasındaki ilişkinin çıkar amaçlı bir görünüm kazanması ile yaygınlık kazanmış ve piyasa-üniversite bütünleşmesini meydana getirmiştir. Bilimsel çalışmaları ve piyasayı birbirine yakınlaştıran bu modelin Amerikan coğrafyasında birikim değeri yaratma noktasında başarılı olması, zaman içinde diğer ülkelerin de bu modeli özümsemesine yol açmış ve küreselleşme dalgası sonucunda da dünya ölçeğinde Amerikan modeli hegemonik hale gelmiştir.

Kapital küreselleşme, uluslararası rekabet ve ticarete yaşanan döngüler, bilgi ekonomisine dayalı toplumsal tasarılar ve dijitalleşme alanındaki gelişmeler “...bilimi dolayısıyla üniversiteleri tüm bu değişimin, ekonomik ve toplumsal dönüşümün, kültürel

entegrasyonun ve yeni bir üretim ve tüketim yaşam biçimine doğru topyekûn transformasyonun merkezinde yer almasına neden olmuştur” (Büyüksulu, 2010, s. 20). Özellikle 1970’lerin sonlarına doğru Amerika’da ekonomik büyümede meydana gelen yavaşlama, endüstriyel alanda Avrupa’nın ve Japonya’nın Amerika’ya karşı güçlü bir rakip olarak belirmesi, Amerika’da politik yapıcılarının büyümeyi teşvik edici yeni kararlar almasına yol açmıştı. Bu doğrultuda şirketlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik üniversitelere yeni bir misyon biçildi. Böylece, 1980’de Amerikan Kongresi üniversitelerde misyon farklılaşmasına yönelik olarak üniversitelerin bünyesinde yürütülen araştırmalarda yaratılan patentler üzerinde lisans almasını kolaylaştıran Bayh-Dole Yasası’nı kabul ederek üniversitelerin mali olarak büyümesinin önünü açtı. “Gerek federal yasalar gerek eyalet yasaları, akademik bilimin meyvelerinin yeni ürün ve süreçlere dönüşümünü sağlamak amacıyla çeşitli üniversite-şirket iş birliklerine teşvikler getirdi. Çeşitli vergi indirimleri de sanayiye üniversitedeki bilimsel çalışmalara daha fazla yatırım yapmaya yöneltti” (Bok, 2007, s. 12). Neticede üniversite-sanayi yaklaşması üniversite bünyesinde ortaya çıkarılan keşiflerin, bilgi birikiminin sanayi tarafından doğrudan kullanılmasını kolaylaştırdı. Bu sürecin iktisadi değer yaratma noktasında ortaya çıkardığı başarılar, üniversite-sanayi iş birliği ile bilim ve teknik alandaki ilerlemeler Amerikan modelinin “yeni bir üniversite ideası” olarak kucaklanmasını hızlandırdı. Sonuç olarak 1990’lar itibariyle Amerikan üniversite modeli diğer ülkeler tarafından da özümşenerek ideal bir model olarak ele alındı.

Tablo 2. Evrimsel Aşamalara Göre Üniversite Özellikleri

	1. Evrimsel Aşama	2. Evrimsel Aşama	3. Evrimsel Aşama
Amaç	Eğitim	Eğitim + Araştırma	Eğitim + Araştırma + Ekonomiye Dönüştürme
Rol	Doğruyu Savunma	Keşfetme	Değer Yaratma
Metod	Skolastik	Modern Bilim, Temel Bilimler	Modern Bilim, Disiplinler Arası
Yarattıkları Profiller	Profesyoneller	Profesyoneller + Bilim İnsanları	Profesyoneller + Bilim İnsanları + Girişimciler
Oryantasyon	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latin	Ulusal Diller	İngilizce
Organizasyon yapıları	Fakülteler, Kolejler	Fakülteler	Üniversite Enstitüleri
Yönetim	Rektör	Yarı Zamanlı Akademisyenler	Profesyonel Yöneticiler

Kaynak: (Yıldız, Girişimci Üniversite’nin Kavramsal Çerçevesi, 2019, s. 27)

Küreselleşme dalgasının yaşandığı dünyada eğitim-istihdam ilişkisinin politik gündemde yer işgal etmesi Türkiye özelinde mesleki ve genel eğitim üzerinde "...sermayeyi temsil eden kuruluşlar tarafından (TÜRKONFED, TİSK, TÜSİAD, MÜSİAD), sermaye dışı sivil kuruluşlar (Türk Eğitim Sen, Türk-İş, Eğitim Sen) ve ilgili devlet kurumlarının eğitim ve yükseköğretime ilişkin oluşturdukları politikalarla eğitim-istihdam ilişkisine yönelik raporlar ve projeleri oluşturmuşlardı" (Uzunyayla ve Ercan, 2011, s. 197-198). Bu rapor ve projeler post-Fordist üretimin rekabet ideolojisine dayanmaktaydı. Dolayısıyla eğitim alanında talep edilen iş dünyasının ihtiyaçlarına yönelik kendini geliştiren ve değişen koşullara her an uyum sağlayabilen, çalışma zamanı dışında boş zamanlarında sertifika, kurs programlarıyla yaşamının her anını ekonomikleştiren bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmekteydi.

1.3.4. Küresel Bilgi Ekonomisi ve Üniversiteler

1970 sonrası gelişmiş toplumlarda bilgi ekonomisine dayalı bir büyümenin planlanması bilgi ekonomisi ve üniversite arasındaki ilişkiyi farklı bir boyutu taşımıştır. Bilgi toplumunu destekleyen siyasal stratejiler ekonomik büyüme noktasında üniversiteleri bilgi ekonomisinin motoru olarak görmektedirler (Corbett, 2021). Bilgi, bu yeni ekonominin merkezi haline geldi ve yükseköğretimi genişletmek, ulusların rekabet gücünü arttırmanın birincil yolu olarak görüldü (Buckner, 2017, s. 474). Bilgiye dayalı ekonominin en önemli özelliği maddi olmayan nesnelerin giderek artan ekonomik değeri ve bilişim teknolojilerinin yeni ekonomik düzende oynadığı merkezi roldür (Bingöl, 2012, s. 60). Bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu kavramlarıyla, bilişim teknolojilerinin toplumsal yaşamın her alanında kullanımı özendirilmektedir. Dijital toplum ve dijital ekonomi olguları toplumu bütün boyutları ve kurumlarıyla etkileyecek ve yeni nesil toplum, yeni nesil üniversite, yeni nesil işletme (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 345) tanımlamalarıyla dönüşen ekonomi politik yapı olumlu ifadelerle kutsallaştırılmaktadır. Ekonomik büyümeye yönelik bilgi temelli yaklaşım esasında bilginin değeri üzerine de farklı bir görünümü ortaya çıkarmıştır. Bilginin faydacı bir saikle düşünülüp ele alınması, pratik işe yarar bilgi ile çıkarısız ve pratik olmayan bilgi biçimleri arasında gerilimleri ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan ekonomik genişlemeye yönelik pratik bilginin değer görmesi üniversite mecrasının her geçen gün daha fazla teknolojik-endüstriyel yapılarla

bütünleşmesine neden olurken aynı şekilde bu yapılara uygun olarak bilgi ve düşünce sistemlerin hegemonik hale gelmesi istenmektedir (Yılmaz, 2016).

1960'lar sonrası Avrupa ve ABD'de eğitim alanında yaşanan genişleme ve kitlesel katılım görece daha demokratik ve eşitlikçi bir ortamı yaratmıştı. Bu bakımdan üniversiteye katılımın genişlemesi bir bakıma toplumsal mücadelenin talep ettiği eşitlikçi hakların bir sonucunu yansıtmaktaydı³¹ (Allmer, 2017). 1960'lar yükseköğretimde sınıfsal mücadelenin olumlu bir yansıması olarak kitleselleşmeyi mümkün kılarken, 1980 sonrası yaşanan neoliberal politikalar yolu ile devletin kamusal hizmetten çekilmesi, iş piyasasında güvence ortamının yerini rekabet ortamına bırakmasına neden oldu. Rekabetçi bir toplum inşa etme adına bireyin güvencesi olan devletin sahneden çekilmesi bireyi güvencesiz bir yaşama mahkûm kılarken, hayata tutunma yolu olarak iktisadi değere dönüştürülebilecek becerilerin, pratik bilginin önemi daha da elzem hale geldi. Bu bakımdan pratik ve işe yarar bilginin değeri birey açısından hayatta tutunmanın anahtarı olarak düşünülmüştür. Güvencesiz bir hayata hapsedilen bireyin kurtuluş yolu olarak pratik ve işe yarar bilgiyi talep etmesi zaman içinde yükseköğretimin de kapitalizmle bütünleşmesini hızlandırdı. Yükseköğretimin kapitalizm olgusuyla bütünleşmesi "akademik kapitalizm" tartışmalarının fitilini ateşledi. Böylece akademinin 1990'lar sonrası kapitalizm ethosu ile kuşatılmasına yönelik raporlar ve akademik çalışmalar yayınlanmaya başlandı. İlk olarak, "akademik kapitalizm" eleştirisi. 1990'ların ortalarına geldiğinde, yorumcular üniversitedeki değişikliklerin sadece ekonomideki aşağı yönlü bir dönüşün, ekonomi güçlü olduğu için hava durumu gibi kendini düzeltecek geçici bir çukurun sonucu olmadığını fark ettiler. İlk rapor dalgası, Lawrence Soley'nin "akademinin kurumsal olarak devralınması" olarak adlandırdığı şeyi, biraz şokla gün ışığına çıkardı. Soley'nin *Leasing the Ivory Tower: The Corporate Takeover of Academia* (1995) adlı kitabı, üniversitelerin sunduğu kamu kaynaklarından yararlanan ve bağımsız araştırma pahasına ticari araştırmaları zorlayan işletmelere ilişkin bir dizi örnek olay

³¹ Burada önemle üzerinde durulması gereken bir husus yükseköğretimin genişlemesinin ortaya çıkardığı sonuçların kaybedenler ve kazananlar arasındaki uçurumu azalttığı ya da arttırdığıdır. Öyle görünmektedir ki neoliberal ekonomi politik düzen sermayenin yoğunlaşmasına olanak tanırken yükseköğretimin genişlemesine rağmen eşitsizlikleri derinleştirdiğine de tanık olmaktadır. Piyasa güçlerinin yükseköğretim üzerindeki etkisinin ve gücünün genişlemesiyle üniversitenin bir direnç ve mücadele alanı misyonunun azaltılarak sürekli bir faydacı örgütlenme hedefiyle dar bir çerçeveye hapsedilmesi yükseköğretimi aynı zamanda neoliberal ideolojinin mekanlarına dönüştürmüştür.

incelemesi sunuyor. Daha kapsamlı, bilimsel bir çalışmada, Sheila Slaughter ve Larry L. Leslie, özel işletmelerin üniversiteyi yeni yan araştırma ve geliştirme birimi olarak sömürgeleştirme şeklini detaylandırarak, bu yeni çalışma şeklini kitaplarının başlığında basitçe şöyle tanımladılar: Akademik Kapitalizm: Politika, Politikalar ve Girişimcilik Üniversitesi (1997). Jennifer Washburn's University Inc.: The Corporate Corruption of Higher Education'a (2005) kadar bu yorum damarı azalmadan devam etti ve en yaygın olanı. Genellikle üniversitelerin ticari dünyadan ayrı özel bir statüye sahip olması gerektiği şeklindeki geleneksel varsayımı benimser ve piyasalaştırmayı, şirketleşmeyi, ticarileşmeyi veya özelleştirmeyi çeşitli şekillerde eleştirir (Williams, 2006, s. 200). Yükseköğretimin kapitalizmin taleplerine uygun şekilde kendini yeniden yapılandırması “akademik kapitalizm” (Slaughter ve Rhoades, 2000, s. 74) olgusunu yarattı.

Akademik kapitalizm, fakülteler ve kurumlar tarafından dış kaynakları güvence altına almak için kullanılan çok çeşitli piyasa (örneğin, patentleme ve yan şirketler) ve piyasa benzeri (örneğin hibeler, üniversite-sanayi ortaklıkları ve öğrenim ücretleri) faaliyetleri ve kurumları ifade eder. Kamu finansmanının azalması nedeniyle dış finansman olarak üniversitenin piyasanın taleplerine yönelik örgütlenme sürecini tanımlar (Kauppinen, 2012, s. 545). “Akademik kapitalizm”, üniversitelerin eğitim, araştırma ve hizmetten dış gelirler elde etmek için giriştiği çok çeşitli piyasa ve piyasa benzeri faaliyetleri tanımlamak için kullanılan bir şemsiye terimdir. Bilimsel sözlüğe ilk olarak 1990'ların ortalarında araştırmacılar Sheila Slaughter, Larry Leslie ve Gary Rhoades tarafından tanımlanan bu terim, yükseköğretimde üniversiteler, fakülte araştırmaları, yurtlar, teknoparklar ve akademik öznelerin ticari girişimler ile kuşatılması ve kapitalist işletmeler gibi yönetilmesi anlamına gelmektedir Bu tür girişimler bir taraftan ticari şirketler ve girişimler ile desteklenirken diğer taraftan da kamu desteğiyle de teşvik edilmektedir (Slaughter ve Rhoades, 2000). Böylece kâr amacı güden şirket ve piyasa aklı ile devletin kamusal aklı birbiriyle örtüşmektedir. “Kâr amaçlı ve kâr amacı gütmeyen sektörler arasındaki sınırlar bulanıklaştıkça, devletler, onların yüksek öğretim kurumları ve özel sektör kuruluşları arasındaki ilişki değişmektedir” (Rhoades ve diğerleri, 2004, s. 318). Bu bakımdan devletin kamusal aklı kamu hizmetinden ziyade piyasa aklına hizmet edecek şekilde kendini kurgulamaktadır.

Bilgi ekonomisine yönelik üniversitelerden talep edilen (işe yarar) pratik bilginin 1990'lar sonrası küreselleşme mefhumuyla artış göstermesi bilgiye olan talebi küreselleşen sermayenin çıkarlarına yönelik genişletmiştir. 1990'lar sonrası Sovyet bloğunun çöküşü, akabinde yaşanan küreselleşme dalgası yükseköğretim politikalarına uluslararası bir çerçevede bakılmasına yol açmıştır. Yükseköğretimde uluslararasılaşma öğrenci ve araştırmacıların uluslararası değişim hareketliliğini, uluslararası iş birliği faaliyetlerini ve ulusal yükseköğretimin küresel rekabette karşılaştırmalı analizlerini meydana getirmiştir. “Ancak, 2000’li yıllardan itibaren daha belirleyici olan Dünya Bankası (2002), OECD (2008a, 2008b) ve Bologna Süreci raporlarının “küresel bilgi toplumu için yükseköğretim” mottosu ile küresel ölçekte yükseköğretimi yeniden şekillendirmek üzere hükümetlerin reform gündemlerine yön vermeleri oldu” (Kurtoğlu, 2019, s. 20). Küreselleşme ile piyasa ekonomisinin ve emeğin serbest dolaşımı nedeniyle yükseköğretim UNESCO, Birleşmiş Milletler, AB Komisyonu, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların öncelikli gündeminde oldu ve rekabet stratejisine dayanan öneriler, raporlar hazırlanarak küresel bilgi ekonomisi yaratılmaya çalışıldı. Neticede bilgi toplumu ve ekonomisine yönelik olarak üniversiteden artan talepler şöyle sıralanabilir:

- a. Daha fazla öğrenciye ve daha geniş bir yaş grubuna eğitim vermek, yani “yığınlaşmak” (massification),
- b. Hızla üretilen yeni bilgilerin ve oluşan yeni bilgi alanlarının tümünü kapsayacak şekilde programlarını genişletmek (academic expansion),
- c. Eğitimde, mezunların iş bulabilmesi, araştırmada ise bilginin yanı sıra uygulamaya yönelmek (relevance),
- d. Toplumla güçlü köprüler kurarak, bölgesel ve ulusal kalkınmaya daha fazla katkıda bulunmak,
- e. Paydaşlarına hesap verebilen, açık ve saydam yönetim modelleri geliştirmek (accountability),
- f. Tüm bu beklentileri, giderek görece olarak azalan kamusal kaynaklar ile karşılayabilmek (Tekeli, 2011, s. 212).

1.3.4.1. Küresel Bilgi Ekonomisi ve Bologna Bildirgesi

1980’lerde yaşanan gelişmelerin ardından 1991’de Sovyet bloğunun çöküşü sonucunda tek kutuplu bir dünyaya geçiş, bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişme 1990’larda sermayenin küreselleşmesini hızlandırdı. Yaşanan bu dönüşümler neticesinde yükseköğretim politikaları da uluslararası bir görünüm kazandı. Bilgi temelli bir büyümenin uluslararası kuruluşlar tarafından savunulması, eğitim politikaları üzerine yeni aktörlerin de söz sahibi olmasına neden oldu. Özellikle küresel ekonomiye eklenme noktasında uluslararası aktörler olarak Uluslararası Para Fonu (IMF), Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Dünya Bankası, çok uluslu şirketler ve yerel aktörlerin eğitim politikaları için hazırladıkları raporlar eğitim konusunda yeni karar verici aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ercan, 2011, s. 368). Hazırlanan raporlarda yükseköğretimde uygulanması istenen kiteselleşme, piyasalaşma, uluslararasılaşma, verimlilik-rekabet, üniversite-sanayi iş birliği, akreditasyon ve kalite güvencesi gibi süreçler küresel aktörlerin dayatması sonucu yükseköğretimde politika gündeminde ana konuları oluşturmuştur. İktisadi büyümenin merkezine beşerî sermayenin konulması sonucu, ekonomik gelişme adına üniversitelerde üretilen bilginin teknolojiyle bütünleşmesine yönelik eğitim politikaları karar verici erkler açısından sürekli gündemde tutulmuş ve küresel bilgi ekonomisinin talep ettiği rekabetçi anlayışa uygun eğitim politikaları devreye sokulmuştur (Kurtoğlu, 2019).³² Örneğin Avrupa’da ortak bir eğitim anlayışının sergilenmesi adına Avrupa Eğitim Bakanları Ortak Bildirgesi

³² Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da kapitalist ideoloji güdümlü büyük küresel yapılar tarafından eğitim alanının kuşatılmasıdır. Örneğin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)’nin periyodik olarak üç yılda bir düzenlediği PISA sınavlarının türü ve içeriği küresel kuruluşların eğitimi sermaye odaklı dönüşüme tabi tutmasına önemli bir örnek teşkil etmektedir. PISA tarafında yapılan matematik ve fen bilimleri okuryazarlığı, okuma becerileri sınavlarının hedefi dünya ekonomisine entegre olabilecek teknolojik gelişmelere katkı sağlayacak rekabet aklının gelişmesini amaçlamaktadır. Bu sınavlar örtük bir ideolojik çerçeveye gençlerin hangi alanlarda yeteneklerini geliştirmeleri gerektiğini telkin etmektedir. PISA sınavlarının toplum bilimleri, tarih, doğa, sanat gibi alanlara yer vermemesi PISA’nın ideolojik ajandasını ortaya koymaktadır. Bunun yanında daha demokratik bir dünya tahayyülü adına demokratik bilince sahip olma, çevreye ve doğaya duyarlı bireylerin yetiştirilmesi kaygısının yaşanmaması piyasa ekonomisinin hedeflerine yönelik eğitimin kuşatıldığını göstermektedir. “Eonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) genel sekreteri Donald J. Johnston, Pisa 2003 (*Program for international student assessment - Uluslararası öğrenci yerleştirme programı*) anketinin, 2004 yılı sonunda yayınlanacak olan sonuçlarını öne aldığı yeni bir yazısında iş olanakları yaratılması için uluslararası rekabet, bilişsel ekonominin yeni teknoloji ve daha geniş ihtiyaçlar talebiyle gittikçe daha çok eşleştirilen eğitim ve formasyon sistemlerinin çok tedavilerle iyileştirilmesi gerektiğini savunur” (Marazzi, 2014, s. 77). PISA’nın bu ideolojik çerçevesi kamusal eğitimi değersiz, demode olarak ele alırken, piyasa dostu bir anlayışın örtük aracına dönüşmektedir. Bu tür piyasa güdümlü anlayış eğitimi sosyal bir hak olmaktan da çıkararak kazanılmış sosyal haklar karşısında devletin sosyal sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

1999'da yayınlanmış ve "Bilgi Avrupası" (Corbett, 2021) yaratılması adına aşağıdaki kararlar alınmıştır:

- a. Karşılaştırılabilir ve kıyaslanabilir diploma ve derece sistemlerinin başlatılması.
- b. Ön lisans, lisans olmak üzere iki aşama üzerine kurulu bir öğretim sisteminin uyarlanması.
- c. Avrupa Kredi Transfer Sisteminde olduğu gibi, en yaygın öğrenci hareketliliğinin geliştirilmesi anlamına gelen bir kredi sisteminin kurulması.
- d. Öğrenciler ve öğretim elemanları arasında dolaşımın desteklenmesi ve niteliklerin karşılıklı tanınması için engellerin kaldırılması.
- e. Akademik kalite kontrol alanında Avrupa iş birliği.

Eğitim ve araştırmanın özellikle müfredat geliştirme, kurumlar arası iş birliği, dolaşım projeleri ve tamamlanan programların yükseköğretimde gerekli "Avrupa boyutunun" desteklenmesi. (Bologna Bildirgesi- Avrupa Eğitim Bakanları Ortak Bildirgesi. 19 Temmuz 1999) (Özgün, 2011, s. 394). Takip eden yıllarda Bologna, Prag, Berlin, Bergen, Londra, Löven, Budapeşte-Viyana, Bükreş, Erivan, Paris ve Roma'da yapılan Bakanlar Konferanslarında bildireler yayımlanmış ve üniversite reform başlıklarına sosyal boyut, yaşamboyu öğrenme, istihdam edilebilirlik, yeterlilikler çerçevesi, kalite güvencesi ile öğrenme ve öğretimde uyum ve kalite gibi yeni kavramlar eklenmiştir (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 345). Bu eğitim reformlarının arkasındaki iddia hem ülkeler arasında hareketliliği hem de işgücü piyasası ihtiyaçlarını karşılamak için aktarılabilir yeterliliklerin standardizasyonunu teşvik etmektir. Bu politika stratejisi, disiplin, liderlik, iletişim, inovasyon, rekabet gibi becerileri öğretmeyi hedeflerken, diyalog, eleştirel düşünme gibi boyutların da ihmal edilmesine neden oldu (Guzmán-Valenzuela, 2016, s. 671). Neoliberal politikalar ve küreselleşmeyle beraber emek gücünün niteliğinin piyasada talep edilen şartlara uygun şekilde kontrol ve yönetimi adına kültürel süreçlerle beraber eğitsel süreçler de sermayenin güdümüne tabi tutuldu. Hümanist değerleri zenginleştirmek, demokratik, katılımcı ve sorumlu bir yurttaş olarak bireyin toplumsal niteliğini öne çıkarmak yerine, iş yaşamının verimini arttırmak ve daha çok üretmek için emek gücünün yaşam boyu öğrenmesi gerektiği telkin edilmiş ve bu yönde politikalar

yürürlüğe sokularak insanın salt insan olma önceliği yerine üretim ve kazanç elde etme hedefi ön plana çıkarılmıştır (Okçabol, 2013, s. 102).

Ekonomik bakış açısına göre küreselleşme sonucu yükseköğretimde talep edilen dönüşüm, zenginleşme ve istihdam alanına büyük yenilikler getirecektir. Kısaca küreselleşme evrensel bir refah sağlayacak ve bu evrensel refahın oluşturulması küresel ortak politikaların hayata geçirilmesi ile oluşacaktır. Ancak küreselleşmenin neoliberal politikalar ile eş güdümlü hareket etmesi öne sürülen küresel refah idealini geçersiz kıldığı söylenmektedir. “Amaral’ın da (2004: 82) vurguladığı üzere neoliberal kürese! piyasa ütopyası ufku dünya refahını artırma yolunda evrensel bir eylemi teşvik etmek yerine zengin ve yoksul arasındaki uçurumun daha da artmasına yol açmış ve saf piyasa ekonomisini kovalamanın etkileri dışlama ve eşitsizliğe dayalı bir değer sisteminin oluşmasına sebep olmuştur” (Özgün, 2011, s. 390).

Küreselleşmiş dünyada ulus devlet niteliğinin aşınmasıyla geleneksel homojen içe kapalı kimliklerin inşası yerine üniversite günümüzde “...küreselleşen dünyanın çok kimlikli (kozmopolit), dışa ve çeşitliliğe açık yurttaşlarını yetiştirmek haline dönüştürmektedir. Üniversite kültürün uluslararasılaşmasının en önemli aktörlerinden biri haline gelmektedir” (Tekeli, 2003, s. 126). Üniversite eğitiminin küreselleşmesiyle birlikte öğretimde kalite denetimi baskısı artmaktadır. Üniversiteler arasında kalite farklılıkları çok artarsa öğretimde küreselleşmenin işlerliğinden söz edilemeyeceğinden küreselleşmeyle birlikte üniversitelerde kalite denetimi yapan uluslararası kuruluşlar gelişmeye başlamıştır. Küreselleşmeyle kalite arasında yakın ilişki oluşmuştur (Tekeli, 2011, s. 144). Küreselleşme ile sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı yükseköğretim alanında küresel bir kültürün taleplerine uygun bir eğitim modeli talep etmektedir. Küresel bir kültür nihayetinde küresel bir dil ve formasyonu zorunlu hale getirdiğinden eğitim alanında da küresel ortak bir müfredat anlayışının sergilenmesine yol açmıştır. Sermayenin küreselleşmesi uluslararası kuruluşlar ve şirketler açısından eğitim politikalarının standart bir görünüm kazanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. “Çünkü sermaye uluslararasılaştıkça artık yatırımlarını sadece kendi ulusal sınırları içinde değil, dünyadaki en karlı bölge neresiyse orada yapmak isteyecektir. Bunun sonucu olarak yatırım yaptığı her yerde çalıştırabileceği hazır bir nitelikli işgücü olmasını isteyecektir”

(Uzunyayla ve Ercan, 2011, s. 213). Sermayenin uluslararası dolaşımının kolaylaşmasına yönelik dünyanın her yerinde pazarın taleplerini yerine getirecek nitelikli iş gücünün yaratılması bu vesileyle eğitim yoluyla olacaktır. Eğitimin tüm dünyada aynı standartlara haiz olması için de devreye uluslararası standardizasyon kuruluşları girecektir.

1.3.4.2. Türkiye’de Bologna Süreci

Bilindiği gibi Bologna Süreci ortak bir Avrupa kültürü fikri temeline dayanan ve Avrupa’yı dünyanın en yarışmacı bilgiye dayalı gücü yapmak için başlatılmış, katılımın gönüllü olduğu bir süreçtir (Bingöl, 2012, s. 67). 1990’larda başlayan küreselleşme dalgasıyla sermayenin de küreselleşmeye doğru genişlemesi eğitimde pragmatik yaklaşımı güçlendirdi. Bu dönüşüme kayıtsız kalmayan Türkiye yükseköğretim sistemi de küresel standartlara uygun, piyasanın taleplerine cevap verebilecek yeni modeller arayışına girdi. Bu arayışı ülkemizde ilk dile getiren girişim 1990 yılında düzenlenen 1. Bilim Teknoloji Şurası’nda düzenlenen çalıştayda ortaya konulmuştur. Çalıştayda yükseköğretim alanı için aşağıdaki şu kararlar alınmıştır:

-“Üniversite-endüstri işbirliği konusunda devlet katalizör görevi yapmalıdır.” daha sonra devletin katalizör olarak yaratması gereken çerçeve ile ilişkili olarak;

-“Üniversitelerdeki öğretim üyelerinin sanayiye, sanayideki uzmanların üniversitelere rahatlıkla geçebilmeleri sağlanmalıdır,”

-“Üniversitelerin müfredat programlarında sanayinin ihtiyaçlarına cevap verecek değişiklikler yapılmalıdır.”

-“Bilim ve teknoloji öncelikleri, sektör bazında belirlenmelidir.”

-“Üniversiteler endüstriye işletme ve tasarruf projeleri ile yardım etmelidir.”

-“Üniversitelerde bulunan araştırma uygulama merkezlerinin sanayi ile birlikte yürütülmesi gerekir. Bu merkezlerin yetkili yürütme kurullarında sanayicilerde yer almalıdır ve finansmanına katılmalıdır. Sanayiciler cirolarının örneğinin % 0.1’ini bu merkezlere verebilir. Bu durumda finansman sorunu çözüleceğinden ve neyin araştırılacağı konusunda sanayiciler de söz sahibi olacağından uygulamaya dönük araştırmalar yapma şansı artacaktır”

-“Sanayi ile üniversiteleri bir araya getirecek müesseselerin kurulması teşvik edilmelidir (demekler, vakıflar gibi).”

- “Üniversitelerin endüstriye kaliteli eleman yetiştirmesi hususunda en önemli problem öğretim üyesi sıkıntısıdır” (TÜBİTAK,1990) (Ercan, 1998, s. 87-88).

Yükseköğretimin sermayeyle birleşmesine yönelik alınan bu kararlar yükseköğretimin toplumsal işlevinden uzaklaştırılarak piyasa işlevine dönüşmesinin önünü açan ilk girişim olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm neticede eğitim mecrasının tüm aşamalarının faydacı güç ilişkilerinin hizmetine sokulması anlamına gelmektedir. Eğitimin, sermayenin egemenliği altına girmesine yönelik yukarıda alınan neoliberal politika önerileri eleştirel ve bütünsel düşünceyi sergileyen bilgi biçimlerinin de eğitim sisteminden dışlanması önünü açmıştır.

1990’da yapılan 1. Bilim Teknoloji Şurası’ndan sonra YÖK’ün bu doğrultuda yapılandırılmasına gidildi ve “1995 yılında YÖK yönetimine gelen yeni bir ekip Türk üniversitelerini yükselen burjuvazinin ihtiyaçlarına uydurma ve birçok özel üniversiteyle büyüyen Türk üniversite sistemine ABD modelini egemen kılma misyonuyla” (Timur, 2000, s. 351) uyumlu kararlar alınmaya başlandı. 1995 yılında YÖK’ün başkanlığına getirilen Kemal Gürüz, piyasa dostu üniversite modelini uygulamaya yönelik Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)’ın desteğiyle bir rapor hazırladı. Bu rapor küresel bilgi ekonomisine eklenmeyi hedefleyen, üniversiteyi piyasaya ve endüstriyle iş birliğine sevk eden bir rapor içermektedir. O günün koşullarına yönelik YÖK Başkanı Kemal Gürüz şunları dile getirmektedir:

“Günümüz üniversiteleri artık faaliyet alanlarını sadece kendi mensuplarının değer yargılarına göre tespit etmekten ziyade, faaliyetlerin türlerini ve alanlarını toplumun gereksinim ve beklentileri ile kendilerine tahsis edilen kaynaklara göre belirleyen kurumlardır. Dolayısıyla, çağdaş üniversite, toplumun her kesimi ile bütünleşmiş, faaliyetleri bakımından topluma karşı olan sorumluluğunu ne ölçüde yerine getirdiği denetlenen ve faaliyetleri toplum tarafından yönlendirilen, sahip olduğu her türlü tesis, teçhizat, bilgi birikimi ve insan gücünü girişimci bir zihniyetle değerlendirerek ek mali kaynak yaratan, modern işletmecilik teknikleri ile yönetilen fevkalade karmaşık yapıya sahip bir kurumdur (Erdem, 2006, s. 310).

Türkiye’de ve Dünya’da Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji başlığını taşıyan rapor, açıkça küreselleşme çağında Türkiye’deki üniversiteleri neoliberal erklere göre yeniden kurgulamak ve üniversiteleri bir “şirket” mantığıyla yönetmek hedefiyle hazırlanmıştır. “Yazarlara göre çağdaş üniversite "modern işletmecilik teknikleri ile yönetilen bir kurum" (s. 1 46)³³ olarak düşünülmelidir ve "pazar ekonomisine", "arz ve talep koşullarına" uymak zorundadır. Yetiştirilecek öğrenci tipi açısından ise "bilgi toplumu ve küreselleşme sürecinin gerektirdiği insan gücü profili" gündemdedir (s. 29). Bu konuda yazarlarımız, temel felsefelerini "bilgi ve bilgili insanların kaynağı olan üniversite ve araştırma merkezlerine ileri ve *özellikli üretim faktörleri* adını veren" küreselleşme teorisini M. E. Porter'e dayandırıyorlar (s. 31)” (Timur, 2000, s. 354). TÜSİAD raporu, temel yaklaşımıyla çelişki göstermeyen şekilde, üniversitelerin finansmanı noktasında da neoliberal politikaya yer vermekte ve paralı eğitimin daha demokratik bir ortam sağlayacağı hususunda bilgiler içermektedir.

YÖK Başkanı Kemal Gürüz ile başlayan neoliberal bir yükseköğretim alanını yaratma çabası piyasa erkleri tarafından da desteklenince Türkiye’nin Bologna sürecine dahil olmasını hızlandırdı. Yerel ve küresel ölçekte neoliberal ekonomi politik genişlemeye eklenmesi noktasında üniversiteleri ortak bir eğitim ve müfredat havuzuna uyumlaştırmayı hedefleyen Bologna sürecine Türkiye 2001 yılında tam üye olmuştur ve bu üyeliği aktif olarak sürmektedir.

“Bologna süreciyle geliştirilen araçlar olan Kalite Güvencesi Standartları ve Yönergeleri (ESG), Avrupa Kredi Transfer ve Biriktirme Sistemi (ECTS), Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi (EQF) ve Diploma Eki alanlarında, Türk yükseköğretim kurumları oldukça yoğun çalışmıştır. Yükseköğretim alanındaki faaliyetlerin başarıyla yürütüldüğünü gösteren ve Avrupa Komisyonu tarafından verilen AKTS Etiketleri ve Diploma Eki Etiketleri ödülleri Türkiye’de birçok üniversite tarafından alınmıştır” (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 345).

Bologna sürecinin kriterlerini yerine getirmeye yönelik “Türkiye’de yükseköğretim, alanındaki yapısal değişiklikler Bologna sürecinin istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmekte, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği (2003), Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği (2005) gibi pek çok yasa! ve kurumsal

³³ Prof. Dr. Kemal Gürüz, Erdoğan Şuhubi, A. M. Celal Şengör, Kazım Türker, Ersin Yurtsever, Türkiye’de ve Dünyada Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji, TÜSİAD, 1994.

düzenleme bu süreç doğrultusunda yerine getirilmektedir” (Özgün, 2011, s. 406). Bologna süreci yükselen Amerikan üniversite hegemonyasına karşı oluşturulmak istenen Avrupa Bilgi Ekonomisini yaratmaya yönelik atılmış bir adımdır. Bu bakımdan Bologna süreci ile kısaca aşağıdakiler hedeflenmektedir:

- a. Küresel rekabette Avrupa’yı bilim ve teknoloji ile destekleyerek avantajlı konuma çekecek bir üniversite sistemi oluşturmak,
- b. Yükseköğretimin küresel bir piyasa haline getirilmesi için gerekli koşulların hazırlanması,
- c. Kamu hizmeti olarak gerçekleştirilen yükseköğretimin özelleştirilerek kamu mâliyesinde olagelenden farklı bir tahsis sağlanması (Dönmez, 2011, s. 34).

Bologna süreci ile eğitimin paralı hale getirilmesi ve rekabetin teşvik edilmesi Türkiye yükseköğretim alanında öğretim üyesi istihdamının da dönüşüme uğramasına yol açmıştır. Özel/vakıf üniversiteleri zaman içinde öğretim üyesi çalışanını azaltmış, geçici kısmi çalışma düzeni getirerek akademik emeğin de taşeronlaşmasına neden olmuştur (Önen, 2015, s. 200). Üniversitelerde yaşanan ticarileşme eğilimleri öğretim elemanlarını bir yandan kendi bilimsel gelişmelerini piyasanın pratik ihtiyaçlarına bağlarken, diğer yandan esas sorumlulukları olan öğrenciler için gerekli vakit ayırmama ya da öğrencilere bilimsel alanda gözlemlenen gelişmeleri yeteri kadar verememe gibi bir sonuca neden olmuştur (Ercan, 1998, s. 107). Bunun yanında küresel sermayeye eklemleme noktasında üniversitelerde endüstriyel alana katkıda bulunmak adına mühendislik alanları gözde bölümler olarak tasarlanıp “pratiğe yönelik” teknolojik bilgilerin üretilmesi için hükümetler ve sanayi tarafından teşvik görürken sosyal bilimlerin değerden düşürülerek sermayeye karşı eleştiriler getirmesi engellenmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle siyasi erkler “yüksek öğrenimi, muhalefet ve siyasi seferberlik yeri olarak değil, özel bir mal üreten bir işletme olarak görmektedir” (Woodman, 2016, s. 41).

1.3.5. Araştırma Üniversitesinden Girişimci Üniversite Doğru

Modern üniversite anlayışında üniversiteye biçilen temel amaç, liberal demokrasiyi oluşturmaya ve sürdürmeye yönelik çalışmalar yapmak olsa da liberal demokrasiyi sürdürebilir kılma ve meşrulaştırma çabası doğrultusunda üniversite ve bilimin toplumu

aydınlatma, toplum yararına bilim yapma ve bilgi üretme işlevi, görelî olarak mevcuttu (Erbaş, 2016, s. 101). Bilim, herhangi bir mit veya gelenek üzerine inşa edilmiş olmayan, meşruiyetini kendisi dışındaki herhangi bir ilkedен almayan, dolayısıyla ileri sürdüğü geçerlilik iddialarını yine kendisine dayanarak haklılaştırabilen bir akıl anlayışının, yani bizzat Aydınlanma'nın kurumsallaşması anlamına geliyordu (Tekin, 2003, s. 147). Humboldtçu gelenek ile başlayan modern üniversite döneminde üniversite misyonu kardinal Newman'ın "kendi kendisinin amacı olarak bilgi" (Pelikan, 2015, s. 105) saikiyle konumlanmıştı. Bu dönemde bilimsel bilginin bir yarar gütmeyen evrensellik ilkesiyle hareket etmesinin temel hedefi "bilginin peşinden koşmak bilgiyi açığa çıkarmak ve insan yaşamını zenginleştirmek" (Pelikan, 2015, s. 190) olarak ele alınmaktaydı. Bu bakımdan bilgi araştırma yolu ile ilerleyecek ve eğitim yolu ile de toplumla paylaşılarak yaygınlaşacaktı. Dolayısıyla modern üniversite döneminde üniversitenin temel hedefi üç aşamadan oluşmaktaydı. Bunlar, "akademik soruşturmaya bilginin ilerletilmesi; profesyonel eğitim de dâhil olmak üzere eğitim vasıtasıyla bilginin genişletilmesi ve yorumlanması ve nihayet akademik yayınlarla da bilginin yayılmasıdır" (Pelikan, 2015, s. 151-152). Modern dönemin üniversite anlayışını sergileyen bu temel hedefler üçüncü kuşak üniversite ideali ile dönüşüm geçirerek yükseköğretimde çok boyutlu anlayışın yerleşmesine neden olmuştur. Modern dönemde araştırma odaklı Alman anlayışını sergileyen yükseköğretim geleneği araştırma ve eğitim temelli saikle ilerlerken araştırma alanı herhangi bir çıkar amacı taşımadan hakikat odaklı bir yükseköğretim felsefesini içinde barındırmaktaydı. Kısaca araştırmanın amacı hakikatin tüm yönleriyle ortaya çıkarılmasında yatmaktaydı. Derida'nın ifadesiyle modern üniversite anlayışı şu şekilde düşünülmekteydi: "Üniversite *hakikati söylemek için*, yargı vermek ve terimin en titiz anlamıyla eleştirmek yani doğru ile yanlış arasında ayırım yapmak ve karar vermek için oradadır ve aynı zamanda adil olan ile olmayan, ahlaki olan ve olmayan arasında karar verme hakkına da sahip olduğunda ise bu akıl ve yargı verme özgürlüğü de ima edildiği ölçüdedir" (2017, s. 34-35). Diğer taraftan Avrupa'da üniversitenin kuruluşundan itibaren Greko-Romen fikrini taşıyan özgür sanatlar olarak bilinen "artes liberales" anlayışı benimsenmiş ve üniversite eğitimi insanın özgürlükle olan ilişkisi üzerinden düşünülmüştü (Günay, 2019, s. 39). Alman idealist felsefesini içinde barındıran bu anlayış yükseköğretilimi mesleki ya da teknik eğitimin dışında konumlandırıyor ve Liberal John Stuart Mill'in de tespitiyle üniversiteyi uygarlığın

motoru olarak görüyordu:

Bir üniversitenin ulusal eğitimdeki özel işlevi, oldukça iyi anlaşılmıştır. En azından, bir üniversitenin ne olmadığı konusunda oldukça geniş tabanlı bir uzlaşma bulunmaktadır. Burası, bir mesleki eğitim yeri değildir. Üniversite, insanlara belli başlı iş kollarında geçimlerini kazanabilmeleri için gerekli olan bilgileri öğretmeyi amaç edinmez. Üniversitelerin amacı, becerikli avukatlar, hekimler ya da mühendisler ortaya çıkarmak değildir, yetenekli ve kültürlü insanlar ortaya çıkarmaktır. Evet, meslek öğrenimi için kamu kurumlarının bulunması pek yerinde olur. Hukuk ve tıp okullarının bulunması çok iyidir. Mühendisliğe ve endüstriyel sanatlara yönelik okullar olsaydı çok iyi olurdu. Bu tür okulların bulunduğu ülkeler, öteki ülkelerden büyük ölçüde daha iyi durumdadır. Kurallara uygun bir biçimde eğitime adanmış söylenen kurumların aynı yörede bulunmaları ve aynı genel denetim ve gözetimin altında olmalarının yararı ile ilgili pek çok söz söylenebilir. Ancak bunlar, uygarlığın ve onun değerinin altında yatan, her kuşağın bir sonraki kuşağa borçlu olduğu şeyin bir parçası değildir (Mill, 2021, s. 35)

Yükseköğretimin idealist felsefede özgürlük, uygarlık bağlamıyla düşünülmesi üniversite mecrasının “özgür spekülasyon yeri” (Mill, 2021, s. 84) olarak kurumsallaşmasını sağlamış, bireysel aklın ve düşüncenin cesurca kendini sergilemesine olanak vererek hakikate çok boyutlu yaklaşmanın önünü açmıştı. Kısaca “üniversite, düşüncelerin birbirlerinin yanında hayat bulduğu, düşünmenin kimlik yahut birlik olmaksızın ortak bir süreç teşkil ettiği” (Readings, 2020, s. 196) yerler olarak kendini modern dönemde kabul ettirmişti. Böylece üniversitenin modern dönemde işlevi öğretim ve araştırmayla beraber üretilen bilginin topluma yaygınlaştırılmasıyla aklın yetiştirilmesi hedeflenerek akıl merkezli bir toplumun inşa edilmesi tasarlanmıştı. Modern üniversitenin bilgiyle olan ilişkisinin aksine 1970 sonrası üniversiteleri kapitalizmle bütünleştirme, üniversitede oluşturulan bilgi alanlarını piyasanın taleplerine göre belirleme anlayışının yaygınlaşması ile üniversitenin geleneksel araştırma misyonundan uzaklaştırılarak birikim değeri yaratan “girişimci üniversite” modeline dönüştüğüne tanık olmaktadır.³⁴

³⁴ “Eğitimin metalaştırılarak piyasa sürecine bağlanması, eğitime ilişkin en temel özellik olan, eğitimin özgürleştirici içeriğini boşaltması eleştirilerek, eğitimin özgürleştirici dinamiğini yaşama geçirecek yeni uygulamaların başlatılması gerekiyor. Bu yöndeki temel vurgu, özgürleşmenin ilk elde eğitim ortamı/kurumu içinde sağlanması ve buradan hareketle eğitimin toplumsal boyum da göz önüne alarak eğitimin toplumsal anlamda eleştirel bir işlev yüklenmesini sağlayacak bir dinamizm kazanması gerekiyor” (Ercan, 1998, s. 50). Üretici pazar güçlerinin eğitim politikalarını kontrol etme, yönetme ve içeriğini yönlendirmede siyasal erkler üzerinde etkin olması ve siyasal erkler içinde kendilerini konumlandırması, eğitimin özgürleştirici yönüne ket vurmuş, eğitim daha çok öznelere pazar mantığının taleplerini yerine getirecek mekanik sürece indirgenmiştir. *Detaylı bilgi için bkz. Freire, Paulo, (2016), Ezilenlerin Pedagojisi, Çev. Dilek Hattatoğlu, Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul - Freire, Paulo, (2014), Yüreğin Pedagojisi, Çev. Özgür Orhangazi, Ütopya Yayınları, Ankara. Freire, P., Macedo, D., (1998). Okuryazarlık, Çev. Serap Ayhan, İmge Yayınları, Ankara - Giroux, Henry A., (2008), Eleştirel Pedagojinin*

İlk defa Henry Etzkowitz tarafından ortaya atılan “girişimci üniversite” kavramı yeni üniversite örgütlenmesinde oldukça önemli rol oynamaktadır (Erdil ve diğerleri, 2/13, s. 107). “Girişimci üniversite modeli üniversitelerin rekabetçi piyasaya bir yandan girişimcilik kültürüne sahip bireyleri kazandırmaya yönelik öğretim faaliyetlerini sürdüren, diğer yandan ise doğrudan girişimci rolünde piyasada yer alan yeni tür bir üniversite yapılanmasını ifade etmektedir” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 38). Bu yeni örgütlenme sürecinde değişim geçiren birçok faktör bulunmaktadır. Salt bilginin üretimi yerine, pratik hedeflere yarayacak bilgi üretimi istenmektedir. Bu açıdan bilgi ekonomik değerle ölçülmekte, üniversiteye işletme kimliği transfer edilerek girişimci vasfa sahip öğrenciler yetiştirilmek hedeflenmektedir. Bunun yanında, “üniversitede eğitim, araştırma, proje, üretim ve iletişim dili olarak İngilizcenin kullanımı; rektörlük, fakülte, bölüm şeklindeki geleneksel üniversite yapılanmasının tamamlayıcı ve destekleyici alternatif ve paralel organizasyon ve işlevsel yapılanmalar ile yeni bir yönetim modelinin ortaya çıkması ve dış paydaşların fikirlerinin süreçlerde yer alması (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 347) 3. Nesil üniversite olarak dile getirilen girişimci üniversitenin ayırıcı karakterini sergilemektedir. “Yeni nesil üniversite yaklaşımında, üniversitenin, firmaların, kamu sektörünün, Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’ların araştırma ve uygulama birimi gibi çalışması öngörülmektedir. Bugünkü elektronik ve teknolojik gelişmelerin dijital üniversite olarak nitelenebilecek yeni nesil üniversiteye imkân verdiği söylenebilir” (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 348). Yeni nesil olarak tarif edilen girişimci üniversite işletmelerin pragmatik dili üzerinden endüstri 4.0, endüstri 5.0 tanımlamaları üzerinden üniversite 4.0, üniversite 5.0 gibi ifadelerle de dile getirilmektedir. “Bir zamanlar fabrika neyse şimdi de üniversite” (Raunig, 2016, s. 38) aynı şekilde anılmaktadır. Neticede girişimci üniversite modelinde araştırma, eğitim ve endüstri iç içe tasarlanmakta ve üniversite bileşenleri heterojenlik göstererek piyasayı, STK’ları ve kamu kuruluşlarını içinde barındırmaktadır. Bu nedenle üniversite bünyesinde Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) birimleri, araştırma ve proje merkezleri bulundurulurken hem öğrencilere hem de girişimci katılımcılara piyasanın ihtiyaç duyduğu uzmanlaşma yetisi kazandırabilecektir. Bu bakımdan girişimci üniversite tasarımı aşağıdaki nitelikleri taşıyacaktır:

(i) Üniversitedeki eğitim-öğretimde beceri yönelimli olma ve mesleki yeterlik kazandırmaya öncelik verme; (ii) Öğrenen merkezli olma; (iii) Karar alma, uygulama ve gözden geçirme süreçlerinde, başta sanayici kesimi, öğrenciler ve mezunlar olmak üzere paydaşların aktif katılımını sağlama; (iv) İş başında öğrenme esasına dayanma; (v) Üniversitenin sanayi ile işbirliği temelinde patent, faydalı model, endüstriyel tasarım, marka geliştirme kapasitesi ile telif kapasitesinin geliştirilmesi için mekanizmalar kurma ve bunları etkin işletme; (vi) Ekonomik katkı ve ticarileşmeyi hedefleyerek, fikri mülkiyet kapasitesi, araştırma yetkinliği ile girişimciliği ve yenilik yapmayı, üniversite faaliyetlerinin ana eksenleri olarak kurgulama; (vii) Üniversitedeki bilgi üretiminin proje ve araştırma tabanlı olmasını ve üretilen bilginin uygulamaya ve ticarileşmeye imkân vermesini Üniversitenin araştırma ve yayın felsefesinin temeli olarak benimseme; (viii) Öğrencilerin sosyal sorumluluğu ve kültürel farkındalığı yüksek bireyler olarak mezun olmalarını hedefleme; (ix) Üniversitenin tüm yeterliliklerinin, yeterlilikler ulusal veri tabanında yer almasını sağlama. (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 350-351).

Talep edilen mesleki bilgiyle beraber üniversitelerde başat olan eğitim dili görece mesleki-teknik dile bürünerek "...eğitimcilerin "kalite yönetimi ve geliştirme" rejimi içerisinde "ürün dağıtımını yaptığı", "teslimatı gerçekleştirdiği" ve "müşterilerin öğrenmesini kolaylaştırdığı", öğrencilerin "müşteriler" olup seç ve karıştır temelinde "modüller" seçtiği ve üniversitelerde "beceri gelişiminin" eleştirel düşünmenin gelişiminin gerilemesini giderek artırdığı piyasa dili ile yer değiştirmiştir" (Hill, 2016, s. 188). Devletin ve piyasanın baskısı altında üniversitelerin geçirdiği piyasacı dönüşüm ile geleneksel üniversite ve akademik anlayışın yerine uzman araştırmacı ve girişimci üniversite aklının egemen olduğu, piyasanın araştırma alanlarının yönünü belirlediği, faydacı anlayışı sergileyen, projecilik³⁵ fikrinin yaygınlaştığı, müfredatların endüstrinin taleplerine göre belirlendiği, bilgi sorunsalının özgürlük ve demokrasi etrafında örülmesi gerektiği düşünülen geleneksel kültürün yerine piyasa koşullarına göre bilgi üretme ve piyasa koşullarına göre öğrenci yetiştirme misyonu üzerine kurulan yeni baskıcı düzenlemeler. "...bilimsel bilginin gelecek kuşaklardaki potansiyel taşıyıcı ve üreticileri ve insan-öznelere kurulu bir siyasal toplumun yurttaşları olarak düşünülen öğrencilerin müşterileşmesi gibi dönüşümleri sözünü ettiğimiz değişimin yaşamımızdaki yansımaları olarak görmek gerekir" (Yıldırım, 2016, s. 331). Raunig'e göre üniversitenin bir fabrika dönüştürülmesi başlangıçta birbirinden farklı olan öğrencileri tek tipleştirerek Pazar

³⁵ Amaçları araçsal kategoriye indirgeyen projecilik anlayışı hem akademik personelin hem de kurumsal düzlemde üniversitenin mali kaynaklarını arttırmaya yönelik iş fikirlerinin yaratıldığı yeni fon kaynakları olarak düşünülmektedir. Projecilik fikri geleneksel entelektüel bilgin (scholar) tipine karşı da bir meydan okumayı içerir. Buna karşın meziyeti yöntem ve katı uzmanlaşma (*research expert*) olan piyasa tarafından talep edilen araştırma projelerinde bolca yer alan hem kendisi hem de çalıştığı üniversite için fazladan maddi gelir sağlamayı hedefleyen, bu tür girişimleri sorgulamadan hakikat olarak ele alan yeni bir akademik çalışma rejiminin genel karakteristiği olarak düşünülmektedir.

koşullarında sömürüye hazırlamaktadır. “Bilginin metalaşmasının günümüzde daha da gelişmiş koşulları ve üniversitelerin hizaya sokulması, homojenleştirilmesi ve piyasa ekseninde ekonomikleştirilmesi ışığında, fabrika olarak üniversite metaforu bugün şüphesiz her zamankinden daha uygun görünüyor” (Raunig, 2016, s. 33).

Girişimci üniversite modelinin hegemonik hale getirilmesi çabasına yönelik bu süreçten “kimin kazançlı çıktığını” (Apple, 2012, s. 10) sormak da önemli hale gelmektedir. Esasında piyasacı girişimci kültürün üniversitelere yerleştirilmesi sonucu ticarileşen üniversite anlayışının birçok yönüyle sermaye açısından birikim elde etmenin cazip mekânı haline geldiği söylenebilir.³⁶ Girişimci üniversite anlayışıyla beraber üniversitelerin sermayeye karşı güçlü eleştiriler üretmesinin de önüne geçilmekte, sistem ideolojisine sadakat üreten ve yayan bir mekân oluşturulmaktadır. Bu yapılandırma sadece örgütlenme yapısıyla disipline edilmemekte aynı zamanda müfredat yapılandırılmasında da kendini göstererek üniversitenin merkez kapitalizmin ekonomi politikasına eleştiri getirmesini ve yeni arayışlar sunmasını engelleyerek yaşanan sorunlara karşı yabancılaşma ve duyarsızlaşma da yaratmaktadır (Önder, 2011, s. 193).

1.3.5.1. Girişimci Üniversite Modeline Farklı Yaklaşımlar

Yükseköğretim kurumları, yerel, bölgesel ve ulusal kalkınmada kilit bir rol üstlenmektedir. Çünkü bu kurumlar, ülkelerin sosyo-ekonomik, bilimsel ve kültürel birikimlerinin artırılması ve toplumsal gelişmenin sağlanması için gerekli bilginin üretildiği ve yaygınlaştırıldığı ana arterlerdir (Şenay ve diğerleri, 2020, s. 2). Küresel piyasaya entegrasyon sürecinde üniversite varlığı girişimcilik ruhu üzerinde yeni bir kavramsallaştırmayla ele alınır. Girişimcilik kültürünün yükseköğretime eklemlenmesi özelleşme olarak ifade edilen piyasalaşma ideolojisinin genişlemesine işaret etmektedir. “Burada söz konusu olan, yalnızca devletten piyasaya devredilen bir kurumsal mülkiyet

³⁶ Üniversitelerde ticarileşme eğilimleri bir yandan üniversitenin hizmet alımlarıyla diğer yandan ise üretim faaliyetleriyle ilişkili olarak iki düzlemde gerçekleşmektedir. Üniversitenin rutin işleri olarak görülen, kantin, yemekhane, temizlik, basım ve reklam işlerinin kapitalist üretime eklemlenmesiyle oluşurken diğer taraftan üniversite-sanayi iş birliği ekseninde mühendislik ve uygulamalı bilimler olarak Teknoparklar, kuluçka merkezleri, girişimcilik hubları ile yabancı bilimler, sosyal bilimler ve sanat fakültelerinin ücret karşılığı verdiği sertifikalar ticarileşmenin belirgin özellikleridir. “Bugün birçok üniversitede finansal kısıtlan aşmanın sonuçları olarak başlayan ticarileşme süreci, eğitim ve bilimsel gelişmenin önünde büyük engeller oluşturacak boyutlara ulaşmıştır” (Ercan, 1998, s. 107).

değil, daha üst bir başlıkla bilim ve yükseköğretim kurumlarına yönelik sistematik bir küresel eğilimdir” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 37). Sosyal, girişimci ve yenilikçi özelliklere sahip olan, bilgiyi ticarileştirme özelliği bulunan üniversitelere girişimci üniversiteler denilmektedir (Montesinos ve diğerleri, 2008). Girişimci üniversitenin temel prensibi ürettiği değerlerin piyasadaki ekonomik karşılığıdır. Eğitim ve öğretim faaliyetleri ile araştırma faaliyetlerini eş güdümlü yürüten, ekonomik kalkınmanın bir paydaşı olarak hareket eden, kurumsal olarak ürettiği teorik ve pratik bilgiyi ekonomik değere dönüştüren ve piyasada paydaşlarıyla ortak projeler geliştiren, bölgesel ve ulusal alanda ülkesinin ekonomik kalkınmasında öncü kuruluş olarak hareket eden üniversite anlayışına girişimci üniversite denilmektedir (Erdem, 2006; Yücebalkan ve diğerleri, 2010; Özcan ve Çakır, 2016; Sakınç ve Aybarç Bursalıoğlu, 2012; Telli Yamamoto, 2020; Gibb ve diğerleri, 2013; Yıldız, 2019; Barry, 2011; Buckner, 2017; Crespo ve Dridi, 2007; Dzisah, 2007; Entin, 2005; Hahendah, 2005; Hanley, 2006; Hong ve Walsh, 2009; Kauppinen, 2012; Lorenz, 2012; Powers, 2003; Rhoades ve Slaughter, 1997; Williams, 2006; Woodman, 2016).

Neoliberal politikalar sonucu kamusal hizmet anlayışının zayıflaması ile ortaya çıkan finansman sorununa çare olarak kurumların kapitalist üretim aklını benimseyerek gelir kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelmeleri üniversite anlayışında da piyasa mantığını içselleştiren girişimci kültürün yaygınlaşmasına yol açmıştır. “Yükseköğretimin girişimci bir model çerçevesinde yeniden yapılandırılması küreselleşen³⁷ bir yükseköğretim anlayışının yaygınlık kazanmasına neden olmaktadır. Geçmiş gelenek ve deneyimleri aşan bir araştırma yoğunluğunun varlığı söz konusu. Öğrenciler, öğretim üyeleri, personel ve finansman için dünya çapında rekabet içindedirler; geleneksel siyasi, dilsel ve erişim sınırlarının giderek daha geçirgen olduğu bir ortamda faaliyet gösteriyorlar. Bu en iyi üniversiteler, kapsamlarını doğası gereği ulus ötesi olarak tanımlamak için, buldukları ülkelerin sınırlarının ötesine bakmaktadırlar. Akranları dünyanın her yerine yayılıyor” (Bullough Jr., 2014, s. 13). Girişimci üniversite bir yönüyle yükseköğretiminin kendini

³⁷ “Postmodern kültürel ortamda sınırları olmayan bir üniversite ortaya çıkmaktadır. Ancak bu hiçbir demokratik anlamda özgürleştirici ya da dönüştürücü olmadı. Bunun yerine, kurumsal üniversitenin ortaya çıkışı, faydacı bilginin tüketici öğrencilere pazarlanması ve özel sağlayıcılar ve çevrimiçi üniversitelerle rekabet ile ilişkilendirilmiştir. Böyle bir ortamda, üniversitenin akıl için kritik, özerk bir alan olduğu fikri çökerken, bizi bu güçlerden koruyan sınırların güvenliğini sağlamak stratejik açıdan mantıklı olabilir” (Carlson, 2011, s. 19)

bir şirket modeli olarak yeniden kurması ve yönetmesi anlamına gelmektedir. Girişimci üniversite ulusal ve bölgesel ekonomiye katkı sağlaması, finansman sorununa çözüm olması, piyasanın ihtiyaçlarına göre mesleki talepleri karşılması nedeniyle küresel çağın yeni üniversite modeli olarak savunulurken, diğer taraftan “neoliberal politikalarla birlikte ortaya çıkan ticari uygulamaların akademik kapitalist metalaşma sürecinde üniversitelerin gerçek misyonuna yabancılaşmasını ve eleştirel konumlarını zayıflatarak öğrencilerin sorgulama düzeyini azaltmasına” (Yücebalkan ve diğerleri, 2010) yol açtığı dile getirilmektedir. Neticede yükseköğretim alanının girişimci bir modele dönüşmesi neoliberal ideoloji taraftarı kişilerce kucaklanmakta ve toplumsal kalkınma açısından üniversitelere sorumluluk yüklenmekte iken, eğitimin kamusal misyonundan uzaklaştırılmasının yeni eşitsizliklere ve toplumsal çelişkilere neden olacağını savunan kişilerce de eleştirilmektedir. Örneğin küresel piyasaya eklenme noktasında girişimci üniversiteyi olumlayan Telli Yamamoto girişimci üniversiteyi şu şekilde açıklamaktadır:

Girişimci ve yenilikçi üniversite insan, sistem ve yönetim açısından uygulamaları tarz ve yaklaşımlarında yenilik ve yaratıcılığı destekler unsurlar içeren bir üniversite yapısıdır. Konu sanayi üniversite iş birliği, AR-GE, Teknoloji Transferi, Teknoloji Transfer Ofisi (TTO), kuluçka merkezleri, start up gibi çeşitli kavram ve kurumları içinde barındırmakla birlikte gerek kendisinin insan kaynağını (akademisyen, çalışan, öğrenci) gerek devletin beklentilerini ya da sektörel beklentileri değerlendirmeye alan yapılar olarak düşünülmelidir. Öte yandan sadece kendi içindeki girişimci ruhu taşıyan kişilerle (Öğrenci, Öğretim Elemanı, Araştırmacı, Çalışan vb) değil diğer girişimcileri de bir araya getirme kabiliyeti bulunan ve girişimcileri ve girişimciliği destekleyen üniversiteler akla gelmelidir (Telli Yamamoto, 2020, s. 46).

Bayrak ve Halis’e (2003) göre ise; iş dünyasının ihtiyaçlarına cevap veremeyen bilgileri üreten üniversitelerin, bu bilgileri üretmek için harcadığı kaynaklar ulusal ekonomi için sadece maliyettir. Kullanılmayan para gibi, paylaşılmayan bir bilgi ve hareket etmeyen bir sermaye yararsızdır. Ancak üniversitelerin kendinden beklenen faydayı sağlaması için sanayi ile karşılıklı etkileşimde bulunması gerekir (Ökmen ve Bal, 2013, s. 71). Salt iktisadi temele dayanan bu yaklaşıma göre girişimci üniversite misyonuna geçilmeden önce ciddi kayıplar söz konusudur. Üniversite ve sanayi arasındaki ilişkiyi salt ekonomik çıkarlar bağlamıyla ele alan yaklaşımlar açısından sermaye-emek çelişkisi görmezden gelinmektedir. Küresel rekabetin baş göstermesi ile yerel ekonomiyi ve sanayiye küresel alanda daha güçlü kılma yolu olarak üniversitenin varlığı sanayinin ihtiyaçları ile dar bir kapsama hapsedilmeye çalışılmaktadır. Bilim ve piyasa arasındaki ilişkinin güçlü kılınması bütüncül bir ortak refahtan ziyade sermayenin gücüne güç katma hedefi olarak

tasarlanmaktadır. Kısaca üniversite çatısı altında üretilen entelektüel, bilişsel zekanın bilişsel kapitalist akla hizmet etmesi beklenmekte, üniversitenin eleştirel misyonundan azade şekilde salt piyasanın taleplerine cevap veren bir yapıya dönüşmesi arzulanmaktadır.³⁸ Eğitim alanının özelde üniversitenin kamusal hizmet gücünden uzaklaştırılması hakların sömürülmesine karşı, demokratik ve laik, insan haklarını özümseyen sosyal hukuk devletinin zayıflaması anlamına gelmektedir. Kamusal üniversite varsıl ve yoksul arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi adına da işlev görür. “Kamusal anlayış, üniversiteyi bilimselleştirip özerkleştirecek; bilimin, bilimsel bilginin ve toplumsal sorunlara çözüm üretiminin merkezi yapacak; öğrencisine, düşünme, araştırma, her konuyu bilimin ve insan haklarının süzgecinden geçirme becerisi ve alışkanlığı kazandıracak biçimde yapılandırarak anlayıştır” (Okçabol, 2007, s. 338). Bu açıdan kamusal “eğitim yalnızca bilgi değil, aynı zamanda siyasi özneler yaratan... kendi hayatları, özellikle de bilgi üretiminin ve ediniminin koşulları üzerinde iktidar sahibi olan yurttaşlardan oluşan bir kamusal alan yaratan bir süreç olarak görülmelidir. Bu kısmen, büyük çoğunluğun yetkilendirme deneyimini hayata geçirmesine yönelik girişimlerle tanımlanan eleştirel bir pedagojidir” (Giroux, 2000).

Girişimci üniversite anlayışı her ne kadar küreselleşme ve neoliberal politikalar ile ortaya çıkan bir olgu olarak yaygınlık kazanmış olsa da aslında Amerika bağlamında girişimci üniversitenin tarihselliği 1800'lere kadar dayanmaktadır. Amerika'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) ve Stanford gibi araştırmacı üniversitelerde çalışan akademisyenlerin sanayi ve ticaret alanlarına danışmanlık hizmeti sunmaları ile başlayan girişimcilik anlayışı küreselleşme ile neredeyse dünya ölçeğinde tüm üniversitelere siyaret etmiştir. Üniversitelere yeni misyon ve işlevler yükleyen girişimci üniversite anlayışının endüstri ile etkileşim içine girerek sosyal ve ekonomik refah artışına katkı sağladıkları iddia edilmektedir (Sakinç ve diğerleri, 2012). Girişimci üniversiteler yenilik

---

³⁸ Tarihsel olarak, üniversiteler hem iktidarın hem de ayrıcalığın yeniden üretilmesi için merkezler olmasının yanı sıra, bu iktidar ilişkilerinin dönüşümü ve tartışılması için bir merkez ve kanal olmuştur; her iki durumda da her ne kadar farklı şekillerde veya farklı bakış açılarında da olsa, eleştirel bilim esas olmuştur. Bugün, üniversite, bilişsel kapitalizmin değersiz emekçileri için bir eğitim zemini olarak görüldüğünde, duvarları içerisinde eleştirel bilim öğretimi için yeni zorluklar sunar. Bir taraftan araçsallaştırılmış derslikler, baskı altındaki öğrenciler için bilişsel, duygusal ve finansal yatırımlarının karşılığını, örneğin emek piyasasında bir mübadele değerine sahip ve böylece “istihdam edilebilirliklerini”³ güçlendirebilecek bir diploma derecesini güvence altına almak için edinmeleri gereken notlar için eleştiri ve mücadele risk faktörlerini oluşturuyor görünür. Diğer taraftan ise bilişsel emek, eleştirel düşünme için bir kapasite gerektirir (Dowling, 2014, s. 271-272).

odaklı ve girişimci ruha sahip bir sosyal sermaye üretme misyonları doğrultusunda önemsemektedirler. Bu yüzden de girişimci üniversitelerin istihdam politikalarında yenilikçi ve girişimci özelliklere sahip araştırmacı akademisyenlerin istihdamı öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Yıldız, 2019, s. 31). Girişimci üniversite; aktif, rekabetçi, ülkede kendi kendine yeterli olabilen, yüksek kaliteye sahip, yerel iş çevresiyle uzun bir iş ilişkisi olan, işletme çevresi ile olan ortaklık ilişkisinde ihtiyaç (Pazar) odaklı bir yaklaşım benimseyen, dünya çapında öğrenmek isteyenlerin gereksinimlerini karşılayan, yüksek miktarda yetenekli öğrenciye sahip, dünya çapında ün yapmış araştırmacı ve eğitim personeli olan, kendi gelişimini etkileyecek sosyo-ekonomik çevresinin gereksinimlerine cevap verebilen, bu şekilde yetenekli öğrenci ve araştırmacıları ve öğretim üyeleri ile araştırma fonlarını çekebilen üniversiteler olarak tanımlanmaktadır (Mautner, 2005). Etzkowitz (2012) uluslararası rekabette ayakta kalabilmek için akademi-endüstri işbirliği üzerinde durulması gerektiğini savunur. Ona göre; hem endüstri hem de akademik çevre ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için teknolojide meydana gelen gelişmeleri yeniden gözden geçirmek ve işbirliği yaparak girişimci üniversite modelini benimsemek zorundadırlar (Aktaran: Ökmen ve Bal, 2013, s. 71).

Üniversitelerde yaşanan dönüşümde yeni teknolojiler, yeni öğrenci biçimi (gittikçe çeşitlenen yaş grupları, geri dönen ve çalışan öğrenciler, yaşam boyu öğrenme ideali), yeni yükseköğretim sağlayıcıları, kar amaçlı şirket üniversiteleri, sanal üniversiteler, yeni ve gittikçe küreselleşen öğrencilerin beklentileri, gittikçe artan pazar odaklı rekabetçilik ve başarı hırsıyla dolu toplumsal çevre gibi etkenler etkin olmakta ve sonuçları hissedilmektedir (Erdem, 2006, s. 308).

Üniversitenin ticari girişimlerde bulunması ve sanayi ile ilişkiler geliştirmesi öğrencilerin gelişmesi açısından önemli bir atılım olarak düşünülmekte ve bu gerekliliğin günümüz şartlarında kaçınılmaz olduğu dile getirilmektedir (Ökmen ve Bal, 2013). Girişimci üniversitenin belirgin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- a. Üniversite teknik bilgisinin ticarileştirilmesi
- b. Teknoloji transferi ve paylaşımı süreci
- c. Üniversitenin sanayi ve tüm -bölgesel- paydaşlar ile yakın işbirlikçi ilişkileri ve “üçlü sarmal” modeli

- d. Mezunların istihdam edilebilirliği, yeteneklerinin geliştirilmesi ve küresel emek piyasaları için hazırlanması
- e. Üniversitelerin uluslararasılaşması ve küresel rekabet ile başa çıkma stratejileri
- f. Üniversitelerin ekonomik ve yerel-bölgesel gelişme sorunlarına cevap verebilmesi gerektiği konusunda üniversiteler üzerindeki misyon (Gibb ve diğerleri, 2013, s. 10).

Girişimci üniversite eğitim, araştırma ve topluma hizmet olmak üzere üç farklı misyonla ilişkilidir. Geleneksel üniversitelerde eğitim ve/veya araştırma faaliyetleri gerçekleştirilebilir. Fakat girişimci üniversiteler kurumsal kimlik olarak her üç misyonu da önemsel değeri farklılaşmakla birlikte, bünyelerinde barındırırlar (Yıldız, 2019, s. 27). Girişimci üniversite eğiliminde iktisadi değer noktasında mühendislik alanları ön plana çıkmakta, araçsal aklın sergilenmesine hizmet edecek nitelikte bilim insanlarının istihdam edilmesi daha önemli hale gelmekte, teknik yönlü araştırma ve geliştirme faaliyetleri yürütebilecek teknoparkların üniversite bünyesinde oluşturulması planlanmaktadır. Bu doğrultuda yenilikçilik ve sürdürülebilirlik kültürü etrafında girişimci üniversitelerden eğitim-öğretim, araştırma ve endüstriyle ortak faaliyetler yürütme, teknolojik transferlerine yönelik gerekli teknoparklar ve kuluçka merkezleriyle eş güdüm projeler geliştirmek, sosyal kalkınmaya yönelik politika yapıcılara gerekli veri setlerini hazırlamak gibi talepler beklenmektedir (Yıldız, 2019, s. 27-28). Diğer taraftan bilgi ekonomisi çerçevesinde girişimciliğin ne derece demokratik ve eşitlikçi bir toplumsal düzen oluşturduğu da tartışmalıdır. Çünkü iktisadi olarak büyüme ve verimlilik ideolojisine dayanan girişimcilik kültürünün üniversite varlığını kuşatması, üniversitelerde eleştirelliği zayıflatmakta ve buna bağlı olarak da sermaye ve toplumsal çelişkilere yapılacak itirazların sesini bastırmaktadır. “Chomsky’nin (2003: 283), “ABD üniversitelerinin birincil görevi, toplumda karar verme süreçlerini ve ABD’nin uluslararası işlevini irdelemektir’ sözleri, aslında her ülkenin üniversitelerinin birincil görevini işaret etmektedir” (Okçabol, 2007, s. 162).

1.3.5.2. Türkiye’de Girişimci Üniversite Modeli

1970’li yıllarda piyasa yönelimli yeni sağ politikaların uygulamaya sokulmasıyla birlikte, Türkiye’de piyasanın işine yarayan ve bireysel çıkarları çoklaştırmayı amaçlayan bir eğitim sistemi kurgulanmaya başlanmıştır (Ercan, 1999, s. 50-51). Piyasa ve birey merkezli yeni bir toplumsallaşma yaratma hedefi olarak rekabetin ve girişimciliğin kültürel fenomene dönüştürülmesi adına eğitim alanı neoliberal değerler ile yeniden yapılandırıldı. Türkiye yükseköğretim ekosistemini girişimcilik kültürüyle inşa etmenin tarihsel arka planı 2001 Bologna süreci sonrası Teknoloji Geliştirme Bölgesi kanununun yürürlüğe girmesi ile hız kazanmıştır. Teknoloji Geliştirme Bölgesi ya da kısaca Teknopark’ların kuruluşuna yönelik düzenleme “06.07.2001 tarihinde yürürlüğe giren 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası ve 19.06.2002 tarihinde yürürlüğe giren Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği ile sağlanmıştır” (Yalçıntaş, 2014, s. 99). Daha sonraki süreçte “Ekim 2008’de TÜSİAD’ın girişimiyle “Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar, Fırsatlar- Yükseköğretim Sistemi Üzerine Onyeddi Türk Üniversitesinin EUA (Avrupa Üniversiteler Birliği) -1EP (Uluslararası Değerlendirme Programı) Kurumsal Değerlendirme Raporuna Dayanan Gözlemler ve Öneriler” başlığı ile bir rapor daha kamuoyuna sunuldu” (Özgün, 2011, s. 406). Rapor, yükseköğretim sisteminin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkarma ve Türk yükseköğretiminin gelişimine öneriler sunma içeriğiyle hesap verebilirlik, küresel rekabet ekseninde yükseköğretimin özelleştirilmesi olgusunu yükselen küresel eğilime bağlamaktadır. Rapora göre yükseköğretimin ticarileşmesi yeni fırsatlar ve küresel rekabette yeni koşulları meydana getirmektedir.

Türkiye’deki yükseköğretimi küresel rekabete açma ve küresel ekonomiye eklemlendirmeye yönelik olarak Bologna süreciyle başlayan entegrasyon girişimi daha sonra YÖK’ün ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)’ın çabasıyla genişlik kazanmış ve Türkiye yükseköğretim alanını girişimci üniversite modeline dönüştürme noktasında belirli raporlar hazırlanarak belirlenen ölçüm endekslerine göre üniversitelere derecelendirme kriterleri verilmiştir. İlk kez 2012 yılında TÜBİTAK tarafından hazırlanan Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi ile Türkiye’de en girişimci ve yenilikçi 50 üniversite duyurulmuştu. Hazırlanan endeks üniversiteleri yenilikçilik ve girişimcilik performanslarına göre sıralayarak üniversitelerarası yenilikçilik ve girişimcilik odaklı rekabetin artmasını hedefleyerek

girişimcilik kültürünün geliştirilmesine katkı sağlamayı planlamaktadır. Endekste belirlenen kriterler şöyle sıralanmaktadır: etkileşim ve iş birliği, fikri mülkiyet havuzu, bilimsel ve teknolojik araştırma gücü, girişimcilik ve yenilikçilik kültürü, ekonomik katkı ve ticarileşme boyutları altında göstergelere göre bir sıralama yapmaktadır (Cengiz, 2014).³⁹ Yapılan bu sıralamalar girişimcilik alanında hangi üniversitenin ne kadar ilerleme sağladığını ve ne ölçüde eksikliklerinin olduğunu da göstermektedir. Ayrıca TÜBİTAK endeksi girişimcilik kültürünün yükseköğretim alanında yaygınlık kazanması adına gündem de oluşturmuştur. Türkiye yükseköğretim alanında planlanan girişimcilik kültürü temelde üniversitelerin yarattığı bilimsel yeniliklerin, “fikri değerlerin” (Yalçıntaş, 2014, s. 87) ekonomiyeye dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle üniversite-endüstri alanında köprü görevi görececek yapılar da girişimcilik modeli ile yaygınlık kazanmıştır. Ekonomik ve sosyal kalkınmada üniversitelerin üstlendiği rol, yenilikçilik ve bilgi üretimindeki değer üretebilen kapasiteleri, topluma ve sermaye alanına sağladıkları faydacı hizmetler, teknolojik transferi ile üretilen teknik gelişmelerin toplumla ve endüstriyle buluşmasına yönelik üniversitelerin gösterdikleri çabalar girişimci üniversite faaliyeti olarak kabul edilmektedir (Mets, 2009). Humboldtçu üniversite modelinde yükseköğretim eğitim ve araştırma misyonu ile hareket ederken, girişimci üniversite modelinde pazara hizmet ve endüstriyle bütünleşme vurgusu ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bilimsel araştırma faaliyetleri serbest bir gelişmeden ziyade dar bir çerçevede hareket etmek zorunda bırakılmaktadır.

Her ne kadar ülke ekonomilerine katkı sağlamada girişimci üniversite modeli savunuluyor olsa da (Etzkowitz, 2003) toplumsal alanda girişimcilik anlayışı toplumsal çelişkileri yeniden üretmektedir. Bilimsel alanın sermayenin hizmeti sokulması anlamına gelen girişimci üniversite anlayışı toplumsal hizmet, yenilikçilik, verimlilik, rekabet gibi söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılarak temelde neye hizmet ettiği ya da bu dönüşümden/değerden kimin kazançlı çıktığı da gizlenmeye çalışılmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de girişimci üniversite modeline geçiş sürecinde TÜSİAD’ın (Türk

---

³⁹ “Üniversitelere yönelik performans değerlendirmeleri, bireylerin yaşam projelerinin hayata geçmesini zenginleştirerek potansiyellerle donatan, eleştirel, düşünceye yönlendirebilen, insan hakları, demokrasi, çevresel, kültürel ve estetik değerler kazandıran bir eğitim kurumu olmaktan çıkartılarak, yerine sermayeye bilgi, teknoloji ve işgücü yetiştiren bir kalkınma ajansı haline gelmesi beklenmektedir” (Uzunyayla ve Ercan, 2011, s. 215-216).

Sanayi ve İşadamları Derneği) ortaya koyduğu raporlara paralel yükseköğretimin YÖK eli ile neoliberalleşmesi ile “akademik özgürlükler ipotek altına alınmakta, muhalif ve eleştirel bilim insanlarının egemen ideolojiye, YÖK sisteminin otoriter hiyerarşisine ve üniversitelerin muhafazakârlaşma yönündeki piyasacı dönüşümüne karşı ses çıkarmalarının önüne geçilmeye çalışılmaktadır” (Özgün, 2011, s. 409). Bu dönüşüme karşın güçlü yasaların devreye girmesi de söz konusudur. Örneğin, Britanya’daki yasal düzenlemeler 1980’lerin sonundan günümüze değin akademik ifade özgürlüğünün toplumun diğer ifade özgürlüğü pratiklerinden daha ileri bir noktada olması gerektiğini savunur. Çünkü akademik ifade özgürlüğü kamusal bir çıkar ekseninde ele alınır. Bir bakıma akademik ifade özgürlüğü aynı zamanda toplumsal ifade özgürlüğünün gelişimiyle beraber düşünülür (Evans, 2007, s. 211).

Bilgi tabanlı ekonomik sistemlerin önem kazanması sonucu beşerî sermayenin üretilmesi, işletmelere ve sanayi kuruluşlarına katma değeri yüksek çıktılar oluşturulması noktasında Türkiye yükseköğretiminde politika yapıcılar açısından girişimci kültürün üniversite anlayışına yerleştirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Telli Yamamoto, 2020). McAdam ve ark. (2012), bölgesel kalkınma ajanslarının üniversitelerden iş dünyasına teknoloji transferi konusundaki rollerini inceledikleri çalışmalarında, bilgi tabanlı ekonomide üniversitelerden teknoloji transferinin gelecekte çok daha önemli olacağını, bu nedenle girişimci üniversitelerin teşvik edilmesinin gerekliliğini savunmaktadır (Aktaran: Ökmen ve Bal, 2013, s. 72). Üniversite anlayışına yüklenen bu misyon nedeniyle artık “üniversiteler, buldukları bölgenin gelişmesi için kendilerini sorumlu hissetmekte ve pasif rolden aktif role geçiş yapmaktadır” (Scherer ve Strauf, 2008). Ekonomik alanda aktif role geçiş, üniversitenin bir girişimcilik ekosistemi oluşturarak gelecek nesillerin de girişimci olmalarını sağlayacak kültürün aktarılması olarak düşünülmektedir. “Öğrencinin girişimci olabilmesi için öğretim üyesi de girişimci ruhunda olmalıdır ki öğrenci o girişimci kültüründe yoğrulsun. Araştırmacı öğretim üyesi olmadan da teknoloji girişim mümkün olamamaktadır. Bu yüzden akademisyenlerin araştırmasını ticarileştirmeye özendirilmesi ve onlara da bu yolda destek olunması gereklidir” (Tunalı ve Toprak, 2017, s. 253). Dolayısıyla üniversitelere yüklenen bu misyon üniversitelerin öz düşünümsel olarak kendilerini sürekli piyasanın belirlediği çerçeveye uyarlama ve pratiklerini bu doğrultuda gerçekleştirme anlayışıyla düşünmelerine neden olmaktadır.

Ayrıca yükseköğretimin finansmanına yönelik devlet bütçesinden kısıntıların yaşanması ve eğitim alanının özelleştirilerek sermayenin eğitim üzerinde hegemonik hale gelmesi yükseköğretimin girişimci kültürü benimsenesini de zorunlu hale getirmektedir. Neticede piyasa ile bütünleşme noktasında üniversiteler piyasa kültürünü içselleştirmekte ve piyasanın değerleri ile hareket etmekte küresel rekabet alanında birbirleriyle yarıştırlarak serbest piyasanın rekabetçi kültürüyle kuşatılmaktadırlar.

1.3.6. Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Ekonomi Politikası

11. yüzyılda sadece metafizik öğretinin nakli ilimlerini yayma amaçlı kurulan üniversiteler uluslaşma ve Humboldtçu gelenek ile araştırma misyonunu da geliştirmişti. Araştırma ve eğitim odaklı bu anlayış 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar egemen üniversite anlayışı olarak devam etti ve 1931 yılında ABD’de kurulan Massachusetts Institute of Technology (MIT) üniversitesi Humboldtçu gelenekten farklı yeni bir üniversite anlayışının habercisi oldu. Piyasaya ve sanayiye yardımcı olmak amacıyla kurulan MIT, üniversitenin ürettiği bilgiyi pratik hayata geçirme misyonuyla sanayinin ekonomik getirisini yükseltmeyi hedeflemişti (Tunalı ve Toprak, 2017). İkinci Dünya Savaşı sırasında da ABD, üniversitelerin ürettiği bilgiyi savaş teknolojilerine transfer etmeyi başararak üniversite ile sanayi arasındaki bağı güçlü hale getirmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında elde edilen bilim-teknik başarısı, sonrasında üniversite-sanayi arasındaki ilişkiyi kurumsallaştırma hedefiyle güçlü hale geldi “1951 yılında ABD’de Stanford, Berkeley ve Caltech üniversitelerinin, öğrencilerinin ve akademisyenlerin girişimciliğini artırmak amacıyla Silikon Vadisini birkaç firma ile kurmasıyla, MIT’nin başlattığı uygulama ile beraber eğitim ve araştırma üniversitelerinden sonra 3. üniversite türü olan girişimci üniversite türünü meydana gelmiştir” (Tunalı ve Toprak, 2017, s. 238). Ayrıca Stanford, Berkeley ve Caltech üniversitelerinin Silikon Vadisi ile bütünleşmesiyle üniversitelerin ve öğrencilerin girişimciliği hız kazanmıştır (Tunalı ve Toprak, 2017, s. 248-249). Silikon Vadisi projesi ile üniversite-sanayi iş birliğinin kurumsallaşmasının zaman içinde ortaya çıkardığı teknik ilerlemeler 1980 sonrası Amerikan modelinin İngiltere, Japonya, Fransa, Almanya gibi ülkeler tarafından özümsemesine yol açtı. Temel hedef üniversite-sanayi iş birliğini kurumsallaştırarak yükselen Amerikan üniversite hegemonyasına karşı benzer bir tavır almaktı. Bu anlayış zamanlar küresel bir

model olarak yaygınlaştı. Neticede üniversitenin sanayiye eklenmesi birkaç ölçüt ile dile getirilmektedir: “(1) Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) için sanayiden alınan fonların büyümesi; (2) endüstriyel araştırmacılar ve üniversite araştırmacıları tarafından ortaklaşa yazılan makalelerin artması; (3) üniversite araştırmaları tarafından oluşturulan lisans sayısındaki artış ve (4) alınan telif-lisans geliri miktarındaki artış” (Crespo ve Dridi, 2007, s. 62).

1990’lardan itibaren de küreselleşmenin meydana getirdiği yeni eğilimlere koşut olarak gelişmekte olan ülkeler de üniversite-sanayi iş birliği olgusunu kendi yükseköğretim sistemlerine yerleştirmeye çalıştılar. Bu eksende Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren uygulanmaya konulan Kalkınma Planları ile bilim-teknik yönlü bir gelişme hedeflemiş ve 1963 yılında kurulan TÜBİTAK kurumu ile teknik gelişme, devlet destekli bir görünüm kazanmıştı. Akabinde “1990’li yıllarda ODTÜ Teknokent ve Marmara Araştırma Merkezi (MAM)’ın kurulmasıyla teknopark şeklinde kurumsallaşarak 2001 yılında çıkarılan 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile hız kazanmıştır” (Tunalı ve Toprak, 2017, s. 238). Bu doğrultuda TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) her yıl “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi” araştırmasını yayınlamaktadır. Yayımlanan endeks kriterleri piyasa yönelimli değerler içermekte olup üniversiteyi endüstriyel şirket performansı değerleriyle ölçmektedir. “Endeksin oluşturulmasında bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliği, fikri mülkiyet havuzu, iş birliği ve etkileşim, girişimcilik ve yenilikçilik kültürü ve ekonomik katkı ve ticarileşme olmak üzere beş boyut esas alınmaktadır” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 38). Bu boyutlarda yer alan ticari ve ekonomik kriterler nedeniyle teknik üniversitelerin görünürlüğü ön plana çıkmaktadır.

Türkiye yükseköğretimine küresel rekabet gücü kazandıracak bir diğer uygulama ise YÖK tarafından gerçekleştirilen araştırma üniversitesi projesidir. Sosyal ve ekonomik anlamda öncü üniversiteler oluşturmayı hedefleyen, araştırma üretkenliğini ve kalitesini dünya standartlarına çıkarmayı planlayan “araştırma üniversitesi girişi” kapsamında “2017 yılında Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından mevcut üniversiteler arasından on araştırma üniversitesi, beş aday araştırma üniversite belirlenmiş ve araştırma bursları, yükseköğretim kalite kurulu gibi yeni politikalar geliştirilmiştir” (Gülbak, 2020, s. 125).

YÖK tarafından Türkiye yükseköğretiminde “elit üniversite” ve “kitle üniversitesi” ayrımını meydana getiren araştırma üniversitesi projesi Türk üniversitelerini küresel rekabette araştırma alanında daha etkin kılma amacıyla hayata geçirilmiştir. “Araştırma üniversitesi kavramı ilk olarak 2015 yılında Türk üniversitelerinin Avrupa Araştırma Alanı’ndaki etkililiğini arttırma amacıyla beş üniversitenin (Bilkent Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi) Türk Araştırma Üniversitesi Güç Birliği’ni (TAÜG) oluşturmasıyla gündeme gelmiştir” (Gülbak, 2020, s. 126). Daha sonra YÖK tarafından 2016 yılında araştırma üniversitelerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar başlatılmış ve süreç sonunda “araştırma performansı, araştırma ödenekleri ve bütçeler, uluslararasılaşma, öğretim ve lisansüstü eğitim, üniversite-sanayi iş birliği alanlarındaki kriterlere göre öz değerlendirme raporu” (Gülbak, 2020, s. 126) hazırlanarak 10 araştırma üniversitesi belirlenmiştir. Bunlar: Boğaziçi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü bunun yanında, beş aday araştırma üniversitesi Yıldız Teknik Üniversitesi Çukurova Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi olarak belirlenmiştir (Gülbak, 2020, s. 126). Daha sonraki süreçte 13 Aralık 2021 tarihinde Ege Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi araştırma üniversitesine dahil edilmiştir. Aday araştırma üniversitesine de Marmara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi yeni adaylar olarak gösterilmiştir. Ayrıca vakıf üniversitesi olarak da İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, Koç Üniversitesi vakıf araştırma üniversitesi olarak belirlenmiştir. Program kapsamında yer alan üniversitelerin performansları Araştırma Üniversiteleri Performans İzleme Endeksi aracılığıyla; “Araştırma Kapasitesi”, “Araştırma Kalitesi” ve “Etkileşim ve İş Birliği” başlıkları altında 32 gösterge kapsamında değerlendirilmiştir” (YÖK, 2022). Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi kapsamında geliştirilen bu model ile araştırma kapasitesi, araştırma kalitesi ve etkileşim ve iş birliği alanlarında üniversitelerin verimliliğinin arttırılması planlanmaktadır (Şenay ve diğerleri, 2020, s. 4).

1.3.6.1. Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Tarihsel Gelişimi

Üniversitenin tarihsel seyri göz önüne alındığında farklı evrim aşamalarından geçtiği görülmektedir. Orta Çağ'da kilise ve manastırların gölgesinde eğitim faaliyeti yürüten üniversiteler yerel bir kuruluş olarak hizmet vermekteydi. Yalnız 13. yüzyılda kent hareketliliğinin başlaması ile üniversiteler Hıristiyanlık dünyasının tüm coğrafyasından öğrenci ve öğretim üyeleri çekebiliyordu. “Kilise merkezli üniversite, belirlenmiş bir programa göre eğitim yapıyordu, bilimsel, siyasal ve teolojik bilgileri aktarıyordu. Öğretim üyeleri arasında bir uzmanlaşma yoktu, genel öğretmen niteliğini taşıyorlardı. Uzmanlaşma ilk kez Protestan üniversitelerinde ortaya çıkmaya başladı. Öğretmenlerini öğrencileri arasından seçerek kendisi yetiştiriyordu” (Tekeli, 2003, s. 129). Orta Çağ'da “sivil iktidar ve kilise iktidarı üniversitelerin varlığından fazlasıyla avantaj sağlamaktaydılar; bunlar hiç de ihmal edilemeyecek bir müşteri kitlesi, danışman ve memurlar için yegâne fidanlık, parlak bir prestij kaynağı oluşturmaktaydılar; bu durumda onların bu savunma yöntemlerine direnmek olanaksızdı” (Goff, 2020, s. 90). Üniversitelerin iktidarlara sağladığı insan kaynağı akademilerin kurulmasını hızlandırdı. Prens Cesi tarafından Roma'da *Accademia dei Lincei* 'nin (1603), İngiltere'de *Royal Society* (1660) ve Fransa'da *Academie des Sciences*'m (1666) kurulmasıyla bilim akademileri tüm Avrupa'ya yayıldı. Orta Çağ üniversite örgütlenmesinde üniversite skolastik düşüncenin katı görünümünü sergilerken bilimsel düşüncenin geliştiği kurumlar olarak akademiler rasyonel gelişmenin önünü açtı. “Bilimsel devrim 17. yüzyıl içinde büyük ölçüde üniversite dışındaki bu kurumlarda gerçekleşmiştir. 1665 yılında *Royal Society*'nin yayımlamaya başladığı *Philosophical Transactions* dergisiyle günümüzde bilimsel yayın anlayışının ilk örneği ortaya çıkmıştır” (Tekeli, 2003, s. 130).

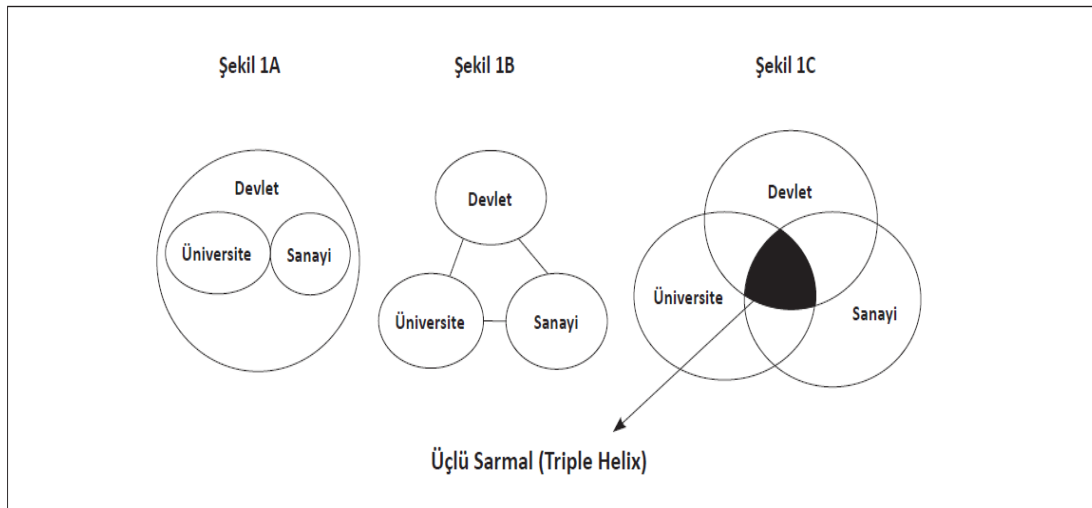
18. yüzyılın sonuna doğru ulus devletlerin Avrupa'da yükselişiyle üniversiteler üzerinde devlet merkezli yeni bir örgütlenme meydana gelirken bununla beraber sanayi devrimi de büyük bir gelişme hızına kavuşuyordu. “Sanayi devrimi büyük ölçüde bilim için bilim anlayışını sergileyen üniversite dışında mühendislik alanlarında meydana gelmekteydi. 1776 yılında buhar makinesinin icadı yeni bir dünyanın habercisi oldu. Teknik ilerlemeler daha çok üniversite dışında örgütlenen Teknik Yüksek Okullar yolu ile gerçekleştirildi” (Tekeli, 2003, s. 131). Ulus devletlerin kurumsallaşması ile üniversiteler ulusal kültürün üretildiği ve sonraki nesillere aktarıldığı kurumlara dönüştü. Bunun yanında Avrupa'daki üniversite gelişimine uymayan pragmatik merkezli yeni bir üniversite örgütlenmesi kuzey

Amerika’da 19. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmaya başladı. “Geçen yüzyılın başlarında, Durkheim Fransız üniversitelerini ıslaha çalışırken, Alman sosyoloğu M. Weber de Amerika’da Avrupa’dakilere hiç benzemeyen üniversitelerle tanışmıştı. Bu üniversiteler tamamen kapitalist bir zihniyetle kurulmuşlardı ve bünyelerinde her şey "alışveriş" esasına dayanıyordu” (Timur, 2000, s. 20). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ulus devlet merkezli üniversite modeli yavaş yavaş çökmeye başladı. Faydacı kültürün yükselmesi ile eğitimin ve araştırmanın niteliği değişti. “Öğretilen ve araştırılan artık bilim için bilim değildir, *pratik sorunların çözümü için öğretim ve araştırma yapılmakta, meslek okulları da multiversitenin içinde yer almaktadır*. Bu gelişmeler sonucu problemleri merkeze alan konularda bilgi üretmek zorunda kalınca üniversite var olan bilimsel disiplinlerle yetinememiş, *disiplinlerarası yeni alanları geliştirmek eğilimine girmiştir*” (Tekeli, 2003, s. 132). 1970’li yıllardan itibaren dünyada meydana gelen toplumsal ve ekonomik dönüşümler üniversite anlayışını evrimleştirdi. Yükseköğretime artan talep ile elitist eğitimden kitlesel eğitime yönelik bir gelişme yaşandı. “Üniversitelerin kapasitesinin geliştirilmesi için sayılarının artması gerekmiştir. Ama bu eğitim talebi artarken refah devleti anlayışında yaşanan gerilemeler dolayısıyla öğrenci başına sağlanan *devlet finansmanında düşme oluyordu*. Devlet üniversite hizmetlerinin sağlayıcısı olmaktan çok düzenleyicisi olma işlevini yükümlenmeyi yeğlemeye başlamıştır” (Tekeli, 2003, s. 132-133). Piyasanın genişlemesi, devletin finansman rolünden düzenleyici role doğru politika geliştirmesi, üniversitenin kapitalizmle bütünleşmesini hızlandırdı. Üniversitenin neoliberal dönüşümünün motoru olarak bilişsel kapitalizmin varlığı iktisadi değere dönüştürülebilecek yaratıcılığın önemini arttırdı. Bu doğrultuda üniversite, bilişsel ve yaratıcı becerileri güçlü hale getirecek ve sanayi alanıyla kurduğu ilişki üzerinden bu yaratıcılığı iktisadi değere dönüştürecektir. Çünkü, “işletmeler, bilgi toplumunun gereksinimlerini karşılamak için uzmanlaşmış bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle bilgi üretim ve aktarım merkezleri olan üniversitelerin iktisadi yapı içindeki önemi artmaktadır” (Erdil ve diğerleri, 2/13, s. 110). Böylece işletmeler açısından üniversitenen beklenen aşağıdaki örgütlenme yapısının oluşturulmasıdır:

Üniversitedeki bilgi birikimi biran evvel sanayiye, sanayide var olan teknoloji üniversiteye aktarılmalıdır. Üniversitenin eğitim programları sanayinin eğitim ihtiyaçlarına dönük olarak yönlendirilmeli, üniversite öğrencileri haftanın belirli gününü sanayide geçirmeli, eğitimden aldığı bilgiyi işletmeye, işletmeden aldığı bilgiyi eğitime götürmelidir. Bitirme ödevleri sanayideki bir konuya çözüm üretmelidir (Kurt ve Yavuz, 2013, s. 52).

Üniversite'nin neoliberal düzende sanayiyle olan işbirliğinin tarihsel gelişimi üniversite-şirket-devlet ilişkisi üzerinden gösterilmektedir. Üniversite-sanayi işbirliğinin tarihselliği aşamalarına bakıldığında üçlü sarmal (triple helix) yaklaşımı ile analiz edilmektedir. Üniversite-sanayi işbirliğini tanımlayan yaklaşımlara göre (Sakinç ve Aybarç Bursalıoğlu, 2012; Yalçıntaş, 2014) devlet ilk dönemde üniversite ve sanayi alanını kapsayıcı bir güç ile kuşatırken, ikinci dönemde üniversitenin özerkleşmesi, sanayinin serbest piyasanın dinamikleriyle gelişmesi devlet-üniversite-sanayi alanını birbirinden ayırmıştır. Neoliberal düzen ile ortaya çıkan girişimcilik, rekabet, verimlilik kültürü devlet-üniversite-sanayi alanlarını birbiriyle ilişkili bir yapıya dönüştürmüştür.

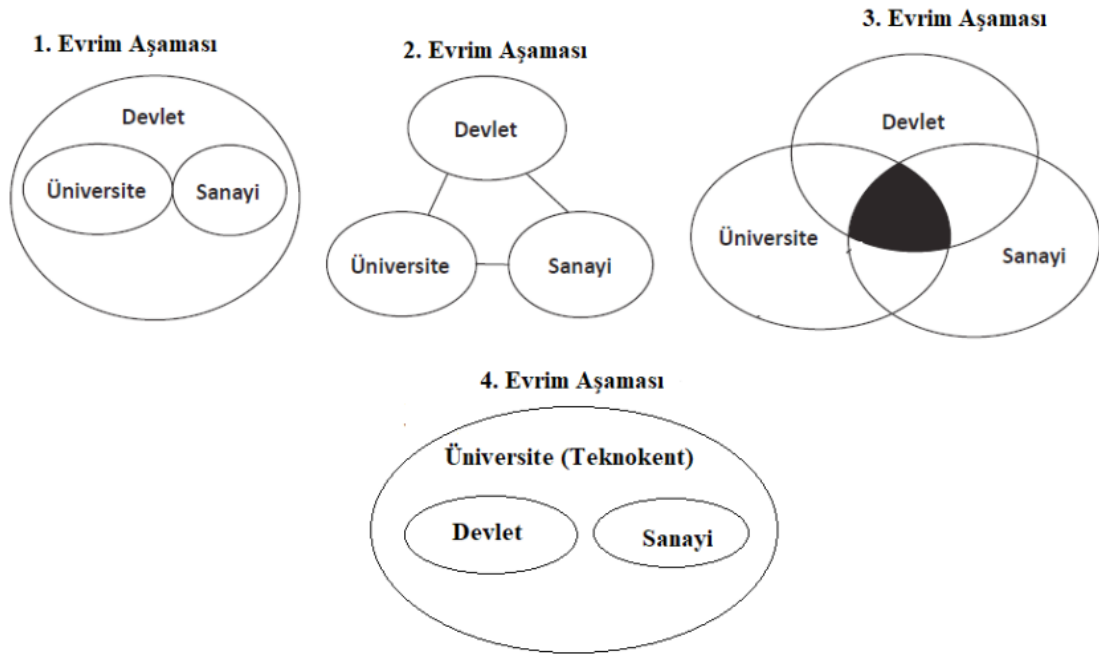

Şekil 1: Üniversite-Devlet-Sanayi ilişkisinin tarihsel gelişimi ((Sakinç & Aybarç Bursalıoğlu, 2012, s. 96)

Soğuk Savaş döneminde teknolojik rekabetin şiddetli yükselişi, büyüme ekseninde bilim-teknikğin önem kazanması, iktisadi rekabetin ideolojik mücadeleler ile hareket etmesi yenilikçi, alternatif stratejilerin gerekliliği ülkeler açısından düşünülerek üniversitenin büyümede oynayabileceği rol yeniden tanımlanarak devlet-üniversite-sanayi iş birliğine dayanan 3. bir kesişim modeli ortaya çıkmıştı. Bu modele göre akademik öznelerin geliştirdikleri teknolojilerin küçük girişimcisi olmaları, sanayi Ar-Ge birimlerinde ya da üniversitelerin teknoloji transfer ofislerinde çalışmaları, kamu araştırmaları yapan özel bir şirkette görev almaları, "...akademik ve sanayi kesimi araştırmacılarından bir kamu projesi veya bölgesel teknoloji transfer kurumu yönetiminde görev almaları beklenmektedir" (Sakinç ve Aybarç Bursalıoğlu, 2012, s. 96). Bu noktada devletten

beklenen üniversite ve sanayi arasında köprü olmak, teknoloji üreten bir yapıya kavuşarak gelişmişlik düzeyini artırmak, tarafların iş birliği olanaklarını idari, mali ve hukuki olarak kolaylaştırmaktır (Kurt ve Yavuz, 2013, s. 52). Bu bakımdan devlet düzenleyici erk olarak belirleyici bir konuma sahiptir. Etzkowitz tarafından DNA sarmallarından esinlenilerek üçlü sarmal modeli diye adlandırılan, devlet-iş dünyası-üniversite yapısı günümüz yenilikçi üretiminin vücut bulmuş halidir. Üçlü sarmal, devletin desteği ve hukuki düzenlemeleri ile üniversitelerin nitelikli beyinlerinin hem girişimci hem de mühendis olarak şirketlere yenilikçi üretim şeklinde yansıdığı bir yapıdır (Tunalı ve Toprak, 2017, s. 238). Bu iş birliği süreci inşa edilen teknokentler vasıtasıyla girişimci akademisyen, öğrenci ve üniversite dışındaki müteşebbisleri yeni iş fikri yaratma ve üretimi gerçekleştirme hedefiyle bir araya getirir. Böylece rekabetçi bir model ile finansal ölçek, fiziksel alan, insan kaynağı ve fikirlerin teknokentler çatısı altında toplanarak sanayiye yönelik çıktılar gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla üniversite-sanayi iş birliği iç ve dış paydaşların bir araya geldiği organizasyonel yeni bir örgütlenme sistemini yaratırken, istihdam noktasında endüstrinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek çalışan profilleri tercih edilmektedir.

Söz konusu süreçte teknokentler vasıtasıyla üniversiteler girişimci akademisyen, öğrenci, üniversite dışında mevcut olan müteşebbisler veya girişimci olmak isteyen iş fikri sahiplerinin teorik bilgilerle donatılarak pratikte ülke ekonomisi için katma değer yaratabilecek ürün ve/veya hizmetleri rekabetçi bir şekilde piyasaya sunabilmeleri finansal, fiziksel ve insan kaynağı gibi çeşitli imkânlar sağlamaktadırlar (Yıldız, 2019, s. 28).

Şekil 2. Devlet, Üniversite ve Özel Sektör İlişisinin Evrimsel Aşamaları (Yıldız, Girişimci Üniversite'nin Kavramsal Çerçevesi, 2019, s. 28)

Girişimci üniversiteler, çok yönlü girişimcilik anlayışına hizmet verecek şekilde kurumsal mekanizma olarak değişkenlik gösteren taleplere cevap veren örgütlenme olarak hareket etmektedirler. Bu doğrultuda farklı yoğunlaşma ve kümelenmeler girişimci üniversitelerde meydana gelir. Bunlar, üniversite-sanayi iş birliğine dayanan teknokentler, iç girişimcilere yönelik olarak kuluçka merkezleri, kampüs içi danışmanlık ve özel teşebbüslere yönelik planlayıcı hizmetler ve bağımsız girişimcilere yönelik sürekli eğitim merkezleri, yaşam boyu öğrenme faaliyetler olarak çeşitlenmektedir (Yıldız, 2019). Yükseköğretimdeki bu çok boyutlu multiversite anlayışı toplumu bir üretim makinesi haline getirme amacıyla hareket ederek araçsal bir rasyonalite ideolojisiyle kendini gerçekleştirilmektedir. Neticede üniversite anlayışının sanayiye ve piyasaya yönelik yapısal çeşitlilik arz etmesi nihayetinde iktisadi aklın toplamına işaret eder. Yapısal çeşitliliğin varlığı, piyasanın taleplerini yerine getirmeye çalışan ve birbirine benzeyen eğitim anlayışıyla, akademik örgütlenmesiyle türdeş hedefleri içinde barındırmaktadır. Bu çeşitliliklerin nihai hedefi üretilen bilginin, eğitim kalitesinin, yapılan icatların ne işe yarar hedefiyle ele alınmasına dayanır. Bu faydacı yaklaşım, yükseköğretimde araçsal bir rasyonelliğe neden olurken türdeş bir örgütlenmeyi, müfredatı meydana getirerek üniversitelerin “MacDonalddlaştırılması” tanımlanmasıyla

anılmasına yol açmıştır (Tekeli, 2011; Parker ve Jary,1995). Bu tanımlamada kastedilen, üniversitenin en kötü Fordist fabrika haline gelmesidir. Bu nedenle yükseköğretimde insani olmayan süreçlerin yaşanması, öğretim ve akademik süreçlerde yabancılaşmayı şiddetlendirmiştir. “Bu kurumda yetiştirilen insanlara sunulan öğretim, tüketicinin egemen hale geldiği, seçmelerinin çoğaldığı bir dünyada, hamburger bu çeşitlilik talebini ne kadar karşılıyorsa, üniversite de günümüzün gençliğinin öğrenim talebini aynı kalitede karşılayabilmektedir.” (Tekeli, 2011, s. 153). Söz konusu üniversitelerin “MacDonalddlaştırılması” türdeş bir anlayışı merkeze alarak fayda için bilginin üretilmesi gerektiğini savunmakta, toplumsal fayda yerine piyasa odaklı bilginin genişleme göstermesini telkin etmektedir. Bu sebeple “akademik bilgi toplumsal bir fayda olarak değerinden soyuldu; bağdaşık, dolayısıyla finanse edilebilir olması için bilginin kendisini pazar koşullarında kanıtlaması gerekmektedir yoksa rahatlıkla kaybolup gitmektedir” (Giroux, 2016, s. 30).

Tekeli (2004) de üniversitenin girişimci üniversiteye dönüşümünü şu sözlerle eleştirmektedir: Artık üniversite bir akademisyenler komünitesi olmaktan çıkmış, piyasa güçlerinin etkisi altında şekillenen bir organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Bu organizasyonlar topluluğunun (şirketler topluluğu diye de okuyabilirsiniz) sosyal ilişkileri büyük ölçüde metalaşmıştır (s. 59). (...) Yaşanan gelişmeler sonucunda öğretim üyelerinin öğretim konusundaki profesyonel adanmışlıkları azalmaktadır. Öğretim üyeleri bilimsel katkılarından çok üniversiteye getirdiği projeye ve sağladığı gelire göre değerlendirilmektedir. Öğretim üyeleri aralarındaki *eşitlik* ortadan kalkmaktadır. Üniversitelerde yıldız profesörler doğduğunda kollegial ilişkilerin içeriği boşalmaktadır. Üniversitenin piyasa ilişkileri içinde biçimlenen bir yer olması üniversite içi dayanışmayı sürekli aşındırmaktadır (s. 70). (...) Üniversitenin değişik düzeylerde bir rasyonelleştirilme baskısı altında tutulması sonrasında ortaya çıkan sonucu değerlendirenler bu durumu irrasyonel rasyonellik diye tanımlamaktadırlar (Okçabol, 2007, s. 332-333).

Bu anlayışın küresel ölçekte genişlemesi, akademik özneleri de savunmasız hale getirmiş ve kendi emekleri üzerinde hakimiyetlerini yitirmelerine neden olmuştur. Kendi varlığının öznesi olmaktan ziyade piyasanın baskı ve ihtiyaçlarına yönelik kendini konumlandıran akademik özneler artık yükseköğretim ekosistemi içinde emeğine yabancılaşan, bilimsel çalışmalarında performans baskısı nedeniyle mekanik üretime zorlanan bir iklim içinde hareket etmek zorunda bırakılmıştır.

1.3.7. Yaratıcı Endüstriler Olarak Girişimci Üniversite

Üniversiteler genellikle işyerlerinden ziyade entelektüel alan ve akademisyen toplulukları olarak görülür. Lakin 1980 sonrası yükseköğretim alanı kapitalizmle bütünleşme sürecine girince üniversite varlığı kapitalist çözümler için ele alınmaya başlanmıştır. Uzun bir süredir ekonomi politiğin dönüşümünü çözümlenmeye çalışan yaklaşımlar yaşanan süreci bilişsel kapitalizm, iletişimsel kapitalizm, maddi olmayan üretim, duygusal-dilsel üretim, toplumsal fabrika, göstergesel kapitalizm gibi kavramlarla kapitalist üretimin çağdaş aklını anlamaya çalışmaktadırlar (Hardt ve Negri, 2011a; Hardt ve Negri, 2011b; Hardt ve Negri, 2019; Lazzarato, 2017; Virno, 2013; Gorz, 2014; Ritzer, 2011; Berardi, 2012; Marazzi, 2010). Kapitalizmin bu yeni üretim akılsallığında yaratıcı eylemin merkezde olduğu, özne pratiğinin yeni birikimin yükselen değerine dönüştüğü, bilgi ekonomisinin ve maddi olmayan üretimin hacimsel olarak Fordist üretimin varlığını sarstığı ve esnek⁴⁰ güvencesiz yaşam koşullarının rekabet kısılacı ile kuşatıldığı, sermayenin toplumsal ilişkiler içinde kendini yeniden kurduğu post-endüstriyel bir düzenden bahsedilmektedir. Bauman bu yeni süreci şöyle tarifler:

Kapitalist bir toplumda yaşamaya devam ediyoruz fakat parayı verip düdüğü çaldırarak kapitalistler artık madenlerin, tersanelerin, çelik ve otomobil fabrikalarının sahipleri değildir. Amerikalıların en zengin %1'lik listesi içinde, altı isimden sadece biri sanayicidir. Geri kalanı finansçı, avukat, doktor, bilim insanı, mimar, programcı, tasarımcı ve sahne, ekran veya stadyum ünlüleridir. Şimdi en büyük paralar, finansal kaynakların idare edilmesinden ve dağıtımından, yeni teknik donanımların, iletişim cihazlarının icadından, pazarlamadan ve dikkat çeken reklamlardan, sanat ve eğlence dünyasından kazanılmaktadır. Bir diğer deyişle, artık para henüz keşfedilmemiş yaratıcı ve ilgi çekici fikirlerdedir. Bugünlerde zirvede oturanlar, parlak ve yararlı (yani satılabilir) fikirlere sahip insanlardır. Şimdi “ekonomik büyüme” olarak anlaşılan şeye en çok bu insanlar katkı yapmaktadırlar. Sermayeyi açığa çıkaran, mülkiyeti ve idaresi zenginlikle iktidarın başat kökeni olan belli başlı “açık kaynaklar” bugünlerde, yani postendüstriyel çağda bilgi, yaratıcılık, hayal gücü ve farklı düşünme becerisi ve cesaretidir. Diğer bir deyişle, üniversitelerden yaratması, yayması ve aşılması istenen niteliklerdir (Bauman, 2020, s. 52-53)

Yaratıcılık son on yılda iş, akademi ve devlet politikası tartışmalarında önemli bir tema olarak ortaya çıkmıştır. Yeni sözcükler (“yaratıcı ekonomi”, “yaratıcı sınıf”, “yaratıcı yaş”, “yaratıcı yurttaşlık”, “yaratıcı endüstriler” ve “yaratıcı şehirler”) şemsiyesi altında konuşlandırılan yaratıcılık, 21. yüzyılın üst üste binen ekonomik, teknik, toplumsal ve çevresel sorunlarını irdelemek için anahtar bir yeti olarak konumlandırılmıştır (Means, 2014, s. 291). Yaratıcı ekonomi kavramı, Londra merkezli bir web yayın şirketi olan

⁴⁰ “Esneklikle beraber işyeri, ev ve kamusal alan birbirine giriyor ve emeğin doğrudan kontrolünden dolayı yollardan kontrolüne doğru bir yönelim söz konusu oluyor ve bu süreçte de giderek karmaşıklaşan teknolojik mekanizmaların kullanılması söz konusu” (Standing, 2015, s. 71) olduğunu işaret ediyor.

Tornado Productions Ltd'nin Başkanı John Howkins'in, Howkins Make Money from Ideas (2001) adını verdiği bir kitabın başlığı olarak kullandığı 1990'ların başından beri ortalıkta dolaşiyor (Peters ve Besley, 2008, s. 88-89). En geniş düzeyde yaratıcı ekonomi, maddi olmayan mallar (bilgi, enformasyon, hayal gücü, fikirler) üreten endüstrileri ifade eder. Sanat, kültür, ticaret, eğitim, bilim ve teknolojinin kavşağında yer alan bir dizi endüstriden oluşan yaratıcı ekonomi, karmaşık ve çeşitli bir yaratıcılık ve yenilik alanı oluşturur: Bir yanda yayıncılık, müzik, görsel performans sanatları, film, medya, mimarlık, reklamcılık ve tasarım, diğer yanda mühendislik, biyoteknoloji, bilgi teknolojisi, ilaç, elektronik ve ileri malzemeler gibi patent endüstrilerini ifade eder (Araya, 2010, s. 220). Yaratıcı ekonomi yaklaşımında doğal kaynaklar yerine öznenin yaratıcı çabası, potansiyeli iktisadi değer üretmenin merkezi olarak ele alınır. Bu yeni post-Fordist iktisadi akılsallıkta öznenin varlığı yeni bir sermaye aklı olarak kendini sergiler. “Post-Fordizm'de genel akıl makinelerde değil, işçilerin bedenlerinde sabitlenmiştir. Beden, tabiri caizse, zihinsel çalışmanın alet çantası haline gelmiştir” (Marazzi, 2010, s. 38).

Post-Fordist emek, hayli iletişimseldir ve üretken olabilmek için yüksek “dilsel” becerilere ihtiyaç duyar. Bu emek türü, sadece enformasyon teknolojisi alanında değil salt duyumsal-sezgisel düzeyde de *bütün sembolik eylem türlerini* anlayabilme kapasitesini varsayar. Bu, dilin sunduğu genelleme yapabilme, verilerin ve araçsal-mekanik eylemin ötesine geçebilme becerisinin şimdi doğrudan üretim sürecinin içinde yattığı anlamına gelir (Marazzi, 2014, s. 42).

Bu bakımdan sermaye gittikçe öznellikler üzerinden yeni bireyselleştirme hedefleri planlamaktadır. Çağdaş kapitalizmin üretim değerini yaratan en temel varlık öznelliklerin üretimidir. Kısaca yeni toplumsal öznelerin varlığı sermayenin üretici aklından bağımsız düşünülemez. Artık sermaye el koymanın ötesinde toplumsal öznenin ontolojik pratiği üzerinde belirlenimci olarak hareket etmektedir. “Marx'ın kategorileri kullanılarak şunu söylemek mümkün: Beyinlerimiz, dilsel becerilerimiz ve etkileşimsel becerilerimiz sabit sermayenin yerini almış durumda” (Marazzi, 2010, s. 10). Sermayenin öznenin ontolojik yapısı üzerinde kendini konumlandırmasında biyopolitik aygıtların önemi ortaya çıkar. “Üretim tarzının incelenmesinden özneliğin üretimini incelemeye doğru geçiş, bizzat sermayenin geçirdiği değişimler karşısında alınan bir tutumdur” (Read, 2014, s. 21). Bu doğrultuda sermayeye güç katan, onun ihtiyaçlarına yönelik bilgi alanlarını üreten, özneliği çağdaş kapitalizmin koşullarına göre şekillendiren postmodern üniversite

anlayışında üniversitenin varlığı “bacasız bir sanayi”⁴¹ görünümüne kavuşur. “Çağdaş modern toplumda, bilgiye dayalı ekonominin, bilgi teknolojisinin ve küresel rekabet gücünün yükselişi nedeniyle, üniversitenin işlevleri, geleneksel olarak bilgiyi koruma ve aktarma anlayışından yenilik ideolojisine dayanan bilginin sömürsünü meydana getirmiştir” (Sam ve van der Sijde, 2014, s. 899). Bu nedenle giderek, üniversiteler ve diğer yüksek öğretim kurumları içindeki araştırmalar, açık 'ekonomik' önceliklere yönelik yönlendiriliyor, teşvik ediliyor, organize ediliyor ve nihayetinde disipline ediliyor” (Barry, 2011, s. 14). Böylece ekonomik değer noktasında bilginin üretimi bilgi temelli mülkiyetin hacmini artırırken, bununla birlikte, fikri mülkiyet hakları üzerinden yeni birikim yaratma alanları meydana gelmiş, fikri değer ve patentler üzerinden üniversiteler bilgi fabrikaları düzeyinde dönüşüm geçirmeye tabi tutulmuştur. Kamu malı olarak tarif edilen açık kaynaklı bilgiler telif hakları ile kamudan gizlenerek ortak yarar yerine çıkarıcı maddeci bir rasyonelleşmeye neden olmuştur. “Oysaki günümüzde dünya açık kaynak kullanımı ve bilginin bilgiye altyapı oluşturması gibi unsurları içeren bir özelliğe bürünmekte ve farklı yapılarda türeyen ve gelişen bilgi farklı platformlarda paylaşılar hale gelmektedir” (Yamamoto, 2018, s. 133).

Bilgi ekonomisi olgusunun yükselişi, küreselleşme, teknolojik dönüşümlerin hızına paralel çalışma pratiklerine olan talep, bireyleri dış dünyaya hazırlayan üniversitelerin misyonunu arttırmış ve yeni ekonomi alanı olarak bireysel yaratıcılığın 1990’lar sonrası iktisadi literatürde yaygınlık kazanması yaratıcı endüstriler ⁴²olarak tarif edilen kültür metalarının üretiminde üniversitenin oynadığı rolü daha güçlü hale getirmiştir. İktisadi üretimin yeni motoru olarak görülen yaratıcılık, devletin ekonomik ve kurumsal bağlamda yeniden yapılandırılması anlamına da gelmektedir. “Yaratıcı ekonomi” terimi yakın zamanda hem John How Kins (2001) tarafından *How People Make Money from Ideas* [İnsanlar Fikirlerden Nasıl Para Kazanır] adlı kitabında, hem de Richard Florida’nın

---

⁴¹ Yaratıcı, yetenek temelli büyümeyi kuramlaştıran iktisatçılar açısından üniversiteler yaratıcı ekonominin entelektüel merkezleri olarak düşünülmektedir. Özellikle piyasaya eklenmiş Anglo-Amerikan üniversite sistemi bilimsel, yaratıcı gelişmenin yeni kaynağı olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan üniversite yetenek gelişiminin olgunlaştığı, piyasaya kanallı edildiği temel merkezler olarak tasarlanmaktadır. Ancak dile getirilen yetenek meselesi piyasada karşılığı olan yeteneklerdir. Kimin parlak zekalı olduğu, kimin yaratıcı ve yetenekli olduğu meselesi piyasanın talepleri ile doğru orantılı olarak düşünülmektedir.

⁴² Yaratıcı endüstri kavramı bireysel yaratıcılık, vasıf ve yetenek kullanılarak sosyo-ekonomik değer yaratılan endüstri olarak tanımlanabilir (Kepenek, 2020, s. 144).

(2002), en dikkat çeken *The Rise Of The Creative Class* [Yaratıcı Sınıfın Yükselişi] olan, bir dizi kitabında kullanıldı” (Means, 2014, s. 295).

“Yaratıcı Endüstriler” tartışmaları ise “1990’lı yılların başında Avustralya Hükümetinin 1994’teki Yaratıcı Ulus adlı çalışmasıyla başladı (DCA,1994) ve 1997’de İngiltere Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı, Yaratıcı Endüstriler- Harita Belgesi isimli bir belge yayınladı (DCMS, 1998). Bu dokümanda YE ekonomik büyümenin yeni aktörü olarak kabul edildi ve politika programlarında yerini almaya başladı. 2000’lerle beraber de Avrupa Birliği Komisyonu’nun (ABK, 2010) ve Birleşmiş Milletlerin ve başka uluslararası kuruluşların ilgi alanına girmeye başladı” (Kepenek, 2020, s. 144).

Bireysel vasıf, yetenek ve yaratıcılığın kullanılarak ekonomik değer yaratılması anlamına gelen “yaratıcı endüstri”⁴³ kavramı, bölgesel ve ulusal düzlemde işgücünün gelişimi ve girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması, yeni dijital teknolojiler yolu ile bilim-teknikğin geliştirilmesine yönelik yaratıcı endüstriler politikaları karar vericiler tarafından savunulmuştur. Yaratıcı endüstriler iktisadi değer yaratmak için yeni fikirlerin, yeni teknolojilerin, yeni işletme modellerinin ve en nihayetinde yeni kültürel biçimlerin endüstri tarza inşasına yönelik insan yeteneğini keşfiyle ilgilenir. Yaratıcı endüstriler noktasında önemli çalışmaları olan liberal düşünür Richard Florida yaratıcılığı şöyle tanımlar: “Yaratıcı sermayeden kastım da bu. Bir ekonominin büyümesi ve zenginleşmesi için tüm örgütlenme türlerinin -bireyler, şirketler, kentler, eyaletler ve hatta ülkelerin- kapsamlı bir şekilde yaratıcılığı besleyip büyütmesi, kullanması ve yaratıcılığa yatırım yapması gerekir” (Florida, 2011, s. 72).

“Yaratıcılık, genellikle ekonomik yenilik ve zenginlik yaratımını genişleten bir motor olarak konumlandırılmıştır. Değerin ve kapitalist genişlemenin yeni kaynaklarının ağırlıklı olarak özelleştirmeye, fikri mülkiyete ve spekülatif finansa dayandığı bir ekonomide, yaratıcılık yeni pazarların, ürünlerin, iş ve kurumlar için önemli bir kaynak haline gelir” (Means, 2014, s. 295). Yalnız yaratıcılık ve yaratıcılığın ortaya çıkardığı

⁴³ Yaratıcı endüstriler kavramının iktisadi gücünün gelişimine yönelik işgücünün eğitiminin planlanması, öğrencilerin iktisadi değer yaratacak özelliklerine odaklanması, eğitim-özellik ilişkisinde yeni öğrenme metotlarının geliştirilmesi ve öğrencilerin özgür bırakılması, geleneksel öğretim müfredatlarının ötesine geçilerek iktisadi hedefe yönelik girişimci ve yenilikçi bakışların tercih edilmesi, öğrencilerin proje yapım süreçlerini kavramasına yönelik proje üretim süreçlerine dahil edilmesi, farklı disiplinler ile ortak projeler geliştirme girişiminin özendirilmesi, esnek bir öğrenim becerisinin öğrenilmesi, işbirliği ve ortak çalışma kültürünün kazanılmasının yanında akademisyenlerin de endüstri ile yakın ilişkiler kurmasının teşvik edilmesi “yaratıcı endüstriler” dönüşümünün eğitime yönelik odak noktalarını oluşturmaktadır (Kepenek, 2020, s. 149).

iktisadi değerin neoliberal akla tabi kılınması bilginin niteliği ve eğitimin demokratik rolüne ilişkin çelişkileri de ortaya çıkarır. Demokratik kültürü geliştirme adına toplumsal iyiye yönelik bilgi yerine metaya ve şirketlerin kar elde etme arzusuna yönelik geliştirilen bilginin ve yaratıcılığın mülkiyete dönüştürülmesi toplumsal alanda müşterek ortaklığı da zayıflatır.⁴⁴

Birleşik Krallık Kültür, Medya ve Spor Departmanı (DCMS) ‘yaratıcı endüstrileri 13 sektör üzerinden tanımladı: **yazılım, film, video, yayıncılık, müzik, mimarlık, reklamcılık, sanat-antika, el sanatları, gösteri sanatları, tiyatro, radyo ve televizyon** (Kepenek, 2020, s. 144). Avrupa Birliği Komisyonu (ABK) ise yaratıcılık kavramı üzerinde farklı endüstrilerle ilişkilendirerek bir sınıflama yapmıştır (ABK, 2010).

Çekirdek Kreatif Sanatlar

- a. Edebiyat
- b. Müzik
- c. Performans sanatları
- d. Görsel Sanatlar

Diğer Çekirdek Kültür Endüstrileri

- a. Film
- b. Müze ve kütüphaneler

Daha geniş düzeydeki Kültür Endüstrileri

⁴⁴ “Fransız iktisatçı Thomas Piketty, gelir adaletsizliğini tartışmaya açtığı son derece karamsar çalışması *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital’de*, en zengin azınlıkla geri kalanlar arasında gittikçe derinleşen eşitsizlikleri incelemiştir. 2014 yılında, yalnızca 16.000 ailenin oluşturduğu en zengin yüzde 0,01’lik kesim ABD’deki toplam servetin yüzde 11,2’sini kontrol ediyordu - eşitsizliğin tavan yaptığı 1916 ile kıyaslanabilecek bir durum bu. Günümüzde, tepedeki yüzde 0,1’lik kesim toplam servetin yüzde 22’sini kontrol ediyor -bu rakam dipteki yüzde 90’lık kesimin kontrol ettiğine denktir.¹⁶ Üstelik, 2008’de patlak veren Büyük Durgunluk bu uçurumu daha da derinleştirdi: 2009’dan 2012’ye kadarki süreçte, tepedeki yüzde 1’lik kesim gelir artışının yüzde 95’ine el koydu. Tam olarak aynı olmamakla birlikte, bu durum biriken toplam servetin -ki çoğu miras yoluyla birikmiştir- on dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana görülmemiş seviyelere ulaştığı Avrupa’da da aynı seyri izledi” (Bridle, 2020, s. 120).

Bu, toplumsal gelişmenin doğruca eşitlik getireceğini varsayan yaygın ilerleme düşüncesinin tersyüz olmuş halidir. 1950’lerden bu yana, iktisatçılar gelişmiş ekonomilerdeki büyümenin zenginle fakir arasındaki gelir adaletsizliğini azalttığına inanıyorlar. Mucidine kazandırdığı Nobel Ödülü’nden sonra onun adıyla Kuznets Eğrisi olarak anılan bu doktrin, sanayileşmenin başlangıçta toplumlardaki ekonomik eşitsizliği artırdığını, ama sonra kitlesel eğitimin sahayı düzleştirip daha geniş bir siyasal katılımı beraberinde getirmesiyle bu eşitsizliğin azaldığını ileri sürer. Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde yaslanılan fikir buydu - en azından Batı’da. Ama artık sanayi devrinde değiliz. Piketty’ye göre, teknolojik ilerlemenin “insan sermayesini finansal sermaye ve gayrimenkul karşısında, becerikli yöneticileri para babası hissedarlar karşısında zafere taşıyacağına, liyakatin iltimasa baskın çıkacağına” yönelik inanç “büyük bir yanılsamadır.”¹⁷ (Bridle, 2020, s. 120-121)

- a. Kültürel miras
- b. Yayıncılık
- c. Ses kayıt
- d. TV ve Radyo
- e. Video ve Bilgisayar oyunları

İlişkili Endüstriler

- a. Reklamcılık
- b. Mimarlık
- c. Tasarım
- d. Moda (Kepenek, 2020, s. 145-146)

Yukarda tasnif edilen alanlar kas gücüne dayanmayan entelektüel yeti ve beceri gerektiren, belli bir eğitim formasyonunu zorunlu kılan üretim alanları olarak karşımıza çıkar. Bu doğrultuda üniversiteler yaratıcı ekonominin başlangıç noktası olarak merkezi konumdadır. Örneğin Amerikan yükseköğretim alanı yaratıcı endüstrilerin üretimi bağlamıyla neoliberal politikalar doğrultusunda akademik kültürünü, kurumsal altyapısını, eğitim-müfredat süreçlerini planlamaktadır. Bu bakımdan üniversite anlayışı geleneksel öğretinin ötesinde yaratıcılığın geliştirilmesi ve açığa çıkarılması yönünde politika geliştirmekte, yeteneklerin iktisadi değere dönüştürülmesinin önünü açmaktadır. Bu nedenle yaratıcı endüstrilere yönelik işgücünün eğitiminde, öğrencilere sunulan eğitim müfredatlarında öğrencilerin yeteneklerine uygun eğitim içeriklerinin hazırlanması, esnek öğrenme planlamasının yapılması, hiyerarşik öğretime ziyade öğrencilerin özgür bırakılarak yenilikçi anlayışın benimsenmesi, öğrencilerin projelerde ve fikri süreçlerde yer almasının sağlanması, yaratıcı endüstri alanlarıyla üniversite mecrasını arasında protokollerin gerçekleştirilmesi, yaratıcı endüstri merkezlerinin üniversite bünyesinde kurulması, katılımcı eğitim ile öğrencilere sorumluluk verilmesi, yarışmalara ve üniversite çalışmalarına öğrencinin ortak edilmesi gibi durumlar, üniversitenin yaratıcı ekonomide izlediği eğitim politikalarını tanımlar.⁴⁵

---

⁴⁵ Yaratıcı yetenekler çerçevesinde şekillenen Yaratıcı Ekonomi kavramı küresel bilgi ekonomisinin popüler bileşeni olan kültür endüstrilerinin üretimine vurgu yapmaktadır. Bu ekonomik yaklaşım bireyin yetenek, yaratıcılık ve becerilerini ortaya çıkararak pazarlanabilir ürüne dönüştürmeyi hedefleyen ekonomik bir aklı tarifler. Bu açıdan yaratıcılığın ortaya çıkarılmasına ve geliştirilmesine yönelik müfredat içeriklerinin yaratıcı öğrenme düzeyinde yapılandırılması söz konusudur. Yaratıcı ekonomi kavramı politika yapımcıların da gündeminde yer almaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı kültür ekonomilerinin hacminin gelişmesi nedeniyle politika yapımcılar yaratıcı yeteneklerin piyasayla bütünleşmesini desteklemektedirler.

Geleneksel eğitim ve araştırma misyonunun ötesinde bilginin üretimi, yenilik ve yaratıcılığın geliştirilmesi adına üniversite anlayışı yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesi noktasında yeniden örgütlenmekte, Kepenek'in aşağıdaki tanımlamaları ışığında ele alınmaktadır:

- a. Yüksek öğrenim yaratıcı bir ekonomide inovatif fikir ve uygulamaların ana kaynağıdır. Çünkü üniversitelerdeki çok disiplinli araştırmalar bilim, teknoloji, yaratıcılık ve vasıf arasında bir köprü olma potansiyeli vardır.
- b. Yüksek öğrenim kurumları buldukları bölgede bölgesel kalkınmanın temel aktörlerinden biridir. Çünkü yenilikçi çalışmalar sermayenin önemli destekçisi haline gelmiştir.
- c. Bilgi ekonomisinin gereği olan nitelik havuzunu büyümeye, gençleri girişimcilik konusunda desteklemeye başladılar. Diğer bir deyişle Araştırma ile ortaya çıkan bilgi kaynağını endüstriye ulaştırmak, yeni buluş ve patent çalışmalarının oluşması için altyapı desteği sunmak ve hatta girişimcilik destekleriyle ekonomiye erken aşama firma (startup) kazandırmak gibi rollere büründüler (Kepenek, 2020, s. 149-150).

Bunun yanında yaratıcı ekonomiye dayalı yaratıcı endüstri anlayışı özünde rekabet ideolojisini, yeniliği, sürekli ve sürdürülebilir yaratıcı yetenekleri talep eder. Sosyal güvencesizlik ve artan riskler rekabeti teşvik eden ve dolayısıyla üretimi arttıran faktörler olarak gösteriliyor. Bu nedenle yaratıcı yeteneğin ortaya çıkarılması, geliştirilmesi, rekabet piyasasında sergilenmesi hem bireyler nezdinde hem de üniversiteler üzerinde bir baskıya dönüşebilmektedir. Sosyal refah devletinin çöküşü sonrası bireyi savunmasız ve güvencesiz bırakan rekabet anlayışı Bourdieu'nun ifadesiyle şu şekilde hareket etmektedir:

Esnek çalışmanın mutlak hükümlerliği böyle kuruluyor: Kısa süreli sözleşmeler veya taşeronla çalışma, sürekli bir "yeniden yapılanma", aynı şirket bünyesindeki özerk şubeler, çok yönlülüğe mahkûm ekipler arasında rekabet, nihayetinde ücret ilişkisinin *bireyselleştirilmesi* yoluyla kişisel rekabet. Bunların gerçekleşme biçimi de, bireysel hedeflerin saptanması; değerlendirme mülakatlarının kişiye özel kılınması; maaş artışının veya prim dağılımının kişisel kabiliyet ve liyakate göre yapılması; bireyselleştirilmiş kariyerler; aslında güçlü bir hiyerarşik bağımlılık içinde basit birer ücretli olan kimi yöneticilerin "serbest meslek erbabı" biçiminde kendi satışlarından, ürün, şube ve mağazalarından sorumlu hale getirilerek kendi kendilerini sömürmelerini güvenceye alacak "sorumlu kılma" stratejisi; "katılımcı yönetim" teknikleri uyarınca, çalışanların yöneticiliğin ötesinde "özdeşleşmesi"ni sağlayan "otokontrol" sistemi... Sonuçta, çalışma düşkünlüğünü ve iş yetiştirme baskısı altında çalışmayı sorumlu kademelerle sınırlı kalmamak üzere dayatan bu

rasyonel denetim teknikleri, kolektif kerteriz ve dayanışmaları zayıflatma hedefinde birleşiyor (Bourdieu, 2017, s. 126)

Bugün bilgi ekonomileri çerçevesinde üniversite üzerinde egemen olan yapılar açısından üniversite nitelikli emek gücünü minimum maliyetle yetiştirerek esnek üretim piyasasında bilgi işçilerini rekabet ortamına hazırlamalıdır. Bu ekseninde üniversiteden beklenen eğitim programları iş yaşamının dinamik ihtiyaçlarına göre planlanmalı ve emek gücünün verimliliği en düşük maliyetle piyasayla bütünleştirilmelidir. “Bu yolla üniversitenin teorik bilgileri uygulanabilir paket bilgi setlerini dönüştürmeleri beklenmektedir. Örneğin “Teknoloji Transfer Ofisi” yoluyla yaratılan teorik bilgilerin pratik hedeflere uygulanabilir olması beklenmektedir” (Ünal, 2011, s. 109). Ayrıca pratik paket bilginin endüstriyle buluşmasında rekabet merkezi bir konumda düşünülür. Oysa geleneksel üniversite kültürü üniversiteleri birbiriyle yarışan rekabetçi kurumlar olarak değil dayanışma içinde olan, evrensel değerler etrafında birlikte üreten ve paylaşan toplumsal kurumlar olarak tasarlamıştı. Neticede üniversite geleceği bugünü göre daha demokratik ve yaşanabilir kılmaya çalışan ister bölgesel ister küresel olsun insanlığın sorunlarına çözüm üretmeyi amaçlayan, bilim ve düşünce yoluyla toplumsal çelişkileri en aza indirmeye çalışan, savaşların ve çatışmaların olmadığı bir dünya ülküsü yaratmayı hedefleyen eleştirel müzakerenin serpiştiği barış odaklı kurumlar anlamına gelmekteydi. “Rekabetçi piyasa ülküsüne kendisini kaptıranların bu değerlerle nerede ve nasıl bir buluşma yaratabileceği çok kuşkulu gözükmektedir” (Temelli, 2009, s. 213).

2. BÖLÜM

ÜNİVERSİTE, DEVLET, SERMAYE İLİŞKİSİ VE BİLİM İLETİŞİMİ

...bilimler sermaye tarafından zenginleşmenin aracı olarak kullanıldıkları ve bu nedenle, kendileri onları geliştirenler için zenginleşme aracı haline geldikleri süreçte, bilim adamları bilimlerine pratik uygulamaları keşfetmek için birbirleriyle rekabet ederler. Dahası bizzat icadın kendisi bir meslek (metier) haline gelir. Böylelikle kapitalist üretimle birlikte, bilimsel faktör, ilk defa olarak, daha önceki çağlarda hayal edilemeyecek bir ölçekte, bilinçli olarak geliştirilir, uygulanır ve hayat bulur (Marx ve Engels, 2010, s. 34).

Klasik liberal eğitim anlayışına göre “...eğitim; bireylerin tam ve fırsat eşitliği içinde bireysel ve kamusal yaşam projelerini daha başarılı bir düzeyde hayata geçirmesini sağlayacak bilgi, beceri ve potansiyellerle donatılması ve onların girişimde bulunmaktan ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmayan, eleştirel düşünme becerilerine sahip, insan hakları ve demokrasi, çevresel, kültürel ve estetik değerler konularında duyarlı aktif yurttaşlar” (Tekeli, 2011, s. 265) yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Marksist eğitim teorisyenleri açısından ise eğitim sistemi sınıfsal çelişkilerin yeniden üretildiği, emek-sermaye ilişkisinin yeniden inşa edildiği, ideolojik bir aygıt olarak hareket etmektedir. “Eğitim, kapitalist ekonomiye hizmet eder, ama bu hizmet sorunsuz ya da olduğu gibi kabul edilen bir süreç değildir. Eğitim (okullar, üniversiteler.) kapitalizm için gerekli olan toplumsal, siyasi, ideolojik ve ekonomik koşulların yeniden üretilmesini sağlayarak üretim ilişkilerinde ortaya çıkan kapitalizmin organik eşitsizliklerini yansıtmaya ve yeniden üretmeye yarar” (Hill, 2016, s. 157). Ancak eğitim alanı aynı zamanda bilinçlenme, kültürel karşı çıkış ve mücadele alanıdır. Kısaca eğitim yapısı gereği, ideolojilerin kendilerini yeniden kurduğu “kültürel savaşların” mekanıdır. Eğitim alanı kapitalist düzende toplumsal çelişkilerin yeniden üretildiği ve pekiştirildiği, ekonomik eşitsizliklerin sürdürülmesi için sınıfsal kültürün kurulduğu ideolojik mekanlar olmanın yanında karşı hegemonya oluşturmanın da en güçlü yerleri olarak düşünülmüştür. Özellikle üniversite varlığı kültürel savaşların ve mücadelelerin en belirgin mekanları olarak tarihsel bir canlılık yaşamışlardır.

Bir üst yapı kurumu olan üniversiteler, tarih boyunca, farklı uygarlıkların ve kültürlerin özelliklerine göre değişen renklere bürünmüşlerdir (Timur, 2000, s. 23). Bu bakımdan

üniversite varlığı ortaya çıktığı zaman diliminden itibaren toplumsal formasyonlara paralel gelişme göstermiş ve özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin düzlemine uyum noktasında bir dizi dönüşüm geçirmiştir. Çağdaş üniversitenin kökeni olarak ele alınan Bologna ve Paris üniversiteleri ile başlayan üniversitenin tarihsel yolculuğu zamanın ruhuna göre şekil almıştır. Avrupa’da doğup dünyaya yayılan üniversite olgusu, farklı coğrafyalarda farklı idari, mali ve akademik örgütlenmeyi meydana getirerek, bulunduğu ülkenin siyasi ve demokratik kültürüyle özdeş gelişme göstermiştir. Örneğin Avrupa’da kurulan üniversiteler 19. yüzyıldan itibaren araştırma ve eğitim odaklı ilerlerken, pragmatik felsefe üzerinden toplumsal ve ekonomik örgütlenmeyi gerçekleştiren Amerika’da ise üniversite kapitalist bir zihniyet etrafında yapılanmıştır ve “üniversite ideası” mübadele kültürü üzerinden hareket etmekteydi. Diğer taraftan sanayi devrimini yaşamamış ve kapitalist gelişme sürecinin dışında kalan ülkelerde modern bilim anlayışı yeteri kadar gelişmemiş ve bu ülkeler kendi felsefi bilimlerini yaratamamışlardı.

Üniversite varlığı tarihselliği içinde kültürel egemenliğin en etkili araçlarından birisi olarak var olmuştur. Üniversite sunduğu kültürel sermaye ile bir iktidar aklı da yaratmıştır. Üniversite her ne kadar araştırma yolu ile hakikati ortaya çıkarma misyonu ile modern zamanlarda tanımlanmış olsa da toplumsal sınıfın pekiştirilmesinde ve sınıf atlamada da merkezi bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla Marksist literatür ekseninde düşünüldüğünde üniversite varlığı toplumsal sınıflar arasında bir mücadele alanı olarak da kendini sergiler. Mevcut sınıfsal pozisyonunu koruma ya da sınıf atlama pratiği olarak üniversitenin sunduğu kültürel üretim, bireylerin habituslarını⁴⁶ yeniden kurarak

⁴⁶ Habitus, sözlük anlamıyla toplumsal yapılar ile toplumsal pratik (ya da toplumsal eylem) arasındaki bağı oluşturan bir dizi edinilmiş düşünce, davranış ve beğeni kalıpları için kullanılan, yapısal eşitsizliğe kültürel açıdan yaklaşmayı sağlayabilecek bir temel sunan ve eylemlilik üzerine odaklanmaya olanak tanıyan bir kavramdır (Marshall, 1999, s. 29). Kültürel sermaye ve habitus kavramları, Bourdieu’nün sosyolojisinde toplumsal yeniden üretimde okullarda üretilen kültürün toplumsal katmanları ne şekilde belirlediğinin analizini gösteren merkezi bir kavramsallaştırmadır. Kültürel sermaye bireylerin ait oldukları sınıfsal sınırların ne olduğuna işaret eden aileden miras alınan, eğitim, beceri, değerler aktarımını ifade eder. Daha açık bir ifadeyle bir çocuk, belirli bir sosyal sınıfa atfedilmiş, düşünme biçimlerini, niteliklerini ve değerleri miras alması anlamına gelmektedir. Bu açıdan “okullar baskın kültürün meşru kılınmasında ve yeniden üretilmesinde özellikle önemli bir rol oynar. Özellikle yükseköğrenim seviyesinde, okullar, sadece belli bazı öğrencilerin aile geçmişleri veya sınıfsal ilişkileri aracılığıyla edindiği bir dizi yatkınlığı ve beceriyi sermayeleştiren sınıf çıkarlarını ve ideolojilerini bünyelerinde toplar ve somut hale getirir. Örneğin, aileleri baskın toplum tarafından değerli bulunan kültürel sermaye formlarıyla zayıf bir ilişki kuran öğrenciler baştan elverişsiz bir durumdadır. Bourdieu eğitim sistemini tartışırken süreci isabetle özetler” (Giroux, 2014, s. 119). Öncelikle, bir kültürel mirası “muhafaza etme, telkin etme ve yüceltme” işlevini görür. Bu, eğitimin “içsel” ve en “aslı işlevi”dir. Eğitim, yalnızca teknik bilgi ile becerinin aktarılmasını değil, belirli bir kültürel gelenek içerisinde sosyalleşmeyi de sağlar. Katolik Kilisesi’ne benzer biçimde, okul “toplumun

demokratik bir toplumsallaşmanın ötesinde sınıfsal bir toplumsal mücadele alanını yeniden var eder (Bourdieu, 2021). Dolayısıyla eğitim alanını, özelde yükseköğretim alanını sınıf ve kültür ilişkisi üzerinden baskın ve tabi sınıfların çatışması ekseninde de ele alınmaktadır (Hill, 2016). Eleştirel düzlemde eğitim, kapitalist kültür için uysal özneler ve konformist entelektüeller yaratma olarak düşünülürken, Althusser gibi radikal kuramcılar açısından da eğitim “devletin ideolojik aygıtı” olarak politik üretim aracı ile ele alınmıştır. Radikal kuramcılara göre okul toplumsal sınıflar arasında çatışmanın değil salt uysallaşmanın ve tabi olmanın mekânı olarak dile getirilmekteydi (Althusser, 2010). Radikal kuramcılar açısından kapitalist düzende okulun özgürleştirici bir yanı yoktur. Çünkü egemen sınıf açısından eğitim alanı ele geçirilmiş ve eğitim kapitalist ideolojiyi yeniden üreten hegemonik aygıt olarak hareket etmektedir. “Bu bakış açısına göre, öğretmenler ve öğrenciler, ideoloji bekçileri veya devletin omurgasız uşakları olarak hizmet ederek eleştirel failer haline gelme kapasitelerini kaybetmişlerdi. Benzer şekilde, pedagoji ya steril bir teknikler kümesine indirgenmiş ya da okulların moral ve politik düzleminin sinsî bir formunu üretme girişimini en basit haliyle yumuşatan insancıl yöntem söylemiyle donatılmıştı” (Giroux, 2014, s. 16-17). Ferrer’e göre de sınıfsal kapitalist toplumda yönetici sınıfın elinde eğitim toplumun bilincine baskı uygular. Modern öncesi aristokratlar ve feodal lordlar din adamları yoluyla meşruiyetinin rızasını üretirken modern dönemde yerini modern eğitim kurumları almış ve yönetici sınıflar eğitim politikalarını kontrol ederek itaati ve rızayı üretmektedirler. Öyle ki eğitim gerçekte tahakküm kurma ve ıslahlaştırma anlamına gelir ve böylece tabi olanların fikir üretmesinin önüne geçilir. Kısaca eğitim politik denetim kaynağı olarak düşünülür ve tabi bireylerin gelişimine set vurur. Yönetici sınıflar açısından eğitim kendi çıkarlarının devamı için kullanılan bir aygıt olarak düşünülür, otoriter bir disiplin mekânı olarak işlev görür (Ferrer, 2014). Kısaca Marksist kuramcılara göre eğitimin özgürleştirici yönü ancak devlet aygıtının işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi ile mümkün olacaktır:

Radikal kuramcılar açısından yükseköğretim alanını emek sermaye ilişkisi dışında ele almak mümkün değildir. Sonuçta yükseköğretim mecrası, sınıfsal pratiklerin kendini yeniden kurduğu, kültürel sermayenin kazanıldığı bir alan olarak hareket etmektedir.

---

kültürel kanonlarını muhafaza etmek, aktarmak ve telkin etmek üzere özel olarak tasarlanmış bir kurum”dur (Bourdieu 1971c: 178). Kültürel yeniden üretim işlevini yerine getirir (Swartz, 2011, s. 265).

Radikal kuramcılara göre kapitalist aklın eğitim üzerine planlı bir yaklaşımı vardır. Bu iş gücü ve sermayeye uyumlu bir dizi tüketici üretmek ve devamını sağlamak olarak dile getirilmektedir. Bu açıdan eğitimin ideolojik ve iş gücü işlevi vardır.; kapitalist sistemin ihtiyaçlarına uygun bir iş gücü ordusunun toplumsal ölçekte üretimini gerçekleştirmektir: “İnsanın iş gücüne dönüşme potansiyeli; birer işçi, yurttaş ve tüketici olarak sermayeye ideolojik açıdan riayet etmesini ve uyumluluk göstermesini sağlayacak beceri ve tutumlarla donatıldığı bu süreçte açığa çıkarılmaktadır” (Hill, 2016, s. 227). Bunun yanında eğitim alanını diyalektik bağlamda çözümlemeye çalışanlar açısından da eğitim alanı bir çatışma mecrası olarak var olmakta ve hegemonya⁴⁷ ile karşı hegemonya mücadelesinin kendini yeniden tesis ettiği alan olarak hareket etmektedir (Giroux, 2014). Dolayısıyla diyalektik bakış açısına göre eğitim mecrası karmaşık tahakküm ve mücadele ilişkileriyle yüklü kültürel üretim alanlarıdır. Bu çerçevede eğitimin tahakküm oluşturu ideolojik işlevinin yanında kamusal güç ile ezilen gruplar için toplumsal değişim olanaklarını elde etmenin merkezi olarak da özgürleştirici güce sahiptir. Bu bağlamda özellikle 1960 sonrası yükseköğretimde yaşanan kitleselleşme (Allmer, 2017) toplumsal mücadelenin sonucu olarak yaygınlık kazanarak eğitimin daha demokratikleşmesini sağladı. Lakin 1970’lerden itibaren küresel ölçekte ekonomi politığın dönüşüme uğraması, yükseköğretim kurumlarında ticari faaliyetlerin artışına yol açarak piyasacı bir yükseköğretim kültürünü yarattı. Piyasacı üniversite anlayışı, ticari değeri olan bilgi üretiminin ve uzmanlık bilgisinin verimlilik stratejisiyle endüstrinin taleplerine hizmet edecek şekilde üretimi, yönetimi ve dağıtımını anlamına gelmektedir. Piyasacı üniversite kültürü “...bizzat yatırım ve istihdam için gerekli olan nitelikli emek, sermaye organizasyonu, uluslar arası araştırma fonları, dış kaynaklar, buluş, marka üretimi, sistem mühendisliği, alternatif enerji çalışmaları, savunma sanayi, haberleşme, tıp, nanoteknoloji ve genetik alanları ile çok çeşitli ve çok disiplinli akademik alanlara yönelmesi, yönetim bilimi, üniversite-firma işbirliği, proje yönetimi, teknopark, bilim parkı, dijital laboratuvarlar, teknoloji ve ürün geliştirmeye öncelik vermişlerdir“ (Büyüksulu, 2010, s. 20-21). Özellikle 1980 sonrası Amerikan hegemonyası altında neoliberal politikalar ekseninde küreselleşme yeni bir devlet modelinin ve üniversite

---

⁴⁷ “Gramsci'nin kapitalist toplumlarda hakimiyetin nasıl sürdürüldüğüne dair geliştirdiği bir kavram olan hegemonya, bir yönetici sınıflar fraksiyonları ittifakının (tarihsel blok) bağımlı sınıflar üzerinde -yalnızca kendi çıkarlarına uyulması için zor kullanarak değil ama- bütünlüklü bir otorite kurması sonucu ortaya çıkar. Bu otoritenin temel kaynağı, bağımlı sınıfların "rıza"sıdır” (Özbek, 1991).

anlayışının yerleştirilmesine sebep olurken devlet-üniversite-sermaye ilişkisinin yeni görünümü içinde toplumun ve akademinin meşru çıkarları zayıflamıştır (Bok, 2007).⁴⁸

Küreselleşmeyle birlikte sermaye birikim rejimindeki değişim, ulus devletin “eğitim” dahil üzerinden atmaya çalıştığı yükler, devletin kurumsal olarak yeni yapılanması, bu değişimin araçları ve hedefleri ile tüm bunların üniversite üzerindeki etkisi (Göktürk, 2011, s. 225) üniversiteyi neoliberal ideolojinin piyasacı aklına mahkûm etmektedir. Piyasacı ve rekabet stratejisine dayalı bir yükseköğretimin inşasını yaratma devlet erkinin ve yükseköğretimin yapısal olarak sermaye gücüne hizmet edecek şekilde dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Sermayenin çıkarlarına göre devletin ve yükseköğretimin neoliberal politikalar ile yönetilmesi sermaye birikiminin çağdaş dünyada eğitim üzerindeki hegemonik gücünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla üniversitenin devletle ve toplumla olan ilişkisinin tarihsel boyutu neoliberal anlayış ile sermaye çıkarına göre yeniden şekillenirken üniversitenin kamu yararı gücünü zayıflatmakta ve üniversitelere yeni misyonlar yüklenerek üniversite bir üretim fabrikası olarak ele alınmaktadır (Ercan, 1998). Kar güdüsü anlayışının yükseköğretimi kuşatması, toplumun demokratik kültürünü daha ileri seviyelere götürebilecek üniversite anlayışını zedelemektedir. Bu nedenle demokratik toplumun inşasında üniversiteye biçilen misyonun itibarı sarsılmakta üniversitenin politik gücünü, entelektüel hedeflerini yerinden etmekte ve üniversiteyi piyasanın hizmetine sokarak yükseköğretimde bir türdeşme kültürünü yaratmaktadır (Bok, 2007).

Üniversite mecrasının ticari saiklerle şirket gibi yapılandırılması örgütsel yapısına yönelik eleştirileri de gündeme getirmiştir. Üniversite ekosistemi entelektüel, bilimsel çalışmaların yapıldığı alan yerine esnek, rekabetçi, verimlilik esaslarına dayanan şirket örgütlenesiyle bütünüyle iş odaklı, işletmecî bir görünüm kazandığı dile getirilmektedir. Dolayısıyla üniversite geleneksel entelektüel sermaye yaratmanın yerine sosyal ve

---

⁴⁸ Yükseköğretim bugün elimizde kalan, demokratik, yapıcı bir kültür kurup onu sürdürme potansiyeline sahip ender kamusal alanlardan biridir. Yükseköğretim eleştirel bilgiyi, değerleri ve öğrenmeyi yayma sorumluluğunu üstlendiği zaman, eğitimin kamusal değerleri, sağlam bir demokrasiyi ve eğitimli umudu yeşertip besleme yönündeki vaadine dair de ışık yakmış olur. Demokrasi sivil talepleri yurttaşların omzuna yerleştirir ve işte bu talepler, geniş bir tabanda temellenen eleştirel ve anlamlı sivil değerleri, özyönetime katılmayı ve demokratik öncülüğü destekleyen bir eğitimin zorunluluğuna işaret etmektedir (Giroux, 2017, s. 18-19). Ancak bugün eğitimin özgürleştirici yönü amacından saparak piyasaya hizmet etmeye başlaması

kültürel sermaye yaratmanın mekanına dönüşmüş ve bu bağlamda akademik, idari ve mali yapısı da girişimci üniversitenin ereklerine göre şekillenmiştir. Küresel ekonomiye eklenme, bilgi ekonomisinin motoru olma, piyasanın ve sanayinin taleplerine göre iş gücünü yetiştirme erekleri üzerine kurulan çağdaş üniversite anlayışında özerklik tartışmaları ve üniversitenin kamusal misyonu daha çok tartışma konusu haline gelmiştir (Bingöl, 2013).

2.1. NEOLİBERAL DÜZENDE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ

Üniversite 900 yıllık tarihi içinde özerklik kimliğini elde etmede sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Modern dönem öncesi kilise ve Hıristiyanlık öğretisi gölgesinde örgütlenen ve kurumsal yapısını bu doğrultuda şekillendiren üniversite, yerel güçlere ve krallık kurumuna karşı kanlı mücadeleler vermişti (Goff, 2020). Dolayısıyla ulus öncesi bir kurum olarak üniversite modern kamusalığın ön önemli mekânı olarak var olmuştur. Avrupa’da üniversite ilk dönemlerinden itibaren sivilite, kamusal aklı ile gelişme göstermiş, ürettiği kültürel değerler ile yurttaşlık fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ulus devlet öncesi sivil girişim ile kurulan ve yasal bir bağlılık dışında kendini kabul ettiren üniversite, ulus devlet sonrası ise meclislerde yasa ile kurulmuştur. Orta çağda kiliseye ve krallıklara karşı zaman içinde özerk bir yapıya bürünen üniversite modern çağda ise anayasa ve yasalara bağlılık ilkesi çerçevesinde özerklik elde etmiştir (Dellaloğlu, 2020). Orta çağda kilisenin hegemonyası altında kendini kuran üniversitenin ilk dönemlerinde özerklik bilinci ve hassasiyeti yoktu.

“Haçlı seferleri sonrasında üniversiteye olan talebin artması ve öğrenci sayılarındaki büyüme üniversiteyi katedral dışına taşımış ve Papalığa karşı daha özerk bir talebin ortaya çıkması mümkün hale gelmişti. Mutlakiyetçi rejimlerin varlığı sonrası da özerklik mücadelesinin hedefi devletlere karşı baş gösterdi” (Timur, 2000, s. 341). Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber milli kültürü inşa etme ve ulus devletin ihtiyacı olan bürokratik seçkinleri yetiştirme misyonuyla da hareket eden modern üniversiteler bir taraftan iktidarlar açısından insan kaynağı yetiştirmenin merkezi haline gelirken diğer taraftan ise rasyonel bilginin üretildiği mekanlar itibarıyla iktidar eleştirisinin de yapıldığı en önemli mecralar olarak var olmuşlardır. Bu çerçevede üniversitenin tarihselliği uzun

erimli bir özerklik mücadelesi ile devam etmiş ve özerklik sorunsalı 1980 sonrası piyasacı üniversite anlayışının hegemonik hale gelmesi neticesinde yeni bir boyuta evrilmiştir. Modern dönemin *bildung* felsefesinin ötesinde üniversite mesleki kazanımı, pratik sorunların çözüm merkezi olmanın yanında endüstriyel-yönetimsel mecralara yetiştirdiği insan kaynağı ile misyon çeşitliliği yaşaması özerklik olgusunu daha karmaşık hale getirmiştir.

Özerklik sözcüğü, eski Yunancadaki “autonomia”ya dayanmaktadır. Bu sözcük, bağımsız olma, kendi kendini yönetme durumu, kendi kendini idare etme hali anlamına gelmektedir. Eğitim alanında ise, özerklik ilk olarak, usta (hocalar) ve çırak (öğrencilerin) loncalarında, Orta Çağ Avrupa’ında ortaya çıkmıştır. Bu loncalar daha sonra Avrupa’nın ilk üniversiteleri halini almıştır (Bingöl, 2013, s. 266). Türk Dil Kurumu (TDK)’ya göre özerklik: “Bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet, otonomi, otonomluk” (TDK, 2022) halidir. “Özerkliğin eş anlamlısı otonomi sözcüğünün İngilizce karşılığı “autonomy” Yunanca “autonomos”tan gelir. Nomos, yasa; auto kendi kendine anlamındadır. Buna göre autonomos kendi yasasını kendisi koyması anlamına gelir” (Günay, 2019, s. 28). Özerk üniversite kavramı ile genellikle ifade edilmek istenen, üniversitenin gerek yönetsel gerekse de bilimsel bakımdan devlete karşı özerk olmasıdır (Yıldırım, 2000). Bir başka deyişle, özerklik, üniversiteyi memurlar eliyle yürütülen herhangi bir kurumdan ayırt eden ve onun temel işlevini, yani bilimi üretmek ve yaymak misyonunu yerine getirebilmesinin aslı koşuludur. Ve üniversitenin yalnızca devletten değil, aynı zamanda sermaye ve dinden de “özerk” oluşunu ima eder (Özbudun, 2011, s. 90). Üniversite özelinde özerklik kendi bütçesini serbest hazırlama ve kullanma, akademik müfredatlar ve programları belirleme, personel istihdamında özgür hareket etme, ücretleri belirleme ve öğrenci sayısını planlama gibi otonom kararları içermektedir (Gür, 2016, s. 280-281). İster demokratik bir ülke olsun isterse otoriter neredeyse her ülke kendi bünyesinde bulunan üniversitelerin özerk olduğunu söyler. Ancak özerklik mefhumunu daha somut bir zemine oturtma adına somut özerklik kıstasları belirlenmiştir.

Örneğin OECD, üniversite özerkliğini aşağıda özetlenen sekiz ölçütle tanımlamaktadır:

1. Gayri menkul ve diğer donanımların mülkiyetine sahip olabilmek,

2. Borçlanarak fon yaratabilmek,
3. Yaratılan kaynakları, kendi amaçları doğrultusunda bağımsız harcaatabilmek,
4. Akademik program ve ders içeriklerini belirleyebilmek,
5. Akademik personelin işe alınmasına ve işten çıkarılmasına karar verebilmek,
6. Çalışanların ücretlerini belirleyebilmek,
7. Öğrenci kontenjanlarını belirleyebilmek,
8. Öğrenci harçlarını (tuition fee) belirleyebilmek. (Tekeli, 2011, s. 223)

Günümüzde üniversite özerkliği daha geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Neoliberal ideoloji ile üniversitenin piyasaya eklenmesi üniversite özerkliğini ve akademik özgürlük⁴⁹ olgusunu daha sorunlu hale getirmiştir. “Bugün devlet, sermayenin üniversiteyi daha derinlemesine kontrol etme ihtiyacına yönelik olarak, yükseköğretime aktardığı kamu kaynaklarını kısmakta ve üniversitelerin piyasa kurallarına uygun olarak işlemlerini kolaylaştıran düzenlemeleri yapmaktadır” (Ünal, 2011, s. 94). Ulus devlet yasalarının yanında piyasanın da gücü ve baskısı altında otonom gücünü gittikçe kaybeden üniversiteler tarihsel mücadele sonucu elde ettiği özerklik ideasından uzaklaştırılmaktadır. Ulus devletlerin yasalarına tabi olan üniversiteler için ifade edilen özerklik anlayışı bilimsel bilginin üretilmesinde, eleştirel yargı gücünün ifade edilmesinde bir baskıya-zorbalığa ya da yasal bir zorunluluğa bağlı kalınmadan bilimsel faaliyetlerin üretilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla üniversite özerkliği dile getirildiğinde yönetsel açıdan üniversitenin çeşitli devlet kurumları tarafından denetlenmesi olasıdır. Çünkü kamu bütçesi tarafından finanse edilen üniversitenin topluma karşı sorumlulukları bulunmakta ve finans kaynağını toplum yararına kullanması gerektiği düşüncesi ileri sürülmektedir. Ancak ulus devletin yasalarına tabi olma bilimsel özerklik üzerinde bir baskı aracı olarak düşünülmemelidir. Dolayısıyla toplumsal fayda

---

⁴⁹ Akademik özgürlük kavramı başlangıçta üniversitenin kilise ve devletten bağımsızlığını belirtmek için kullanılmıştı. Daha sonra toplumların sosyal ve kültürel değişimi, bilgi ve felsefedeki ilerlemeler, uluslararası iletişim ve ticaretteki gelişmeler sonucu ortaya çıkan modern üniversitenin temel taşı oluşturdu. İlk önce 19. yüzyılda Almanya’da kullanılan akademik özgürlük üniversitenin yaşamını sürdürmesinde büyük rol oynamıştır. Bu özgürlük akademisyenin düşünce, ifade, araştırma ve sorgulama, yayınlama, üniversitenin, fakültenin ve bölümün yönetimine katılma ve sesini duyurma hürriyetlerini içerir (Kavas, 2021, s. 55). Kısaca akademik özgürlük, herhangi bir akademik bireyin öğretim ve araştırma faaliyetinde bulunduğu din, devlet, politika gibi dış bir otoritenin herhangi bir cezai baskısına ve yaptırımına, işten atılma veya korkutulmasına uğramadan bilimsel işlerini yapabilmesi anlamına gelmektedir.

daha geniş bir çerçevede ele alınmalı, amaçları ve hedefleri belli işlevsel bir bakışın içine hapsedilmemelidir. Örneğin dar kapsamlı bakışla felsefe ve güzel sanatlar alanı fayda sağlamadığı gerekçesi ile mühendislik alanlarıyla kıyaslandığında önemsiz görülebilir (Yıldırım, 2000). Bu nedenle özerklik bilimsel faaliyetlerin icrasında başkalarına ve dış dünyaya karşı bağımsızlık anlamına gelirken, aynı zamanda belirli ilkeler ve değerler üzerinden faaliyet yürütmek demektir. Çağdaş dünyada sermaye aktörü olarak hareket eden üniversitelerde bilimsel bilginin üretiminde değişim değerinin baskın hale gelmesi, düşüncenin özerkliğini zayıflatırken üniversitenin piyasanın bir bileşeni olarak işlev görmesi söz konusu olmuştur. Üniversiteleri piyasa ile bütünleştirme süreci üniversitenin sınırlarını daha belirsiz hale getirmiş, eğitim-öğretimin ve araştırma yapmanın yanında toplumun ihtiyaç ve beklentilerine yönelik hizmet veren, toplumu ve endüstriyi besleyen bölgesel ve ulusal kalkınmada misyon üstlenen, gelecek planlamalarına yönelik somut politikalar gerçekleştiren, dış paydaş olarak ifade edilen piyasa kurumları, sivil toplum örgütleriyle anlaşmalar, işbirliği ve protokoller gerçekleştiren bir dizi faaliyetler üstlenmesi beklenmektedir (Penpece, 2014). Bir bakıma üniversitelerden beklenen bu çok yönlü faaliyetler üniversite örgütlenmesini de neoliberal erkeklere göre yeniden kurgularken, piyasaya uyumlu bölümlerin yaygınlık kazanmasına da yol açmıştır. Üniversitenin piyasa ile bütünleştirilmesi üniversitenin şirket gibi reklam ve halkla ilişkiler faaliyetlerini arttırmasına, daha fazla görünürlük kazanma adına popüler faaliyetlere girişmesine, reklam yüzü olarak popüler şahsiyetlerin üniversite bünyesine dahil edilmesine ya da en azından üniversitelerde zaman zaman ağırlanmasına yol açmıştır.⁵⁰ Bunun yanında görünürlük adına üniversiteler sosyal medya hesaplarını, basılı yayınları da şirket mantığı çerçevesinde kullanmakta, bilimsel faaliyet ve etkinliklerden ziyade popüler içerikler ve paylaşımlar üreterek “pop(laşmış) akademi” görünümlü bir izlenim yaratmaktadırlar. Bu bakımdan modern üniversitenin “bilim için bilim” anlayışındaki özgürlük neoliberal düzende “görünürlük için bilim”, “görünürlük için etkinlik” anlayışına dönüşmüş diyebiliriz. Dolayısıyla üniversitenin görünürlük ve prestij

⁵⁰ Üniversitelerin popüler şahsiyetler üzerinden görünürlük kazanma adına yaptıkları halkla ilişkiler faaliyetlerine örnek olarak Nişantaşı Üniversitesi’nde açılan Acun Akademi bölümü “pop akademi” kültürünün nihai bir noktası olarak görülebilir. Yıllarca medya sektöründe yumuşak (soft) cinsel içerikli programlar ve yayınlar yapan bir kişinin üniversitede akademi adıyla bir birim açması ve üniversitenin de bu birimi öne çıkaran duyurular ve reklamlarla olumlu algı yaratmak için toplumla paylaşması çok düşündürücüdür. Akademik alanın “pop”laştığı ve kitesh’leştiği olgusuna güçlü bir örnek teşkil etmektedir. (bkzn. <https://acunmedyaakademi.com/>)

adına yaptığı reklam ve halkla ilişkiler faaliyetleri üniversitenin sürekli kendini pazarlama baskısıyla hareket etmesine neden olurken üniversitenin bileşenleri olan akademisyenlerin de bu doğrultuda akademik kültür geliştirmeleri zorunlu hale gelmektedir.

Üniversitenin karakteristiğini oluşturan, deyim yerindeyse üniversitenin anahtar sözcükleri olarak nitelenebilecek dört sözcük vardır. Bunlar, *bilimsellik*, *evrensellik*, *özerklik* ve *kurumsallıktır* (Bingöl, 2012, s. 44). Oysa günümüzde üniversitenin bu değerleri taşıdığını söylemek sorunludur. Piyasacı kültürün üniversite anlayışını yeniden yapılandırması üniversitenin tarihsel izlekte elde ettiği değerlerin ne olduğuna yönelik girişimleri yeniden gündeme getirmesi nedeniyle bazı uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları üniversitenin misyonunu ve işlevlerini yeniden değerlendirdiler. Örneğin, OECD 1987 yılında aşağıdaki işlevler üzerinden üniversiteyi tanımlamıştır.

- a. Üniversite, ortaöğretimin en başarılıları için lisans eğitimi sağlar ve bazı ülkelerde dışarıdan gelenler için yetişkin eğitimi uygular;
- b. Kültürü ve araştırmayı geliştirir;
- c. Üniversite bilgi toplumunun işgücü gereksinimi olan insanları yetiştirir; mesleki deneyim için kullanışlı olan bilginin işlenmesi gereği, üniversite topluma karşı, insanları mesleki hayata son yer olarak hazırlama sorumluluğunu taşımaktadır. Bu açıdan, lisans eğitiminin yanı sıra yüksek lisans ve doktora programları ile çalışma dünyasına da eğitim vermeyi sağlayan özel kurslar gerçekleştirerek topluma katkı sağlamalıdır;
- d. Yüksek düzeyde öğrenim ile özelleştirilmiş ve uzmanlaştırılmış bir eğitim sağlamak;
- e. Bir ekonominin rekabetçi olmasını, refah yaratmayı özellikle mühendislik bilimleri ve teknoloji alanına ağırlık vererek sağlamak ve bu doğrultuda iş dünyası ve endüstri ile iş birliği içinde olmak da üniversitenin rolü arasındadır;
- f. Üniversiteler bir çeşit “filtreleme aracı” da olmalıdır. Özellikle üniversiteler, kapılarını yetişkinlere açmalarına rağmen, bu konuda belli entelektüel kapasitede olanları seçmeye özen gösterecek şekilde davranmalılar;
- g. Seçme ve derece verme işlevleri ile birleşik olarak, iyi öğrenciler ile işçi sınıfı çocukları açısından sosyal hareketliliği sağlamalıdır;

- h. Üniversiteler, fırsat eşitliği, kültürün yayılması ve ortak medeni ilkelerin garanti altına alınması açısından, belli ulusal politikaların yaşama geçirilmesi için bir model rolü üstlenmelidir;
- i. Üniversiteler, insanları, geleceğin toplumsal liderleri olabilecek kapasitede yetiştirmekle yükümlüdürler” (Bingöl, 2013, s. 182-183-184).

OECD'nin (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) üniversitenin işlevleri üzerine yaptığı belirlenimler, üniversitenin geleneksel misyonunun yanında bilgi ekonomisine yönelik işlevlerinin de ne olması gerektiğini ortaya koymaktadır. OECD, ekonominin rekabetçi düzlemde gelişmesi ve ilerlemesine yönelik üniversitenin varlığını önemsemektedir. Bunun yanında, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 40. Yıldönümünde Dünya Üniversiteler Servisi (WUS) Genel Kurulu'nun Peru'nun başkenti Lima'da 1988 yılında yayınladığı Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi, dünyada üniversitelerin mali, idari ve bilimsel özerkliğinin ne olması gerektiğini tanımlayarak belirlediği ilke ve standartlar ile üniversite özerkliğini savunmuştur: “Lima Bildirgesi aşağıdaki yer aldığı şekli ile, “Tanımlar” başlıklı kısmında konuya ilişkin çeşitli kavramlara açıklık getirmiştir.

- g. Akademik çevre; bir yükseköğretim kurumunda öğretim, araştırma, inceleme yapan ve çalışan herkesi kapsar;
- h. Özerklik; yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çatışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir;
- i. Yükseköğretim kurumları; üniversitelerden, orta öğretim sonrası eğitim veren diğer kuruluşlardan ve bunlarla ilgili araştırma ve kültür merkezlerinden oluşur;
- j. Akademik özgürlük, üniversitelerin ve diğer yükseköğretim kurumlarının üstlendikleri eğitim, araştırma, yönetim ve hizmet işlevleri için vazgeçilmez bir önkoşuldur. Akademik çevrenin tüm üyeleri herhangi bir ayırım yapılmaksızın ve devletten ya da herhangi bir başka kaynaktan gelebilecek müdahale veya baskı endişesini taşımadan işlevlerini yerine getirme hakkına sahiptir.

- k. Devletler akademik çevrenin tüm üyeleri için İnsan Hakları Konusunda Birleşmiş Milletler Anlaşmalarında tanınan temel, politik, ekonomik sosyal ve kültürel hakları sağlamak ve bunlara saygı göstermekle yükümlüdür. Akademik çevrenin her üyesi başta düşünce, vicdan, din, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri olmak üzere kişinin özgürlüğü ve dokunulmazlığı ile seyahat özgürlüğünden yararlanır.
- l. Akademik çevreye girme olanağı toplumun tüm üyeleri için hiçbir engelleme olmaksızın eşit olacaktır. Herkes, yetenekleri temelinde, hiçbir ayırım yapılmaksızın öğrenci, öğretmen, araştırmacı, işçi ya da yönetici olarak akademik çevre içinde yer alma hakkına sahiptir. Akademik çevrenin fırsat eşitliğine sahip olmamış üyeleri için eşitliğin sağlanmasını fiilen hızlandırmaya yönelik geçici önlemler, fırsat ve muamele eşitliği sağlama amaçlarına ulaşıldığında sona erdirilmek koşuluyla ayrımcı girişimler olarak değerlendirilmez. Tüm devletler ve yükseköğretim kurumları öğretim üyeleri ve araştırmacılar için istikrarlı ve güvenceli bir istihdam sistemini temin ederler. Akademik çevrenin hiçbir üyesi, akademik çevrenin demokratik yollarla seçilmiş bir organı önünde adil bir savunma yapılmadan görevinden alınmaz.
- m. Akademik çevrenin araştırma işlevi ile ilgili tüm üyeleri bilimsel araştırmanın evrensel ilke ve yönetimlerine tabi olarak, herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın araştırma çalışmalarını sürdürme hakkına sahiptir. Bu kişiler aynı zamanda araştırmalarının sonuçlarını başkalarına özgürce iletme ve sansüresiz yayınlama hakkına da sahiptir.
- n. Akademik çevrenin öğretimle ilgili tüm üyeleri, öğretimin kabul edilmiş ilkelerine, standartlarına ve yöntemlerine tabi olarak, herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın öğretme hakkına sahiptir.
- o. Akademik çevrenin tüm üyeleri, dünyanın herhangi bir yerindeki meslektaşları ile temas halinde olma özgürlüğü kadar eğitim kapasitelerini geliştirme özgürlüğünden de yararlanırlar.
- p. Akademik çevrenin tüm üyeleri, çıkarlarını korumak amacıyla sendikalar kurma ya da sendikalara katılma hakkı da dahil olmak üzere, başkalarıyla birlikte örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir. Akademik çevrenin tüm kesimlerinin sendikaları, kendi

alanlarına tekabül eden mesleki standartların oluşturulmasına katılmaktadırlar”⁵¹
(Bingöl, 2013, s. 158-159).

Lima Bildirgesi'nin ortaya koyduğu özerklik kıstasları bir yaptırım gücüne sahip olmamakla beraber, üniversite özerkliğinin çağdaş koşullarının ne olması gerektiğine dair önemli bir veri olarak ele alınmaktadır. Kısaca bildirme raporunda:

...akademik çevrenin her üyesinin düşünce, vicdan, din, ifade, toplanma ve örgütlenme hakkına vurgu yapılmış; üniversite özerkliği ise yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çalışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki özerklikleri olarak tanımlanmıştır (Özcan ve Çakır, 2016, s. 33).

Takip eden süreçte küreselleşme ve piyasalaşma olgusunun yaygınlık kazanması ile küresel aktörlerin de üniversitenin işlevleri ve hedefleri üzerine görüş bildirmelerine yol açmıştır. UNESCO 1991 yılında gerçekleştirdiği “2. Sivil Toplum Kuruluşları Kolektif Yükseköğretim Tartışması” başlığı altında yayınladığı “Toplumda Yükseköğretimin Rolü” başlıklı raporunda üniversitenin işlevlerini aşağıdaki gibi belirtmiştir:

- a. Üniversite, araştırma ve öğretimi birleştiren bir anlayışta eğitim sağlama işlevine sahip olmalıdır.
- b. Üniversite mesleki eğitim sağlamalıdır. Mesleki eğitim olgusu savaş sonrası bir olgu değil, aksine Orta Çağ'da üniversitelerin ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren var olmuş bir işlevdir. İlk üniversiteler de hukuk, tıp ve öğretmenlik alanlarında mesleki eğitim vermekteydiler.
- c. Üniversite aynı zamanda bir araştırma kuruntudur. Üniversite geniş çaplı araştırmalar için, birden çok disiplinin de iş birliği içerisinde bir arada çalışabileceği ortamı sunan bir kurumdur.
- d. Üniversite, hem bölgesel gelişmeye katkı sağlaması gereken, hem de uluslararası ilişkilerde rolü olması gereken bir kurumdur.
- e. Üniversite tüm bunların yanında sosyal bir işlev olan toplumun sosyal ve entelektüel

⁵¹ Bu alıntılar Lima Bildirgesi'nin “Akademik Özgürlük” başlıklı kısmındaki 3,4,5,6,7,8,12,13 nolu paragrafıdır

açıdan gelişmesini sağlama rolünü de üstlenmesi gereken bir kurumdur (Bingöl, 2012, s. 44-45)

UNESCO'nun bu tanımlamaları, üniversitenin toplumdaki ve ekonomideki yerinin ne olduğunu belirtirken, burada yükseköğretime yüklenen misyon daha demokratik ve refah bir toplumun yaratılmasında üniversitenin dışsallık rolüne işaret eder. Demokrasinin gelişmesi, iş gücü piyasasının yaygınlık kazanması, bilimsel ve teknolojik gelişmenin yükselmesi üniversitenin oynadığı rolle ilişkilendirilerek gelişmenin merkezinde üniversite tahayyül edilmiştir. Ancak bilimsellik ve evrensellik çerçevesi içinden bilimin gelişmesi ve yayılması, insanlığın ve toplumun eğitimi üniversitenin kültürel hedeflerinin ana ideasını oluşturuyor olsa da sermaye aklının neoliberal politikalar yolu ile *edu-factory* olgusunu yaratması üniversitenin entelektüel ve bilimsel işlevlerinin özerk yapısını sermaye çıkarına göre yeniden şekillendirmiştir. Bu bakımdan girişimci üniversitenin hegemonik hale gelmesi, yükseköğretim ekosisteminde ticareti ve entelektüel birikimi birleştirerek ekonomik değer çerçevesinde üniversite varlığının özerk sınırlarını belirlemektedir.

2.1.1. Üniversite ve Özerklik Problemi

Üniversite, bir “öğretim atölyesi” ya da bir “araştırma laboratuvarı” olmayıp, temsil ettiği akademik kültürün özellikleri gereği kadın ve erkek öğrencilerin dünyayı ve kendilerini keşfetmelerine, bağımsız düşünme ve çalışma yetisi edinmelerine el veren değerlere sahip bir toplumsal mekandır (Özuğurlu, 2011, s. 254). Diğer taraftan, “üniversitelerin demokrasi eğitiminin en üst düzeyde verildiği, “demokrasi öğrenilmez yaşanır” kuralı gereğince demokrasinin yaşandığı ve yaşatıldığı kurumlar olmaları, bundan da öte demokrasinin öncü ve örnek kurumları olmaları gerektiği hemen her devirde söylenegelmiştir” (Arslan, 2005, s. 24). Üniversitenin demokrasi kültürünün gelişmesi, ortak değer ve faydanın yaratılması çerçevesinde ele alınması üniversite özerkliğini zorunlu bir zemine oturtmuştur. “Üniversite özerkliğinin meşruiyetini sağlayan şey, yaptığı, yapmakla yükümlü varsayıldığı işin, ne kadar incelmış bir ilgiden türemiş olursa olsun, sonuçta, kolektif bir varlığın yararına kullanılabilecek sonuçlar yaratmasıdır” (Çiğdem, 2003, s. 70). Dolayısıyla üniversitenin toplumsal alanda yapı ve kurumlara karşı

belirli mesafede olması özerklik mevcudiyetini koruması anlamına gelmekte, üniversitenin misyon ve hedeflerini gerçekleştirmede ön koşul olarak üniversite özerkliği bir zorunluluk olarak ele alınmaktadır. “Nitekim üniversitenin bilimsel bilgi üretme ve yaymaya dayalı entelektüel işlevi ve toplumsal gelişme ve değişmeye zemin oluşturmaya dayalı sosyal işlevi olmak üzere iki temel görevi” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 32) olduğu genel kabul görmüştür. Bunun yanında 1980 sonrası neoliberalleşme anlayışı üniversitenin işlevi üzerine yeni yaklaşımları gündeme getirmiştir. Geleneksel eğitim ve araştırma misyonunun yanında piyasanın ihtiyaçlarını ve taleplerini de karşılayan bir örgütlenmenin gerekliliği dile getirilmiştir. “Literatürde üniversitelerin piyasanın bir aktörü ve sermayenin ihtiyacına uygun proje yapan, araştırma konularını sanayi ihtiyaçlarına göre belirleyen, bunun dışında alanlardan kaynakları kısın, piyasaya eleman yetiştiren kurumlar haline geldiğini, bilimsel araştırmalarını sadece uygulamaya dönük alanlarla sınırlandırıldığını” (Demir ve Demir, 2021, s. 184) ve model olarak kar-zarar hesaplamalarına dayalı şirketsel yapılara dönüştüğüne yönelik çalışmalar yaygınlık kazanmış ve bu yeni süreçte üniversitenin özerkliğinin boyutları da tekrardan ele alınmıştır.

Yurttaş fikrinin ve ulus devlet aklının yaygınlık kazanması ile toplumsal sözleşme bağlamında premodern dönem mutlak iktidar anlayışının iktidarın sınırlılığına evrilmesi zaman içinde üniversite özerkliğinin iktidara karşı gücünü arttırmıştı (Erdem, 2004). Böylelikle modern dönem, iktidarın ve üniversitenin yasaya bağlılığının sınırları belirlenmiş ve üniversite özerkliğinin de ne olduğu daha belirgin bir hal almıştı. Yasa bir taraftan ulus devlet iktidarının sınırlarını belirlerken diğer taraftan da üniversite özerkliğini kanunla koruma altına almıştır. Yalnız üniversitelere tanınan özerklik anlayışı resmî ideolojinin sınırları çerçevesinde belirlenmiş ve milli birlik ideolojisi içinden özerklik anlayışı şekillenmişti. Kısaca ulus devlet bilincinin üniversitelere sirayet etmesi sonucu üniversite özerkliği ulusun resmî ideolojisi etrafında şekillenmiş ve özerklik anlayışı zaman içinde toplumsalın iktidar ilişkileri ve dinamikleriyle paralel dönüşüm geçirmiştir.

Üniversite devletin siyasi ilke ve hedeflerine uygun bir kurum olarak faaliyet göstermektedir. Üniversite-toplum ilişkisinin bir boyutu bu muhtevada yürümektedir. Bu

durum merkezilik ve akademik-bilimsellik açısından tartışmaya müsaittir (Karakuş, 2006, s. 75). Bir kurum olarak üniversite toplumsal değişime ve dönüşüme yön verirken aynı zamanda toplumsal dönüşümden de etkilenmektedir. Toplumsal alanda cereyan eden ekonomi politik dönüşümler, ulusun demokratik kültürel yapısı üniversitenin özerk yapısının niteliğini belirlerken, küreselleşme sonucu küresel bir rekabetin ortaya çıkması üniversitelerin bir türdeşme gerçekliğiyle karşılaşmalarına neden olmuştur. Küreselleşme, “refah devleti üniversitesi” (Bakioğlu ve Keser, 2022) anlayışından küresel “girişimci rekabetçi üniversite” anlayışına üniversiteleri uyumlaştırırken, üniversitede geliştirilen bilginin piyasaya ve endüstriye aktarılması üniversite ve özerklik anlayışının niteliğini de dönüşüme uğratmıştır. Üniversiteler bir taraftan ulus devlet yasalarının yükümlülüklerini yerine getirirken diğer taraftan ise rekabet nedeniyle küresel bir mücadele içine girmişlerdir. Bu nedenle üniversite özerkliği geleneksel misyonundan uzaklaştırılmış ve özerklik, verimlilik esaslarının içine hapsedilerek, uzmanlık ve akreditasyon çerçevesinde idari, mali ve akademik bağlamda yeniden şekillendirilmiştir.

2.1.1.1. Modern Çağda Üniversite Özerkliği

Modern çağla beraber öğretici aklının gökyüzünden yeryüzüne dönmesi, nakli ilimlerden akli bilimlere doğru gelişme göstererek doğa bilimlerinin yaygınlık kazanmasının önünü açmıştı. Akli bilimler toplumsal yaşamda hemen hemen her şeyi rasyonel süzgeçten geçirerek insan merkezli dünyanın kurumunu sağlarken, modern öncesi keyfi yönetim aklını ve sınırsız güç kullanımını yasa (nomos) ile sınırlandırıyor ve ulus devlet merkezli bir örgütlenmeyi meydana getiriyordu. Bu bakımdan yasanın varlığı bir yönüyle üniversitenin ne olduğu sorunsalını daha belirgin hale getirerek üniversite-devlet ve üniversite-toplum ilişkisinde üniversitenin sahip olduğu özerklik ve özgürlük anlayışını yasal teminat altına alıyordu. Neticede modern çağ akli ile üniversite özerkliği yasayla teminat altına alınırken ulus bilincinin erekleri çerçevesinde de yeniden örgütlenen üniversite, içinde bulunduğu ülkenin, toplumun ve siyasal kültürün niteliğine göre şekillenmiştir. 19. yüzyılda ulus devletinin varlığını pekiştirme adına milli kültürü oluşturmak ve devlet bürokrasisinde yer alacak seçkinleri yetiştirmek üzere kurumsallaşan üniversite, eğitim ve araştırma misyonu ile özerklik kazanmıştı. Modern çağda üniversite özerkliği ile ifade edilen, üniversitenin gerek bilimsel gerek yönetsel

açından devlete karşı özerk bir yapıya sahip olması anlamına gelmekteydi. Üniversite özerkliği anlayışı yasayla belirlenen sınırlar içinde devletin üniversite üzerinde sınırlı gücünü ve müdahalesi anlamını taşımaktaydı. Modern üniversite anlayışını barındıran bu dönemde merkezi bir yükseköğretim anlayışı hakimdir. Devlet ya da devletin yetkili kurumu tarafından standart bir yönetim ve denetim altında tutulan üniversitelerin özerkliği yasal çerçevelerde belirtilen kapsam ile sınırlandırılmıştır. Programları, müfredatları, örgütsel yapısı ve hedefleri devletin beklentileri ile eş güdümlü hareket etmektedir. “Bu yönetim modeli, Fransa, İtalya, Danimarka, Belçika gibi Kıta Avrupası ülkelerinde görülmektedir. Merkezi modelin en belirgin özelliği üniversitelerin yapısından, amacına, işleyişine, rollerine ve finansmanına kadar devletin etkin kontrolünü içermesidir” (Ekinci ve diğerleri, 2018, s. 782).

Kısaca üniversitenin devlete karşı yükümlülük ve görevlerine karşı devletin de üniversiteye karşı yükümlülük ve sorumlulukları oluşmuş ve yasa ile üniversite özerkliğinin sınırları belirlenmişti. Modern dönemde üniversite anlayışının asıl amacı devlete ve topluma hizmettir. Dolayısıyla akademik özneler de devletin birer memuru olarak düşünülmekte ve üniversite kamusal hizmet sunan bir kurum olarak yönetilmektedir. Dolayısıyla eğitim-öğretim ile ilgili uygulama ve planlar devletin bürokratik yapısıyla ilişkilidir ve üniversite devletin bir bileşeni olarak işlev görmektedir. Devlet hegemonik bir aktör olarak üniversite alanında yetkin bir gücü sahiptir. Lakin devletin varlığı üniversite üzerinde sınırsız bir kontrol anlamına gelmemektedir. Üniversite sahip olduğu özerklik yasaları ve geleneksel üniversite kültürü ile de devlete karşı güçlü bir konum elde etmiştir.

Modern çağda üniversite özerkliği “bilim için bilim” anlayışı ile hareket ederek kamu yararı ve evrensel yarar işleviyle bilim ve araştırma olgusu etrafında devlet finansmanı ile yürütülmüştür. Modern çağda üniversite özerkliği genel olarak “üniversitenin kendi öz sorumluluğu altında, kendi alanına giren bütün işlerde, hiçbir dış baskı veya etki olmadan kararlar alabilmesi ve aldığı kararları bir üst makam tarafından geri çevrilme korkusu olmadan” (Bingöl, 2013, s. 273) tasarruf hakkına sahip olması anlamına gelmektedir. Üniversiteye ilişkin özerlik tanımlamasının ilk somut ifadesi Yüksek

Öğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi'nde yer almıştır.

Buna göre özerklik; yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çatışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir. Sözcük olarak da “kendi yasasını koyma” anlamına gelen özerklik, üniversiteler açısından da benzer şekilde kullanılmış ve üniversite özerkliği soyut bir içerikte tanımlanmıştır” (Bingöl, 2012, s. 54).

Üniversite özerkliği akademik özgürlük, mali özerklik ve idari özerklik olarak üç alan olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar üniversite özerkliği çeşitli açılardan ele alınsa da özerklik kavramı bir bütünlük ifade etmektedir. Özerklik kendi içinde bilimsel özgürlük anlayışını da taşımaktadır. Üniversite özerkliği ve bilimsel özgürlük birbirini tamamlayan iki bileşendir. “Bu doğrultuda, akademik özgürlük, bir akademik personelin kişisel olarak öğretiminde ve araştırmasında, politik, dini ya da devlet tarafından herhangi bir cezai işlem altında kalma, işten çıkarılma tehdidi veya korkusu olmadan işlerini yapabilmesi anlamına gelmektedir” (Bingöl, 2013, s. 272). Orta Çağ'dan beri akademik özgürlük, profesörün kendi uzmanlık alanında dış kontrol olmaksızın öğretme özgürlüğü ve öğrencinin öğrenme özgürlüğü anlamına gelir (Altbach, 2001, s. 206). Akademik düşünme, yazma, ifade etme özgürlüğüne sahip olmasının kamu çıkarına olduğunu söyleyen bugünkü anlayışın kökeni, Orta Çağ sonrasında ortaya çıkar ve düşüncenin takibe alınmasının, zorbalığın bertaraf edilmesini gerektiren çıkarlar açısından siyaseten istenmeyen bir durum olduğu fikrinin hayata geçirilmesine uzanır (Evans, 2007, s. 220). Ancak özgür ifade talep eden düşüncelerin farklılığı nedeniyle kamu yararı ilkesi dengeleyici bir güce sahiptir. Bu sebeple “kamu yararı” fikri hangi düşüncenin yayılmasının ya da yayılmasının belirlenmesinde belirleyici bir göstergedir.

Öğretim elemanları için akademik özgürlük, kendi kendini yöneten profesyoneller olarak üretimde bulunmayı ve bir toplumsal sorun üzerinde görüşlerini özgürce yazma ve söyleyebilmeyi ifade eder (Özbudun ve Demirer, 2006, s. 173). Bu sebeple araştırma ve inceleme alanları belirlemek, herhangi bir baskı altında olmadan gerçeği araştırmak, araştırma sonuçlarını sansürdür yayabilmek için akademisyenlerin yüksek düzeyde bağımsız ve özgür olmalarını gerekmektedir. “Öğretim üyesi için, akademik özgürlük,

önceden belirlenmiş Ortodoks kalıplardan çok kendisinin gerçeği ve olguları kavrayışı doğrultusunda öğretim hakkıdır. Tahsis edilen ödemelerin uygun biçimde ifa edilmesine tabi olan yayımlama özgürlüğüyle, kişisel incelemeler ve araştırmaların gerektirdiği doğrultuda ilerleme özgürlüğünü de içerir” (Evans, 2007, s. 183-184). Bu bakımdan üniversite özgür ruha sahip olması gereken kurumlar olarak düşünülmektedir. Akademik özgürlük yolu ile üniversitelerden beklenen entelektüel ve sosyal işlevlerin başarılmasıdır. Entelektüel hedef olarak öğretim ve araştırma yolu ile aklın sınırlarının genişletilerek fikir ve kavramların sonraki nesillere aktarılmasını sağlamak iken sosyal işlev olarak da entelektüel birikim ile toplum arasında dengeli bir bağın kurulması amaç edinilmektedir. Diğer yandan “mali özerklik⁵², üniversiteye götürü usulü bir ödenek verilmesini gerektirir ve söz konusu ödeneği kullanmakta ve kaynak elde etmek konusunda sahip olduğu serbestliği ifade etmektedir. Örgütsel özerklik üniversitenin idari yapısına, karar alma mekanizmalarına ilişkindir. Son olarak kadro özerkliği de işe alma, ücretlerin ödenmesi ve çalışanların statüsü gibi konular hakkında karar verebilme ile ilgilidir” (Bingöl, 2012, s. 57). Kamu tüzel kişiliği olan üniversitelerin idari sistemini oluşturan kendi yönetimleri altında bulunan birtakım kaynakları üzerinde siyasi organların etkisi ve müdahalesi olmadan kullanım ve tasarruf yetkisi olmalıdır. ”İşte bu tasarruf yetkisi, üniversitenin mali özerkliğinden kaynaklanmalıdır. *Mali özerklik üç boyutludur: (1) Kendi bütçesini hazırlama, (2) kendi mali kaynaklarını oluşturma ve (3) kendi mali kaynaklarını kullanma*” (Erdem, 2013, s. 100).

Yönetimde özerlik dış otoritenin baskısı olmadan kendi başına uygulanabilir kararlar alıp bunları yürütülebilir yetkisi bulunan kurum ya da kuruluşların idaresini anlatmak için kullanılan bir terimdir. Üniversite özerkliği denince üniversitenin idari özerklik kapsamında kendi üyelerini demokratik usule uygun olarak yönetmesi, denetlemesi ile üniversite öğretim üyeleri ve idari üyelerini üniversite dışındaki makamlar tarafından hukuki meşruiyeti dışında bir gerekçe olmaksızın görevden alması ya da işlem

---

⁵² Dünyanın herhangi bir ülkesinde tam anlamıyla “mali özerkliğe” sahip üniversite bulunmamaktadır. Çünkü üniversiteler yaşamları için gerekli olan parayı kendileri karşılayamamaktadır. Devlet (veya bağlı bulunan özel kuruluş), oranı değişen miktarlarda üniversitelere yardım etmekte, katkıda bulunmaktadır. Bugünkü anlayışa göre mali yönden özerk üniversite, devletin kontrolü altında bütçesini serbestçe düzenler ve yönetir, mali çerçevede tüzel bir kişiliğe sahiptir (Erdem; 2006). Bu açıdan denilebilir ki, özerklik kavramı devletin yönetimi bünyesinde faaliyet gösteren üniversitelerin yeterli bir bütçeye sahip olması ve bu bütçe üzerinden özgür harcama iradesini sergileyebilmesinin yasal olarak güvence altına alınmasıyla ilişkili bir durumdur.

başlatmasının mümkün olmadığı bir örgütlenmeyi tarif eder. Mali özerklik ise bir kamu tüzel kurumunun kendi kaynakları üzerinde serbestçe yararlanması, kendi harcamalarını kendi hukuki yasaları çerçevesinde yönetmesi durumudur. Kamu tüzel kurumu olarak üniversitenin kendi kaynaklarını gerektiğinde ilgili yönetimler altında siyasi organların müdahalesi olmadan kullanması, tasarruf yetkisine sahip olması anlamına gelmektedir. İşte bu kullanma ve tasarruf yetkisinin olabilmesi için üniversitenin mali özerkliğe sahip olması gerekmektedir. Mali özerklik kendi mali kaynaklarını oluşturma, kendi bütçesini hazırlama ve kendi mali kaynaklarını kullanma olarak sınıflandırılır. Akademik özgürlük ise üniversitede akademisyenlerin herhangi bir dış otoritenin baskısı ve yönlendirmesi olmadan özgürce eğitim ve araştırma yapabilmeleri anlamına gelmektedir (Aktan, 2003, s. 45-46).

Lakin özerklik anlayışının tüm ulus devletlerde aynı derecede kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü özerklik anlayışı yasal sınırlar ile belirlenen boyutları ile gerçek düzeyde olabileceği gibi biçimsel düzeyde de kalabilmektedir. Tarihsel süreçte üniversite özerkliği çoğunlukla yasal gücün ötesinde bilimsel gücün sağladığı geleneksel anlayıştan beslenmiş ve gelenek bağlamıyla oluşturduğu güç ile yasaları şekillendirmiştir. Bu bakımdan bilimsel gücün etkin olamadığı toplumlar ve uluslarda özerklik anlayışı köklü bir gelenek oluşturamamış ve özerklik biçimsel olarak var olagelmıştır.

2.1.1.2. Girişimci Üniversite Anlayışı Sonrası Değişen Üniversite Özerkliği

Modern dönemde üniversite anlayışının bir kamu hizmeti saikiyle hizmet vermesi üniversitenin toplumsal yarar işlevini ön plana çıkarmıştı. Bu bakımdan üniversite özerk bir yapı olarak tasarlanmış ve bilimin özgür bir şekilde yapılabilmesi için üniversitenin finansman sıkıntısı yaşamadan devlet tarafından desteklenmesi gerektiği yasal düzenlemeyle teminat altına alınmıştı. Bu doğrultuda kamu kurumu olarak faaliyet gösteren ülkelerde, siyasi otoriteler ya da merkezi yönetimlere karşı kanunların belirlediği sınırlar içinde üniversitenin özerk olması, kendi belirlediği hedeflere yönelik olarak kaynakları üzerinde yönetim hakkına sahip olması, akademik alanlarda kendi inisiyatifi doğrultusunda hareket etmesi çerçevesinde planlanırken, üniversitenin ticarileşmesi ile üniversite-sermaye ilişkisi ortaya çıkmış ve üniversitenin sermaye karşısında da özerk

olması gerektiği ifade edilmektedir (Özcan ve Çakır, 2016). Üniversitenin piyasaya eklenmesi bilimsel bilgi üretiminin piyasanın çizdiği sınırlar içinde oluşacağı, dolayısıyla kamu yararı ve toplumsal hizmet anlayışının aşınacağı ve böylece üniversite özerkliğinin zedeleneceği, üniversiteye finansman sağlayan şirketlerin üniversite üzerinde şirketsel bir yapı ve yönetim oluşturacağı vurgulanmaktadır (Yıldırım, 2000). Kısaca bu dönüşüm karşısında üniversitenin “finansörlerin ve şirketlerin çıkarlarına karşı korunması” (Evans, 2007, s. 160) gerektiği kuvvetle savunulmaktadır.

Modern dönemde egemen olan Humboldtçu gelenek ile üniversite çoğulcu bir karaktere bürünmüştü ve üniversite kültürel kamusal alan olarak hareket etmekteydi. Üniversite bir taraftan bilimsel araştırma merkezi olarak düşünülürken diğer taraftan ise tarihsel kültür dizgesinin öğretildiği alanlar olarak ele alınmaktaydı (Gasset, 1998). Kısaca modern çağda üniversite çağın düzeyinde yaşamının bilgisini sunuyor ve insanlığın fikirler dizgesini aktararak bir kültürlenme hedefi güdüyordu.⁵³ “Bu anlamdaki bir kültür eğitiminden beklenen kitleleşmeyi önlemek, bilim adamlarının kontrolsüzce uzmanlaşmasının önüne geçmek ve belki de en önemlisi kendisi ve yaşam üzerine bilinçli farkındalığı olan kaotik yaşamın içinde kendine yol bulabilen bireyler yetiştirmektir” (Karaca, 2016, s. 164). Bir bakıma üniversite fikirler tarihi ile Alman idealizminin *bildung* felsefesini amaç edinmekteydi. Bilim ve tekniğin yerine kültür eğitiminin ön planda olduğu Humboldtçu anlayışta uzmanlaşma yerine dünya ve insan üstüne yoğunlaşmış bir eğitim anlayışı egemendi. Ancak bu anlayış zaman içinde bilimin gittikçe uzmanlaşması ve girişimci üniversitenin varlığı ile farklı bir boyuta dönüşmüştür. Özellikle üniversitenin sermayeye eklenmesi üniversiteleri birbirleriyle öykünen kurumlara dönüştürerek sermaye baskısı altında faydacı anlayışı egemen kılmaktadır. Şirket ideolojisi ile faydacı anlayışın girişimci kültür ile üniversitelerde egemen kılınmaya çalışılması, üniversite özerkliğini geçmişe oranla daha sorunlu hale getirmekte, bilim özerkliği ve akademik özgürlük gittikçe biçimsel bir boyuta dönüşmektedir. Şöyle ki üniversitenin sermaye kontrolü altına girmesi bilimsel alanın araçsallaşmasına yol

---

⁵³ Üniversiteyi insan topluluğu olmanın ötesinde, inişleri çıkışları olan, Avrupa zekasının oluşumunda kimi zaman sönmük, kimi zaman parlaklığıyla bir insan gelişimi gibi düşünen Gasset, Avrupa insanının gelişimindeki ve Batı'nın egemen oluşundaki gücünün üniversite üzerinden meydana geldiğini ileri sürer. Diğer toplumların küçük bir kısmının zekaya inandığını ancak buna karşın Avrupa insanının neredeyse tamamının tüm yaşamını fikirlerin buyruğuna verdiğini ve fikirle, fikir uğruna yaşamış olduğunu iddia eder (Gasset, 1998, s. 82).

açmıştır.

Araçsal işlev boyutunda üniversiteye müdahale, bir dizi sözleşme aracılığıyla yaşanır. Ekonomik katkı, diğer türlü destekler, üniversitenin yarar boyutuyla orantılıdır. Değişime ayak uydurmada, performans yönetimini esas alan araçsallaştırmada, belirlenen hedefleri gerçekleştirmede en etkili yolların uygulanması tercih sebebi olur. Bu bağlamda engel teşkil edici bölümler lağvedilerek yeni yapılanmaların yolu açılır. Araçsallaşmada önemli olan, üniversitenin kimin için ya da ne için araçsallaştırıldığıının veya kime veya neye hizmet etmek durumunda olduğunun açığa kavuşturulmasıdır (Bakioğlu ve Keser, 2022, s. 97).

Araçsallaşma üniversite kurumunun özerklik olgusunu yerinden ederken, bağımsızlık ve özgürlük temelinde geleneksel tarihsel bir kültür oluşturan üniversite varlığının akademik, idari ve mali yapısı neoliberal ideolojinin ereklerine göre dönüşüm geçirmektedir. Bir bakıma araçsallaşma üniversite özgürlüğünü aşındırırken denetim ve gözetleme kültürünü de pekiştirerek öğretim üyelerinin bağımsız ve özgürlükçü bir ortamda bilimsel çalışma yapmalarını da engellemektedir (Çeçen, 2022). Özellikle kamu finansmanının üniversiteler üzerinde azalması, sermayenin üniversitelere doğrudan müdahalesine yol açarak girişimci üniversite ideolojisini yaygınlaştırmaktadır. Yaşanan bütçe kesintileri, devletin eğitim politikalarını yatırımcı sermayeye devretmesine paralel şirketleri, sponsorların ve vakıfların üniversite üzerindeki etkisini arttırmıştır. “Bu gelişme üniversitelerin özerkliğinin artması olarak pazarlanırken, aslında bağımlılaştırma ve şirketleşmelerine, diğer bir deyişle iş dünyasından ve siyasetten akademik olmayan aktörlerin doğrudan müdahalesine ve ayrıca bağışla fonlanan kürsülere, amfilere ve hatta enstitülere verilen isimlerle üniversitelerin kurumsal markalaşmasına yol açıyor” (Raunig, 2016, s. 30).

Üniversitenin sermayeye eklenmesi bir yönüyle özerkliği aşındırırken, diğer taraftan ise yeni mülkiyet biçimlerinin de doğuşuna sebep olmuştur. Artık üniversiteler edufactory mottosuyla anılmaktadır. Bilginin metalaşması üniversitenin homojenleşmesi, hizaya sokulması, piyasa ekseninde ekonomikleştirilmesine yol açarak rekabet kültürü ekseninde değişen piyasa koşullarına uyumlu, dinamik bir yükseköğretim talep etmektedir. “Piyasanın talep ettiği işgücüne yönelik eğitimler veren bu üniversiteler, şirketler gibi kar ve reklam odaklı bir işleyişe sahiptir. Üniversiteler gelirlerinin önemli bir kısmını doğrudan öğrenci harç ve öğrenim fonlarından sağlamaktadır” (Ekinci ve diğerleri, 2018, s. 785). Bu tür üniversite anlayışının eğitim ve araştırma hedefleri de

piyasanın koşulları tarafından şekillenirken özerklik⁵⁴ olgusu ise faydacı ideolojinin ereklere dışına çıkamamaktadır.

2.1.2. Türkiye’de Özerk Üniversite Problemi

Dünya ölçeğinde yükseköğretim anlayışının 1970 sonrası çok boyutlu bir hal alarak multiversite anlayışı ile dönüşüm geçirmesi aşağıda belirtilen çeşitli yükseköğretim kurumlarını meydana getirmiştir:

- a. Araştırma üniversiteleri.
- b. Geniş kitlelere yönelik eğitim yapan kitlesel eğitim üniversiteleri.
- c. Kısa süreli mesleki ve teknik yükseköğretim kurumları.
- d. Uzaktan eğitim kurumları.
- e. Kâr amacı gütmeyen vakıflarca kurulan yükseköğretim kurumları.
- f. Kâr amaçlı ve ticari yükseköğretim kurumları.
- g. Şirketlerin bünyelerindeki eğitim birimleri (Erdem, 2006, s. 300).

Yükseköğretimde yaşanan bu çeşitliliğin yanında dünyada iki tür üniversite yönetim sistemi gelenek oluşturmuştur. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İrlanda, Avustralya ve İsrail’de uygulanan “Anglo-Sakson Modeli” ile Fransa, Almanya, Avusturya, İsveç, Hollanda, İtalya, İspanya, Yunanistan, Norveç, Danimarka, Japonya’da uygulanan “Kıta Avrupa’sı Modeli”dir. “Anglo-Sakson Modeli” çoğunlukla âdem-i merkeziyetçi iken “Kıta Avrupa’sı Modeli” ise büyük ölçüde merkezi organlarca yönetilmektedir (Erdem, 2006, s. 300). Anglo-Sakson Model, âdem-i merkeziyetçi yapısı nedeniyle üniversite mensubu olmayan kişilerin de içinde bulunduğu yönetim kurullarıyla yönetilmektedir. Kıta Avrupa’sı modelinde ise yönetim çoğunlukla üniversite mensuplarından oluşur ve yönetim üzerinde kimin erk sahibi olacağı merkezi devlet organları ile belirlenir. Türkiye özelinde ise Kıta Avrupası modeli örnek alınarak merkeziyetçi bir yükseköğretim inşa edilmiştir. Türkiye’de ulus devlet ideolojisine paralel olarak düşünülen merkeziyetçi yükseköğretim modeli neoliberal politikalara

⁵⁴ Çünkü metalaşan bilim üretimi karşısında “özerklik” tek başına bir savunma cephesi oluşturmuyor. Üniversitelerdeki dönüşüme karşı “bilimsel özerklik” yeterli bir eleştiri değildir; bilimsel üretim ile kapitalizmin ilişkisinin köklü bir eleştirisi olmadan bu süreç anlaşılabilir (Narin, 2011, s. 249).

değin egemen olmuştur. Yükseköğretimde yaşanan ticarileşme eğilimleri neticesinde Anglo-Sakson modelinin gittikçe hegemonik hale gelmesi vakıf üniversitelerinin Türkiye’de kurulmasını hızlandırdı ve vakıf üniversitelerinin varlığı ile Türkiye’de karma bir model belirdi. Lakin Türkiye’deki yükseköğretim modelinin aşırı merkeziyetçi yapısı üniversiteleri idari ve bilimsel özerklik bağlamında sürekli iktidarların güdümünde hareket etmeye zorlamış ve üniversite özerkliğinin biçimsel boyutta kalmasına neden olmuştur. Türkiye’de neoliberal politikalara değin merkeziyetçi Kıta Avrupası modelinin uygulanması Batı’da uygulanan modelle paralellik gösterse de Türkiye’nin siyasal tarihi bağlamıyla düşünüldüğünde Türk yükseköğretim mecrasının nev-i şahsına münhasır bir yönetim anlayışı ile yönetildiği söylenebilir. Türkiye’nin yükseköğretim tarihi süresince üniversite devletin güdümünde ve kontrolünde hareket etmiş, özerklik⁵⁵ olgusu çoğunlukla yasal düzlemde sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Türk yükseköğretim ekosisteminin devlet ile olan ilişkisi ve sınırları önem arz etmektedir.

Uluslaşma adına Öğretim Birliği Yasası’nın (3 Mart 1924) kabulü ile duygu ve düşünce birliğini sağlama, ulusal dayanışmayı pekiştirme, ulus bilincine sahip yeni kuşaklar yetiştirme, ulusal kültürü inşa etme ve ulus birliğini koruma hedefi olarak eğitimde merkezi ve türdeş anlayışın sergilenmesi sonraki süreçte nasıl bir yükseköğretim olacağının izlenimini vermişti. Nitekim “1933 üniversite reform yasasında üniversitenin amaç ve görevleri şöyle belirlenmiştir: Bilimsel araştırmalar yapmak, ulusal kültürü ve bilimi genişletmeye ve yaymaya çalışmak, Devlet ve ülke hizmet ve işleri için ergin ve olgun unsurlar yetişmesine yardım etmek (Madde:1)” (Adem, 2008, s. 59). Ulus bilincinin inşası ve devlet bürokrasisine uygun bireylerin yetiştirilmesini amaç edinen çağdaş Türk yükseköğretim anlayışı, Batı’daki üniversitenin gelişiminin aksine sivil bir oluşum neticesinde değil bizzat devletin inisiyatifi ile kurulması nedeniyle istenilen özerklik gücüne ulaşamamıştır. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşu ile başlayan modern üniversite anlayışına rağmen üniversite alanının özerklik elde etmesine yönelik

⁵⁵ Özerklik mefhumu yükseköğretim literatürü çerçevesinde tarihsel görünüm olarak dışsal herhangi bir güç ya da otorite karşısında kurumsal bağımsızlığa sahip olmak, mali açıdan kendine yetebilme ve mali kaygılar nedeniyle dış bir gücün etkisi altında olmama, bilimsel özerkliğe ve bilim özgürlüğüne önem veren, onun gelişmesine katkı sağlayacak yasal ve kültürel bir örgütlenmeye sahip olma olarak düşünülmektedir. Oysa Türkiye yükseköğretim tarihi ele alındığında böyle bir özerklik anlayışının kurumsallaştığını söylemek güçtür. Çünkü Türkiye’de yükseköğretim mecrası devletin kurumsal hiyerarşisi içinde yer almakta, üst bir otorite olarak devlet her şeyin ölçüsü olarak yükseköğretimin özerklik sınırlarını belirlemektedir.

köklü bir devlet politikası gerçekleştirilemediği için Türkiye tarihi açısından özerklik biçimsel boyutun ötesine geçememiştir. Avrupa'daki üniversitelerin ulus devletler öncesi kurulması ve özerklik noktasında güçlü bir gelenek oluşturmaları Dellaloğlu'nun ifadesiyle üniversiteler Batı'nın en önemli kamusal alanları olarak var olmuştur:

Avrupa'da üniversitenin genetiğinde sivilite vardır, sokak vardır. Hatta üniversite varolabildiği için ulus-devlet mümkün olabilmiştir. Çünkü üniversitenin kültürel olarak inşa ettiği kamusallıkla pişen bireyi daha sonra ulus-devlet kendisine yurttaş edinecektir. Bu nedenle ulus-devlet üniversiteyi tanır ve onu baş tacı eder. Modernleşme toplumlarında ise üniversiteler mecliste yasayla kurulurlar. Yani aslında soykütükte, fıtratta bir sorun vardır. Üniversiteler, önce sivil alanda kurulur sonra devlet onu tanır, yani önünde eğilir. Modernleşme toplumlarında ise, üniversiteler iktidarın önünde eğilirler. Orta Çağda üniversite, suç işlemiş öğrencisini ve hocasını kendi yargılayabiliyordu (Dellaloğlu, 2020, s. 109).

Modern dönemde özellikle de 19. yüzyılda üniversite bilimsel çalışmaları noktasında bilimsel özerklik geleneğini II. Dünya Savaşı'na değin güçlü bir şekilde korudu. "II. Dünya Savaşı bilimsel ilerlemeyi büyük ölçüde hızlandırmış olmakla birlikte bir yandan üretilen bilimsel bilginin savaş için kullanılması söz konusu olduğundan bunun gizli tutulması yoluna gidilmiş, öte yandan da bilim adamları belirli projeler üzerinde çalışmaya yönlendirilmiştir" (Dölen, 2010, s. 116-117). Atom bombasının üretildiği Manhattan Projesi sonrası bir yönüyle bilimin yıkıcı etkisi uluslar düzeyinde korku ve endişeleri arttırmış, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Soğuk Savaş büyük bir silahlanmayı beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı rekabet bilim-teknik alanında büyük yatırımların oluşmasına yol açmış bilimsel araştırmalarda büyük altyapıların gerekliliği ortaya çıkmış ve bunun neticesinde araştırmaları finanse edenler araştırmaların niteliğini ve seyrini belirleyen güce ulaşarak bilimsel özerkliğe büyük darbe vurmuşlardır. Bu süreçte yaşanan bir başka olay ise iki kutuplu dünya arasında cereyan eden ideolojik çekişmedir. Sosyalist ideolojinin Batı Bloğu'nda şeytanlaştırılarak cadı avına dönüştürülmesi de bilimsel özerkliğin sınırlarının ne olduğunu büyük ölçüde belirlemiştir.

1930'larda Avrupa'da baş gösteren ırkçı-milliyetçi dalganın yükselişi Türkiye'ye de sirayet etti ve ırkçı-milliyetçi-Turancı akımların 1940'lar sonrası hız kazanması ile antikomünist cephe bloğunun oluşmasına neden oldu. Dönemin hükümeti de yükselen ırkçılık dalgasına karşı pasif duruş göstererek ve kimi zamanda bu ırkçı akımı

destekleyerek Turancılık ve antikomünizm faaliyetlerin büyümesine yol açtı (Dölen, 2010). Irkçı-Turancı dalga üniversite üzerinde de etkisini göstererek Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif'in üniversiteden atılmasına neden oldu. Muzaffer Şerif'in daha sonraki süreçte Amerika'da çalışmalarına devam ederek yazdığı ırk psikolojisi ve sosyal psikoloji üzerine eserleri dünyada saygın bir yer edindi. Türkiye üniversite tarihinde akademik özgürlüğe vurulan ilk büyük darbe olarak daha sonraki süreçte öğretim elemanlarının üniversiteden atılması bir gelenek haline gelmiştir. Dölen'in ifadesiyle tasfiyeye gerekçe oluşturacak birçok etmen bulunmaktadır ve toplu tasfiyelerin yanında baskı ve bezdirme mekanizmaları ile de tasfiye süreçleri işlemektedir:

... bezdirme yoluyla tasfiye mekanizması sürekli olarak işlemiş ve halen de işlemektedir. Burada kişisel çıkarlar, rant paylaşımı, siyasal uyumsuzluklar ve kişilerin beğenilmeyen dünya görüşleri rol oynamaktadır. Bezdirme çok farklı yollardan yapılabilmektedir. İstenmeyen kişilerin odasını elinden almaya kadar giden çalışma olanaklarını kısıtlama, olur olmaz nedenlerle sürekli olarak disiplin soruşturmaları açma, kişisel ilişkileri kullanarak jürileri etkileyip doktora ve doçentlik sınavlarında başarısız olmasını sağlama, doçentlik ve profesörlük kadrolarını açmayıp atamalarını engelleme gibi yerine ve zamanına göre çok farklı yöntemlere başvurulmaktadır. Bunlar yapılırken çoğu kez kendilerinin "bilimsel yeterliliği" çok tartışmalı olan kişiler tasfiye etmek istedikleri kişiyi "bilimsel yetersizlik" ile suçlamakta ve bunun arkasına sığınmaktadırlar (Dölen, 2010, s. 196-197)

Üniversite özerkliği, Avrupa'da Orta Çağ sonlarında belirgin hale gelmiş, üniversiteler kendi hukukunu, yönetim anlayışını uzun mücadeleler sonucu elde ederek özerkliği ve bilim özgürlüğünü gelenek haline getirmişlerdi. Buna karşın özerklik geleneği bulunmayan Türkiye'de özerklik bir gelenek olmaktan ziyade tepeden inme anlayışı ile verildiğinden özerkliğin değeri yeteri kadar kavranamamış ve özümsememiştir. Özellikle de siyasal iktidarlar açısından üniversite özerkliği kabul görmemiş ve üniversitenin düşünsel alanı sürekli bir tehdit olarak algılanarak siyasal iktidarlar tarafından üniversiteler sürekli denetim ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. "Türkiye'de ilk kez 1919'da Darülfünun'a bilimsel ve yönetim özerkliği tanınmış ve 1924'te yenilenerek 1933 yılına kadar sürmüştür. Bütün bu dönem içinde özerklik Darülfünun'a müdahaleye bir engel olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. 1933'te kaldırılan özerklik 1946'da tekrar tanınmıştır" (Dölen, 2010, s. 260-261). 1946-1981 döneminde de siyasal bir istikrarsızlık dönemi olarak yaşanan darbeler neticesinde üniversitelere müdahaleler hız kesmemiş, özerklik mücadelesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Avrupa'daki geleneğin aksine özerkliği bir gelenek olarak elde etmemiş ve bir mücadele sonucu bir kazanım olarak özümsememiş olan Türk üniversite kültüründe özerklik anlayışı çoğunlukla biçimsel olarak var olmuştur. Örneğin;

Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) de 2010 yılında Avrupa'da 29 ülkenin yükseköğretim sisteminin üniversite özerkliklerini ölçmek ve karşılaştırmak için dört farklı boyut ve her bir boyutun ölçümü içinde farklı göstergeler belirlemiştir: Kurumsal özerklik (7 gösterge), mali özerklik (11 gösterge), akademik personel özerkliği (8 gösterge) ve akademik özerklik (12 gösterge). Yapılan değerlendirmeye göre "Türkiye, 29 ülke arasında kurumsal özerklik bakımından 28'inci, mali özerklik bakımından 23'üncü, personel özerkliği bakımından 21'inci ve akademik özerkliğe göre de 25'inci şurada yer almıştır (Günay, 2019, s. 29).

Bu bakımdan Türkiye üniversite özerkliğinin geriliği şaşırtıcı değildir. Çünkü üniversite ile ilgili kanunların ve düzenlemelerin siyasi erkler ve askeri darbeler sonucu yürürlüğe girmesi üniversite üzerinde sürekli bir dış otoritenin varlığını ortaya koymuş ve Batı'dakine benzer üniversite, sorunlarına kendisi çözümler getirememiştir.

Türkiye üniversite özerkliği sorunu birçok kez yetkili kişiler ve makamlarca dile getiriliyor olsa da Türkiye üniversite geleneği özerklik konusunda yeteri kadar güçlü bir konuma gelememiştir. Örneğin, Aralık 2011-Kasım 2014 tarihleri arasında Yükseköğretim Kurulu Başkanı olarak görev yapan Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya, "Susturulmuş bir akademik camia var..." sözüyle Türkiye'de akademik özgürlük sorununun mevzuattan çok zihniyet ve kültürden kaynaklandığını belirtmişti (Keskin, 2014, s. 121). Çetinsaya sonrası göreve başlayan Prof. Dr. Yekta Saraç'a Hürriyet Gazetesi'nden Nuran Çakmakçı, YÖK Başkanlığı'na atandığı gün Saraç'la yaptığı röportajda Yekta Saraç'a şu soruyu yöneltmişti:

"Sizden önceki Başkan Çetinsaya, üniversitelerin suskun olduğundan, tepki göstermediğinden şikâyet ediyordu. Siz ne düşünüyorsunuz?" Türkiye'de akademisyenlerin toplumsal sorunlarla ilgili konuşmadığını kabul eden Saraç, üniversite geleneğinin yerleşmemesini neden olarak gösterdi ve 'susturulmuşluk' ifadesinin siyasi bir söylem olarak değerlendirilebileceğini söyledi: "Kabul edelim, üniversitelerimizde toplumsal hadise ya da meselelerle ilgili konuşma isteksizliği bulunuyor. Bunun birden fazla sebebi var. Fakat bunun susturulma ile ifade edilmesini yanlış görüyorum. Bu durum dün de vardı, bugün de var. Bu, bizim üniversite geleneğinin tam yerleşmemesiyle ilgili. Aslında eğitim tarihimizin kadim bir geleneği var ama üniversite kültürü dediğimiz olgu daha yeni Türkiye'de. O kültür daha henüz yerleşmedi. Elbette üniversite hocasının, bir toplumsal meseleyle ilgili görüş açıklama ve eleştiri getirme ile siyasi figürlere hakaret etmeyi iyi ayırması gerekir. Kısacası 'susturulmuşluk' ifadesi ancak siyasi bir söylem olarak değerlendirilebilir" (Hürriyet, 2014). (Keskin, 2014, s. 122).

Yekta Saraç'ın Çetinsaya'nın görüşünü olgusal bir gerçeklik yerine siyasi bir söylem olarak değerlendirmesi Saraç'ın siyasi iktidar ve dini cemaatlerle olan ilişkisine bağlanmıştı. Şöyle ki Gökhan Çetinsaya'nın YÖK başkanlığı görevinden alınarak yerine Yekta Saraç'ın atanması medya dünyasında siyasi bir kadrolaşmanın hamlesi olarak değerlendirilmişti. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Türkiye'de akademik camia için politik söz hakkının olduğunu söylemek olası görünmemektedir. Nitekim, Türkiye'de üniversiteleri tepeden yönetme anlayışı “bilim için bilim” ereğinden ziyade belli bir düşünce, değer yargısı ve ideolojinin empoze edilmesi ve devlete sadık bürokratların yetiştirilmesi hedefiyle hareket etmektedir. Neticede tarihsel süreç içerisinde egemen değerlerle çatışan akademik söylemlerin cezalandırılması, akademisyenlerin darbeler sonucu üniversiteden atılması, işsizlik korkusunun yaşanması akademik camianın toplumsal meselelere karşı suskun tavır almasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, öğretim elemanlarının aynı zamanda memur olarak görüldüğü Türkiye gibi ülkelerde, devlet memurluğundan beklenen sadakat, bağlılık, itaat kültürünün bilim insanı olmanın gerektirdiği geleneksel akademik özgürlük ile çatışma içinde olması, bir devlet memuru olarak görülen akademisyenin devletin yerleşik değerlerine, resmi ideolojisine bağlı olup olmadığı, akademisyenin bilimsel çalışmalarında ya da verdikleri derslerde toplumun değer yargılarıyla ne şekilde örtüşüp örtüşmediği olgusu, “...akademik özgürlük ve bilimsel özerkliğin ‘imkânsızlığına’ vurgu yapmakta, üniversiteleri çoğu zaman iktidarın hedef tahtasına oturtmaktadır” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 33). Örneğin, öncelikle yükseköğretimde sadece bir plan ve koordinasyon hedefiyle hareket etmesi beklenen YÖK'ün aslında üniversitelerin idari, mali ve akademik yetkilerini elinde bulundurma gücüne sahip olması, YÖK'ün devletin varlığı ve sürekliliğine yönelik hassasiyetler adına statükocu ve ideolojik bir anlayışla hareket etmesi, üniversite özerkliği tartışmalarında en önemli odaklardan birini oluşturmaktadır (Özcan ve Çakır, 2016, s. 35).

2.1.3. Türkiye’de Üniversite Ve Devlet İlişkisi

Yükseköğretim bir yönüyle bireysel gelişime katkı sağlayacağı, kişinin elde edeceği bilgi ile toplumda ve iş yaşamında saygın bir yer edineceği düşüncesi hâkim iken yükseköğretimin bir toplum için oluşturacağı sosyal yararın uzun vadede kişisel yarardan daha önemli olduğu söylenegelmiştir. Örneğin, yükseköğretim yolu ile toplumun daha

demokratikleşeceği, eğitilmiş insanların daha yüksek katma değer yaratacağı ve bununla beraber vergi miktarını arttırılacağı, eğitilmiş insan kaynağı ile bilim ve teknoloji alanında daha üretken bir toplumun oluşturularak suç oranının azaltılacağı dile getirilerek yükseköğretimin sosyal yararı ön plana çıkarılmaktadır (Bingöl, 2013, s. 175). Bu bakımdan yükseköğretimin toplumsal yararının egemen olabilmesi için üniversitenin karakteristik özelliğini oluşturan, bilimsellik, özerklik, evrensellik ve özgürlük niteliklerine sahip olması beklenmektedir. Bu anahtar sözcükler üniversitenin temel özelliğini oluşturmaktadır. Bu bakımdan üniversite ideası, bilimin gerçekleştirilmesi ve yayılması, insanlığın ve toplumun evrensel değerler çerçevesinde eğitilmesi misyonuyla düşünülmektedir. Kısaca üniversite varlık nedeni olarak bilimsel araştırma ve topluma eğitim hizmetiyle ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak “üniversitenin entelektüel işlevi olan öğretim ve araştırma, aklın yetiştirilmesi ile temel fikir ve kavramların aktarılmasını içerirken; üniversitenin sosyal işlevi, entelektüellik ile toplumun gelişmesi arasında bir denge ve bağ” (Bingöl, 2013, s. 182) işlevine dayanmaktadır. Üniversite ideası hakkındaki bu genel hatlar Batı dünyasında tarihsel olarak kurumsallaşmış bir niteliğe bürünmüştür.

Türk yükseköğretim tarihi açısından ise Selçuklu’dan Türkiye Cumhuriyeti devletine uzanan bir gelenek bulunmakta ve bu geleneğin oluşturduğu eğitim kültürü Batı’daki sivil gelişmenin aksine bütünüyle devlet eliyle kurulmuş ve yönetilmiştir. Eğitim kurumu olarak Selçuklu ve Osmanlı medreseleri, Osmanlı Enderun okulu, teknik okullar ile Darülfünun devlet eliyle kurulmuş ve yönetilmiştir. Örneğin ilk Selçuklu medreseleri, 1040’ta Tuğrul Bey tarafından Nişapur’da kurulmuştur. Daha sonraki süreçte Melikşah ve Alpaslan hükümdarların vezirliğini yapan Mizamül-Mülk tarafından 1067’de Nizamiye medreseleri kurulmuştur. Medrese kültürü egemen eğitim kurumu olarak 20. yüzyıla değin Türk eğitim sisteminde yerini almıştır. Medreselerde egemen teoloji öğretisinin yanında aritmetik, geometri, matematik, astronomi ve tıpla ilgili dersler verilmekteydi. “Osmanlı medreselerinin geliştiği yer de Anadolu’dur ve ilk medrese İznik’te kurulmuştur. 16. yüzyıla kadar Osmanlı medreseleri deyim yerinde ise altın çağını yaşamış ancak bu yüzyılda gerilemeye başlamıştır. Medreselerin yanında Enderun okulları, askeri alandaki mühendishaneler (yüksekokullar) ve Darülfünun da Osmanlı ve Türk yükseköğretim tarihinin bir parçası olarak önemli yerlere sahip kurumlardır”

(Bingöl, 2013, s. 39-40). Lakin Türk eğitim sisteminin tarihselliği egemen devlet anlayışı ile paralellik göstermiş ve eğitim alanı devletin kontrolü ve yönetimi altında gelişme seyri izlemiştir. Bu bakımdan Türk eğitim sistemi için herhangi bir dönemde sivillikten bahsetmek pek mümkün değildir.

Cumhuriyetin kurulması ile Tanrı merkezli eğitim anlayışı yerine akıl ve göz merkezli deneylebilir ve ölçülebilir eğitim anlayışının yerleştirilmeye çalışılması eğitim alanını özelde de üniversiteyi Batı tarzı bir sivilleşmeye sevk edememiş Osmanlı'dan süregelen bir geleneğin devamına yol açmıştır. Osmanlı döneminde ulema-devlet ilişkisinde ulemanın teolojik eğitim anlayışında söz sahibi olması hanedanla olan ilişkisinin neticesinde meydana gelmişti. Ulemanın söz sahibi olması ve devlet alanında iktidarını pekiştirmesi ancak hanedanın çıkarlarına yönelik hareket etmesi ile mümkün hale gelebiliyordu. Kısaca ulema-devlet ilişkisinde karşılıklı bir çıkar ilişkisi mevcuttu. Ulema kendi varlığını ancak devletin meşruiyetini pekiştirdiğinde gerçekleştirmekteydi. Bu bakımdan sünni-hanefi inancın üstüne kendini konumlandıran ve meşruiyetini buradan alan Osmanlı devlet anlayışında ulema da sunni-hanefi öğretinin kapsamında eğitim sürecini gerçekleştirmekte ve diğer inanç yorumlarını dışlamaktaydı. Ulema bu şekilde hareket ederek devlet içinde nüfuz sahibi olmakta ve varlığını yeniden kurabilmekteydi. Osmanlı sonrası kurulan Cumhuriyet ile de yeni bir döneme giren eğitim anlayışı merkezi ve katı çizgilerle devlet eliyle yönetilmeye çalışıldı. Eğitim bir yönüyle çağdaşlaşmanın yeni motoru olarak düşünülürken, devletin çizdiği ideolojik talepleri de karşılayacak kurum olarak endoktorinel işlevle yapılandırıldı. Böylece eğitim alanında hizmet verecek eğitimciler devletin çizdiği sınırlar dahilinde hareket edecek ve devletin ideolojik taleplerini yerine getirme misyonuyla varlıklarını meşrulaştıracaklardı. Bir yönüyle devlet-üniversite ilişkisi de bu çerçevede ele alınacaktı. Neticede eğitim anlayışı katı sınırlar dahilinde yeniden kurumlaştırılacak ve belirlenen sınırların dışında bir öğretinin ve eleştirinin varlığı dışlanarak özgür ve sivilleşmenin önü böylelikle kısıtlanacaktı. Sonuç olarak Cumhuriyet döneminde eğitimi devletin ideolojik değerler üzerine kuran devlet anlayışı süreç içinde üniversite tarihi içinde YÖK'ün kurulması ile nihai amacına ulaşacaktır (Mahcupyan, 2011). Eğitim mecrasının devletin ideolojik taleplerini yerine getirme noktasında yapılandırılması, eğitim camiasının üyelerini de sürekli bir varlık sorunu ve krizle baş etmelerine yol açmıştır. Açıkçası devletin toplum üzerine

konumlandırılmasına paralel eğitim camiasının üyeleri sürekli bir tanınma ve değer görme sorunu ile karşı karşıya kalmakta ve özellikle bilim camiasının üyeleri olan akademisyenler bu sorunu şiddetli bir şekilde yaşamaktadır. Nur Vergin'in (2011) ifadesiyle Türkiye'de bilim insanının tanınma varlığını kurumlaştıran bir bilim camiasının ve geleneğinin oluşmamış olması akademiye siyaset ve devletle eklemlenmeye mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla tanınma krizi yaşayan akademi camiası kendi varlığını meşrulaştırma adına devlet ve medya ile girdiği ilişkide tanınma problemini aşma hedefiyle varlığını göstermeye çalışmaktadır. "Mardin'e göre Türkiye'de Batı'dakine benzer bir şekilde iktidar ve üretilen bilgi ile arasına mesafe koyabilen bir entelektüel gruptan ziyade iktidarla iç içe geçmiş bir literati'den" (Yılmaz, 2016, s. 264) bahsetmek mümkün.

Orta Çağ "üniversite"leri "özerklik"leri için, yüzyıllar boyunca dini kurumlara karşı direndiler. Mesleki çıkarlarını korumak için, dini değerleri yadsımadan bağımsızlıklarına kavuşmaya çalıştılar. Oysa XVI. yüzyıldan sonra mutlak krallıklar kiliseleri kontrol altına alınca üniversitelerin hedefi de değişti (Timur, 2000, s. 360). Yüzyıllar boyunca geleneksel otoriteye karşı mücadele veren üniversiteler bu kez de mutlak monarşilerin mutlak otoritelerine karşı mücadele vermek zorunda kaldılar. Fransız Devrimi ile ulusal devletlerin tarih sahnesine çıkması neticesinde Batı'da üniversite özerkliği Orta Çağ'da elde ettiği bir kısım özgürlük ve otonom gücünü kaybetmişti. Ancak olumlu bir gelişme olarak da ulus devletlerin yönetimi altında üniversiteler Hıristiyanlıkla da bağlarını yitirmeye başlamış ve üniversite mecrası gittikçe daha seküler bir konum elde etmişti. Bilim ve araştırma alanı da Sanayi Devrimi'nin itici gücü sonucu hız kazanmıştı. Örneğin Napolyon döneminde bilim ve teknolojinin gelişmesine yönelik teknik okullar kurulmuş ve faydacı eğitimin sahası gelişmişti. Bunun yanında devletin ihtiyaç duyduğu kamu personelini de yetiştirmeye yönelik olarak üniversitelerin eğitim programları planlanmış ve modern üniversitenin hedeflerini ortaya koşmuştu (Bingöl, 2013, s. 267). Neticede modern çağla beraber Batı'da eğitim ve öğretim işi temelde bir ulus inşa etme süreci olarak düşünüldü. "Sağlam, tutarlı ve bilimsel bir öğretim ve eğitim ekonomik ve sosyal kalkınmanın, demokrasiyi yaşatmanın, ailede birliğin, etkili bir vatandaş olabilmenin ve dünyada saygın bir ülke rolü oynayabilmenin tek" (Kavas, 2021, s. 86) yolunun ancak planlı bir eğitim ile sağlanacağına inanıldı. Batı'da üniversite bu gelişmeler ışığında

dönüşüm geçirmekte iken Osmanlı'da ise Sanayi Devrimi'nin yaşanmaması, sivil bir kamusal alanın meydana gelmemesi eğitim alanını metafizik öğretilerden uzaklaştıramadı ve eğitim çağın ruhuna uygun kurumsal bir güç elde edemedi.

Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) ile geç uluslaşmaya hız kazandıracak mekanizma olarak eğitim mecrası siyasi iktidarlar açısından stratejik öneme sahipti. Bu nedenle eğitim sistemi Türk-Müslüman değerler üzerinden biçimlenmeye başladı ve modernleşme atılımı olarak eğitim belirlenen ulus devlete uygun vatandaş yetiştirme projesiyle yönetildi. “Tek partili dönemde ve de özellikle 1933’ten sonra, üniversite, ulusun, Cumhuriyetin, devletin ve devrimlerin en temelli amaç ve gereksinimleri için bel bağladığı bir kurumdur” (Akt. Okçabol, 2007, s. 119). Bundan dolayı siyasi iktidarlar ve devlet bürokrasisi açısından eğitim sürekli denetim altında tutulması gereken kurum olarak düşünüldü. Neticede eğitim Althusser’in (2010) ifadesiyle Türkiye tarihinde devletin ideolojik aygıtı olarak politik denetim kaynağı işleviyle hareket etmiştir. Türkiye’de eğitim alanının sürekli kontrol altında tutulmasından üniversiteler de nasibini almıştır. Bu nedenle “iktidarların üniversitelerle hep sorunu olmuştur. 1933 kanunu bu sorun nedeniyle çıkarılmıştı. 1946'da CHP iktidarı, bir yıl sonra özerklikle çatışır hale gelmiş ve gün olmuş "özerkliği kaldırırız ha?" gibi tehditler savurmuştur. 1950'de DP iktidarı da maalesef bir müddet sonra üniversitelerle çatışır hale gelmiştir” (Şimşek, 2019, s. 209). “Cumhuriyet döneminde, yükseköğretime ilişkin 1933 ve 1946 düzenlemeleri tek parti döneminde; 1960, 1973 ve 1981 düzenlemeleri ise askeri darbelerin ardından yapılmıştır” (Günay, 2019, s. 30). 1980’de asker-sermaye iş birliği ile gerçekleştirilen darbe bilindiği üzere ilk etapta iki alana yöneldi; sendikalar ve yükseköğretim. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu çıkarıldığında (04/11/1981) ana ilkeler ara başlıklı beşinci madde iktidarın eğitim üzerindeki denetiminin sürekliliğini” (Ercan, 2011, s. 365) sağlamayı hedeflemekteydi. Dolayısıyla üniversite üzerinde yapılan bu müdahaleler hep bir dış otorite (tek parti veya askeri otorite) eliyle gerçekleştirilmiş, üniversite özerkliği biçimsel niteliğinin ötesine geçememiştir. Siyasetin ve devlet bürokrasisinin üniversiteden beklentisi kendi iktidar anlayışı doğrultusunda tavır almaları olmuştur. YÖK aracılığıyla üniversitelerin hizaya çekilmesi iktidarların işine gelmiş ve üniversite özerkliğini neredeyse tamamıyla kaldıran YÖK, dönem dönem iktidarlar açısından muhalif seslerin yükselmesine karşı

cezalandırıcı bir kurum olarak faaliyet göstermiştir (Tekeli, 2011, s. 180). 1980 darbesi sonrası üniversitelerin 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile oluşturulan YÖK ile disiplin ve kontrol altına alınmasında yükselen “Türk-İslam sentezi”⁵⁶ anlayışının etkisi büyüktür. 1970’li yıllarda meydana gelen toplumsal hareketlere ve değişim taleplerine karşı olarak devletin korumacı tepkisiyle karşılaşan üniversitelerde “milli kültür” denen mefhumun yerleştirilmeye çalışılması gerici anlayışı temsil eden kadrolaşmanın önünü açmıştır. Askeri yönetim açısından üniversite anarşi ve terör yuvası olarak düşünüldü ve YÖK⁵⁷ ile hizaya çekilmeye çalışıldı. YÖK ile siyasal bir kadrolaşmanın önü açıldı ve polisiye yönetim anlayışı ile üniversiteler sürekli gözetim altında tutulmaya çalışıldı. YÖK’ün varlığı düzenleyici bir kurum olmaktan ziyade milli güvenlik devletinin önemli bir bileşeni olarak hareket etmesi değişen koşullara göre şekil almasına neden oldu. 1980’lerde resmi devlet politikası paralelinde “komünizm ve bölücülüğe” karşı tavır geliştiren ve Türk-İslam sentezi kadrolaşmalarının önünü açan YÖK, akademik kriterler yerine ideolojik kıstaslara göre hareket ederek akademik vasıfları düşük öğretim elemanı kitlesinin üniversitelerde yaygınlık kazanmasına neden oldu (İnsel, 2003, s. 76). YÖK’ün otoriter bir zihniyeti temsil etmesi süreç içinde iktidar erkinin değişimi doğrultusunda başkalaşım geçirdi. 12 Eylül’ün zihniyetini taşıyan YÖK’ün 1990’larda Kemalist-ulusalcı eğilim çerçevesinde hareket etmesi, 2000’ler sonrası iktidarı ele geçiren AK Parti

⁵⁶ Bu görüş Türkiye’nin yaşadığı tüm sorunları “milli kültür”ün bozulmasına bağlamaktadır. Türk toplumu değişik nedenlerin üst üste düşmesiyle kültürel saldırı karşısında kalmıştır. Batının kültür emperyalizmi sürekli olarak milli kültürü zayıflatacak, ortadan kaldıracak bir baskı yaratmaktadır. Milli kültür öğelerinin tahribi önlenmeli ve planlı bir biçimde yeniden canlandırılmalıdır. Milli kültür toplumdaki bireyleri birbirine bağlayıp kaynaştıracak bir özdür; milletleri birbirinden ayıran temel niteliktir. Türk milliyetçiliği kültür ile temellendirildiği için milli kültür Türk toplumunun tüm bireylerine yeknesak biçimde yayılmalıdır. Türk milli kültürünün iki kaynağı vardır. Bunlardan biri Orta Asya’dan beri getirdiği öz değerleri, diğeri ise İslam dinidir. Türkiye’nin Batının gelişme düzeyine ulaşabilmesi için akıl ve ilim ışığında teknik ve medeniyet alması yeterlidir. Milli kültürünü değiştirmesi gereksizdir. Hatta değiştirmeye çalışması medeniyet yolundaki ilerlemesini yavaşlatacaktır. Milli kültürün planlı olarak devlet eliyle yaygınlaştırılması gerekir. Bu bir devletin varlığı için bir ön koşuldur. Böyle bir yaklaşımın bireyin özgürlüğü sorunu diye bir sorunu ortaya çıkarmayacağı düşünmektedirler. Eğer böyle bir düşünce çerçevesine inanan bir iktidar gücü varsa, bu güç eğitim konusundaki düzenlemelere giriştiğinde, bu çerçevenin ne kadar belirleyici/etkileyici olacağı kolayca kestirilebilir (Tekeli, 2010, s. 205).

⁵⁷ İnsel’e göre YÖK’ün tarihsel işleyiş yapısı göstermektedir ki kurumun karar ve uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde YÖK Türkiye yükseköğretiminde Milli Güvenlik Kurulu gibi faaliyet göstermiştir. YÖK’ün varlığı 12 Eylül rejiminin paralel kurumu veya devletin gölge kabinesi olan MGK’nın belirlediği siyasi hedeflere ve stratejileri uygun girişimlerinin, üniversite mecrasında uygulayıcısı ve takipçisi olmasıyla sınırlı görünmemektedir. 12 Eylül rejiminin merkezi kurumu olan MGK’nın kuruluş ve gizli ajandasında hâkim olan yurttaşlara karşı yaklaşımın benzerini YÖK de aynı şekilde öğretim elemanlarına, memurlarına ve öğrencilerine karşı uygulamıştır. Millik Güvenlik ideolojisi çerçevesinde kurulan ve yönetilen YÖK, üniversitelerde egemen iktidarın gölgesi olarak faaliyet göstermiştir. Bu ideolojik ve otoriter yapılanma kademe kademe otoriter bir kültürün yükseköğretimde kurumsallaşmasını hayata geçirmiştir” (İnsel, 2003, s. 76).

ile yeni bir dönem yaşamıştır. İslami bir kadrolaşma üzerine kendini konumlandıran AK Parti, YÖK üzerinden genelde eğitimin özelde ise yükseköğretimin ilahiyatlaştırılması yönünde büyük çaba sarf etmiş ve eğitim alanının cemaat yapılarına destek vererek, önünü açarak İslami-muhafazakâr ideolojiyi egemen kılmaya çalışmıştır (Okçabol, 2013). Türkiye koşullarında bugün üniversite mecrası üzerine yapılan tartışmalar laik-dinci ve özel-kamusal ayrımı ekseninde yürütülmektedir. Kısaca Okçabol'un tespitiyle eleştirel düşünceyi besleyen felsefe ve sosyoloji gibi bölümler dahi ilahiyatlaştırılma ile karşı karşıya kalmıştır: Bu açıdan güncel veriler ışığında Cumhurbaşkanı tarafından atanan rektörlerin büyük çoğunluğu liyakatleri yerine dini referansları nedeniyle atanmaktadır.

Bu nedenle, pek çok üniversitede, sosyoloji, felsefe ve eğitim alanlarında giderek ilahiyatçılar istihdam edilmektedir ve YÖK bu duruma seyirci kalmaktadır. Hemen her gün bir üniversiteden “bilim” ile bağdaşmayan konularda yapılan/yapılacak sempozyum haberleri gelmektedir. Örneğin Şırnak Üniversitesi, 27-29 Eylül 2013 tarihleri arasında “Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu” düzenleyecektir! YÖK de bu sempozyumu hakkında üniversiteleri haberdar etmektedir! (Okçabol, 2013, s. 277-278)

Oysa eğitim ve bilimsel üretim faaliyetinin özerk ve özgür yapılabilmesi için üniversitenin devlet, din ve piyasa baskısından uzaklaştırılması, akademik pozisyonlarda sadece akademik liyakatin gözetilmesi gerekmektedir. Aksi durumda Türkiye yükseköğretimindeki çıkar merkezli ideolojik kadrolaşma ve kutuplaşmalar liyakatin, kalitenin ve demokratik yönetimin mümkün hallerini ortadan kaldıracaktır. “Yükseköğretimde kalitenin sağlanması ve dünyayla rekabet edebilir bir sistemin oluşturulması için liyakat odaklı bir rekabet ortamı elzemdir” (Gür, 2016, s. 296). Ancak İnci'nin (2021) tespitiyle son yıllarda Türkiye yükseköğretim mecrası siyasallaşma nedeniyle birçok problem yaşamaktadır:

Son birkaç yıldır üniversite üst yöneticilerinin atanmasında siyasi **görüş tek ölçüt** oldu. “Bilimsel Liyakati ve Etiği” dışlayan bu tür uygulamalar, bilim kurumlarını ve bilimsel çalışmalarını çok olumsuz etkiler. Bu uygulama, beraberinde sıradanlığı ve taraftarlığı getirir. Nitekim son 15 yılda bazı üniversiteler akademik unvan dağıtan kurumlar oldu. Doçentlik yabancı dil sınavında baraj 55 puana indirildi. Hatta yurtdışında bazı kurslardan sertifika alanlar, yabancı dil sınavında başarılı(l) kabul edildiler. Doçentlikte sözlü ve pratik sınavlar kaldırıldı. Değerlendirme yalnız dosya üzerinde olmakta. Bilim etiği dikkate alınmamakta. Yıllarca dışarıda çalışan doçentler, adrese teslim ilanlar ve yandaş jüriler ile profesör oldular ve çoğunluğu sonra tekrar “piyasaya” döndü. “Hülle profesörler” çoğaldı. Akademik kadro ilanlarına kimin atanacağı önceden bilinmektedir ve hatta bu konuda önceden yapılan noter tespitleri var. Bir de “**otçu profesörler**” türedi. Bazılarının nerede profesör oldukları

bilinmiyor. Bilim alanları dışında her şeyi biliyorlar; yurtiçi ve dışında marketler zinciri, aktarları olan var. Gıda, kozmetik ve temizlik sanayisi kurmuşlar (İnci, 2021, s. 65)

2.1.4. Yeni Sermaye Aktörü Olarak Üniversiteler

Devletlerin izlediği neoliberal politikalar, yükseköğretim alanında özelleşmenin önünü açarken sermaye açısından yükseköğretim bir yönüyle yeni yatırım alanları olarak belirlemiştir. Neoliberal eğitim düzeninde eğitimin ticarileşmesi eğitim faaliyetlerinin sermayenin güdümünde kontrol edilmesine neden olmuştur. Devletlerin kaynak yetersizliği gerekçesiyle eğitim alanını neoliberal ideolojiye açması sermayenin eğitim alanında çok yönlü bir güç elde etmesini mümkün kılmıştır. Sermaye açısından eğitim alanı yeni birikim havzaları olarak kucaklanırken aynı zamanda piyasanın taleplerine uygun insan kaynağı yetiştirme ve piyasanın ihtiyaç duyduğu teknolojik bilgiyi sunarak şirketlerin tasarruf sağlamasını daha güçlü hale getirme işleviyle de eğitim alanı sermaye açısından yeniden üretimin merkezleridir. Ayrıca eğitim alanında özelde de yükseköğretimde kamusal yatırımların azalmasına karşın özel kurumlara devlet desteğinin kamusal fonlar ile sağlanması sermaye yanlı devlet politikalarının ölçeğini de arttırmıştır (Aslan, 2015).⁵⁸ Bu süreçte devlet yurttaşın yanında olmaktan ziyade sermayenin düzenleyici kurumu olarak hareket etmektedir. Kâr amaçlı eğitim anlayışının egemen olmaya başlaması neticesinde özel üniversiteler edu-factory mantığıyla endüstriyel eğitim görünümü kazanmışlardır. Ürün pazarlayan sermaye kuruluşu gibi tanıtım ve reklam giderleri için büyük bütçeler ayrılmakta, hatta kimi zaman reklam ve tanıtım giderleri akademik kadronun maaşlarına ayrılan bütçeden hayli fazla olabilmektedir (Alemdaroğlu, 2015).

---

⁵⁸ Genel olarak eğitimin ve özel olarak yükseköğretimin finansmanı konusundaki tartışmalarda devlet, sınıfsal ilişkilerin dışında bir yerde, toplumsal kaynakların kullanımında “rasyonel karar verici” rolü oynayan bir kurum olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre devlet, eğitim etkinliklerinin toplumsal ve kişisel “getirilerin temel alarak, “rasyonel/etkin kaynak kullanımı” ilkesine göre davranmakta, eğitimin “sosyal getirisi” yüksek olan tür ve düzeylerine daha fazla kaynak ayırmaktadır (örneğin, ilköğretime daha fazla, yükseköğretime daha az). Geçmişte bu sürecin “makul” gerekçesi olarak “sanayileşme” hedefi ileri sürülürken, bugün gösterilen gerekçe “bilgi toplumu” nun nitelikli emek gücü ihtiyacının karşılanmasıdır. Devletin eğilimin finansmanı konusunda oynadığı role ilişkin bu açıklama, devletin bizatihi bir siyasal özne olduğunu ve iktisadi/sosyal politikalarını, egemen sınıftan yana ve toplumsal güçlerle ilişkileri çerçevesinde kurduğunu görmezden gelmektedir (Ünal, 2011, s. 94).

Vakıf görünümlü özel üniversitelerin⁵⁹ hangi sermaye grubu veya girişimi ile kurulduğu çoğunlukla kamudan saklanmakta ve üniversiteyi kimlerin yönettiği hukuksal düzlemde belli olsa da aslında karmaşık iktidar ve güç ilişkilerinin Türkiye’deki görünümünü sergilemektedirler. “Bu açıdan bakıldığında, özel üniversitelerin üç grupta toplanabileceği düşünülmektedir; büyük holdingler tarafından kurulmuş görece eski üniversiteler, ticari ve hatta inanç temelli bir örgütlenmenin kurduğu görece yeni üniversiteler ve çoğu ilk ve orta dereceli okul ya da dersane sahiplerinin kurduğu görece yeni üniversiteler” (Değirmencioğlu, 2015, s. 148).

Bu sınıflamayla büyük ölçüde örtüşen bir diğer sınıflama, üniversite yönetiminin yapılanması ve işleyişi için yapılabilir. *Kurumsal model* (holding modeli), *derebeylik modeli* ve son olarak *“patron işbaşında” modeli*. Hemen anlaşılacağı üzere, sonuncu model, bol “patron anekdotu” doğuran *“patron üniversitesi”* modelidir ve *“patron yanı başında”*, *“patron her an her yerde”* gibi adlarla da anılabilir. Kurumsal model ise daha çok büyük holdingler tarafından kurulan üniversitelerde görülen ve kurumsal kimliklerini önemseyen kimi özel üniversitelerde geliştirilmeye çalışılan bir modeldir (Değirmencioğlu, 2015, s. 148).

Geleneksel üniversite özerkliğiyle tamamen çelişen bu modellerin bilimsel ve idari özerklik yapıları da birbirinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Örneğin rektörün konumu yukarıda sınıflandırılan özel üniversite modellerine göre değişmektedir. *Kurumsal model* olarak ifade edilen özel üniversite yapılarında rektör daha bağımsız ve inisiyatif kullanan kişi olarak görünmekte ve buna bağlı olarak güçlü ve saygın bir pozisyon izlemine yaratmaktadır. *“Patron işbaşında”* modelinde ise patron şirketin başında bulunan, iş akışını sürekli kontrol eden, varlığıyla sürekli bir otorite izlemine yaratan müfettiş saikiyle ve kimi zaman otoriter duruş ve tavırlarıyla “monark patron” görüntüsüyle kendi iktidar dünyasında büyük bir hakimiyet sergilemektedir. Bu hakimiyet rektör üzerinde de kendini göstermekte, rektör yasal bir zorunluluk olarak yerini doldurmaktadır. Çünkü “patron” açısından rektör sürekli direktifleri alan, akademisyenler üzerinde patronun otoritesini gerçekleştiren işlevsel bir araç olarak

⁵⁹ Türkiye’de ister devlet olsun isterse vakıf, üniversite kurma girişimi çoğunlukla nicel fiziki bir yer inşa etme olarak algılanmış, üniversite tabelasının kurulması şeklinde düşünülmüştür. Ancak böylesi ciddi bir politikanın gerçekleştirilmesinin bir planlama temelinde ele alınması gerektiği birçok bilimsel araştırmada ortaya konulan temel bir husustur. Öyle ki yasal düzlemde bir üniversite kurmanın yasal çerçevesinin belli olmasına rağmen çoğu zaman bu yasalara uyulmadan üniversite kurulduğu görülmüştür. Birçok kez üniversite kurma girişimi sosyal ve siyasal grupların ekonomik kaygıları ekseninde düşünülerek kurulmuş, altyapı, araç-gereç ve öğretim elemanı yetersizliği düşünülmeden kararlar alınmıştır. Bu sebeple özellikle vakıf üniversiteleri açılarak kamu kaynakları ilgili vakıflara seferber edilerek bir nevi sermaye transferi yapılmıştır (Balyer ve Gündüz, 2011, s. 74).

düşünülmektedir. Bu bakımdan rektör ve rektör yardımcıları, danışmanlar ve üst idari yöneticiler sürekli patronun çıkarlarını gözeten faaliyetler içinde kendilerine yer bulmaktadırlar. Kimi zaman rektör, rektör yardımcıları ve dekanlar akademik kadroyla sorun yaşasa da stratejik araçsal iletişim süreçlerini kullanarak akademik kadronun yanında olduklarının izlenimini yaratmaya çalışmaktadırlar. Ama aslında işin gerçek yüzü farklıdır. Rektör ve yardımcıları patronun çıkarlarını örtük olarak gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler. “Tam da bu nedenle akademik kadroyla yaptıkları toplantılarda rektör ve ekibi akademisyenlerin çıkarına çalıştıklarını vurgulamaya özen gösterirler. Bu akademik kadronun güvenini kazanabilmeleri için önem taşır” (Değirmencioğlu, 2015, s. 158). Lakin işin aslı ise kapalı kapılar ardında yapılan patron, rektör ve üst idari personel arasındaki toplantılarda kendini gösterir. Bu toplantılarda alınan kararlar akademik personelden gizlenir. Akademik personel alınan kararlardan haberdar edilmez. Akademik personelin katılım ve temsil hakkı yoktur. Sadece kendine verilen emirleri yerine getirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla akademik personel üniversitenin bir bileşeni, öznesi olmanın ötesinde üniversitenin canlı nesnelere olarak vardılar.

Devlet üniversiteleri dünyanın hemen her yerinde ulusal-devlet denetimi, özel üniversiteler de kârlılık ilkesinin denetimi altındadırlar. “Bir sermaye aktörü gibi davranan” (Ergur, 2016, s. 152) özel üniversitelerin kurum örgütlenmesi geleneksel akademik örgütlenme şemasını sergilese de görünürde kâğıt üzerindeki kurallar işlememektedir. Bir şirket gibi hareket etmekte ve akademik emek üzerinde yoğun bir baskı uygulanmaktadır. Öyle ki akademik özgürlük mefhumu üst otoritenin elinde akademisyene verilen bir bağış gibi görülür ve gerektiğinde geri çekilebilir bir bahşetme gücü olarak kullanılır. “Bunun getirebileceği sinmişliğe karşın bilimin özgürlüğünü dışarıdan sınırlayan ve tehdit eden önlemlere karşı bu daracık alanda kendi ince yöntemleriyle yaşatmak bir görevdir bilim insanları için” (Nalbantoğlu, 2009, s. 53). Bu kuşatılmışlık nedeniyle bilim insanı düşüncenin özgür ve özerkliğiyle, bilginin bağımsızlığıyla değil kapitalist piyasanın doğal bir bileşeni olarak kendini var etmek zorunda kalır. “Zira artık üniversite, piyasada değişime konu olabilecek türden bilgi üretmek zorunda olduğu için” (Ergur, 2016, s. 153) bilim insanının eylemlilik yönü dış paydaş olarak görülen piyasa aktörleriyle iş birliğini zorunlu kılar. “Diğer bir deyişle

piyasa aktörleri, bilgi üretiminin kendine özgür sorgulayıcı doğası dikkate alınmadan artık tamamen yarar kavramı ekseninde düşünülmektedirler” (Ergur, 2016, s. 153).

Kendinde bir amaç hedefiyle bilimsel bilgi üretiminin kurumları olarak bilinen üniversitelerin neoliberal ideolojinin gölgesi altında geçirdiği değişiklikler, yani geleneksel bilgin üniversite akademik tipolojisinin yerini iktisadi değer oluşturabilecek yetenek ve meziyetlere sahip olan uzmana terk etmesi, üniversitelerde bu tipolojik hegemonyanın altında yeni bir eğitim-öğretim ve araştırma niteliğini oluşturmuştur. Bu uzman görünümlü yeni akademisyenler, kendi önlerine konan proje çalışmalarını sorgulamadan kabul eden ya da bu tür projelerin peşinden koşan, projecilik pratikleri etrafında fazladan gelir elde eden, çalışmalarını talep edilen trendlere göre belirleyen, akademide çalışmalarını evrensel yarar, kamu çıkarı yerine akademide unvan yükseltme adına yapan, piyasanın ihtiyaçlarına göre pozisyon alan bu tipolojilerin yaygınlık kazanması (Yıldırım, 2016, s. 331) metalaşan bilginin bir sonucu olarak serbest piyasanın ereklerine göre mühendislik ve işletmecilik gibi uygulamalı alanların diğer alanlar üzerinde hegemonya kurmasına yol açarak teknik tabanlı aklın genişlemesine ve bu alanlara ayrılan kaynakların çoğalmasına neden olmuştur. Neticede teknik akıl askeri endüstrileşmenin şiddetini arttırmış ve savaş sanayisinin günbegün daha da büyümesine neden olmuştur. Türkiye bağlamıyla ele alındığında son yıllarda savaş sanayisine ayrılan kaynakların ve teşviklerin artması teknik aklın bir tezahürü olarak okunabilir.

Fen (ve mühendislik) bilimlerinin sermaye' birikimine katkıda bulunmak üzere, “teknolojik ilerleme”yi hızlandırmak ve “pratiğe yönelik bilgi” üretmek konusunda yönlendirilmesi doğrudan doğruya maddi üretimle ilişkilidir. Sosyal bilimlere duyulan ihtiyaç ise doğrudan maddi üretim süreciyle ilgili olmasa da, sistemin sürdürülmesi açısından gereklidir. İktidar, sosyal bilimleri (aşlında bilimi) sosyal gerçekliklerin (ya da doğanın) özüne ilişkin bilgiye ulaşip bunu toplumla paylaşacakları için desteklemez. Tersine, sosyal bilimlerden /bilimcilerden, kapitalist sistemin suni çelişkilerinin ve toplumsal eşitsizliklerin gizlenmesinde/yumuşatılmasında ve meşrulaştırmasında rol oynamaları, egemen düşünce ve değerleri güçlendirmek üzere bilgi üretmeleri ve bu bilgiyi yaygınlaştırarak ideolojik bir işlev görmeleri beklenir (Ünal, 2011, s. 99)

Akademik kapitalizm, askeri endüstrileşme tabanlı teknik tabanlı üniversitelerin yaygınlık kazanması üniversitenin ekonomi politik rolünü sermaye merkezli bir alana çekerek üniversitenin entelektüel gücünü daraltmaktadır. “Kendini çevreleyen demokratik politik toplumla anlamlı bir ilişki kurmaktan alıkoyulan akademinin kamusal

yaşamdan çekilmesi yükseköğretim alanında etik ve entelektüel bir boşluk bırakmaktadır, çünkü bu gelişmeler eleştirel eğitimcileri şirket üniversitelerinin tümüyle entegre olmuş destekçilerine dönüştürmektedir” (Giroux, 2017, s. 15). Toplumsal sorunlara değinmek, toplumsal hareketler ve dönüşümlere destek olmak, sahip olunan bilgiyi eleştirel yapıcı bir kültürün inşasında kullanma noktasında kamusal entelektüellerin varlığı gittikçe azalmaktadır. Kaldı ki, entelektüellerin neoliberal dalgaya karşı direnç gösterme yerine hâkim yapılara eklemlenmesi, kamusal yarar karşısı uzmanlığın yükselişine de neden olmaktadır (Giroux, 2017). Oysa üniversite misyon ve anlam olarak adalet ve özgürlük pratiği üzerinde demokrasi vaadinin gerçekleşmesi adına yönünü ve hedefini dünyaya, topluma, etik anlayışa duyarlı olan bilginin üretilmesi, yurttaşların eğitilmesi fikriyle hareket etmelidir (Giroux, 2017, s. 19). Bu açıdan üniversite misyon olarak daha iyi bir dünyanın inşası için kendini var eden bir kurum olarak düşünülmektedir. Üniversite insan mutluluğu ve özgürlüğünün gelişimini hedefler. Bu sebeple, “bilim denen olgu da insan hayatını kolaylaştırdığı, onu özgürleştirdiği ve ona mutluluk yolunu açtığı sürece gerçek anlamda bilimdir. Aksine, eğer bilim olarak insanlığa sunulanlar insanları işsiz bırakıyor, onları piyasa kölesi hâline getiriyor ve insanlığın mutluluk yollarını tıkıyorsa, bu bilim değil, zalimlerin eline verilmiş birer hançerdir” (Özbudun ve Demirer, 2006, s. 120).

2.1.5. Kültürel Demokrasinin Aşınması Ve Üniversite

Modern dönem öncesi toplumsal yaşamın ethosunu oluşturan din; kilise ve cami yoluyla kültürel alanın hegemonik değerlerini yaymaktaydı. Kısaca din merkezli kültürlenme modern dönem öncesi yaşamın merkeziydi. Din merkezli yaşam ve dünya görüşünde “gerçekten var olanın ilahi ve bireysel ruh olduğunu, insanın bir bütün olarak hayatını bu gerçeği hesaba katarak geçirmesi gerektiğini bildiren maneviyatçı veya ruhçu bir bakış açısı bulunur” (Cevizci, 2021, s. 62). Spiritüalist varlık anlayışını sergileyen Orta Çağ’da varlıklar arası bir hiyerarşik düzenin olduğuna inanılır. Bu hiyerarşiye göre Tanrı varlığın kaynağı olarak en kutsal ve yüce yerde bulunur. Tanrı’ya en yakın varlıklar ise ruhsal ve kutsal olan öğelerdir. Metafiziksel bir nedensellik ile açıklanan kültürel alan yukardan aşağıya doğru bir sistem oluşturur. Orta Çağ’da egemen bir öğreti olarak Tanrı merkezli evrensel kavrayış Aydınlanma’dan itibaren egemenliğini yitirmeye başlar. Modern zamanlar ile dinin kamusal alanda gücü aşınır ve kültür üzerindeki varlığı zayıflar.

Modernleşme ile kültürlenmenin yeni merkezini oluşturan üniversite ise ulusal kültürü yaymanın ve teolojik öğretiye karşı rasyonel bilgi üretmenin merkezine dönüşür. Böylelikle üniversiteler gittikçe evrensel mekanlara bürünür ve kozmopolitik yerleşkeler görünümüyle farklı renkleri, kültürleri, düşünceleri, davranış kodlarını ve deneyimleri bir arada tutarak kolektif üretim merkezleri varlığıyla toplumsal bilinç ve dayanışma ruhunun serpilip gelişmesine katkı sağlarlar.

Üniversitelerin en az iki yüzyıldır işlediği modele göre iyi yurttaş, iyi doldurulmuş bir beyne sahip, kendisi için düşünebilen bir insan olarak görülmüştür (Evans, 2007, s. 68). Modern zamanlarda kültürün merkezini oluşturan üniversitelerin Alman modeli çerçevesinde örgütlenmesi, eğitim anlayışında “kültürel eğitim felsefesini” ön plana çıkararak *bildungs*⁶⁰ anlayışını egemen kılmıştı. Bildung anlayışı bireyleri çok boyutlu düzlemde, zihinsel, manevi açıdan geliştirmeyi hedefleyen modern yurttaş anlayışına dayanır. Bu açıdan eğitim hem sosyal hem de politik çerçevede düşünülür. Bireyi sosyal yaşama hazırlayan ve insanlık birikiminin kültür dizgelerini bireyle buluşturan bildung anlayışı sorumlu ve katılımcı bir yurttaş yaratma anlamı taşır. “Bütün bunların yolu ise eğitilen bireye sağlam bir karakter formasyonundan, kapsamlı veya kültürel bir okuryazarlık kazandırılmasından geçer. Kültürel yaklaşım, bu yüzden eğitilecek kişiye bir meslek eğitiminden ziyade, kültürel bir eğitim verilmesi, ona liberal sanatların öğretilmesi gerektiğini savunur” (Cevizci, 2021, s. 112).

Eğitimin amacı bütünlüklü bir kişiliğin geliştirilmesidir. Bu bakımdan eğitim; felsefe, bilim, teoloji ve sanat alanlarını bütünlüklü bir öğrenimini gerekliliğini savunur. İnsanın

---

⁶⁰ Eğitim alanında *bildungs* anlayışını daha ileri bir aşamaya götüren eleştirel eğitim kuramcıları, kültürlenme süreçlerini toplumsal sınıf bağlamıyla ele alarak Marksist bir perspektifle eğitim alanını çözümlenmeye çalıştılar. Eğitim alanını ekonomi politik bağlamıyla ele alan eleştirel eğitim kuramcıları toplumsal çelişkilerin yeniden üretiminde eğitimin rolüne odaklandılar. Eğitimi bir yönüyle toplumsal çelişkilerin yeniden üretimi olarak ele alan eleştirel pedagoji kuramcıları açısından eğitim diğer yönüyle politik bilinç elde etmenin de aracı olarak düşünüldü ve demokrasinin güçlendirilmesinde eğitimin gücünün önemi vurgulandı. “Eleştirel eğitim felsefesi, buradan hareketle, ikinci olarak da sınıfların, eğitim programları ve eğitim amacıyla oluşturulmuş yapıların hiçbir şekilde nötr alanlar olmayıp, tarihsel bağlamların kendilerine özgü kültürel kabulleri ve ideolojileri tarafından şekillendirilen politik yapı ve mekânlar olduğunu iddia eder. Tarih, kültürel kabuller ve farklı çıkar gruplarının değer dünyaları ve ideolojileri tarafından şekillenen eğitim pratiklerinin her zaman görünmez güçler tarafından belirlendiğini varsayan eleştirel pedagoji, eğitimin demokrasi ve adalet adına yapıldığı zaman bile, totaliter ve baskıcı olabileceğini, adaletsiz bir şekilde işleyen statükonun devamına hizmet edebileceğini savunur. Eleştirel pedagojiye göre, *eğitim özü itibarıyla politik bir faaliyet olmak durumundadır* (Cevizci, 2021, s. 204).

ereksel potansiyelini gerçekleştirmesini sağlayarak değişen dünyada yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasını amaçlar. Bu bakımdan kültür merkezli yaklaşıma göre eğitim müfredatları kişinin kültürel duyarlılığını ve zihinsel melekelerini geliştirecek bir formatta olmalıdır.

Modernleşme ve ulus devlet ile eğitimin ulusun ekonomik sağlığı ve güvenliği açısından iyi olduğu ve eğitim yolu ile yurttaşların ekonomik rekabette daha güçlü hale gelerek çıkar sağlayacağı görüşü eğitimin yaygınlaşmasını ve kitleselleşmesini sağlamıştı. Eğitim bir yönüyle kamu hizmetine insanları teşvik etmekteydi, başka bir yönüyle de modern bilincin serpilip gelişmesinde, demokrasi, hukuk, özgürlük, adalet kavramlarını özümsemiş kişiliklerin yetişmesinde merkezi konuma gelmişti. Özellikle yükseköğretim alanı kültürel kamusal alanın inşasında *homo legalis*'i⁶¹ (hukuk öznesi) yaratırken, toplumsal sözleşme etrafında örgütlenen yurttaşları demokratik kültürün inşasında onları bilinçlendirmekteydi. Özgürleşme hedefi olarak eğitim yaşamın merkezine yerleştiriliyordu. Özellikle Fransız Devrimi sonrası sosyal adaletin yaygınlaşması eğitimin niteliğiyle doğrudan ilişkilendirilmişti.

Fransız Devriminin hemen ardından M. Condercet'in, Milli Meclis'e sunduğu Milli Eğitim Üzerine Raporu bu açıdan ilgiye değer. Rapora göre eğitimin temel amaçları; "*İnsan türünün bütün fertlerine, ihtiyaçlarını karşılama, refahlarını sağlama, haklarını tanıma ve kullanma, görevlerini yerine getirme vasıflarını vermek*. Her birine sanatını ve mesleğini yetkinleştirme kolaylığını sağlamak, atanmak hakkına sahip olduğu sosyal fonksiyonlar yapabilecek gücü vermek, bütün doğal yetilerini geliştirmek ve böylelikle vatandaşlar arasında gerçek bir eşitlik kurmak ve kanunun tanıdığı sosyal ve politik eşitliği geliştirmek" olarak tanımlanmış ve bu amaçları yerine getirmekte "adaletin emrettiği bir ödev olduğu" vurgulanmıştır" (Ercan, 1998, s. 53-54).

Eğitimin, genel kamu çıkarına yönelik olarak politik ve ekonomik düzlemde eşitliğin sağlanmasında oynadığı rol demokrasinin hedefleriyle paralel olarak modern devlet ideologları tarafından savunulmuştu. Bu nedenle eğitimin toplum için yerine getirdiği işlevler, kamu yararı, ortak payda ve demokrasi kültürü etrafında şekillendirilmeye çalışılmıştı. Özellikle üniversitelerin toplumsalın zekasını ve entelektüel dünyasını taşıyan bir karakter olarak ele alınması "çağın düzeyinde" yaşayan bir toplumun

⁶¹ Legalis homo, yasal adam anlamına gelen Latince bir terimdir. Legalis homo, tam yasal kapasiteye ve tam yasal haklara sahip bir kişiyi ifade eder. Legalis homo, kanun kaçağı, aforoz veya rezillik nedeniyle mahkemede herhangi bir haktan yoksun bırakılmamış kişidir (<https://definitions.uslegal.com/l/legalis-homo/>).

vazgeçilmez koşuluydu. Bu bakımdan üniversite liberal sanatların öğretildiği mekanlar olarak modern öznenin ethosunu oluşturarak demokrasi bilincini özümseyen yurttaşları yetiştirmekteydi. Bu açıdan üniversite, bilginin üretildiği, aktarıldığı ve paylaşıldığı, toplumun kültürel, ekonomik düzlemde incelendiği, yüksek kültür merkezi olarak hareket eden, “...halkın özel yeteneklerini de değerlendirip, iş olanaklarını ve yerel kaynakları ortaya çıkararak bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik ve teknik açıdan kalkınmasında yardımcı olabilen; şimdiye kadar değinilmemiş sorunları ortaya çıkarıp çözmeye çalışabilen; dış ülkelerden gelecek öğrencilerle kültürel etkileşime, insanların birbirini anlamasına ve barışın korunmasına yardımcı olabilen bir” (Okçabol, 2007, s. 350) kurum geleneği oluşturmuştu. Bu eğitim projesi, demokrasinin gelişmesi ve ilerlemesi açısından vazgeçilmez süreçler olarak düşünülmekteydi. Eğitimde ve yükseköğretimde ele alanın bu anlayış Aydınlanma ve moderniteye özgü üniversitenin daha adil ve eşitlikçi toplum hedefiyle de örtüşmekteydi. Bu üniversite ideasının Anglo-Amerikan girişimci üniversite modeliyle tasfiye edilmesi, eğitimin toplumsal yararından ziyade bireysel yararını egemen kılmaya çalışmaktadır. Neoliberal ideoloji ekseninde eğitimi, özelde yükseköğretimi küresel eğilimlerin izinde piyasalaşmaya açan süreçler, üniversite, kamusal ve eleştirel düşünce olgularını yeniden gündeme getirmiş ve üniversite ile demokrasi ilişkisini yeniden tanımlamaya çalışmıştır. “Yükseköğretime piyasa rasyonalitesinin nüfuz etmesiyle birlikte yükseköğretim toplumsal ve kamusal bir fayda olmaktan çıkmış, bireysel istikballere, esasen kazanç kapasitesi bakımından tasavvur edilen istikballere yapılan şahsi bir yatırım haline gelmiştir” (Brown, 2018, s. 210). Neticede kamusal insana şahsiyet kazandıracak eğitim yerine kapitalist girişimci öznenin yetiştirilmesine yönelik yapısal dönüşüm geçiren çağdaş üniversiteler insan sermayesi düşüncesiyle bireylere yaklaşmakta ve kamusal bilince sahip yurttaş öznelerin yetiştirilmesinden ziyade, piyasanın iş gücünü karşılayacak “bilgi ekonomisi” örgütlenmesine uygun emek gücünün yetiştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Aydınlanma döneminden küresel çağa uzanan yolda üniversitenin kimliği ve işlevindeki değişim “amaç olarak bilgi”den “bilginin sonuna” doğru hareket şeklinde anlaşılabilir. Eski tartışmalar -Kant, von Humboldt, Weber, Newman, Heidegger, Jaspers, Parsons ve Nisbet- akademik özgürlüğü, üniversitenin toplumun bilişsel yapısının koruyucusu olması üzerinden temellendiriyordu (Delanty, 2019, s. 54). Ancak neoliberal ideolojiyle

üniversitelerde yaşanan misyon farklılaşması nedeniyle üniversiteler artık kendilerini girişimci, yenilikçi, inovasyon temelli olarak tanıtmaktadırlar. Bilginin Pazar değeri gerek birey gerekse şirketler için gelir arttırmanın hattı olarak ele alınmaktadır. “Liberal sanatlar ve yorumlayıcı sosyal bilimlerin meslekler için gereken analitik düşünürleri yetiştirdiği veya zihni yetiştirip birey için çok daha tatmin edici bir hayatı güvenceye aldığı söylendiğinde bile, insan sermayesi oluşturma yönündeki neoliberal anlayışla örtüşme söz konusudur” (Brown, 2018, s. 218-219). Neoliberal akılsallığın yeni insan tasavvuru özgür ve eleştirel insan hakkına da bir saldırı taşır, insani olanaklarının geliştirilmesi ve insanın zengin bir hayat sürmesinin önünü açacak liberal öğretilerin ve sanatların neoliberal yönetimle ortadan kaldırılması insan yetilerini, beğenilerini, estetik ve yaratıcı potansiyelini de sekteye uğratar. Bir nevi Aristoteles’in “iyi hayat” tanımlamasının yerini “salt hayat” niteliği alır. Bu düzende özgür bireyden ziyade sosyal-Darwinizmin egemen olduğu bir düzen toplumsal gerçeklikte kendini kuvvetlendirir. Demokrasi için eğitilmiş bir yurttaşlık değerinden, kamusal hayata katılma kapasitesinden geri adım atılır.

2.1.6. Biyo-Politik Mekân Olarak Üniversitenin Varlığı

Modern üniversite anlayışında üniversite ulusal bilinci yeni kuşaklara aktarma, ulusal kültürü pekiştirme, ulusun duygu ve düşünce birliğini sağlama hedefiyle hareket etmekteydi. Bir nevi üniversite “ulusal tin”in inşa edildiği biyo-politik⁶² bir mekân olarak düşünülmekteydi. Modern öznenin iktidar ağları ile kurulumuna gönderme yapan biyo-politika, liberal kapitalist rasyonalitenin genel yönetsel akılsallığına gönderme yapar. Liberal sistemin esaslarını anlama noktasında modern dönemin iktidar ağlarını çözümleyen Michel Foucault’ya göre özneyi ve toplumsal bedeni kuşatan liberal kapitalist yönetsellik anlayışında ekonomi politığın hedeflerine yönelik olarak inşa edilen iktidar ağları modern özne tipolojisini oluşturmuştu (Foucault, 2015a). Foucault’ya

⁶² Bir özneleşme sürecine ve yönetselliğe gönderme yapan “biyopolitika”, bilincin ve bedenin kontrolünü, disipline edilmesini, denetimini, yönetimini tanımlamaktadır. Diğer sosyal teorisyenler gibi kentleşme ve sanayileşme sonrası batıda meydana gelen toplumsal, siyasal, ekonomik yapısal değişimlerin kökenlerini çözümleme, anlama noktasında Foucault, liberal akılsallığı incelerken bir dizi düşünceyi ortaya çıkarmıştır. Teori ve düşüncelerini ifade ederken temelde liberal yönetselliğin altında hepsini bütünleştirmeye çalışmakta, öznelere liberal akılsallığın amaçlarını gerçekleştirme noktasında kuşatıldıklarını, disipline edildiklerini ve yönetildiklerini ifade ettiği yaklaşımına “biyopolitika” demektedir (Foucault, 2015a).

göre "Biyopolitikanın ne olduğunu ancak liberalizmin ne olduğunu anladığımız zaman kavramaya başlayabiliriz." Bu nedenle biyopolitika araştırması aslında bir liberal iktidar kavrayışı araştırmasıdır (Özmkas, 2012, s. 60). Yine Foucault açısından biyo-politika kavrayışını liberal dönem ve neoliberal dönem olarak iki kerte inceleme gerekmektedir. Liberal kapitalist dönemde homo economicus'u saran biyo-politika akılsallığında özneler arası ekonomik ilişki mübadele sistemine dayanırken, neoliberal düzende ise mübadele yerine rekabet ön plana çıkmaktadır (Read, 2012, s. 85). Mübadele eden "homo economicus'tan, rekabet eden ya da rekabet etmeye teşvik edilen homo economicusa geçişle beraber liberal sistemin meşruiyetini oluşturan toplumsal sözleşme, hak, yasalar ve özgürlük yerine yatırım ve rekabet temel ideolojiyi oluşturmaktadır. Bu bakımdan neoliberalizm ile tahayyül edilen yeni özne tipolojisinde rekabete odaklanmış çıkarıcı stratejiler geliştiren pratikler hegemonik hale gelmeye başlar. "Neoliberaler bu amaçla siyasetten arındırılmış devletleri ve ulusüstü kurumları, "dünya ekonomisi alanını kuşatacak ve koruyacak" yasaları, ticari ilkeleri model alan yönetimi, çıkarların yönlendirdiği ve piyasalar ile ahlakın disipline ettiği özneleri savunur" (Brown, 2020, s. 68). Bu tür özne tasavvuru aktarılabilen beceri ve bilgiyi değer ölçüsü olarak merkeze alırken insani ve entelektüel açıdan yetkinleşmesi gereken insani pedagojiden bahsetmemektedir (Evans, 2007, s. 67).

Neoliberal düzene geçişle beraber üniversitenin de misyonu bilgi ekonomisi çerçevesinde yeniden tasarlanırken, rekabet, verimlilik ve çıkar stratejisi üniversite ideasının yeni kavramları haline geldi. Ortak fayda ve çıkar yerine bireysel çıkarın öncelendiği neoliberal düzende, üniversite de kendisine biçilen yeni rolde öznenin yeniden inşasında neoliberal iktidar ağı olarak biyo-politik bir mekân işlevine dönüşmüştür. Piyasanın talep ettiği girişimci, rekabetçi özneleri yetiştirmeyi hedefleyen neoliberal üniversite düzeni, iktisadi değer oluşturabilecek yaratıcılığa önem vermektedir. "Yaratıcılığın, neoliberal akla tabi kılınması, bilginin değeri ve eğitimin demokratik rolüne ilişkin asli gerilimlerin altını çizer. Sürdürülebilir ve demokratik kültürleri teşvik etmek için gerekli toplumsal iyi düşüncesi yerine bilgi bir metaya, şirketlerin kâr edinmesini geliştirmek için işlediği ölçüde değerli olan bir mülkiyet biçimine indirgenmiştir" (Means, 2014, s. 301). Bu yönüyle yaratıcılık toplumsal iyiye ve demokratikleşmeye yönelik olmaktan ziyade, piyasanın yönetim aklıyla paralel şekil alan ekonomik bir güç olarak konumlandırılmıştır.

Dolayısıyla üniversitenin biyo-politik yeni ereklerine göre yaratıcılığın niteliği, piyasanın talebiyle doğru orantılı olarak kendini var eder.

Rekabetçi emeğin yetiştirilmesine yönelik olarak üniversitenin ticarileşmesi, üniversite rasyonalitesinin girişimci saiklerle kuşatılması anlamı gelmektedir. Piyasa koşullarının dayattığı rekabetçi anlayışta neoliberalizmin tahayyül ettiği homo economicus egemen hale gelir. Tüm yatırımlarını ticari kaygılarla gerçekleştiren neoliberal homo economicus'un değer ölçütü piyasada alınıp satılabilir meta anlayışdır. Dolayısıyla iktisadi değer olarak kucaklanan kendine yatırım, kendini geliştirme stratejileri bütünüyle parasal değer ölçüsüyle düşünülür. Bu bakımdan neoliberal piyasa esnekliğinin çıkarlarına yönelik ortaya serilen yaşam boyu öğretme süreçleri salt piyasanın taleplerine göre uyumlaşmayı hedefleyerek biyo-politik bir akılsallıkla hareket eder. Yaşam boyu öğrenme rekabet piyasasında bireylerin sürekli kendilerini değişen şartlara göre yenilenmesini; bilgi, beceri ve eğilimlerini piyasanın ihtiyaçlarına göre güncellemelerini, oradan oraya geçiş yapabilen esnek kimlikler talep etmektedir. “Bu bağlamda, topluma hizmet misyonunun bir parçası olarak, üniversitelerden sadece örgün programlarındaki öğrencilerine hizmet etmeleri değil, mezunlarına ve farklı yaş gruplarına becerilerine güncelleyebilmek için çeşitli sertifika programları vb. sunmaları talep edilmektedir” (Kurtoğlu, 2017, s. 114). Yaşam boyu öğrenmeyi süreklilik haline getirme adına sürekli eğitim merkezlerinin kurulması bir yönüyle üniversitelere alternatif gelirler sağlarken aynı zamanda talep edilen ideolojiyi ve emek gücünü de yeniden üretmektedir.

Neoliberal “homo economicus”un rekabetçi kültürle yetiştirilmesi bireyi yalnızlaştıran, kamu güvencesinden uzaklaştıran bir gerçeklikle baş etmesine yol açmıştır. Rekabetçi neoliberal iktisadi düzende sermaye ve dil arasındaki ilişki de yeniden yapılandırılmıştır. Yurttaşlar “müşteri”, hastalar “alıcı” hale gelmiştir. “*Yoksulluk*, suç ve “aşın yoksulluk”, yapısal adaletsizliğin bir yansımasından daha çok, “patolojik bir durum” -eşitsizliği yaratan ve yeniden üreten iktisadi sistemin yapısal bozukluğundan ziyade fakirlerin “patolojik bozukluk”- haline” (Giroux, 2016, s. 52) gelmiştir. Toplumsal ortak kaygı ve yarar, yerini bireyci fayda ve yatırıma bırakmıştır. Paylaşılan neoliberal bu ideolojik değerler sisteminde adaletsizliği engelleme, demokrasi kültürünü geliştirme istenci yerini şöhrete, güç ve iktidar arzusuna bırakmıştır (Giroux, 2016, s. 60). Kamusal güvenlik

yoksun, kendi beceri ve çabasıyla baş başa bırakılan bireyler arasında neoliberal ideolojiye kendini uyarlayan, piyasanın taleplerine göre esnek bir kimlik sergileyen kişiler yüceltilirken, yeni sistemin alt katmanlarında yukarıya çıkma şansı yakalamayanlar ise kendi becerisizlikleri damgasıyla anormalleştirildi. Böylelikle kamu bilincinden uzaklaştırılan toplumsal yaşamda rekabet ideolojisiyle kuşatılan ücretli emek sermaye karşısında daha güvencesiz, kırılğan hale geldi. Kolektif kamusal bilincin ortadan kalkması Giroux'un ifadesiyle maddiyatçı çıkarından başka bir şey düşünmeyen yurttaşların hegemonik hale gelmesine neden oldu:

Bu kamu değerlerini kaybetmenin en tahripkâr sonuçlarından biri, kendi kişisel çıkarlarından başka bir şeyi de umursama yükümlülüğünün hafifletilmesidir. Zygmunt Bauman'ın işaret ettiği gibi, "tıpkı biz bireylerin başkasına karşı hissettiğimiz sorumluluğun zayıflaması gibi, toplumsal sorunlara karşı beslenen siyasi sorumluluk duygusu da zayıfladı". Süregelen belirsizlikleri ve ortaklaşa uyarılan kaygılarıyla, hali hazırdaki pazar yönelimli toplumda, toplumsal sorumluluğun talepleriyle ve dayanışma bağlarıyla ilişkinin kesilmesi sıradan hale geldi (Giroux, 2016, s. 74)

Kamusal mekanların zaman içinde metalaştırılması sürecine üniversitelerin de dahil edilmesi, toplumsal siyaseti besleyen eleştirel düşüncenin de üniversitelerden uzaklaştırılmasına neden oldu. Eşitlik, özgürlük ve demokrasi dili yerine verimlilik, rekabet ve performans⁶³ egemen dil olarak üniversitelerde yerini alarak neoliberal öznenin biyo-politik zihniyetini inşa etmeye yöneldi. Kamu söyleminin zayıflaması neticesinde toplumsal hakları besleyen üniversite kültürü neoliberal ideolojiyle siyasetten arındırılmaya çalışılmakta ve piyasacı muhafazakâr akademik örgütlenme talep edilmektedir. Bunun yanında akademik emeğin güvencesiz koşulları nedeniyle kovulma

⁶³ Bilimsel alanlarda arttırılan verimlilik ve performans baskısı, üniversitelerde özgür düşüncelerin tartışıldığı ve özgün fikirlerin üretildiği bir süreç olmamakla beraber, kalıplaşmış düşüncelerin şeklen ele alındığı bir akıl anlamına gelmektedir. Diğer taraftan iktidar odaklarının üniversite alanına müdahale etmesi iltimas, kayırmacılık gibi liyakat problemlerinin yaygınlık kazanmasına yol açarak birçok etik sorunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Eleştirel düşünce ve bilimsel üretimin profesyonel bir meslek olarak görülmesi bilimsel ve düşünsel etkinliklerin değerini azaltmakta, aşırı görecelilik gibi bir kültürün düşünsel dünyada hegemonikleşmesi bilimsel hakikat arama çabalarını değerden düşürmektedir. Bu nedenle hakikati arama çabası olarak kuramsal bilgi yerine pratik hedeflere hizmet edecek bilgi üretimi, bilginin toplumsallıkla ilişkisinin boyutunu yok etmektedir. Bilgi üretiminde toplumsal bütün ve hakikatin esas alınması gerektiği anlayışının yerine var olan koşullara uyum içinde azami pratik fayda sağlayacak bilgi üretim anlayışına geçiş bilginin içeriğini hafifletmekte, bilginin üretimi sloganlaşmış kalıplara indirgenmektedir. Bu tür piyasa odaklı bilgi üretim anlayışı toplumsal bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını ve saygısını arttıracak yaşama etiğini de aşındırmaktadır. Mübadele yasalarının toplumsal yaşamın her alanında egemen kılınmaya çalışılması gündelik yaşam pratiğinin doğal ve içtenlik halini bozmaktadır. Bu sebeptendir ki bu tür bilimi metaya dönüştürücü çabalar beraberinde bilimi üreten şahsiyetleri de piyasada "dolaşıma giren bir nesne"ye dönüşmektedir (Özdemir, 2021, s. 117-118).

ve işsiz kalma korkusu yaşayan öğretim elemanları akademik dünyada, sınıf içinde ve dışında tartışmalı ve eleştirel söylem geliştirme özgürlüğünden de mahrum bırakılmaktadır (Giroux, 2016). Neticede yumuşak başlı, neoliberal ideolojinin sathında yer alan, uyum siyasetini benimseyen, iktidarın verdiği ödülleri kucaklayan akademik örgütlenme yaygınlık kazanırken, bağımsız eleştiri geliştiren entelektüeller sistemden uzaklaştırılarak dışlanmakta, iktisadi Darwincilik anlayışıyla hareket eden girişimci üniversite metotlarıyla akademik emek disipline edilmektedir. “Üniversitenin iş kültürünün bir ileri karakoluna indirgenmesiyle yaşayabilir her kamusal alanın eşzamanlı yitimi, öğretim görevlilerini ya da -demokrasinin kaderiyle ilgilenmeseler de- yükseköğrenimin amacı ve anlamıyla ilgilenenleri etkilemesi gereken ciddi bir siyasi ve pedagojik” (Giroux, 2016, s. 120) sorunu meydana getirmiştir. Üniversite kültürü ile sivil demokratik taleplerin genişletilmesi, eleştirel özgürlükçü sivil değerlerin yaygınlaştırılması yerine bilgi, beceri ve motivasyonun piyasanın üretim ereklerine göre yönetilmesi üniversiteleri neoliberal ideolojinin biyo-politik üretim fabrikaları gibi hareket etmesine neden olmuştur.

Neoliberal ideoloji ile üniversitenin kamu yararının aşınması ve sivil hakların bekçisi misyonundan, toplumsal çelişiklere yönelik demokratik eleştirel gücünden uzaklaştırılması üniversiteyi tanımlayan dilin de değişerek yeni bir biyo-politik dil ile kuşatılmasına neden olmuştur. Neoliberal girişimci üniversite anlayışında şirket terimleri üniversiteyi tanımlayan yeni kavramlar olarak ele alınmaktadır. Yeni dilsel kuşatma akademik özgürlük üzerinde performans baskısı yaratarak öğretim üyelerinin haklarının azalmasına yol açmakta, geçici, güvencesiz ve yarı zamanlı akademik emeğin çoğalmasına, piyasa temelli ilkelere dayanan işe alım belgelerinin, sertifikaların talep edilmesine, eleştirel düşüncüyü besleyen dilin yerine şirket dili⁶⁴ olan toplam kalite yönetimi ilkelerine dayanan denetleme mekanizmalarının genişlemesine, akademik araştırmaların piyasa yönelimli ele alınmasına, üniversite yönetimi ve rektörlerinin CEO

⁶⁴ Birçok iktidar teorisyeni açısından iktidarı anlamının en önemli yollarından biri de dilin ve göstergelerin ideolojik ve söylemsel bağlamda analiz edilmesidir. Çünkü ideolojik fenomenlerin bilinç fenomenlerine dönüşmekte, göstergeler dünyasının nesnelere karşı bakışımızı belirlediği nokta dille kurduğumuz ilişkiden geçmektedir. Örneğin George Orwell’in 1984 romanındaki gözetim devletindeki pratiklerin yarattığı ideal dil “Yeni Bir Dünya” anlamına gelirken yeni bilinç fenomenleri yaratarak geçmişle olan bağı kopardığına tanık olmaktadır. Bunun bir başka sonucu ise düşüncenin hareket alanının daralmasıdır. Kelimelerin sayısı azalırken bilincin hareket sahası da küçülür. Aynı şekilde bugün üniversitelerde yerleştirilmeye çalışılan şirket dilinin 1984 romanında olduğu gibi aynı amaca hizmet ettiğini söylemek mümkün.

özellikleri taşıyan söylem geliştirmelerine, akademik özgürlük ve emek üzerinde korkunun yaygınlaşmasına yol açarak muhalif örgütlenmenin de neredeyse imkansız hale gelmesine neden olmuştur (Giroux, 2016).

2.1.7. Akademik Emeğin Prekerleşmesi

Post-Fordist üretimde esnekliğin, güvencesizliğin iş piyasasında egemen olması zaman içinde üniversiteye de sirayet ederek “geçici akademik iş gücünün”(Giroux, 2016, s. 149) artmasına neden oldu. Geçici, güvencesiz iş yaşamını tanımlayan “prekarya” anlayışı çağdaş dünyada akademik emek için de tanımlanabilir bir hal aldı. “Prekarya, 'precarious' [güvencesiz] sıfatı ile 'proletariat' [proletarya] isminin birleşmesiyle oluşan yeni bir terimdir” (Standing, 2015, s. 21). Proletarya denildiğinde akla uzun dönemli, istikrarlı, sabit-zamanlı ve ileriye dönük olarak işçinin ne kadar ve nasıl ilerleyebileceği açıkça belli olan işlerin bulunduğu, sendikalaşmanın olduğu, kolektif sözleşmelerin yapıldığı, ebeveynlerin iş unvanlarını anladığı, isimleri ve özellikleri bilinen yerel işverenlerin bulunduğu bir toplum akla (Standing, 2015, s. 20) gelirken, “prekarya” toplumunda “güvencesiz bir varoluş içinde yaşamaya neden olan baskılara maruz kalmak ve bu deneyimlerin içinden geçmek demektir ve iş ya da hayat tarzı ile elde edilen güvenli bir kimlik ya da gelişme hissi yoktur” (Standing, 2015, s. 36). Güvencesiz iş yaşamının çalışma koşullarında çalışanları knizme sevk ettiği, uyumlu bir profesyonelliğin ve uzmanlaşma dilinin “preker” kültürde egemen oluşu, öğretim elemanlarının başat siyasi meseleler yerine şirket çıkarlarına odaklanmalarına, kariyer peşinde koşmalarına yol açmıştır.

Kaygısız öğretim görevlisi ya da yıldızı parlayan zeki namzet, kısaca akademik girişimciler diye adlandırılan bu kimseler, büyük ölçüde ilgisiz kimselere dönüştükleri yönündeki kamu algısını pekiştirmekteler. Eğer buna rıza göstermedilerse yetersizliklerinden dolayı, üniversiteyi demokratik bir kamu alanı ve eleştirel düşünmenin, medeni cesaretin öğrenilebileceği bir yer olarak savunamayan birçok öğretim görevlisi, üniversiteyi bir düşünme sahası değil, öğrencileri küresel pazarda rekabetçi olmaya hazırlayan bir yer olarak gören disiplin aygıtında yok olmaktadır (Giroux, 2016, s. 149-150).

Bu disiplin aygıtında üniversitenin ticarileşmesi, askerileşmesi eleştirel sorgulamayı, toplumsal meseleler üzerine tartışmayı, demokrasi ve adalet tartışmalarının ortadan kaldırmayı, ortak çıkar ve edimleri gizleyerek, toplumsal adına yarar güden fail özne

yerine neoliberal biyo-politik öznenin ethosunu oluşturan kariyer, uzmanlaşma üzerinden toplumsala karşı sorumluluğu da bertaraf etmektedir. Yine de üniversite varlığı üzerine süren tartışmalarda üniversitenin hala “bilginin, değerlerin ve öğrenmenin, kamu değerlerini, eleştirel umudu ve sürdürülebilir bir demokrasiyi beslemeye dair eğitsel bir vaatte bulunan, elde kalmış birkaç kamu” (Giroux, 2016, s. 152) alanlarından biri olarak düşünülmesi “üniversite ideasının”⁶⁵ yeniden canlandırılması mücadelesini diri tutmaktadır.

Sanayi kapitalizmin varlığından beri tüm iş dallarında olduğu gibi vasıflı işçilerin yaşadığı gerçeklikle paralel şekilde neoliberal rejim altında eğitimciler de güvencesizliğin baskısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Performans, hız, artan iş disiplini ve gözetleme, özerklik ve akademik özgürlük üstündeki baskı, kârı arttırmak için emeğin baskılanması sonucu akademik emeğin de “preker” bir gerçeklikle baş başa kalmasına yol açarak mesleki bir deformasyona neden olmuştur. “Geçici emek trendi” (Standing, 2015, s. 63) üzerine kendini konumlandıran prekarya olgusu sürekli bir iş güvencesizliği yaratması nedeniyle çalışanlar üzerinde korku ve kırılabilirliği besleyen ideolojik araca dönüşmüştür. Yaşanan kırılabilirlik yapısal baskı araçlarına dönüşerek akademik emeğin kariyerist, faydacı ve rekabetçi bir görünüm kazanmasına yol açarak akademisyenliğin “business” ruhuyla kuşatılmasına yol açmıştır. “Akademinin evrensel işlevlerinden soyutlanarak, piyasaya iş gücü yetiştiren bir hizmet sektörü haline gelmesi” (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 19) alan içinde akademik özneyi sürece uyumlaştırmayı zorunlu hale getirerek uzmanlaşmış hegemonik akademik kültürü yaygınlaştırmıştır. “Dolayısıyla bilimle iştigal etmenin bir “business” şeklinde ele alınması, akademisyenin giderek daha fazla tabi olduğu vahşi piyasa koşullarının güvencesizliğiyle başa çıkmak için geliştirmek zorunda kaldığı hayatta kalma stratejilerinden bir tanesi olarak görülmeli ve daha geniş bir sistem eleştirisi içine oturtulmalıdır” (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 19-20). Bu bakımdan akademik dünyanın yaşadığı güvencesizlik, piyasaya eklemlenmiş ve meta

---

⁶⁵ Yükseköğrenimin, demokrasinin serpilmesi için zorunlu olan biçimleyici bir kültür teşkil etmede en önemli kurum olduğunu savunurken öğrencilerle, sendikalarla, devlet okulu öğretmenleri, sanatçılar ve diğer kültür işçileriyle işbirliğine öncülük etmezsek ya da bunu yapmayı reddedersek, beşeri bilimleri, temel bilimleri ve genel olarak üniversiteyi tehlikeli biçimde anti-demokratik iktisadi, siyasi, kültürel ve toplumsal güçler yığına teslim edeceğiz (Giroux, 2016, s. 156). Bu sebeple yükseköğretim her şeyden öte özgürlüğün anlam kazandığı, gelişme ve ilerleme katettiği, yaşamın düşünsel ve estetik boyutunun barış temelli bir dünya yarattığı bir misyonu içinde taşır.

haline gelmiş akademik emek üzerindeki baskılar sistemsel ekonomi politik bir gerçekliğin tezahürü olarak hareket etmektedir. Neoliberal ekonomi politik düzen ile güvencesizliğin artması, kolektif örgütlenmenin zayıflığı, rekabetçi kültürün inşa edilerek muhalif siyasallaşmanın önüne geçilmesi, devlet kurumunun sermaye odaklı yeniden yapılandırılması, akademik emeğin de yaşanan koşullara uyumlaşmasını zorunlu hale getirmiştir. Akademik pozisyonlarda yaşanan kadro bulma zorluğu, esnek-kısmi zamanlı çalışmanın yaygınlaştırılması akademik emeğin değersizleştirerek akademik dünyayı savunmasız, çaresiz bırakmıştır. Neticede hem maddi hem de manevi değer kaybı, iktidarlar karşısında akademik dünyayı güçsüz ve dirençsiz bir pozisyona sokarak akademik öznelerin sistemsel çelişiklere karşı tepkisiz uysal davranmalarına yol açmıştır. Özellikle vakıf görünümlü özel üniversitelerde akademik özneler üzerinde baskı ve yıldırma politikaları sistematik kurumsallaşmış bir görünüme ulaşmıştır.

Üniversitelerin saygın kuruluşlar olduğuna veya olması gerektiğine inanan, aralarında genç öğretim elemanları da bulunan birçok kişi akademik unvan taşıyan üniversite yöneticilerinin aldatmacaya başvuracağına inanmakta güçlük çekmektedir. Oysa özel üniversitelerin büyük çoğunluğunda rektörün görevi işe alınmak üzere olan ve kadrodaki kişilerin patronların kurduğu düzene bilerek veya bilmeyerek boyun eğmesini sağlamaktır. Tam da bu nedenle, sık sık belirsizlikler, “gri alanlar”, “yanlış anlamalar” devreye sokulmakta; kadroda bulunan ve bu çeşit aldatmacalara karnı tok olan elemanlara ise baskı, yıldırma, tehdit, vb öğelerle dolu bir korku iklimiyle boyun eğdirilmek istenmektedir (Değirmencioğlu, 2015, s. 160).

Vakıf görünümlü özel üniversitelerde çalışma şartları ve ücretlere yönelik hazırlanan sözleşmeler iş kanunu ve 2547 sayılı yükseköğretim kanunun kapsamını aşan maddeler, görev ve sorumluluklar içermekte, bu sözleşmeler yolu ile başta araştırma görevlileri olmak üzere öğretim elemanlarının çalışma sınırları belirsiz hale getirilmekte, her an her iş yaptırılabilir bir iklim yaratılmaktadır. Ayrıca sözleşmelerin ücret kısımları başta olmak üzere kimi yerleri boş bırakılarak öğretim elemanlarına imza atılmakta, gelecekte yaşanacak usulsüzlüklere karşı açılacak davalarda boş kısımlar yasaya uygun yeniden doldurularak özel üniversiteler kendilerini garanti altına almaktadır. İşsizlik ve güvencesizlik, YÖK tarafından vakıf üniversitelerinin yeterince denetlenmemesi⁶⁶

⁶⁶ Kamu üniversitelerinde bir bölümün kadrosu temelde tam zamanlı ve sürekli çalışan öğretim üyelerinden oluşurken, tümüyle “*esnek çalışma*” düzenine geçen özel üniversitelerde bölüm kadroları içinden ne çıkacağı belli olmayan birer Pandora kutusuna çevrilmiştir. Bu üniversitelerin kadroları YÖK’te veya web sitelerinde geniş görülse de, bu bir aldatmacadan ibarettir. Kadroda gösterilen “öğretim üyeleri” arasında üniversiteyle üç gün, hatta yalnız bir gün çalışma üzerinden anlaşma yapanlar bulunabilir (Değirmencioğlu, 2015, s. 173). Böylelikle özel üniversitelerde yalnızca yaptığı yayına üniversitenin ismini yazıp, üniversiteye hiç uğramayan ama kadroları işgal eden, yayınlar yoluyla teşvik alan öğretim üyeleri

öğretim elemanlarını çalıştığı kuruma karşı savunmasız hale getirerek, akademik öznelere üzerinde yıpratıcı olabilmektedir.

2. 2. GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTE MODELİNDE BİLİM İLETİŞİMİNİN ÖNEMİ

Yükseköğretim ekosisteminde bir ideoloji olarak ticari amaçlara yönelik girişimci üniversite anlayışının yaygınlık kazanması sermaye odaklı çıkarı güçlü kılarken, toplumsal zekanın ve entelektüel hedeflerin taşıyıcısı olarak tarif edilen üniversite anlayışının da gerilemesi anlamına gelmektedir (Barnett, 2008). Kültürel kamusal alan olarak estetik yargının güçlendiği, eleştirel düşüncenin geliştiği daha iyiye doğru bir toplumsal idealin oluşturulmasında üniversitenin toplumsal bir zekâ hedefiyle hareket ettiği varlığının piyasa aklı ile aşındırılması yükseköğretime yönelik eleştirel çalışmaların çoğalmasına neden olmuştur. Üniversitenin geleneksel kültürünü oluşturan toplumsal sorunlara karşı çözümleyici bilgi üretmesi, kamusal politikalara karşı yönlendirici güç olması, demokratik kültürün gelişmesine yönelik politik hedefler sunması anlayışının girişimci üniversite ideolojisiyle tasfiye edilmesi, bilimsel üretimin ve tüketimin ekonomi politik boyutunu sorgulanır hale getirmiştir. Girişimci üniversite ideolojisi altında bilginin tıpkı maddi metalar gibi üretilen ve satılan bir metaya dönüşmesi beraberinde bilginin demokrasi içindeki rolünü de eleştiriye açmıştır. Özellikle iktisadi değer olarak yaratıcı ekonomiler, bilgi ekonomileri anlayışının üretimde yaygın hale gelmesi bilgi üretim mekânı olarak üniversiteyi ekonominin merkezine yerleştirmiştir. Bunun yanında bilginin değişim değeri ekseninde üretilmesi kapitalist üretim ilişkilerinde bilimsel üretim ve demokrasi ilişkisini eleştiriye açmıştır. Bu çerçevede piyasa aklının hegemonik kuşatmasına karşı bilim okuryazarlığının önemi artmış, bilim iletişiminin bu süreçteki işlevi daha belirgin hale gelmiştir. Bilim-toplum arasındaki bilgi gediğini gidermeye çalışan, toplumsalın çıkarlarını önceleyen, bilimsel gelişmelere karşı toplumu bilgilendiren ve bilimsel seyrin hangi çıkar gruplarına hizmet ettiği noktasında toplumsal bir bilinçlenme düsturu barındıran, bilimsel faaliyetlerde katılımcı yurttaş bilimini

---

türemiştir. “Hayalet öğretim üyeleri” olarak tarif edilen bu tür öğretim üyeleri yoluyla özel üniversiteler kendilerini başarılı göstermeye çalışmaktadırlar. Bu tür girişimler asgari kadro bulundurma yasaının pratik uygulamasına da meydan okumaktadır. Esnek çalışma, iş yükünün artması, çalışma koşullarının sürekli değişmesi, yarı zamanlı öğretim kadrosunun genişletilmesi süreçlerini de beslemektedir.

önceleyen bilim iletişimi olgusu, bilimsel çalışmaları “insanlığın lehine koruyabilmek, tüm toplumlara yeni ufuklar açmak ve bu etkiyi yaygınlaştırmak adına bilimsel düşüncenin iletişimi üzerine” (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 4-5) odaklanmaktadır. “Bilim iletişimi, en genel kapsamıyla, bilimsel ve teknolojik süreçler, süreçlere dair politikalar ile bu süreçleri gerçekleştiren bilim insanları ve diğer kurumsal yapıları sıradan insanlarla bağlantılandıran her türlü içeriğin, özellikle medya aracılığıyla dolaymlandığı ve etkileşimin gerçekleştirildiği iletişimdir” (Dursun, 2010, s. 2). Bilim iletişimi esasında bilginin üretilmesi, yayılması, kullanımı ve tüketilmesine dair tüm etkinlikleri içine alan, sosyal ve kültürel alanları dikkate alarak etkileşimsel bir dinamik süreci tanımlamaktadır. “Bilim, iletilmediği ölçüde amacından uzaklaşmaktadır; bu nedenle bilim iletişimi bilimin var olmasının temel koşullarından biridir” (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 234-235). Bilim iletişimi, 1970’lerden bu yana, değişen bilim anlayışına paralel gelişme göstermiş ve bilime karşı ilgi ve farkındalığı arttırma amacıyla bilimsel bilginin iletilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1990 sonrası küresel ölçekte yükseköğretimde yaşanan kapitalist gelişme bilim iletişiminin varlığını daha zorunlu hale getirerek toplumun bilimle ilişkisini arttırmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan bilim iletişimi çalışmalarının amacı toplumun ve bilimsel alandaki aktörlerin bilim hakkında nasıl konuştuğunu tespit ederek, bilim-toplum ilişkisinde toplumsal yararı önceleyen bilimsel bir kültürün yaygınlık kazanmasını hedeflemektedir (Gelmez Burakgazi, 2017).

Yaşadığımız çağda bilim ve teknolojik alandaki gelişmeler ekonomiden siyasete, halk sağlığından bireysel sağlığa değin hemen hemen her alanı etkilemektedir. Bu bakımdan bilim ve tekniğin insan yaşamı üzerindeki etkisi karşısında toplumun daha bilinçli, duyarlı ve karar verme süreçlerinde aktif olması gerektiği demokrasi kültürü çerçevesinde ele alınmaktadır. Bir bakıma bilimsel ve teknolojik gelişmelere karşı toplumsal alanın sahip olduğu bilgi birikimi demokratik kültürün niteliğiyle ölçülmekte, toplumun bilimsel gelişmeler karşısında duruş göstermesi, yargı yetisine sahip olması yeni demokratik kültürün olmazsa olmaz koşulu olarak dile getirilmektedir. Özellikle bilimsel alana ayrılan kamu bütçesini sorgulama, bilim-piyasa ilişkisine eleştirel bakma yeni demokratik kültürün önemli bir bileşeni olarak ele alınmaktadır (Scheufele, 2014). Dolayısıyla demokrasiyi yükseltme ereklerinden biri de bilim iletişiminin toplumsal alanda yaygınlık

kazanarak toplumun bilim dünyasına karşı farkındalığının arttırılması olarak düşünölmektedir.

“Batıda bilimin kurumsallaşması Royal Society adlı kurumun İngiltere’de 1660’ta kurulması ile şekillendiğı kabul edilmektedir. Böylelikle bilim insanları bir araya gelerek keşiflerini paylaşma ve bunların üzerine tartışma imkânı elde etmişlerdir” (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 237). Bilimin kurumsallaşması ilk dönemlerde kapalı bir kurumsallaşma sergilemiştir. Lakin Sanayi Devrimi ile başlayan bilgi birikiminin toplumsal alanda oluşturduğu dönüşüm zaman içerisinde medyanın bilime olan ilgisini arttırmıştır. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler neticesinde toplumlar yaşamlarında bilimin varlığını daha güçlü bir şekilde hissetmişlerdir. Bunun sonucu olarak da bilim-toplum ilişkisinde bilim iletişimi gittikçe yaygınlık kazanırken, bilim okuryazarlığı, yurttaş bilimi ve açık bilim kavramları ön plana çıkmıştır (Özdemir ve Koçer, 2020).

2.2.1. Bilim İletişiminin Kavramsal Tanımı

“Bilim” kavramı TDK’yae göre "Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi” şeklinde tanımlanmaktadır’ (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 4). Bilim tarihi göstermektedir ki, iletişim, bilim topluluğunun gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 234). Hem bilimi icra edenler arasındaki iletişim hem de bilim-toplum ilişkisindeki bağ, bilim iletişiminin varlığı ile mümkün olabilmektedir. Bilim mecrasının toplumsal gelişmede zaman içinde gittikçe belirleyici güce ulaşması 17. yüzyıldan itibaren bilimin kurumsallaşma sürecine girerek bilimsel çalışmaların sistematik ve düzenli bir şekilde yürütölmesinin önünü açmıştır. 17. yüzyıl akıl çağının başlangıcı olarak bilimsel kurumların da ilk örneklerine tanık oldu. “Bu dönemde aynı zamanda günün önde gelen bilim insanları bir araya getirilerek Londra’da Royal Society (Kraliyet Akademisi) kuruldu ve bu kurum kısa süre içinde fiziksel dünyanın pratik ve felsefi olarak araştırılması için uluslararası bir ağ haline geldi. Bu akademi bugün, dünyanın en eski ulusal bilim akademisi sayılmaktadır” (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 7). Royal Society öncelikle entelektüel elitlere hitap etmiş, bilim camiası kültürünün

yaygınlaşmasına katkı sağlayarak sonraki süreçlerde bilimin toplumla buluşmasının önünü açmıştır. Diğer yandan bilim-toplum ilişkisinde bilimsel dünyanın ürettiği bilgi dünyasının toplumla buluşmasının yarattığı sorunsal bilim iletişimi disiplininin doğuşuna yol açmıştır.

“Lewenstein’a göre (2014) bilim iletişimi her şeyden önce kişisel, ulusal, kültürel ve politik bir ihtiyaçtır” (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 236). Davies’e göre demokratik kültürün inşasında bilim iletişimi dört temel role sahiptir: “Birincisi, bilim tartışmasız kültürümüzün en büyük başarısıdır ve insanlar bunu bilmeyi hak eder; ikincisi, bilim herkesin hayatını etkiler ve insanların bunu bilmesi gerekir; üçüncüsü, birçok kamu politikası kararı bilimi içerir ve bunlar ancak bilinçli bir kamusal tartışmadan ortaya çıkarsa gerçekten demokratik olabilir; ve dördüncüsü, bilim kamu tarafından desteklenmektedir ve bu tür bir destek en azından asgari düzeyde bir kamu bilgisine dayanmaktadır (veya en azından böyle olmalıdır)” (Davies, 2020, s. 2-3). Laetsch (1987) bilimsel bilgiye sahip olmanın önemini öncelik sırasına göre şöyle açıklar: Daha iyi politik tercihler yapmak, modern teknolojinin temellerini anlamak, ulusal güvenliği arttırmak, evren hakkında hurafelere dayalı mantıksal olmayan çıkarımları engellemek, davranış geliştirmek ve daha etik bir dünya görüşü. Tabi ki toplumun tamamının tüm bu faydaları tecrübe etmesini beklemek anlamsız olabilir fakat toplumun bilimi takdir etmelerini sağlamak, bilimi modernite içinde görmek ve bilimsel bakış açısı ile bilimsel olmayan bakış açısını ayırt edebilmelerini sağlamak anlam taşımaktadır (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 236). Bu açıdan bilim iletişimi, günümüz toplumunda bilginin nasıl üretildiği, aktarıldığı ve tüketildiği üzerine düşünme ile ilgili süreci tanımlar.

Bilim iletişimi çalışmalarının ilk aşaması 1960-1980 yılları arasında “bilim okuryazarlığı”dır. Bilim/fen okur-yazarlığı burada iki anlam ifade etmektedir (Akt. Gelmez Burakgazi, 2017, s. 238). Bilim herkes için bir kültürel mirası tanımlar, Birinci anlam “fen eğitimi “temel okuryazarlık” olarak okuma, yazma ve aritmetiği bir araya getirir. İkinci anlam ise “politik okuryazarlık”tır. Buradaki fikir demokratik bir ortamda insanların doğrudan referandum ile ya da dolaylı yoldan seçimler yoluyla ya da toplumun sesini duyurarak politik kararlarda yer alacağıdır” (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 238). Bu bakımdan bilim iletişimi bilimin kültürel mirasını topluma aktarmayı hedeflerken diğer

tarafından ise siyasi süreçler ve kamusal meseleler noktasında yurttaşın daha bilinçli hale gelmesini amaç edinir. Kısaca bilim iletişimin ana hedefi bilimin halkla bağının güçlendirilerek kamusal karar verme süreçlerinde yurttaşın daha aktif hale gelmesini sağlamaktır. Bu açıdan dünyanın dört bir yanındaki hükümetler ve bilimsel kuruluşlar, halkın bilimle ilişkisini geliştirmeye yönelik faaliyetleri desteklemektedir (Martin, 2017). Bilim iletişimi, çatısı altında bilim okuryazarlığını, yurttaş bilimini ve açık bilim felsefesini barındırmakta, geleneksel ve yeni medya araçlarını bilim iletişiminin yaygınlaştırılması noktasında merkezi konumda değerlendirmektedir (Süerdem, 2021; Sezgin, 2021). Dolayısıyla en geniş tanımıyla bilim iletişimi formları/kaynakları/araçları çok çeşitlidir; gazete ve dergiler, kitaplar, televizyon, internet, bilim merkezleri, müzeler, konferanslar, bilim festivalleri vb. gibi. Tüm bu ortamlar, bilim insanları ve bilimsel bilgi ile toplum arasındaki ilişkiyi kurmaya yarar (Özdemir ve Koçer, 2020, s. 377).

Günümüzde, halkın bilim ve teknolojiyle bağlantısı anlayışı ile yazılı basın ve televizyonlarda bilimsel haberler daha fazla yer almaya, insanların bu konulardaki görüşleri önem kazanmaya başlamış, bilimsel ve teknolojik gelişmelerden etkilenen halkın bu konulardaki politikalarla ilgili gelişmeleri takip edebilmeleri ve karar alma süreçlerine katılmaları bir gereklilik haline gelmiştir (Özdemir ve Koçer, 2020, s. 378). Ayrıca yeni medya araçlarıyla beraber bilim camiası ile toplum arasındaki uçurum ortadan kalkmış, yeni medya yolu ile bilim insanı ile yurttaş doğrudan iletişim kurabilecek düzeye gelmiştir. Bu gelişmeye karşın neoliberal ideolojinin bilimsel alan üzerindeki etkisi, geleneksel bilim üretim aklını yerinden etmiş, bilimi sermayenin hizmetine sokarak bilim dünyasını neoliberal ekonomi politik ereklere göre şekillendirmiştir (Davi ve diğerleri, 2021). Bu bakımdan bilimsel alandaki neoliberal dönüşüm bilim iletişiminin önemini arttırırken, neoliberal dönüşüme karşı toplumun daha politik bir düşünceye sahip olmasına da katkı sağlayabilmektedir.

2.2.2. Bilim İletişiminin İşlevi

Birleşik Krallık Lordlar Kamarası tarafından hazırlanan Science and Technology-Third Report (2000) başlıklı raporda Deli Dana Hastalığı ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar yüzünden, kamuoyunda kurumsal bilime olan güvenin azalmasının doruğa çıktığına işaret edilmektedir. Bu rapora göre, modern toplumlarda, demokratik yurttaşlık ancak bilimsel fikir

ve iddiaların anlaşılması, eleştirilebilmesi ve uygulanabilmesi yönünde yeteneklerin gelişmesiyle olanaklıdır (Süerdem, 2021, s. 147).

Bu sebeple devlet ya da hükümet politikaları olarak toplumun bilimi daha iyi anlaması, bilimsel gelişmeler karşısında yurttaşların farkındalığına sahip olması, eleştirel bir bilinç ekseninde bilimle iletişim kurması demokrasinin gelişim fikri olarak savunulmaktadır. Ancak bu tür çabalara rağmen, düşünce ve seçimlerini bilgiye dayalı yapan, sorgulayan, araştıran kesimler ile bu süreçlerden kendini dışlanmış hisseden ya da bu süreçleri kavrayamamış kesimler arasında gittikçe artan bir makas meydana gelmiştir. “Bu noktada bilim iletişimi; toplumdaki bireylerin bilime dair farkındalıklarını arttırmak ve toplumda bilim kültürünün gelişmesine yardımcı olmak amacıyla yetenek, medya, aktivite ve diyalog yöntemlerinin birlikte kullanımınıdır” (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 15). İnsanlar bilimi tartışırken, kim olduklarını, (ait olmak) istedikleri dünyayı, neye inanmak istediklerini tartışıyorlar. Dolayısıyla bilim iletişimi, hem kültürel bir şeydir -sanata veya ulusal ve küresel mirasın diğer yönlerine benzer- hem de anlamların ve kimliklerin oluşturulduğu kültürel bir süreci temsil eder (Davies, 2020, s. 10). Bilim iletişimi bir yönüyle akademik bir disiplini meydana getirirken diğer yönüyle de mesleki bir uzmanlaşmayı da zaman içinde oluşturmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bilimsel gelişmelerin toplumsal alandaki etkisinin hız kazanması toplumun bilimsel gelişmelere karşı daha duyarlı hale gelmesini sağlarken bilimin toplumla buluşmasına aracı olan bilimsel mekanların/müzelerin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. ”Almanya’da bulunan Deutsche Museum ve İngiltere’deki Londra Bilim Müzesi ulusal olarak geliştirilen teknolojilerin geldiği noktanın sergilenmesi amacıyla Avrupa’da kurulan ilk müzelerdir” (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 10). Bilim müzelerine daha sonra bilim festivalleri, bilim merkezleri, bilimsel aktiviteleri eklemlenerek bilimin toplumla buluşması hedeflenmiştir.

Bilim iletişimi, bilim-toplum ilişkisinde toplumun bilgi gediğini gidermeyi hedeflerken bilim ve iktidar arasındaki ilişkinin de anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bilim iletişimini bilgi eksikliği, diyalog ve katılım ekseninde değerlendiren Lewenstein bilim iletişimini aşağıdaki gibi ele almaktadır:

Lewenstein (2003), Amerika’da bilim iletişimi aktivitelerinde dört anahtar model yaklaşımını paylaşmaktadır: bilgi eksikliği modeli (deficit model), bağlamsal model (contextual model), uzmanlık modeli (lay expertise model), ve toplumun katılımı modeli (public participation). Öncelikle, bilgi eksikliği modeli yaklaşımında toplum, bilginin pasif alıcısı konumundadır. Hâkim olan düşünce şudur: “Toplumun bilgi eksikliği kapatılmalıdır ve bu sayede her şey daha iyiye gidecektir”. Model başarılı görülmemektedir ve diğer üç model, bu modele cevaben ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, bağlamsal model bireylerin bilgilerini önceki tecrübeleri, sosyal ve kişisel özelliklerine göre şekillendirdiğini iddia etmektedir. Diğer bir deyişle, bireyler bilgi işleme sürecinde bilginin boş alıcısı olmaktan ziyade sürece aktif olarak katılmaktadırlar. Bu model, bilgi eksikliği modelinin sadece sofistike bir versiyonu olması yönüyle eleştirilmiştir. Son iki model ise, 80’lerin ortalarında politik süreçlere dahil olma ve katılım için yerel bilgi ve adanmışlığın öneminin kabulü ile ortaya çıkmıştır. Buna göre, uzmanlık modeli olarak adlandırılan üçüncü model, bilginin yaşamlara, kültürlere ve toplulukların tarihlerine dayalı olduğunu önerir. Lewenstein (2003) bu modeli bölgesel bilgiyi güvenilir bilgiye üstün tutması yönüyle eleştirir. Son olarak, toplumun katılımı modeli, bilimin demokratikleştirilmesi üzerine toplumun katılımı anlayışını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, model, toplumun bilimi anlamasına değil de politikaya odaklanması, küçük bir grup insana hizmet etmesi ve çoğunlukla “bilim-karşıtı” önyargılı tutum içermesi yönüyle eleştirilmektedir (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 239-240)

1980’ler ve 1990’larda bilim iletişimi bilgi eksikliği modeli etrafından hareket etmiş ve Halkın Bilimi Kavraması ((Public Understanding of Science) yaklaşımı ile ele alınmıştır. Halkın Bilimi Kavraması yaklaşımında halkın bilime dair eksik bilgiye sahip olduğu ve halkın bilgilendirilmesi gerektiği ön kabulüne dayanmaktadır. Bu tanımlamaya göre bilim dünyası ve halk arasında bilgi alanında büyük bir uçurum vardır ve bu uçurum kapanmayacak bir bilgi gediğini oluşturmuştur. Bu bakımdan bilim insanların ürettiği bilginin bir biçimde topluma ulaştırılması gerekmektedir. Böylece bilimin toplumdaki olumlu etkisi daha da kuvvetlenecektir. Ancak bilim dünyası ve toplum arasındaki ilişkiyi en sağlıklı şekilde oluşturabilecek kişiler de medya çalışanları olarak düşünülmüştür. Bu noktada zamanla medyada⁶⁷ bilim iletişimi alanında medya profesyonellerinin gelişmesi baş göstermiştir. Bilimin karmaşık dilini halkın anlayacağı düzeye indirgeyen, bilimsel dünyayla toplum arasında köprü görevi gören bilim gazetecilerinin yaygınlık kazanması bilimin toplumsallaşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Bilim-toplum ilişkisinde bilim camiasının bilen özne, toplumun ise edilgen bilmeye muhtaç olarak ele alındığı bilgi gediği anlayışında bilimsel üretim süreçleri yansız, nesnel

⁶⁷ Günümüzde yazılı ve görsel medya bilimin en yaygın haliyle toplumla buluşmasına katkı sağlarken, bilimsel gelişmelere karşı toplumun duyarlı olması, toplumun bilimsel gelişmelere karşı düşünce geliştirmesi ve politik bilinç elde etmesi mümkün hale gelmektedir. Ayrıca yeni medya yolu ile artık toplumun bireyleri bilimsel çalışmalarını daha yakından takip edebiliyor, tartışmalara katılabiliyor ve bilim merkezleri yoluyla da bilim mecrasında aktif bir fail olarak görev alabiliyor. Bu açıdan bilim iletişimi süreçlerinde medya önemli bir rol oynamaktadır.

ve güç ilişkilerinden bağımsız olarak düşünülmüştür. “Fakat zamanla bilim topluluğunun “mutlak bilen” ve halkın da “yeterince bilmeyen” olarak kabul edildiği bu yaklaşım eleştirilerek terk edilmiş ve yerini Halkın Bilimle İlişkilenmesi (Public Engagement of Science) anlayışına bırakmıştır” (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 14). Halkın bilimle ilişkilenmesi anlayışının ortaya çıkmasında bilimin gündelik yaşamdaki etkisinin artması ve toplumsal bilgi düzeyinin gelişmesiyle meydana gelmiştir. Bu anlayışa göre bilimin bireylerin hayatlarına daha çok temas etmesi gerekmektedir. Bu sebeple bilim çeşitli iletişim kanalları kullanarak toplumla iletişime geçmelidir.

Yurttaş bilim tartışmaları bilim iletişimi çalışmalarında öne çıkan kavramlardan birisidir. Halkın Bilimle İlişkilenmesi, “yurttaş bilimi” modeli olarak tarif edilen anlayışın yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Toplumsal karar süreçlerinde katılımcı kültürün yükselişiyle “bilim iletişimi, bilim insanların ve karar vericilerin sıradan insanlarla daha açık ve eşitlikçi zeminlerde diyalog halinde olmasını gerektiren bir süreç olarak kavranmaya başlanmıştır” (Dursun, 2010, s. 2). Bilimsel üretimde katılımcı bir kültürü ifade eden yurttaş bilimi, bilimsel üretimde bireylerin de bilimsel çalışmalara dahil olması gerektiğini öne sürer ve bilimsel çalışmalarda yurttaşların öneri ve itirazlarının dikkate alınmasını telkin eder. Yurttaş biliminin “...katılımcı bilim açısından vadettiklerini, bilimin demokratikleşmesi, bilim okuryazarlığının artırılması ve bilimsel üretim biçimlerinde paradigmatik dönüşümler olarak özetleyebiliriz. Ancak bu vaatlerin gerçekleşmesi, kavramın kendinde içkin, kendiliğinden bir süreç içerisinde olmayacaktır” (Süerdem, 2021, s. 150). Yurttaş biliminin yaygınlık kazanması neticede ekonomi politik yapıdan bağımsız ele alınamaz. Sermayenin bilim üzerindeki gücü yurttaş biliminin gelişmesini olumsuz etkilemekte, geleneksel bilim üretim yerine kapitalist bilim üretiminin gittikçe egemen olması, bilim-toplum ilişkisini üzerine eleştirileri daha yaygın hale getirmektedir. Ayrıca son dönemlerde iklim değişikliği olgusu, covid-19 küresel pandemi vakası bilimsel alanın toplumla ilişkisini daha çetrefilli hale getirmiştir (Davi ve diğerleri, 2021, s. 356).

19. yüzyılda toplumun gelişmesi ve aydınlanmasında bilime olan inancın sarsılmaz oluşu
20. yüzyılda bilimin ticarileşmesi ve teknik aklın yarattığı kitlesel savaşların varlığıyla yerinden edinmişti. Bir bakıma ticarileşme ve savaş teknolojisi bilimin masumiyetinin

yerinden edinilmesi anlamına gelmiştir (Bucchi, 2004). Ayrıca 19. yüzyılda akademilerde topluluk ve bireysel bir faaliyet olarak hareket eden bilim anlayışının 20. yüzyılda devlet ve finans kuruluşları tarafından büyük bütçelerle desteklenmesi bilim camiası üzerinde yeni güç merkezlerini meydana getirmiştir. Bu açıdan bilimsel faaliyetlerin arkasında yeni iktidar yapılarının belirmesi bilime daha eleştirel bakılmasına neden oldu. Özellikle 1. Dünya Savaşı ile 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı kitlesel yıkımlar, nükleer silah tehdidi bilimin varlığı üzerine tartışmaların önünü açmıştır. Bunun yanında 2. Dünya Savaşı sonrası gündelik hayatın akışını kolaylaştıran ev aletleri gibi icatların artışı teknolojik kültürü toplumsal yaşamda yaygın hale getirmekteydi. Refah devleti anlayışının yarattığı tüketim bolluğu, Amerikan'ın Sovyet Rusya ile giriştiği bilimsel ve teknolojik yarış küresel yaşamın seyrini tehdit edici düzeyde ilerletirken medyanın ve toplumların bilimsel alana karşı daha duyarlı olmasına katkı sağladı. Hem Sovyet Rusya'sında hem de Amerika'da bilimsel icatlar ve keşifler bir güç gösterisi ve propaganda aracı olarak medyada geniş ölçekte yer bulmaya başladı. Medyanın bilimsel alana olan ilgisi zaman içinde bilim gazetecisi olarak çalışan profesyonellerin de sayıca çoğalmasına katkı sağladı.

Bilim gazetecilerinin çalışma pratikleri ve etik standartlarla ilgili tartışmaları yürütmek üzere ilk kurumsal yapı da 1947'de kurulan İngiliz Bilim Yazarları Derneği (British Association of Science Writers) oldu. 1957'de SSCB'nin yörüngeye ilk yapay uyduyu yerleştirmesinin dünya çapında yarattığı şaşkınlık, "Sputnik etkisi" olarak adlandırıldı ve ABD ve SSCB arasında genel olarak bilime ve özelinde uzay araştırmalarına ayrılan kaynakların artırılmasına yol açtı. Böylelikle uzay çalışmalarındaki rekabet bir meydan okuma olarak bilim insanlarının ve bilim iletişiminin gündemine, bilim iletişiminin yönetilmesi de hükümetlerin gündemine yerleşti (Dursun, 2010, s. 6).

Bilim iletişiminin yönetimi ülkeler arasında yaşanan rekabette medya yolu ile bilimin toplumsal etkinliğini artırma hedefiyle hareket etti. Ayrıca nükleer tehdit olarak ABD ve Sovyet Rusya arasında yaşanan Küba krizi yaşanan süreçte toplumun gelişmelere karşı ilgisini arttırdı ve medya bu süreçte toplum algısı üzerinde belirleyici bir güce dönüştü. İzleyen süreçte 1970'lerde yaşanan petrol krizi, çevreci ve toplumsal hareketlerin etkisi ile başlayan eleştirel kültürün yükselişi, post-modern ve post yapısalcı çalışmalar ile bilim ve medya alanına karşı sorgulayıcı çalışmaların etkinliği bilime karşı mesafeli duruşu güçlendirmişti.

2.2.3. Bilim İletişiminin Etkinlikleri

Bilim gazeteciliği veya bilim medyası bilim iletişiminin sadece bir parçasıdır. Bilim iletişimi bilimsel konularda ders verme ve toplantılar (bilimsel nitelikte) yapma gibi geniş bir alanı ifade eder. Bilim iletişimin hedefi toplumun bilimi anlama kabiliyetinin geliştirilerek meydana gelen yeniliklere ve bilimsel gelişmelere karşı toplumun olumsuz tepkisini azaltmak, bilimsel gelişmelere karşı katılımcı bir kültürü yaygınlaştırmak, etik ve politik yönü ile bilimsel çalışmalara eleştirel yaklaşmak olarak ele alınmaktadır. Bu noktada bilim dünyasını toplumla buluşturan medya araçları ile bilim merkezleri, bilim festivalleri ve bilimsel kongreler, bilim ve toplum arasında bir köprü işlevini yerine getirir. Bunların yanında popüler bilim yayıncılığı da bilimin popüler formatta daha geniş halk kesimlerine yayılmasını mümkün hale getirmektedir. Bilim etkinliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkün:

- a. Geleneksel medya yolu ile yapılan bilimsel haberler
- b. Çevrimiçi ve sosyal medya ile yapılan bilimsel haberler ve etkinlikler
- c. Bilim festivalleri ve yarışmaları,
- d. Bilim parkları ve merkezleri ile yapılan etkinlikler.
- e. Yetişkinlere ve çocuklara yönelik yapılan bilimsel dergi yayıncılığı
- f. Gezici kütüphaneler
- g. Çevrimiçi bilimsel veri tabanları.
- h. Bilimsel konferanslar ve sempozyumlar.
- i. Dijital ya da basılı bilimsel yayınlar.

Geleneksel medya yolu ile uzman medya profesyonelleri aracılığıyla bilimsel haberlerin toplumla buluşması bilim iletişiminin en yaygın etkinliğidir. Günümüzde toplumların en geniş düzeyde bilgi edindiği alanın medya araçları olduğu düşünüldüğünde bilim insanların yaptıkları çalışmaların varlığını toplumla buluşturmaları çoğunlukla medya yolu ile olabilmektedir. Lakin bilim-toplum ilişkisinde medyanın rolünün niteliğine yönelik tarihsel olarak farklı paradigmlar meydana gelmiştir. Toplumsal alanda bilgi gediğinin giderilmesinde medyaya biçilen rolün liberal düşünce ekseninde katıksız desteklenmesine karşın eleştirel çalışmaların medya-iktidar ilişkisi üzerinden bilim

iletişimini ele almaları bilimin toplumla buluşmasında medyanın aksaklıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunun yanında yüz yüze etkinlikler olarak üniversite ve müzelerde yapılan bilimsel konuşmalar, kamusal mekanlarda düzenlenen bilimsel gösteriler, etkinlikler, sergiler, bilimsel şenlikler yurttaşların bilimsel dünya hakkında farkındalık elde etmesini sağlayarak bilim üzerinde politik tartışmalarda katılımcı bir güç elde etmesi mümkün hale gelmektedir. Ayrıca bilim yayıncılığı yolu ile bilimi daha geniş halk kitlelerine ulaştırma bilimin popülerleşmesine katkı sağlamaktadır. Bilim yayıncılığı “bilimdeki güncel gelişmeleri topluma aktararak bilimin, popüler hâle gelmesini ve toplumda bilim okuryazarlığının gelişmesini sağlayan, her türlü medya mecrasında üretilen içeriklerdir. Geleneksel mecralardan günümüzdeki çağdaş mecralara birçok farklı alanda bilim içerikleri üretilmektedir. Bunlardan yaygın olanlar şunlardır:

- Radyo programları
- Bilim gazeteleri veya gazetelerde bilim ekleri/sayfaları
- Bilim dergileri
- Akademik dergiler
- Popüler bilim kitapları
- Bilimkurgu öyküleri/sineması
- Popüler bilim web siteleri
- YouTube bilim kanalları
- Sosyal medya hesapları
- Bilimsel podcast yayınları (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 113).

Bilim yayıncılığının yanında bilim merkezleri ve bilim parkları da bilim-toplum arasındaki bilgi gediğini gidermeyi amaçlamaktadır. Bilim merkezleri bilim ve teknolojinin toplum için anlaşılır ve ulaşılır bir görünüm kazanması adına farklı yaş gruplarına ait kişilere göre planlanan, farklı deneyim ve tecrübesi olan bilim insanlarının toplumla buluştuğu mekanlar olarak “...bilim ve teknolojinin önemini toplum gözünde artırmayı amaçlayan, deneysel ve uygulamalı etkinlikler içeren, ziyaretçilerini denemeye ve keşfetmeye teşvik eden, kamu yararı gözetilen, kâr amacı gütmeyen, kamu ya da özel sektör kaynakları ile finanse edilen merkezlerdir” (Tuna ve Arslanoğlu, 2022, s. 124). Bilim merkezlerinde yapılan sergiler, bilim festivalleri, bilimsel yarışmalar bilim ve toplum arasındaki bilgi açığını gidermeyi amaç edinirken diğer taraftan ise bilimsel

kültürün de toplumsallaşmasını hedeflemektedir. Türkiye’de de bilim politikası devlet eliyle kurumsal olarak ele alınmış ve 1963 yılında kurulan TÜBİTAK ile bilimin toplumsallaşması hedeflenmiş ve hazırlanan raporlar ile bilim politikası gündemi oluşturulmuştur.⁶⁸ “Türkiye’de bilim politikasının temelleri 1960 yıllarla birlikte atılmış, 1963 yılında kurulan Tübitak kuruluşundan 40 yıl sonra “Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023” Strateji Belgesi ile ilk resmi bilim politikası belgesini oluşturmuştur“ (Özdemir ve Koçer, 2020, s. 387). Bu belge bir yönüyle ulusal bilim politikası oluşturmanın yanında bilimsel gelişmelerin kamuoyuna aktarılması, halkın bilimsel gelişmeler noktasında bilgilendirilmesi ve eğitilmesi de TÜBİTAK’ın misyonunu oluşturmuştur. Bu misyon çerçevesinde arzu edilen hedeflere ulaşması için toplumun bilim ve teknoloji konularında farkındalığa sahip olması, yetkinleşmesi gerektiği dile getirilmiştir. Ancak TÜBİTAK’ın bu girişimleri Batı’daki gelişmelerin aksine yeteri kadar toplumsal düzeyde yaygınlık kazanamamıştır. “Türkiye’nin bu konuda geride kalmasının bir kısım siyasi, kültürel ve eğitime yönelik nedenleri mevcuttur:

- a. Bilimin kurumsallaşması gecikmiştir.
- b. Bilim ve teknoloji politikalarının belirlenmesi gecikmiştir. Önerilen politikalar da tam olarak uygulamaya konulamamıştır. Örn. Türk Bilim Politikası. Benzer şekilde stratejiler de yıllık olarak değil beş ya da daha uzun süreli planlar dahilinde geliştirilmektedir.
- c. Kamu, siyasi erk, özel kurum ve kuruluşlar ile üniversiteler arası koordinasyon ve iş birliği hususu yetersizdir.
- d. Bilim ve toplum ilişkisine verilen önem ve destek sınırlıdır (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 252).

Türkiye’de bilim politikasının sistematik ve kurumsal bir düzeye ulaşamamasında en önemli engel Türkiye Siyasal Tarihi’nin yaşadığı istikrarsız süreç gösterilebilir. Yaşanan

---

⁶⁸ 1983 yılında Bilim Teknoloji Yüksek Kurulunun kurulması ile "Türk Bilim Politikası 1983-2003" ve "Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003" raporları ortaya konulmuştur. Türk Bilim Politikası 1983-2003 ilk resmi bilim politikası belgesi olması yönüyle önemlidir, ancak söz konusu rapor uygulanmamıştır. Elmacı (2015) dokümanın hayata geçirilmesi hususundaki bu olumsuz durumu, Türkiye’de böyle bir kültürün henüz yerleşmemiş olması ve iki yılı aşan bir süreçte birçok paydaşın katılımı (TÜBİTAK, TAEK, DPT, YÖK, Üniversiteler, Bakanlıklar, yaklaşık üç yüz bilim insanı ve uzman) ile hazırlanan dokümanın çeşitli çevrelerce yeterli desteği görmemesiyle açıklamıştır (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 246).

darbeler ve ekonomik krizler, devlet yapısının organlarıyla kurumsal bir düzeye ulaşamamış olması, dönemin siyasal rüzgarına göre bilim politikasının seyrini değiştirmiştir. Örneğin günümüzde dost-düşman ayrımı söyleminin militarist bir anlayış çerçevesinde devlet aklında hegemonik hale gelmesi, savaş sanayisi alanının yaygınlık kazanmasının önünü açarak teknik tabanlı üniversitelerin hegemonikleşmesine neden olurken kültürü ve demokratik bilinci besleyen güzel sanatlar ve sosyal bilimlerin de gözden düşmesine yol açmıştır.

2.2.4. Politik İletişim Olarak Bilim İletişimi

1970'lerle başlayan toplumsal hareketler ile ortaya çıkan çevreci hareketlerin bilime eleştirel yaklaşması, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında yaşanan nükleer tehdit gelişmiş Batı toplumlarında bilim anlayışına karşı tepkileri çoğaltmıştı. Bilimin ve teknolojinin gittikçe daha fazla sorgulanır olmaya başlanması bir yönüyle bilim karşıtlığının da artmasına neden oldu. Bu süreçte bilimin varlığına yönelik ortaya serilen öz düşününsel tepkiler bilim-toplum ilişkisinde daha sağlıklı bir köprü oluşturulmasına yönelik bilim iletişimin önemini daha yaygın hale getirmiştir. Özellikle ABD ve Sovyet Rusya arasında bilimsel rekabetin kendini medya araçları üzerinden sergilediği dönem itibarıyla bilim gittikçe popüler hale geldi. Gündelik hayatın hızını da kolaylaştıran icatların ve teknolojilerin hayatın akışı içinde gittikçe yaygınlık kazanması popüler bilim anlayışını bir kültüre dönüştürdü (Dursun, 2010). Bunun yanında bilimsel faaliyetlerin ortaya çıkardığı sonuçların olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi, denetlenmesi ve kontrol altında tutulmasına yönelik toplumsal taleplerin artması bilimin seyrine yönelik farklı yaklaşımların gelişmesine yol açtı. Liberal düşünce açısından gelişmişliğin bilim ve teknolojinin varlığı üzerinden hesaplanması bilimi kutsal bir mertebeye yerleştirirken, bilimin toplum üzerinde yarattığı olumsuz sonuçların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Buna karşın bilime mesafeli yaklaşan eleştirel yaklaşımlar açısından da bilimin çok yönlü sonuçları vardır ve toplumun dünyayı kavraması üzerinde belirleyici güce sahiptir. Ayrıca bilim bir yönüyle toplumsal çelişkileri besleyen bir kurum olarak da hareket etmesi nedeniyle sınıfsal bir ayrışmaya neden olmakta, bilim-teknik alanında gelişmiş toplumları hegemonik hale getirerek dünya barışını tehdit etmektedir. Bu bakımdan Amerika'nın yayılmacı emperyalist bir güç oluşturmada bilim

ve tekniğin gücünden istifade ederek ulusal çıkarlarını zor ve şiddet yoluyla dünyaya kabul ettirme gücü bilim ve teknolojiye eleştirel bakılmasının şiddetini arttırmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan atom bombasının yarattığı büyük yıkım bilimin dehşet verici gücünün dünya yurttaşları tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Özetle, “ilk atom bombasının atılması sonrasında sıradan insanların bilimi kavraması, bilimin gücü, nasıl denetlenmesi gerektiği, bu denetimde bilgili ve ilgili yurttaşların demokratik katılımının sağlanması ve karar alma süreçlerinin nasıl yapılandırılabilceği hakkındaki tartışmalar da gelişmiş endüstriyel ülkelerin gündemine geri dönüşsüz bir biçimde girdi” (Dursun, 2010, s. 10). Böylece Aydınlanma ile başlayan bilim anlayışının da dönüşüm geçirmesi mümkün hale geldi. Aydınlanma düşüncesine göre bilimler hiyerarşisinde bilimsel bilgi en üst mertebede bulunmaktaydı. Bilim yansız, evrensel bir görünüm ile düşünülmekteydi. Kısaca bilimsel bilginin iktidar, güç ve toplumsal koşullardan bağımsız ele alınması bilime ayrıcalıklı bir güç katmaktaydı. Bilim, gelişmenin ve ilerlemenin merkezi alanı iken iktidar ve güçle olan ilişkisi görmezden gelinmekteydi. Bu hâkim görüş İkinci Dünya Savaşı sırasında nükleer enerjinin kullanılmasıyla yerinden edildi ve bilime eleştirel yaklaşmanın önünü açtı. Böylelikle politik bir düzlemde bilimin değerlendirilmesine neden oldu. Daha sonraki süreçte, Soğuk Savaş döneminde, ABD ve Sovyet Rusya arasında yaşanan silahlanma yarışı toplumların bilimin gelişimini korku ile takip etmelerine yol açmıştır.

Gelişmiş Batı toplumlarında 1960 sonrası toplumsal muhalefetin artışı, akademik dünyada post modernist ve post yapısalcı çalışmaların çoğalması, bilimin seyrine yönelik eleştirel gücün yaygınlık kazanmasını sağladı. Böylelikle bilim-toplum ilişkisi demokratik kültür ekseninde ele alınırken bilim ve teknolojinin seyri katılımcı demokratik kültür düzleminde düşünülmeye başlandı. Bir bakıma bilim ve toplum arasında köprü görevi gören medya alanı da sorgulanır hale geldi. Artık bilimsel bilginin yanında medyanın da ürettiği bilginin sorgulanır hale gelmesi bilim-toplum ilişkisinde medyanın rolünün de eleştirel gözle ele alınmasına yol açtı. Özellikle medyanın reyting amaçlı sansasyonel üretim aklı nedeniyle bilim iletişimde medya üretim pratiklerinin değişmesi gerektiği dile getirildi (Dursun, 2010, s. 17). Reyting amaçlı olarak medyanın dili, medya sahiplik yapısının varlığı bilimin medyadaki temsiline de eleştirel bakılmasına neden oldu. Bunun yanında bilim iletişimi çalışmalarında bilimi alımlayan

toplumsal değişkenlerin incelenmesi (Kulkarni, 2013; Scrimshaw, 2019) bilim iletişimi çalışmalarının çok yönlülüğünü ortaya çıkarmıştır. Örneğin Scrimshaw'a (2019) göre insanların bilgiyi alımlamada karşılaştığı zorluklar bulunmakta ve alımlama belirli filtrelerden geçmektedir. Bunlar, dil, toplumsal cinsiyet, yaş, yetersiz okuryazarlık, ekonomik durum, etnisite, toplumsal sınıf, politik ideoloji, yaşanmış deneyimler, engelliliktir. Bu açıdan bakıldığında bireylerin karşılaştıkları enformasyonla nasıl bir iletişime geçtiği, sosyal ve politik inanışları karşısında bilimsel veriyi nasıl yorumladıkları önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla nihayetinde bilimsel verilerin bireyler tarafından alımlanması birçok değişkene göre çeşitlilik göstermekte, bireysel ve toplumsal değerler ekseninde değerlendirilmektedir (Dietz, 2013). Bu değişkenler çerçevesinde Davies'e (2020) göre demokrasiyi yükseltme noktasında iletişimin toplumsal işlevi ve rolüne odaklanılarak topluma yönelik bir bilim eğitimi kültürünün yaygınlaştırılması gerekmektedir. Dünya Ekonomik Formu (2011) raporuna göre toplumun yaygın ekseriyeti arasındaki bilgi eşitizliğinin varlığı hükümetlerin ve sivil kuruluşların en önemli mücadele alanıdır ve bu eşitizliğin giderilmesi demokrasiyi güçlendirecektir. Teori, toplumun daha eğitimli üyelerinin medya bilgilerini daha hızlı elde edebileceğini ve bu bilgileri nüfusun daha az eğitimli üyelerine göre daha etkin bir şekilde kullanabileceğini öngörür (Yi-Fan Su ve diğerleri, 2014, s. 353). Neticede bilim iletişimi eğitimi toplumsal bilgi gediğini gidererek toplumsal hiyerarşiyi azaltacaktır.

2.2.5. Neoliberalizm Ekseninde Bilim İletişiminin Rolü

Küresel ölçekte neoliberal politikaların hegemonik hale gelmesiyle beraber piyasa tabanlı bilimin de yaygınlık kazanması bilim iletişimi sorunsalına neoliberal ekonomi politik ekseninde bakılmasına yol açmıştır. Kapitalist ekonomi politik dönüşümün bir akılsallığı olarak neoliberalizm, geleneksel bilimsel üretim kültürünü yerinden etmiştir (Davi ve diğerleri, 2021, s. 357). Neoliberal ekonomi politik üretim sürecinde bilim alanı, sivil toplum ve siyaset arasındaki ilişki tamamıyla değişmiştir. Eleştirel yargı gücüne sahip entelektüel alan gözden düşmüş, eleştirel dünyanın önde gelen şahsiyetleri değersizleştirilerek kamusal bilinçten uzaklaştırılmaya çalışılmıştır (Bourdieu, 2017, s. 19). Bourdieu açısından entelektüel şahsiyetlerin kamunun gözünden düşürülmesi kamu gücünün yok edilmesi kadar tehlikeli ve yıkıcıdır. Neticede neoliberal düzende bilimsel

üretim bir eksen kayması yaşamaktadır. Sosyal Darwinizm ideolojisinin faydacı kültürü beslemesi nedeniyle entelektüelite yerine uzmanlık, hakikat yerine değişim değeri ön plandadır. Bilim üretim süreciyle beraber “bilim kimliği” (James, 2020) de dönüşüm geçirmiştir. Bilim insanları neoliberal ekonomi politik talepleri karşılayacak bilim alanlarına yönelmektedirler. Faydacı ticari bir girişimi besleyen neoliberal ideolojinin bilim üzerindeki varlığı yüksek kültürün, entelektüel dünyanın zayıflamasına neden olduğu dile getirilmektedir (Buckner, 2017). Dolayısıyla neoliberal ideoloji kamu yararı adına kendini sergileyen düşünce yerine ticari hedeflere yönelik hareket eden düşünce pratiklerini desteklemektedir. “20. yüzyılın son yarısında İngiliz hukukunun, entelektüel girişimin korunmaması halinde toplumun zarar göreceğini kabule hazır olması dikkat çekicidir” (Evans, 2007, s. 212). Bu nedenle kamu yararı yerine rekabeti ve ticareti önceleyen neoliberal ekonomi politik düzende bilim alanının entelektüel hedeflerden uzaklaştırılması bizzat toplumsal sözleşmeye zarar vermektedir. Dolayısıyla toplumsal farkındalık adına bilim iletişimin varlığı demokratik kültürle doğrudan ilişkili hale gelmiştir. Bu çerçevede günümüzde bilim, insani ve toplumsal boyutlarıyla ele alınmaktadır. Bilimin toplumsal, kültürel ve ideolojik kavramlar ekseninde değerlendirilmesi, daha demokratik bir toplumun inşasında bilim iletişiminin niteliğiyle ele alınmaktadır. Bu doğrultuda bilim-toplum ilişkisinde bilim okuryazarlığı ön plana çıkmaktadır. Bilimsel üretim süreçlerinde toplumun bilime karşı farkındalığını ve katılımcı gücünü arttırmayı hedefleyen bilim okuryazarlığı anlayışı bir yönüyle daha rasyonel bir toplumu gerçekleştirmeyi hedeflerken diğer yönüyle ise bilimin ideolojik gelişimine karşı da toplumun uyanık olmasını amaç edinir. “Bilim okuryazarlığının artırılması lehinde olanlar için, bilim okuryazarı olan bir toplum, cahil olan bir toplumdan birçok bakımdan daha iyidir. Öncelikle bilim okuryazarı olmak, insanları daha düşünömsel (reflective), kendisini gerçekleştirmeye dönük ve daha üretken kılar; bu ise daha iyi bir yaşam ortaya koyabilecek ‘daha iyi yurttaşların’ yaratılmasını sağlar” (Aktaran: Dursun, 2010, s. 21).

Bilim iletişiminin tarihsel gelişimi aslında bir nevi bilim insanların toplum ve bilim arasındaki ilişkiyi algılama şeklini ortaya koymaktadır (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 239). Bilimin post modern zamanlara değin nesnel, tarafsız ve ideolojiden muaf düzeyde ele alınması bilim insanlarına bilen erk gözüyle bakılmasına neden olmuştu. Dolayısıyla

bilim güç ve iktidar gruplarından, ticari amaçlardan bağımsız düşünülmekteydi. Toplum ise bilimsel gelişmelere karşı bilgilendirilmesi gereken edilgen kitle olarak ele alınmaktaydı. Başta medya araçları olmak üzere toplumun farklı kanallar ile bilimsel gelişmelere karşı haberdar edilerek bilimle ilişkisinin güçlendirilmesi hedeflenmekteydi. Bu anlayışa göre toplumun bilimsel gelişmelere karşı katılım ve karar verme yetkisi yoktur. Hiyerarşik bir anlayış söz konusudur ve bilimin ortaya çıkardığı çok yönlü sonuçlara karşı toplumsal bir sözleşmeden ziyade toplumun edilgen bir konumu vardır. Bilim dünyası ile toplum arasındaki bilgi eksikliği mevcuttur ve bilimin seyrine yönelik olarak katılımcı toplumsal bir konsensus bulunmamaktadır. Diğer taraftan ise demokratik ve katılımcı kültürün gelişmesine paralel olarak bilgi eksikliği yerine katılımcı diyalojik modelin gelişme göstermesi ile bilimsel alana yönelik olarak toplumun katılımcı gücü artmış ve toplum edilgen konumdan etken bir konuma ulaşmıştır (Gelmez Burakgazi, 2017, s. 240). Artık günümüzde Batı demokrasisinde katılımcı kültürün gelişmesine yönelik olarak bilimsel gelişmeler karşısında toplumunda katılımcı ve karar verme hakkı savunulmaktadır. Özellikle bilimin neoliberal politikalarla kapitalist girişimcilik aklı ile ticarileştirilmesi bilime yönelik eleştirel kültürün önemini arttırmıştır. Artık sadece bilimsel gelişmelerin seyrini takip etmek ve bilimin içeriğini kavramak demokratik toplum için yeterli bir okuryazarlık olarak ele alınmamaktadır. Bilimin sonuçlarını analiz etmek, gelişmesinde aktif rol almak, katılım sağlayarak temsil hakkını sergilemek bilim iletişimini diyalojik bağlamda ele almaktadır. Diyalojik-katılımcı kültür ekseninde ele alınan günümüz bilim iletişimi anlayışı insan merkezci “yurttaş bilimi” (Ruiz-Mallén, ve diğerleri, 2016) kavramı ile tarif edilmektedir. Bilimsel üretim süreçlerinde yurttaşların katılımını ve desteğini kapsayan “yurttaş bilimi” anlayışı bilimin geleneksel kurumsal yapısına yeni bir boyut kazandırmaktadır. Yurttaş bilimi açısından kamu gücünün egemen olduğu gelişmiş demokrasilerde karar verme süreçlerinde yurttaşların oy hakkını daha sağlıklı kullanabilmesi adına bilimsel bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir. Bu bakımdan “...toplumun bilimi anlaması toplumun niteliğinin artışında, kişisel kararların alınmasında ve bireysel yaşamların zenginleştirilmesinde son derece önemlidir” (Özdemir ve Koçer, 2020, s. 379). Toplumun bilimle ilişkisinde çağdaş dünyanın en önemli aracı konumundaki medya mecrası bilim iletişimin en yaygın alanı olarak vardır. Lakin medya alanı da ekonomi politik sahipliği nedeniyle başka bir sorunsal olarak hareket etmektedir. Örneğin günümüzde bilim-teknik alanındaki gelişmelerin

yarattığı birikim rejiminden dolayı medya mecralarında pozitif bilimlerin hegemonyası söz konusudur (Dursun, 2018). Bu bakımdan, bilim iletişimi de toplumdaki diğer çalışma alanlarında olduğu gibi, kaynakların dağılımı ile ilgili mücadelelerden ve politik çatışmalardan, politik çatışmalar ise farklı toplumsal kesimlerin çıkarlarından bağımsız düşünülemez. Bundan dolayı bilim iletişiminin de güç ilişkilerini hareketlendirdiği bir alanda gerçekleşiyor olduğu ön kabulü ile bilim iletişiminde hangi yaklaşım çerçevesinde kalınırsa kalınsın, doğruluk (accuracy) ve katılım nosyonlarından vazgeçilmemesinin anlamlı olacağı söylenebilir (Dursun, 2010, s. 23). Ancak yurttaş biliminin gelişme göstermesi toplumun eğitim seviyesiyle ilişkilidir. Martin'e göre katılımcı yurttaş bilimi eğitim seviyesi yüksek olan kesimlerde belirgin olmasına karşın, toplumun geneline gidildikçe bu seviye azalmaktadır (2017, s. 4).

2.2.6. Girişimci Üniversite'ye Karşı Yurttaş Bilimini Savunmak

Üniversite fikrinin yüzyıllardır evrensellik ülküsü ekseninde akıl, bilgi, hakikat, açıklık, eleştiri, özgürlük, tartışma gibi pek çok şemsiye kavram ile ele alınması geleneğinin üniversitenin girişimci kültür ile piyasaya eklemlenmesiyle dönüşüm geçirmesi üniversitenin ne olduğu sorunsalı üzerine tartışmaları çoğaltırken, üniversiteye yönelik yapılan eleştirilerin bir yönüyle bilimin seyrine yönelik yapılan eleştirilerle aynı kerte de bulunduğu tanık olmaktadır. Üniversitenin tarihsel gelenek olarak inşa ettiği güçlü değerlerin “akıl sınırlarıyla” (Barnett, 2008, s. 74) kuşatılmasının yarattığı meşruiyetin girişimci politikalar ile sarsılması, piyasa aklının üniversitenin içine transfer edilmesi “bilginin meşruiyetini” (Bastedo, 2019, s. 14) sorunsallaştırmakta, üniversitenin dış dünyayla türdeş olarak hareket etmesine yol açmakta, üniversite eleştirel özerk gücünden uzaklaştırılmaktadır. Barnett açısından da üniversitenin girişimci kültürle kuşatılması onu piyasa içinde eritecek ve piyasayla türdeş bir konuma getirerek üniversitenin “etkinlikleri, kimlikleri ve değerleri, dış dünyanınkilerden ayırt edilemez hale gelecektir” (Barnett, 2008, s. 108). Üniversitenin piyasaya eklemlenmesinin yaratacağı sonuçları Barnett şu şekilde özetlemektedir:

Piyasa, pek çok anlamda yönlendirici güç haline gelir. Akademik yaşam hız kazanır, önüne gelen konulara gerekli zamanı ayırmaya olanak tanıyan bir zamanların normal ritimdeki akademik yaşamı çözülmüştür. Ancak piyasa, kolektif bilinçaltına gizlice sızar. İdari ontoloji piyasanın ontolojisi haline gelir; idareciler piyasa değerlendirmelerinden yola çıkarak

düşünür ve kendilerini inşa eder. ‘Kazananlar’, ‘fırsatlar’, ‘girişimler’ ve ‘gelir akışları’ndan söz edilmektedir. Üst düzey yetkililerde ve bazı ofislerde piyasa, kimlikler üzerinde değişiklikler yapmaya girişir. Piyasa aynı zamanda kampusun her tarafındaki kimliklere de ulaşmayı başarır. Akademik bölümler, birim giderlerinde kısıtlama yapılan dönemlerde ve bütçe devir dönemlerinde, gelirlerini arttırma fırsatları kollarlar. Aynı zamanda, giderek artan sayıdaki personel kısa-dönemli ve kendi mali kaynaklarını bulmak durumunda kalacakları sözleşmelerle işe alınırlar; bu personel ya piyasa içinde yaşayacak ya da vazgeçecektir. Dolayısıyla piyasa, kendisine kampus içinde ontolojik bir yaşam kurar; piyasa tüm üniversite içerisinde *ontolojik olarak yayılmıştır*. (Barnett, 2008, s. 111-112)

Evans’a (2007) göre de akademik dünya ve üniversite toplum adına düşünenlerin oluşturduğu ve bu nedenle toplum tarafından ücretlerin ödendiği bir kurumdur. Eğer toplum bu açıdan üniversite varlığına değer vermekten vazgeçerse bu geleneksel bakış açısı değişir. Kamu kaynakları ile finansmanın geri çekilmesi ya da azaltılması, akademisyenin özgür düşüncesini ortadan kaldırır ve düzene göre düşünmesine yol açar, “hatta belki de kendisine düşünmesi için para verilen düşünceleri düşünmenin yollarını bulmaya ve istenen sonuçlara varmaya çalışması beklenir” (Evans, 2007, s. 3). Önder’e göre de bilimsel üretim ve eğitim ticaret konusu değil kamusal bir hizmet olarak ele alınmalıdır. Bu anlayışla üniversite kamu tarafından finanse edilerek bilim politikaları kamucu bir gözle yapılandırılmalıdır. Böylece eğitimin tüm topluma eşitlikçi sunulması mümkün hale gelebilecektir. Aksi durumda bilimsel üretimin gündelik kar peşinde koşan yapılar tarafından kontrolü ve yönetimi bilimsel üretim ve yaratıcılığın yeni eşitsizlikler yaratmasına neden olacaktır (Önder, 2011, s. 188). Dolayısıyla akademi dünyası, mali ve siyasi ölçüt ve değerlendirilmeden uzak tutulması gereken bağımsız, özerk, entelektüel faaliyetlerin gerçekleştirildiği, toplumsal zekanın serpilip gelişmesine öncülük eden kurum olarak ele alınmalıdır. “Üniversiteler her şeyden önce çağdaş bir eğitim felsefesi ile toplumun “sosyal zekâsı”nın yansıtan demokrasinin öncüsü ve itici gücü olarak rekabetçi ve dayanışmacı bir anlayışla toplumda etkin rol oynamalıdır. Gerçek üniversite demokrasi ile yaşar ve demokrasinin gelişimi de üniversiteler sayesinde olur” (Kavas, 2021, s. 246-247).

Gasset (1998) açısından bir kültürlenme merkezi olarak üniversitelerin “genel kültür” eğitiminden uzaklaşarak teknik alanda eğitim müfredatını genişletmesi çağın düzeyinde yaşamanın yetkinliğine ket vurmaktadır. Teknik aklın yükselişi üniversiteyi birbirine öykündürerek yurttaş, insanlık tarihinin yarattığı fikir dizgelerinden uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle yeni bir barbarlık türü baş göstermiştir:

Avrupa'nın bugünkü felaket durumunun nedeni sıradan İngiliz'in, sıradan Fransız'ın, sıradan Alman'ın *kültür fukarası* olmaları, çünkü dünya ve insan üstüne çağlarına yakışır bir fikir dizgesinden yoksunlar. Bu sıradan adam *yeni barbar*dır, sorunlarının ivediliğine ve korkunç güncelliğine kıyasla, *çağının gerisinde kalmış, köhnemiş ve ilkel durumdadır*.⁹ Bu yeni barbar serbest meslek sahibidir, her zamankinden daha bilgili, ama her zamankinden daha kültür fukarası bir mühendis, doktor, avukat, bilim adamıdır (Gasset, 1998, s. 40).

Gasset, üniversite ideasını kültür eğitime dayandırır ve ona göre üniversite ereğinin temel hedefi her çağın sahip olduğu fikirler dünyasının yurttaşlarla buluşturulmasıdır. Sonuçta yaşamsal olan etkinlik teknik değil, kültürdür. “O nedenle bilim bizim ivedi kaygılarımızı umursamaksızın, kendi gereksinimlerinin peşi sıra gider. O nedenle, hiç durmadan uzmanlaşır ve çeşitlenir, o nedenle hiç sonu gelmez. Oysa kültür öylece yaşamın buyruğundadır ve her anında eksiksiz, açık seçik yapılandırılmış, bütüncül bir dizge olmak durumundadır. Yaşam tasarımıımız, varoluş ormanındaki rehberimiz odur çünkü” (Gasset, 1998, s. 63). Dolayısıyla Gasset, üniversite misyonunu bireyin ruhsal ve kültürel gelişimine dayandırır. Üniversitenin bu misyonu elde etmesi yüzyıllar alan bir mücadelenin sonucu oluşmuştur:

... Avrupa'da, 'devlet' 'üniversiteden' ne yarar sağlamış olursa olsun, üniversite devletten ayrı ve özgün bir ilke anlamını taşıdı, yeri geldi, devletin karşısına dikildiği oldu. Toplumsal güce dönüşmüş 'bilgiydi üniversite; o nedenle, ilk savaşımını kazanmasıyla birlikte, kendi anayasasını ve özgün ayrıcalıklarını elde etti. Kaba kuvvetle özdeşleşen siyasal iktidarların ve tanrısal güçle, büyüyle özdeşleşen Kilise'nin karşısına 'üniversite' katıksız-benzersiz-sahici ruhsal güç olarak dikildi: salt zekâ idi o, su katılmadık, çıplak, başlı başına zekâ, yeryüzünde ilk kez olarak, doğrudan doğruya ve -diyebilirim ki- şahsen bir tarihsel enerji olma cesaretini buluyordu. Kurum olarak zekâ! (Gasset, 1998, s. 80).

Gasset'e göre Avrupa'da zekanın varlığı üniversitenin kurumsallaşmış haliydi. Dolayısıyla Avrupa insanı fikirlerle yaşamak, fikirlerle yaşamını idame ettirmekle yetinmemiş, bizzat fikir ve düşünce dünyasını yaşamının bir sermayesine dönüştürmüştür. Bir nevi yaşamın varlığı fikirlerin ve düşüncenin hizmetine sokularak kendini sergilemiştir. Bu açıdan modern çağda üniversite yolu ile zekanın kurumsallaşarak doruk noktasına ulaşması kaçınılmaz olmuştur. Gasset'in modern dönem için üniversite üzerine yaptığı bu tespit, girişimci kültür anlayışı ile yeni bir sürece evrilmiştir. Zekanın kurumsallaştığı dönemde, üniversite iletişimsel, ontolojik ve epistemolojik açıdan yarattığı değerleri uzun bir süre korumuş olsa da bilimin ve üniversitenin girişimci piyasa ideolojisi ile dönüşüm geçirmesi, akademik alan üzerinde söylemsel ve fiili yeni baskılar yaratmaktadır. İstatistiklere dayalı rekabetin teşvik

edilmesi, üniversiteleri birbiriyle yarıştırmak zorlayıcı sınırlar koymakta, aynı zamanda da üniversiteleri birbiriyle öykündürerek türdeş bir yükseköğretim alanı yaratılmaya çalışılmaktadır. Girişimcilik ve rekabetin hedefi kalitenin sınırlarını yükseltme olarak meşrulaştırılmaya çalışılırken türdeşmenin yaratacağı olumsuz durumlar göz ardı edilmektedir.

Yükseköğretim sektöründe, kati yargılar doğuran ve kurumlar arasında, özellikle de basit sayısal puanlama sistemiyle karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyan tekdüze sistemlerin kurulması halinde itaat kültürü kaçınılmaz olur. Böyle bir sonuca varılması şaşırıcı değildir. Önlerine konulan ölçülere uyum sağlamamaları halinde üniversitelerden irrasyonel bir karşılık vermeleri beklenir. Aksi olduğunda, gerekçelendirilemeyecek bir risk düzeyine davetiye çıkarılmış olacaktır. Gerçekten de kaçınılmaz olan değerlendirme tablolarında iyi bir konuma gelmek, üniversiteye açık bir şekilde ortaya koyduğu faydalarını vurgulamasına olanak tanıyacaktır. Böylece itaat lehine bir komplo kurulmuş olur (Barnett, 2008, s. 144).

Üniversitenin temsil ettiği geleneksel değerlerin yerinden edinerek yerine şirket ideolojisinin dili ve örgütlenme yapısının yerleştirilmesi yükseköğretimi dar kalıplara sokmakta, üniversiteyi yüksek vasıflı iş gücünün yetiştirildiği, mezun edilen öğrenci sayısının iş bulabilme kapasitesi çerçevesinde değerlendirildiği mekanlar olarak düşünülmesine yol açmaktadır. Bu hesaba dayanan bakış açısı faydacı kültürü pekiştirirken, kazanç odaklı eğilimleri bilgi toplumu ereklerine uygun şekilde kültür piyasasına hazırlamaktadır. Bunun yanında 21. yüzyılda üniversiteler büyük ölçekli bilimsel girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu açıdan yükseköğretime ilgi fen bilimleri ekseninde ölçek genişlemesi yaşarken, piyasa değeri az olan ya da kısmen olamayan beşerî bilimler⁶⁹ de gittikçe gözden düşmektedir. Ayrıca iş dünyası, üniversite mekanlarını kendi araştırma faaliyetlerini doğrudan uygulayacak entelektüel kaynaklar olarak düşünmektedirler. Bilgi toplumu tartışmaları ekseninde devletler de üniversiteleri ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayabilecek mekanlar olarak yeniden yapılandırmaktadırlar. Dolayısıyla bu dönüşümlere karşı akademik camia da gerekli olumlu yanıtı verme durumunda kalmıştır. Verimlilik ve rekabetin misyon olarak yüklendiği akademik camiaya yönelik akademik farklılık yerine tek tip akademik dünya

⁶⁹ Girişimci neoliberal üniversite anlayışının hegemonik hale gelmesi sonucu güzel sanatlar ve beşerî bilimlerin gözden düşürülmesi “yaratıcı endüstriler” yaklaşımlarına değin devam eden bir süreç olarak hareket etmişti. Lakin kapitalist gelişmenin yeni bir aklını sergileyen “yaratıcı endüstriler” tartışmaları güzel sanatların ve beşerî bilimlerin yaratıcılığın sergilenmesinde oynadığı işlevi keşfederek bu alanları yeni programlama dili ile yeniden kurgulayarak piyasaya eklemeye çalışılmaktadır. Örneğin, güzel sanatlar ve beşerî bilimlerin alanındaki müfredatların girişimcilik, inovasyon, verimlilik gibi ders içerikleriyle programlanması bu dönüşümü somutlaştırmaktadır.

talep edilmektedir. Hâkim akademik tipolojiler, piyasanın taleplerine cevap veren esnek, network ağlarına sahip, bilgiyi değişim değeri piyasasında sermayeleştirebilen beceriler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle, akılla eş anlamlı düşünülen, yüksek akıl mekanları olarak bilinen üniversiteler, evrensel değerlere sahip bir proje olarak aklın geliştiği ve hakikatin serpildiği misyonundan uzaklaştırılmıştır. “Üniversite kesin gördüklerinden ve kendi evrenselliğinden giderek daha az emin olmaya başlamıştır. Evrensel akıl fikri yerini çok sayıda akıl biçimine bırakmış ve beraberinde, üniversitenin kendi içinde barındırdığı akıl biçimlerinin çağdaş toplumda bulunan akıl biçimlerinden seçmeler olduğuna dair bir anlayış üniversite içinde ortaya çıkmıştır” (Barnett, 2008, s. 248). Evrensel akıl fikri, kamu yararı ve yurttaş hakları temelinde yurttaş olmanın getirdiği hak ve çıkarı savunan bir ülkü çerçevesinde hareket ederken, günümüz dünyasında üniversite ortaya koyduğu bilimsel çalışmaları faydacı kültürün etrafında örmektedir. Girişimci ve kariyer dostu ideolojik söylemleri besleyen, bilim insanlarından iyi birer yönetici ve neoliberal ekonomi politiği savunan ideologlar olması beklenmektedir.

Üniversite tarihsel serüveni içinde sosyalizasyon ve kültürlenme alanı olmanın yanında ekonomik refahın sağlanması, modern hayatın yönlerine uyum, demokratik süreçlere katılım ve temsil gücü, toplumsal alana karşı yurttaş hakkı ve sorumluluğuna sahip, politik tercihler noktasında rasyonel düşünebilen, modern teknolojiyi kullanabilecek yetiyi geliştiren, mitos ve logos arasındaki farkındalığı kavrayan, daha etik temelli bir evrensel dünya görüşü geliştiren bireyleri yetiştirme amacı taşımıştır. Oysa günümüzde girişimci üniversite ideolojisi nedeniyle üniversitenin geleneksel misyonundan uzaklaştırıldığı dile getirilmektedir (Readings, 2020). Üniversite bilimsel üretim alanının piyasa odaklı dönüşüm geçirmesi “bilim iletişimi” sorunsalı üzerine yeni yaklaşımları doğurmuştur. Üniversitenin ticarileştirilmesi ve piyasaya eklenilirmeye çalışılması, çağdaş dünyada bilim etkinliğinin en yoğun olduğu mekanlar olarak üniversite-toplum ilişkisinde bilim iletişiminin ne olması gerektiği tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir (Davies ve Horst, 2016). Özellikle demokratik kültürü besleyen ve insanın ruhsal, kültürel gelişimine büyük katkı sağlayan üniversite mecrasının bilimsel üretim alanının ticarileştirilmeye çalışılması, demokrasi ekseninde eleştirilmektedir (Meyer, 2018). Modernite fikrinin ve demokrasi kültürünün gelişiminde üniversitenin tarihsel

süreçte büyük bir misyon oynadığı dile getirilmekte, neoliberal ideoloji sonrası üniversite mecrasının ticarileştirilmesi ile bu misyonun ortadan kalktığı belirtilmektedir (Barnett, 2008). Dolayısıyla üniversite-toplum ilişkisini demokrasinin niteliği temelinde düşünen yaklaşımlar açısından üniversitenin girişimci seyrine karşı toplumun farkındalığa sahip olması, üniversitenin dönüşümü üzerine fikir ve eylem pratiği geliştirmesi gerektiği savunulmaktadır (Davies ve Horst, 2016). Bu açıdan toplumsalın kültürel merkezi ve bilimsel gelişmelerin ana motoru olarak üniversitenin bu dönüşümü yurttaş bilimi olgusunu demokratik bilim açısından daha önemli hale getirmektedir. Bilimsel çalışmaların bilim insanları tarafından yapıldığı araştırmalarda yurttaşın da katılımcı olarak görev alması, karar verme süreçlerinde aktif rol üstlenmesi, toplum-bilim arasındaki ilişkide sınırların azaltılarak toplumla iç içe bilimsel çalışmaların gelişimini sağlama olarak tarif edilen “yurttaş bilimi” (Ruiz-Mallén, ve diğerleri, 2016, s. 2) üniversitenin neoliberal ideoloji eksenindeki dönüşümü üzerine karşı bir direnç gücü oluşturacak varlığı nedeniyle politika yapıcılar üzerinde yönlendirici bir güce sahiptir.

Kamusal yaşamın merkezinde yer alan üniversitenin gelişmenin bir motoru olarak neoliberal politikalara eklemlendirilmesi üniversite örgütlenmesini, bilimin üretim şeklini ve toplumun bilimle ilişkisini eleştiriye açmıştır. Geleneksel bilimsel üretim Pazar odaklı bir bilimin gelişmesiyle yer değiştirmektedir. Özellikle bilimin günümüzde yaşamın her alanına dokunması, çeşitlilik arz etmesi, toplumsal faaliyetler dizisinin bilimin varlığıyla hareket etmesi (Kulkarni, 2013, s. 27) bilim-yurttaş ilişkisini kamusal iletişim ekseninde gündeme getirmiştir. Üniversitenin ve bilimsel üretimin piyasa odaklı dönüşümü liberal demokrasiye yapılan bir saldırı olarak düşünülmektedir (Giroux, 2016). Bugün bilimin seyri ve üniversitenin kurumsal yapısı kamusal güç yerine sermaye çıkarı güden yapılar tarafından yönetilmektedir. Neoliberal ideolojiye eklemlenen bilim ve üniversite piyasanın güdümünde olup, toplumsal çelişkileri dile getirme ve eleştirel yargı gücünü topluma yayma misyonundan uzaklaştırılmıştır (Slaughter ve Rhoades, 2000). Toplumsal düzenin çelişkili gerçekliği verili kabul edilmekte, sermayeye ve güç odaklarına karşı eleştirelilik ya hiç olmamakta ya da çok düşük bir sesle gerçekleştirilmektedir. Bilimin ticarileşmesi bilimin kamu yararı gücünü zayıflatırken, demokratik kültüre zarar vermekte, toplumsal sözleşmeyi yerinden etmektedir. Ortak çıkar ve hedeflere yönelik olarak toplumsal sözleşme, yurttaş hak ve sorumluluğunu

temsil ederken, bilimin ticarileşmesi belirli çıkar gruplarının gelişimi güçlü kılmakta, modernite fikrinin topluma kazandırdığı yurttaş hakkı, adalet düşüncesini zayıflatmaktadır. Neoliberal ideoloji ile bireyciliğin, rekabetin sosyal Darwinizm ekseninde güçlü kılınmaya çalışılması, üniversite çatısı altında girişimcilik, inovasyon ve verimlilik söylemleri çerçevesinde hareket etmekte toplumsal çelişkilerin yeniden üretildiği ideolojik mekanlara dönüştürülmektedir (Brown, 2020). Buna karşın bugün, bilim-toplum ilişkisi demokrasi ekseninde ele alınmaktadır. Yurttaş olmanın sınırlarını genişleten, demokrasi adına bilimin toplumsal yarar ekseninde gelişiminin zorunluluk teşkil edildiği, bilim iletişiminin değişen bilimsel üretim aklı ekseninde yeniden değerlendirilmesi gerektiği, bilimin ticarileştirilmesine karşı yurttaş biliminin kamu yararı, yurttaş hak ve sorumlulukları çerçevesinde geliştirilmesi savunulmaktadır (Davies ve Horst, 2016). Meyer'e (2018) göre de bilim iletişimi olgusu modern düşüncenin merkezi konumunda yer almaktadır. Modern seküler bilincin gelişmesi demokrasi kültürü ile doğrudan ilişkilidir ve bunun gerçekleşmesi ancak bilim-toplum ilişkisinin sağlıklı kurulması ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bilim-toplum ilişkisinin demokratik kültür ekseninde tesis edilmesi bilim iletişiminin varlığı ile mümkün hale gelebilmektedir. Aksi durumda Antik Yunan'dan günümüze değin tartışmaların merkezi olarak ele alınan logos ve mitos karşıtlığında mitosun varlığı daha güçlü hale gelerek logosu yerinden edecek ve böylece demokrasi bilinci aşınacaktır.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE YÜKSEKÖĞRETİM EKOSİSTEMİ VE AKADEMİK ÖZNENİN İNŞASI

3.1. BULGULAR: NEOLİBERAL DÜZENDE AKADEMİK EMEK

Bu bölüm altında akademik emeğin varoluşsal koşulları neoliberal ideolojinin yönetimsellik pratikleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bireyin ve devletin ne tür yönetim pratikleri ile kontrol edildiğini, yönetildiğini ya da en azından uysallaştırıldığını tanımlayan “yönetimsellik” anlayışı neoliberal ekonomi politik düzende birey, toplum, şirket ve devlet arasındaki bir dizi iletişimsel-yönetimsel pratiğin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Lemke, 2015; Lemke, 2016). Piyasanın sınırsız büyümesi temeli üzerine konumlandırılan neoliberal ideoloji, şirket değer ve normlarını toplumsal ilişkilere değin genişleten kapitalist yeni bir üretim modeli olarak piyasa aklının toplumsallaşması olarak ifade edilmektedir (Virno, 2013). Neoliberal ekonomi politik akılsallık üretim ilişkileri üzerinde yeni bir yönetim rejimini tariflerken kültür ve kültürün bileşeni olarak öznenin varoluşsal karakterini de yeniden üretmektedir. Bu bakımdan neoliberal rejim ekseninde dönüşüme tabi tutulan üniversite anlayışında akademik mecra yeni bir yönetim aklı ile kuşatılarak neoliberal ekonomi politik ereklere uygun akademik özneler egemen kılınmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla neoliberal siyasal kültürün analizi yapısal dönüşümlerle beraber özne merkezli kavrayışları da meydana getirmiştir. Şirket ideolojisi ekseninde neoliberal ekonomi politik rejime uyumlu özne üretimi 3. nesil üniversite anlayışıyla beraber üniversite mecrasına sirayet etmiş, akademik emeğin niteliği verimlilik esaslarına dayanan, rekabetçi kültür ile yeniden tanımlanmıştır. Bu sebeple yeni post-Fordist akademik özne tipolojisi belirmiş ve piyasaya uyumlu, performatif olarak hareket eden, akademik çalışmalarını araçsal stratejiler üzerine kuran girişimci üniversite ideolojisi çerçevesinde kendini yeniden kuran akademik özneler gittikçe yükseköğretim ekosisteminde hegemonik hale gelmektedir. Performans ve rekabete dayanan akademik bir kültürün egemen kılınması üniversite örgütlenmesini de yeni şartların taleplerine göre yeniden yapılandırmaktadır. Akademik birimler arasındaki yönetim ve iletişim modelleri daha hiyerarşik, şirket örgütlenme akılsallığını içinde barındıran bir yapıya büründürülmektedir. Bu açıdan akademik özneler yaşanan girişimci

üniversite sürecinde ”...yetki sahibi olmaktan çok birer temsilci olarak” (Freedman, 2020, s. 27) görev almaya başlamışlardır.

Neoliberal ideoloji ile Pazar odaklı toplumsallaşmanın egemen kılınmaya çalışılması, ortak çıkar ve kamu yararı bilinci yerine tek tek yurttaşları sorumlu kılarak “...kamu mülkiyetinin ve hizmetlerinin özelleştirilmesi, sosyal devletin radikal ölçüde küçültülmesi, emeğin dizginlenmesi, sermayenin kurlsızlaştırılması ve yabancı yatırımcıları yönlendirmek için vergi ve gümrük dostu iklim yaratılması” (Brown, 2020) ile sonuçlanmıştır. Küresel ölçekte sermaye akışının önündeki engellerin kaldırılması, kolektif işçi örgütlenmesine karşı direnci azaltma hedefiyle hareket eden sermaye aklının neredeyse yaşamın her alanını yönetimselleştirmeye çalışması politikasına üniversiteler de eklenmiştir. Girişimci üniversite ekseninde üniversite mecrasının yeniden yapılandırılması akademik emeğin varoluşsal koşullarını neoliberal düzenin ereklerine göre yönetmeye başlamıştır. Akademik alan piyasa ilkelerine göre şekillenmekte, sermaye aklı piyasanın girişimci ideolojisi ve insan sermayesi baskısı yoluyla akademik değer ve birikime yön vermektedir. Piyasa merkezli yeniden yapılanma örgütsel düzlemde şirket ilke ve değerlerinin üniversite yaşamının tüm katmalarına sirayet etmesiyle sonuçlanmaktadır. Akademik özneler de yaşanan süreçte bu dönüşümün birer bileşeni olarak yaşam alanları, emekleri neoliberalleştirilmektedir. Bu çerçevede bu bölüm akademik emeğin varoluşsal koşullarını neoliberal ekonomi politik düzende öznel deneyimler üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Üniversitenin temel öznesi olan akademisyenlerin görüş, öneri ve deneyimleri ekseninde ilerleyen bu bölüm derinlemesine görüşme notlarından elde edilen veriler üzerinden akademik tipolojilerin 3. nesil üniversite modelinde yaşadıkları gerçekliği özdüşünümsel bakışla göstermeye çalışmaktadır. Tezin Birinci ve İkinci bölümünün üniversite mecrasına tarihsel izlerle beraber yapısal bir bakış getirmesine ek olarak bu bölümde akademik özne merkezli bir çerçeve çizilmiştir. Bu bağlamda bu bölüm altında belirlenen yirmi (20) akademisyen grubu ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler üzerinden Türkiye’de yükseköğretimin niteliği, yaşanan sorunlar, akademik öznelerin deneyimleri, meslekleriyle ilişkilene biçimleri ve yaşayışları çerçevesinde serimlenmeye çalışılarak akademik alanda yaşanan neoliberal kriz, sürecin öznelerinin yaşam deneyimleri üzerinden gösterilmektedir.

3.1.1. Girişimci Üniversite ve Akademik Emegın Varoluşsal Koşulları

Devletlerin izlediği neoliberal politikalar neticesinde neoliberal değerlerin girişimci ideolojiyle üniversite mecrasını kuşatmasıyla tarihsel olarak inşa edilmiş akademik kültürün de yeni bir zemine oturması anlamına gelmektedir. Modern üniversite anlayışında devletin koruyucu ve kollayıcı varlık olarak yükseköğretim üzerinde tek egemen güç olması nedeniyle üniversitenin örgütlenme yapısı akademik öznelerin varoluşsal koşullarını daha otonom ve özgür bir zemine oturtmuştu. Modern zamanlarda üniversite mecrasının devlet tarafından finanse edilmesi akademisyenlerin dış etkilerden uzak, daha bağımsız ve özgür bir alanda bilimsel faaliyetlerini yürütmelerine olanak tanımaktaydı. Modern üniversite örgütlenmesinde üniversitenin devlet tarafından finanse edilmesiyle maddi olarak üniversitenin bir problem yaşamaması bilimsel çalışmalarda idealist akademik örgütlenmeyi yaygın hale getirmişti. Öyle ki akademik mecra güvencesizlik problemi yaşamıyor ve sermaye baskısından azade bilimsel faaliyetlerini yürütüyordu. Buna karşın girişimci üniversite anlayışının hegemonik hale gelmesi üniversite örgütlenmesinin geleneksel koşullarını yeniden yapılandırırken akademik kültürü de neoliberal ideolojinin ereklerine göre inşa etmeye başlamıştır. Kısaca neoliberal ideoloji ile üniversitenin idari, mali ve akademik yapısı geleneksel değerlerinden uzaklaştırılmakta yerine girişimci üniversitenin anlayışına uyumlu yeni bir üniversite kimliği egemen olmaktadır. Bu yeni üniversite kimliğinin önde gelen ayırıcı özelliği geleneksel değerler ekseninde üniversitenin akıl yerine değişim değeri ekseninde örgütlenmesine ve sermayenin belirlediği sınırlar çerçevesinde hareket etmesine dayanmaktadır. Bu kerte de akademik özne de değişim değerinin hegemonik hale geldiği üniversite örgütlenmesinde yeni pozisyonlar almaya başlamıştır. Kamu yararı yerine sermayeye eklemlenen akademisyen tipolojisi belirlemiştir. Özbudun ve Demirer'in bu noktadaki tespiti şöyledir:

Özel üniversitelerin mütevelli heyetlerinde görev alan, buralarda dersler veren, kendi üniversite işletmelerini özel firmalara peşkeş çekip çıkar sağlayan, çokuluslu şirketlere danışmanlık yapan, bürokrasiye neo-liberal telkinlerde bulunan, siyanürlü altın, nükleer santraller için olumlu ÇED raporları veren, reklâm panolarında boy gösteren, tıp fakültelerinin teçhizatını, asistanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan bu 'bilim insanları', üniversiteleri işletmelere dönüştürmeyi hedefleyen yeni YÖK vizyonunun gönüllü ajanlarıdır (Özbudun ve Demirer, 2006, s. 68-69)

Popüler tahayyülü göre, çalışanlar arasında güvenceli çalışma pozisyonu, uzun tatiller, boş zaman açısından akademisyenler en ayrıcalıklı kişiler olarak düşünülmüştür. Gill'e (2014) göre bu tahayyül 1960'lı yıllara değin gerçekliğini koruyarak süregelmişti. Ancak geçen 50 yıl zarfında akademisyenin bu ayrıcalıklara sahip olduğunu dile getirmek güçtür (s. 18). Tarihsel süreçte inşa edilen bu akademik kültürün dünya ölçeğinde 1980 sonrası hızla aşınmaya başladığı dile getirilmektedir. Üniversitenin piyasayla bütünleşmesi ya da en azından piyasanın değerlerine göre yapılandırılmasıyla akademik kültürün geleneksel görünümünün, girişimcilik ideolojisi anlayışıyla şirketleşen üniversitenin taleplerine göre şekil alması yeni akademik kültürü tanımlama noktasında farklı yaklaşımları meydana getirmiştir. Neoliberalleşen, kariyerist kimlik oluşturma stratejileri geliştiren, itibar ve görünürlük adına imaj çalışmaları yürüten yeni bir akademik kültürün yaygınlık kazandığını dile getiren çalışmalar⁷⁰ (Ergur, 2003; Nalbantoğlu, 2003; Nalbantoğlu, 2009; Değirmencioğlu, 2015; Erbaş, 2016) ile yaşanan akademik dönüşümü yapısal bağlamla beraber okuyan çalışmalar (Bok, 2007; Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016; Allmer, 2017) girişimci neoliberal akademik kültürü tanımlamaya çalışmaktadır. Girişimci akademik kültürü yapısal bağlamda anlamaya çalışan, neoliberal ekonomi politik olgusallık çerçevesinde akademik emeğe odaklanan yaklaşımlar açısından neoliberal kültürün kuşatıcı etkisi anlaşılmadan girişimci akademik tipolojileri anlamak mümkün değildir. Kısaca kültürel sermaye peşinde koşan, fayda için kendine sürekli yatırım yapan, görünürlük ve imaj çalışmalarını yönetim ideolojisi çerçevesinde oluşturan, rekabetçi ve çıkarıcı kariyerist bir kimlik inşa eden neoliberal akademisyenin varlığı toplumsal ve ekonomik koşulların neoliberal görünümü çerçevesinde ele alınarak analiz edilmektedir. Diğer yandan salt akademik tipolojilere odaklanan, neoliberal ideolojinin yapısal koşullarını göz ardı eden çalışmalar ise neoliberal akademik öznelerin eylem ve davranışlarına odaklanarak yaşanan dönüşümü akademik emeğin pratikleri üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Örneğin yaşanan süreci yapısal koşullar ekseninde ele alan Aslı Vatansever ve Meral Gezici Yalçın'a (2016) göre, çağdaş kapitalizmin üretim koşulları ekseninde düşünülmeyen, yapısal koşulların görmezden gelindiği, akademik

⁷⁰ Bu yaklaşımlar açısından öğretim elemanları kendilerini artık toplumsal başat siyasi konular üzerine eğilmek zorunda hissetmemekte, geniş ölçekte kamuyla iletişime girmeyi, kamusal çıkar ve değerleri savunmayı, geniş kitleleri ilgilendiren bilimsel konuları çalışmayı tercih etmemektedirler. Buna karşın şirket hedef ve çıkarlarına, kariyer inşa etmeye ve uzmanlaşmaya daha hevesli görünmekte, neoliberal ideolojinin yönetim aklına fazlasıyla hoşnutluk duymakta, esaslı toplumsal meselelerde uzak durmakta ve aktüel toplumsal sorunlara eğilmeyi reddetmekte.

emeğin salt akademik kimlikler üzerinden anlaşılmaya çalışılması sorunun ana nedenlerini kavramayı yetersiz kılmaktadır. Çünkü akademik varlığın piyasanın ereklerine göre şekil alması dışsal bir baskı ve dayatmanın ortaya çıkardığı yapısal koşullar neticesinde oluştuğu ifade edilmektedir. Akademinin toplumsal ve evrensel işlevinden uzaklaştırılarak akademisyenin iş piyasasının birer çalışanına dönüştürülmesi, bilim yerine “şirket kültürü”nün akademik mecrayı işgal etmesi, akademisyenlerin piyasanın rekabet koşullarına itilmesi sonuçta hayatta kalma stratejisi olarak akademisyenlerin neoliberal ideoloji ekseninde hareket etmelerine neden olduğu vurgulanmaktadır. Güvencesiz ve kırılğan bırakılan akademisyenin otoritenin tehditkâr ve cezalandırıcı eylemlerine karşı direnç göstermesi de bu açıdan zorlaşmaktadır. Öyle ki güvencesizlik bir korkuya dönüşmekte ve hâkim korkular gölgesi altında akademisyen otoriteyi içselleştirmektedir. Bu açıdan bu akademisyenler artık bilimsel çalışmalarlarıyla ve öğrencileriyle yalnız değildir. Çünkü güvencesizlik baskısı altında tehditkâr ve cezalandırıcı otorite ideolojisi aralarına girmiştir. Dolayısıyla neoliberal akademik kültür eleştirisinin yapısal dönüşümlerden bağımsız salt akademik pratikler üzerinden analiz edilmesi sorunun kaynağını anlamayı yetersiz kıldığı dile getirilmektedir

Girişimci üniversiteler yenilik odaklı ve girişimci ruha sahip bir sosyal sermayeye sahip olmayı misyonları doğrultusunda önemsemektedirler. Bu yüzden de girişimci üniversitelerin istihdam politikalarında yenilikçi ve girişimci özelliklere sahip araştırmacı akademisyenlerin istihdamı öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Yıldız, 2019, s. 30). Bu açıdan akademisyenin istihdamında girişimci ruha sahip çerçeveye uygun özellikler aranmaktadır. Akademik bilginin piyasa değeri oluşturacak yeni fikirler ve ürünler ortaya koyması beklenmektedir. Herhangi bir araştırmanın ticarileşebilecek boyutu öncelikli değerlendirmeler arasında ele alınır. Kurumsal olarak belirlenen hedef odaklı çıktılarının oluşturulması için sosyal iş ağları yaratan, piyasa ve üniversite arasında yönetim ve proje geliştirme misyonu yaratacak akademisyenin varlığı tercih edilir. Neoliberal akılsallık ekseninde akademik özne pratiklerine odaklanan çalışmalar açısından da girişimci ve şirket kültürüyle hareket eden akademik tipolojiler geleneksel akademik değerlerden uzaklaşarak neoliberal özne pratiğini özümsemektedirler. Bu tür özne pratiği toplumsal çelişkilere eleştiri üretemeyen, piyasanın aklına göre hareket eden, itibar ve güven adına nitelik yerine pop kültürün imaj temsillerini kullanan iş odaklı bir

performans sergilemektedirler. Ergur'un (2003) tespitiyle bu yeni "business" zihniyeti genel bir illiyet olarak bütün akademik mecrayı sarmalamaktadır:

...bilimsel etkinliği genel bir business sürecine uyarlamayı en iyi becerebilen, özel sektöre doğal olarak bağıntılı proje-temelli bir telaş halini, malûmattan eleştirel düşünceyi türetebilecek düşünsel yetkinliğe erişmek için çaba sarf etmeye yeğleyen işbilir bir insan tipinin üniversite öğretim kadrolarına hâkim olmaya başladığını gözlemlemekteyiz. Üstelik bu zihniyet, kişilerin bireysel *yaşam-dünyalanyla* sınırlı kalmamakta, bütün bir akademik örgütlenmenin ve bunu kapsayan yönetim mantığına sirayet etmektedir. Sürekli kaynak yokluğundan yakınan kamu üniversitesi yöneticileri, aksaksız yürüyen sistem ideali olarak, hükümet politikalarınca da tahayyül edilen özel işletmecilik üniversitelerine öykünmeyi benimseyen ekonomik davranış kalıplarını bütün akademik yapıya ve işleyişe yaymayı teşvik etmektedirler. Bu elbette üniversite yönetimlerinde düğümlenen bir sorun değildir: Finansmanı sağlanmış proje-temelli, *business* zihniyeti! bir akademik etkinliğin yaygın üniversite pratiği olarak benimsenmesi, küresel ekonomik aktörlerden, hükümetlere, Türkiye özelinde bütün bir YÖK sistemine, oradan, net bir hiyerarşik zincir içinde rektörlüklere, fakültelere, bölümlere, anabilim dallarına, bilim dallarına, öğretim elemanlarına kadar nüfuz eden bir ekonomik nedensellik, sarıh bir *illiyet rabitasıdır* (Ergur, 2003, s. 196-197)

Üniversitenin piyasalaşması akademik yaşam üzerinde bir dizi neoliberal yönetsel tekniğin yaygınlık kazanmasına neden olmuş, girişimci akademik kültürün gölgesi altında akademisyenin mesleki varlığı ile kurduğu ilişkide belirli ekonomik ve ruhsal problemlerin yaşanması yaygınlık kazanmıştır (Maisuria ve Helmes, 2020). Akademik tarihsel süreç içinde inşa ettiği kavramsal ve mesleki prestijinin bir yönüyle neoliberal düzende hala gücünü korumasına karşın akademik öznenin sınıfsal konumunun gittikçe prekerleşmesi akademik bilincin bu olgu karşısında yadsıma, mücadele kimliği sergilemesinin yanında neoliberal ideolojiye eklenme gibi birtakım sonuçlar doğurmuştur. Yüksek entelektüel donanım gerektiren, statü değeri yüksek bir meslek alanı olarak akademik alanın rekabetçi girişimci ideoloji ile yeniden yapılandırılması karşısında akademik camianın maddi koşullarında yaşadığı düşüş, akademisyenin mesleğiyle kurduğu ilişkide belirli problemleri yaratmıştır. Vatansever ve Gezici Yalçın açısından da sınıfsal konum bakımından akademik camianın değer kaybı yaşamasına karşın entelektüel sorumluluk saikiyle geleneksel akademik idealist kültüre yaslanan bir bilinç içinde hareket etmeleri yaşanan gerçekliği kavramalarına ket vurmaktadır.

Akademisyenlik, entelektüel donanım gerektiren ve bu nedenle de (en azından geleneksel anlamda) statü değeri yüksek bir uğraş olarak kabul edilir. Bu statü değeri, her nedense bu mesleğin sunduğu ve yetersiz olduğu herkesçe bilinen maddi koşulların bir telafisi gibi algılanır. Akademisyenlerin kendileri de sınıfsal koordinatlarını salt ekonomik sermaye açısından tanımlamaz, hatta böyle bir tanımlamayı, kendilerini adadıkları yüce gayeye, bilgi üretme ve yeni nesilleri bu üretimi devam ettirme yetisiyle donatma gayesine, hakaret

sayarlar. Böyle bir uğurda geçirilen bir yaşamda gündelik ve fani sıkıntılardan bahsetmek, bunlar yüzünden akademisyenlik gibi büyük bir idealden soğumak veya onu terk etmeyi düşünmek, “küçük” bir davranış olacaktır. Bu nedenle yaptığı işin ona reva gördüğü yetersiz/olumsuz yaşam koşullarını dile getirmek, akademisyenler arasında çoğu kez bilimsel/akademik adanmışlığının şüpheye düşeceği kaygısını yaratır (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 23).

İdealist bir kültürü benimseyen akademisyenler açısından başka bir problem ise geleneksel akademik kültür ile yeni girişimci kültürün mücadelesidir. Geleneksel akademik kültürü korumaya çalışan akademisyenler hegemonik hale gelen girişimci teknik tabanlı akademik kültür tarafından baskı altına alınmakta ya da dışlanmaktadır. Bu açıdan geleneksel akademik kültürü korumaya çalışan akademisyenler tasfiye süreçleriyle karşılaşmakta, marjinalleşme damgası nedeniyle vicdani yıpranma yaşamaktadırlar. Diğer taraftan varoluşsal mücadele içinde neoliberal girişimci akademik camia karşısında güçsüzleştirilen ve marjinalleştirilme baskısıyla korkutulan akademisyenler ise kendilerine otokontrol uygulamakta geleneksel meslek kültürü içinde bir çatışma yaşamaktadır. Bu açıdan bugün neoliberal ideoloji gölgesi altında akademiden beklenen tavır eleştirellikten arınmış “...itaatkâr memurlar ya da çalışkan esnaflar” (Üçer, 2003, s. 314) gibi üretmeleri ve verilen emirlere uygun hareket etmeleridir. Zira teknikleşme ve uzmanlaşma aklının yarattığı akademisyen tipinin çevresine ve dünyaya ilgisiz kalması eleştirel bilinci yerinden ediyor ve entelektüel sorumluluğun beslediği eleştirelilik gün geçtikçe marjinal bir görünüm kazanıyor. Uzmanlaşma “disipliner dillerin teknikleşmesinin” (Marazzi, 2014, s. 73) de önünü açarak kavramsal düşünmenin sınırlarını daraltıyor. Uzmanlaşma ve teknikleşme toplumsal olana dair düşünce setlerini demokrasinin ortak yarar ve fayda anlayışından verimlilik ve mülkiyet anlayışına hapsederek demokrasinin gelişme zeminin de aşınmasına neden oluyor. Piyasalaştırma süreci, mülkiyet edinme değer ve kültürünü yüceltirken, ortak iyiye ve faydaya dair girişimleri, söylemleri marjinalleştiriyor. Bu açıdan ideolojik bir sonuç olarak neredeyse her şey ekonominin değerleriyle örülüyor. “Demokrasi anlayışımızın kendisi, artık demokrasinin siyasi değil *ekonomik* bir kavram olarak anlaşılması şeklinde değiştirilmiştir. Demokrasi dizginlerinden boşalmış bir piyasada “serbest tüketici seçimi” koşullarını teşvik etmeye indirgenmektedir” (Apple, 2012, s. 34).

3.1.1. Neoliberal Akademik Kültürü Anlamak

Michel Foucault Batı'nın tarihsel serüveninin hikayesini bilgi felsefesinin arkeolojik metodu çerçevesinde yazmaya çalışırken, modern zamanlarda iktidar aklını “yönetimsellik” rasyonalitesi çerçevesinde tanımlamaktadır. Foucault açısından kapitalizmin hikayesini anlama noktasında başvurulacak merkez yer özneleşme pratiğidir. Dolayısıyla Foucault'ya göre kapitalizmin tarihselliği öznel deneyimler ile eş güdüm olarak ilerler. Kapitalist ekonomi politik yapı liberalizmin yönetsel anlayışına dayanır ve toplumsal disiplin metotlarıyla özneleşme pratiklerinin yönü inşa edilmiştir. Liberalizmin yönetsel pratikleri yeni bir iktidar ekonomisi olarak sahneye çıkmıştır. “Bu “ekonomik” iktidar mekanizmaları, şiddet/alıkoyma ilkesinden çok üretim/kar ilkesine riayet eder ve bireyleri jestlerine, tavırlarına, davranış biçimlerine ve alışkanlıklarına varıncaya dek tayin eden “iktidarın bedenselleşmesine” izin verir” (Lemke, 2016, s. 112). Kısaca iktidar ekonomik ve hukuki göstergelerin ötesinde bizzat bedensel pratiklerin içinde kendini gerçekleştirir. Bu açıdan ekonomi politik kapitalist çözümleme liberalizmin yönetsel pratiklerinin öznel üzerinde kurduğu disiplin pratiklerine bakılarak anlaşılabilir (Foucault, 2014). Foucault, liberalizmin ekonomik öznesini tanımlarken iktidarın bireyselleşmesi üzerine durur. Liberalizmin ekonomik öznesi mübadele stratejisine dayanırken neoliberalizmin ekonomik öznesi ise rekabet stratejisine dayanır. Foucault'nun çizdiği iktidar analizi kurumsal düzlemde de kendini gösterir. Bugün neoliberalizmin rekabet stratejisi kendini üniversite mecralarında da göstermektedir. Girişimci üniversite modelinin merkezini oluşturan rekabet ideolojisinde iş ve boş zamanın birbirini dışlamadığı neoliberal anlayışta verimliliğin arttırılması adına çalışma ve boş zaman arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştır. Bu açıdan neoliberal düzende yurttaş, toplum, devlet ve piyasa arasındaki ilişkilerin kültürel ve ahlaki değeri kendini üniversite mecrasında da kurgulamaya başlamıştır.

Neoliberal rejim ile üniversitenin geleneksel rolleri girişimci ideolojinin değerleriyle yer değiştirirken akademik kimlik, değer ve normlar da bu çerçevede dönüşüm içine girmiştir. Yeni bir “akademik kapitalist rejim” (Kezar ve diğerleri, 2019, s. 35) kendini hegemonik hale getirmiş, girişimci üniversitenin değerleriyle kurgulanmış akademik bir kültür yaygınlık kazanmıştır. Girişimci üniversitenin değerlerine eklenen akademik kültürde çalışma koşullarının ve ücret politikalarının dönüşüme uğramasıyla akademik kültürün prestiji ile mesleğin reel sınıfsal varlığı arasında geleneksel değerlerle

ölçülemeyen bir uçurum belirmiştir. Geleneksel akademik kültürün piyasaya eklemlendirilmesi ile akademik alanın sınıfsal niteliği değişime uğramış, çalışma koşulları yolu ile akademik tipolojiler neoliberal özneleşme pratiği içine girmişlerdir. Neoliberal akademik tipolojiler yeni bilgi girişimcileri olarak hegemonik hale gelmeye başlamıştır.

Bilgi toplumunda, üniversiteler daha geniş toplumun içine doğru girdiklerinden, bilgi girişimcilerine pek çok deneyim alanı açılmaktadır: Meclis Komisyonlarının huzuruna çıkmak, prestijli Ulusal Soruşturma Kurulu'na danışmanlık yapmak, önemli kuruluşların ofislerine *giriş* hakkı kazanmak, yeni binaların mimarisine fikri katkıda bulunmak, röportaj vermek ve kitle iletişim araçlarında kamusal bir kişilik olmak, ilgili mesleklerin üyeleriyle doğrudan ilişkiye girebilmek. Bu etkinliklerin pek çoğu yeni küresel teknolojiler sayesinde olmaktadır, ama şahsen de bunlar sürdürülebilir: Akademisyenler hem görünürde hem de gerçek anlamda *gezgin* olmuşlardır. Bu süreç içerisinde akademik sermaye, sosyal ve ekonomik sermaye ile değiştirilmiştir. Bilgi ekonomisinde akademisyenlik yapmak eğlenceli olmaya başlamıştır (Barnett, 2008, s. 191)

Girişimciliğin ve rekabetin merkezde olduğu, piyasayla bütünleşmenin teşvik edildiği neoliberal akademik düzende akademik kimliğin mesleğiyle kurduğu ilişkide birçok yeni problemin ortaya çıktığı dile getirilmektedir (Kezar ve diğerleri, 2019). Yalnız, “akademik emeğin (ya da genel anlamda emeğin) ve bilginin tamamen piyasaya endekslenmesinde ve meta haline gelmesinde, istihdam güvencesi, iş güvenliği, kendini geliştirme ve yükselme imkânı, temsil hakkı güvencesi gibi mekanizmaların aşınmasıyla sınırlanamayacak tehlikeler vardır” (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 39). Çünkü akademik kültürün piyasanın değerlerine göre yeniden yapılandırılması kültürel kamusal alanın belirleyicisi olarak hareket eden üniversitenin bu misyonundan uzaklaştırılması anlamına da gelmektedir. Neticede geleneksel akademik kültürün tasfiye edilerek yerine rekabetçi ve faydacı ideolojiye dayanan girişimci akademik kültürün yaygınlaştırılması akademik camianın çalışma ve sınıfsal koşullarını da dönüşüme uğratmıştır. Modern dönemde üniversitenin devlet tarafından finanse edilmesine karşın girişimci üniversite ile üniversite sahipliğinin sermaye eline geçmesi akademik özgürlüğü aşındırmakla kalmamakta akademisyenin varoluşsal koşulları da daha kırılgan, güvencesiz bir zemine oturmuştur. Performans kültürünün yaygınlaştırılması ile akademik emeğin niteliği zayıflamakta temsil hakkı ve mesleki yükselme mekanizmaları geçmişe oranla daha dezavantajlı bir yapıya bürünmekte, moral ve motivasyon üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır.

3.1.2. Saha Analizi: Derinlemesine Görüşme Notları

Bugün Türkiye özelinde neoliberal ideoloji gölgesi altında girişimci üniversite anlayışının ortaya çıkardığı birçok sorunsalın merkezinde yer alan akademik öznelerin varoluşsal koşulları geçmişe oranla daha kırılğan, güvencesiz ve anti demokratik bir görünüme sahiptir. Özellikle Türkiye yükseköğretim sisteminin devlet ve vakıf olarak çift başlı bir görünüm kazanması yükseköğretim sisteminin neredeyse üniversiteden üniversiteye değişen bir yapıya bürünmesine yol açmıştır.

Hem devlet hem vakıf üniversitesindeki deneyimlerimden yola çıkarak söyle diyebilirim ki hiç benzerlikleri yok. Ama tabii Dr. olarak devlette çalışmadım. Araştırma görevlisi olarak çalıştım ama. Yani kıyaslamaya engel değil görüyoruz ortada. Devlette çok fazla iş yok gerçekten. Yani idari iş çok az. Mesela devlette bölüm başkanı ders saat yükü 5. Şimdi vakıfta çalışıyorum bölüm başkanı olarak ders saat yüküm 10. O yüzden de bana maaş eşitleme hikayesi de yetersiz. Maaş eşitlemekle olmaz. Maaş artışı iş yükünü de eşitlemek gerekiyor. Çünkü yeri geliyor fuar oluyor fuarda stantta oluyoruz. Stant hostesliği yapıyoruz. Sadece benimle ilgili bir şey değil. Burada profesör de burada aynı şeyi yapıyor. Araştırma görevlisi zaten daha fazlasını yapıyor: Sekreterlik, idari işler. Hatta bir ara benim 12 tane idari iş yüküm vardı. 12 farklı idari görev. Yani şu an bunu biraz düşürmeyi başardım vesaire. Ama hala bile çok. Devlette mesela 1 tane idari göreviniz olur o da olursa. Yani biri bölüm başkanıysa aynı zamanda kalite koordinatörü olmaz mesela. Yani biri kalite koordinatörüysen aynı zamanda staj koordinatörü olmaz. Ama tabii insan kaynağı hem çok az. İkincisi idari personel kaynağı. Bu sadece iş yükü ile ilgili değil. İşlerin iyi yürümesi için de gerekli. İdari personel herhangi kâğıt işlerini aradan çıkaran kişi değildir. Bu da farklı bir yetkinliktir üniversitelerde. Fakat bu görülmediği için. En önemli fark bu devletle vakıf üniversitelerinde. Sorunlarında temelindeki en temel şey bu (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Sermaye aklının ereklerine dayanan girişimci üniversite kültürünün de hegemonik hale getirilmeye çalışılması üniversite alanını çok boyutlu analiz etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla neoliberal ideoloji ile hegemonik hale getirilmeye çalışılan girişimci üniversite anlayışının yapısal analiziyle beraber akademik özne merkezli bir çözümlemeyi de sergilemek gerekmektedir. Öyle ki bugün üniversitelerde akademik özneler kaybolan geleneksel üniversite değerleri nedeniyle büyük zorluklar yaşamaktadırlar. “Akademinin piyasallaşmasıyla” (Morrish, 2017, s. 237-238) maddi kazancın azalması, yükselme ve kendini geliştirme koşullarının kötüleşmesi, motivasyon yetersizliği, temsil ve yönetme hakkından mahrum bırakılma, aşırı iş yükü ve güvencesizlik, yabancılaşma, ayrımcılık, yetersiz mekânsal çalışma alanının varlığı

nedeniyle akademisyenler birçok sorunla baş etmek zorunda kalmışlardır. “Türkiye’de akademisyenlik 1960’lı yıllara göre önemli ölçüde prestij kaybına uğramıştır. Bunda ücretlerinde düşüklüğün ötesindeki nedenler de vardır. Türk toplumunun gündeminde bilim halen öncelikli bir konumda değildir. Üniversite kamu alanının aktif ve etkileyici üyesi olma pozisyonunu yitirmiştir” (Tekeli, 2011, s. 170). Bu nedenle kamu alanında varlık göstermek isteyen kimi akademisyenler medya alanına, özel sektöre yönelmektedir. Örneğin yükseköğretim alanına yönelik birçok çalışma üniversitenin değişen ekosistemini “geç kapitalizmin”in yeni üretim aklı olarak değerlendirerek akademik emeği hizmet sektörünün proleter bir bileşeni olarak ele almaktadırlar (Donoghue, 2008, s. 58). Öyle ki akademik emeğin proleter bir görünüm kazanması motivasyon ve üretim açısından akademisyenin mesleğiyle kurduğu ilişkide duygusal çöküntüler yaratmakta, akademik üretimin bilimsel özgürlük geleneği gittikçe ortadan kalkmaktadır. Bunun yanında akademik emeğin girişimci neoliberal politikalar ile yeniden yapılandırılmasını tanımlamada “proleter”⁷¹ yerine “preker” kavramı kullanılarak akademik emeğin koşullarının proleter bir görünümünden daha kötü bir düzlemde olduğu dile getirilmektedir (Gill, 2014). Bu açıdan akademisyenlerin kendi meslekleriyle ne tür ilişkilene biçimleri sergiledikleri, iktidar yapılarına karşı hangi varoluşsal pratikler içine girdikleri önemli hale gelmiştir. Bu çerçevede tezin bu bölümü bizzat akademisyenlerden elde edilen veriler ışığı altında ilerlemekte, akademisyenlerin öznel deneyim ve görüşleri üzerinden neoliberal akılsallık ekseninde değerlendirilmeye ve analize tabi tutulmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki sürecinde işlenen konular ve içerikler alan araştırması kapsamında akademisyenlerle yapılan derinlemesine görüşme notlarından elde edilen veriler üzerinden ilerlemektedir. Tezin ileri sürdüğü teorik çerçevenin daha güçlü bir zemine oturması hedefiyle üniversitenin neoliberal dönüşümünün izleğini takip etme noktasında akademisyenlerin varoluşsal konuşları bu sürecin en belirgin özelliğini taşımaktadır. Bu açıdan akademisyenlerin neoliberal ideoloji altında yaşadıkları ve

---

⁷¹ Akademik emek hakkındaki tartışma, akademik işçilerin kapitalist toplumlarda proletaryanın bir parçası olup olmadığı, değer yaratıp yaratmadığı ve sömürülüp sömürülmediği sorusunu gündeme getiriyor. Bu sorular akademisyenleri sınıf kavramına uygun bir şekilde yerleştirebilmek için önemli teorik sorulardır. Akademik çalışanların sınıfsal konumlarının belirlenmesi, ilişki ve dayanışmaların yaratılması ve sınıf mücadelesinin anlaşılması için politik nedenler açısından önemlidir (Allmer, 2019, s. 603).

deneyimledikleri yeni çalışma koşullarının anlaşılması adına görüşme notlarının eleştirel yükseköğretim literatürü ekseninde analizi söz konusudur. Derinlemesine görüşme soruları akademisyenlerin yaşadığı hak kayıplarını, yetersiz çalışma koşullarını, psikolojik durumlarını gösterme amacıyla yapılandırılmıştır. Sosyal bilimlerin araştırma metodolojisi olarak yapı merkezli yaklaşımla beraber öznel deneyimlerin de beraber düşünüldüğü bu araştırma analizi heterojen olarak belirlenen 20 akademisyenle yapılan görüşme notlarının seçici ayıklamasıyla yazılmıştır.

3.1.2.1. Akademiye Depresyon, Stres, Anti-Depresan

Michel Foucault Batı'nın tarihsel izliğinin dönüşümünün haritasını ortaya serimlerken merkezi konuma yerleştirdiği özne üzerinden liberal kapitalist dönüşümü çözümlenmeye çalışmaktaydı. Foucault açısından ekonomi politik dönüşümün ortaya çıkardığı yeni düzenin en belirgin özelliği öznel deneyimlerde meydana gelen değişimlerdi. Kısaca Foucault liberal kapitalist rasyonaliteyi öznel deneyimler üzerinden tutum ve davranışlarda süregelen değişimlerin izleğini takip ederek analiz etmekteydi. Öyle ki liberal kapitalist sistemin tarihselliği yalnız yapısal dönüşümlerin varlığıyla açıklanamazdı. Asıl bakılması gereken merkez nokta öznel deneyimlerin ne tür bir yaşam pratiği geliştirdiği üzerineydi. Bir bakıma öznel deneyimlerin tarihsel izliğinin haritasına bakılırsa liberal kapitalist sistemin yönetsel pratiklerinin ne tür bir iktidar aklı sergilediği anlaşılacaktı (Lemke, 2016). Foucault'nun izini takip eden Wendy Brown (2020) da neoliberalizmi çözümlenmede ekonomik koşulların ötesinde neoliberalizmin özne üretiminin kavranması gerekliliğini öne sürer. Öznenin liberal kapitalist sistemde mübadele ekonomisine dayanan varlığının neoliberal düzende rekabet ekonomisi çerçevesinde yeniden yapılandırılarak sosyal devlet varlığından uzaklaştırılması ekonomik güvencesizliğin yaygınlaştırmasına sebep olurken neredeyse her türlü meslek grubunun "preker" bir kültürle kuşatılmasına yol açmıştır (Henkel, 2005). Örneğin geleneksel anlamda akademisyenlik mesleğinin yüksek bir entelektüel donanım ve statüye sahip olmasının neoliberal politikalar ile piyasa koşullarına eklenmesiyle yaşanan yeni süreçte akademik öznenin varoluşsal koşulları değişmiştir. Öyle ki girişimci üniversite anlayışı ile akademik emeğin yaşadığı güvencesizlik, ülkede yaşanan istikrarsız politik süreçler akademisyenliğin sınıfsal pratiklerini anti depresan kullanılan

bir konuma indirgemıştır. Örneğin çalışma kapsamında yapılan görüşmede Dr. Öğr. Üyesi E.Ü. akademik alanda yaşadığı zorlukların karanlık yüzünü şu şekilde dile getirmektedir:

İTÜ mimari tasarım programında yüksek lisans ve doktora devam ederken aynı zamanda İKÜ'de de araştırma görevlisi olarak çalışmaya devam ettim. 2017 nisan ayında bitirme projesi sırasında dekan beni odasına çağırdı ve bu suça ortak olmayacağınız bildirisini imzaladığım için istifa etmen gerektiğini söyledi. O sırada hem derslere giriyor hem de İTÜ'de doktora tezimi yazıyordum. Üniversitenin avukatı istifa etmezsem KHK ile atılacağımı söyledi araya giren bir hocamız tazminat alarak ayrılmamı sağladı. 3 gün içerisinde isteğim dışında görevimden ayrılmak zorunda kaldım. 9.5 yıldır aynı kurumda çalışıyordum, doktora tezimi bitmek üzereydi ve yardımcı doçent olmayı bekliyordum. Üniversiteden ayrıldıktan sonra bir süre iş bulamadım daha sonra Okan Üniversitesi'nde ders saati ücretli olarak çalışmaya başladım. Taşınmam gerekti, bu sırada psikolojik sorunlar baş gösterdi ücretsiz terapi almaya ve antidepresan kullanmaya başladım. Okan Üniversitesi maaşımı zamanında ve tam olarak ödememeye başladı. Ben de yurt dışı burslara bakmaya başladım. Free University of Brussels bana doktora sonrası araştırma bursu verdi. 2018-2020 yılları arasında Brüksel'de yarı sürgün bir akademik hayat geçirdim.

Bir başka görüşmecim ise akademiye sürekli tekrarlanan bir savaş alanı olarak belirtiyor.

... özgürce ilgi duyduğum alanlarda çalışma yapıyorum ama bunun bir bedeli var. Bu anlamda bir hayal kırıklığı olmamakla birlikte her geçen gün biraz daha yorucu ve şeye dönüşüyor. Yani şöyle hissediyorum. Özetleyim: Her sabah böyle kılıcımı kalkanımı giyiyorum ve bir savaşa gidiyorum ve eve döndüğümde kalkanımı, kılıcımı bırakıyorum tükenmiş bir şekilde koltuğa yığılıyorum. Ertesi sabah tekrar kuşanıp bir savaşa gidiyorum. Ben kendimi sürekli bir savaşın içinde hissediyorum. Böyle yıllarca hani bitmeyecek, bitmeyecek garantisi de olan üstelik, bitmeyeceğini bile bile ya da gittikçe şiddetlenecek her sabah her sabah... bir saatten sonra uyuşuyorsunuz zaten. Ne olacak en kötü, o akşam eve dönemem ölürüm bir yerde. Ölmeyi de istiyorsunuz gerçekten, ölmeyi burada metafor da olabilir. Gerçekten bitsin, kapansın, beni atsinlar istiyorum bazen çok şiddetli bir şekilde. Böyle bir duygu, dolayısıyla bu yabancılaşmayı çok farklı bir yere de taşıyor. Kendi seçtiğiniz şeyin aslında bir savaşa dönüşmesi hoş bir şey değil. Şimdi akademisyenlere sorsanız çocuğunuzun aynı mesleği yapmasını ister misiniz? Eminim hepsi hayır diyecektir. Yani sınıfsal olarak üst sınıftan vesaire değilse. Bu arada bu akademik emek pratiği de çok çeşitleniyor (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Akademik alanı bütüncül olmanın ötesinde parçalı ve hiyerarşik bir şekilde değerlendiren görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi S.S. sosyal bilimler alanının mühendislik alanlarına göre daha zorlu bir yapısının olduğunu, tükenmişlik psikolojisi ile baş etmesi gerektiğini dile getiriyor. Tükenmişlik beraberinde çalışma hayatında mutsuzluğun oluşmasına, fiziksel

ve duygusal rahatsızlıkların baş göstermesine, buna bağlı olarak sağlık harcamalarının artmasına ve aile hayatının çökmesine de neden olmaktadır.

Yani şimdi mühendisler baktığınızda zaten başka bir yerde şirketi var hobi olarak gelip ders anlatmasıyla benim buradaki emek sürecim arasındaki dağlar kadar fark olması farklı meslekler yapıyor gibiyiz. Başka gelir kaynağının olmamasıyla hiyerarşik bir durum meydana geliyor. Ben özel bir üniversitede görev yapıyorum çalışma koşullarım çok kötü. Muğlak iş tanımlamalarının olması hatta sermayenin uygun gördüğü bir şeyi herhangi bir durumda herhangi bir zaman diliminde yapmak zorunda olmak, uzun çalışma saatleri, hatta kanunsuz çalışma, yani iş kanununa aykırı işlerin yapılması, entelektüel bir ortam zaten görmüyorum. Sadece çalıştığım üniversite değil, özel üniversitelerde bolca unvanınız var ama hiçbir yetkiniz ve gücünüz yok. Bölüm başkanlığı, dekanlık, bölüm koordinatörlüğü bunların hepsi yalan. Yani size bir sürü unvan veriyorlar, bir sürü sorumluluk veriyorlar ama hiç inisiyatif yok. Yani söz orda eyleyici konumdasınız. Ne kadar üst bir konumda olursanız olun. Mesela dekan da eyleyici konumda. Rektör yardımcılığı da belki rektörlük de eyleyici konumda... Siz burada inisiyatif almak istiyorsanız dediğim bir savaşa girmek zorunda kalırsınız. Çok ciddi bir mücadeleden bahsediyorum. Onun için akademisyen olduğun gün iki şeyin olması şart. Biri avukat, diğeri psikiyatrist. Eğer bu mesleği yapmak istiyorsan bu iki destek olmadan yani Türkiye’de akademisyen intihar oranı da yüksektir. Ve bu sürdürülebilir bir şey değil. Kimse bu durumda böyle bir mesleği bir ömür yapamaz böyle bir savaşın böyle bir mücadelenin içinde olmak. Yani meslek derse girmek ve çıkmak gibi biliniyor ama ders verme işi bu mesleğin belki de yüzde onuna tekabül ediyor. Ama tabi bu durum kurumdan kuruma değişiyor hatta kurum içinde bölümden bölüme de değişiyor (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Türkiye koşullarında yükseköğretim alanı bir taraftan girişimci üniversite ideolojisinin baskısını yaşarken diğer taraftan ise tarihsel süreçte özerk bir güç elde edemediğinden dolayı yerleşik iktidarlara karşı sürekli bir varoluş mücadelesi de sergilemek zorundadır. Anayasanın 130. Maddesi yükseköğretim alanına özerk bir güç vermeyi amaç edinmiş olsa da gerçek hukuksal süreç yasada belirtildiği gibi işlememektedir. Anayasanın 130. Maddesi diğer kamu kurumlarına yönelik kanunlardan ayrı bir kimliğe sahiptir ve bu kanun yükseköğretimin özerkliğini ve bilimsel özgürlüğü koruma adına özel bir statüyü temsil etmektedir. Buna karşın yükseköğretim mecrasının YÖK eliyle çatı bir yönetimin elinde bulunması bu kanunun uygulanmasını pek mümkün kılamamaktadır. Özellikle “Barış Akademisyenleri” olarak bilinen akademisyenlerin üniversitelerden ihraç edilmesi Türkiye’de bilimsel özgürlüğün sınırlarının ne olduğu gerçekliğini ortaya sergilemiştir. “YÖK, düşünen ve düşündüklerini açıklayan öğretim elemanlarına kök söktüren rektörlere destek olmakta; sıkboğaz edilen öğretim elemanlarının pes edip vakıf üniversitelerine geçmelerini kolaylaştırmaktadır” (Okçabol, 2007, s. 291). Böylece devlet

üniversitelerine nazaran vakıf üniversitelerinde yaşanan esnek ve güvencesiz çalışma koşullarına itilen akademisyenlerin mesleki varoluş mücadelesi yapısal bir sisteme dönüşmektedir. Bunun yanında akademik emek üzerinde süreksiz bir “polisliye yönetim anlayışı” (İnsel, 2003, s. 76) kol gezmektedir. Bu denetleyici hafiyeye süreçler göz önüne alındığında “..bir öznenin onurundan kesinlikle söz” (Cangızbay, 2003, s. 85-86) edilmemektedir. Türkiye’de “siyasetçiler üniversite sorunlarına çoğu kez gizli ajandalara sahip olarak yaklaşmışlardır. Gizli ajandalar uğruna sahte çözümleri savunmuşlardır. Üniversitelerin ise kendi sorunlarına bilimsel araştırmalara dayalı yaratıcı çözümler üretebildiğini söylemek zordur. Böyle olunca da üniversiteler, hep dıştan, emrivakiler halinde uygulanan düzenlemelerle karşılaşmışlardır” (Tekeli, 2003, s. 123). Siyasi erkler açısından YÖK üniversitenin sınırlarının ne olması gerektiğine dair bir kontrol mekanizması görevine sahiptir. Dolayısıyla YÖK’ü kontrol eden anlayış her neyse üniversiteler de o anlayışın güdümüne girmektedir. Bu noktada siyasi erklerin çizdiği sınırların dışına çıkan akademisyenler düşüncelerini dile getirmede sık sık mahkeme süreçleriyle karşılaşmış, çoğu kez üniversiteden tasfiye edilmişlerdir. Öyle ki görüşme yaptığım Doçent Dr. L.B. zorlu akademik sürecini şu sözlerle özetliyor:

Dört kez üniversiteden atılmış bir kadın akademisyenim. 2007 yılından itibaren hukuk mücadelem devam ediyor. Halen süren davalarım var. Barış Akademisyeniyim. KHK’lı olmadım ama doçentliğim engellendi 3 yıl süren mahkeme kararıyla aldım ancak bu sefer de kadro bulamadım. 4 yıldır işsizim, 20’nin üzerinde üniversiteye başvurudum. Barış İmzacısı olduğum için kadro verilmedi. Akademideki çürüme ve yozlaşma hat safhadadır.

Akademik hayatım boyunca maruz kaldığım soruşturmalar, mahkemeler, yargılamalar sonucu gördüm ki; Üniversitelerde güvencesiz çalışma, erkek egemenliği, akademik özgürlüklerin kısıtlanması, hukuksuz ihraçlar, eğitimin piyasalaşması bu yozlaşma ve çürümenin en temel sebeplerinden bazıları. Bu duruma direnen akademisyenlerin nasıl cezalandırıldığını gördüm. Bu da akademi adına utanç verici.

Doçent. Dr. L.B.’nin ifadesinden de görüldüğü üzere Türkiye’de akademisyen olmanın bedeli ağırdır. Her ne kadar üniversite mecrası, özgür düşünmenin mekanları olarak bilirse de Türkiye şartlarında tarihsel gerçekliğe uymayan bir görünüme sahiptir. Düşüncelerinden ve ifadelerinden dolayı bir akademisyenin işten çıkarılması, hakkında soruşturma açılması, yıllarca süren hukuksal davalar karşısında kendini savunması kaçınılmaz görünmektedir. Oysaki akademisyen olmanın gerektirdiği eğitim süreci ve yeterlilik diğer mesleki alanlara göre oldukça daha meşakkatli ve uzun bir zamanı

kapsamaktadır. Akademisyen olma yolunda yıllarca verilen emeğin keyfi bir uygulama sonucu ortadan kaldırılması Türkiye ikliminde her an olası görünmektedir. Türkiye'nin üniversite serüveninde iktidarların ve siyasi erklerin üniversite varlığını kendi çıkarlarına uygun bir istikamette mütemadiyen yönetme çabasına ters düşen akademisyenlerin tasfiyesi hep olagelmiş bir durumdur. Dolayısıyla iktidarların yanında hizalanmayan akademisyenlerin görüşleri ve ifadeleri yüzünden mesleklerini kaybetmeleri Türkiye'de bilimsel özgürlüğün sorunlu olduğunu göstermektedir. Oysa, "üniversite özerkliğinin özü şu noktada saklıdır: Bir fakültede öğretim elemanları "şunu yaparsam, bunu söylersem, şöyle yazarsam öğretim üyeliğine yükseltilebilir miyim, şu ya da bu yönetim görevine atarlar mı?" kaygısı içinde olurlarsa, bu, hiçbir engel olmaksızın gerçeğin araştırılmasına, bilimsel çalışmaların yapılmasına en büyük engeldir" (Adem, 2008, s. 173).

Türkiye yükseköğretim alanında çalışan akademisyenlerin işten atılmaları yalnız iktidar erkleriyle ters düşmeleriyle meydana gelmemektedir. Vakıf üniversitelerinde düşük ücret politikalarının yarattığı sonuçlar, yasal olmayan sekreteryaya gibi iş yüklerinin çokluğu akademisyenin başka sorunlarla da mücadele etmesine yol açıyor. Çünkü, "yükseköğretim sisteminin ciddi mali sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların devletin ayırdığı kaynakların azlığının ötesinde nedenleri vardır. Bir uçta üniversitenin kaynaklarını kullanmakta mali esnekliğinin bulunmaması söz konusuysa, öteki uçta sosyal sermayenin oluşmamış olması dolayısıyla üniversite araştırma altyapısının etkin olarak kullanılmayışı bulunmaktadır" (Tekeli, 2011, s. 171). Denilebilir ki üniversiteler az olan kaynaklarını da yeteri kadar etkin kullanamamaktadır. "Üniversitelere yeterli araştırma görevlisi ve diğer uzman destek personeli kadrosu verilmiyor; araç-gereç yatırımları kısıtlanıyor, öğretim üyesi yetiştirilmesi, öğretim üyelerinin maaşları gibi konularla hiç ilgilenilmiyor" (Adem, 2008, s. 192). Özellikle kazanç amaçlı kurulan vakıf üniversitelerinde öğretim elemanlarının devlet üniversitelerinden tümüyle farklı iş güvencesine tabi tutulması nedeniyle daha kırılgan bir iş yaşamı elde etmesi bilimsel özgürlüğü de kısıtlanıyor. Vakıf üniversitelerinde sözleşmeli olarak İş Kanuna göre işçi statüsünden istihdam edilen akademisyenler her an keyfi bir uygulamayla işlerini kaybedebiliyorlar. Hatta bazen işten çıkarılmalar toplu bir şekilde yapılabiliyor. Görüşmeci Dr. Öğr. Üyesi Ç.D. toplu işten çıkarılma karşısında yaşadığı mağduriyeti şu şekilde dile getiriyor:

Özel bir kurumda doktor öğretim üyesi olarak 5 yıldır çalışmaktayım. Akademik kariyerime doktora öğrenim sırasında TÜBİTAK projesinde bursiyer olarak görev alarak başladım. Bu sırada eğitim aldığım devlet üniversitesinde resmi olmasa da ilgili hocamın derslerinden bazılarının sorumlusu olarak görev aldım. Doktoramın son döneminde hamileydim. Doktora savunmam sırasında oğlum 1 yaşına geldi. Doktoram bitince de ders vermeye devam ettim. Çıraklık eğitimi olarak tanımlandı. Sonrasında kadro açıldı ancak ben alınmadım bunun üzerine ilgili kurum ile iletişimi keserek özel kurumlarda iş aramaya başladım. Uzun ve depresif bir dönemin ardından (1,5 yıl sonra) şu an ki kurumumda çalışmaya başladım. İlgili kurumda bir hocanın ayrılması ve 2 hafta kadar derslerin boş geçmesi sonrasında işe başlamış oldum. Ancak iş görüşmelerinde tecrübesiz oluşum dolayısı ile herkesten o zamanın değerleri ile (2017) bin lira daha düşük almakta olduğumu 3 ay sonra fark ettim. Pek çok itiraz ve düzeltme istesem de bu gerçekleştirilmedi ve sonunda bugünkü malum sorunları yaşadım. Devlet Üniversiteleri ile eşitleme kararının ardından süreç daha da karışık hale geldi ve geçen sene hukuksuz bir gerekçe ile bir grup hoca ile (160 kadar) işten çıkarıldım. Yapmış olduğum hak arama sürecimin ardından mahkemeden yürütmeyi durdurma kararı çıktı ve şu anda işe mahkeme süreci bitene kadar mahkeme kararı ile geri döndüm.

Türkiye yükseköğretim ekosistemi YÖK bünyesinde tek çatı altında bulunmasına rağmen devlet ve vakıf görünümlü bir yapıya sahip olması nedeniyle çalışma koşulları ve özlük haklar temelinde birbirinden farklı kurumsal bir işleyişe sahiptir. Vakıf üniversitelerinin kazanç amaçlı kurulmaları, yönetim ve mütevelli heyetinin iş dünyasından meydana gelmesi vakıf üniversitelerinin kurumsal kimliğini şirketsel örgütlenme düzeyine indirgemektedir. “Veblene göre, mütevelli heyetlerinde yer alan iş adamlarının akademik konularda karar verebilecek yetkinliği olmadığı hâlde sırf zenginlikleri nedeniyle akademik bir kurumu idare edebilecekleri varsayılmaktadır” (Gür, 2016, s. 117). Bu açıdan vakıf üniversitelerinde kısmi sözleşmeli çalışma koşullarının yaygınlık kazanması nedeniyle akademisyenler açısından tercih edilebilirlik noktasında devlet üniversiteleri daha güvenli bir liman olarak düşünülmektedir:

Hem devlette hem de özelde çalışmış bir akademisyen olarak devlet ile özel arasında büyük bir uçurumun var olduğunu söylemek isterim. Her ne kadar üniversiteler artık bitik durumda olsa da özlük hakları açısından devlette çalışmak Türkiye gibi güvencesizliğin kol gezdiği bir ülkede çok daha avantajlı. İş tanımları, idari iş yükü, izimler ve yapılan ek ödemeler açısından devlet üniversiteleri ile özel üniversiteler arasında çok büyük bir fark var (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.)

Pamuk ipliğine bağlı iş güvencesi akademiye yeni başlayanlar için daha sorunlu bir hal almaktadır. Özellikle vakıf üniversitelerinde akademik kadronun en zayıf halkası olan araştırma görevlileri kimi zaman bölüm başkanlarından maruz kaldıkları mobbing

nedeniyle sözleşmeleri yenilenmemektedir. Yine görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.A. açısından günümüzde ister vakıf olsun ister devlet olsun istihdam güvencesi ortadan kalkmıştır:

Bizzat deneyimlediğim acı tecrübe, beni akademisyenliğin bu yüzü ile tanıştırdı. Ben bir asker evladıyım. Babam yıllarca devlette çalışmamın garantili olacağını öğütledi. Vakıf üniversitesinde çalışırken de içi hiç rahat etmedi. Babamın kehaneti kendini gerçekleştirdi, sebep hakkımı aramış olmam olsa da işimden oldum. Özellikle İstanbul şartlarında akademisyen maaşı ile geçinmenin imkânsız olduğu aşikâr. Hatta şu an sadece araştırma görevlisi maaşı ile eli yüzü düzgün, ulaşımına yakın bir evin kirası ancak karşılanabilir. Fakat devlette görev yapan arkadaşlarımızdan da işlerinin kendilerini güvende hissettirmediklerini duyuyoruz. Babamın teorisi burada çöküyor çünkü, devlette de bölüm başkanı tarafından sözleşmesinin yenilenmemesi, işten çıkarılmak gibi tehditlere maruz kalan akademisyenler olduğunu biliyoruz. Akademisyenler; çalıştıkları kurum içindeki baskılar, akademik üretim, akademik ilerleme ve geçim kaygısı dörtgenin içinde hapsolmuş durumda. Kapitalizmin ortaya çıkardığı mutsuz beyaz yakalılarımızdan farkımız kalmadı. Bunun yanı sıra akademik ortamda hiyerarşi nedeniyle uygulanan zorbalık ve baskılar da mesleğe dair umutlarımızı yok etmektedir (Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.A.).

Buna karşın akademide bir pozisyon almanın zorluğu düşünülünce keyfi uygulamalar nedeniyle işten çıkarılma bir nevi taşeronluk zihniyetini yansıtmaktadır. Zorlu bir eğitim ve emek sonucu elde edilen akademik bir pozisyonun her an işten çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıya kalması da mesleki bir kriz görünümü vermektedir. Akademik mesleğin bu kırılğan yüzü mesleğe olan saygıyı da aşındırmaktadır. Çünkü yeni şirket profesyonelliğine göre uzun bir emek sonucu elde edilen birikim ve becerinin değeri şirketin çıkarlarına bağlıdır. Eğer bir akademisyen, kurumun çıkarlarına uygun hareket etmiyorsa hemen gözden çıkarılabilmektedir. Sermaye açısından akademik niteliğin ve deneyimin bir önemi yoktur. Sermaye ve emek ilişkisi bakımından sermaye akademik öznenin güçlenmesini ve saygınlığını arttırmasını istememektedir. Aksi durumda akademik özneler sermayeye karşı güç elde edecek ve sermayenin keyfi olarak hareket sahasını daraltacaktır. Bu nedenle sermaye kimi nitelikli ve alanında bilinen akademisyenleri sırf ses çıkardıkları yani direnç gösterdikleri için gözden çıkarmaktadır. Bu nitelik kaybını telafi etme adına reklam ve halkla ilişkiler kampanyalarına bol bol para harcamakta, nitelikli bir eğitim verdikleri izlemine yaratmaya çalışmaktadır. Ancak öyle bir durum söz konusu değildir. Kısaca akademisyenin temsil ve katılım hakkının engelleme adına sermaye gerektiğinde nitelikten kolay bir şekilde feragat etmektedir.

Vakıf üniversitelerinde sizi hayrete düşürebilecek inanılmaz reklam ve hakla ilişkiler faaliyetleri uygulanıyor. Bir ara İstanbul’da bir vakıf üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışıyorum. Bu üniversite AVM’den dönme bir yapı içinde İstanbul 1453 denilen yerde. Reklamlarda hani şu Amerika’da sarı renkteki school bus yazan otobüs var ya onu kullanıyor. Sosyal medya hesaplarında üniversitenin logosu ve isminin bulunduğu bir sarı otobüs. Oysa böyle bir otobüs yok. Bir yerlerden kiralamışlar ve okulun reklamını üzerine giydirip fotoğraf çektirmişler. Sonra bu otobüs tercih tanıtım günlerinde okulun garajına geldi. Girişler garajdan. Gelen adaylar ve veliler otobüsü görüp içeri giriyor. Tam bur kurgu. Tercih tanıtım günleri bittiği günün mesai saatinin çıkışında gözümle tanık oldum otobüsün üzerindeki reklam yapışkanlarını söküyorlardı. Ertesi gün otobüs kayıp. Ne aldatmaca ama.

Yine aynı üniversitede adaylar için hep bir algı yönlendirme hamleleri yapılıyordu. Yani üniversite enerjisini nitelikli akademik kadro oluşturma ve yeterli fiziksel altyapı sağlama için harcamıyordu. Niteliğin bir önemi yoktu. Önemli olan nitelik yanılması yaratmaktı. Bir gün yurt dışında çalışmış bir Prof gelmişti. CV’si çok iyi. Bir ayı dolmadan okuldan ayrıldı. Meğer ayrılma gerekçesi kendisine çalışacağı doğru düzgün bir odanın verilmemesiymiş. Düşünün en temel şey olan çalışma odası bile verilmiyor. Ve bununla ilgili bir çaba da sarf edilmiyor. İki yıl bilfiil orda çalıştım. Bir gün idareden birinin bir sıkıntınız var mı? diye sorduğuna tanık olmadım. Kendinizi çok değersiz hissediyorsunuz. Okuduğunuz iyi okulların ve akademik yayınlarınızın hiçbir önemi yok. Yani kendisine karşı öz saygınız azalıyor ve insani bir yıpranma yaşıyorsunuz (Araştırma Görevlisi K.Ö.).

Türkiye koşullarında araştırma görevlisi pozisyonu üniversitelerdeki kişiliksizleştirme politikasının başladığı ilk basamaktır, Her şey rektör ya da mütevelli heyetinin iki dudağı arasına bırakılmıştır. Katı bir hiyerarşinin alt basamaklarında yer alanların verilen görev ve emirleri yerine getirme zorunluluğundan başka bir söz hakkı mevcut değildir. Özetle neoliberal bu çalışma düzeninde akademik özneler susturulmuştur. Bauman’ın dile getirdiği gibi sürekli bir olağanüstü hâl çalışma kültürünü ele geçirmiştir. Çalışma bir eziyete, baskıcı bir görünüme dönüşmüştür:

Çoğumuz patronlarımız, mesai arkadaşlarımız veya müşterilerimizle aramızdaki gündelik ilişkilerden doğan kaygılar altında ezilmekteyiz ve bu kaygıları dizüstü bilgisayarlarımızda ve cep telefonlarımızda, gittiğimiz her yere, evimize, hafta sonu gezilerimize, tatilde kaldığımız otellere taşımaktayız. Ofisten gelen bir çağrıdan veya mesajdan asla uzak değilizdir, her an emirlerine amade durumdayızdır. Sürekli ofisin ağına bağlı olduğumuzdan, Pazartesi teslim edilecek bir proje raporunu tamamlamak için Cumartesi ve Pazar günü çalışmamanın hiçbir mazereti yoktur. Ofiste “kapanış saati” asla gelmez. Evi ofisten, iş saatlerini “serbest zamandan veya “boş zamandan ayıran kutsal çizgi tamamen silinmiştir. Dolayısıyla yaşamın her ânı bir tercihe dönüşmüştür. Kariyerle ahlaki yükümlülükler arasında, işin sorumluluklarıyla zamanımıza, şefkatimize, ilgimize, yardımımıza ve desteğimize muhtaç onca insanın talebi arasında kasvetli, sıkıntılı ve çoğu kez çığır açıcı tercihler yaptığımız anlara dönüşmüştür (Bauman, 2020, s. 114-115).

Örneğin görüşmecim Araştırma Görevlisi B.A. 4,5 yıllık araştırma görevliliğini yürüttüğü üniversitesinden sırf bölüm başkanıyla yaşadığı sorunlar nedeniyle işten çıkarılabilmektedir:

İstanbul Ayvansaray (Topkapı) Üniversitesindeki 4,5 yıllık araştırma görevliliği serüvenim ise Temmuz 2022’de işten çıkarıldığımı öğrenmem ile sona erdi. 2021-2022 döneminde, bölüm başkanımdan mobbing gördüğüm gerekçesi ile kurum içinde dilekçeler yazarak ve silsileyi takip ederek hakkımı aradım. Fakat kurumun rektörlüğü tarafından alınan karara göre, bölüm başkanlarının yeni dönemde çalışmak istemedikleri kişileri bildirmeleri üzerine, bu kişilerin iş akitlerine son verildi. Ben de bu kişilerden biriydim. İşe iade davamı açtım, sonuçlanmasını bekliyorum. Şu anda doktora tezimi yazıyorum ve herhangi bir üniversitede çalışmıyorum. Dolayısıyla akademik dönüşümün her geçen gün kötüye gittiğine şahit olduğumu ve bu kötüye giden sistemin bir mağduru olduğumu söyleyebilirim. Hem devlet hem vakıf üniversitelerinde liyakat konusunda çok ciddi bir sorun söz konusu (Araştırma Görevlisi B.A.).

Dolayısıyla diğer tüm mecralar gibi akademik alan da iktidar ve hiyerarşi ilişkilerinin süregeldiği bir mücadele yeridir. Bu açıdan akademik özne sadece sermayeye karşı bir direnç göstermemekte. Aynı zamanda Pierre Bourdieu’nun tarif ettiği gibi bir mücadele alanı olarak mesleki varlığı için cereyan eden sembolik iktidar varlığına karşı da kendini yeniden var etmek zorundadır (Bourdieu, 2021). Bu nedenle akademik alanın kendi yapısı içinde yeniden ürettiği iktidar gücü de akademik alan içinde farklı çelişkilerin ve sorunların varlığına işaret etmektedir.

Tüm diğer alanlar gibi akademik alan da meşru aidiyet ve hiyerarşi şartlarını ve ölçütlerini; yani hangi vasıfların yerinde, etkili ve sermaye işlevi görerek alan tarafından garantilenmiş çok özgül kârları üretmeye özgü olduğunu belirlemek adına verilen bir mücadele yeridir. Bu değişik ölçütlerle tanımlanan (az ya da çok gruplaşmış olan) değişik birey kümelerinin bu ölçütlerden çıkarları vardır ve onlar üzerinde hak iddia ederek, onları kabul ettirmek için çaba harcayarak, onları meşru vasıflar haline getirerek özgül bir sermaye biçimi olarak kurma iddialarını doğrulayarak, akademik piyasadaki ayırt edici ödüllerin oluşum yasalarını değiştirmeye ve bu sayede kendi kâr şanslarını arttırmaya uğraşırlar (Bourdieu, 2021, s. 14).

Geleneksel kültürü nedeniyle yatay bir hiyerarşiye sahip olan üniversite mecrasının girişimci üniversite anlayışı ile şirket yapılanmasına öykünmesiyle meslek içinde güçlü pozisyon elde edenlerin zayıf pozisyon elde edenler üzerinde otoritesi söz konusudur. Akademik beceri ya da yeterlilikten ziyade sembolik sermaye gücü elde etme noktasında gösterilen çabalar neticesinde idari bir mevki elde etmek akademik öznelerin başvurduğu bir süreçtir. “Ayinlere, törenlere, toplantılara, temsillere katılım için feda edilen zaman,

simgesel sermaye birikiminin özel bir biçimi olan itibarlı bir akademik şöhret için kesinlikle gerekli olan şarttır: Tüm grubun, kendisine, değerlerine, yükümlülüklerine, geleneklerine ile varlığını ve değerini yeniden doğruladığı ritüelleri tanımaya karşılık sunduğu tanıma, burada tümüyle bilimsel bir otoriteden göreceli olarak bağımsız bir tür iç otorite şeklinin temelidir” (Bourdieu, 2021, s. 109). Böylece performans ve gösteri ekseninde yürütülen sembolik sermaye elde etme arzusu bir bölüm başkanına gerektiğinde bir araştırma görevlisini işten çıkarma yetkisi tanıyabilmektedir. Bir başka görüşmecim Araştırma Görevlisi C.Y. akademik mecrada yaşadığı sorunları aşağıdaki gibi dile getiriyor:

Üniversitede işleyişin, bir devlet dairesinden ya da özel bir şirketteki durumdan farklı olmasını beklerdim. Ancak girdikten sonra anladım ki, hiç de farklı değil. Diğer her yerde işleyen dikey hiyerarşik ilişkiler söz konusu, bunu yatay hale getirmeye çalışan ama azınlık kalan gerçek akademisyen diyebileceğimiz insanların varlığına rağmen dikey hiyerarşi öyle içselleştirilmiş ki, mutlaka bununla yüz yüze geliyoruz. Akademide, akademik işlerden çok alanında uzmanlaşmış bir idari personeli gerektiren pek çok işi yerine getirmemiz bekleniyor. Bir dönem aynı anda üç sekreterliği yürüttüm örneğin. Dahası kimse de sen bir kişilik iş yükünden fazla iş yapıyorsun demiyor, yapan da yapmayan da eşit sayılıyor ve emeğin uçup gidiyor. Hatta iş yapmadığı halde, yapıyormuş gibi görünenler daha fazla takdir ediliyor. Bir problem çıktığında ve sorumluluk alınması gerektiğinde üstündekiler seni sürece dahil ediyor çünkü tatsız bir durumun çözülmesi gerekiyor ve bunu bir lütuf gibi sunuyor bu kişi. Ancak iş akademik anlamda bir proje gibi benim gelişimimi sağlayacak bir şeye geldiğinde hiçbir şeyden haberdar olmuyorum. Bunun da kasıtlı yapıldığını düşünüyorum açıkçası (Araştırma Görevlisi C.Y.).

Akademide yaşanan bir dizi problemin bir başka boyutu da eril kültürün hegemonik varlığı. Akademide idari pozisyonların çoğunluğu erkeklerden oluşmakta. Örneğin 2023 yılı itibarıyla 129 devlet üniversitesinde sadece 5 kadın rektör bulunmaktadır. Eril bir yapılanma üniversite ortamında hegemonik erkekliğin inşasının pekiştirilmesi anlamına gelmektedir. Öyle ki eril merkezli yapılanma kadınsı değerlerin ikincileştirilmesine neden olurken eril kimlikleri de yüceltmektedir. Bu açıdan erkek egemen üniversite örgütlenmesinde genelde kadınlara idari pozisyonlar noktasında yardımcı eklektik roller verilmektedir.

Yönetici konumundaki akademisyenlerin hala çoğunluğu erkek. Eril düşünce ve toplumsal cinsiyet hiyerarşi içinde açıkça sergilenmeye devam ediyor. Erkek yöneticiler şirket yönetir gibi bölümleri yönetiyorlar. Hiyerarşik bir despotluk söz konusu. Akademik kurullar sembolik yapılıyor, dekan ya da rektör yukarıda karar

alıp bu kararları onaylatıyorlar, eleştirel düşünceye yer yok. Bir akademisyen sistemi, programı herhangi bir şeyi eleştirdiğinde agresif, uyumsuz, anarşist sorun çıkaran biri olarak gösterilip ya susturuluyor ya da işinden atılıyor. Karar verme akademik değerler ve etik çerçevesinde değil emir komuta zinciri içinde gerçekleşiyor. Bu durum hem devlet üniversitesinde hem özel üniversitede benzer bir paralellik içinde uygulanıyor (Doç. Dr. L.B.)

3.1.2.2. Akademiye Anti-Demokratik Süreçler

Yükseköğretimde ticari faaliyetlerin artışının arkasında yatan para kazanma arzusunun piyasanın talepleriyle örtüşmesiyle üniversitenin şirket örgütlenme modeline uyumlaşmasına neden olmuştur. Şirket değerleriyle paralel dönüşüm akademide yönetim pozisyonlarının kar güdüsüyle hareket eden şahıslar tarafından işgal edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Anglo-Amerikan bir üniversite modelinin kaybedenleri ve kazananları vardır. Mühendislik alanlarının piyasayla bütünleşmesi teknik tabanlı akademik zekanın değer görmesine sebep olurken, eleştirel düşünce alanında faaliyet gösteren akademik öznelerin ise marjinalleştirilmesi söz konusudur. Fayda odaklı bir örgütlenmede piyasayla bütünleşen akademisyen büyük paralar kazanırken, beşerî bilimlere ise varlık mücadelesi içine girmiştir. Bu açıdan Derek Bok üniversitelerde ticarileşmenin meslek üzerinden yaratacağı problemleri şu şekilde dile getirmektedir:

Ticarileşme, akademik camiadaki meslektaşlık ilişkisinin ve güvenin altını oyup, önceden mevcut olmayan bölünme ve gerilimler yaratabilir. Geleneksel akademik görevler için büyük çaba sarf eden hocalar, yeni bir iş kuran ya da zamanının büyük kısmını danışmanlığa ayıran meslektaşlarına öfke duyacaktır. Beşerî bilimciler kendilerine yeterince değer verilmediğini düşünecektir. Akademik kadroyla idare arasında, patent gelirlerinin paylaşımı ya da bir hocanın kurduğu ama kısmen okulun fonladığı bir şirketin idaresi konularında çatışmalar baş gösterecektir. Üstlerini kendi fikirlerini çalıp, çıkar uğruna bir şirkete satmakla suçlayan lisansüstü öğrencileri çıkabilir. Bir şirketin sponsor olduğu bir bölümde, gizlilik kuralları dayatan bir meslektaşlarını suçlayan bilim adamları olabilir (Bok, 2007, s. 112)

Üniversitede ticarileşmenin yarattığı bölünme mesleki örgütlenmeye ve dayanışmaya da ket vurmaktadır. Çıkar saikleriyle bilimsel çalışmalarını yürüten akademisyenler idari kimselerce itibar ve güven kazanırken beşerî bilimlerde faaliyet gösteren akademisyenler ise yeni sistemden dışlanarak değersizleştirilebilmektedir. Tekeli açısından üniversitelerin finans yetersizliği yaşamamasına bağlı olarak giriştiği yeni süreçlerde akademik personelden beklenen yeni beceriler ortaya çıkmıştır:

Yaşanan dönüşüm içinde üniversitenin iki temel aktörünün niteliğinde ve anlamında önemli değişimler olmuştur. Üniversitelerin yaşadığı finansman sorunları ve rasyonelliğin artırılması yüzünden iş güvenceli akademisyenlerin sayısı azalmaktadır. Akademisyenlerin azalması karşısında ortaya çıkan açıklar yan zamanlı öğretim üyeleri, yüksek lisans öğrencileri vb. işgücüyle kapatılmaya çalışılmaktadır, iyi, heyecan uyandıran ders veren öğretim üyelerine verilen değer azalmıştır. Aranılan öğretim üyesi üniversiteye proje getiren, kaynak bulan girişimci ya da yıldız öğretim üyesidir. Bu tür öğretim üyelerini çekebilmek için öğretim üyeleri arasında çok farklı ücret ödemeleri yapılmakta, bu ödemeler de açıklanmamaktadır. Bu durumda üniversitede öğretim üyeleri arası ilişki, eşitler arası bir ilişki olma niteliğini yitirmektedir. Kolay kaynak bulan girişimci bir akademisyenin çok iyi bir bilim adamı olması olanaklıdır ama bu iki nitelik arasında bir özdeşlik kurulamaz. Kolay kaynak bulmanın çoğu kez orta karar olma ya da bilimin etik standartlarında toleranslı davranmayla paralel gittiğini gösteren örneklerin az sayıda olmadığı hatırlatmada yarar vardır (Tekeli, 2003, s. 134)

Kimi akademisyenler örgütlenme yolunda mücadele verirken kimi akademisyenler ise sinizm ve korku içinde olan biten ticarileşmeye karşı sessiz kalmaktadırlar. Görüşmecim Doçent Dr. L.B. akademideki yetersiz örgütlenmeyi şu şekilde açıklıyor:

Üniversite öğretim kadrosunun örgütlenmesi, sendikali olması halen olması gereken düzeyde değil. Bunun nedenlerine gelince kısaca şöyle sıralayabilirim;

Bazı öğretim üyelerinin orta sınıf konformizmine kapılmış olmaları ve bu konformizmi kaybetme korkusu.

Bazı öğretim üyelerinin kendisini tarafsız ilan etmesi, politika üstü görmesi, sırça fanusundan toplumu gözlemesi, üniversitede olan biten hiçbir şeye müdahil olmaması, risk almak istememesi, aslında tam bir iki yüzlülük, bana dokunmayan yılan bin yaşasın anlayışı.

Bazı öğretim üyelerinin Üniversitelerin piyasalaşmasında taraf olması, kamusal yararı gözetmemesi buna karşın sermaye grupları için çalışması, danışmanlık yapması, projelerden maaş alarak, pay alarak eğitimin piyasalaşmasındaki ahlaksızlığa ortak olması.

Bilginin metalaşmasına, piyasalaşmasına katkı sağlamayı akademik etiğin önünde gören akademisyenlerin olması (Doçent Dr. L.B.).

Neticede bu sonuç mesleğin geleneksel prestiji ile reel sınıfsal gerçekliği arasında da bir bölünmeye sebep olmaktadır. Akademik varoluşun eleştirisinden uzak, sisteme uyumlu, yaşadığı çelişkilere ses çıkarmayan, toplumsal sınıfsal gerçekliğe ters bireyci bir aidiyet duygusuna hapsolmuş hegemonik akademisyen tipolojisi belirlemiştir. Öyle ki Marazzi'nin dile getirdiği gibi post-Fordist üretim aklında emek kölece bir anlam kazanır: "Dolayısıyla emek süreci, bir işçinin diğeri üzerinde otorite kuracağı şekilde kişisel hiyerarşileri dayatmanın bir olanağına dönüşür. Bu süreç artık sinizm, korku ya da suçlama gibi tavırların, duyguların ve eğilimlerin istilası altındadır. Ama emeğin bu kölece boyutu, üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrımaya değil, iletişimsel-

ilişkisel etkinliklerin ekonomik karşılığının olmamasından kaynaklanır” (Marazzi, 2014, s. 56). Görüştüğüm Araştırma Görevlisi B.Ç.’nin bu demeci Marazzi’yi doğrular niteliktedir:

Vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin maaşları ile ilgili düzenleme yapılması hususunda uygulamaya konulan kanun maddesi gereğince, maaşlarımıza düzenlemenin yansıtılmasını talep ettiğimize dair dilekçeleri, yukarıda söz ettiğim üniversitede çalışırken, bir grup araştırma görevlisi olarak üst makamlara bildirdik. Fakat kanuni hakkı olan hakkını aramaktan bile geri duran kişiler oldu. Dilekçe yazmak istemediler. Bölüm başkanlarından çekindiler, böyle bir örgütlenmeye dahil olurlarsa bölüm başkanlarının hoş karşılamayacağını düşündüler. Dolayısıyla makam, mevki, statü, tilt anlamında güç kimin elindeyse söz sahibi odur. Ne yazık ki bunu değiştirebilecek birlik ve örgütlenme ruhunu yakalamak, korkak insanlar olduğu sürece çok zor (Araştırma Görevlisi B.Ç.).

Vakıf üniversitelerinde akademisyenler arasında kazanılan akademik unvana göre hiyerarşik istismar söz konusudur. Vakıf üniversitelerinde asıl yükü öğretim görevlileri, araştırma görevlileri ve doktor öğretim üyeleri taşımaktadır. Doçent ve emekli profesörler ise daha az iş yükü ve daha çok maaşla genç akademisyenlerin üzerinde patronaj iş yükleri yaratmaktadırlar. Öyle ki profesörler sömürülen genç kadroların seslerine kulak vermiyorlar ve çoğunlukla üniversite sahipliğinin çıkarı doğrultusunda tavır alıyorlar. Bunun yanında genç akademisyenlere iş tanımının dışında bürokratik sekreteryaya işleri verilmekte, üniversitenin tanıtım faaliyetleri için yapılan halkla ilişkiler çalışmalarında bir dizi görevler atanmaktadır. Genç akademisyenlerin bilimsel üretim adına harcamaları gereken zamanın büyük çoğunluğunu bu tür işlerle harcamaları yeni beceri geliştirmelerini de engellemektedir.

On bölümü içeren fakültemizde sadece bir fakülte sekreteri var. Bölümlerin tüm araştırma görevlileri sekreteryaya işi yapıyor. Derslere girmeleri yasak. Karar alma süreçlerinde, bölüm başkanlığı ve dekanlığın bile hiçbir inisiyatifi olmadığını çokça deneyimledik. Eğitimin içeriği ve fiziksel koşullar hakkında önerdiğimiz pek çok iyileştirme talebi, detaylı raporlar halinde sunulmuş olsa da asla karşılığını bulmadı. Belli kritik konulardan sorumlu rektör danışmanları ve idari müdür; hemen hemen tüm akademik personelden çok daha fazla yetki ve inisiyatife sahip. İdari kademlerde alınmış kararlardan mağdur olan öğrenciler, fakülte ve bölümlere yönlendiriliyor çözüm için (Dr. Öğr. Üyesi E.A.)

Bunun yanında üniversite yönetimi akademik çalışmalara yönelik genç akademisyenlerden daha fazla performans beklemektedir. Görüşmecim Araştırma

Görevlisi K.Ö. akademide yaşadığı iş ve performans baskısını aşağıdaki şekilde dile getiriyor:

Lisans okurken akademisyen olmaya üçüncü yılımda karar verdim. Aslında akademisyenliği karakterime uygun bir mecra olarak düşündüm. Çünkü kitap okumayı, yeni şeyler öğrenmeyi çok seviyordum. Zaten hocalarım da beni bu doğrultuda yönlendiriyorlardı. Ben de gereken şartlar olarak bilinen Dil sınavı ve ALES sınavında yüksek lisans yapmak için gerekli dereceleri aldım. Ama araştırma görevlisi olmadan önce akademisyenlik ile ilgili kurduğum hayal ile mesleğin reel durumu arasındaki uçurumu araştırma görevlisi olarak işe başladıktan sonra öğrendim. 2018 yılında bir vakıf üniversitesinde araştırma görevlisi olarak akademik serüvenim başladı. İnanılmaz bir kaos ile karşılaştım. Üniversitede yeterli bir alt yapı yoktu. Yani öğrenci sistemi pek işlevsel çalışmıyordu. Buna karşın yeterli akademik personel de yoktu. Bölümde bazı hocalar “hayali kadro” olarak vardı. İnternet sayfasında hocaların isimleri olmalarına rağmen kendilerini hiç okulda görmedim iki yıl çalıştığım süre zarfında. Bu hocalara dersler atanıyordu ve bu dersleri başka hocalar veriyordu. Akademik çalışma yapacak bir ortam kesinlikle yoktu. Kaldığım yer hangar gibi bir alandı ve burada tüm araştırma görevlileri ve tüm meslek yükseköğretim görevlileri bulunuyordu. Bir Pazar görünümü şeklindeydi anlayacağınız. O ortamda yazı yazmak, kitap okumak abesle iştigaldi. Buna rağmen bir taraftan yüksek lisansı bitirmek zorundasınız, diğer taraftan okulun size verilen işleri. Kısaca tam bir keşmekeşlik hali. Bunun üzerimde yarattığı olumsuz psikolojiyi tanımlamak imkânsız. Bir yıl yüksek lisansı uzatmama rağmen son demlerde bitirebildim. Uykusuz ve stresli günler yaşadım. Şimdi kendime soruyorum da değer miydi? Bence hayır. Sonuçta bir mükafat almıyorsunuz. Sınıfsal bir konunuz değişmiyor. Bir yanılısama içinde daha iyi olacak diye kendinizi telkin ediyorsunuz. Ama yıllar geçiyor değişen bir şey görmüyorsunuz. Maddi ve manevi bir yoksulluk içinde ömrünüz akıp gidiyor kısaca (Araştırma Görevlisi K.Ö.).

Bir başka görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö. devlet ile vakıf üniversiteleri arasındaki iş yükünü kıyaslayarak yaşadığı huzursuzluğu aşağıdaki gibi dile getiriyor:

Özel bir üniversitede çalışıyorum. Çalışma koşulları açısından devletteki meslektaşlarımızın çok gerisinde kalıyoruz. Onların kendilerine ve akademik işlerine ayırdıkları zaman daha fazlayken bizde böyle bir durum söz konusu değil. Çalışma koşullarımız belirsiz, iş tanımlarımız net değil, herkesten her şeyi yapması bekleniyor ve üstümüzdeki idari yüklerden akademik üretim yapmaya, hatta doğru düzgün derslerimize bile hazırlanmaya fırsat bulamıyoruz. Aslında üniversitelerin ticarileşmesinin tipik bir örneği bu. Bizden akademisyen olmamız değil, verilen her işi yapan işçiler olmamız bekleniyor.

Üniversite mecrasının küresel trendlere ayak uydurması gerektiğine salık veriliyor. Bu açıdan sürekli bir dönüşüm söz konusu ve bu dönüşümün kimin çıkarına sistemleştirildiği üzerine yeteri kadar durulmuyor. Üretim ve üretim ilişkilerinin, bilgi ekonomilerinin,

yaratıcı endüstrilerin merkezi konumu olarak tasarlanan girişimci üniversite anlayışının kamu hizmeti misyonuna ne tür katkı yapıp yapmadığı görmezden geliniyor. Sermaye odaklı bir dönüşüm talep ediliyor ve bu dönüşüm yeni eşitsizliklerin yaratılmasına neden oluyor. Sermaye odaklı bu dönüşüm iktidarın genel çıkarlarını pekiştiren bir yapıya bürünüyor. Öyle ki bilgi ekonomilerinin merkezi olarak düşünülen girişimci üniversite anlayışı özne merkezli ekonomilerin üretim fabrikalarına dönüşerek politik ekonomiyi yeniden tanımlayan post-Fordist üretimin ideolojik mekanlarına bürünerek işletme aklını egemen kılıyor:

Böyle bir işletme aklı sadece pazarlamacı üretir. Hiçbir iş yapmadan kendini pazarlayanın değer gördüğü, gerçek akademik üretim yapanın değersizleştirildiği bir sistem üretir. Üniversiteler bilimsel bilginin yayıldığı, toplumsal sorunlara çözümlerin üretildiği alanlar olarak çok köklü geleneklere sahip kurumlardır; ama günümüzde bir üniversite kültüründen söz etmek artık pek mümkün değildir. Hem açılan yüzlerce yeni üniversite hem de bu üniversiteleri doldursunlar diye peynir ekmek gibi dağıtılan akademik unvanlar artık bir üniversite kültürünün ve kaliteli akademisyenlerin varlığından söz etmeyi imkânsız kılıyor ne yazık ki...(Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.)

Bu açıdan hedef odaklı pragmatik bilginin ve öznelğin üretiminden başka farklılık ve yenilik talep edilmemektedir. Eleştirelilik sermayeye karşı bir tehdit olarak algılanıyor. Bu bakımdan akademik özgürlük daha sorumlu hale geliyor. Görüşmecim Öğretim Görevlisi F.Ö.'nün de dile getirdiği gibi var olan dönüşüm pek demokratik görünmüyor:

Evet, bir dönüşüm söz konusu ve bence dönüşüm her zaman olmalı ama buradaki problem şu, dönüşümün tamamen sistemi takip ederek baskın anlayışa sıkı sıkı sarılması. Böyle olunca ortada ne bir akademik kültür kalıyor ne de özgür bir anlayış. Farklılığın, egemen anlayışın varoluşuna karşı bir problem yaratacağı anlayışı hâkim oluyor.

Sermaye her zaman piyasa ve şirketin ötesinde bir alana bir girişimcininkinin dışında bir öznelğe ihtiyaç duyagelmiştir, çünkü girişimci, işletme ve piyasa her ne kadar ekonomiyi oluştursalar da toplumu parçalamaktadırlar (Lazzarato, 2015, s. 9). Günümüzde bireyi işletmeye dönüştürme hedefi olarak neoliberal bir özne inşa etme politikası söz konusudur. Ekonomiyi ve özneyi aynı merkeze oturtan bu politik akılsallıkta öznenin varlığı piyasaya sürülen bir meta olarak tasarlanır. Refah devletinin ortadan kaldırılmasıyla savunmasız kalan özne risk toplumunun en kırılgan canlısı olarak

hayatta tutunmak için kendisine dayatılan öznel kimliklere bürünür. Özne suçluluk, korku ve kişisel sorumluluk ile kuşatılır. Yen bir sömürü ilişkisi belirir ve bu düzende beden ve ruh varlığını neoliberal ideolojinin ereklerine göre yeniden kurar. Bu yeni düzende “Kölelik, baskı veya ideoloji ile işlemez. “Yaşamın ve insan faaliyetinin ruhu”yla ilişkili biçimlendirme ve ayarlama teknikleri kullanır. Kölelik, belirli algılama ve duyumsama modellerini destekleyerek ve bir *bilinçaltı* imal ederek, insanları hem “içeriden”, *kışisel öncesi* (bilişsel-öncesi ve söz öncesi) seviyede, hem de “dışarıdan, *kışisel ötesi* bir seviyede ele geçirir” (Lazzarato, 2015, s. 38-39). Üniversiteler bu yeni ekonomi politiğin insan kaynağı ve söylemsel mekanları olarak işlev görür. Özne üzerinden sermayenin toplumsal bedene yayılması üretim ve toplumsallaşmayı aynı kertede örtüştürerek ekonomi ve özneliği tek yapı içine yerleştirir. Böylece ekonomik olan öznel olandan ayrı düşünülemez hale gelir. “Günümüzde kapitalizmi ve onun girişimci özel kurumları, hem fiziksel hem de zininsel bakımdan kendine bakmayı ve kendi üzerine çalışmayı, “iyi olmayı” bir varoluş estetiği oluşturmayı emreder ve tüm bunları görülmemiş bir öznelik yoksullaşmasının göstergesi olan kapitalist tabi kılma ve ekonomik değerlenmenin yeni sınırlarını çizer” (Lazzarato, 2015, s. 348). Bu açıdan üniversite-sanayi işbirliği bu yeni tabi kılma ideolojisinin göstergeleri olarak işlev görür.

Üniversite-Sanayi İş birliği adı altında, özellikle vakıf üniversitelerinin mütevelli heyetlerinin çok önemsedığı ikili anlaşmalar, kurumda verilen eğitimin koşulları, içeriği ve niteliğinden daha fazla ön planda. İş birliği anlaşması yapılan firmaların etik değerleri, birlikte üretilecek kamusal katkı çoğunlukla bu lansmanların gündeminde değil (Dr. Öğr. Üyesi E.A.)

Üniversitenin sanayiyle yaptığı iş birliği kamu yararından bağımsız piyasanın gücünü pekiştirmeye yönelik işlediğinden sermayeye karşı eleştiriyi de ortadan kaldırır. Böylece üniversitenin eleştirelilik gücünden uzaklaştırılarak toplumsal çelişkilerin yapısı doğal ve verili kabul edilmeye başlanır. Üniversitede yaşanan varoluşsal süreçler “preker” emeğin görünümü gibi bir zemine oturur. Sonuç olarak güvencesiz çalışma koşulları örgütlenmeyi yetersiz kılar ve akademik kapitalist bir örgütlenme rejimi kendini hegemonik hale getirir. Bu yeni rejimde akademik kültür hedef odaklı programlanmış bir disiplin aklını rehber edinir. Hakikat kendinde bir değer olmaktan çıkar, eşitsizlik yaratan maddi değer üretimi merkezi hale gelir. Bu açıdan talep edilen yeni akademik rejime uyumlu akademik karakterin de ıslah edilmesi arzulanır.

Modern üniversite anlayışının maddi ve hukuksal çerçevesinin ulus devlet bünyesi altında özerk bir yapıya bürünmesinin yarattığı özgürlük ortamının sermaye ve politikanın baskısından kurtarılmasını içeren üniversite fikri talebinin yarattığı geleneksel değerler aklın eleştirel kullanımının önünü açmayı hedeflemiştir. Ancak teknik aklın girişimci üniversite anlayışı ile hegemonik hale gelmesiyle akademik pratiklerin, kurumsal yapılanmanın toplumsalla olan ilişkisinde meydana gelen dönüşüm akademisyenin talep edilen yeni düzene uyumunu zorunlu kılmaktadır. Bir bakıma geleneksel özgür ortamdan uzaklaştırılan akademisyen mevcut koşullara ayak uydurmak zorundadır: Bu koşullarda şirket yönelimli modeller üniversitelere transfer edilerek kurumsal işleyiş yapısı tüketici odaklı bir bakış açısıyla ele alınır. Hiyerarşik örgütlenme CEO, lider, takım çalışması kavramlarıyla düşünülür, üniversite, öğrenci ve akademik personel arasındaki ilişki piyasanın değerleri çerçevesinde kurgulanır. Özellikle vakıf üniversitelerinde piyasa merkezli bir yapılanma ve piyasanın değerlerini özümse daha yaygın bir hal alır. Neticede üniversite kamusal hizmet anlayışından uzaklaştırılarak sanayi alanının bir paydaşı olarak kendini sergilemeye başlar:

Verilen hizmetin kamusal bir hizmet olduğu her geçen gün daha da maskeleniyor. Ücretli eğitimin ve çoğunlukla öğretim elemanı ve öğrenciyi karşı karşıya bırakan yönetsel tavrın sonucu, demokratik bir ortamdan söz edilemez. Öğretim elemanları çok büyük çoğunlukla hem öğrenci hem de mütevelli heyeti/yönetim tarafından baskı altında. Tam da neoliberal bir model bu. Piyasa koşullarına endeksli, her geçen gün öğrenciyi de öğretim elemanı ve idari personeli güvencesizleştiren, hizmet personelinin daha da yok sayan bir ortam. Gittikçe daha da kuralsız ve denetimsiz bir piyasa ortamı. Böyle bir ortamda demokrasiden söz etmek pek mümkün değil (Dr. Öğr. Üyesi E.A.).

Öğretim elemanlarının piyasa koşullarına itilmesi pazarlanabilir fikirler geliştirmesi gerekliliğini de talep etmektedir. Dolayısıyla özgün fikirlerin üretilmesine yönelik çabalar pazarlanabilir bir akıl çerçevesinde ele alınır. Bu açıdan sadece teknik bilimler değil, beşeri bilimler de pazarlanabilir faaliyetlere girmek zorunda kalır. Beşeri bilimlerin çıktılarının piyasayla eş güdümlü bir değer taşımasının güçlüğü nedeniyle neoliberal piyasa aklında marjinalleşme tehlikesi de söz konusudur. Öyle ki neoliberal düzen içinde beşeri bilimlerin teknik bilimler⁷² karşısında bir geri kalmışlık hissi yaşamaları olasıdır. Bu açıdan

⁷² Teknik bilimlerin hegemonikleşmesi, teknik tabanlı bir akademik örgütlenmenin yanında eleştirel düşünüşü destekleyen kültürün yok olması anlamına da gelmektedir. Üniversitelerin Pazar temelli yetenek ve becerilere önem vermesi, öğrencilerin eleştirel yolla nasıl düşüneceklerini, dünyaya kapsayıcı nasıl

yaşanan marjinalite baskısından kurtulma adına akademisyenler arasında bir otokontrol davranış yaygın hale gelir. Yapılacak herhangi bir eleştirel bakışın kime ne kadar dokunacağı hesaplanmadan dile getirilmez. Bu açıdan siyasi otoriteye, yerleşik sermayeye karşı ters düşmeme adına büyük çaba gösterilir. Öyle ki bu düzen “akademi, mensuplarına itaatkâr memurlar ya da çalışkan esnaf olmanın dışında herhangi başka bir seçenek sunmuyor” (Üçer, 2003, s. 313-314). Zira teknik akıl temelli bir akademik örgütlenmenin ortaya çıkardığı uzmanlaşma akademisyenin toplumsal alanda olup bitene karşı ilgisizleşmesine neden oluyor. Eleştirel bir çerçeveye dayanan sorgulama faaliyeti uzmanlaşma yükümlüğünün gerisinde kalıyor. “Bu da beklentilerimizin aksine, “entelektüel sorumlulukları” görmezden gelmeleri ve aynı zamanda ortaya çıkardıkları ürünlerin de yazının kendisine bulaşması şart olan bir “ruh”tan, heyecandan ve doyurucu bir içerikten yoksun olması gibi sonuçları doğuruyor” (Üçer, 2003, s. 316). Sonuç olarak talep edilen yeni akademik özne tipolojisi otomat bir kimlik olarak düşünülmektedir. Görüştüğüm Dr. Öğr. Üyesi Ç.B. açısından da üniversitenin neoliberal bir görünüm kazanması akademik faaliyeti ucuz bir emek olarak ele almakta, kısmi zamanlı çalışma kültürü yaygınlaşmaktadır.

Özel üniversiteler birbirleri ile iletişim halinde ücretler konusunda ortak bir yol ilerlemektedir. Piyasada kalifiye olmanız aranmıyor. Sadece ucuz iş gücü olarak sorun çıkarmayacak düşük ücret isteyen elemanlar kadrolara alınıyor. Ancak yapılan eşitleme bu düzeni bir miktar bozunca bu sefer partime üzerinden kadrolar şekillendirilmeye başlandı. Ben fen eğitimi geçmişine ve doktorasına sahibim kişisel bilgim deşifre olmaması için daha ayrıntısına giremeyeceğim. Ancak 5 yıl boyunca bu sorun olmamışken şu anda kadron uyumsuz gerekçesi gösterilmeye başlandı. Ancak bu sırada pek çok hoca çalıştığım kurumda uygun doktora sahip değil. Yani herkes fen eğitimcisi. Çıkarılan çoğu hoca (büyük kısmı emekli idi) partime olarak ders vermeye daha önce verdikleri dersleri partime olarak vermeye başladı. (!) .

...

Bilgi üretme söz konusu değil...bilgi üretiminin kişisel olarak tanımlanmakta ...bizler bir grup müşteriye gerekli notları verecek kişiler olarak tanımlanıyoruz. Kişiler kalınca geçirilmeleri için sürekli sınav yaptırılıyor veya ödev verdirilen kişileriz. Hem makale yazmamız hem ders vermemiz hem evrak işleri ile uğraşmamız hem de eğitim vermemiz bekleniyor. Hakkı ile yaptığımızda yapmanız gerekeni yapmış oluyor yapmadığımızda ise gerekçesi isteniyor (Dr. Öğr. Üyesi Ç.B.).

---

bakacaklarını engelleyen bir müfredat içeriği dayatmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin kamu değerlerine, toplumsal hak ve sorumluluklara ve eleştirel yurttaşlığın varlığına yönelik elde edecekleri eğitim anlayışı kaybolmaktadır.

Akademide part-time (kısmi zamanlı) çalışma kültürünün esnek çalışma ideolojisinin bir yansıması olarak üniversiteye de sirayet etmesi özerklik ve bilimsel özgürlük anlayışını büyük ölçüde olumsuz düzeyde etkilemiştir. “Esnek çalışma biçimleri, üretim sürecinin yeniden yapılandırılması ile bağlantılı olsa da ekonomi ve işgücü piyasası politikalarının da bir parçasıdır” (Erdoğan ve Kutlu, 2017, s. 89). Bu çerçevede, Türkiye koşullarında hegemonikleştirilmeye çalışılan bireysel esnek çalışma rejimi düzensiz ve yetersiz gelirin oluşmasına neden olmakta, hane halkının kolektif gelir düzeyini de olumsuz etkilemektedir. Esnek çalışma sadece düzensiz bir gelire sebebiyet vermemektedir. Bunun yanında iş ortamında farklı beceri ve uzmanlık gerektiren birçok iş konusunda bilgi sahibi olmanın gerekliliğini dayatmakta, verimlilik adına iş odaklı kişisel gelişimi telkin etmektedir. Örneğin akademik personele yüklenen iş yükünün çeşitliliği ve çokluğu nedeniyle akademik faaliyetler sekreteryaya ve evrak işlerinin gerisinde kalabilmektedir. Çoğu kez akademisyenlerin sık sık toplantılara girmesi, evrak ve sekreteryaya işleriyle uğraşması, idari ve akademik birimlerden ve öğrencilerden gelen e-postalara cevap vermeleri görünmez iş yükleri olarak görmezden geliniyor. Akademik emek üretim bandında çalışan bir işçi gibi “yeni şirket profesyonelliği“ (Giroux, 2009, s. 16) çerçevesinde hareket ediyor. Bu açıdan akademik personelden yeni beceriler elde etmeleri ve değişen koşullara, ihtiyaçlara yönelik hızlı bir adaptasyon sergilemeleri, akışkan bir benlik ve sürekli bir oluş hali göstermeleri bekleniyor.

Özellikle kendi deneyimimden hareketle cevap vermem gerekirse üstümdeki idari yüklerden akademik üretime fırsat bulmam mümkün değil. Kendimi bir akademisyenden ziyade bir sekreter gibi görüyorum. İdari işlerden kalan vakitlerim bırakın yeni beceriler geliştirmeme eski becerilerimi bile devam ettirmeme yetecek düzeyde değil. İki çocuğum olduğu için okul dışındaki vakitlerimde onlarla ve ev işleriyle ilgilenmem gerekiyor, okuldaki iş yükümün ağırlığı da hesaba katılınca akademik olarak kendimi geliştiremediğim için sürekli bir hiçbir şeye yetememe hissi ile yaşamak durumunda kalıyorum (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.)

Bölüm sekreterliği olmadığı için bütün sekreterlik işleri arş. gör.’ler tarafından yürütülüyor. Bu yüzden Arş. Gör. proje derslerine katılmıyorlar. Temsiliyet, katılım gibi şeyler yok. Hocalar derslerini verip giderler, kimse de kimseyi pek görmez (Dr. Öğr. Üyesi E.Ü.).

Üniversite alanı eğitim, araştırma ve bilimsel üretimin ötesinde hiyerarşik bir şirket örgütlenmesi modeli olarak kendini gerçekleştirilmektedir. Üst otoritenin emir verdiği alt

otoritenin de verilen emirleri yerine getirdiği, üst varlığın genel çıkarlarının sürekli kendini gerçekleştirdiği standartlaştırılmış katı bir örgütlenme izlenimi sunmaktadır:

İşler mal sahibi müdürden aşağıya inmektedir. Birimler kendi kararlarını almıyor veya sorunları yukarıya iletememekte. Yukarıdan aşağıya inen bir süreç var. Sekreteryaya işleri yaptırılıyor. Araştırma görevlisi arkadaşlarımızın işi daha zor çünkü bölüm işleri dışında dekanlık asistanı olarak çalıştırılıyorlar kendi doktoralarına zaman kalmıyor. Hiçbir akademisyenin asistanı yok. Bizler ile derslere giremiyor araştırma yürütemiyorlar. Tüm kararlar kişiye göre veriliyor. Kimisinin yukarıdan ilişkisi var ise dekanın kararlarının dışına çıkabiliyor. İsteddiği zaman geliyor iken kimisine bu izin verilmiyor. Kimisinin çalışmasına destek olunurken ben etik kurul izni almış olduğum çalışmanın verisi için ölçeğimi uygulamak isterken engel ile karşılaşıyorum. Bölüm kararı alıyoruz ilgili derslerin kimler vereceği belirleniyor ancak yukarıdan bu dersi bu verecek denildiği için değiştirilebiliyor (Dr. Öğr. Üyesi Ç.D.B.)

“Şirket üniversitelerinin yükseköğretime karşı açmaya giriştiği savaşın en belalı öğelerinden biri tam zamanlı öğretim üyeliğinin yıpranmasıdır; tam zamanlılar sayıca azaltılmakta ya da yerini tümüyle asgari düzeyde söz sahibi olan, yardım ve güvencelerden de yine asgari düzeyde yararlanan kısmi zamanlı öğretim üyelerine bırakmaktadır” (Giroux, 2017, s. 15). Öyle ki rekabet ideolojisi çerçevesinde tam zamanlı ve yarı zamanlı bir çalışma ideolojisinin belirmesiyle yedek akademik iş gücü üzerinden öğretim elemanları sürekli işsiz kalma tehlikesiyle baş etmek zorunda kalıyor. “Neoliberalleşme yönetiminde "kullan-at işçi" figürü dünya sahnesinde bir prototip olarak” (Harvey, 2015, s. 178) beliriyor. “Akademik taşeronlaşma” söz konusu ve bu anlayış iletişimi, tanınmayı da ortadan kaldırmaktadır. Bu açıdan örgütlenme ve direnç göstermede pasif bir pozisyon gösteriyorlar (Maisuria ve Helmes, 2020, s. 27). Neoliberalizmle yaşanan sermaye yoğunlaşması, kaynakların ve paranın nüfusun çok küçük bir kısmına doğru kayması yedek iş gücü ordusunun da genişlemesine sebep oldu. Bu süreç beyaz yakalı denilen sınıfın da preker bir görünüm kazanmasına yol açtı ve Sennet’in ifadesiyle sürekli beceri ve bilgi gerektiren esnek üretim çağında bilgi toplumu ya da beceri toplumu olarak tarif edilen toplumda işsizlikle karşı karşıya olanların büyük çoğunluğunu eğitilmiş ve vasıflı kişiler oluşturmaktadır (Sennet, 2011, s. 57). Bu kerte de Marx’a göre yedek iş gücünün sermaye açısından işlevi şöyledir:

Marx’ın çalışan yoksulluğuna yaklaşımının üçüncü ögesi ise kapitalist sermaye birikimi sürecinde yaratılan yedek işgücü ordusunun dinamikleridir (Marx, 1978). Marx, kapitalist

ekonomilerin bir yedek işgücü ordusuna ihtiyaç duyduğunu söyler. Kapitalist sistemin işleyişine içkin olarak, gerektiğinde istihdama çekilen gerektiğinde de istihdam dışı bırakabilen yedek işgücü ordusu, aynı zamanda bir yoksullar ordusudur. Bu yoksullar ordusu, istihdama dahil olduklarında, çalışan yoksullar olarak gerek ücret düzeyi gerekse çalışma koşulları açısından emek hiyerarşisinin en alt basamaklarında yer alırlar (Erdoğan ve Kutlu, 2017, s. 68-69)

Yurttaş-devlet ilişkisinde refah devletinin çöküşüyle istihdam hakkının ortadan kaldırılarak yerine istihdam edebilirlik anlayışının alması çalışma hakkı olarak devletin sorumluluğunu ortadan kaldırırken yeni sorumluluk bireylere aksettirilmiştir. “Kişilerin yeteneklerine, kapasitelerine ya da arzularına uygun programları çalışmalarını yoluyla ve piyasada nerede bulunursa avantajlı olunacağına dair bireylerin görüşlerinden oluşan istihdam edilebilirliğinin sorumluluğu bireylerin kendilerine ve içinde buldukları gruplara bağlıdır” (Özgün, 2011, s. 391). Ekonomi politiğin neoliberalleşmesi istihdam politikalarının niteliğini belirlerken çalışanların kendileriyle kurdukları bakışı da değiştirmiştir. Bireyin neoliberal yapılara karşı savunmasız ve kırılabilirliği dünyaya bakışını da şekillendirirken etik bir mücadele problemi de yaratmıştır. Güvencesiz ve savunmasız bırakılan emek neoliberal yönetimsel politikaları kaçınılmaz olarak içselleştirmektedir. Bu bağlamda akademi emek süreçleri de şartların taleplerine göre değer görmekte ya da değerden düşmektedir. Örneğin Araştırma Görevlisi C.Y. açısından akademik liyakat ve prestij dönüşümü beraberinden akademi içinden bir çatışmaya ve mücadeleye dönüşmüştür:

Hatırladığım kadarıyla eskiden, akademi daha prestijli bir alandı. Hem akademisyenlerin entelektüel seviyesi hem de sınıfsal konumu itibarıyla akademiye girebilmek hiç de kolay değildi. Liyakat, bu alanda var olabilmek için başka etmenlerden üstündü. Ancak son yıllarda liyakatten yoksun insanların, daha yoğun var olduğu bir alana dönüştü. Çünkü yıllar içinde oluşan prestij, statü ve sınıfsal konum, bu nitelikleri kuşaktan kuşağa almayan bireylerce ekonomik sermaye kazanılarak elde edilebilir göründü. Bu da toplumda statü ve para kazanmak isteyen bireylerin, yeterli liyakate sahip olmasa bile yönelmesine yol açtı. Çevremde bu türden çok insan gözlemledim ve gözlemliyorum. Bu bireyler sisteme öyle iyi uyum sağlıyor ki kendini hem eleştirel biri olarak gösterirken hem de sistemin kendisinden beklediği her şeyi en iyi biçimde yapıyor. Dahası bu süreçte siz, süreci yadırgıyor ve sorguluyorsanız sizi uyumsuz ve asi olmakla suçluyor. Bu süreci bizzat deneyimledim, vasıfsız insanlara karşı psikolojik açıdan büyük bir savaş vermem gerekti. Hala da dışına çıkabildiğim söylenemez, sanırım akademi çalıştığım sürece bütün insani yönlerini kaybetmiş, saf rekabet hissiyle hareket eden insanlar hep olacak (Araştırma Görevlisi C.Y.).

Akademik alan da kendi örgütlenmesi içinden iktidar alanını yeniden üretir, iktidarın kendini yapılandırma ve kurma pratikleri akademik alanın dinamiklerini yeniden şekillendirir. “Bu aslında onun, toplu ya da bireysel isteklerin ve bilinçlerin tüm müdahaleleri dışında, iktidar alanının kurucuları olan farklı konumların uzamının yeniden üretiminin gerçekleştiği konumlar arasındaki (ve aynı zamanda işgalcilerinin yatkinlikleri arasındaki) farklılıklar uzamı olarak işleyişi sayesinde gerçekleşir ve ona içkindir” (Bourdieu, 2021, s. 49-50). Dolayısıyla akademideki rekabet ortamı ideolojik çerçeve ekseninde daha üst bir otoriteye karşı örgütlenmenin önüne geçmektedir. Akademide yaşanan bu yeni çalışma kültürü mesleki bir yabancılaşmaya sebep olurken oyunun kurallarına göre hareket etmeyi dayatıyor. İşsiz kalma korkusu akademik personel arasında çatışmaya ve zıtlıklara sebep olmakta ve akademik dayanışma zayıflamaktadır. Bu sebeple akademisyen açısından yeni düzen içinde yaşanan gerçeklik üniversitenin “altın çağı” olarak bilinen geleneksel görünümünden çok uzak bir yapıya bürünmüş durumda. Görüşmecim Araştırma Görevlisi K.Ö. akademide örgütlenme zorluğunu şöyle dile getiriyor.

Akademide öyle bir çalışma kültürü var ki bırakın örgütlenmeyi, bir araya gelip konuşmak ve akademik sohbetler yapmak bile imkânsız. Sürekli bir koşuşturma hali. Derse giriyorsunuz çıktuktan sonra sekretarya işleri, okulun tanıtım faaliyetleri, gelen e-postalar, sık sık yapılan toplantılar derken yarış atı gibi bir kimliğe bürünüyorsunuz. Özellikle vakıf üniversitelerinde harcadığınız emeğin-enerjinin büyük bir çoğunluğunu görünmez işler oluşturuyor. Ve bu görünmez iş süreçleri görmezden geliniyor. Sadece verdiğiniz dersler ve yaptığınız yayınlarla tanınıyorsunuz. Oysaki öyle çok görünmez işler yapıyorsunuz ki akademik çalışmalar bunların yanında devede kulak misali kalıyor. Neticede bu yaptığımız görünmez işler ne kayıt altına almıyor ne de yetkili merciler tarafından denetleniyor. YÖK tarafından denetim nasıl yapıyor, bir muamma. Oysa bu iş yüklerinin azalmasına yönelik YÖK’ün ciddi kararlar alması gerekiyor. YÖK üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiyor (Araştırma Görevlisi K.Ö.).

3.1.2.3. Kendini Değersiz Hissetme ve Dışlanma

Günümüzde akademisyenler, süresiz değişimlerin ve belirsizliklerin yaşandığı bir çalışma kültürü içinde bulunmaktadır. Bu açıdan akademik mecrada kariyer planının başarıya ulaşması için akademisyen açısından hâkim ideolojiye ve değerlere uyumlu bir pozisyon almak gerekmektedir. Bu hâkim ideoloji rekabet ve esnek çalışmanın merkezde olduğu, iş yaşamının akışkan bir görünüm kazandığı “daima bir olağanüstü hâl”

görünümü sergileyen bir düzeni ifade eder. Bu yeni düzende “...kalıba girebilme becerisine sahip akademisyen, daha “başarılı” kabul edilebilmektedir” (Erbaş, 2016, s. 127). Bu yeni düzende akademik varlığın neoliberal değer ve normlarına uyumu kaçınılmaz bir zorunluluk olarak belirir. Çünkü varoluşun uzun yıllar verilen emek sonucu bir zemine oturtulması sonrası mesleki alandan uzaklaşmayı da imkânsız hale getirmektedir.

Akademisyenlik aşırı düzeyde bir adanmışlık istiyor. 3 yıl yüksek lisans, 6 yıl doktora derken zaten yetişkin bir birey oluyorsunuz. Bu saatten sonra nereye döneceksiniz geri. Oku babam oku yıllarca. Sonra araştırma görevliliği bilmem derken, geriye dönüş baktığınızda ya ben 35-36-40 yaşındayım bütün ömrümü buna vermişim. E şimdi bu saatten sonra nereye gidecem. 40 yaşından sonra yeni bir meslek öğreneceğim. Nasıl olacak bu iş. Dolayısıyla kendinizi adadığınız bir meslek olduğunda o mesleğin ayağınızın altında çekilmesi demek varoluşunuzun ayağınızın altında çekilmesi anlamına geliyor. Çünkü kendinizi tanımlayacağınız başka bir şey kalmıyor geriye. Bu başka mesleklerde de böyle aslında. Hepsinde değil ama bunu sadece akademisyenlik özelinde söyleyemiyorum (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Akademinin, sizden beklediği ama sizin dönüşmekte zorlandığınız kimi nitelikler mevcut. Kendi değerlerinizi korurken, aynı anda sistem içinde var olmaya devam edebilecek yeterliliği kazanmak zorundasınız. Akademi tecrübem çok eskiye dayanmadığı için, ilk çalışmaya başladığımda, üç yıl önce adaptasyon ve sürekli kendini yeni koşullara hızlıca uyarlama gerekliliğini idrak etme sürecinde epey zorlandığımı söyleyebilirim. Sevdiğim işi yapmanın yanı sıra, bu işi başkalarına da öğretmeyi amaçlıyorum. Ancak sevdiğim işi yaparken, sevmediğim pek çok şeyle mücadele etmem gerekiyor (Araştırma Görevlisi C.Y.)

Bilimin özgürce üretilip yayılabilmesi, akademisyenin ve öğrencisinin yetilerini hiçbir engelle karşılaşmadan geliştirilebilmesi, akademisyenin serbestçe örgütlenme ve mesleki özlük haklarını savunabilmesi akademik varoluşun olmazsa olmaz koşullarıdır ancak günümüzde yaşanan gerçeklik bu gerekliliklerin salt bir ideal olarak düşünülmesine neden olmaktadır.

Fiziksel ve yönetsel koşullar yeni beceriler geliştirme konusunda destekleyici değil. Oluşan motivasyonsuzluk da akademisyeni büyük oranda sadece ders verme sorumluluğu içine hapsediyor. Bölüm içi dayanışma ve birlikteliğin olmadığı ortamlarda da akademik beslenme ve iş üretimi zayıflıyor. Tüm koşulların yarattığı inançsızlık ortamı, her şeyi olumsuz anlamda etkiliyor. Komisyon işleri, idari sorunların akademik personele yüklenmesi, değersizlik duygusu, ara ara önümüze koyulan performans değerlendirme tabloları; hepsinin toplamının sürekli bir mobbing ortamı yarattığı söylenebilir (Dr. Öğr. Üyesi E.A.).

“Uzun vadede, maaşlı çalışmaya ayrılan ortalama yaşam-süresinin ciddi ölçüde azaldığı

doğru; geçen yüzyılda bu süre yan yarıya azaldı. Maaşlı alışma sresindeki azalmaya paralel olarak homojen, soyut, kronometrik, hesaplanabilir, nesnelleştirilebilir bir zaman dilimi, insanların ve şeylerin dışında varolan bir zaman dilimi olarak endüstriyel zamanın krizine; yani bir bakıma Newtoncu zamanın krizine tanık olduğumuz da bir o kadar doğru” (Marazzi, 2010, s. 44). Bu alışma yaşamında Sennet’in de ifade ettiği gibi bireylerin kendi yaşamları üzerindeki kontrolü ortadan kalkmıştır. Akışkanlık, değişen şartlara göre sürekli bir pozisyon alma sürüklenme anlamına geliyor. Esneklik değişimi dayatırken sürekli bir istikrarsız çalışma kültürünü de dayatıyor. Bürokratik rutine karşı üretilen esneklik yeni özgürlük ortamları yaratma vaadini yerine getiremiyor. Bunun yerine yeni iktidar ve sömürü ilişkilerine sebep olmakta. Esnek alışma kültürü nedeniyle zamanı organize etmek, uzun süreli plan ve program yapmak güçleşiyor. Günümüz neoliberal zaman rejiminde belirsizlik karşısında kaygı ve tedirginlik yaşanan sürecin temel yansımaları olarak kendini göstermektedir. Bu düzen kişinin i bütünlüğüne zarar verir ve bireylerin kendi yaşam öykülerini nasıl şekillendireceğine dair kontrolü elinden alınır (Sennet, 2008).⁷³

Kalıcı kişilik özelliklerine ve yaşamına ve mesleğine dair sürekliliğe sahip bir amaca ya da anlatıya sahip olması engellenen ve böylece mesleki kariyeri ile birlikte kişiliği de piyasa beklentilerine göre şekillenen akademisyenler, yaşamın anlamı ve amacı hakkında kendine ait olan bir düşünceye ve piyasacı öğretilere karşı direnme potansiyeline sahip olmayan kişilik özelliklerine sahip bir insan tipine dönüşmektedirler (zdemir, 2021, s. 119-120).

Bu anlamda akademisyen piyasadaki işleri alabilme potansiyelini yükseltmek adına teknik becerilerini geliştirmeyi önemsemektedir. Bu tür bilim yapma eğilimi olan akademisyen tipolojileri daha “muteber ve makbul” kabul edildiğinden akademik yükseltmelerde piyasa dostu akademik kimlikler mesleklerinde daha hızlı yükselmektedir.

Neoliberal zaman rejimi kesintisiz bir kapitalist akışkanlığını hedeflerken çalışma ve tüketime yönelik de 7/24 bir çalışma kültürü yaratmaya çalışmaktadır. Algıların,

⁷³ “Bilgi yoğun toplumun bir özelliği de, bilginin sürekli yenilenmesidir. Teknolojiler baş döndürücü bir hızla değişmekte, neredeyse her gün yeni bilgiler dolaşıma girmektedir. Bir diğer deyişle, bilgi çok çabuk “eskimekte”, yeni bilgiyi edinmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu süreç, “meslek sahibi” olmuş kişileri de etkilemektedir. Bu kişiler ya kendi alanlarındaki yeni bilgileri edinmek, yani kendilerini sürekli yenilemek, ya da yeni mesleklere yönelmek seçenekleriyle karşı karşıya kalmaktadır (Ercan, 2011, s. 378)

davranışların, bedensel ritmik varlığın yeni koşullara göre yeniden yapılandırılması anlamına gelen neoliberal zaman rejimi beden biyolojik evrim gerçekliğini görmezden gelerek daha az uyku, daha az dinlenme ve daha çok çalışma kültürünü küreselleştiriyor. “Küreselci neoliberal paradigma içinde, uyumak kaybedenlerin” (Crary, 2015, s. 24) işine dönüşüyor. Öyle ki özel zaman, çalışma zamanı, tüketim zamanı arasındaki sınırlar bulanıklaşıyor, zaman üzerinde sermayenin tahakkümü hegemonik hale geliyor (Crary, 2015). Ancak post Fordist üretimin esnek ve yatay hiyerarşik örgütlenmesi “kendini değerli hissetme” (Marazzi, 2014, s. 11) ideolojisi ekseninde kurulmuş olsa da bu yeni disiplin rejiminin gizli ajandası rızanın şiddetini yükseltip verimliliği artırma hedefi taşıyor:

Çalışma saatlerimiz bir iplik fabrikası elemanı şeklinde. Kendimizi mavi yakalı olarak hissediyoruz. Ancak hakları olmayan mavi yakalılar. Çünkü sendikalaşma hakkımız yok. Giriş çıkış saatleri var kartla giriş yapıyor bozduğunuz taktirde para kesiliyor. Akademik çalışma için idari izin almanız gerekiyor. Öğrenciler ile yapacağınız alan çalışmaları için bir hafta öncesinden izin yazmanız gerekiyor. Derslik dışında bir yerde ders yapamazsınız çünkü kapıda kart okutmanız gerekiyor.

Öğle yemeğimiz yok. Son düzenlemelerden sonra bizlerin kendi aramızda çay parası dediğimiz (çay 18 tl) ayda 400 tl kartımıza ödeniyor. Aynı kurum bunu verirken kendisine ait paravan işletmesinde öğle yemeklerini 45 tl en düşüğü olarak zam yapıyor yani basit bir matematiksel hesap ile yemeğimiz yok. Su verilmiyor. Odamızda kettle kullanmak yasak yani kafesinden satın almamız gerekiyor. Servis yok otopark paralı.

Gelelim araştırma desteğine hmmm özetle yok. Bütüt ücret üzerinden maaşlarımızı aldığımız için iki SSCI makale yaptığımız ayda destek olarak eğer ortalama 6 bin alırsanız maaşınız bir üst limite girdiği için maaşınız sağlam bir düşüşe geçiyor. Bu bir arkadaşımın başına geldi.

Akademik olanak desteği verilmiyor. Akademik olarak çalışma alanlarımız yetersiz 4 kişilik odalardan iki kişilik odalara geçmemize rağmen. İngilizce redaksiyon vs hayal yoğun ders yükü ve gereksiz mail trafiği ve boş durmasınlar temalı evrak işleri dolayısı ile akademik çalışma olanağınız azalıyor. Üzerimde 200 üstü öğrenci var ve onların ödevleri ve akademik gelişimlerinin takibinden kendi prensiplerim gereği sorumluyum sonuç..... uykusuz geceler sonunda sabah 8 de kart basma stresi(Dr. Öğr. Üyesi Ç.D.B.)

Neoliberal yerleşik kültürü benimseyen, niceliksel performans sergileyen, piyasayla network ağları kuran, akademik jargon olarak işletme diline hâkim akademisyen tipolojisi ön plana çıkarken, neoliberal söylemleri özümsememiş akademisyenler ise bir dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Neoliberal akademik özne için bilgeliği derinleştirmek

yerine performatif eylemlerde bulunmak, görünürlüğü arttırmak daha cazip hale geliyor. Bu nedenle neoliberal akılsallık bir yönüyle hümanist ve kamusal değerleri üniversiteden dışlarken pazar ideolojisini, rekabet kültürünü dayatarak dayanışma ve örgütlenmenin oluşmasının önüne geçmektedir. Bu açıdan akademide bireyselleşme artmakta, dışlanma korkusu nedeniyle otosansür olağan bir görünüm kazanmaktadır. Neoliberal ideoloji esnek insan modelini talep etmektedir. Esneklik etik bir yaşama ve ilkeli bir duruşa da meydan okumaktadır. Koşullara göre kendini yenileyebilen, dışsal bir baskı ekseninde değişen koşullara uyum sağlayıp rekabet ortamında başarı peşinde koşan birey için öz bir kimlik inşa etmek de zorlaşmaktadır. “Başarı için, ilkelerin ve kuralların esnetilebileceği fikri, etiğin paranteze alınabilmesi anlamına gelmektedir. Düş(ünce)lerinden vazgeçerek kendini koruma çabasını öne çıkaran ve sistem dünyasının oluşturduğu gerçekliği kabullenen ve sisteme uyum sağlamak için çaba sarf eden böyle bir esnek insan tipini, bilim insanı ve de etik duruşa sahip bir birey olarak kabul etmenin güçlüğü ortadadır” (Özdemir, 2021, s. 119-120). Bunun yanında “iş dünyası üniversiteleri, kendi araştırma ve geliştirme etkinliklerini doğrudan uygulayacak entelektüel kaynaklara sahip odaklar olarak görmektedir. Daha uzun vadede ise, devlet araştırmayı ülkenin bilgi ekonomisindeki konumunu yükseltecek kilit bir unsur olarak görmektedir” (Barnett, 2008, s. 225). Bu çerçevede görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi E.Ü. üniversiteler üzerindeki piyasa baskısını şöyle dile getirmektedir:

Ar-Ge ödenekleri, fonlar ve burslar piyasa talebine göre dağıtılmaktadır. Piyasanın iş gücü ihtiyacını karşılamayan temel bilimler ve sosyal bilimler dünya çapında işlevsiz hale getirilmektedir. Devletin üniversite üzerindeki baskısı artmıştır. Birçok ülkede olduğu gibi toplumsal cinsiyet çalışan bölümler baskı altındadır, hâkim ideolojiyle örtüşmeyen çalışmaları ya da duruşları olan akademisyenler tasfiye edilmiştir. YÖK üzerinden kurumsal özerklik ortadan kaldırılmıştır. Ülke genelindeki sansür /otosansür akademide de devam etmektedir (Dr. Öğr. Üyesi E.Ü.).

Akademide pozisyon bulmanın zorluğu geçici sözleşmelerin ve ders saat ücretli bazlı istihdamın artışı, akademisyenliğin temelindeki eğitim ve araştırmanın metalaşması gibi gerçekler göz önüne alındığında, akademik emeğin de aynı değersizleştirilme sürecine tabi olduğu açıktır (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 53). Akademide kendini değersiz hissetme temsil ve karar alma süreçlerinde de kendini göstermektedir. Yönetim kademeleri keyfi kararlar alabiliyor ve akademisyenlerin reel koşulları özerkliklerini

kullanmalarını engelliyor. Neoliberal çalışma kültürüyle akademisyenler üzerinde belirgin fiziksel, zihinsel ve duygusal baskılar yaratılıyor. Özellikle vakıf üniversitelerinde alınan kararlarda akademisyenlerin neredeyse yok denecek kadar az bir söz hakkı bulunuyor. İdari kademelerde olup bitenden akademisyen haberdar edilmiyor, fikri alınsa da karar verme sürecinde bir güce sahip değil. Kapalı kapılar arkasında mütevelli heyeti tepeden inme kararlar alıyor. Ortak akıl, ortak yönetim söz konusu değil. Bu açıdan evrensel kriterler göz önüne alındığında günümüzde Türkiye üniversitelerinde öğretim elemanlarının özgürlüğünden ve katılımcı bir yönetim yapısından söz etmek zordur. Üniversitelerde mütevelli heyetine ve rektörlere verilen olağanüstü yetkiler düşünüldüğünde öğretim elemanlarının katılım ve yönetme gücü yetersiz görünmektedir. Mütevelli heyetleri ve rektörler üniversitelerde monark iktidar gücüne benzer yetkilere sahip.

Özellikle özel üniversitelerde idari süreçler daha kurumsal olan üniversitelerdeki gibi işlememektedir. Genelde dikey hiyerarşik bir işleyiş söz konusu, ben yaptım oldu anlayışı var ve karar alma süreçlerinde demokratik bir işleyişten bahsetmek söz konusu değil (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.).

Çalıştığım iki vakıf üniversitesinde de mütevelli heyet başkanlığının, okul ve akademi üzerinde etkisi çok fazla olmaktadır. Akademinin en üstünde yer alandan tutun her alanda çalışanların sanki üzerinde bir patron, sizin karnınızı doyuran sizi yaşatan büyük bir şahsiyetmiş algısı yaratılmış durumunda. Bu iş hayatınızı, çalışma arkadaşlarınızın tutumunu, üst birimlerin yaklaşımını oldukça etkilemektedir. Ayrıca çalışma saatlerinin zorunlu tutulması şu an çalıştığım kurumda en dikkat çekici olumsuzluklarda bir tanesi (Öğretim Görevlisi F.Ö.)

Türkiye’de öğretim elemanlarının sürekli bir statü ve gelir kaybı yaşamaları, üniversite yönetiminde merkezi konumdan uzaklaştırılarak marjinal konumlara itilmeleri, motivasyon ve yaratıcılık yeteneklerinin arttırılmasından çok verim alınması için sürekli denetlenen ve baskılanan öznelere olarak muamele görmeleri büyük bir yabancılaşmaya neden olmaktadır. Böyle bir iklimde akademisyen kendi kabuğuna çekilmekte, kolektif faaliyetlere girmeye kaçınmakta, akademik çalışmalarını suya sabuna dokunmadan yapmaya gayret göstermektedir. Bu açıdan üniversitelerin özerkliğine yönelik politika geliştirmek ve araçsal olmayan bir yükseköğretim talebinden bulunmak gerekmektedir. Görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi Ç.D.B. de bu durumun varoluşsal gerçekliğini söyle dile getiriyor:

Demokratik bir düzen söz konusu değil. Ne öğrenci-akademisyen ne de akademisyen –yönetim arasında. Sorgulamayan kişiler karar alıcı mercilere yerleştirilerek mal sahiplerinin emirlerini aşağıya (akademisyenlere) iletmekle yükümlü hale geliyor. Akademisyenler, fakülte ve bölüm kararı alarak özerkliklerini kullanmıyor. Yönetim onay vermiyor ise bölümüne çay makinası bile alamıyor hale geliyor. Veya seçmeli derslerini kendileri belirleyemiyor. Vakıf üniversitesi olarak adlandırılan kurumlar kar etmektedir. Dolar ile öğrencilik verilmekte ancak öğrencilerin Türkçe eğitim alıp alamayacağına bakılmamaktadır. Devlet ve YÖK, üniversite patronlarının baskıları ile aldığı kararları tekrardan düzeltmeler yapmaktadır. Ücret eşitlemesi net olarak kesin olarak belirtilirken özel üniversitelerin itirazı üzerine net veya brüt kavramı ile yeniden şekillendirilmiştir örneğin. Piyasaya çok sayıda diplomalı ucuz iş güçleri üretiyoruz. Yüksek lisans satıyor ancak iş garantisi vermiyor. Ve özel şirketler (vakıf üniversitesi diyemiyorum çünkü kar ediyorlar) sürekli bir sürümden kazanma sürecine giriyor. Yüksek lisans öğrencileri oldukça yetersiz olarak geliyor. Ben 60 yüksek lisans öğrencisine araştırma yöntemleri dersi verdim (?) 60....(Dr. Öğr. Üyesi Ç.D.B.).

Hayata geçirebilecekleri özgür ve donanımlı bir ortam öğretim elemanları için vazgeçilmez olduğu kadar, ‘ay sonunu nasıl getireceğim’ sıkıntısı yaşamadan çalışabilecekleri, tüm sosyal hak ve güvencelerden yararlanabilecekleri, yazgıları rektör, dekan ya da idari amirin iki dudağı arasında olmayan, yönetiminde söz sahibi oldukları, dilerlerse kendi yeti ve becerilerini geliştirebilecekleri bir çalışma ortamının (Özbudun ve Demirer, 2006, s. 76) varlığı da elzemdir.

Prestij, statü sahibi bir meslek. Ama şimdi bir akademisyen ben kırım nasıl ödeyeceğim diye de düşünmemesi lazım. Zaten bütün kreatif şeyler için de bu geçerli. Akademisyenlik de bir kreatif meslektir. Yaratıcı emektir aynı zamanda. Piyasa mantığıyla düşünmeyen, eleştirel düşünceyi sergileyen bir akademisyen olmanız için öncelikle ne olması gerekiyor: Karnınızın doyması gerekiyor. Muslow’un hiyerarşisinde ilk 2-3 stebi tamamlamış olmanız lazım. Akademide şimdi hocaların arka planına, sosyo-ekonomik sınıfsal konumuna baktığımızda bu insanlar genellikle akademiden aldıkları parayla geçinmiyorlar. Başka gelir kaynakları var. Bu aileden olabilir ya da başka türlü bir sermaye türüne sahip olabilirler. Olamayanlar da akademiden dışlanıyor. Bu akademinin çeşitliliğine ket vuran şeylerden biri de bu zaten. Niye üniversite-sektör deneyimini iyi sağlayacak bir insan buraya gelemiyor. Niye bir akademisyen teorik bilgisini piyasada aktaramıyor. Tam olarak bu ekonomik statüyle alakalı bir şey. Yani yeni bir şeyler yapabilmek için, farklı olanı deneyimleyebilmek için, farklı düşünebilmek için en azından bunları deneyebilmek için bile belirli bir zemine ihtiyacımız var. İşte o zemini artık akademisyenlerin altından artık çıktıklarında soru soracak motivasyonunuz kalmıyor. Soru soracak motivasyonunuz olsa da haliniz kalmıyor. Yani böyle bir zaman kalmıyor. Böyle bir eleştirel düşüncenin üretim alanı ortadan kalkmış oluyor. Bu illa baskıyla ya da KHK’yla, cezalandırma yöntemleriyle olmak zorunda değil her zaman. Bunlar işte bazen kıt maaşla da olabilen şeyler. İşten atılma korkusu da eleştirel düşünceyi yok ediyor. Üstünüzü korkutacak şeylerden kaçınmak, otosansür uygulamak zorunda kalıyorsunuz (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Aslına bakılırsa akademisyenler, toplumun “düşünmesi için para verdiği” bir gruptur. Ancak toplum bu bir değer vermekten vazgeçerse, tablo değişir. Bu durumda kamu kaynaklarının geri çekilmesi ya da azaltılması, düşüncenin ticari ya da başka mali kaynaklar tarafından ücretlendirilmesi bir anlam ifade eder. Bu gerçekleştiği anda, akademisyen artık düşünmekte özgür olmaz ve “düzene göre düşünmesi” gerekir (Evans, 2007, s. 3). Bu açıdan günümüzde neoliberal ideolojinin altında bir akademisyenin düşünme ve merak etme pratiği salt kendinde bir amaç olarak ele alınamamakta. Araştırma ve düşünme motivasyonu içsel bir etkiden ziyade hedef odaklı araştırmayı yararlı kılabilecek dışsal telkinler gölgesi altında gerçekleşmektedir. Bundan dolayı bilimsel çalışmalarda akademik özneyi faydacı ideolojinin etkilerine göre tabi kılma hedeflenir. Bilimsel ölçüt ve liyakat verimlilik esaslarına göre ölçülür, akademisyene yüklenen sorumluluk ürettiği pratik performans çerçevesinde değerlendirilir. Hedef odaklı pratik performans beraberinde uzmanlaşmayı dayatır ve bu uzmanlaşma akli dünyanın bir kısmıyla derin bir kavrayışı sağlarken bütüncül bir kavrayışa ket vurur. “Uzmana dönüşen sıradan bir kişi, uzmanlık kazandığı bir boyut dışında düşüncesinin tüm boyutlarında aynı şekilde kalmaz: bir uzmanın bir boyutta derin görüş sahibi olması, kendisinin diğer boyutlardaki idrakini azaltmaktadır” (Lohmann, 2020, s. 100). Kendi alanında çok fazla şey bilen, diğer alanlara karşı tam bir bilgisizlik halinde olan kişi için de toplumsal meselelere, çelişiklere karşı tutarlı ve bütüncül bir bakış oluşturmak da zorlaşır. Bu nedenle uzmanlaşma neticesinde yeni akademisyen tipinin kendi uzmanlık alanının dışındaki bilgi kümelerine kayıtsız ve ilgisiz kalması beraberinde yeni sorunları da yaratmaktadır. “Bu süreçte akademisyenler için “sorgulama” faaliyeti de (kendini, içinde bulunduğu durumu, akademiye, sistemi vs) anlamını yitiriyor ve profesyonel yükümlülüklerinin, yani kendi alanlarıyla ilgili daha fazla bilgi üretmek faaliyetinin sınırları dışına çıkmıyorlar” (Üçer, 2003, s. 316). Bu yaklaşım bilgeliği derinleştirmekten çok entelektüel zekayı pazarın hizmetine sokmayı amaç edinen bir yönetimsel akli temsil eder. Elbet de bu dönüşüm bilimsel araştırma süreçlerinde ekonomik koşulların bilgi üretim süreçlerini nasıl biçimlendirdiğiyle ilişkilidir. Üretim ve pazar odaklı toplumsallaşmanın meydana getirdiği bilgi üretme anlayışı sermayenin birikim gücünü arttırmayı hedefleyen bir görünüme sahip olması hasebiyle insan varoluşu ve toplumsal yaşam için ne anlam ifade ettiği pek ele alınmamaktadır. Oysa bilgi üretim süreçlerinin varoluşumuzun eleştirisine dokunan yanı sıra bilgiyle kurulan ilişkiyi teknik bir bakışın

ötesinde varoluşsal bir zemine oturtur. Ancak bugün bilgiyle kurulan ilişki teknik bir anlayışın ötesine geçemediğinden dolayı bilgi-kamu yararı ilkesi ters yüz edilmiştir. Görüşmecim Doç. Dr. L.B.’a göre de üniversitelerin kamu yararı ilkesi ortadan kalkmış, piyasa değerleri liyakatin ölçüsünü belirlemektedir:

“Üniversitelerde demokrasi ilişkisi yok denecek kadar azdır. Üniversitelerin kamu hizmeti veren kamu kuruluşları olduğu unutulmaktadır. Girişimcilik, sürdürülebilirlik, akademik performans gibi piyasa değerleri liyakatin ve akademik değerlerin yerini almıştır. Öğretim üyeleri kamu yararını unutarak kişisel menfaatleri için girişimci üniversite anlayışıyla piyasayla bütünleşmeye bilerek ve isteyerek katkı sunmaktadırlar. Oysa üniversiteler sosyal devletin gereği olarak toplumun ihtiyacı olan bilgi ve kültürü üretmek ve yaymakla görevlidir. Burada gözetilmesi gereken en temel ilke de kamu yararadır.”

Okçabol’a göre de topluma yön vermesi gereken kurumlar olarak üniversite toplumdaki yozlaşmanın yeşerdiği kurumlara dönüşmüştür. Laik ve demokratik olanlar insan merkezli anlayışa sahip, insan hakları yanında taraf tutanları genellikle zorluklar ve haksızlıklar beklemektedir. Bu kişilere türlü türlü ayak oyunları oynanmakta, liyakat yerine sadakate göre görevler dağıtılmakta, muhalif özgür düşünen akademisyenler tilkice uygulamalar ile tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan “dincisinden faşistine, ‘gözlerimi kaparım vazifemi yaparım’ anlayışında olanlardan ‘köşe dönmece’ anlayışında olanlara kadar, her kesim üniversitede kolayca yer bulmaktadır” (Okçabol, 2007, s. 294). Bunun yanında üniversitenin geleneksel kültüründen uzaklaşarak piyasa değerleri üzerine kendini yeniden yapılandırması üniversitede bir misyon farklılaşmasına yol açmıştır. Üniversite artık entelektüel ve eleştirel bilince sahip birey yetiştirme yerine neoliberal değerlerle yüklenmiş bireylerin mamulü için işlev görmektedir. Bu insan modeli piyasaya ve toplumsal değerlere uyum sağlamayı ve toplum içinde kendine iktisadi basamak yaratacak bilgi ve becerileri yaşam felsefesi olarak düstur edinmektedir. “Bu çerçevede kuram pragmatik bilgi karşısında geriletilirken, klasik entelektüellerin yerini ise piyasada tutunmak ve dünyaya uyum sağlamak için bize gerekli bilgileri sağladığı düşünülen ve büyük ölçüde iş yönetimi, ürün satışı, pazarlamacılık ve reklamcılık gibi alanlardan gelen yeni ‘entelektüeller ve piyasaya uyumlu bilgi üreten ve insan yetiştiren ‘bilim insanları’ almaya başlamıştır” (Özdemir, 2022, s. 93).

Benim üniversiteye girdiğim yıllarla paralel üniversitenin niteliği, radikal bir

dönüşüm geçirdi. Önceleri üniversiteye girdiğiniz halinizle mezun olduğunuz haliniz arasında muazzam bir farklılık olurdu. Dahil olduğunuz akademik kültür, bakış açışınızı değiştirir, geliştirir ve sizi, gerçek anlamda topluma faydalı bir birey haline getirirdi. Türkiye’de bireyleşme, kolektif bir anlayışa dayalı toplumsal yapı nedeniyle ancak üniversite düzeyinde gerçekleşebilirdi. Bireyleşmenin yanı sıra ifade özgürlüğünü idrak etmenizi, mikro ya da makro düzeyde çevrenizde olup bitenlerin farkında olmanızı ve gerektiğinde yanlış gördüğünüz şeyleri sorgulayabileceğiniz bir eleştirelilik kazanmanızı sağlardı üniversite öğrenimi. Fakat bugün bireyleşme, piyasanın çarklarının daya iyi işlemesi için araçsallaştı. Zamanla piyasanın etkin olduğu ortamlar haline gelmeye başladıkça, üniversitenin piyasayı belirleyici rolü tersine dönerek piyasanın üniversiteyi belirlediği bir duruma doğru evrildi. Bu nedenle üniversite mefhumuna yüklediğimiz anlamın da içi boşaldı. Böyle olunca da bireyler, üniversite içinde barınabilecekleri bir kişilik yapısı geliştirmeye başladılar. Bu ilk zamanlarda üniversitede varlığını devam ettirmenin bir yolu olarak görünüyordu. Kapitalist sistem yoğunlaştıkça taviz vermek kaçınılmazdı, kimse zamanın dışında davranamazdı. Ancak durum öyle derinleşti ki, sistem kendine en uygun bireylerin bir tipolojisini net bir şekilde talep edecek aşamaya geldi. Artık bir üniversitede çalışabilecek bir akademisyenin sahip olması gereken nitelikler konusunda bir belirsizlik bulunmuyor. Sistemin beklediği her şeyi, en az maliyetle en kısa zamanda yerine getirebilecek esnekliğe sahip bireyler, bugün ideal personel olarak işe alınıyor (Araştırma Görevlisi C.Y.).

Prof. Dr. Ahmet İnam’a göre de çağımızda üniversite adını taşıyan kurumlar gittikçe meslek yüksekokulu olma yolunda para kazanma hedefiyle, içinde bunulan dünyanın tıbbi, ekonomik, askeri sorunlarına çözümler bulmak için bilimsel faaliyetlere girişmektedirler. Kısaca düzenin çarklarına göre üniversitenin bilim ve teknolojik hedefi şekil almaktadır.

“Üniversiteler, çok az sayıda olan istisnalarını bir tarafa bırakırsak, içinde buldukları kültürün değerlerinin tartışılıp zenginleştirilmesine, dünyanın içinde bulunduğu ağır yaşam sorunlarının anlaşılıp aydınlatılarak çözümler aranmasına yeterince katkıda bulunamamaktadır. Bu açıdan üniversiteler ne toplumun içinde ne de dışındadırlar. Toplumun içinde değillerdir, bir ticarî şirket gibi çalışmanın dışında, topluma kılavuzluk edebilecek öneriler sunamamakta, o toplumda yaşayan genç insanların hayal gücünü, hakikat aşkını yeterince harekete geçirememektedirler. Toplumun içinde, toplumun bilgi yönünde donanımını artıracak, devingenliğini hızlandıracak atılımlar yapmak yerine, kendisine dünyaya egemen olan düzenin buyurduğu işleri yerine getirmektedirler (İnam, 2007, s. 12).

Eleştirel pedagojinin önemli düşünürlerinden Paolo Freire’ye göre teknik bir uzmanlaşma “okumuş cahil” insanını üretir. "Okumuş cahil" esasen dünyanın kendi payına düşen küçücük kısmıyla ilgilendiği ve diğer bilgi yığınlarından kopuk olduğu için, asla bilgi akışıyla, dünyayı eleştirel bir gözle okumak üzere ilişki kuramaz (Freire, 2019, s. 22). Dünyayı eleştirel gözle okumayan bireyin de özgürlükle olan ilişkisi hâkim olanın gölgesi altında gerçekleşir. Dolayısıyla dünyayı bütüncül anlama ve kavrama ancak bilginin

derinleştirilmesi ve toplumla ilişkisiyle mümkün hale gelecektir. Ancak bugün hâkim iktidar olarak dile getirilen sermaye ideolojisinin üniversiteyi kuşatması üniversiteyi disiplin altına almakta, üniversitenin muhalif ve eleştirel yönünü zayıflamaktadır.

Üniversite soru sormanın yeridir. Soru sormayı öğrettirir. Cevap vermez. Üniversite soru sormayı öğretir ve o sorunun peşine düşmeniz gerekir. Zaten eleştirel düşünce de biraz öyle bir şey. Tam tersine soru soranı cezalandıran bir üniversite var artık. Orada soru sormanız beklenmiyor tam olarak. Ya da şöyle bir şey. Soruyu size veriyorlar. Bunu sor demek gibi bir şey var. Örneğin Pazar araştırması yapmakla üniversitede bilimsel bir araştırma yapmak arasındaki fark giderek azalıyor. Bu da dolayısıyla siyasal bilincin geliştirilmesine ket vuran bir durum. Mevcut konjonktür bunu doğruluyor (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Özellikle çalışma koşullarının pamuk ipliğine bağlı olduğu güvencesizlik ve korku döneminde duygusal ve ahlaki bir çöküntü kinizme, uyumlaşmaya ve izole olmuş bir uzmanlaşmaya kaymakta, bilimsel çalışmalar sivil ve toplumsal sorunlarla ilişkilendirilememektedir (Giroux, 2016). Bunun yanında esnek çalışma koşulları, asli olmayan iş yükünün varlığı, mobbing gibi süreçler akademik öznelere üzerinden yeni zorlukları da ortaya koymaktadır. Görüşmeci Araştırma Görevlisi M.G.'nin dile getirdiği gibi zorlukların geniş bir yelpazesi bulunmaktadır:

Bir devlet üniversitesinde çalışmaktayım. Fakat bu üniversitede işe başlamadan önce ilk akademi deneyimim bir özel üniversite oldu. Yaklaşık iki sene çalıştım ve bu yüzden devlet ve özel üniversite arasındaki farkı çok iyi bilmekteyim. Öncelikle çalıştığım özel üniversite de herhangi mahrem bir alan yoktu. Bütün araştırma görevlileri büyük bir salonda oturmaktaydılar. Herkes herkesi görüyor ve dahası sürekli gözlem altında tutuluyorduk. Kendimi herhangi bir şirket veya holdingde çalışıyormuşum gibi hissedirdim. Zaten okulun sahibi üniversiteye bir işletme olarak baktığından olsa gerek sabah herkesten önce işinin başında olur bütün birimleri gezerdi. Bunun yanında çalıştığım süre boyunca kendimi akademisyen olarak hissettiğim bir an olmamıştır. Çünkü sürekli idari işler idari işler yoksa durduk yere başka angarya işler çıkarılırdı. Yaptığım işler zaten genelde bölümde okuyan öğrenci işleri ile ilgili olurdu. Bazen iş yoksa araştırma görevlileri arşiv odasına düzenlemeye götürülürdü. Amaç boş bırakılmamamızdı. Okulda sabah 08:30'da olup olmadığımız kontrol edilmesi amacıyla bölüm başkanı tarafından aranırđık. Bölüm başkanı dersi olan sınıfları kontrol etmemiz bahanesiyle bizi aradığını söylerdi. Bazen de sabah 08:30'a toplantı konulurdu. İşten kovulmak istenen arkadaşlarımıza fazla yük işi verilir o da yetmezse herkes içinde hakaret edilirdi. Bu ve buna benzer birçok mobbing örneklerine şahit oldum. Bunun yanında öğrenci işleri biriminin veya başka bir idari biriminin yoğun olduğu günlerde oraya yardıma götürülürdük. Tabi çoğunlukla sınavlar hafta sonuna denk getirilir ve hafta sonu çalışmanın yanında bazen de okulda gece saat 12'de çıktığımızı hatırlarım. Tüm bu zorlukların dışında verilen ücret neredeyse asgari ücrete yakın bir düşük ücretti.

2547 sayılı yasada Araştırma Görevlisi kadrosunun içeriğini düzenleyen 33. Maddede “Araştırma görevlileri, yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yapan öğretim yardımcılardır.” ifadesi öz ve belirgin bir anlam içermediğinden dolayı araştırma görevlileri üniversite bünyesinde fakülte sekreterliği, bölüm sekreterliği, genel evrak sekreteryaya işleri başta olmak üzere her türlü işi yapabilecek yardımcı jokerler olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım Türkiye’de araştırma görevlilerini diğer akademik unvanlar karşısında önemsiz ve geçici statüde çalıştırılan kişiler olarak düşünülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle birçok araştırma görevlisi akademiye girer girmez hayal kurdukları akademik dünya ile gerçek deneyimlerinin uyuşmaması nedeniyle meslekten soğumakta, kimisi akademiden ayrılmaktadır. Oysa araştırma görevlileri akademik kuşağın gelecekteki kadrosunu oluşturan ülkenin akademik mecrasının nitelikli bir düzeyde ilerlemesine olanak tanıyacak bir değere sahiptir. Bu açıdan araştırma görevlilerin 2547 sayılı yasada çalışma koşullarının ne olduğu net bir şekilde belirtilmeli, bilimsel araştırma alanları için maddi durumu ve çalışma koşulları iyileştirilmesi yasal güvence ile teminat altına alınmalıdır.

Akademik işlerle idari işler arasında çok girift bir ilişki var. Bir üniversitenin bel kemiği sekreterlerdir. Bir fakülte sekreterliği, bir bölüm sekreterliği. Bunlara sekreterlik deyin geçemezsiniz. Bütün işleyiş sistem vesaire bunların bel kemiğidir. Akademisyene bu işi yaptırdığınızda farklı farklı tehlikeler var. Birincisi evet ekstra iş yükü oluyor, bir sömürüye gidiyor evet. Ama bir taraftan da o iş düzgün yapılmıyor. Böyle de bir tehlikesi var. Dolayısıyla bu piyasa mantığını da keşke iyi işletebilseler. Piyasa mantığını işleteceksen o zaman düzgün işlet. Bu karın önünde de bir engel. Güya piyasa ve akademi mantığını iç içe geçiriyorlar ama bunu da beceremiyorlar. Ellerinde kalıyor yani (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Temsil ve karar verme süreçlerinde akademisyenin dışlayıcı süreçlerle karşılaşması tükenmişlik hissi de yaratmaktadır. Bu açıdan tükenmişlik hissi duyarsızlaşmaya, kişisel başarının düşüşüne ve motivasyonun kaybolmasına neden olabilmektedir. “Duygusal tükenmede kişi duygusal yönden kendisini mutsuz ve yorgun hisseder. Duyarsızlaşmada, işi gereği belli bir süre sonra soğuk ve ilgisiz olur, insanlara kötü davranabilir. Kişisel başarısızlık durumunda ise kişi kendisini sürekli başarısız hisseder” (Hayırlı, 2018, s. 2018). Bugün girişimci üniversite düzeninde akademisyenlere rekabetin ve sorumluluğun bolca dağıtıldığı, güvencesizliğin olağanlaştığı süreçte aşırı iş yükü nedeniyle

akademisyenler tükenmişlik hissi yaşamaktadırlar (Kezar ve diğerleri, 2019). Türkiye’de üniversite çok yüceltilmesine ve üniversite öğretim üyelerinden adeta insan üstü performanslar beklenmesine rağmen, bu nitelikli insan gücüne çok az ücret ödenmektedir. Özellikle ihtiyaçları daha çok olan ve üniversitenin geleceğini oluşturan genç öğretim üyelerine çok daha az ücret verilmektedir. Bu konuda üniversite içinden güçlü bir ses yükselmemektedir (Tekeli, 2003, s. 140). Araştırma çok zahmetli bir çabayı gerektirir. Motivasyonun, takdir ve ödüllendirmenin oldukça yetersiz olduğu üniversitelerimizde doğal olarak bilimsel araştırmalar ve yayınlar da yetersiz kalmaktadır (Aktan, 2003, s. 109).

3.1.2.4. Akademik Yaşam ve Özerklik Yanılsaması

Tüm geç-ulus devletlerde olduğu gibi Türkiye’de de eğitim her zaman merkezi siyasi iktidar için stratejik bir önem taşıyordu. Bu yüzden eğitim sistemi geç-ulus devletinin inşası için gerekli Türk-Müslüman değerler üzerinden biçimlenmişti. Modernleşmeye ilişkin unsurlarda dahil esas amaç inşa edilen geç ulus-devlete uygun vatandaş yetiştirmektir (Ercan, 2011, s. 365). Bu sebeple tarihselliği içinde merkezi iktidarların eğitim üzerinde denetimi süreklilik arz etmiştir. Bugün üniversitenin güncel varlığı üzerine yapılan tartışmalarda üniversitenin şirket gibi bir görünüme kavuşması nedeniyle nasıl bir tanımla ifade edilmesi gerektiği büyük bir sorunsallık teşkil etmektedir. Kimi yaklaşımlar açısından üniversite kavramsal değerinin mirasını hala taşıyor olsa da pratik değerinin gerici bir izlenim verdiği dile getirilmektedir. Kısaca üniversitenin neoliberalleşmesi, girişimci üniversite modelinin yapısal ve kültürel değerlerini özümsemesi, teknolojik işletmeye dönüştürülmesi nedeniyle özgür düşüncenin mekânı olarak artık ele alınmamaktadır. Görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi E.Ü. üniversiteyi artık bir özgürlük mekânı olarak düşünmemekte, alternatif mekanların yaratılması gerektiğine salık vermektedir:

Neoliberalizmin ve otoriter devletin etki alanını arttırmasının, kamusal alanın ve demokrasinin daralmasının bir işareti olarak görüyorum. Özgür düşüncenin mekânı bundan sonra üniversite olmayan, daha informel, daha yatay örgütlenmeye açık ve çoğulcu mecralar olabilir.

Eğitim sürecinin son aşaması olan yükseköğretim kurumları toplumların düşünen ve eleştiren beyni olduğundan, tarihin hemen her aşamasında, maalesef, sistemin güç odaklarının hışmına uğramış ve baskı altına alınmaya çalışılmıştır (Önder, 2014, s. 2). Akademisyen anılarından yükselen en büyük çılgınlardan biri siyaset, ideoloji ve rejime sadık bir hizmetkâr olma sorunudur (Gündüz, 2013, s. 17). Türkiye yükseköğretim tarihine bakıldığında üniversitenin gelişmiş Batı demokrasilerine benzer bir özerkliğe sahip olduğunu söylemek güçtür. Öğretim elemanlarının Türkiye üniversite tarihinde tasfiyeleri bir geleneğe dönüşmüş ve giderek sistemleşmiştir. Bu tasfiye süreçleri iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi baskı yolu uygulanarak bezdirme teknikleri devreye sokarak uygulanmakta, ikincisi ise darbeler yoluyla, KHK süreçleriyle olağanüstü durumlarda yaşanmaktadır. Bu tasfiyeler siyasi tasfiyeler olup çoğunlukla güçlü bir kanıt gösterilmeden sırf akademisyenin dünya görüşü nedeniyle yapılmaktadır. Ayrıca bu tasfiyeler üniversitedeki diğer hocalar üzerinde bir korku aracına dönüştürülerek öğretim elemanlarının kendi kedinin polisi olmalarına yol açacak bir disiplin stratejisi olarak da uygulanmaktadır. Şengül'ün (2014) ifadesiyle çok uzun sayılmayan Türkiye yükseköğretim tarihi bir yönüyle siyasal iktidarlara karşı verilen bir mücadelenin de tarihidir. En genel manada ülkenin siyasal krizlerinde, yaşanan ekonomi-politik bunalımlarda öncelikle üniversiteler siyasal iktidarlar tarafından kontrol altına alınmak istenmiş, özerklik “verilip alınan” bir olgu olarak düşünülmüş, tehlikeli olarak görülen akademisyenlerin tasfiye edildiği bir üniversite tarihi inşa edilmiştir. Türkiye üniversitelerinde bir akademisyenin egemen ideolojiye veya iktidara ders düşen bir düşüncesi nedeniyle her an üniversiteden atılması olağanlaşmıştır. Örneğin görüşmecim Doçent. Dr. L.B. Anayasa Mahkemesi tarafından haklı görülmesine rağmen KHK ile üniversiteden atılabilmektedir.⁷⁴

!...Üniversitesinde Eğitimsen örgütlenmesi yaptığım için ve işyeri temsilcisi iken üniversitedeki görevimden atıldım. Ocak 2016'da “Bu Suça Ortak Olmayacağız!” metninin kamuoyunda paylaşılmasının ardından bu bildiriye imza atan akademisyenler terör örgütü propagandasıyla suçlandı, dört akademisyen tutuklandı, yüzlerce akademisyen hakkında dava açıldı, işten çıkartıldı ve KHK ile kamu görevlerinden ihraç edildi. Dünya akademi tarihinde eşi görülmemiş bir yıldırma

⁷⁴ Özellikle sosyal bilimler alanında çalışma yürüten akademisyenlerin toplumsal yaşamla olan bağı nedeniyle yerleşik iktidarlar tarafından baskılara maruz kalması daha olağan bir durumdur. Egemen ideolojiye ve iktidara ters düşen akademisyenler damgalanarak, ötekileştirilerek ya da terör gibi kavramlarla ilişkilendirilerek tasfiye süreçlerine maruz bırakılmaktadır.

politikası uygulandı. Ben de bu bildiriye imza atan bir akademisyen olarak “terör örgütü propagandası” yapmakla suçlandım ve Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargılandım. Yargılama sonucunda 18 ay hapis cezası aldım ancak Anayasa Mahkemesi kararı ile davadan beraat ettim. Bunları yaşadıkten sonra diyebilirim ki, Türkiye Cumhuriyeti Üniversitelerinde özerklik yoktur, bilimsel özgürlük yoktur ve bugün üniversiteler siyasi iktidarların itaat isteyen, biat isteyen kültürüyle, nepotizm ile tam da “ideolojik aygıt” a dönüştürülmüştür.

Özerklik hem bağımsızlığı hem de özgürlüğü ifade eder. Üniversitelerin tam özerkliği siyasal, yönetsel, ekonomik, bilimsel özgürlüğü içerir. Üniversitelerin özerkliği başlı başına bir amaç, üniversitelerin yönetim ve denetimini belirleyen bir çıkış noktası değil, yalnızca sonuç ve araçtır (Çeçen, 2022, s. 6). Üniversite öğretim elemanları bilimsel çalışmalarını yaparken, öğretirken özgür ve bağımsız olmaları beklenmektedir. Nasıl ki anayasal düzenin devamlılığı için yargıçların bağımsız olması gerekiyorsa öğretim elemanlarının da aynı şekilde bağımsız ve özgür olması demokrasinin varlığı için bir koşuldur. Lakin Türkiye’de kamu kuruluşu olarak yasal güvence altına alınan ve belirli yasalar çerçevesinde özerkliği tanınan üniversitelerin ne kadar özgür ve özerk olduğu tartışmalıdır. Türkiye yükseköğretimin katı hiyerarşisi düşünüldüğünde özerklik ve özgürlük suya sabuna dokunmayan süreçlerde işlemektedir. Üniversitelerin YÖK’e⁷⁵, YÖK’ün ise siyasal iktidara bağlı olması özerkliğin uygulanmasını imkansızlaştırmıştır. Yasal düzlemde üniversitelere özerklik tanınmış olsa da uygulamada bunu görmek zordur. Bu açıdan bir özerklik yanılması yaşanmaktadır. “YÖK, üniversiteleri garnizon düzeninde tek-tipleştirirken, tüm yetkileri rektörde toplarken, üniversitelerin üzerinde de Yükseköğretim Kurumu denetimini kurarken, artık üniversite özerkliğinden ve bilimsel özgürlükten söz etmek olası mıdır?” (Önder, 2014, s. 5). Türkiye’de üniversite özerkliği iki temel problemle karşı karşıyadır. Vakıf üniversiteleri neredeyse bir şirket görünümü nedeniyle piyasayla bütünleşmiştir. Devlet üniversiteleri ise YÖK’ün kısılacı altında politik iklimin değerleriyle zıtlaşmadan varlık göstermek zorundadırlar. “Üniversitelere tanınan özerkliğin, resmî ideolojinin çizdiği "kırmızı çizgilerle" sınırları bir özerklik olması, bir kısım öğretim kadrosu üzerinde etkili olmuş ve bunlar, siyasî iktidarın "çizgiyi

⁷⁵ 12 Eylül Rejimi’nin otoriter ve merkezîyetçi felsefesinin yükseköğretim sistemi üzerindeki kurumsal yansımaları olan YÖK, tıpkı RTÜK ve MGK gibi, "devlet iktidarı" lehine mahfuz bir alan yaratmak amacıyla oluşturulan başat kurumlardan biridir. Bu bağlamda YÖK’ün, parlamento ve hükümetlerin her türlü müdahalesinden uzak bir biçimde "devlet iktidarı" nı kullanacak bir güç merkezi olarak tasarlandığı görülmektedir. Buna göre YÖK, bir yandan "üniversiteler bakanlığı" işlevini görecektir ve üniversiteleri gözetim ve denetim altında tutacaktır, diğer yandan da "siyaset-üstü" bir siyasî güç odağı olarak gerektiğinde gündelik siyasete yön vermeye çalışacaktır (Erdem, 2004, s. 209)

aşan!" kimi politikalarına "devlet adına" muhalefet etmekten kendilerini alıkoymamışlardır” (Erdem, 2004, s. 203).⁷⁶ Bu yaklaşımlar nedeniyle de akademisyenler zaman zaman tasfiye süreçleriyle karşılaşmış, kendilerine çizilen sınırlı özerklik alanının dışına çıkmaları halinde neyle karşılaşacakları gösterilmiştir. Türkiye’de yaşanan özerklik yanılmasına karşın Prof. Dr. Vehbi Sandal üniversite özlemini şöyle dile getirmiştir:

"Üniversite, devlet dediğimiz büyük sosyal uzvun bünyesine dahil değildir. Filhakika üniversiteyi kuran, yerini tayin eden, ona tahsisat veren, onun profesörünü atayan ve görev veren devlettir. Bununla beraber devlet kendisi, tesis edilmiş olan, yaratılmış olan üniversiteyi özgür ve bağımsız bir bilim kurumu olarak görmelidir... Üniversite, devlet üzerinde direkt bir surette müessir olmaz, onun tesiri dolayısıyladır. Devletin üniversite üzerinde olan tesiri de endirektir. Devlet, bizim görüş ve anlayışımıza göre üniversiteye belli bir istikamet veremez. Onun çalışmasında şu tarzda hareket edeceksin, demez... Türkiye'nin üniversite hakkındaki görüş tarzı böyle olmalıdır" (Aktaran Adem, 2008, s. 65).

Dünya ölçeğinde üniversiteler yüzyıllardır süren mücadeleler sonucu evrensel düzeyde belirli bir üniversite kültür ve geleneğini oluşturmuş ve özerklik elde ederek varoluş sebeplerine yüklenen misyon ile ideolojik çatışmaların baskısından görelî bir mesafede bilimsel faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdi. Ancak zaman zaman “üniversitelerin, bürokratik elitlerin tarihsel tezleriyle bağdaşmayan bir tutum içine girmeleri ve onların beklentilerine ters düşmeleri, özerkliklerinin kısıtlanması sonucunu doğurmuştur” (Erdem, 2004, s. 206). Bu kerte Türkiye’de yaşanan darbeler özerk üniversitenin gelişmesine ket vurmuş, üniversitenin mütemediyen devletin gözetimi ve denetimi altında belirlenen kırmızı çizgilerin dışına çıkılmaması amaçlanmıştır. Neticede bu üniversiteleri sınırlama hamleleri öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye girmesine yol açmıştır.

Türkiye’de kimsenin ciddi bir iş güvencesi yok özellikle muhalifse işten atılanlar

⁷⁶ Erdem’in dile getirdiği gibi Türkiye yükseköğretim mecrasında yaratılan otoriter ve merkezîyetçi yapılanmanın sınırlarını belirleyen özerklik anlayışı, kamu düzeni, ulusal savunma ve güvenlik ekseninde çerçeveye alınmıştır. Ancak bu kaygıların yoruma ve keyfî düzenlemelere yol açması da söz konusudur. Çünkü güvenlik kaygısı mefhumu devletin dönemsî kaygıları çerçevesinde değişmekte, dün meşru ve yasal olan bir durum süreç içinde gayri-meşru olarak ilan edilebilmektedir. “YÖK’ün devletin varlığı ve sürekliliğine hizmet eden statükocu ve ideolojik bir kurum olduğu, Türkiye’deki akademik özgürlük tartışmalarının en önemli odaklarından birini oluşturmaktadır. 12 Eylül’ün günah keçisi ilan edilen üniversitelerin hocalar ve öğrencilerle ıslah edilmesi amacı, öğretim üyelerinin “devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bölünmezliği”ne zeval getirme potansiyeli taşıyan konularla ilgilenmeleri halinde bilimsel/akademik özgürlükten nasiplenemeyecekleri; öte yandan ise “anarşist” eğilimli öğrencileri hizaya sokmak amacıyla *Atatürk İlke ve İnkılapları ve Türk Dili* gibi derslerin zorunlu kılınması gibi yaptırımlarla sonuçlanmıştır” (Aktaran: Özcan ve Çakır, 2016, s. 35).

oluyor. Vakıf üniversitelerin çoğunlukla ne yaptığı belli değil. Eleştirel düşünceye tahammül edilmemesi, bunun cezalandırılması Türkiye'deki en temel sorun akademiyle ilgili. Bu manada bir Amerika'yla Kanada'yla karşılaştırırsak arada büyük uçurum var. Örneğin kanunları çiğnemediği sürece Kanada'da bir akademisyen düşüncesini rahatça dile getirebiliyor. Bağlı olduğu devleti de gerektiğinde eleştirebiliyor. Kanada'da doktora yaptığım program öyleydi. Şunu mesela çok rahat söylerlerdi. Kanada devleti bence yok olup yıkılmalı. Bütün toprakları yerlilere verelim. Bu çok o kadar sık söyleniyordu ki bir zaman sonra yeter diyorsun. Çünkü bunu olmayacağını biliyoruz. Çok rahat söylerler böyle bir şeyi. Kanada devletini eleştirmek spor gibi orda. Bu söylenen olmayacak biliyorsun ama bunun söylenebilmesi önemli. Her yerde de söylerler ve hiçbir şey olmaz o akademisyenlere. Türkiye'de buna benzer bir şey söylemek pek mümkün değil hatta buna gelene kadar pek çok şey söylemek de imkânsız. Türkiye'nin güvenlik kaygıları var. Tabi şöyle de düşünmek gerekli bence. Kanada daha refah devleti. Türkiye'nin kaygıları bir taraftan yaşadığı coğrafya, geçmişi var. Giderek topraklarını kaybetmiş bir imparatorluktan söz ediyoruz. Zar zor kurulmuş bir ülke. Güvenlik kaygısıyla yaşıyor sürekli ülke. Bu da akademik düşünceye ket vuruyor diyebilirim. Kanada'nın ve Kanadalının böyle bir derdi yok. Kısaca üniversitenin bağımsız ve özerk olma fikri oralarda oturmuş ve kabul görmüş görünüyor Ama Türkiye'de üniversitenin varlığı iktidara, hükümete katkısıyla ölçülüyor. Kısaca Türkiye'nin iktidar tarihiyle eş güdüm ilerleyen bir akademik kültür var. Örneğin 80 darbesi üniversiteyi askeri mantıkla yeniden kurdu. Şu anda etkilerini görüyoruz (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

1980 askeri darbesi sonrası devletin üniversiteye bakışı değişmiştir. Özerk bir kurum yerine devlete hesap veren, yerleşik kırmızı çizgiler içinde hareket eden yükseköğretimin varlığı arzulanmış, ulusal amaçlar doğrultusunda devlet YÖK eliyle homojenleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte üniversiteler özgür, özerk mekanlar yerine askeri görünümlü mekanlar kimliğine büründürülmüştür:

Askeri bir yapısı var üniversitenin. Avrupa'da, Amerika'da bu kadar keskin bir hiyerarşi olmaz. Ve bunu içselleştirmiş hocalarla karşılaşıyorsunuz. Ben profesörüm sen pis doktor öğretim üyesinin gibi tavırlarla karşılaştım. Örneğin Kanada'da daha doktoram bitmeden asistanlık yaparken Global Development Studies diye bir ders veriyorum. Yani her toplantıya girdim. Her toplantıda herkes ne kadar konuşuyorsa ben de konuşuyordum. Bölümün daimî hocası değildim, daha doktoram bitmemişti. Ama orada böyle bir şey hissetmedim, yaşamadım. Ama Türkiye'de o kışla kültürü içselleştirilmiş. Kuzey Amerika, Batı Avrupa akademik kültürünün yerine daha ziyade bir askeri kültür var üniversitelerimizde. Türkiye'deki dikey hiyerarşi üstündekine ses çıkarmamak demek. Yanlış bir şey yapsa da yanlış bir karar olsa da üstüne ses çıkaramıyorsun, itiraz edemiyorsun. Bazen yanlış karar insana zarar veriyor, insanı yoruyor fiziksel ve psikolojik olarak ama bunu dile getiremiyorsun ve de akademik üretimi çok olumsuz etkiliyor. Dikey hiyerarşi üstün keyfilğine izin veriyor. Yanlış yapsa da doğru oluyor. Kontrolsüz güç haline geliyor. Şunu yapmayalım diyemiyorsun. Bu kötü bir fikir diyemiyoruz. Ne dekanla ne rektörle böyle bir şey konuşamayız. Hocam bu fikir iyi değil, bunu yapmayalım. Öyle bir ortam yok. Dekan dediyse yapılacak, rektör dediyse yapılacak. İtiraz yok yani, o bizden iyi biliyor yani. Dikey hiyerarşi doğası gereği karar vericiyi bozuyor. Yani

dikey hiyerarşinin kendisini sorunlu bir şey. Oraya iyi bir insan getirsen o da yanlış yapacak. Bazı durumlarda çok sorunlu insanlara o yetki verilince züllüme dönüşüyor (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Görüşmecim Öğretim Görevlisi F.Ö. açısından da gerçek manada bir üniversiten söz edilebilmesi için düşünce özgürlüğünün, fırsat eşitliğinin ve gelecek kaygısının olmadığı bir süreç özerk üniversiteyi oluşturacaktır:

Üniversitede eğitimden çok öğretim ön plandadır. Dolayısıyla sizin öğrenciye öğretip aktardıklarınız bütün puzzle'ın küçük bir parçasıdır. Öğrenci bunu tamamlar, tamamlarken kendi kendini de geliştirir. Böylece bilginin yanında düşünme, beceri ve tutumu da gelişir. İşte öğrencilerimizin bunu gerçek manada başarabilmesi için bunun altyapısının iyi oluşturulması gerekmektedir. Altyapı derken de sadece fiziki şartlardan bahsetmiyorum. Fırsat eşitliği, düşünce özgürlüğü, gelecek kaygıları gibi en temel kavramlarda bile sorun yaşıyorsak o zaman zaten gerçek manada bir üniversite anlayışı oluşmaz. Bunu biraz öğrenci bağlamında açıkladım ama akademisyenler için de aynı şey söz konusudur. Tabi bu ortam ve anlayış sağlanmadığı zaman akademisyen ve öğrenci de kendini bir işletmede sanacak, her ne kadar kabullenirse de buna uyum sağlayacak ve bu ideolojik aygıtın bir parçası olacaktır. Bu durum, özellikle vakıf üniversitelerinin çoğunda çok daha fazla yaşanmaktadır (Öğretim Görevlisi F.Ö.).

Üniversite özerkliği ve bilimsel özgürlük söz konusu olduğunda vakıf üniversitelerinin örgütlenme yapısı özerkliğin geleneksel değeriyle çatışmaktadır. Vakıf üniversiteleri patronaj bir görünüme sahiptir. Her şey mütevelli heyetinin iki dudağı arasındaki kararlara bakmaktadır. Türkiye’de vakıf üniversiteleri, Anayasa’nın 130. maddesine dayanarak kurulmaktadır. Anayasa’nın 130.maddesine göre, "Kanunda gösterilen usul ve esaslara göre, kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, Devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir." Yine 130. Maddeye göre "Vakıflar tarafından kurulan yükseköğretim kurumları, mali ve idari konuları dışındaki akademik çalışmaları, öğretim elemanlarının sağlanması ve güvenlik yönlerinden, Devlet eliyle kurulan yükseköğretim kurumları için Anayasada belirtilen hükümlere tabidir" (Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası) (Demir ve Demir, 2021, s. 183). Ancak tüzel kişiliğe sahip olan vakıf üniversitelerinin yasada belirtilen kamu yararı ilkesi çerçevesinde hareket edip etmediği Türkiye şartlarında büyük bir sorun teşkil etmektedir. Vakıf Yükseköğretim Kurum Yönetmeliği 28. maddesine göre, ise "Vakıflar kendilerine kazanç sağlamak amacı ile yükseköğretim kurumu kuramazlar. Kurmuş oldukları yükseköğretim kurumundan herhangi bir surette gelir, kazanç ve hak elde edemezler. Vakıf yükseköğretim kurumunun her çeşit gelirleri yükseköğretim

kurumunda kalır ve geçici ya da dolaylı olarak dahi hiç bir surette vakıf mamelekine veya üçüncü şahıslara intikal ettirilemez...Vakıf yükseköğretim kurumları kaynak aktarımı yapamaz... ”(RG: 31.12.2005: 26040.) Bu maddeden anlaşılacağı gibi, vakıflar kazanç sağlamak amacıyla üniversite kuramayacakları gibi elde edilen gelirlerin üniversite bünyesinde eğitime yönelik kullanılması zorunludur (Demir ve Demir, 2021, s. 184). Ancak gerçeklikte vakıf üniversitelerinin yasal düzlemde belirtildiği gibi hareket etmedikleri bilinen bir olgudur. Vakıf üniversiteleri şirket ideolojisini içinde barındırır ve akademik personelin varlığı şirket çalışanından öteye gitmez. Akademik personelin vakıf üniversitelerinde yaşadığı güvencesizlik nedeniyle kendi emekleri üzerinde bir kontrol gücüne sahip olamamaktadır. Dolayısıyla üst idariden gelen emirleri harfiyen uygulamak zorundadır.

Vakıf üniversitesindeki pozisyonumu düşündüğümde özel sektörden pek farklı olmadığını söyleyebilirim. Çünkü daha önce üniversitede akademik personel olarak işe başlamadan önce sektörde iş deneyimim üzerinden dile getiriyordum. Hatta kimi noktalarda özel sektörün vakıf üniversitesinden daha iyi çalışma şartlarına sahip olduğunu söyleyebilirim. Özel sektörde mesai saatleriniz bellidir. Mesai saatlerinin dışında rahatsız edilmeniz söz konusu değildir. Ancak vakıf üniversitesinde çalışma saatleri tamamen esnek. Eve gittiğinizde bile gelen e-postalara cevap yazmanız, bir sonraki günün toplantısı için hazırlık yapmanız gerekebilir. Kısaca uyku zamanı hariç her an iş yükünüz vardır. Böyle bir çalışma ortamında serbest düşünmenin, özgün bilimsel çalışma yapmanın sınırları çok dardır. Dolayısıyla kendimi bir otomat gibi hissetmekteyim. Bunun yanında çalıştığımız üniversitenin kurumsal bir bakışı vardır. Yani yapacağınız bilimsel çalışmalarda üniversitenin bakışını gözetmek zorundasınız. Aksi durumda kendinizi kapı önünde bulabilirsiniz. Neyi çalışıp çalışmayacağınız kurum içinde size gizli ajanda gibi empoze edilir: Hassas meselelerden uzak durun (Araştırma Görevlisi K.Ö.).

Anayasa'nın 130. Maddesine göre üniversiteler ve öğretim elemanları serbestçe her türlü bilimsel araştırma yapma ve yayma hakkını sahiptirler. Ancak bu serbestlik devletin ve milletin varlığı ile ülkenin bölünmez bütünlüğünü tehdit edecek bir durum karşısında sınırlandırılmıştır. Bu açıdan bilimsel özgürlüğün sınırı ulusal güvenlik ve kamu düzeninin sınırları ile çerçevelenmiş 2547 sayılı Yükseköğretim kanununun 3. Maddesinin d fıkrasına göre üniversiteye bilimsel özerklik tanınmıştır. Yalnız kamu düzeni, devletin ve milletin varlığı ve bölünmez bütünlüğü gibi kavramların taşıdığı muğlaklık nedeniyle yerleşik iktidar yapıları tarafından sık sık istismarı söz konusu olmuştur. Özellikle üniversitelerde Türk-İslam sentezi kadrolaşmanın dışında kalan akademisyenlerin tasfiyesinde belirlenen kırmızı çizgiler uygulanarak muhalif görünen akademisyenler

üniversitelerden atılmıştır. Bu açıdan “Dokuzuncu Kalkınma Planı ‘Yüksek Öğretim İhtisas Komisyonu Raporu’na göre üniversitelerimizde tam anlamıyla bir akademik özerklik” (Erdem, 2013, s. 103) söz konusu değildir ve özgür bilginin üretildiği ortam ve yapılar yeterli düzeye ulaşmamıştır. Öyle ki bugün Türkiye’de özerklik ve bilimsel özgürlük anlayışı resmî ideolojinin paralelinde düşünülen ve yasalarca belirlenen sınırlar içinde gerçekleşmektedir. Üniversitenin çizgisi ne ise akademisyenin çizgisi ve buna bağlı olarak öğrenciye verilecek bilginin çizgisi de aynı doğrultuda hareket ediyor:

Seçilen akademisyenlerin görüşleri ekseninde öğrenciler de düşünce yapısı şekillendirilmektedir. Eğer kurumun yaklaşımı muhafazakâr ise tüm kurum bu yönde şekillenmektedir. Eleştirel düşünce istenmemektedir. Gene size alıntı olacak bir deneyim daha paylaşayım. Covid döneminde uzaktan eğitim verilmesine ve çok kişili odalarda olmamıza rağmen kuruma gelmemiz ve kurumdaki bilgisayarlar kullanılması istenmiş bunun üzerine durumu eleştiren hocalarımıza ilgili yöneticimiz. “hocam lütfen bir kez de kararı sorgulamayın yönetimin bir bildiği vardır söyleneni lütfen uygulayın demiştir.”(Dr. Öğr. Üyesi Ç.D.).

Hiçbir fikrin tartışılmadığı, öğrencilerin hocalardan hocaların da öğrencilerden çekindiği, başıma bir iş gelir korkusuyla kimsenin fikrini özgürce söyleyemediği bir ortam haline geldi üniversiteler. Dolayısıyla günümüzde artık bir üniversite kültüründen bahsetmek pek mümkün gözüküyor bana (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.)

Oysa Bourdieu’nun ifadesiyle geleneksel kodları bağlamında üniversite toplumla bütünleşme ve hâkim düzene itaat etme göstergelerinden ziyade, akademik mecra olarak politik ve ekonomik iktidarla bir çekişme tarihi sergilemiştir (Bourdieu, 2021, s. 45). Ancak bugün susturulmuş ve apolitikleştirilmiş bir üniversite kimliği baskın bir görünüme kavuşmuştur. Bir zamanlar ilerleme anlamını ortak kamusal fayda anlayışını ekseninde inşa ederken, toplumsal ilerlemenin hedefi yerini bireysel eyleme, kişisel başarıya terk etmesiyle üniversitenin politik söz hakkı elinden alınmıştır.

Çok eski değil 2007’e kadar da hatırladığım kadarıyla üniversite (yani akademisyenler) ve üniversite gençliği denilen bir güç vardı ve bunlar toplumla politik ve kültürel bir etkileşim içindeydi. Devlet içinde oluşan herhangi bir olaya tepki veren güçler vardı. Medya, muhalefet gibi güçlerin yanında üniversiteler diye bir güç vardı “Üniversitelerin bilim değil siyaset ürettiği tarzı” bir politikayla şu anda üniversite ve üniversite gençliğinin ne toplumla ne de siyasetle ilgili bir şey söylediği görülmemektedir. Üniversite gençliği diye bir şeyden artık söz edilebilir mi? Demek istediğim üniversite apolitikleştirildi. Bu apolitikliği sadece izlenen politikaya bağlamak da yanlış olabilir bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi de teknolojidir. Teknolojiye olan bağımlılığın, fiziksel siyasete bir kastrasyon etkisi

yarattığına inanıyorum (Araştırma Görevlisi M.G.).

Demokratik siyasetin alanı küçüldükçe ve pazar güçlerine devredildikçe, toplumsal bağlar çözülmekte ve her türlü toplumsal uyum temsili küçümsenmeyle karşılaşmaktadır (Giroux, 2016, s. 54). Bu politik dönüşüm izleği toplumsal gelişme fikri olarak üniversitelere sirayet etmekte, üniversiteler toplumsal sorumluluktan arındırılmakta, etik kaygılar ve entelektüel hedeflerden sürgün edilerek, kamu değerleri, kamu yararı bilinci siyasetten silinmekte, kamucu üniversite ve sosyal devletin varlığı anımsanan bir düş olarak hatırlanmaktadır.

Üniversitenin genel olarak içerisi boşaltıldığı için demokrasi için yerine getirmesi beklenen misyonu yok artık. Ekonomi politik ve kültürel işlevi de demokrasiye tekabül eden yönü de değişti. Yani üniversite mezunu olmak artık çok fazla bir şey ifade etmiyor. Üniversite meslek edinme yeri değil çoğu zaman aslında. Ama artık iş ve meslek edinme kurumu olarak algılanıyor. Meslek okulu gibi bir algı var. İçerikler de aslında bu şekilde dönüşüm geçiriyor. Bu aslında tehlikeli bir şey. Üniversite aslında entelektüel yetiştiren bir kurumdu aslında. Meslek edinmek istiyorsanız üniversite okumak yerine bir yerde bir deneyim kazanacaksınız ya da meslek lisesine falan gidersiniz. Ya da meslek yüksekokuluna gidersiniz. Adı üstünde meslek yüksekokulu. Yani üniversite belirli meslekler için olabilir. Tıp gibi. Ama neticede üniversite bilim üretmenin mekanıdır. Biz bunu artık göremiyoruz tabi ki. Böyle bir şey yok. Artık üniversite piyasada rekabet ortamında yetkin olacak bilginin verildiği mekanlar olarak konumlanmış durumda. Bir nevi çıraklık eğitime dönüştü. Yani bir meslek öğrenmek istiyorsanız gidip çıraklık yaparsınız. Aslında olması gereken budur (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Erdem'e (2004) göre Yükseköğretim mevzuatına bakıldığında yükseköğretim şu özelliklere sahiptir: Birincisi "tektiplilik"tir. Yükseköğretim kanunun amacı tüm yükseköğretim kurumlarını bir bütünlük anlayışıyla tek çatı altında birleştirmektir. İkincisi "ideolojik"tir. Yükseköğretim kanununa göre üniversite özerkliğinin ve bilimsel özgürlüğün sınırları devlet iktidarının belirlediği çizgiler içinde olmak zorundadır. Aksi durumda her türlü devlet müdahalesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu açıdan hassas meseleler konusunda YÖK sık sık üniversitelere uyarı metinleri göndererek siyasi bir tavır almalarını ve öğrencilerin de belirlenen siyasi tavra göre bilgilendirilmelerini istemektedir. Bu anlayış o kadar sık yapılmaktadır ki üniversiteler YÖK'ten herhangi bir direktif gelmeden de nasıl bir tavır alacaklarını içselleştirmişlerdir. Örneğin "Ermeni sorunu", "Kıbrıs sorunu" ve "Kürt sorunu" gibi hassas konularda gereken ideolojik tepkiyi ortaya koymaktadır. Bunun yanında YÖK sansür komisyonu ile öğretim elemanlarının

yazdıkları kitapların resmî ideolojiye uygunluğunu denetleyerek ideolojik bakışına uyuşmayan çalışmaları yasaklama yoluna gitmektedir (s. 211). Erdem'in Türkiye yükseköğretimine yönelik aşağıdaki özerklik sorunsalı durumu özetler niteliktedir:

Resmî söylem dışı düşünce ve oluşumlara hayat hakkı tanımayan bu anlayış; tek tip düşünce, tek tip bilim adamı, tek tip öğrenci modeli öngörmek suretiyle, "emir-komuta zinciri" içerisindeki "kışla düzeni"ni üniversitelerde egemen kılmaya çalışmaktadır. Üniversiteleri askerî mekânlar haline getirmeye, öğretim elamanları ile öğrencileri de disiplinli birer nefer olarak yetiştirmeye çalışan bu yapı içerisinde Özerkliğe yer yoktur. Gerçekten; "merkeziyetçi", "hiyerarşik", "otoriter", "veyasetçi" ve "tektiplileştirici" eğilimler taşıyan bir anlayış ve uygulama karşısında, üniversitelerin özerkliğinden bahsetmek, içi boş bir temenniden ibarettir. (Erdem, 2004, s. 212).⁷⁷

Erdem'in tespiti üzerinden ilerlersek Türkiye akademik camiasının bu yapısal gerçeklik karşısında özerk bir güce sahip olduğunu söylemek güçtür. Bu açıdan özerklik elde edemeyen Türkiye üniversitelerinin bilimsel özgürlüğünü ne ölçüde gerçekleştirdiği sorunludur. Öyle ki akademiye yönelik yapılan en büyük eleştiri akademinin ideolojik çerçeveye kuşatılması, siyasete ve rejime sadık bir görünüm sunmasıdır. İktidarla ilişkilene ya da iktidar aklıyla kuşatılma entelektüel şahsiyetlerin yetiştirilmesine de ket vurmaktadır. "Nitekim Peyami Safa "üniversitelerimiz ihtisas adamları yetiştirirler, münevver yetiştiremezler. Bir biyoloji aliminin bir ahlak meselesinde sözü azdır" (Karaca, 2016, s. 169) tespitinin hala güncelliğini koruduğunu söylemek mümkün. Bu kertede Arslan'ın Türk entelektüel hayatı üzerine tespiti akademi-iktidar ilişkisinin olumsuz yönlerini ortaya koymaktadır:

"Türkiye'de genelde entelektüel, özel olarak da akademik entelektüel, içinde yer aldığı kurumlarla birlikte, global ölçülerde bir hakikat rejiminin periferisinde ya da global bir entelektüel güç/iktidar hiyerarşisinin alt basamaklarındadır. Burası kelimenin tam anlamıyla bir entelektüel taşradır. Entelektüellerimizin ayırt edici özellikleri bu taşrada ikamet etmeleri ve taşralılıklarıdır. Eğer yaratıcı değillerse, bu onların yeteneklerinin eksikliği değil, taşralılıklarının sonucudur. Çünkü yaratıcılık entelektüel merkezde yer almanın fonksiyonudur. Ekonomik terimlerle konuşmak gerekirse, Türkiye'de entelektüel global bir entelektüel düzenin proletaryasıdır. Son olarak, bilimi ve bilimsel bilgiyi güçlü iktidarla derin ve koparılamaz ilişkileri çerçevesinde anlamayı beceremezsek ne entelektüel taşralığımızdan ne de entelektüel proleterliğimizden kurtulma şansımız olabilir. Başka bir söyleyişle, bilimi bilimsel bilgi ve iktidar ilişkileri çerçevesinde anlamayı başaramazsak, bilimi icra etme ve bilimsel dünya hiyerarşisinde bir basamak daha yukarı çıkma şansımız olamayacak

⁷⁷ Neoliberal zamanlarda yeni tek tip öğrenci profili yatırımcı özel üniversiteler açısından birer müşteri, eğitim alan kişiler açısından üniversite piyasanın taleplerini karşılayan ve kendilerini piyasanın ihtiyaçlarına göre yetiştiren birer teknik okul, bilgi ve becerinin beşerî sermayeye dönüştüğü kendine yatırım yapan rekabetçi homo economicusun birer çıktı olarak düşünüldüğü yeni bir üniversite anlayışı hegemonik hale geliyor.

demektir." (Arslan, 1999, s. 86)

Türkiye yükseköğretimin temsil ettiği birçok değerın özerklik ve bilimsel özgürlük eksikliği nedeniyle gün geçtikte azalması, üniversitenin dayanak noktası sayılan kavramsal temellerin ortadan kalkmasına, üniversitenin akılsal temellerinde bir daralmaya gidilmesine ve politik güç olarak zayıflamasına yol açmaktadır. Bu yeni sürecin belirgin özelliği türdeşme ve merkezileşmedir. Merkezi bir yükseköğretim anlayışı benzer birbiriyle senkronize olmuş bir yapıyı meydana getirmiştir:

Türkiye’de üniversiteler hiçbir zaman özgür değildi. Eskiyle günümüz arasındaki fark şudur: Eskiden her bir üniversite farklı fikirler ve ideolojilere sahip olabilirdi. Bunların içinde de farklı görüşler olabilirdi fakat üniversitede baskın ideoloji gözle görülürdü. (ODTÜ ve Gazi örnekleri klişeleşmiştir.) Bunun nedeni üniversitelerin tek bir yerden yönetilmemesinden ötürüydü. Günümüzde ise rektörlerin seçimle değil de atama ile başa gelmeye başlaması merkezileşmeyi sağlamış ve üniversitelerde farklı düşünce ve görüşler ya silinmiş ya da silikleşmiştir (Araştırma Görevlisi M.G.).

Görüşmecim Araştırma Görevlisi M.G.’nin de belirttiği gibi yükseköğretimin standart çıktılar hedefiyle neoliberal erekler çerçevesinde yapılandırılması homojenleşme ve türdeşme olgusunu yaratmış, yükseköğretim birbiriyle öykünen rekabetçi ve girişimci bir kimlik ile kuşatılmıştır. İşte bu kertede çoğulcu fikir ve görüşler üniversiteden arındırılarak tek tip merkezileşmiş bir yükseköğretim hegemonik hale gelmiştir.

Üniversitesin asıl çıkış noktasının eleştirel düşünce sahip olacak birey yaratmaksa bu artık söz konusu değil. Çok düz anlamıyla ifade edecek olursam üniversite sadece eğitim veren bir kurum haline gelmeye başladı. Araştırma kısmı çok geriledi. Birilerini eğitim mezun olup gitsinler iş bulsunlar anlayışına dönüştü hikâye. Bilim kısmı, araştırma kısmı biraz boşlukta kalan yerlerde, zamanlarda yapalım meselesine dönüştü. Şimdi araştırma üniversitesi var ama şimdi sen şimdi Hacettepe Üniversitesi’ni araştırma üniversitesi yaptın da içindeki yapıda ne değişti? Mesela Hacettepe İletişim Fakültesi’nde lisans birimi yoktu bir zamana kadar sadece master ve doktora öğrencisi alınıyordu. Üç yıldır lisans öğrencisi almaya başladı. Çok iyi bir bilimsel araştırma bölümü olabilirdi. Şimdi sen araştırma üniversitesi diyorsun buna göre de organizasyonel yapıyı da değiştirmen gerekir. Diyeceksin ki sen siz lisanslarla uğraşmayın. Yüksek lisans ve doktora öğrencisi alın ve onlarla bilim üretin. Ya da buna göre nerelerde açık varsa ona göre üniversite örgütlenme yapısını değiştirin. Eğitim bilimlerinde yeni araştırılacak bir şey yok mesela. Mesela İngilizce öğretim yöntemi yüzyıllardır tartışıldı. Bunun üzerine yeni tez yazılmasına gerek yok. İngilizce aynı İngilizce. Örneğin Türkiye’de İngilizce niye öğrenilmiyor? Kimse odaklanmıyor yani buna. Bunun üzerine kimse bir tez yazmıyor. Halbuki bunun üzerine çok güzel bir tez yazılması gerekmiyor mu artık? Çünkü bunun üzerine yazmaya çalıştığın zaman bunun içine giren parçalar zaten bunu engeller.

Herkese laf söyleyebilmen lazım. Bunu da yapmak, uygulamak biraz da cesaret istiyor. Mesela ben kendi fikrimce üniversiteye gelen bir öğrenci ortalama 1200 saat İngilizce ders görüyor. Her bir saatte 1 kelime öğrense 1200 kelime yapar. Normal bir İngilizce konuşulan yerde gündelik hayatı yürütmek için 1000 kelime fazlasıyla yeterli. Ama buraya gelen öğrenci adını söylemeyi tekrardan öğreniyor. Burada bu sorun bütün öğrencilerde varsa problem öğrencide değil belli ki. Belli ki oraya kadar gelen bir sistemde problem var. Sanırım hazırlanan müfredatlar da öğrencinin İngilizce öğrenmesi de çok istenmiyor. Şundan söyledim bu biraz cesaret ister diye İsteyerek yapılmayan bir durum da olabilir. Dil öğrenilmesi bile engellenmeye çalışılıyor olabilir yani. Araştırma sonuçları onu da çıkarabilir belki. Buna cesaret edecek insanlar lazım derken kastettiğim şey bu. Bugün akademisyene çizilen belirli sınırlar var onun içinde oynuyorsun. Aksi durumda yaptırımlarla karşılaşılıyorsun. Bir arkadaşım var Hacettepe’de Doktora yapıyor ya da sanırım bitti doktorası. Rumların müslümanlaştırılması meselesini çalıştı. Kendi aile hikayesinden yola çıkarak yaptığı bir tez. Çok başarılı birçok akademik yayını var. Sırf çalışma alanından dolayı üniversiteye almadılar. Halbuki birçok nitelikli yayını var. Kısaca akademisyene çizilen bir çember var. Onun dışına çıkmak biraz cesaret istiyor Türkiye’de (Öğr. Görevlisi E.A.).

Toplumsal siyasete ışık tutan, Aydınlanmacı ve modernite düşüncelerinin parıltısının sergilendiği kamusal mekanlar olarak üniversitelerin metalaştırılması, eleştirel kültürden arındırılması anlamına geliyor. Bu sebeple politik akademik çalışmalar damgalanmakta, yerleşik kırmızı çizgileri aşan akademik üretimler görüşmecim Öğr. Görevlisi E.A.’nin dile getirdiği gibi akademisyen açısından maliyetli sonuçlara yol açabilmektedir. Oysa “Öğretim görevlilerinin hem eleştirel dilin hem de ahlaki ve siyasi infial söyleminin ötesine geçmeye, demokrasinin kalbinde yer alan canlı bir kamu alanı olarak üniversitenin yeniden inşasına, sürdürülebilir bir bireysel ve ortak bağlılık kurmaya istekli olduğu, yükseköğrenimin anlamı ve amacı hakkında sürekli ve süregiden eleştirel bir diyaloga ihtiyacımız var” (Giroux, 2016, s. 153-154).

Üniversitenin genel olarak içerisi boşaltıldığı için demokrasi için yerine getirmesi beklenen misyonu yok artık. Ekonomi politik ve kültürel işlevi de demokrasiye tekabül eden yönü de değişti. Yani üniversite mezunu olmak artık çok fazla bir şey ifade etmiyor. Üniversite meslek edinme yeri değil çoğu zaman aslında. Ama artık iş ve meslek edinme kurumu olarak algılanıyor. Meslek okulu gibi bir algı var. İçerikler de aslında bu şekilde dönüşüm geçiriyor. Bu aslında tehlikeli bir şey. Üniversite aslında entelektüel yetiştiren bir kurumdu aslında. Meslek edinmek istiyorsanız üniversite okumak yerine bir yerde bir deneyim kazanacaksınız ya da meslek lisesine falan gidirsiniz. Ya da meslek yüksekokuluna gidirsiniz. Adı üstünde meslek yüksekokulu. Yani üniversite belirli meslekler için olabilir. Tıp gibi. Ama neticede üniversite bilim üretmenin mekanıdır. Biz bunu artık göremiyoruz tabi ki. Böyle bir şey yok. Artık üniversite piyasada rekabet ortamında yetkin olacak bilginin verildiği mekanlar olarak konumlanmış durumda. Bir nevi çıraklık eğitime dönüştü. Yani bir meslek öğrenmek istiyorsanız gidip çıraklık yaparsınız. Aslında olması gereken budur (Dr. Öğr. Üyesi S.S.)

Üniversitelerin işleyişinde en anlamlı faktör, toplumda eleştirel düşünceyi teşvik etmesidir. Üniversiteler, bilginin geniş biçimde toplumsal amaçlar için üretildiği ve yayıldığı kurumlardır. Üniversitelerin sessizliği durumunda, toplumsal eleştirel düşünceler üreten ve bunları ifade eden toplumsal kurumlar kalmayacaktır (Kurul, 2010, s. 6-7). Ancak Türkiye koşullarında eleştirel üretimin ve eleştirel akademik çalışmaların bir muhasebesi bulunmaktadır. Gelişmiş toplumlarda eleştirelilik kariyer oluşturmanın anahtarı olarak düşünülürken Türkiye’de eleştirel alanı genişleten girişimler kariyer kapatan olguya dönüşebilmektedir. Bu bağlamda görüşme yaptığım Dr. Öğr. Üyesi D.Z. Türkiye ve Kanada deneyimini karşılaştırarak aradaki farklılığı şöyle dile getiriyor:

...Türkiye’de hak savunusu yapmak başlı başına bir problem zaten. Dolayısıyla bu yarılmanın aynı şekilde Türkiye’de yansımını görmüyorsun. Mesela Kanada’da hak, adalet, eşitsizlik savunusu yapmak bir alan, kariyer açıyor. Burada kariyer kapatır. Yani muhaliflik yaparsanız da Türkiye’de soft bir muhaliflik yapmak zorundasınız. Kanada’da şöyle bir şey var. Devleti çok kolay bir şekilde eleştirebilirsiniz ama iş üniversiteye geldiğinde durum aynı değil. Kanada’da devlet üniversiteye dokunmadığı için devleti eleştirmek kolay ama üniversiteyi eleştirmek zordur. Çünkü orada beklenen bir kariyer planı vardır. Onun için üniversiteyi eleştirmek pek istenen bir durum değildir akademisyenler için. Para kazandığı yeri eleştirmek istemiyor. Çok fazla doktora öğrencisi var ama çok az iş imkânı olunca çalıştığı üniversiteyi eleştirmek zor oluyor Kanada’da. Kanada’da gözlemlediğim şöyle bir şey var. Genç akademisyenler çalıştığı kurumu eleştirmekten çekinir. Çünkü iş kaygısı vardır. Ama tenur yani iş güvencesi olan akademisyenler kurumu eleştirir. Bence neoliberal dünyanın en kötü taraflarından bir tanesi bu. Bir ayırım yarattı. Güvencesizlik. Dünyanın genelinde çok iyi okumuş, çok iyi tezler yazmış kişiler var ama güvencesiz, endişeli, kaygılı görece genç bir akademik kuşak meydana geldi. Sürekli kendi kendini frenleyen kendisini başkasıyla rekabet ettiren bir kuşak yarattı neoliberal akıl. Sürekli bir endişeli, gergin, mutsuz ruh halinde ve bunu etrafa yansıtıyor. Güvencesizlikten dolayı kimseyi kızdıramazsın, insanlarla iyi geçinmen gerekli. Güvencesizlik ciddi bir kontrol ve disiplin aracı diyebilirim (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Eleştirel bir noktadan hâkim düzene karşı mesafeli olma bir yönüyle toplumsal çelişkiler üzerine kafa yorma, sınırların güncelliğini güç ve iktidar eksenli analiz etme anlamına gelmektedir. Ancak üniversitenin piyasa ve birey merkezli yapılanması toplumsal çelişkileri deşifre eden eleştirel bilgi biçimlerinin marjinalleştirilmesine neden olmaktadır.

Bence Kanada’da belirgin olan neoliberalleşme kültürünün yarattığı üniversitenin şirketleşmesi, performans baskısı insanlar üzerinde çok ciddi bir psikolojik yıpranma yaratıyor. İnsanı çok yoruyor. Kalite yerine böyle sayı çok daha fazla ön plana

çıkıyor. Rekabetçi ortam aynı zamanda insanların birbiriyle çalışmalarını da zorlaştırıyor. Bir grup olarak bir projeyi de yapmak önemlidir. Sürekli rekabet halindeki insanlar bunu yapamayabiliyorlar. Bunları Kanada için söyleyebilirim. Türkiye içinse neoliberal kısımdan ziyade bence öncelik akademinin özgürleşmesi. Özerklik meselesi. Bir akademisyen bir şey yazacaksa bunu korkmadan yazabilecek bir ortamın olması gerekiyor. Bir akademisyen uzmanı olduğu bir alanda korkmadan bir şey yazabiliyorsa orda akademik özgürlük vardır ama korkup kendini sansürlüyorsa orada ciddi bir problem vardır. Türkiye olarak öyle bir yerdeyiz maalesef (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Sonuç olarak, üniversitelerin özerkleşme ümidi geleceğe ertelenen uzak bir düş olarak giderek imkânsızlaşmakta, üniversiteler devlete karşı sorumluluk yükünden sermayeye karşı sorumlu olmaya itilmekte, dahası söz konusu iki makro kuvvet olan devlet ve sermaye arasında bir cendereye sıkıştırılmaktadır (Özcan ve Çakır, 2016, s. 32).

3.1.2.5. Gelir Yetersizliği, Yabancılaşma ve Korku

Girişimcilik kültürünün akademik yaşamın epistemolojik, iletişimsel ve ontolojik karakterine yönelik saldırısı akademik varlığa yönelik söylemsel ve kurumsal yeni sınırlar çizmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan girişimcilik kültürünün akademik yaşam içinde hegemonikleştirilmesi üniversiteleri niceliksel görünümlü olarak birbirleriyle karşı karşıya getirirken rekabet ideolojisi ile de üniversitenin geleneksel olarak temsil ettiği değerlerin yerine başka değerler kümesinin yerleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu yeni değerler kümesinin merkezi yörüngesi hedef odaklı fayda için bilgi üretim sürecidir. Yalnız burada fayda anlayışının tarihsel dönüşüme dikkat çekmek gerekmektedir. Evans'a göre "fayda" anlayışına yönelik algı tarihsel süreçte aşağıdaki şekilde dönüşmüştür:

"Topluma yararlı olmak" her durumda aynı anlama gelmez. Bu anlamı günün beklentileriyle bağlantılıdır; günümüzde "yarar" terimi hatırı sayılır bir anlam değişikliğine uğradığı için, pratik uygulamalarla ticari potansiyelin soruna ilişkin daha geniş kapsamlı bir kavrayış karşısında sınanması gereken bir belirleyiciliği vardır. 12. yüzyılın başlarındaki üniversitelerde *utilitas*, ruha ya da akla faydalı olan anlamına gelirdi, genel olarak "aydınlatıcı" bir niteliğe atfen kullanılırdı. 19. yüzyılda, John Stuart Mill ve faydacıların ellerinde, daha modern "ortak fayda" kavramıyla topluma belli biçimlerde yararlı olacak bir siyasi sistem kurmakla ilgili hale geldi. İkinci Dünya Savaşı'nda, tarz ya da lüks bakımından hiçbir gösterişleri olmayan, yalnızca amaca hizmet eden "faydalı" tavalalar ya da başka mamüllere atıfla kullanılınca iyice ayağa düştü. (Evans, 2007, s. 103)

Heidegger ‘şeylerin’ öznelere indirgendiği, dünyanın tasarıma dönüştüğü modern çağda düşünürün kaybolduğu, yerine araştırma projelerine gömülmüş araştırmacı tipinin oluştuğunu ifade etmektedir (Fırat, 2020, s. 65). Bugün fayda odaklı anlayış piyasanın çıkarlarına yönelik entelektüel emeğin işe koşulmasına anlamına geliyor. Fayda odaklı beklentiye yönelik olarak da akademisyen istihdamı girişimci kurumsal stratejilere uygun bir şekilde gerçekleşiyor. Bu açıdan girişimci ruha sahip, Pazar dinamiklerini takip eden, sosyal sermaye oluşturma ve network ağları geliştirme noktasında yetileri olan ve üniversite-piyasa arasında bir köprü görevi gören araştırmacı akademisyen tipolojisi istihdam güvencesi elde ederken, fikri becerilerini piyasayla bütünleştiremeyen, yeni ürün ve hizmet geliştirilmesinde yeterli katkı sağlayamayan akademisyen istihdam tercihlerinde arka basamaklara düşmektedir. Üniversitenin piyasa mantığını taşıyan kurumsal hedefleri gerçekleştiremeyen akademisyenlerin her an işten çıkarılması olağandır. Bu nedenle akademisyen açısından hangi konunun araştırma nesnesi olup olmayacağı dış motivasyon olarak piyasanın ve kurumsal beklentilerin hedefiyle doğru orantılı olarak belirlenmektedir. Bu talebi başaramayan akademisyenleri korku ve güvencesizlik beklemektedir:

Gelir yetersizliği özellikle vakıf üniversiteleri için çok ciddi bir motivasyonsuzluk yaratıyor. Devlet ile ücretlerin eşitlenmesi konusunda çıkarılan kanunun uygulanması için her seferinde özel çaba vermek gerekiyor. Daimi bir işten çıkarılma korkusu hâkim. Bu da genel olarak bir inançsızlık yaratıyor. Kurum içi örgütlenme, haklar için yan yana gelme konusunda da ciddi eksiklikler var. Akademisyenler arasında politik ve sınıfsal bilinç bence çok zayıf. Bu da her geçen gün akademisyenliğin o kadar da makbul olmadığı bir fikrin oluşmasına neden oluyor. Akademisyen, kendini geliştirme ve gerçekleştirme koşullarından oldukça uzakta. Mesleki dayanışmanın zayıflığı bunu daha da derinleştiriyor bence (Dr. Öğr. Üyesi E.A.).

Çalışma koşullarına değinecek olursam en başta yıllık yapılan sözleşmeler ve sözleşmelerin içeriği, maaşların net ücret üzerinden eşitlenmemesi, akademik çalışmalar için ayrılan zamanın yetersiz ve gerekli serbestlikte olmaması, mesai saati uygulaması, yemek ücretlerinin çok düşük miktarlarda olması ilk aklıma gelen olumsuz koşullar. Eğer bir devlet üniversitesinde çalışıyorsanız maaş konusunu sürekli diğer üniversiteler arasında kıyas yapma gereği duymazsınız. Çünkü alacağınız net ücret bellidir. Ama eğer bir vakıf üniversitesinde çalışıyorsanız durum tam tersinedir. Yasal düzenlemeye rağmen her vakıf üniversitesinde farklı ücret skalaları farklı bordrolar mevcuttur (Öğretim Görevlisi F.Ö.).

Devletin neoliberal politikaları izlediğini yerine getirme hedefi olarak kaynak yetersizliği

nedeniyle yükseköğretimin sermaye eline bırakılması çalışma koşulları ve özlük hakları bağlamında devlet ve vakıf çalışanları arasında eşit işe eşit olmayan ücret politikalarının yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Vakıf üniversitelerinde yaşanan keyfilik, sözleşmelerde uygulanan gizli örtük stratejiler karma hukuk nedeniyle olağanlaşmaktadır. Bugün vakıf üniversitelerinde kâğıt üzerinde belirtilen koşulların birçoğu fiili durumda görülememektedir. Kâğıt üzerinde hayali kadroların varlığı, sözleşmelerde⁷⁸ belirtilen şartların uygulanmaması, sözleşmeden kaynaklı iş tanımlamalarının net olmaması vakıf üniversitesi çalışanı akademisyenler üzerinde devletle kıyaslandığında büyük farklılıkların yaşanmasına neden olmaktadır.

Devlet her zaman çalışma anlamında daha güvenli bir liman. Akademi de yapabileceğiniz bir yer de aynı zamanda. Gerçi her devlet üniversitesinin bir kültürü var. Size uyan bir devlet üniversitesinde iseniz yaptığınız işe çok fazla karışan olmuyor. Belki bunu baştan seçmek gerekiyor. Aslında olması da beklenen bir şey. Ama gördüğüm kadar iş güvencesi olarak devlette çalışmak daha güvenli, çalışma şartları. Örneğin devlet üniversitesinde maksimum 12 saat olan ders yükü çalıştığım vakıf üniversitesinde 18 saat. Devlette yapacağınız işler, görev tanımları daha nettir, belirgindir. Bazı vakıf üniversiteleri devletle benzer bir örgütlenme sunabiliyor hatta bazıları az olmakla beraber devletten daha iyi şartlar sunabiliyor ama genel anlamda baktığımız zaman vakıflar şirket mantığı örgütlenmesi nedeniyle bir şirkette ilişkiler nasıl oluyorsa aynı şeyler yaşanıyor. Mesela bence bir üniversitede gidip rektörle zam pazarlığı yapmamanız lazım. Şirkette yaptığınız gibi bunu birçok vakıf üniversitesinde yapıyorsunuz. Devlette bunu yapmıyorsunuz mesela. Herkes için ücretler nettir. Ama vakıflarda böyle hikayeler çok fazla. Dolayısıyla çalışanlar arası benzer unvanlar olmasına rağmen maaş farkları ortaya çıkabiliyor (Öğr. Görevlisi E.A.).

Türkiye yükseköğretim alanının devlet üniversiteleri ve vakıf üniversiteleri olmak üzere çift başlı bir görünüme sahip olması özlük haklar, çalışma koşulları, istihdam güvencesi noktasında tamamen birbiriyle zıt ikili bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Neoliberal hegemonyaya değin çetin mücadeleler sonucu elde edilen çalışma hakkının yerini istihdam edilebilirlik kavramına bırakması devletin istihdam noktasında

⁷⁸ Çalışma koşulları ve ücretlere ilişkin kullanılan aldatmacalar arasında, imzalanacak sözleşmenin incelenmesinin engellenmesi, sözleşme hakkında sorulara yanıltıcı yanıtlar verilmesi, sözleşmelerin bir kopyasının sözleşmeyi imzalayan öğretim elemanına verilmemesidir. Sözleşmelerin patronlar ve kuklaları tarafından kötüye kullanılan bir araca dönüştürülmüş olduğu göz önünde tutulduğunda, bu “gizlilik kuralı” daha anlaşılabilir olacaktır. Çok daha ciddi bir usulsüzlük ise, birçok patron üniversitesinde sözleşmelerin kimi bölümlerinin boş bırakılmasıdır. Tahmin edilebileceği üzere, boş bırakılan bölümler sözleşmenin en önemli bölümleridir. İşe başlamak üzere olan kişiye diğer öğretim elemanlarının sözleşmelerinde de bu bölümlerin boş bırakılmış olduğu veya daha sonra doldurulacağı söylenebilir. Öğretim elemanlarının çoğunun kendilerine sözleşme imzalama aşamasında söylenenlere inanmaları ise gerçekten şaşırtıcıdır (Değirmencioglu, 2015, s. 162).

sorumluluğundan uzaklaşması, sorumluluğun bireylere transfer edilmesi anlamına geliyor. İşte bu durumda piyasanın birer bileşeni olarak vakıf üniversiteleri akademisyenleri üzerinde şirket prensibi gibi minimum maliyet, maksimum performans talep edilmektedir. Öğr. Görevlisi E.A.'ya göre de eşit işe eşit ücret ödenmemekte, kimi zaman rektör ile akademisyen arasında zam pazarlıkları yapılmaktadır.

Normalde tipik anlamda akademisyenlik meslek olarak bakılması gereken bir şey olmamalı. Ücret ödenerek bakılacak bir meslek olmamalı. Ücret meselesini adam düşünmesin yani. Onu tatmin edecek, hayatını orta düzeyde yürütecek bir şey verilmeli ve adamın asıl motivasyonu bilim üretmek olmalı. Adam akşam kirayı nasıl ödeyeceğini düşünerekten bilim üretmez. Böyle bir sıkıntımız var. Belki geçmişti bu tür olanaklar oldu zaten olmasaydı bu kadar akademi gelişmiş olmazdı. Son birkaç yıldır, geleceksizlik, güvencesizlik durumun akademide hat safhaya çıktığını düşünüyorum. Bundan 10 yıl önce siz bir yerde doktora yaparken işten çıkarılmanız pek aklınıza gelmezdi devlette de vakıfta da açıkçası. Ama artık işten çıkarılma olağan bir görünüm kazandı. Dolayısıyla insanlar endişeleniyor. Yeni gelen düzenlemelere göre doktoran bitti. Kadron da bitiyor. E ne yapacam o zaman ben. Onun için adam doktora tezi yazıyor ama bir yanda da yazmak istemiyor uzatıyor süreci. Çünkü bitirirse işsiz kalacak. Çok tezat değil mi ya doktoranı bitirirsen işsiz kalıyorsun. Dolayısıyla uzatmayı yeğliyorsun. Ben bilgi ürettiğim anda işsiz kalacağım diyorsun. Dolayısıyla şöyle bir şeye evirilmiş hikâye. 30 yıl okul okudun ve devamında işsiz kalacak mısın kalmayacak mısın bilmiyorsun. Ve bunun ön büyük problemi doktorayı bitirdiğin zaman 35 yaşına gelmiş oluyorsun. Elinde hiçbir mesleğin yok hala. Tek yapabileceğin yeterlilik o. Ona ilişkin bir iş verilmediğinde tamamen ortada kalıyorsun. Öyle ki doktorayı bitirdiğinde dönüp garsonluk yapsan bile sana kimse iş vermiyor (Öğr. Görevlisi E.A.).

Sermayenin üniversite alanına müdahalesiyle özerklik tahayyülünün daha zorlu bir görünüme ulaştığı Türkiye şartlarında üniversitelerin devlete karşı sorumluluğuna sermaye de eklemlenmiştir. Söz konusu devlet ve sermayenin üniversite mecrası üzerindeki varlığı nedeniyle iki makro kuvvet arasında sıkıştırılan bir akademik dünya söz konusudur. Bu açıdan Türkiye üniversite geleneği “kısacası, bugüne değin üniversite-devlet ilişkisi olarak formüle edilen müdahaleler tarihi, yerini üniversite-sermaye ilişkisine bırakan bir başka türlü dayatma, kontrol ve denetim mekanizmasına dönüşme yolunda ilerlemektedir” (Özcan ve Çakır, 2016, s. 32). Buna karşın Türkiye üniversite mecrasının devlet ve sermaye tarafından kontrol ve yönetimine karşı üniversite içinden zaman zaman muhalif bir duruş söz konusu olsa da makro düzeyde üniversitenin muhalif kimliği azınlıkta kalmıştır. “Bugün Türkiye’de merkez ve taşra devlet bürokrasisi üniversiteyi sıradan bir devlet dairesi olarak görmektedir” (Yıldırım, 2000, s. 4).

Neoliberal ideolojinin üniversiteyi yeniden yapılandırmasıyla çalışma koşullarında meydana gelen dönüşümün akademik öznelere üzerindeki yarattığı yeni motivasyon rejiminde gönülsüzlük ve zoraki bir çalışma iklimi meydana gelmiştir. Neoliberal hedefin verimlilik esaslı yeni çalışma koşullarında insanın duygu durumunu, benliğini göz ardı etmiştir. Mesleğe olan tatminsizlik gönülsüz çalışma iklimini dayatıyor:

Tatminsizlik beraberinde yabancılaşmayı getiriyor. Uzun yıllar düz bir masa başı işi bulsam da bu duygusal yükten kurtulsam diye düşündüm, daha kol emeğine dayalı zanaat işleriyle uğraşayım diye düşündüm ancak gerçek bir ekonomik alternatif üretemedim. Dersimi düzgün yapmak için uğraşıyorum ancak motivasyonum sürekli düşüyor (Dr. Öğr. Üyesi E. Ü.).

Ben yüksek lisanstayken neredeyse 80'li yaşlarında, zamanında Amerika'da devlet tarafından okutulmuş çok kıymetli bir emeritus profesörden ders alıyordum. Kendisi Ankara Üniversitesi'nde araştırma görevliliği yaparken o yıllarda aldığı parayla çok rahat geçindiğini, iyi bir semtte oturduğunu, ailesine çok rahat bakabildiğini ve dolayısıyla geçim derdi olmadığı için tüm enerjisini akademik anlamda kendisini geliştirmeye adanmış olduğunu söylemişti. Şimdi bizim için artık geçim derdi yaşamadan akademik üretim yapabilmek bir hayal gibi. Kazandığımız para ile bırakın karnımızı doyurmayı, kitap bile alamıyoruz artık. İnsan geçim derdi yaşarken nasıl akademik olarak kendini geliştirebilirsin ki. Kaldı ki özellikle özel üniversitelerde çalışan meslektaşlarımız geçim derdine ek olarak bir de atılma, işsiz kalma korkusu ile karşı karşıya kalmakta ve akademik emek sömürsünün merkezinde yer almaktadır (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.).

Akademide hem yarı zamanlı hem de kadrolu çalışmış biri olarak, bir kere kesinlikle yarı zamanlı çalışmada hem güvence hem ücret anlamında büyük bir eşitsizlik bulunmaktadır. İş yükünüz neredeyse aynı ama aldığınız ücret çok daha az olmakta, sigortanız yarım yamalak yatmakta, tecrübe yılınız geriden gelmektedir. Bu durum çalışma motivasyonunuzu da düşürmektedir (Öğr. Görevlisi F.Ö.).

Akademide motivasyon eksikliğine, mesleki yabancılaşmaya sebep olan birçok etkenden söz etmek mümkün. Görüşmecim Araştırma Görevlisi Ç.D. yaşadığı yabancılaşmayı birçok açıdan dile getiriyor:

Akademisyenliğin bilginin ve işlenip paylaşılmasının haricinde karşılaştığı zorluklardan biri olarak; gerçek bir öğretmen olarak görülmemenin unvanında sıçrama ölçüsündeki prestij ve statüsünün giderek maddi koşullar ekseninde değer biçilmesiyle kendi katkısının da dışında bir göstergeye bağlı olması bana üzücü geliyor. Akademisyenin görevine veya işine yabancılaşması, akademik gelişmenin doğal olarak uzun olması sonucunda olağan bir durum olarak görünüyor. Gelecek kaygısı, bulunulan gündeki zorlukların bir toplamı ve büyüyerek yansımaları haline geldiğinde yabancılaşmanın ilk evrelerine ulaşılmış oluyor. İşten çıkarılma korkusu,

insanı zorlayan ve kendi kapasitesine yönelik performansının önceki kurumunda olduğu gibi düşmesine neden olabilen bir faktör olabiliyor. Maddi gelir olarak belirli bir düzeyin üstünde olmanın araştırma -en azından kendi alanımda- yetisini baltalama tehlikesini içermeyip yardımcı olduğunu düşünüyorum.

Tatminsizlik, mesleğe yabancılaşma, güvencesizlik nedeniyle yaşanan korku gibi durumlar bir yönüyle akademisyenin sağlığına ve kişisel bütünlüğüne yönelik bir saldırı içermektedir. Akademisyenin işini kaybetme kaygısı yaşaması bir kuruntu değil, deneyimlerin sonucu oluşan bir ruh halini yansıtmaktadır. Keyfi işten çıkarılmanın da olağanlaştığı neoliberal çalışma koşullarında kaygı süreksiz bir duyguya bürünmüştür. Sosyal güvenceden yoksun, rekabet ortamında birbirleriyle yarıştıran öznelere neoliberal ekonomik düzende verimliliğin artırılacağı düşünülen politik stratejide (Özdemir, 2022, s. 47) hedef çıktı sonuçları olduğundan öznenin psikolojik durumu görmezden gelinmiştir. Çalışma koşullarının yarattığı girişimcilik baskısı, yetersiz finansal kazanç elde edememe gibi durumlar akademik öznenin sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Aşırı iş yoğunluğunun yarattığı stres, uygu problemleri yaratmakta performans baskısı nedeniyle kimi zaman tükenmişlik hissi yaşanmaktadır (Kezar ve diğerleri, 2019). Bir akademisyenin gelecek kaygısı ve geçim derdi ile mücadele etmesi bilimsel üretimi akademik aklı aşındırmaktadır. “Her an görevinden atılabilme endişesi içinde bulunan öğretim üyesinin bağımsız öğretim ve araştırma yapması son derece zor bir durumdur. Çünkü akademik çalışmalarda bilimsel çalışma ve nesnel görüşlerden çok her ne biçimde olursa olsun telkin ve propaganda yapma ölçütü özgürlükçü demokrasiye ters düşen bir görüştür” (Çeçen, 2022, s. 10).

Son iki üç yılda çok fazla Türkiye’de ekonomik dönüşüm yaşandı. Fiyatların artması ve yaşam koşullarının zorlaşması sonucu akademiden elde edeceğin gelirin hayatın idame ettiremeyeceğinin anlaşılması iki üç yıllık olan bir süreç. Yani örneğin ben Başkent Üniversitesi’nde çalışırken ve yüksek lisans yaparken en son 3 bin TL maaş alıyordum. Sonrası için ise doktor öğretim üyesi olayım maaşım 5 bin TL olur ve mis gibi geçinirim diyordum. Güzel de iş yaparım akademik çalışmalarımı yürütürüm diyordum. Ama 2021/2022 sonrası yaşanan ekonomik şartlardan sonra akademik maaşla hayatı idame ettirmek çok zor. Son 4-5 yıllık zamana kadar ben akademik bir şeyler yapıyorum bilgi üretiyorum. Bu beni yeterince tatmin ediyor. Ekonomi biraz ikinci planda kalabilir diyordum. O zamanın şartlarına göre maaşla idare edilebiliyordu. İyi kötü araba alabiliyordun, kiranı ödeyebiliyordun. Hatta zorlasan eve bile girebiliyordun. Ama bu özellikle son 2 yılda maddi kaygılar çok ön plana çıktı. Belli ki bu akademik işleri yaparak sen aç kalıyorsun. Gerçek anlamıyla söylüyorum aç kalıyorsun. Çünkü ev kiralalarının durumu belli, gıda fiyatlarının durumu belli. Diğer araç, benzin giderlerinin durumu belli. Ben şimdi okula gelip

giderken bile aylık 5-6 bin lira benzin harcıyorum. Normal ortalama bir arabayla yani. Lüks bir araba değil. Bunun vergisini, sigortasını falan düşünsen neredeyse imkansız geliyor. Ortalama bir öğretim görevlisinin 30 bin lira maaş aldığını düşünürsek şu an bir eve çıksam Ankara'da herhangi bir yerde minimum kira 15 bin lira. Düşün maaşın %50'sini sen sırf kiraya vermiş oluyorsun. Aidat, yol, beslenme, giyim bunun dışında. Dolayısıyla bir birikim yapmak mümkün değil bu şartlarda. Sürekli eksik olarak yaşıyorsun. Daha önce bir birikimin varsa oradan harcıyorsun ya da gördüğüm kadarıyla hem bizim dil camiasında hem de başka yerlerde insanlar ek gelir yaratmaya çalışıyor (Öğr. Görevlisi E.A.).

Türkiye şartlarında Avrupalı ve Amerikalı meslektaşlarına göre oldukça düşük ücret alan akademisyenlerin büyük çoğunluğu bu ücretle yaşamaya tutunurken, bir kısmıysa ticari araştırmalar yürütme, danışmanlık hizmeti verme, uzaktan eğitim gibi girişimler yaparak ek gelir yaratma çabası içine girmektedirler (Kurul, 2010, s. 14). Ancak bu mücadele ve girişimler de neticede istenilen sonuçların elde edilmesi için yeterli olamamaktadır. Bu sebeple mesleki tatminsizlik olağan bir akademik kültür olarak zihinlere yerleşmektedir.

Başka projeler yaparak, özel dersler vererek ya da başka bir yerde çalışarak. Böyle olunca senin aslında akademik kısma ayırman gereken vaktin de ortadan kalkıyor. Zaten yorgun oluyorsun. Niteliksel olarak da vaktin de kalmıyor. Dolayısıyla bir tatminsizlik başlıyor. Bir de şimdi şöyle bir şey de var. Bir üniversite de Dr. Öğr. Üyesi olman için 30 yaşına kadar okuman gerekiyor. Ama diğer yandan akranlarına bakıyorsun. Bu yola girmemiş bir akranına bakıyorsun üniversite okumuş ya da okumamış ama iş hayatına atılmış. Ticaret yapmış ya da bir işle uğraşmaya başlamış. Genel olarak vaktini akademide harcamamış insanlar diyeyim. Maddi anlamda senden daha çok önde ve hayatını daha çok düzene sokmuş olduğunu gördüğün zaman şunu sorguluyorsun: Bi dakika ben kişisel olarak konuşursam 10 yıllık öğretim görevlisiyim. Nerdeyse 30 yaşına kadar okul okudum. Dolayısıyla bu yatırımın bir karşılığını almak istiyorsun. Kendini görmek istediğin bir yer var. Ben toplumda şöyle bir pozisyonda olacam mesleki kimlik anlamında. Ya da mali olarak şöyle bir konumda olacam. Zengin olmayı beklemiyorsan ama en azından ben kendime bu kadar yatırım yaptım. Karşılığını söyle alıyorum diye bir kendine öz saygı göstermiş olman gerekiyor. Ama şu an içinde bulunduğumuz durumda bu öz saygıyı kendine verebileceğin argümanın yok. Aksine ters argümanlar var yani. Diyorsun ki bu adam benim lise arkadaşım. Üniversiteye falan gitmedi. İki tane ev almış. Yazın üç ay tatile gidebiliyor. Canı isterse başka bir şey de yapabiliyor falan. Abi sen burada iki hafta izin alsan bile gidecek yerin yok paran yok evde oturmak için izin alıyorsun. Ya da akademik çalışma yapmak için izin alıyorsun. Bu böyleyse bunun sonu neresi diye bakıyorsun. Örneğin kendine bir idol belirliyorsun. Yeni Medya alanında ben profesör olacam. Ya da doçent olacam. O kişilere bakıyorsun. Yeni Medya'da bir profesör var hayatına bakıyorsun. Abi senden çok farklı değil yani. Hadi senden bir iki lira daha fazla maaş alıyor diyelim. Ama verdiği yıllarca emek karşısında yaşadığı hayatın kalitesi seninkinden çok farklı değil doktora yapan bir insan olarak. Onun için şu anki akademiye karşı farkındalığım olsaydı yüksek lisansı yapar bırakırdım. Çünkü ben yüksek lisansı sırf kişisel gelişim için alırdım. Doktora hiç girmezdim. İş sahası olarak da alternatiflere mutlaka bakardım. Dil bilen birisi olarak daha rahat

yaşayabileceğim bir iş alanını seçebilirdim. Hatta bunu ara ara da düşünüyorum. Şu an yüksek lisans ve doktora için verdiğim yıllara bakıyorum bana verdiği maddi bir karşılığı yok. Dolayısıyla ben o beş yıl önce şöyle bir şeye başlasaydım örneğin dış ticaret mi olur, yurt dışında bir yerde çalışmak mı olur, kendi dil kurumumu kurmak mı olur mesela çok çok daha rahat koşullarda yaşayacak ekonomik koşulları çok dert etmeyecek bir pozisyonda olabilirdim. Daha bağımsız çalışan kendi işinin sahibi olabilirdim. Akademide belli bir ast üst ilişkisi var. Örneğin dış ticaret yapsaydın yapacağın tek şey müşterilerle ilgilenmek olurdu. Zihinsel anlamda yorucu olmazdı. Fiziksel yorgunluk olabilirdi sadece onu da aldığın maddi olanaklarla ortadan kaldırılabildin zaten. O yüzden net söyleyebilirim şu anki zihin yapım olsaydı akademi falan düşünmezdim (Öğr. Görevlisi E.A.).

Bir üniversitenin ulusal ve uluslararası arenada konumunu ve saygınlığını belirleyen akademisyen topluluğunun niteliği doğrudan akademisyenin maddi şartlarıyla ilişkilidir. Maddi koşullar noktasında geçim sıkıntısı yaşayan akademisyenin akademik özgürlük değerlerini taşıması ve özgür bilim yapması, araştırma faaliyetlerinde bağımsız olması güçtür. Dolayısıyla akademik özgürlük meselesi doğrudan akademisyenin maddi koşullarıyla da ilişkilidir.

Maddi koşulların yaratmış olduğu durum, direk olarak tatminsizlik ve umutsuzluğa yol açmaktadır. Örneğin bir tarım üreticisiyseniz, üreteceğiniz bitkinin verimliliği için iklim, toprak, su, yer şekilleri tüm bu faktörleri göz önünde tutmanız gerekecektir. Ve her bir ürün için ayrı koşullar oluşacaktır. Akademisyenlik için ise baktığımızda dünyanın neresinde olursanız olun fark etmez, koşullar ve imkanlar ortaktır. Yani bilim üretmek için gereksinimler dünyanın her yerinde aynıdır. Öyleyse bu imkanları eşit seviyeye getirmemiz gerekmez mi? Geçim derdi, gelecek kaygısı, geleceğini planlayamama... bunları yaşayan bir akademisyenin sağlam bir zeminde bilim yapması da mümkün değildir. Bu tatminsizlikler zihnini bulandırır ve bilim üretmesinin önüne geçer (Öğr. Görevlisi F.Ö.).

Güvencesizlik, gelecek kaygısı yalnız araştırma görevlileri ve öğretim görevlilerini kapsamamaktadır. Doçentlik kriterlerini yerine getiren bir akademisyen de benzer korkuları yaşamaktadır.

Neler söylemem ki, çıkarılma korkusu ile hakkını aramama bir gerçeklik öyle ki pek çok akademisyen arkadaşım çıkarılacakları haberi geldiği anda dahi ne denirse yapayım belki vazgeçerler dedi. Şu anda tam da bugün yaşadığım bir duruma dair sebebini merak ederek sorgulama yaptığım için azar iştmiş biri olarak 😊 yazıyorum bunları. Geleceğe yönelik kaygım çok yüksek çünkü ilgili doktoram fen eğitiminin bir alanına dair. Ve özel kurumlarda bu alan yok. Bu neden ile genel olarak çalışmalarınız çok iyi ancak ... cümleleri ile karşılaşıyorum ve sorguluyorum sevgili devlet madem devlet üniversitesinde bana bir gelecek sağlayamayacaktın neden bana doktora eğitimi verdin. Beni doktora aldın?

Doçentliğe başvurmak üzereyim ama hangi alana? Ben ne için uğraşıyorum? İşten çıkarıldım hem de gerekçesiz çok da az olsa kalan hukukumuz beni işe iade ile geri getirdi. Ancak ne yaşayacağımı bilmiyorum. Haziran da muhtemelen kapıya konulacağım. Ve ne yapacağımı pek de bilmiyorum. En basitinden etik kurul izinleri kurumda çalışmayanlara kapandı. Ne devlet ne de özel üniversitelerin etik kurullarına başvuru yapamıyorsunuz. Bu yüzden de makalelerinizi Türk dergilere yollayamıyorsunuz ve TR dizin şartını yerine getiremiyorsunuz. Dışlanmış hissi bir yana tabi. Gel yeniden a bölümünün doktorasını tamamla ama bu kurumda şu kadar yıl çalışma zorundasın deniyor. Neden?

Yabancılaşıyorsunuz asla değer görmüyor uluslararası toplantıları katılınca kendinizin değerini hatırlıyor ancak tekrar aynı yere geri döndüğünüzde neler oluyor diyorsunuz. Ben iki dil bilen biriyim ama değeri yok. Ssci makale bastığınız ay işten atılıyorsunuz (Dr. Öğr. Üyesi Ç.B.).

3.1.2.6. Akademiye Kayırmacılık, Kollamacılık, Nepotizm

Akademisyenin varoluş mücadelesi Türkiye koşullarında verimlilik ve performans baskısıyla sınırlı değildir. Öğretim elemanlarının ilk mesleğe girişlerinde yeniden atamalarında ve yükseltme süreçlerinde liyakat şartlarına, bilimsel başarılarına ne ölçüde uyulduğu tartışmalıdır. Türkiye’de son yıllarda liyakatsiz bir kurumsallaşmanın egemenleştirildiği, vasatlık⁷⁹ kültürünün değer gördüğü toplumsal düzende üniversite de bu vasat anlayıştan nasibini almıştır. Araştırma görevlisi atamalarında hak edene değil çanta taşıyana kadroların verildiği, taşra bölgelerindeki üniversitelerin aile üniversitesine dönüştürüldüğü, torpilin neredeyse bütün atamalarda olağanlaştığı bir yükseköğretim iklimi söz konusudur. “Akademisyenlerin geleceği, büyük ölçüde üniversite-içi iktidar bloğu ile ilişkilerine bağlıdır çoğu zaman... Çoğu zaman kadro unvanı alabilmek ya da bir üniversiteden diğerine geçebilmek konusunda da akademik birikimin hemen hiç etkisi olmaz” (Şengül, 2014, s. 96). “Siyaset bilimi terminolojisi ile ifade edecek olursak nepotizm (akraba kayırmacılık), kronizm (eş-dost kayırmacılık) ve partizanlık (siyasal kayırmacılık) maalesef ülkemizde tüm kamu kurum ve kuruluşlarında oldukça yaygın” (Aktan, 2003, s. 65). İster gündelik dilde torpil, kayırmacılık ya da iltimas diyelim bu tür eylemler ve girişimler Türkiye koşullarında ayıplanmaktan öte doğal bir görünüme kavuşmuştur. Herhangi bir işe girerken bir yerlerden torpil aramak doğal bir davranışa

⁷⁹ Burada vasatlık, hayatta ilgili bütün alanlarda ve işlerde görüldüğü gibi, kendine sadık kalır, çünkü o her yerde *tek başına* var olmak için üstün nitelikleri örtbas etmeye, hatta yok etmeye ve kökünü kazımaya çabalar. Onu hiçbir sevecenlik, hiçbir iyilik duygusu zihinsel üstünlükle azlaştıramaz. Dolayısıyla o iflah olmazdır ve hep öyle kalacaktır ve asıl korkutucu olan çoğunluğu da kendi yanına almış olmasıdır. Bu her alanda insanlığın ilerlemesinin önündeki belli başlı engellerden biridir (Schopenhauer, 2018, s. 78-79).

dönüşmüştür. Çalışanın, hak edenin değil nüfuz ağlarına sahip olanların köşe kapıldığı bir akademiden söz edilmektedir:

...Ancak ben bir yandan geçinmememe bile yetmeyecek bir paraya çalışarak, işverenlerin derslere katılmama müsaade etmemeleriyle de mücadele ederek, diğer yandan sağlık sorunlarıyla uğraşarak akademide var olmak için çabalarken, diğer taraftan benim akademik donanımımın yanından bile geçemeyecek insanların sadece bağlantılarıyla bazı yerlere girdiklerini gördüğümde çok üzülmişim. Akademi benim için kutsal bir mekân gibiydi ve sadece hak edenlerin girebileceğini düşündüğüm alanlardı. Hayatı tanıdıkça çok safça geliyor düşündüklerim ama o zamanlar öyle hissediyordum. Kısacası akademi benim için hep dikenli bir yoldu. Zira akademiye girdikten sonra da o dikenleri hep elime battı. Ancak geçmiş yıllarla günümüzdeki akademi arasındaki ilişkiyi düşündüğümde o zamanlar da hak etmeden buldukları yerlere gelen insanlar vardı elbette, ama bunlar bir elin parmaklarını geçmezdi. Fakat günümüzdeki gibi tepeden birileri aramadan kadroların verilmediği, akademik liyakatin olmadığı, çalışanın değil çalıp çırpanın değer gördüğü bir akademiyi hiç görmemişim. Dolayısıyla Türkiye’de gerçekten bilim yapan ve toplum yararına çalışan bir akademinin varlığından söz etmek mümkün değil (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.).

Güvencesizlik ikliminin yarattığı endişe, insani çalışma koşullarına azlığı, akademisyenleri güvenli bir liman arayışına sevk etmektedir. Devlet üniversitelerinin çalışma koşullarının vakıf üniversitelerinden daha iyi bir durumda olması nedeniyle neredeyse her akademisyen devlet üniversitesinde akademik bir pozisyon kapma yarışındadır.

Eskiden herkes özele gitmek isterdi şimdi hepimiz devlete gitmek istiyoruz. Devlette de bulundum. Çok daha rahat tabi ki. Güvenceniz gelecek korkunuz ilerleme yolunda önünüze çıkan sorunlar yok. Doçentlik için neye başvursam demiyorsunuz ya da bazı arkadaşların yaptığı gibi doçentlik çalışmalarına ara verip doktora yapmaya girişmiyorsunuz. Devlet kadrolarına başvuramıyoruz çünkü kişiye göre açılıyor (Dr. Öğr. Üyesi Ç.D.B.)

Üniversitelerde nepotizm uygulamaları akademik kültürü ve bilimsel üretimi sulandırmakta, bilim camiasının saygınlığı ve güveni gün geçtikçe zayıflatırken biat kültürünü ise yüceltmektedir. Şengül’e (2014) göre de akademide biat kültürünün kurumsallaşması akademik ve idari yükseltmelerde başvuru hesaplı bir biat stratejidir. Yerleşik iktidar ikliminin beklentilerine göre hareket eden, siyasal iktidarın üniversite kadrolaşması topluluğuna girebilen, dini ya da milliyetçi ritüelleri gösterişçi bir şekilde sergileyen akademisyen tipolojisi daha hızlı kariyer basamaklarını tırmanırken bu

değerlere kayıtsız kalan akademisyenlerin ise tasfiye süreçleriyle karşılaşmaları olasıdır (Tekerek, 2023). Bu açıdan akademik liyakat yerine biat kültürü yükselen değer olarak Türkiye koşullarında üniversite mecrasını sarmıştır:

Akademideki hiyerarşik yapı, özellikle erkelerin yönetici olduğu durumlarda kadın akademisyenlerin sömürülmesi ve istismara uğramaları söz konusudur. Bununla ilgili basında çıkan haberler ve hukuki davalar mevcuttur. Ayrıca akademik değerlere değil biat kültürüne önem verilmektedir. Üstün astını emir komuta ile yönetmek istemesi, astın üstüne yaranmak için biat etmesi üniversitedeki yozlaşmanın çürümenin bir göstergesidir. Liyakatsizlik her zaman mevcuttur. Bu liyakatsizliklere göz yumanlar, görmezlikten gelenler de sorumludur. Ama birçok akademisyen bu sorumluktan kaçmaktadır (Doçent Dr. L.B.).

Bu tür bir akademik kültür eleştiri bilincine sahip olmayan gerici diyebileceğimiz akademik tipolojilerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu tür bir tipoloji geçmişe özlem duyan hatta geçmişi yücelten, tutucu, yasakçı, güncel toplumsal sorunlara sırt çeviren, emek yerine sermaye tarafından saf tutan bir kimliği sergilemektedir (Gerçek, 2017). Oysa üniversiteler gibi akademisyenler de toplumun vicdanı olmalıdır. Çünkü genel olarak toplumun bilim dünyasından, bilim insanından beklentisi vardır. Toplumun sorunlarına duyarlı akademisyen “aydın” olma misyonunu ile toplumun kendisini bir bilgi kaynağı olarak gördüğü gerçekliği üzerinden toplumun sorunlarının çözümüne katkı sağlaması beklenmektedir. Oysa bugün gittikçe piyasa militanı gibi hareket eden bilim insanları türemeye başlamıştır. Görüşmecim Araştırma Görevlisi K.Ö. piyasayla bütünleşen akademik tipolojiyi kendi bakışıyla şöyle dile getiriyor:

Akademideki liyakatsiz kurumsallaşmayı daha akademiye girer girmez görüyorsunuz. Tabi bu gerçeklikten bi habersiniz öncelikle. Gerekli yeterlilikleri aldığınızda akademisyen olarak işe başlayabileceğinizi düşünüyorsunuz. Ta ki araştırma görevlisi alım sınavına girdiğinizde ön değerlendirmede sonuncu olan kişinin alındığını görene dek. Nasıl bir dünya bu demeye başlıyorsunuz. Girdiğiniz araştırma görevlisi alım sınavlarında neredeyse tüm sorulara tam cevap veriyorsunuz. Ama sınav sonucu açıklandığında hep bir hüsrana uğruyorsunuz. Bir umutla ilana çıkan üniversiteleri şehir şehir geziyorsunuz. Bir umutla gidiyorsunuz oysa kadroya alınacak kişi belli. Ama belki bir umut diyorsunuz. Devlet üniversitesinin özlük şartları iyi olduğu için oralarda yer bulmanız neredeyse imkânsız. Oralar kapılmıştır. İşin en dikkat çeken kısmı da alınan kişilerin niteliksizlerinin çok sırtması. Hatırlıyorum Kocaeli Üniversitesinde sınava girmiştim araştırma görevlisi alımı için. Ön değerlendirmede sonuncu yani 10. sırada olan kişi yazılıda birinci olmuştu. Ön değerlendirmede kriter olarak alınan dil ve ALES sınavında torpilli arkadaşın notu barajdaydı yani sınırdı. Anlayacağımız inanılmaz bir haksızlık.

Araştırma Görevlisi K.Ö.'nün dile getirdiği akademik alımlarda uygulanan kayırmacılık ya da torpil denilen uygulamaların çeşitliliğini genişletmek mümkün. Örneğin vakıf üniversitelerinde akademisyenlerin pozisyon olarak güvencesiz çalışma koşullarına sahip olması nedeniyle üniversitede asıl patron idari birimdir. Dolayısıyla tüm akademik camianın idari birimlerle iyi geçinmesi gerekmektedir. Aksi durumda her an sözleşmesinin feshedilmesi söz konusu olabilir. Bu açıdan düzene göre düşünmeyi düstur edinmiş akademisyenler idari birimlerle olabildiğince iyi geçinmeye çalışmakta, idari görevler kapmak için birbirleriyle yarışmaktadır. İdari görev kapma pozisyonu akademisyene daha güvenceli bir çalışma ortamı sağladığından dolayı bilimsel kimliğin önüne geçmektedir. Dolayısıyla idari birimlerle yapılan iyi ilişkiler akademisyeni vakıf üniversitesi ortamında güçlü bir pozisyona getirebilmektedir. Çünkü vakıf üniversitelerinde genel algı şudur: İdari işlerine sahip olanların mütevelli heyeti yani patronlarla akrabalık, yakınlık, dost ilişkisi söz konusudur. Bu açıdan idari işler patronaj bir güce sahip izlemine vermektedir. Eğer akademisyen olarak idari birimlerin güvenini kazandıysanız güçlü pozisyonlar sizi beklemektedir. Bilimsel kimliğinizin niteliği önemli değildir. Araştırma Görevlisi K.Ö. bu durumu şöyle değerlendiriyor.

Vakıf üniversitelerindeki ilişkiler gerçekten film tadında bir izlemine sahip. Öyle akla hayale uymayan uygulamalar var ki kamuoyu bundan haberdar olsa üniversite boş kalır. Bir dönem İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde çalışıyorum. Mütevelli heyetine yakın bir kişiye büyük bir yetki verilmiş. Bu şahıs göstermelik de doktora yapıyor. Üniversiteye kimin alınacağına o kadar veriyor. Yani bir profesörsünüz ve sizin alınıp alınmayacağınıza doktorasını başkasına yaptıran bir şahıs karar veriyor. Daha sonra öğrendim ki İstanbul Üniversitesi'nden emekliye ayrılan bir profesörün alımında rol almış. Bu profesör de tez danışmanıymış. Nasıl bir danışıklı dövüş gördünüz mü? Rezil ve kepezelik bir durum. Ama işin en iğrenç kısmıysa bu şahsın doktora unvanı aldıktan sonra o unvanla sürekli bir yerlerde boy göstermesi. Bu şahsa dersler açılıyor. Seminerler verdiriliyor. Oysa doktorasını parayla birisine yazdırdığı ve tez danışmanını çalıştığı üniversiteye aldırıldığı bilinen bir gerçeklik. Anlayacağınız bu sadece bir vaka. Bu tür vakalar sayısız diyebilirim.

Türkiye yükseköğretim sisteminde kurumsallaşan kayırmacılık ve kollamacılık anlayışı nedeniyle liyakat yerine torpilin, nepotizmin egemen olduğu bir iklim belirlemiştir. Neticede "...bilginin üretilmediği, sadece aktarıldığı, kopyalandığı ve hatta çalındığı bir mekân durumuna düşürülmüştür. Üniversitelerdeki kirlilik bilgiyi de kirlenmiştir. Bilim adamlarına olan saygı ve güven yok olmuştur. Liyakatten uzaklaşmış, kayırma ve kollamacılık yaygınlaşmıştır" (Aktan, 2003, s. 70). Akademinin geleneksel kavramının

taşıdığı prestije rağmen sınıfsal koşullar bağlamında amiyane tabirle akademi ayağa düşmüştür. Öyle ki Türkiye'nin genel siyasal iklimine paralel atanma usulleri bilimsel liyakate, akademik başarıya göre değil “ahbap, çavuş” ilişkilerine göre gerçekleşmektedir. Örneğin Araştırma Görevlisi C.Y.'ın akademik serüveni bu olguyu doğrular niteliktedir:

Yüksek lisans dönemimde Türkiye'nin dört bir yanından üniversitelerden belki 30-40 yere akademik kadro başvurusu yapmışımdır. Çoğu için de alınacak kişi hep önceden belliydi ve hatta bazısının alınacak adayının adı da doğrudan kulağımıza gelirdi. Buna rağmen yine de uzun süre denemeye devam ettim. Açılan kadrolar çoğunlukla belirli bir kişiye özel açılıyordu. Tam akademiden vazgeçip başka alana yönelmeyi planladığım sırada bir vakıf üniversitesinde açılan kadrodan, haberdar olup sınavına başvurdum. Ancak bir karışıklık sonucu ilk ona giremedim ve itiraz ettim. Daha sonra belgelerimi tekrar değerlendirmeye aldılar ve sonunda akademiye girebildim. Sınav, tam da pandemiye denk gelmişti ve belki de normal koşullarda olsa giremeyecektim. Çünkü sınava üç kişi gelebilmişti. Sınav puanım, diğer adaydan daha düşük olduğu halde sonuçta dil ve ALES puanım yüksek olduğundan toplam puanım fazla oldu. Bizden önce akademiye girenlerde sanırım daha adil bir süreç de işleyebiliyordu. Eskiden akademiye liyakatle alım yapılırken, bir yandan da torpil işleri dönüyordu ancak son yıllarda iş tamamen torpile ve tanıdık işine döndü.

Nepotizmin ve ahabap çavuş ilişkilerinin Türkiye koşullarının kültürel yaşamındaki belirgin bir görünümünün sergilendiği üniversite koridorları en nihayetinde benzer bir kafa yapısına sahip, türdeşmiş, belirli kalıplar ekseninde dünyaya bakan, yetkenin anti demokratik uygulamalarına ses çıkarmayan evcilleştirilmiş akademik öznel topluluğu anlamı gelmektedir. Oysa entelektüel olmanın gereği olarak poetik bir yaşamın ve düzenin dışında düşünmenin varlığı olmadan akademik yaşamın özerk ve özgür olacağı olası değildir.

3.1.2.7. Yetersiz Çalışma Koşulları

Yeni nesil üniversite anlayışı olarak girişimci üniversite ideolojisinin hegemonikleştirilmesi üniversitenin iktisadi büyümeye yapacağı katkı ile değerlendirilirken ne tür yapısal koşullar yaratacağı pek dile getirilmemektedir. Özellikle vakıf üniversitelerinin kurulmasıyla az maliyet çok kazanç hesaplamasının üniversitenin ana hedefine dönüşmesi nedeniyle çevreden, binadan, araç gereçten olabildiğince tasarruf edilmesi yönetim politikası olarak olağan şekilde uygulanmaktadır. Örneğin

Yükseköğretim Kurumu (YÖK) 2015 yılında “Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Projesini” adı altında ilk etapta 10 üniversiteyi ihtisas üniversitesi olarak ilan etmiş 2020 yılında ise bu sayısı 15’e çıkararak araştırma merkezli ihtisas üniversiteleri oluşturmaya çalışmıştır. (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 345). İhtisas üniversiteleriyle birlikte TÜBİTAK da girişimci ve yenilikçi üniversite endeksi adıyla eşit dereceye sahip beş bileşenden oluşan değerlendirme kriteri uygulamıştır. Bu kriterler, fikri mülkiyet havuzu, girişimcilik ve yenilikçilik kültürü, bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliği, işbirliği ve etkileşim, ekonomik katkı ve ticarileşme. “Endeksin adının girişimcilik ve yenilikçilik endeksi olmasına ve ana bileşenlerden birinin girişimcilik ve yenilikçilik kültürü olmasına rağmen; bu bileşenin değeri sıfır veya çok düşük olan üniversiteler, Türkiye’de ilk 50 üniversite arasında yer alabilmektedir” (Toprak ve diğerleri, 2021, s. 347). Bu tür dönüşüm yaratma girişimleri eğitim ve araştırma ile pratik uygulama çalışmalarının endüstriyle iç içe bir yapıyla bütünleşmesi hedefiyle yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda üniversite bünyesinde kurulan ar-ge birimleri, araştırma laboratuvarları, teknokentler, proje üstü kuluçka merkezleri, yaşam boyu öğrenme kursları gibi yeni bir çok yapılanmanın dışarda bıraktığı ve hasara uğrattığı durumlar söz konusudur. Öyle ki bu dönüşümün kimin yararına olacağı da pek dile getirilmemiştir. Üniversitenin dış paylaşımları ve endüstriyle tamamlayıcı bir ekosistem yaratmasına yönelik YÖK ve TÜBİTAK öncülüğünde yürürlüğe sokulmak istenen girişimler kamu yararı, ortak çıkarı, akademik öznenin çalışma koşullarını dışarda bırakmıştır. Piyasayı ve sermayeyi besleyen bir üniversite yapılanmasının toplumun tüm çıkarına hizmet edeceği savından yola çıkılarak girişimci üniversite ideolojisi ideal olarak kucaklanmıştır. Oysa üniversite fotoğrafına yakınlığımızda bu yeni sürecin kazananlar yarattığına ek olarak kaybedenler de yarattığı görülmektedir: Girişimci üniversite ideolojisi değere bindirilirken çalışma koşullarının varlığı görmezden gelinmiştir:

Bir vakıf üniversitesinde çalışıyorum. Çalışma koşullarının çok iyi olduğunu söyleyemem. Mekânsal, fiziksel sorunlar var. Oturup çalışabileceğimiz bir adamakıllı ofisimiz yok. Bir akademisyen için en önemli şeylerden bir tanesi geldiği zaman sessiz sakin çalışabileceği bir ortam. Çok fazla bir şey beklemiyoruz aslında. Demokratik üniversite kültürünün olmaması çok ciddi bir sorun Türkiye’de. Mesela Kanada deneyimimden yola çıkacak olursak orada kararlar genelde konuşularak alınır. Ama Türkiye’de kararlar tepeden gelir. Geleneksel askeri kültür akli hâkim. Yani askeri kültürü akademiye uyguladığın zaman iyi bir sonuç almıyorsun (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Bilgi ekonomilerinin daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplum yaratma iddiası sonrası yaratıcı ekonomilerle beraber entelektüel, iletişimsel becerilerin yeni ekonomik değer olarak yaygınlık kazanmasıyla ortaya çıkan yaratıcı bir çağ (Florida, 2011) kavramsallaştırmasının esasında ortaya çıkardığı “prekerleşme” gerçeği üniversite mecralarında hegemonik bir şekilde kendini göstermektedir. Üretken yaratıcı emek, bilgi işçisi akademisyenler entelektüel ve yaratıcı kapasiteleriyle beraber yetersiz, uygun olmayan çalışma mekanlarında bedenleriyle de bir mücadele vermek zorundalar. Gayri maddi emeğin öznesi olarak sınıflandırılacak akademisyenler tanıtım günlerinde bedensel emekleriyle de fordist bir işçi kimliğine büründürülmektedirler:

İş tanımlamaları tamamen belirsizdir. Araştırma görevlisi olarak idari personelden azar işitebilir, tanıtım elemanı olabilir, fuarda görevlendirilebilir, rektörlük tarafından size hiç danışılmadan idari bir işte görevlendirilebilirsiniz. Sizin adınıza bölüm başkanı karar verebilir. Söz hakkınız olmayabilir. Doktora eğitiminizin değil kurum içindeki idari işleriniz önceliğiniz olmalıdır. Eğitiminiz, akademik başarınız, akademik üretiminiz asla söz konusu edilemez. Söz konusu ederseniz bu çok büyük ayıptır ve dışlanırsınız. Yönetim yazdığımız dilekçelerin resmi kaydını tutmadan, uğradığımız mobbingi küçümseyerek işinize son verebilir, yöneticiler tarafından manipüle edilebilirsiniz. Genel sekreter akademik personel üzerinde de söz sahibidir, karar vericidir. Rektörünün kim olduğuna bakarsanız zaten rektörün tam olarak bir tanıtım/reklam elemanı olduğunu görürsünüz. Entelektüel bir ortam söz konusu değil, akademik ve idari personel dedikodudan çok hoşlanır. Çalışma saatleri bölüm başkanına bağlıdır. Üniversite tanıtım günlerinde hafta sonu (Pazar) çalışır ve ek ücret alamazsınız. Okul size bilgisayar vermeyebilir, verdiği de bozuk olabilir idare etmelisiniz. Odanızda kışın montla bile donarsınız. Isıtıcı temin edilmez. Yemekhane var ama yemeklerin düzelmesi için çok mücadele vermişim, biraz düzelmişti ben ayrılmadan önce. Yine de hijyenik sayılmaz. Akademik personelin odalarının olduğu koridorda su bile yoktur. Kendiniz bir yerlerden bulursunuz suyu, çayı, kahveyi... Kısacası survivordan hallice bir üniversite (Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.).

Neoliberal ideolojiyle akademisyen emeğinin geçirdiği mevcut dönüşüme ek olarak tepeden inme kararlar sonrası akademik yükseltmelerde kurumsal engellerin yaygın hali, planlama ve organizasyon faaliyetlerinde akademisyenin yetkisiz bırakılması, çalışma koşullarının fiziki yetersizliğiyle bütünleştiğinde akademik yaşamın sürdürülmesi güç emek pratiğine dönüşmektedir:

İstanbul’da bir vakıf üniversitesinde çalışıyorum. Bodrum katta, penceresi, doğal havalandırma ve aydınlatması olmayan ofislerde 5-6 kişi bir aradayız. Dersliklerde de doğal aydınlatma ve havalandırma yok. Fiziksel koşullar oldukça kötü. Ders planlama, ders programı, sınavlar, müfredatlar, hiçbir şekilde bölümlerin inisiyatifinde değil. Öğrenciler ile aynı anda öğreniyoruz ders programımızı.

Geçtiğimiz dönem, bir devlet üniversitesinden misafir öğretim elemanı olarak haftada iki yarım gün ders verme teklifi aldım. Bu benim için oldukça önemli bir teklifti. Tüm resmi izin yazılarını ve görevlendirme taleplerimi zamanında iletmeme rağmen, aynı günlere ders koyuldu. Devlet üniversitesinde dersler çoktan başlamıştı ve inanılmaz zor durumda kaldım. Sunduğum çözüm önerileri asla kabul edilmedi. Rektörle görüşmem de sonuç vermedi. Bu çözümsüzlük içinde, rektörün karşısında ağlarken buldum kendimi. Korkunç bir aşağılanma hissettim. Tek talebim, her türlü zorluğu göze alarak, hiçbir maddi gelir elde etmeden, bir devlet okulunda ders verme deneyimini yaşamaktı. İzin verilmedi. Kendi okulumdaki aynı günde olan dersin öğrencileri ile ders saatimi gayri resmi olarak revize edip bir dönem boyunca kaçak gittim o okuldaki derse. İnanılmaz bir yükü benim için. Neden bu kadar risk almak ve kendimi parçalamak zorunda kaldım acaba? (Dr. Öğr. Üyesi E.A.)

İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde çalışıyorum (özel üniversite). Entelektüel ortam yok. 25 katlı bir gökdelende çalışıyoruz. Tek bir kata bütün fakülteyi sıkıştırdılar. Odalar 5 kişilik ve duvarlar cam. Akşam ışıklar kapanıyor. Deprem sonrası doğalgaz masrafını ve altyapı yenilemesini gerekçe göstererek gökdeleni de kapadılar. Bölümün hiçbir konuda özerkliği yok. Müfredatımızı, önşartlı dersleri bile rektörlük onaylamadan değiştiremiyoruz. 6 kişinin vereceği ders 1 kişiye verdiriliyor. Sınıflar çok kalabalık. Yol ve yemek parası verilmiyor. Okulda 80 tl'ye öğle yemeği yeme şansımız var. Bölüm için gerekli olan altyapı eksik (Dr. Öğr. Üyesi E.Ü.)

Yukarda Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.'nin dile getirdiği gibi akademik yaşamın zorlukları Türkiye koşullarında çeşitlilik göstermektedir. Akademik personele yüklenen idari iş yüklerinin yanında yetersiz mekânsal koşullar da akademik yaşamın baş etmesi gereken zorluklar arasındadır. Özellikle vakıf üniversitelerinin ticari hedefler doğrultusunda kurulması nedeniyle mekânsal tasarruf önem arz etmektedir. Dr. Öğr. Üyesi E.Ü.'nin belirttiği gibi kimi üniversiteler plaza görünümüne sahip bir yapıya sahiptir. Bu plaza ya da AVM görünümüne üniversitelerde aydınlanma, ısınma sorunu olmakla beraber küçük yetersiz ofislerin varlığı da akademik yaşam üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Yetersiz mekânsal koşullar akademik çalışma yapmayı engellerken akademisyen üzerinde psikolojik sorunlar da sebep olmaktadır. Özellikle plaza ve AVM görünümüne üniversitelerde mekânsal inşa tasarımında “panoptik” modelleme belirgindir. “Akademisyenlerin görünürlüğünü en üst düzeye çıkaracak ve bireysel mahremiyetin kapsamını en aza indirecek şekilde düzenlenen yeni inşa edilen akademik ofislerle üniversitelerin iç mimarisi bile Foucault'nun panoptik vizyonuna doğru ilerledi” (Evans, 2014). AVM'lerden üniversiteye dönüştürülmüş binalarda ışıktan tasarruf adına ofisler akvaryum görünümüne bir tasarım ile yapılandırılmaktadır. Bu tür cam ofis tasarımının akademik çalışma yapma koşullarını olumsuz etkilemesine rağmen yönetici akıl tarafından akademisyenin gözetlenmesini ve kontrolünü kolaylaştırmaktadır. Süreksiz bir

izlenme olasılığı nedeniyle bu tür cam tasarım ofisler Foucaultcu tabirle içsel bir otokontrolü ve disiplini olağanlaştırmaktadır. İktidarın uzamsal ağı olarak cam ofisler kendilik ilişkisi üzerinde bakışı belirirken gözetimin özünde yarattığı iktidar aklını da yeniden üretir. Gözetime açık özne böylece kendiliğine ilişkin bir bakışı yaratarak içsel bir iktidarı bedene yerleştirir. Böylece “...iktidar, özneye belli bir mesafeden bakan ayrılmış bir varlık değil, özne yoluyla bakan, kendini özneliğin failleşme sekanslarına sızdırarak belli bir içeridenlik vurgusu taşıyan” (Baştürk, 2018, s. 96) içsellik olarak hareket eder. Bu tür iktidar düzeneği özünde korku iklimi üretmesiyle ilişkilidir. Süreksiz izlenme ve gözetleme hali üniversitenin kurumsal bir kimliğine dönüşerek içeriye aldığı bedeni yarattığı korku iklimine uyumlaştırmayı kolaylaştırmakta.

Devlet-vakıf ayrımının yarattığı mekânsal eşitsizliklerin bir başka boyutu da gösteriş ve imaj stratejisine dayanan tasarımlardır. Vakıf üniversitelerinde uygulanan imaj çalışmalarında parlıtlı, gösterişli mekanlar vitrin işlevi görürken kütüphane ve laboratuvar gibi mekanlar ise alt yapı yetersizliği nedeniyle sönük kalmaktadır. Özellikle vakıf üniversiteleri kafe ve yemekhane bölümlerinin daha büyük ve gösterişli tasarlayarak ticari kaygı çerçevesinde buralarda tüketime yönelik katılımı arttırmayı hedeflemektedir. Dünyaca ünlü kafe markalarına yer açarak döner sermaye tabanlı parasal geliri arttırmayı hedeflerken eğitim yerine popüler kültür temelli bir imaj çizmektedir.

Hem devlet hem de özel üniversitede çalıştım. Devlet üniversitelerinin hantallığını, keyfilliğini, denetimsizliğini, sorumsuzluğunu gördüm, devlet üniversitelerinde biçim özden önce geliyor. Bürokrasinin yönetmeliklerin uygulanması ile her şeyin yolunda gittiği yönünde bir algı yaratılıyor. Eğitimin niteliği değil niceliği önemsleniyor. Özel üniversitelerde ise iki hocanın yapacağı işi bir hoca yapıyor. Ders yükü ağır, başka görevler ekleniyor, görev tanımları belirsiz. Güç ve iktidar hiyerarşi yoluyla sağlanıyor, üstler astlarını eziyor ve sömürüyorlar. Çalışma koşulları ağır ve uzun çalışma saatleri⁸⁰ var, haftasonu bile göreve çağrılan akademisyenler var. İş tanımları belirsiz hem öğretmen hem memur hem de tekniker gibi çalışmanız bekleniyor. Alt yapı eksikleri vitrin görüntülerle gizleniyor. Örneğin tam teşekküllü bir laboratuvar ya da atölye yok ama devasa şık kafeteryalar var. Entelektüel ortam diye bir dertleri yok, vitrine önem veriyorlar, kadın akademisyenlerden bakımlı, süslü, şık giyinmiş ve makyaj yapmış olmaları bekleniyor hatta dikte ediliyor.

⁸⁰ Uzun çalışma saatleri ayrıca stres, depresyon ve diyabet riskini artırıyor. Stres, toplumsal anlamda izolasyona, evlilik ve cinsel alanda sorunlara ve bir umutsuzluk döngüsüne neden oluyor (Standing, 2015, s. 203). Bu açıdan çalışma koşullarının yarattığı tahribatların insan yaşamı üzerindeki insani acıları dallanıp budaklanıyor.

Öğrenciyi müşteri gibi görüyor. Hocalar arasında rekabet ve çekişme var, bunu körükleyen ve teşvik eden bir yönetim anlayışı var (Doç. Dr. L.B.).

Üniversite mecrasının gittikçe entelektüel mekanlardan uzaklaşarak gösteri mekanlarına dönüştürülmesinin yarattığı yeni değer merkezine “show” kültürü yerleşmiştir. Büyük kafeler, renkli imajlar ve göstergelerin inşasına akademisyenin kılık kıyafeti ve kişisel bakımı da eklenmiştir. İmaj ve vitrin merkezli bir üniversite inşasının yarattığı yeni akılsallık misyon farklılaşması olarak akademik özneyi dahil bir meta üretim sürecine hapsedmektedir. Jameson’un ifadesiyle bugün neredeyse her şey meta üretimiyle bütünleşmiş durumdadır (Jameson, 2011, s. 33). Gösteri ve imaj merkezli bir kültürün hegemonik hale gelmesine de neden olan bu vitrin ve show merkezli anlayış kültürel benzeşim ve kültürel türdeşmeye sebep olurken üniversitenin politik ve pedagojik yönünün gelişimine ket vurmaktadır.

Esnek çalışma saatlerimiz bulunmuyor, belirli dönemlerde haftasonu bile çalışmamız isteniyor. Ayrıca görev tanımımız da yasal düzlemde net olmadığından hiyerarşide amirimiz ne verirse onu yapmakla yükümlüüz hem zihinsel hem de bedensel güç gerektiren işlere maruz kalıyoruz çoğu zaman. Çalışma koşulları ise bununla tam tersi bir doğrultuda. Isınma, yemek gibi en temel insani koşulları bile karşılayamıyor kurum. Çünkü belki de devletle eşitlenen maaş, personel için yeterli ve dahası fazla görülüyor (Araştırma Görevlisi C.Y.)

Türkiye’de vakıf üniversitesi açma girişimi genellikle nicel bir artış göstermekte ve fiziksel olarak üniversite mekân ve tabela asılması çerçevesinde algılanmaktadır. Sermayenin, sosyal ve siyasal grupların baskısı ve yönlendirmesi ile açılan üniversitelerin bir planlama yapılmadan ve alt yapı oluşturulmadan kapılarını eğitime açması süreç içinde birçok problemi yaratmıştır. Özellikle üniversite açmanın yasal zeminine uyulmadan apartman katlarında, AVM’lerde üniversite tabelalarının asılarak eğitime başlanması olağanlaşmıştır. “Burada belirtilmesi gereken çok önemli bir nokta, üniversitelerdeki altyapı eksikliğinin, yalnızca üniversite sahiplerinin üniversiteye bir “dükkân” gibi bakmalarından kaynaklanmadığını, Türkiye’deki mevcut devlet yapısı tarafından da desteklenen ve beslenen bir vizyonsuzluk ve anti-entelektüalizme delalet olduğudur” (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 144)

Öğrenci, akademik personel ve idari-hizmetli personele değer verilen bir ortam hayal ediyorum. Kurumların merkezinde kafelerin değil kütüphanenin olduğu, kurumdan

çıkma istemeyeceğimiz fiziksel koşullar hayal ediyorum. Birbirimizi motive ettiğimiz, beslediğimiz, dayanıştığımız bir akademik ortam hayal ediyorum. Kendi akademik yükselmemi, ancak hissettiğim bu yabancılaşma ve yalnızlıktan kurtulursam sağlayabileceğimi düşünüyorum (Dr. Öğr. Üyesi E.A.)

Eskinden vakıf üniversitelerinde mekânsal koşullar daha iyiydi. Şimdi daha kötü ya da en azından daha iyi değil. Soğuk olması. Tuvaletlerinden temizliğinden tutun. Yani vakıf üniversitelerine girdiğinizde normalde pırıl pırıldır yani müşteri mantığından dolayı ama enteresan bir şekilde öğrenciler yeni nesil haklarını aramıyor. Yani sesini çıkarmıyorlar hiçbir şekilde. Yahu ben gerçekten para verdim bu ne biçim sınıf demiyorlar. Ama devlette hala kantinde yapılan bir zam protesto edilebiliyor. Burada öyle bir şey de yok. Varsa da boş şeylerden yakınma. Hak arama gibi değil, hizmet kalitesini arama gibi (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Bugün çoğu vakıf görünümlü özel üniversitelerde girişimci üniversite adı altında misyon farklılaşması nedeniyle üniversitenin öncelikleri geleneksel değerlerle karşılaştırıldığında büyük farklılıklar göstermektedir. İmaj ve prestij yaratma adı altında devasa alışveriş dükkanları, kafeler vakıf üniversitelerinin merkezini işgal etmektedirler. Bunun yanında görünürlük adına popüler kültür ideolojisi de halkla ilişkiler ve reklam faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Popüler kültürün tanınan yüzleri üniversitelere davet edilerek kimi zaman onlara dersler açılmakta kimi zaman ise konferanslar verdirilerek üniversitenin maskotu olarak kullanılmaktadırlar. Örneğin popüler kültürün önemli bir ismi olan Soner Arıca Nişantaşı Üniversitesi'nde "etkili iletişim" adı altında ders verebilmektedir. Lisans bölümü olarak iktisat mezunu olan ve herhangi bir akademik yayınının bulunmamasına rağmen Soner Arıca'nın üniversite bünyesinde "etkili iletişim" adı altında ders vermesi girişimci üniversite anlayışının toplumla olan iletişiminin görünen niteliğini sergilemektedir. Popüler kişiler üzerinden planlanan imaj ve prestij yaratma stratejisi üniversiteyi bir yönüyle popüler mekanlara da dönüştürmektedir. Sonuç olarak üniversitenin popüler kültür ideolojisi ile sarmalanması toplumun üniversite hakkında düşünme biçimini de şekillendirmektedir. Üniversite mecrasının popüler kültürler bütünleşmesi toplumsal algı nezdinde olağanlaşmaktadır.

3.1.2.8. Performans Baskısı ve Yeni Beceriler Geliştirmenin Zorluğu

Akademik alanda yaşanan bir dizi yapısal problemlerin yarattığı olumsuz sonuçların önemli bir parçası da rekabet ideolojisine dayanan performans baskısıdır. Niceliksel bir istatistiki ölçme kriterlerine dayanan, bilimsel çalışmaların alanda yarattığı etkiden ziyade

akademisyenin aldığı puanları değerlendiren derecelendirme kriteri girişimci üniversitenin ideolojik bir aygıtı olarak işlev görmektedir. “Derecelendirmeler kazananları ve kaybedenleri tespit eder ve sistemleştirir; itibarın ve meşruiyetin inşa edilmesinde can alıcı önemde bir etkidir” (Pusser ve Marginson, 2019, s. 132-133). Üniversiteler istatistiklere dayalı olarak birbirleriyle karşı karşıya getirilir (Barnett, 2008, s. 119). Özellikle ölçme ve değerlendirme sistemlerinin uluslararası karaktere sahip olması nedeniyle yabancı dil bilme gibi bir zorunluluğu da dayatması yeni eşitsizlikleri yaratmıştır. Gelişmişlik ve ileri retoriği altında rekabetleşerek küreselleşen yükseköğretim kurumları ilk defa 2003 yılında birbirleriyle kıyaslanarak karşılaştırılmış *World Class University* (Dünya Klasmanı Üniversite) anlayışı yükseköğretim literatürüne girmiştir. “Güncel adı *Academic Ranking of— World Universities* (ARWU) olan sıralama sistemi 2003 yılında ilk defa dünyadaki en iyi 500 üniversiteyi belirli kriterlere göre sıralamış ve sıralama sistemlerinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur” (Belenkuyu ve Karadağ, 2020, s. 16). Bu tarihten itibaren farklı ölçeklerde küresel ve ulusal sıralama sistemleri bilirmiş üniversitelerarası sıralama sistemleri raporları yayımlanmaya başlanmıştır.

Yükseköğretim alanında hem nicelik hem nitelik bakımından gelişmiş sayılabilecek ülkelere göre Türkiye’de sıralama sistemlerinin tarihi oldukça yenidir. Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Enformatik Enstitüsü bünyesinde kurulan *University Ranking by Academic Performance (URAP)* Araştırma Laboratuvarı Türkiye’deki ilk girişim olarak 2009 yılında kurulmuş ve 2010 yılından bu yana ulusal ve uluslararası ölçekte sıralama listeleri yayımlamaktadır. Türkiye’de ulusal boyutta üniversite sıralaması yapan bir diğer çalışma ise Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) 23 adet girişimcilik ve yenilikçilik kriterine göre üniversiteleri değerlendiren *Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi* sayılabilir. TÜBİTAK 2012 yılından bu yana her yıl bu endeksi, yayımlamaktadır. Bir diğer ulusal ölçekli sıralama ise 2015 yılından itibaren her yıl üniversiteleri h-endeks puanlarına göre sıralayan Erhan Erkut tarafından *Türkiye’deki Üniversitelerin Araştırma Çıktıları* adı altında yayımlanan sıralama raporudur. Son olarak Engin Karadağ ve Cemil Yücel tarafından kurulan Üniversite Araştırmaları Laboratuvarı (ÜniAr) tarafından 2016 yılından bu yana yıllık yayımlanan *Türkiye Üniversite Memnuniyet Araştırması* (TÜMA) ve *Devlet Üniversiteleri ve Fakülteleri Sıralaması* (DÜS) Türkiye’de yapılan ulusal ölçekli sıralama sistemleri arasında gösterilebilir (Belenkuyu ve Karadağ, 2020, s. 16).

Gösterge bazlı değerlendirmeler. Yüksek öğretimin yönetilmesine yönelik neoliberal vizyonların bir diğer temel özelliği, araştırma performansını ve (daha az ölçüde) öğretim kalitesini ölçmek için ölçeklerin kullanılmasıdır. Bu tür ölçekler, alıntı sayıları, araştırma ödenekleri ve bilim insanlarının veya öğrencilerin yargıları hakkında oldukça çeşitli verilere dayanır. Sıralamalar genellikle heterojen verileri bir veya çok az boyuta sıkıştırır.

Artık sıralamalar üretiliyor ve son yıllarda kamusal söylemde çok öne çıkıyorlar (Schulze-Cleven ve diğerleri, 2017, s. 801). Yukarda belirtilen ölçeklendirme ve sıralama sistemleri öğretim kalite göstergeleri, hizmet kalite göstergeleri, araştırma ve performans kalite göstergeleri ekseninde üç ana başlık etrafından toplanmıştır. Bu tür ölçeklendirmeler üniversitenin yapısal sorunlarına eğilmeden, akademik özerklik ve bilimsel özgürlük kriterlerini sorgulamadan ya da akademisyenin “görünmez iş yüklerini” hesaba katmadan ölçüm ve değerlendirme yapmaktadır. Formülleştirilmiş, standartlaştırılmış nicel ölçme teknikleriyle üniversitelerin özgül koşullarına bakılmaksızın hesaplanan bu tür sıralama ve değerlendirme sistemleri bir yönüyle ideolojik bir işlev de görmektedir. Üniversite varlığını salt belirli kriterler çerçevesinde değerlendirirken dışarda bıraktığı ve görmezden geldiği diğer koşulların bilinmesini de engellemektedir. Örneğin bugün tasarruf adına vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlere yüklenen sekretarya işleri akademisyenin bilimsel çalışma yapmasına ve kariyer planına ters düşen uygulamalar olarak yaygınlık kazanmıştır.

“Zamanının büyük kısmını araştırma yapmak yerine o araştırmayı yapabilmenin koşullarını hazırlamak üzere teknik/bürokratik detaylarla ve lobi faaliyetleriyle geçirmek durumunda olan bireylerin akademisyen/bilim insanı tanımını karşılayıp karşılamadıkları da sorgulanmalıdır. Bütün bunlar, akademisyenliğin sahip olduğu varsayılan (ve aslında sahip olması gereken) mesleki temellerinden giderek uzaklaşmakta olduğunun belirtileridir” (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016, s. 54-55).

Lakin bu gerçekliği ölçme ve sıralama sistemlerinde görmek mümkün değildir. Örneğin Araştırma Görevlisi C.Y.’nin dile getirdiği gibi akademik çalışmaların dışında yapılması zorunlu olan tanıtımlar, akademisyenler arasında yaşanan baskı ve mobbing vakaları gibi pek çok sorun kariyer planlamayı olumsuz etkilemektedir:

Akademik kariyeri geliştirme ve yükselme, kuruma faydası geldiği ölçüde destekleniyor elbette. Ancak bunun niteliği üzerinde kimse durmuyor. Yıllık olarak yerine getirilmesi gereken bir akademik performans tabiiyiz. Bir şey yayınlansın isteniyor ancak vasat ya da nitelikli olmasının bir önemi yok. Daha çok nicel olarak fazla olması dikkate alınıyor. Akademik çalışma koşulları, nitelikli bir şey üretmemize izin vermiyor. Sürekli akademiden uzak, hatta tanıtım günleri gibi profesyonel ekiplerce yürütülmesi gereken işlerde olduğu gibi bazen üniversitenin idari işlerinden apayrı işlerle karşılaşıyoruz. Akademik personeller arasında mobbing çok olağanlaşmış durumda. Üstteki, alttakine çoğunlukla mobbing uyguluyor. Kimse altındaki insanın ilerlemesini istemiyor, onu bir tehdit olarak algılıyor. Bu yüzden de onu akademik üretimden alıkoymak amacıyla her türlü mobbingi uyguluyor. Bir kişi değil, birden fazla kişi tarafından uzun bir süre

sistemik olarak mobbinge uğradım. Bu süreçte maruz kaldığım şeyin yanı sıra çevremdeki insanların sessizliği, hatta beni problemlili hissettirmeye çalışmasına tanık oldum.

Akademik yaşam akılcılığı ile övünür ama üniversiteler birer kurumdur. Bu kurumlardaki aktörler olan akademisyenler kurumsal modellere, ödül yapılarına, sistemlere ve kaynak yapılarına yanıt vermek zorundadır (Barnett, 2008, s. 237). Bu tür taleplere yanıt verme zorunluluğu belli bir bakış açısının benimsenmesine neden olmaktadır. Kamusal fayda ve çıkarın dışarda bırakıldığı kurumsal hedeflerin piyasa talepleri ekseninde belirlendiği neoliberal rekabetçi üniversite yapılanmasının dayattığı rekabet ve performans baskısı akademisyen açısından aynı anda birden fazla kulvarda enerji sarf etmesi anlamına gelmektedir. Yapılması gerekli idari işlerin yanında “kısa sürede çok fazla yayın yapma baskısı, akademik yazımı daha donuk, daha az maceracı ve daha teknik hâle getirmiştir. Çünkü genç öğretim üyeleri dergilere ve akademik yayıncılara kabul edilebilir olanı bildiklerini yazmayı tercih” (Belenkuyu ve Karadağ, 2020, s. 133) etmektedirler. Son kertede kendisi olmak ile kendisini kaybederek yaşamaya devam etmek arasındaki bir seçimdir bu (Direk, 2016, s. 144).

Üniversitenin amaçlarından birisi kamu hizmeti diğeri ise bilgi üretimi aslında ama bu giderek girişimciliğe kaydı hakikaten. Bu girişimcilik bilgi üreten bir şey değil daha çok para kazandıran bir şey. Mesela Boğaziçi Üniversitesi’ne bir rektör atanmıştı Melih Bulu sonra görevden alındı. Sürekli girişimciliği vurgulardı. Girişimcilik girişimcilik derdi dururdu. Bütün mezunların girişimci olmasını istiyorum derdi. Ama şöyle eleştiri alırdı. Hocalar derlerdi ki girişimcilik tamam da. İyi bir okuldan mezun basit girişimci olmaz. Bunun için okul okumaya da gerek yok aslında. Girişimcilik dediğin yeni bir fikir üretiyor musun? Yeni bir buluş yapıyor musun? İyi bir üniversiteden mezun birinin yenilikçi olması gerekiyor. Sen ne yapıyorsun? Yeni ne öğretiyorsun? Yani inşaat yapmak yenilikçilik değil. Şöyle mesela yeni bir platform kuruyor musun? Windows’u sen mi yaptın? Onun gibi bir girişimcilikten bahsediyorum. Patent gibi öyle bir şeydir girişimcilik. Sadece paraya bağlanan girişimcilik üniversite için çok gerekli mi ondan da emin değilim. İlkokul mezunu da girişimci olabiliyor esasında (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Akademisyenin baş etmesi gereken idari ve sekretarya iş yüklerinin meslek üzerinde yarattığı bir başka problem ise mesleki patolojidir. Akademisyenliğin bilinen mesleki prestiji ile yaşanan akademik reel sınıfsal koşulların arasında oluşan uçurumun mesleki bir huzursuzluğun ve hoşnutsuzluğun yaşanmasına neden olmaktadır. Mesleki statü ve

gelir kaybı nedeniyle akademisyenliğin geleneksel ve kavramsal değer olarak taşıdığı olumlu güçlü imaj ve prestijinin yanında mesleğin giderek işletme modeli çerçevesinde değersizleştirilmeye çalışılması ve güvencesiz çalışma koşulları ile yeterli ücret politikasının olmayışı akademisyenin gözünde mesleğiyle kurduğu ilişkide mutsuz bir görünüm sergilemektedir. İnsanın maddi değer üreten bir canlı olarak düşünüldüğü neoliberal süreçte emeğin metalaşması ve esnekleşme koşulları altında mesleklerin kurumsal görünümünün zayıflaması sonucu ortaya çıkan güvencesiz bir düzen bireyi kırılgan ve savunmasız bir konuma hapsedmektedir. Neticede yaşanan düzene karşı uyumlaşma kaçınılmaz bir sonuç olarak kendini kabul ettirir ve risk toplumunun ıskarta hayatına dönüşmeme adına neoliberal düzene karşı direnç ortadan kalkar (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2016).

İdeal olan akademisyenlik ve akademik çalışmalar üretme ortamı ülkemizdeki üniversite çalışma koşulları ile uyumlu değil. Kendimizi ileriye taşımamız, daha çok okumamız, daha çok üretmemiz için kurumlarda çalıştığımız mesainin dışında ekstra zaman yaratmak zorundayız. Özellikle vakıf üniversitelerinde idari işler, üniversitenin tanıtımını yapma, bölüme öğrenci çekme, öğrencinin(müşterinin) memnuniyeti gibi konular akademisyenin akademik performansının önüne geçmektedir. Vakıf üniversiteleri bir şirket gibi yönetilmektedir bu nedenle bu kurumlarda çalışan akademisyenlere de bir şirket çalışanı gözüyle bakılmaktadır. Benim şahsi kanaatim gerek vakıf üniversitelerinde gerekse devlet üniversitelerinde; akademik ve idari iş yüklerinin dolayısıyla da personellerin ve görev dağılımlarının ayrılması gerektiği yönündedir (Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.A.).

Türkiye koşullarında ister vakıf üniversitesi olsun isterse devlet üniversitesi kurumsal işleyiş olarak akademisyenlerden iş performansı düzeyinde çok yönlü beceriye haiz olmaları beklenmektedir. Akademisyenin farklı beceri yetileri geliştirmeleri ve bu yetileri yoğun bir tempoda sergilemeleri talep edilmektedir. Görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.A.'nın da dile getirdiği gibi vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlere şirket çalışanı gözüyle bakılmaktadır. Esasında neoliberal çalışma koşullarının beklentileri doğrultusunda talep edilen yeni akademik özne emeğinin karakteristiği dilsel çerçevede geleneksel akademik terimini taşıyor olsa da işleyiş düzeyinde “preker” neoliberal işçiye benzer bir kimlik sergilemektedir.

Bir akademisyen olarak üniversitede iş yükünüz bellidir yasal çerçeveye baktığınızda. Ama reel işleyiş hiç öyle değildir. Örneğin 5 yıllık vakıf üniversitesi deneyimime bakacak olursak bir akademisyene her türlü iş gelebilir. Dönüp geriye baktığımda ne tür işler yaptığıma. Arşiv odasında çalıştım, danışmanlık ofisinde

bulundum. Tercih günleri adı altında her yıl yaklaşık 1 ay izinsiz, aralıksız çalıştığım zamanlar oldu. Fakülte sekreterliği yaptım 1 yıl boyunca. Günlük gelen idari görevleri yerine getirdim. Proje adı altında birçok projede görev aldım. Anlayacağınız bir joker misyonuyla geçti 5 yıl (Araştırma Görevlisi K.Ö.).

Entelektüel emeğin ve öznel bedeninin dışsal beklenti ve talepler doğrultusunda hareket ettiği bu akademik rejimde nicel ölçüm teknikleri akademik başarıyı ölçen temel kıstastır. Dolayısıyla nitel yayın beklentisi yerine nicel yayın beklentisinin belirleyici olduğu akademik performans değerlendirilmelerinde benzer akademik yayınların varlığı da yaygınlaşmaktadır.

Genel dünyada çok fazla yayın yapmamız gerek. Sayısal olarak çok fazla üretim artarken çok fazla kalite düşüyor. Mesela görüyorum aynı makaleyi çevirip çevirip yayınlamışlar hem de iyi dergilerde. Doktora tezi yaparken bunu çok daha net görmüştüm. Çünkü aynı konu hakkında çok fazla şey okuyorsun ya. Ya bunların hepsi yani yüzde ellisi çöp, hep tekrar. Sürekli aynı şeyleri anlatan insanlar var. Beş makale yazmış hepsi aynı mesela. Performans arttıracamız diye kalitenin düşmesi yani (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Neoliberal politikalar ve girişimci üniversite anlayışı ile güvencesiz bir iş yaşamına itilen akademisyenin kendi mesleği ve çalışma koşulları üzerindeki gücünü kaybetmesi sonucu akademisyenin ne iş yaptığı belirsiz bir hal almıştır. Sabit bir ücret karşılığında çalışan akademisyen girişimci üniversite modelinde joker gibi iktidar tarafından gerektiğinde her işe koşulabilmektedir. İktidar sadece akademisyen üzerinde bilişsel emeği çalıştırmamakta, akademisyenin kas gücünden de yararlanmaktadır. Akademisyen aynı anda hem beyaz yakalı hem de mavi yakalı bir işçi olarak düşünülmektedir. Bu açıdan akademisyenin önüne her an beklenmedik bir işin gelmesi olasıdır. Bu belirsiz iş yüklerinin varlığı yeni beceri geliştirmenin, akademik mecrada yükselmenin önüne geçerek akademisyenin özgür bilim yapma hakkını aşındırmaktadır.

Hazırlık okulunda yaklaşık 7 aydır idari görev de yapıyorum. Biraz insan kaynağı eksikliğinden, hoca eksikliğinden dolayı üstümüze çok fazla yük biniyor. Olması gerekenden çok fazla çalıştık. Dolayısıyla çalışma koşulları kendi adıma çok olumsuz. Yani mesaiden sonra da çalıştık. Yapmamamız gereken şeyleri de yaptık. İş tanımlarının muğlak olmasından dolayı aslında. Kimin ne yapacağı çok net olmadığı için. Burada bir sistemin doğru işleyebilmesi için belirli pozisyonlar, o pozisyonlardaki kişilerin yaptığı, yapacağı işlerin sınırlarının olması gerekiyor. Mesela ben sınav hazırlıyorum ama sınav uzmanı değilim. Halbuki bir uzman gelip bunu yapsa, kontrol etse yaptığımız iş çok daha tatmin edici olabilir. Dolayısıyla bu

iş tanımlarının çok net olmaması, herkesin her şeyi yapabiliyor konumunda olması, önemli olan işin yürütülmesi olunca nitelik düşmeye başlıyor, tatmin oranı düşmeye başlıyor. Dolayısıyla mutsuz olmaya başlıyorsunuz. Bir de elbette yüklenilen görev dağılımı arasındaki fark oluşuyor (Öğr. Görevlisi E.A.).

3.1.2.9. Sendikasılaşma ve Örgütsüzlük

Neoliberal ekonomi politik ekseninde üniversite değer ve örgütlenmesinin sermaye odaklı dönüşümünün yarattığı yeni çalışma koşullarında örgütlenme ve sendikal mücadele üniversite çalışanları açısından haklarını savunabilecekleri son kale haline gelmiştir. Girişimci üniversite ideolojisinin meydana getirdiği esnek ve güvencesiz çalışma koşulları akademik yaşamın varlığını “preker” bir görünüme hapsederken akademik öznelerin bu dönüşüm karşısında nasıl bir pozisyon aldıkları da mücadele niteliğini belirlemektedir. Neticede modern üniversite anlayışında akademisyenin özgür bilim yapmasını sağlayacak politik ve maddi koşulların gerekliliğinin yasal çerçevelerle güvence altına alınmasına karşın girişimci üniversite modelinde akademisyenin bu haklardan mahrum bırakılması sendikal örgütlenmeyi zorunlu hale getirmiştir. Yalnız bilindiği gibi sendikal örgütlenme ve mücadelenin de tarihsel ve kurumsal bir yapıda olması sermayeye karşı mücadeleyi güçlü kılmaktadır. Türkiye şartlarında ise mesleki örgütlenmenin tarihsel geleneğinin güçlü ve köklü bir yapıya kavuşamaması kolektif mücadeleyi gelişmiş batı demokrasilerine benzer bir yapıya büründürememiştir. Birçok mesleki alanda olduğu gibi örgütsüzlük ve dayanışmanın yetersizliği üniversite mecrasında da görülmektedir. Entelektüel zekanın ve toplumsal sınıf bilincinin en yüksek olduğu düşünülen üniversite mecrasında örgütlü ve sendikal mücadele neredeyse yok denecek kadar azdır. Öyle ki saha araştırmasında yapılan görüşmeler sendikal mücadelenin yetersizliğini ortaya koymaktadır:

Sendikalı değilim. Herhangi bir mesleki örgütlenme içinde değilim. Hak kaybına uğradığım zaman genellikle hukuki yollardan, bireysel hak arama yoluna başvururum. Ama benzer durumda olan çalışma arkadaşlarımla da dayanışma içinde mücadele etmekten imtina etmem (Öğretim Görevlisi F.Ö.).

Sendikalı değilim, mesleki bir örgütlenme içinde değilim. Ama dahil olmanın

önemini kendi deneyimimde anladım. İşten çıkarıldığım sürecin akabinde Vüdam⁸¹ aracılığıyla avukat bulup dava açtım (Dr. Öğr. Üyesi B.Ç.A.).

Sendikalı veya herhangi bir mesleki örgütlenme içinde değilim. Hak kaybı yaşadığımda kişisel olarak yazdığım dilekçelerde hiçbir işe yaramamaktadır (Araştırma Görevlisi M.G.).

Bir sendikaya üye değilim. Hiç düşünmedim üzerine. Hak arayışında biraz gürültü yapıyorum. Bireysel bir şeyler yapmaya çalışıyorum. Kesinlikle örgütlü mücadele şart Türkiye’de. Çünkü hak kaybında davayı kazanmanıza rağmen sözleşmeniz yenilenmiyor kimi durumlarda. Hukuku tanımıyorlar yani. Türkiye bambaşka bir boyutta bu durumda. Mahkeme kararını tanımıyor adam. Farklı bir seviye artık (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Sendikalı değilim. Bilindiği gibi Türkiye’de sendikaların artık sendika mantığından çıktığını düşünüyorum. Bakıyorsunuz işte işçi sendikalarına zamlar belli olacağı zaman esip gürlüyorlar, sonra işçi aleyhine anlaşmaya varıyorlar. Sonra sendika başkanı milletvekili oluyor, pahalı pahalı arabalarla geziyorlar. Sendika başkanı işçi kadar maaş almadığı sürece bu iş böyle olur gider. Beni herhangi bir yerde temsil edebileceklerini düşünmediğim için sendikalı değilim. Hak kaybını yaşadığımda kişisel olarak davamı açıp peşine düşüyorum (Öğr. Görevlisi E.A.).

Yukardaki ifadelerde görüldüğü gibi akademisyenler arasında genel bir örgütsüzlük ve sendikasızlık hali egemendir. Mevcut örgütsüzlüğün köklerini neoliberal ideolojinin politikasında bulmak mümkün. Liberalizmin yeniden programlanmasını tanımlayan, mübadele ekonomisi yerine rekabet ekonomisinin merkezde olduğu, sosyal refah devletinin bertaraf edildiği ekonomi politik düzende örgütlü sendikalaşmanın da ortadan kaldırılmasına yönelik çalışanın lehine çıkan yasaların devlet yerine tek tek insanları sorumlu kılmaya çalışması bireysel yükümlülükleri arttırarak kolektif dayanışma ve mücadeleyi zayıflatmıştır. Bu yeni düzen diyalog, müzakere, mücadele ve kaynakların paylaşımı yerine işletme hukukunu, karakterini hegemonik hale getirmiştir. Oysa geleneksel kavramsal değer olarak kamu lehine bilgi üretmek ve yaymak, toplumsalın görünürlüğünü daha hakiki hale getirme adına toplumsal bir sorumluluk altında seçkin bir tutuma sahip olmak evrensel çerçevede akademisyenin sahip olması gereken bir özellik olarak tarihsel süreçte köklemişti. Bu seçkin yaşamın akademik kültürde bir

⁸¹ Vüdam (Vakıf Üniversiteleri Dayanışma Meclisi), vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler tarafından kurulan resmi yasal bir statüsü bulunmayan, sosyal medya ve e-mail yoluyla vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin birbiriyle iletişim kurdukları, kimi zaman sosyal medyada hak kayıplarını dile getirdikleri, hukuksal durumlarda birbirlerine yardımcı oldukları, ücretsiz danışmanlık hizmeti verdikleri dijital bir örgütlenme platformudur.

zorunluluk olması gerektiği geleneksel değer olarak kuvvetlenmişti. Bu seçkin yaşamın devamı için bilimsel özgürlüğün yanında yeteri kadar maddi özgürlüğün olması gerektiği de modern zamanlarda sistematik bir yapıya bürünmüştü. Nitekim akademik yaşamın reel sınıfsal koşullarının “preker” bir görünüme sahip olmasına rağmen yüksek prestij ve itibar yönü büyük ölçüde geleneksel değerleri içinde barındırmaktadır. Hala akademisyenin bilimsel bir üretim yaptığı ve literatüre, bilimsel gelişmeye, toplumsal alanın demokratikleştirilmesine büyük katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu boyutu ile bakıldığında akademik yaşamın “elitist” bir görünüm ihtiva etmesi gerektiğine salık verilmektedir (Göktürk, 2011, s. 227). Ancak bugün üniversitelerin toplum adına yarattığı işlevler, amaçlar, nedenler ve mensuplarının eylemlerinin bütünsel yapısı büyük çoğunlukla neoliberal girişimci üniversite ideolojisiyle yeni bir zemine oturmuştur. Üniversite kurumsal olarak piyasa değerleriyle bütünleşerek piyasanın paradigması ekseninde kendini yeniden değiştirmekte, dönüştürmekte ve geliştirmektedir. Piyasanın değerleriyle örülmüş akademik mecranın sendikal temelli mücadele varlığı güvencesiz ve gelecek kaygısı yaşayan akademik özneler için elzem bir gerçekliğe bürünmüştür. Akademik camianın tüm üyelerinin çıkarlarını korumak amacıyla sendika kurma ya da sendikalara katılma, örgütlenme özgürlüğü ve hakkı olmasına rağmen görüşme yapılan akademisyenler arasında sendikalı olarak örgütlenmiş pek az akademisyen bulunmakta ve çoğunlukla hak ihlallerine karşı hukuki mücadele bireysel olarak yapılmaktadır.

Hayatım boyunca çalıştığım tüm işyerlerinde sendikalı oldum ancak şu anda bir sendikaya üye değilim. Özel üniversitelerle ilgilenen sendikaların azlığı da beni seçim yapma konusunda zorluyor açıkçası. Hak kaybına uğradığımda ise genellikle hukuki bir yol izlemeyi tercih ediyorum (Dr. Öğr. Üyesi Y.D.Ö.).

Sendikalı değilim, herhangi bir mesleki örgütlenme içinde de değilim maalesef. Vakıf üniversiteleri ile ilgili gerçek anlamda sonuç alabilen bir sendika var mı, ondan bile emin değilim. Zaten sendika ile ilişkiniz fark edildiği takdirde işten çıkarılma riskiniz mevcut. Bu durumda böyle bir sendika veya örgütlenme olsaydı bile üye olabilir miydim bilmiyorum. Hak kaybı yaşadığımda hiyerarşik zinciri takip ederek bölüm başkanı, dekan ve rektöre başvuruyorum. Kendimi sözel olarak ifade etmekten başka bir yolum yokmuş gibi görünüyor. Ancak bu silsile çoğu zaman işlemiyor. Örneğin uzun bir sürece yayılan sistematik mobbingten, kendi bölüm başkanım sayesinde değil, durumumu anlayan başka bölümden bir hocam sayesinde kurtulabildim. Dekanımla zaten çözemedim çünkü fakülte dekanı, bana mobbing uygulayan grubun en başında geliyordu (Araştırma Görevlisi C.Y.).

Maliyet azaltma girişimi olarak akademisyenin sendikasız çalışma rejiminde varlık göstermesi yapısal olarak güçlü neoliberal kurumlar karşısında hak kaybı yaşayan akademisyenin mücadelesini tırpanlamaktadır. Sendikasız çalışma koşullarında kolektif mücadele yerini bireysel mücadeleye bırakmaktadır. Dolayısıyla tekil bir özne olarak sendikasızlaştırılan akademisyenin güçlü kurumsal sermaye yapısına karşı direnç göstermesi imkânsız hale gelmektedir. Özellikle kurumsal sendikal mücadele kültürünün zayıf olduğu Türkiye koşullarında sendikal bilincin akademisyen topluluğu içinde de gelişmesi gerektiği görüşme notlarında öne çıkmaktadır.

Türkiye ve Kanada deneyimimi açıklamam gerekirse neoliberal politikalar bağlamında aynı diyebilirim. Ama Kanada’da üniversite mensupları neoliberal dönüşüme karşı Türkiye’ye nazaran daha fazla direniş gösteriyor. Bu çok belirgin bir fark. Çünkü orada daha bir kurumsallık var. Mesela TA Union diye bir asistanlar birliği var. Bir hoca ya da okulun kendisi asistanlara bir şey talep ederse TA Union ayağa kalkar mesela. Örneğin ilk Kanada’ya gittiğimde asistanlık yapıyordum. Tutorial’a giriyorum 50 dakikalık ders anlatıyorum. Bir ana ders var bir de dersin tutorial yani yan dersi var oraya girip 50 dakikalık bir şey anlatıyorum. Dersin sonunda hoca dersin değerlendirmesi için bir şey verdi. Hoca bunun gönüllü olduğunu söyledi. Normalde asistanlardan bu değerlendirme istenmiyor. Zamanında TA Union bunu okul yönetimiyle konuşmuş ve engellemiş. Böyle bir şey varmış yani ama TA Union bunu kaldırmış. Kısaca asistanlar birliği konuşmuş ve bunu kaldırmışlar. Yani neoliberal politikalar var Kanada’da ama kurumsallaşmanın getirdiği bir direniş de var. Tabi bu fark ülkelerin üniversite tarihi ve geleneğiyle çok ilişkili. Mesela Türkiye’de 3-5 yıllık vakıf üniversiteleri var. Bunların Kanada’daki üniversitelerde yaşanan direniş gibi hareket etmesini bekleyemezsiniz (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Güvencesizlik ve gelecek kaygısının yarattığı psikolojik baskı nedeniyle mesleki dayanışma ve örgütlü mücadele akademik özneler açısından sınıfsal düşüşle beraber sendikal bir kolektiviteye dönüşmemiştir. Özellikle sendikalı olmanın yaratacağı korku nedeniyle Araştırma Görevlisi C.Y.’nin de dile getirdiği gibi hak kayıplarına karşı mücadele bireysel bir düzlemle yapılmakta, sendikalı olmak, örgütlü olmak içten çıkarılma anlamına gelmektedir. Çünkü ister devlet üniversitesi olsun ister vakıf üniversitesi keyfi işten çıkarılma ve sürekli bir işsizlik tehlikesi nedeniyle akademik kadronun korumasız ve güvencesiz bir varoluş içinde yaşaması akademisyenler üzerinden sinizm psikolojisinin hâkim olmasına yol açmıştır. “Tutarlı bir hayat sürdürmeye çalışmak” (Şık, 2022, s. 283) yerine düzenin taleplerine göre hareket etmek akademisyenleri kuşatan bir iktidar aklı olarak yaygınlık kazanmıştır. “Kamu refahını, toplumsal barışı, insan haklarını ve ekolojik hayatın zarar görmemesini ilke edinerek

çalışmalar yapan akademisyenlere yönelik baskının yıldan yıla arttığı bir gerçek” (Şık, 2022, s. 290). Örneğin Moran’ın (1998) erken dönem tespitinde görüldüğü gibi dünya ölçeğinde ses getiren İngiliz Kültürel Araştırmalar Merkezi’nin zaman içinde Britanya’da nasıl hedef haline getirilerek marjinalleştirildiği akademik mecraya yönelik baskıya iyi bir örnek teşkil etmektedir (s. 72). Bunun yanında Türkiye koşullarında da kamu adına kamu yarınını gözeterek bilimsel faaliyetleri gerçekleştiren akademisyenler birçok hukuki süreçle karşılaşmış, akademisyenin kamu yararı adına yaptığı eylemler görmezden gelinerek kimi zaman terör suçuyla yargılanmıştır.⁸² Neticede baskı ve yıldırma politikaları akademik öznelere üzerinde içe kapanmaya neden olarak kendi kendinin polisi olmayı dayatmıştır. Bu açıdan akademik öznelere üzerinde yaratılan bir iktidar mekanizması olarak otosansür, otokontrol olağanlaşmıştır:

Ne var ki, üniversitelerin, akademik personeli, tıpkı öğrencilerini olduğu gibi denetim altında tutmaya, sınırı aşanlara taviz göstermemeye özen gösterdiği ve tüm bu durumun akademisyenlerde bir otokontrol, kendi kendinin polisi olma ruh hâli geliştirdiği de gerçek tabii ki. Eleştirel duruşunu korumaya çalışan sınırlı sayıdaki akademisyen ise tasfiyelerle niceliksel ve verdiği her tavizle ve sustuğu her an niteliksel olarak eriyor ve vicdanının baskısı altında yıpranıyor (Üçer, 2003, s. 313).

Üniversiteler çoğulcu yapısıyla, düşünceye ve farklı yaşam tarzlarına olan saygısıyla modern kültürel kamusal alanın en önemli mekânı olarak akıl merkezli bir örgütlenmeyle köklü bir kurum ruhunu meydana getirmişti. Ancak neoliberal ideolojinin ekseninde girişimci ve rekabetçi misyonla yeniden yapılandırılan üniversitenin küresel ölçekte sermaye ve pragmatik ideolojinin dar taleplerine yönelik hedefleri içinde çalışanların esnek çalışma kültürünün birer “preker” emeğine dönüştürülmeleri nedeniyle üniversite

⁸² Bilimsel çalışmalar yürüten kimi akademisyenin zorlu hukuki süreçlerle karşılaşması, müesses nizamın bekçileri siyasiler, medya grupları tarafından hedef tahtasına sokularak hain, terör mensubu gibi yaftalarla yargılanması Türkiye üniversite tarihi açısından güncel bir durum değildir. Türkiye’nin siyasal iklimine paralel tarihin belli aşamalarında birçok üniversite mensubunun tasfiyeler, yargılamalar yoluyla üniversitelerden uzaklaştırıldığı, işine son verildiği, yargılandığı tarih kayıtlarına geçmiştir. Yalnız yaşanan belli vakalar var ki sömürücü iktidar aklının kendini nasıl kurduğunu anlamamız noktasında önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Örneğin Sağlık Bakanlığı’nca yürütülen ve çok sayıda bilim insanını, üniversitenin de içinde yer aldığı büyük ölçekli bir halk sağlığı araştırmasının kamudan gizlenen sonuçlarının Doç. Dr. Bülent Şık tarafından kamuoyuna paylaşılması sonucu Şık’a açılan hukuki davalar ile belli medya grupları tarafından hedef tahtasına sokulması kamu adına bilim yapan akademisyenlerin Türkiye koşullarında nasıl bir yapıyla karşı karşıya kaldığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu süreçte Şık akademiden atılmış ve “Devletin Gizli Belgelerini Deşifre Etme” suçundan yargılanmıştı. Şık yaşadığı süreci “Üniversitede Direniş ve Dayanışma” kitabında dile getiriyor. *Detaylı bilgi için bkz. Şık, B. (2022). Bir Halk Düşmanı Oyunu ve Bir akademisyenin Hikayesi. S. Değirmencioğlu, E. Sevim, & C. Özatalay içinde, Üniversitede Direniş ve Dayanışma (s. 273-293). İstanbul: NotaBene Yayınları.*

mensupları sürekli işsizlik tehlikesiyle baş etmek zorunda kalıyorlar. Yaratılan korku nedeniyle sendikalaşma ve örgütlenme güçleşiyor. Bir yönüyle işsizlik tehlikesi modern yurттаşı sahip olduğu demokratik haklardan uzaklaştırıyor. Kısmi bir yurттаşlık normalleşiyor. Daha sınırlı haklara sahip “preker” özneler korkuyla motive ve disipline ediliyor. Aydınlanma projesi insanın kaderini doğal güçlerin ya da Tanrı'nın değil insanın kendisinin kontrol etmesi gerektiğini söylemekteydi. Bugün ise “preker” emeğe dönüştürülen özneler, üniversite mensupları piyasa güçlerine ve sürekli değişen yeni iş koşullarına uyum sağlaması gerektiği korku ve disiplin mekanizmalarıyla dikte ediliyor (Standing, 2015, s. 48). Akademide yaygın bir suskunluk sarmalı yaşıyor:

Sendikalıyım. Bu üniversitede sanırım sendikalı tek kişi benim. Hak arama mücadelemi bağırarak çağırarak, Bir durum olduğunda hemen iş kanunu önce açıp okuyorum. Ben garip bir şekilde iş kanunu çok okuyorum ve bu çok acı bir şey. Ha bire oturup her hafta iş kanunu okumamam gerek. Aslında kimsenin okumaması gerekir. Hukukçuların işi yani. Bu kadar sık iş kanunu niye okuyorum ben mesela. Bu bile tek başına bir şeylerin göstergesi. Kanundan yola çıkarak varsa bir hak kaybı önce çalıştığım kurumla görüşüyorum. Sonra avukatımla. Sonra da üye olduğum sendikamla. Mücadelem bireysel bir mücadele ama her seferinde kolektif bir mücadele olması için de mücadele ediyorum fakat dönüşmüyor. Çünkü neoliberal akademinin de neoliberal akademisyeni bana dokunmayan yılan hesabı ya da benimle benzer aynı hak kaybı yaşıyor ama onun için pek bir şey ifade etmiyor olabiliyor. Mesela atıyorum parayla ilgili bir şey olsun. Bin liralık bir mevzu belki. Bin liranın üzerine yatılması etkiliyor beni. Bir kuruş olsa da ben aynı mücadeleyi veririm. Ama bin lira için başımı ağrıtmaya değmez deyip geçen akademisyen çok. Onun peşine düşmedikleri için daha sonra o bin lira 3 bin, 5 bin diye artarak büyüyor. Bu susma halini görüyoruz. Kimse birbirine bile söylemiyor. Yani insan kahve içerken başına gelen şeyleri anlatır ya bu bile söylenmiyor. Öyle bir suskunluk var ki bu hak kayıpları söz konusu olduğunda, bir farkındalık yok. Hatta hak kaybına uğradığından haberi yok. Hakkımı bilmiyor yani. İkincisi bilse bile susma hali var. Aman mücadele etsem ne değişecek. Ya da uğraştığıma değmez, gerekçelerle kimse bunun peşine düşmüyor (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

3.1.2.10. Esnek Çalışma Saatleri ve Belirsizlik

Akademik çalışma koşullarının post Fordist çalışma düzenine göre yapılandırılması çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki sınırın bulanıklaşmasına yol açmıştır. Çalışma düzeninde yaşanan esneklik öznel zamanın bütünsel varlığının iş uğruna tüketilmesi anlamına gelirken iş yaşamında yaratılan esneklik neoliberal normların yeni bir şiddeti olarak ele alınmaktadır (Dardot ve Laval, 2012). Boş zaman ve iş zamanı arasındaki sınırın neoliberal akılsallığın ereklerine göre yapılandırılması bir yönüyle modern sabit

beceri anlayışının da ortadan kalkması anlamına geliyor. Değişen iş koşullarının taleplerine göre bireyin kendini sürekli güncellemesi bekleniyor. “Sürekli yeni beceriler öğrenen, "bilgi temelleri"ni durmadan değiştiren bir birey” (Sennet, 2011, s. 34). Bu yeni iş modeli doğrusal bir hayat ve kişilik geliştirmenin önüne geçiyor. Toplumsal ticarileşmenin hedefi olarak şirketin ve piyasanın dinamizmine göre hareket eden birey anlayışı kendini akademik mecrada da sergiliyor. Girişimci üniversitenin yeni akademik kültürü, bilimsel araştırma ve eğitim içerikleri sunan akademisyenden birikim yaratmanın ereklerine uyumlu yeni yetiler de geliştirmeleri talep ediliyor. Bilimsel üretime ve akademik özgürlüğe ters, neoliberal işletme aklını sergileyen girişimci üniversite örgütlenmesinin akademik kültür üzerinde yarattığı dönüşüm geleneksel çalışma koşullarını yerinden ederek akademik çalışma alanını dışsal bir otorite altında yapılandırıyor. Akademisyen artık içsel bir irade ve motivasyon yerine dışsal otoritenin direktifleri altında hareket etmek zorunda. Bu açıdan kendi çalışma koşulları üzerinde iradesi zayıflatılan akademisyenin çalışma saatleri belirsiz bir görünüm sergilemektedir.⁸³ Üniversite dışında iken gelen mailleri cevaplamak, idari birimler tarafından verilen işlerin gün içinde yetişmemesi halinde akşam evde yapmaya mecbur bırakılmak söz konusu. Bunun yanında ““araştırmaların yazılıp değerlendirilmesi”, “sürekli yayınların okunması, derslere ve seminerlere katılım”, “kişinin kendi araştırma konusunun ve başkalarının araştırma konularının tartışılması”, konu üzerinde çalışmak ve düşünmek, gerçek bilimsel çalışmaya *hazırlık* niteliğindeki uzun bir etkinlikler listesinde ancak küçük bir yer işgal ediyor” (Evans, 2007, s. 148). Doğrusal, kronolojik bir çalışma düzeni yerine Sennet’in ifadesiyle “oradan oraya sıçramaya” (Sennet, 2011, s. 36) sebep olan bir çalışma kültürü egemen hale geliyor. Böyle bir çalışma düzeni belirsiz, kaotik işyeri patolojilerinin oluşmasına da yol açıyor.

Çalıştığım kurumdaki çalışma koşulları genel vakıf üniversitelerinin çalışma koşullarıyla paralel. Birbirlerini örnek alıyorlar, aynı şeyleri yapıyorlar. Yani elinde para bulunduran bir grup var. Bu grup diyor ki bir üniversite açalım ve bunu yürütelim. Elinde para bulunduran gurubun zihinsel yapısı çok önemli burada. Üniversite dediğimiz bir mantıkla bir üniversite mi inşa etmeye çalışıyorlar ya da başka saiklerle üniversite orda dursun hem prestij olur hem de biz oranın üzerinde başka işlerimizi yürütürüz gibi bir bakış açısına mı

⁸³ Post-Fordist üretimde dilin sahip olduğu merkezi konum ve işgücünün bilişsel özelliklerinin işe sürülmesi, tekil iş operasyonlarının; yani malları üretmek için gereken çalışma süresinin ölçülebilirlik krizine yol açıyor (Marazzi, 2010, s. 37-38). Bu işe koşulan zamanın belirsizlik durumu akademik dünyada da kendini sergiliyor. Kişisel boş zamanın kamusallaşması ve kamusal olanın da ekonomikleşmesi söz konusu.

sahip. Burada önemli olan o. Bir kere vakıf üniversitesinde akademisyene iş veren ve işçi gözüyle bakılması çok yaygın bir durum. O nedenle diğer problemler ortaya çıkıyor. Mesai problemleri, maaş problemleri, izin problemleri. Normal akademisyen dediğin adam bilim yapacaktır. Senin çalışman bir saha çalışmasıysa aslında mesai saatleri içinde senin sahaya gidiyor olabilmen gerekiyor. Ama vakıf üniversitesinde çalışan bir araştırma görevlisiysen sahada çalışmak için mesai sonrasını beklemek zorundasın. Ya da hafta sonunu beklemek zorundasın. Ya da yazı yazacaksan mesai sonrasını beklemek zorundasın. Bu araştırma görevlisinden profesörüne kadar birçok kişi için geçerli. Bazılarına öncelik veriliyor ama bence genel durum bu (Öğr. Görevlisi E.A.).

Akademisyen yaptığı ürünle değerlendirilir. Masada oturduğu saatle değil. Vakıf üniversitelerinde yaratılan mesai saati akademisyeni kurum içine hapsetmeye çalışıyor. Rektör, rektör yardımcıları bu süreci tetikliyorlar. Gerçi tabi karşılıklı bir ilişki. Mütevelli heyetleri sessiz kalacakları, itiraz edemeyecekleri, söz dinleyecekleri kişileri seçiyorlar. Çok gürültü yapacak birini alıp dekan, rektör yapmazlar (Dr. Öğr. Üyesi D.Z.).

Akademik çalışma koşullarının yarattığı bir başka belirsiz durum ise karar verme süreçlerinde akademik öznelerin pasif bir güce sahip olmalarıdır. Özellikle bugün Türkiye koşullarında sermaye tabanlı kurulan vakıf görünümlü özel üniversitelerde tabiri caizse Ali Cengiz oyunları oynanıyor. Ticari bir yönetim anlayışı nedeniyle her şey kar-zarar ekseninde değerlendiriliyor. “Özel üniversitelerde yukarıdan dayatılan kriterlere ve taleplere direnmenin bir yolunu bulmak çok zor. Örneğin istenilen türde yayın yapmamak akademik konumun kaybedilmesine yol açacaktır derhal. Bunun sonucu ise özgürce yaşanan ve paylaşılan keyfin kaybına yol açacaktır” (Direk, 2016, s. 141). Bunun yanında eğitim ve sınav gibi niteliklerin kontrolü de yeri geldiğinde üst idari birimler tarafından belirlenmektedir. Hazırlık sınıflarının niteliği ve müfredatı, sınavı geçecek öğrenci sayısı maddi çıkarın kaygılara göre yönetiliyor. Eğer sınavdan geçecek öğrenci sayısı üniversitenin maddi koşullarını ve itibarını olumsuz etkileyecekse öğrencilerin sınavdan geçmesine yönelik yönetimden akademisyen hocalara baskı yapılabilir.

Sosyal anlamda statüsü yüksek bir meslek akademisyenlik. Dolayısıyla sosyal ortamda da sana yönelik bir öz saygı oluyor, insanlar sana saygı duyuyor, sen kendine saygı duyuyorsun. İdealist bir kimlik de oluyor ama artık şu bahsettiğim ekonomik dönüşümlerden dolayı bu sizi adanmışlıktan, idealizmden, manevi tatmin isteğinden uzaklaştırmaya başlıyor. Çünkü başka şeyler ön plana çıkıyor. Örneğin sen bir eğitim programı hazırlamışsın öğrencilere sınav yapmışsın. Bunların ölçme değerlendirmesini yapmışsın gelip yöneticinin diyor ki bu çocuğu geçirmen gerekiyor. Bu durumda senin yaptığın şeyin bir anlamı yok ki. Özellikle içinde bulunduğum son birkaç yıllık süreçte idealist ve manevi tatmin meselelerinden vazgeçmiş durumdayım. Ve bunun birçok akademisyen için böyle olduğunu düşünüyorum açıkçası (Öğr. Görevlisi E.A.).

Akademisyenlik mesleğinin kültürel sermaye yönünün itibar ve prestij yüklü olması nedeniyle çalışanlar açısından mesleki beklentiler yüksektir. Bilimi baskı altında olmadan özgürce üretip yayabilecekleri, kendilerini geliştirebilecekleri, serbestçe örgütlenebilecekleri, özlük haklarına ilişkin isteklerini dile getirebilecekleri, demokratik bir ortamın varlığı akademisyenlerce sıkça talep edilen istekler olmakla beraber ay sonunu nasıl getirecekleri sıkıntısının son yıllarda akademisyenlik mesleğinde büyük bir soruna dönüşmesi nedeniyle mesleğe ve dünyaya duyarsızlaşma, kişisel başarıda düşüş ve motivasyon kaybı genel bir durum olarak akademisyenler arasında duygusal tükenmişliğin yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle akademik alanda yarı zamanlı çalışma kültürünün giderek yaygınlaşması, akademisyenin özlük haklarından yoksunlaşmasına yol açarken geri kaybı nedeniyle akademisyenler yeni ek iş arayışlarına giriyor. Yarı zamanlı çalışma düzeni uygulamalarında ücret politikalarının üniversiteler bırakılması keyfi ücret uygulamalarını yaygınlaştırmaktadır.

Tam zamanlı çalıştığınız zaman maaş güvenceniz daha fazla oluyor. Belki motivasyonunuz biraz daha fazla oluyor. Ders vermediğim zamanda maaşımı almayacağım gibi bir derdiniz olmuyor. Yarı zamanlı çalışmak burada biraz daha dezavantajlı. Çünkü girdiğiniz ders saati karşılığı ücret verildiği için işte ders verilmiyorsa yazın, kışın, tatillerde ya da benzeri zamanlarda güvencesiz hissediyorsunuz. Böyle çalışmak sıkıntılı bir şey. Çünkü yazın maaş almıyorsunuz ama kira ödemeye devam ediyorsunuz. Dolayısıyla kendinize yeni bir gelir bulmanız gerekiyor. Bir de part time çalışmanın ücretleri vakıf üniversitelerinde sıkıntılı. Ücret miktarı kanunda yer almadığı için üniversitelerin insafına kalmış durumda. Dolayısıyla üniversite olarak ben sana saati 10 liradan da çalış diyebilirim 1000 liradan da. Tam zamanlılar için bir standart oluşturma durumu var ama yarı zamanlılar için yok. Dolayısıyla aynı işe bir vakıf üniversitesi 200 lira verirken sen 100 lira verebiliyorsun. Adam da buluyorsun bir şekilde. Çünkü herkesin de işe ihtiyacı var. Ama insanları da böyle mecbur bırakmak etik değil. Ayrıca bu uygulama yarı zamanlı politikaları da arttıran bir durum (Öğr. Görevlisi E.A.).

Yarı zamanlı çalışma durumu esasında tam bir gig ekonomi. Geçen hesapladım asgari ücrete ulaşabilmeniz için 6 ders vermeniz gerekiyor. Ki 6 saat ders vermek tam zamanlı çalışmaya tekabül ediyor. Dr. Öğr. Üyesi için diyorum. Ders saat ücretli çalışmak geçinmek için değil ancak hobi olarak yapılabilecek bir şey. Yol parası ve yemek parasını çıkardığınız zaman bedavaya çalışmış oluyorsunuz (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Bu noktada vakıf üniversiteleri kuruluş amacı olarak hayırseverlik ve yükseköğretimi geliştirme amacı taşıdığına ilişkin savın yaşanan olgular nedeniyle gerçeği yansıtmadığı,

kâr amacı güden şirketler gibi hareket ettikleri, YÖK'ün de bunun zemininin yaratılmasında yasal ve ussal çerçeveyi oluşturduğuna yönelik çeşitli iddialar dile getirilmektedir (Demir ve Demir, 2021, s. 185). Oysa üniversitenin tarihsel geleneğinin yarattığı akademik kültür ve üniversite hocası anlayışının varlığı bir adanmışlık ve içsel bir arzu çerçevesinde belli bir bilim alanında idealist çalışma kültürü içinde tarihsel sahnede kurumsallaşmıştı. Bu sebeple “üniversite bir sonucu üretmek veya belirli bir hedefe ulaşmak amacı taşıyan bir makine değildir; üniversite bir insan etkinliği tarzıdır” (Oakeshott, 2013, s. 122)

3.1.2.11. Akademi Bilim Etiği Sorunsalı, Plagiarism

Bilindiği gibi insan eylemi ve tutumları üzerinde çevresel yapının ve faktörlerin rolü bireyin etiksel yaşamını belirlemektedir. Bu açıdan insanı kuşatan değer ve normlar, ekonomi politik şartların niteliği, etiksel pratikler üzerinde belirleyici güce sahiptir. Örneğin rekabet odaklı ve çıkar amaçlı bir dünya görüşü bireyin eylemlerini sosyal-Darwinist bir etiksel yaşama hapsederken rekabet ve performansın merkezde olduğu neoliberal üniversite mecrasında benzer bir durum akademik yaşamın içinde de cereyan etmektedir. Küresel rekabet ekonomisi içinde girişimci bir ruhla yeniden yapılandırılan üniversite sonrası üniversite-akademik özne arasındaki ilişki de değişime uğramıştır. Yeni bir disiplin rejimi olarak girişimcilik akademik yaşamın yeni kültürüne dönüşmektedir. Bu sebeple bir yönüyle toplumsal yaşama yön verebilen üniversitelerde yaşanan neoliberalleşme üniversite akademik yaşamına yeni roller yüklemektedir. Günümüzde üniversitenin kapitalist değerlerle yeniden inşa edilmesi üniversitenin misyon farklılaşması yaşamasına yol açarak endüstrinin ihtiyaçlarına cevap veren bir süreç içine girmesi neden olmuştur. Girişimci üniversite olarak tarif edilen yeni üniversite örgütlenmesinde girişimci ruha uygun akademisyen istihdamı öncelenmektedir. Girişimcilik ekseninde ekonomik değere dönüştürülebilecek akademik yetilerin daha muteber olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Yeni iş fikirleri oluşturma adına girişimci bir benliğin talep edilmesi geleneksel olarak bilinen insan yetiştirme bilgi anlayışının güncelliğini yitirdiğini savlamaktadır. Piyasa değerlerine göre akademik yaşam yeniden yapılandırılmış, neoliberal ideolojinin ereklere uygun bir akademik kültür inşa edilmeye başlanmıştır. Fikirlerle yaşamak yerine fikirleri ve düşünceleri sermayeye

dönüştürme anlayışı nedeniyle verimlilik ve performans uğruna kendini optimize etme neoliberal ideolojinin iktisadi aklının merkezine yerleşmiştir. Neoliberalizm, yeni bir öznellik sunarak insan olmayı yeniden tanımlamaya çalışmaktadır (Salman ve diğerleri, 2016). Bu yeni insan modeli rekabetçi homo economicus'la çerçevelendiriliyor. İstatiksel ve niceliksel bir rekabet ortamında akademisyenin kendi varlığını sürdürebilmesi için sık sık yayın yapması gerektiği üst otorite tarafından telkin ediliyor. Kısaca yayınla ya da yok ol (publish or perish) prensibi akademik mecrada egemen norm olarak olağanlaşıyor. Görüşmecim Dr. Öğr. Üyesi S.S.'nin dile getirdiği gibi akademisyen üzerinde uygulanan yayın yapma baskısı özgür akademik çalışmadan akademisyeni alıkoymaktadır:

İş süreçleri bir piyasa mantığına dönüşüyor. Örneğin doçentlik için pac-man gibi puanlar toplaya toplaya bekliyorsunuz. Ya da stratejik davranıyorsunuz. Daha çok yayınlanma imkânı olan çalışmaları seçiyorsunuz. Yayınlanma ihtimali daha çok olan dergilere üretmeye ve onların tabi ki dilinde ve formatında üretmeye özen gösteriyorsunuz. Bu nedenle araştırma yapmanın motivasyonu birtakım puanları ve kriterleri kazanma olduğundan haliyle pratik olmayan konulardan uzak duruyorsunuz. Sadece akademik yayın değil kazanç getirici diğer durumlara yöneliyorsunuz. Unvan kazandırıcı durumlar falan. Mesela sivil toplumla ilgili bir çalışma geliyor aynı anda TÜBİTAK'tan da bir çalışma geliyor. O zaman TÜBİTAK olanı seçiyorsunuz. Ve tabi böyle olunca piyasa aklıyla hareket eden akademisyenler daha hızlı yükseliyor. Bu tür insanlar yönetici konumunda oluyorlar. Ve bu akıl kendini yeniden üretmeye devam ediyor. Ama diğerleri tırnak içinde idealist dediğimiz aslında bence idealist dememiz de sorunlu. Normal olması gereken aslında öyle olmalı. İçten motivasyonla çalışmalarını yürüten bunlar hep çilekeş bir hayata mahkûm bırakılıyor (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Akademisyenin eğitim öğretim faaliyetlerini gerçekleştirme, bilimsel çalışma yapması, piyasa ve endüstriyle network ağları kurarak projeler yaratması bekleniyor. İnsan üstü bir beklenti nedeniyle kendi varlığını sürdürmeye çalışan akademisyen ise etik kaygılardan uzaklaştırılıyor. Özellikle dijitalleşmiş dünyada görme, yazma, okuma biçimlerimizin değiştiği düzende akademik intihal (plagiarism)⁸⁴ dijital imkanlar yoluyla daha sık gündeme geliyor. Birçok eleştirel yaklaşım açısından yaşanan etik sorunlar eleştireye tabi tutulurken temel problem akademisyenin bilinç eksikliği ekseninde değerlendiriliyor. Oysa neoliberal düzenin yarattığı yapısal baskı görmezden geliyor. Neoliberal küresel

⁸⁴ Plagiarism Latin kökenli bir kelime olan "plagiarus" kelimesinden gelmekte olup "alıkoyma" anlamına gelmektedir. Bknz. Hawley, C. (1984). *The Thieves of Academe: Plagiarism in the University System. Improving College and University Teaching*, 35-39.

ekonomi politik düzende güçsüzleştirilen akademisyenin hayata tutunma istenci kendine yatırım yapma, kariyer profilleri oluşturma pratiklerini sergilese de toplumsal koşulların yarattığı belirlenim homojen bir akademik tipolojinin yaratılmasına neden oluyor. Bu açıdan denilebilir ki çıkar ve kariyer peşinde koşan, bu sebeple etik davranışları ihlal eden akademisyenin pratiklerini belirleyen temel faktör içinde yaşadığı koşullara dayanmaktadır.

Bir an önce bir araştırma yapmak, bir an önce bir metin yazmak, bunu en pratik şekilde yapmak. Niceliğe değil niteliğe bakılınca bunlar ortaya çıkıyor. Ama disiplinler içinde en azından kendi disiplinim içinde bunlar biliniyor. Hatta okununca anlaşılıyor nerden çalındığı. Her disiplinin de kendi içinde böyle bir bilinci var diye düşünüyorum. Yani sen bana Sennet'in lafını evir çevir söyle, ben onun Sennet'in lafı olduğunu biliyorum mesela. İlah intihale yakalanması gerekmiyor. Ya da şöyle şeyler de var 85 yazarlı SSCI makaleler. Hani bu o kadar görünüyor ki belli olan şeyler aslında. Ya da tez danışmanlığında öğrencinin intihaline ses çıkarmayan danışmanlar. Çünkü o tez bittikten sonra puan alınacak. Tamamlanmış tez yönetmek gibi bir kriter var mesela. Ya da üstündeki o tez öğrencisi yükü bitsin diye öğrencinin intihaline ses çıkarmayan danışman da görebiliyoruz. Ama bu sistemin de dayattığı bir şey. Nicelik baskısı bunu meydana getiriyor. Esasında önemli olan araştırmanın niteliği. Az olsun ama nitelikli olsun. Mesela ben saha araştırması yapmayı seviyorum. Bir konuda aynı anda 50 tane yazmak gibi değil. Bir konuya odaklanayım 9 ay bir sene -ki bu süreler saha araştırması için uzun süreler değil- o konuya odaklanayım. Ama bu şartlar altında onu yapma lüksüm var mı acaba. Yani yok tabiki. O yüzden uzun saha araştırmaları yapılamadığı için kültür çalışılmıyor eskisi gibi. Niye başka kültürlere başka toplumlara gidip onları anlamaya çalışmıyoruz. Çünkü o kadar paramız yok. Ben böyle uzun soluklu anlama ve geliştirmeye yönelik yükseköğretim tahayyül ediyorum (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

Neoliberal toplumsal ortam, güvensiz bir finansal gelecek, ağır iş yükü, özgün akademik çalışmalar üretmek için gereken zaman ve enerjiyi başarılı bir şekilde dengelemeye çalışan akademisyenler üzerinde olumsuz fiziksel, zihinsel ve duygusal baskılar yaratmaktadır. Geçmişte idealize edilmiş akademisyen tipolojisinin aksine kariyer ve rekabet ekseninde yapılandırılan akademik yaşam yeni etik değerlerle mücadele içine giriyor. Verimlilik ve performans çıktıları uğruna akademik faaliyetler etik kaygılardan uzaklaştırılıyor. İşletme bilinci yaşamsal alanda egemen değer olarak kucaklanıyor. Bu sebeple üniversitenin toplum için yerine getirdiği amaçlar, işlevler değerden düşüyor. Yaşam dünyası yerine sistem dünyasının yapısal varlığı üniversitelerde baskın güç haline geliyor. Neoliberal rekabet ortamı bilginin değerini yeniden belirlerken mülkiyet anlayışına da yeni açılımlar getiriyor. Fayda yönelimli olmayan çalışmalar, bilimsel arayışlar mülkiyet oluşturmadağı için değersizleştirilerek önemsizleştiriliyor. Piyasa

değerlerinin yarattığı zaman baskısı nedeniyle bilimsel çalışmaların seyri nicel sıralama ölçütleriyle hiyerarşik bir görünüm sergiliyor. Bu açıdan nicel çıktılar ekseninde yükseköğretim alanı hakkında veri toplama, raporlama, sıralama işlemleri ekonomik bir politika olarak ele alınmakta, ulusal düzeyde üniversite varlığı sanayi ve teknoloji ile bütünleştirilerek üniversiteler bilgi ekonomisi stratejisine eklemlendirilmektedir. Bu neoliberal dönüşümün kısacasında üniversitenin eleştirelilik, kamusallık, özerklik ve akademik özgürlük gibi temel değerleri üniversitelerden tasfiye ediliyor.⁸⁵ Sürekli fayda yönelimli bir ideoloji bilginin varlığını, anlam ve değerini kısıtlıyor. Bu sebeple faydacı ideolojinin aksine “kamu yararı” yaklaşımı bilgiye, düşünceye ve sanata alternatif bakış getirebildiği için savunulması gereken bir değer olarak düşünülüyor (Lea Calvert ve Gary, 2012). Sürekli fayda odaklı bilgi üretme anlayışı bilginin genişleme alanını daraltarak, homojen bir dille beraber benzer bir kültürün inşa edilmesine yol açıyor. Bu sebeple akademik üretim aklı da benzer di pratikleri kullanarak kendini tekrarlayan çalışmaların yaygınlık kazanmasına yol açıyor. Bir taraftan yayıncı ya da yok ol ideolojisi gölgesi altında var olmaya çalışan diğer taraftan piyasanın talepleri doğrultusunda talep edilen bilgi anlayışına göre akademik kimlik geliştirmek zorunda kalan akademisyenler için etik değerler ekseninde hareket etmek ikinci planda kalıyor. Bu sebeple neoliberal ideoloji ekseninde her geçen gün güçsüzleştirilen akademisyenlerin otonom ve özgür akademik çalışmalar yapması olanaksızlaşıyor.

Akademik özgürlükten kastım düşünemem için bir zeminin oluşması şart. Ben bunu hem eleştirel düşünce hem akademik özgürlük, nitelikli araştırmalar yapayım hem de akademiye var olayım diyorsan iki seçenek kalıyor ya hali hazırda fiziksel sermayem olacak, anadan babadan zengin olabilirim para için yapmıyorumdur. Ki ben bunu da çok tehlikeli buluyorum. Para için çalışmayan akademisyen çok tehlikelidir kendi emeğiyle olan ilişkisi bakımından. Hobi olarak yapıyorsa o zaman onun vicdanına mı kaldık mesela. Bu iş gönüllülük hesabına kalırsa başka problemler de çıkar (Dr. Öğr. Üyesi S.S.).

⁸⁵ Üniversiteyi var eden eleştirelilik ve kamusallık değerlerinin işletme aklıyla yok edilmesi yükseköğretimde hazır piyasa fikirlerinin dayatılması anlamına geliyor. Bu tür eğitim anlayışı piyasaya boyun eğen, piyasa değerleri ekseninde birbirleriyle yarışan bir nüfusun kontrolünü yaratıyor. Bu sebeple neoliberal üniversite modeli tahakküm ve uysallaştırma aracı olarak politik bir denetim mekanizmasına dönüşüyor.

TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

Bilindiği üzere modern yaşamın toplumsal formasyonun yasalarını açıklamaya yönelik yaklaşımların en belirgin karakterini oluşturan ekonomi politik çözümleme değişen kurumsal yapıların arkasındaki motivasyonun sebep ve sonuç ilişkisini anlamayı sağlar. Bu açıdan neoliberal ekonomi politik dönüşümün izleğine eklemlendirilen üniversite örgütlenmesinin analizi bir yönüyle neoliberal ekonomi politik aklı anlamının önemli bir kesitini oluşturur. Neoliberalizmle ortaya çıkan rekabetin fetişleştirilmesi ve köktenci piyasa aklıyla insan sermayesi anlayışının hegemonikleşmesi, finans kapitalizmin üretim kapitalizminin önüne geçmesi, yurttaşın yeniden tanımlanarak tüketici konumuna indirgenmesi, borçlandırılmış insanın üretimi, sosyal refah devletinin çöküşü, toplumsal çelişki ve eşitsizliklerin normalleşmesi ve girişimcilik ideolojisi ile sosyal Darwinizm'in küreselleşmesi, bireyin gündelik yaşamda güvencesiz preker bir iş yaşamına hapsedilmesi gibi birçok olgunun yansıması zaman içinde üniversite varlığı içinde de görünür hale geldi. Bu doğrultuda üniversite neoliberal ekonomi politik erekler çerçevesinde “girişimci üniversite” ideolojisi ekseninde şirket örgütlenmesi düzleminde sermaye aklı ve politika yapıcılar tarafından ilerleme⁸⁶ adına yeniden yapılandırılmaktadır. Bu dönüşüm üniversiteyi bilgelik ve bilgi mekanlarından sanayiyle iş birliğine, fabrika görünümü bir şirket örgütlenmesine sevk etmektedir. Bu yeniden yapılandırma aklının örüntüsünü oluşturan temel yaklaşım üniversitenin modern işletmecilik teknikleri ile kurgulanması istencidir. Üniversitenin işletmecilik kültür ve değerleriyle yeniden yapılandırılması bir ölçüde geleneksel meşruiyetinin de yerinden edinilmesi anlamına gelmektedir.

Bu açıdan üniversitenin toplum adına yerine getirdiği işlevler ontolojik, epistemolojik ve iletişimsel boyutlarıyla geleneksel değerlerinden uzaklaşmakta, piyasanın değerleriyle üniversite yeniden tanımlanmaktadır. Diğer taraftan eğitimin, özelde üniversitelerin

---

⁸⁶ Burada kastedilen ilerleme bütüncül toplumsal bir ilerleme ve gelişmeden ziyade küresel ekonomide piyasayı kontrol eden şirketlerin iktisadi büyümesi anlamına gelmektedir. Bu yaklaşıma göre şirketlerin büyümesi beraberinde toplumsal ilerlemeyi de getirecektir. Ancak istatistik verileri tersi bir bilgiyi sunmaktadır. Neoliberal ekonomi politik örgütlenme kaynakların küçük bir zümre elinde yoğunlaşması anlamına gelirken küresel düzlemde halkların sefalet ve açlıkla mücadele etmesine neden olmuştur. J. Stuart Mill'e göre de ilerleme aslında görüşlerin gerçeklerle olan uyuşması anlamına gelmektedir. Kısaca yaşamı, toplumu daha hakiki görebilme bilgisi ve becerisi ilerleme anlamına gelmektedir. Oysa çağdaş dünyada toplumsal çelişkiler, iktidar yapıları gün geçtikçe daha belirsiz ve görünmez patikalara kendini gizlemiştir. İdeoloji tartışmalarının dile getirdiği gibi ilerleme ideolojik bir yanılsama yaratmaktadır

piyasalaşması ve şirketleşmesine karşı, kamucu eğitim yanlıları açısından üniversite demokratik ve sivil hayatın ilerici doğası için can alıcı önemde bir güce sahiptir. Bu nedenle üniversiteyi piyasa değerlerinin dışında demokrasi, yurttaşlık, bireyin sosyalizasyonu ekseninde düşünen araştırmacılara, entelektüellere göre üniversitenin sivil yaşam ve demokrasi adına yerine getirdiği geleneksel değerlerinin korunması gerektiği savunulmaktadır. Eğitimin bireyin kamusal hayata katılması ve kamusal hayatı şekillendirmesi kapasitelerini ve yeteneklerini geliştirmelerini sağlayan siyasi pratik yeti olarak görülmesi nedeniyle standartlaşmış piyasa odaklı müfredat yerine bireyin eleştirel ve yargı gücü elde etmesine sağlayacak, toplumsal baskıcı eşitsizlik üreten yapılarla mücadele etmeyi güçlü kılacak bilgi biçimlerinin eğitim dünyasını kuşatması gerektiğine salık verilmektedir.

Sosyal refah devletinin çöküşü ile üniversitelere yönelik devlet finansmanın azaltılması, üniversitenin mali kaynak bulma noktasında ticari faaliyetlere girişmesine yol açtı. Böylece üniversitenin kapitalizmle bütünleşmesine yönelik fayda odaklı bilginin değişim değeriyle ölçüldüğü Anglo-Amerikan bir üniversite örgütlenmesi küresel ölçekte mümkün hale geldi. Üretim ve üretim ilişkilerinin post-Fordist çalışma koşulları değerleriyle yeniden tanımlanmasıyla bilgi ekonomisi tabanlı büyümenin iktisadi literatürde önemli hale gelmesi, üniversitenin misyon olarak yeniden ele alınmasına yol açtı. Özellikle merkez kapitalist ülkelerin egemen gücünü kullanarak çevre ülkelerini küresel kapitalist üretim ilişkilerine bağlama noktasında IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü üzerinden yeni iktisadi düzene uyumlaştırma politikalarının devreye sokulmasıyla yükseköğretimde ticarileşme ekseninde türdeş üniversite anlayışı egemen olmaya başladı. Bilgi ekonomileriyle yaşanan yeni birikim sürecine yönelik talep edilen nitelikli işgücünün yetiştirilmesi adına eğitime yönelik raporların hazırlanmasıyla politika gündeminin ilk sıralarında eğitim mecrasının yer işgal etmesi 1990 sonrası küreselleşme tartışmalarıyla hız kazandı. Bu bağlamda yeni işgücü tanımlamasının ulusal ve bölgesel ihtiyaçların dışında yaşanan teknolojik değişimlere uyumlu bir şekilde uluslararası ölçekte rekabet edilebilecek bir nitelik olarak ele alınması gerektiği talep edilmektedir. Bunun yanında devlet ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanarak devletin kapitalist üretimin genişlemesi adına gerekli yasal düzenlemeleri yürürlüğe geçirmesiyle eğitim alanı piyasanın iş gücü ihtiyacını gidermeye yönelik yapılandırılmaktadır.

Humboldtçu üniversite modeli ulusal kültür ve ulusal bir ruh oluşturma misyonuyla bireyin karakterine yönelik bir eğitim müfredatını içinde barındırmaktaydı. Bunun yanında üniversitenin diyalektik yönü düşünüldüğünde sınıfsal pratiklerin yeniden üretildiği alan olmakla birlikte Humboldtçu üniversite karakteri direniş ilişkileriyle yüklü kültürel alanlar yaratmanın olanağını sunarak kültürün politikleşmesine imkân vermektedir. Kısaca Humboldtçu üniversite modelinde baskın ve tabii sınıflar arasında bir mücadele alanı cereyan etmekteydi. Buna karşın Anglo-Amerikan üniversite anlayışının pazar odaklı neoliberal bir örgütlenme ile kurulması üniversitenin kültürel direniş yönünü yerinden ederek üniversiteyi piyasaya, iş gücü ve bilgi üreten bir Ar-Ge birimine indirgemektedir. Bu sebeple Anglo-Amerikan üniversite örgütlenmesi neoliberal kapitalist ekonomi politik yapıyı verili ve doğal kabul ederek eşitlik, demokrasi, adalet, kamu hizmeti gibi kavramları üniversite dışına iterek yaşamın güvencesiz ve kırılabilir koşullarının külfetini bireylere yüklemektedir. Anglo-Amerikan eğitim vizyonu kapitalist üretim değerlerini merkeze alarak "...sürdürülebilir istihdam için gerekli bilgi, beceri ve yetkinlik ile donanmış, hayat boyu öğrenme becerilerine sahip, girişimci ve yenilikçi, kendini sürekli yenileyebilen ve geliştiren, kültürel değerlere duyarlı, demokratik toplumun aktif yurttaşları" (Günay, 2019a, s. 43) yetiştirmeyi misyon edinmiştir. Bu yeni özne yetiştirme modelinin çerçevesini piyasa aklı almaktadır. Piyasanın taleplerine göre kendini geliştirme ve kendine yatırım yapma öznenin karakterini belirlemeye başlamıştır. Öznelliğin piyasaya kayması öznenin görme biçimlerini, düşünme kategorilerini piyasanın taleplerine göre kurgularken varoluşun eleştirisi teknik bilginin ötesine geçememektedir. Bu açıdan eleştirel düşünmeyi geliştirme, toplumsal sorumluluk bilinci oluşturma, iktidarı hesap verebilir kılmaya yönelik siyasal bilinci yükseltme eylemleri yükseköğretimden silinmektedir. Bu nedenle yükseköğretim sivil, eleştirel ve demokratik değerler yerine piyasalaşma, askerileşme ve metalaşma değerleriyle yeniden tanımlanmaktadır. Üniversitenin artık özgür yurttaşların yetiştirilmesi, sivil hakların bekçisi, toplumsal yaşamda cereyan eden etik sorunların yargılayıcısı, radikal demokrasinin savunucusu ve koruyucusu olarak bilinen misyonu ortadan kalkarken, öğretim elemanlarının kamucu bir söylem dilinden de uzaklaştığına tanık olmaktadır. Oysa modern dönemlerde üniversite insanın yaratıcılığının geliştirilmesi, ulusal ve bölgesel sorunları anlama ve çözmede gerekli bilginin edinilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması misyonuyla kendini kurgulamıştı. Dolayısıyla modern

dönemde üniversite sosyal eşitliğe ve adalet kavramına odaklanan bir görünüme sahipti. Jaspers'in tabiriyle öğretim, araştırma ve kültürel aktarım mekânı olarak “Üniversite Fikri” aklın ışığında “tam insanın yetiştirilmesi” hedefiyle meşruiyet zeminine oturmuştu.

Yükseköğretimin neoliberal ekonomi politik erekler çerçevesinde girişimci ideolojiye eklenmesi yükseköğretimin her kademesinin fayda yönelimli örgütlenmesiyle sonuçlanmıştır. Fayda yönelimli misyon üniversite stratejisinin rekabet ile şekillenmesi, öğrenci ve akademisyenlerin dışarıdan yönlendirilen “homo economicus” kişilik olarak yönetilmesi anlamına gelirken akademik içsel bir motivasyonun ve bilimsel özgürlük anlayışının da üniversite mekanlarından silinmesiyle sonuçlanmıştır. Bu sebeple üniversiteler halka karşı sorumluluk hissini kaybetmiş, piyasanın taleplerini gidermeye karşı kendini sorumlu hissetmeye başlamıştır. Bu açıdan toplumun eleştirel bilinci olarak işlev görmesi gereken üniversite fikri kamusal ve sivil kimliğinden uzaklaştırılmış, büyük çoğunlukla halkı iktidar ve güç mekanizmaları hakkında aydınlatacak alternatif toplumsal örgütlenme biçimlerinin oluşturulması engellenmiştir. Özgür spekülasyon yeri olması beklenen, bağımsız düşünmenin merkezde olduğu bireysel akıl ve vicdanın gelişimine katkı sağlayan, bireyin kendisini anlama yetisine rehberlik edecek müfredat yerini değişim değerini güçlü kılabilecek müfredatlara bırakmıştır. Oysa birçok yazara ve düşünürü göre üniversite toplumun vicdanı olmalıdır. Toplumun genel olarak üniversiteden ve bilimden beklentileri vardır. Toplumun sorunlarına duyarlı, onu analiz edecek, ona yol gösterecek bilginin üretilmesi beklenmektedir. Bu nedenle üniversitenin aydın olma misyonu yeniden yapılandırılarak topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi sağlanmalıdır.

Tarihselliğin seyri göstermektedir ki ekonomi politiğin niteliği beraberinde piyasa, devlet ve birey ilişkisinin boyutunu belirlemektedir. Bu açıdan neoliberal ekonomi politik düzen modern yaşamın eğitim ve araştırma kurumu olarak üniversite mecrasını da geleneksel değerlerinden koparıp yeni bir zemine çekmektedir. Birçok yazar açısından küresel ölçekte yaklaşık 200 yıllık bir geleneği temsil eden Humboldtçu üniversite modeli çökmekte yerini Anglo-Amerikan üniversite modeli almaktadır. Humboldtçu modelde araştırmanın kendinde bir amaç olduğu, özerklik ve bilimsel özgürlüğün sağlanan devlet finansmanı ile güvenceye alındığı, bilgi üretim sürecinin ve eğitimin bir kamu hizmeti

olarak tasarlandığı geleneğinin yerini rekabet, verimlilik ve insan sermayesinin merkezde olduğu “girişimci üniversite” anlayışı almaya başlamıştır. Bu sebeple dünya genelinde birçok akademisyen deneyimlediği yeni süreci “akademik kapitalizm, girişimci üniversite” kavramlarıyla değerlendirmekte hedef odaklı pazarlanabilir bilgi üretiminin akademiye hegemonikleştiğini ifade etmektedirler. Bunun yanında performans baskısının, derecelendirme sistemlerinin, esneklik ve rekabetin akademik kültürde yeni iktidar araçları yarattığını da söylemektedirler (Bacevic, 2017, s. 5). Bu yeniden yapılanma içinde üniversitenin yönetimini oluşturan güç merkezleri piyasa eliyle kontrol edilmektedir.

Piyasalaştırılmaya çalışılan üniversite varlığı bugün bir bunalım yaşamaktadır. Neoliberal ekonomi politik küresel bir ideolojinin gölgesi altında üniversite fikrini oluşturan değerler buharlaşırken girişimci ve rekabetçi bir zemine oturtulmaya çalışılan üniversite yeni bir kimlik kriziyle baş başa kalmıştır. Küreselleşme ile sermayenin artan bilgi toplumu vurgusu, bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan yenilikler, piyasa ekonomisine yönelik girişimci modellerin çeşitlenmesi, bilgi temelli büyüme anlayışının siyasi erkler tarafından politika gündeminde tutulması yükseköğretimin işlevi üzerine tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Neoliberal politikalar neticesinde devletlerin üniversitelere yönelik ayırdığı kaynakların ve finansmanın küresel ölçekte azalması, üniversitelerin yeni kaynak arayışı içine girmesine neden olurken üniversitenin sanayi dünyasıyla bütünleşmesi hızlanmıştır. Bu sebeple bugün küresel ölçekte çoğu ülkede eğitimin özde üniversite çıktılarının işletme prensipleri çerçevesinde yeniden yapılandırıldığına tanık oluyoruz. Aklın yasaları yerine piyasanın ve otoritenin yasalarının üniversite yapılanmasında belirgin bir güç ve egemenlik kazandığı görülmektedir. Bu dönüşümün meydana getirdiği ekonomi politik sonuçların kimin zararına ve kimin faydasına olduğu sonucu tartışılması gereken temel bir sorunsal olarak düşünülmektedir. Esasında diğer kurumlar gibi üniversite de iktidar mücadelesinin cereyan ettiği bir yapı olarak küresel neoliberal politikaların gittikçe kendini hegemonikleştirdiği bir kuruma dönüşmektedir. Her ne kadar ülkelerin ekonomi politik ve tarihsel sosyolojisine göre değişken, parçalı bir görünüm geçirse de neoliberal ideoloji ekseninde dönüşen üniversiteler piyasanın temel değerleri altında kurgulanmakta ve yeniden yapılandırılmaktadır. Politik öznenin yetiştiği ve toplumsal alandaki sorunlara karşı pratik çözümlerin üretildiği son referans mekânı

olarak üniversitelerin gittikçe mesleki kazanım ve endüstriyel, askeri-teknolojik bir yönetsel düzeneğe hapsedilmesi üniversitenin kendi tarihi içinde yeni bir kırılma yaşadığına işarettir.

Piyasa görünümü üniversite varlığı üniversite-toplum ilişkisinin tarihsel politikasını da yeni bir zemine oturtmaktadır. Piyasa değerlerinin üniversitelere transfer edilmesi, üniversitelerin toplumsal sorumluluk bilincinden uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Piyasa aklının kuşatıcı etkisi yalnız özel üniversiteleri yeniden yapılandırmıyor, kamu üniversiteleri de piyasanın değerleriyle yeniden programlanıyor. Maddi bir kaygı olmadan insanlık ve kültür adına düşünce, fikir, teori, tartışma üreten entelektüel bir ortam olarak evrensellik düşün ekseninde bilinen üniversitenin⁸⁷ çağdaş kapitalizmin yeni üretim mekanlarına dönüştüğüne vurgu yapılmaktadır. Bu yeni üniversite örgütlenmesinin ortaya çıkardığı birçok olumsuz süreç belirlemiştir. Esasında geleneksel kültür olarak üniversite toplumun “düşünce, teori, bilgi” üretmesi için kaynak ayırdığı bir kurum olarak tarihsel süreçte meşruiyet zemini elde etmişti. Bu açıdan üniversite toplumsalın sosyal ve politik boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Ancak Anglo-Amerikan model olarak tarif edilen yeni bir yapılanma aklı ekseninde küresel ölçekte üniversitelerin iktisadi değer üreten ekonomik alana insan kaynağı yetiştiren bir yapı olarak ele alınması üniversiteleri şirketsel kurumlara dönüştürmektedir. Bu yeni yükseköğretim rejiminin esas hilesi, toplumsal ilişkilerin piyasa içine çekilmesi anlayışı çerçevesinde üniversitesinin de ekonomik ağlar içine dahil edilmesi sürecini taşımaktadır. Bu sebeple üniversite kamusal değer üreten ve kamusal alanda demokratik gelişmelere öncülük eden bir kurum olmaktan uzaklaşmaktadır. Öyle ki bilgi ekonomileri ekseninde düşünülen üniversitelerin girişimci örgütlenmesi ne derece eşitlikçi ve demokratik?⁸⁸ sorusunu gündeme getirmektedir. Yeni bir yapılanma sürecinde üniversite varlığının sosyal

⁸⁷ Alain Touraine’a göre üniversite “toplumsalın eleştirel bilinci”ni temsil etmelidir. Habermas açısından ise üniversite araştırmannın yanında görevi öğrencilere siyasal bir bilinç kazandırarak toplumsalın eleştirel kapasitesini arttırmayı hedeflemelidir. Habermas’a göre bugün üniversitenin salt teknik beceri kazandırma yeri olarak dönüşümü nedeniyle toplumsalın öz kavrayış gücü elde etme şansı yok olmaktadır. Bu açıdan misyon farklılaşması nedeniyle üniversite halkla karşı sorumluluk hissinden de uzaklaşıyor (Habermas, 2017).

⁸⁸ Zira toplumsal gelişme ve ilerleme ülküsü olarak ortak fayda ve kamusalılık bilincinin özgürlük ve sorumluluk ekseninde tarihsel sahnede yer edindiği izlenimi neoliberal ideoloji yoluyla gün geçtikçe silinirken gelişmenin sahnesi bireysel çıkar, bireysel başarı olarak düşünülmektedir. Öyle ki ortak fayda, kamusalılık kusur olarak dile getirilmekte, kamu yararı kavramları politikadan, kültürel üretim alanlarından uzaklaştırılmaktadır.

eşitliğe, vatandaşlık haklarına, toplumsal bütünleşmeye ve demokrasiye ne tür etkide bulunacağı da önemli hale gelmektedir. Keza toplumun üniversiteye verdiği değerden geri çekilmesi ve üniversiteye ayrılan kamu kaynaklarını azaltması, üretilen bilginin ve düşüncenin ticari ya da başka mali kaynaklar tarafından yönetilmesi sonucunu yaratmaktadır. Oysa Aydınlanma ve modernite projesi doğrultusunda yeni bir toplumsal gelişme adına üniversitenin tarihsel anlamı hiçbir engelle karşılaşmadan evrensel hakikatin araştırılması hakkına sahipti. Bu sebeple araştırma bulguları ile öğrenim aynı hedefte buluşmaktaydı. Modern zamanlarda akıl merkezli ontolojik bir yapıya büründürülen üniversite dinin etkisinden uzak hakikatin araştırılmasını kendinde bir amaç olarak ele almaktaydı. Gerçekliğin araştırıldığı ve gerçekliğin toplumla buluşturulduğu bir misyon hedefiyle üniversite meşruiyet zeminine oturmuştu. Ayrıca üniversite toplumun modernleşmesine yönelik yeni bir toplumsal zihniyet yaratma projesiyle toplumsal kamu yararı güden bir kurum olarak tasarlanmıştı. Öyle ki demokrasi ve sosyal refahın gelişmesine yönelik rasyonel bir toplumun inşası için üniversite gerekli bilgi setlerinin oluşmasına katkı sağlayacaktı. Girişimci üniversite anlayışına değin kurumsallaşan bu yapısal model piyasa ideolojisinin akademiye istila etmesiyle yeni bir yükseköğretim rejimine çekilmektedir. Girişimci üniversite olarak tarif edilen piyasa değerleriyle inşa edilen bu yeni yükseköğretim rejimi geleneksel üniversite kültürü yerine neoliberal değerlerin merkezde olduğu sermayeye dönüşebilen bilgi türlerinin üretildiği rekabetçi mekanlar olarak kendini konumlandırmaktadır. Girişimci ideoloji fikri içeriğin yerine mübadele edilebilir bilgi üretimini ve pazara transfer edilebilir yetenek ve becerinin yetiştirilmesi anlayışıyla hareket eden ortak bir dili yansıtmaktadır. Bu sebeple piyasa değerleriyle yeniden yapılandırılan üniversiteler birbirleriyle öykünerek benzer hedefler ve misyonlar temelinde türdeş bir görünüm sergilemektedirler. Piyasa aklı çerçevesinde yapılandırılan girişimci üniversite modelinde hakikatin piyasaya boyun eğmesi söz konusudur. Öyle ki girişimci değerler üniversitenin skolastiğine dönüşmekte, iktisadi kazanç sağlamayan her türlü girişim üniversitelerden tasfiye edilmeye çalışılmakta, birbiriyle öykünen homojen bir yükseköğretim inşa edilmektedir. Bu yapı güçlendikçe üniversitede düzene göre düşünme anlayışı hâkim olacaktır. Oysa üniversite bir yönüyle eleştirel düşüncenin gelişimi, tikeli daha geniş toplumsal ve iktidar ilişkileri bağlamında anlama, güç erklerini oluşturanların hesap verebilirliğini mümkün kılma anlayışıyla bir kimlik oluşturmuştu.

Üniversitelerin neoliberal girişimci ideoloji ekseninde yeniden yapılandırılmasına paralel kamu harcamalarının kısılması, maliyetlerin piyasa yoluyla telafi edilmesi, piyasa değer ve disiplinine dayalı kaynak arama faaliyetleri üniversitelerdeki çalışma koşulları ve çalışma ilişkileri üzerinde etkili olmaktadır. Üniversitenin toplum adına yürüttüğü değerler dizgesi piyasa değerleriyle yer değiştirirken, akademik dünyanın çalışma koşulları da piyasanın hedefleri doğrultusunda eksen kayması yaşamaktadır. Öyle ki akademik varlığın piyasanın değer ve normlarıyla yeniden yapılandırılması akademik yaşamı üniversitenin merkezi öznesinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Akademide özerk, bilimsel çalışmalarda özgür akademik özne tipolojisinin yerini tabi durumda bir akademik özne varlığı ele geçirmektedir. Bu tabi kılma ideolojisi örgütsüzleştirilen ve güvencesizleştirilen neoliberal politik stratejinin rekabet aklının bir yansıması olarak hegemonikleşmektedir. Herkesin kendi başının çaresine bakması gerektiği sosyal-Darwinist koşullarda akademik öznelerin güvencesiz varoluş koşullarında hayatta tutunma çabaları belirgin bir görünüm kazanmış, girişimci ideolojiyi benimsemeyen akademisyenler sistemin dışına atılmaya başlanmıştır.

Üniversitenin tarihsel serüveni kuşkusuz ekonomik ve siyasal iklimin gerçekliğiyle eş sürem bir çizgide gelişmiştir. Orta Çağ döneminde Hıristiyan gölgesi altında varlığını sürdüren üniversite, Fransız Devrimleri ile ulusal bir kimlik altında yeniden örgütlenerek ulusun hizmetine sokulmuştu. Modern anlamda ise bilim özgürlüğü olgusu 18. yüzyılda İngiltere’de düşünürlerin sivil toplum olarak ifade ettikleri ortamın yaygınlaşmasıyla doğdu ve özgürlük kavramı süreç içinde diğer kurumlar tarafından da talep edilir niteliğe büründü. Modern üniversite anlayışıyla bir yönüyle ulusal hedeflere yönelik kültür birliğinin sağlanması ve ulusal ortak duygunun gelişmesi projesine yönelik üniversitenin devlet bünyesi altında faaliyet göstermesi üniversitenin finansal olarak özgür hareket sahasını genişleterek bilimsel üretim noktasında özerk bir görünüm kazanmasına katkı sağlamıştır. Üniversitenin maddi ve hukuksal koşullarının ulus devlet eliyle kontrol edilmesi üniversiteyi ve akademik çalışmayı otonom bir zemine yerleştirerek reel politik taleplerden ve burjuva toplumunun isteklerinden görece korumuştur. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren üniversitenin entelektüel alanının ekonomiden ve politikadan uzak olarak özerk bir güç elde etmesi toplumla bütünleşme ve hâkim düzene bağlanma noktasında üniversiteleri korumaktaydı. Bu sebeple ulus devlet tarafından korunan ve

teminat altına alınan üniversite mecrası akademik özgürlüğün sınırlarının gelişmesine olanak tanımıştır. Ancak üniversitenin yerleşik siyasal iktidar güdümünün dışında tam bağımsız olduğunu söylemek modern dönem için güçtür. Bu açıdan üniversiteler kültürel üretim mekanları olarak her uygarlığın kendi değerlerini yeniden ürettiği ve egemen sınıfların meşruluğunu kurduğu ve geliştirdiği eğitim sisteminin nihai çerçevesini de oluşturmaktadır. Bu yönüyle üniversite modern dönemde ikili bir varlık sergilemiştir. Elit bürokratların yetiştirilmesi, ulusal tezlerin toplumla buluşturulması gibi görevler üstlenmesinin yanında özgürlükçü iklimi nedeniyle de akıl merkezli entelektüel gelişmeye de olanak tanımıştır. Bu açıdan modern zamanları üniversitesiz düşünmek pek olası değildir. Dolayısıyla modernite fikrinin kurumsallaşması yönünde üniversite dinamik bir güç yaratmıştır. Üniversite esas itibarıyla Aydınlanma ve modernite değerlerinin dinamik bir gücünü oluşturarak bireyin gelişimi ve devlet-toplum ilişkisini yeniden tanımlamıştır. Aydınlanmanın yarattığı özgürlük ve gelişim fikri ekseninde üniversite de yargı gücüne sahip özgür bireylerin yetiştirilmesine yönelik akıl merkezli bir örgütlenme içine girmişti. Ontolojik olarak akli merkeze alan örgütlenme birçok fonksiyonu yerine getirmekteydi. Ulusal ruh ve ulus bilinci yaratmaya yönelik gerekli bilgi kümelerini oluşturma üniversitenin ana hedefleri içinde yer alırken Aydınlanmayla ortaya çıkan özgürlük ve özgür birey olgusu üniversiteden mezun olacak kişilerin bağımsız yargı gücü kazanmalarını da sağlamayı içeriyordu. Bunun yanında devletin ihtiyacı olan memurun ve bürokratik elitin yetiştirilmesi de üniversitenin ana hedefleri içinde yer almaktaydı. Bilimsel anlamda ise üniversitenin entelektüel hedefi kendinde bir amaç olarak hakikati ortaya çıkararak daha rasyonel ve demokratik bir toplum inşa etmektir.

Üniversitenin çalışma mekanları yerine çoğunlukla entelektüel mekanlar ve akademisyen topluluğu olarak bilinen varlığının iş mekanlarına dönüştüğü neoliberal zamanlara tanık olmaktayız. Yaklaşık 900 yıllık köklü bir kurum ve gelenek olarak üniversitenin neoliberal ekonomi politüğün ereklere çerçevesinde girişimci bir ruhla piyasaya eklenmesi ve piyasanın değerlerini yeni örgütlenme ve işletme yapısı olarak özümsemesi üniversitenin kurumsal kimliğini yeni bir zemine oturtmuştur. Tarihsel süreçte üniversite-devlet ilişkisinin üniversite-devlet-piyasa ilişkisine dönüştüğü görülmektedir. Üniversite mekanlarında üretilen kamusal bilginin mülkiyetinin aşındığı,

piyasa odaklı bilgi üretiminin merkezileştiği ekonomikleştirilmiş bir üniversite örgütlenmesi küresel bir genişleme göstermektedir. Piyasa odaklı üniversite anlayışı özgürlük yerine otorite ve disiplini yeniden üreten, politik bilinç kazanımını olanaksızlaştıran, demokrasinin gelişimi için yeni bilgi setlerinin üretimini engelleyen yerleşik değerleri üreten ideolojik bir fabrikaya da dönüşmektedir. Neticede üniversitelerde cereyan eden bu tür girişimci yapılanma yeni kapitalist özneleri uysal ve uyumlu hale getirirken, entelektüel şahsiyetleri de üniversitelerden uzaklaştırmaktadır. Ortak fayda ve kamusalılık anlayışının değerden düşürüldüğü, ortak demokratik gelişim yerine neoliberal ideolojinin mutlak ekonomik politik yapı olduğu yanılması yaratılmaktadır. Bilimsel özgürlük ve akademik özerklik anlayışına da bir saldırı niteliği taşıyan neoliberal küresel ideoloji, birikim yaratamayan eğitim formasyonlarını ve bilimsel çalışmaları vasıfsızlaştıran kuşatıcı bir etki yaratmaktadır. Öyle ki ekonomik değerler yapısı içinde yer edinemeyen akademik özneler dışlanmakta, kültürün de bizzat neoliberal değerler ile inşa edildiği tekelleşmiş bir kültürel üretim baskın hale gelmektedir.

Bu yeni üniversite anlayışında rekabet ve verimlilik piyasanın çıkarları doğrultusunda merkezde yer almaktadır. Faydacı (pragmatik) yaklaşımın temelleri üzerine kurulan, üniversiteyi piyasanın bir paydaşına dönüştüren, akademik çalışma ilişkilerini post-Fordist esnek üretim modeline indirgeyen bu yeni üniversite örgütlenmesinde “üniversite fikri” Anglo-Amerikan kapitalist yeni bir üretim modeli olarak küresel ölçekte baskın hale gelirken temel felsefesi değişim değerine dayanan “alışveriş” mantığını yeniden üretmesiyle eleştirilmektedir. Üniversitenin piyasaya eklememesi ve piyasa örgütlenme aklının idari, akademik ve mali temelde üniversiteyi dönüşüme tabi kılması üniversite fikri üzerine tartışmaların boyutunu arttırmıştır. Bu açıdan neoliberal ideoloji çerçevesinde Anglo-Amerikan model olarak tarif edilen girişimci üniversite anlayışında tartışmalar iki karşıt eksen üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir taraftan girişimci üniversiteyi hedef odaklı düşünen, üniversiteyi piyasanın paydaşı olarak ele alan yeni iktisadi büyüme kuramlarına göre üniversite bilişsel ve transfer edilebilir becerilerin piyasayla bütünleşmesi için çaba sarf etmelidir. Bu tür yaklaşıma göre üniversite yeteneklerin ve bilginin ekonomik yapıya göre yönetilmesi ile sınırlandırılmaktadır. Kısaca üniversite bir

yönüyle piyasaya bilgi üreten, ulusal ve bölgesel ekonomik kalkınmada şirketsel⁸⁹ bir örgütlenme sürecine giren, piyasanın taleplerine göre esnek bir yapılandırmayı özümsemiş, ekonomi politik açıdan neoliberal kapitalist üretim ve üretim ilişkilerini verili kabul eden bir yapı olarak düşünülmektedir. “Girişimci üniversite” olarak dile getirilen bu modelde üniversitenin finansmanı, idari, akademik ve mali yapısının piyasa ideolojisinin taleplerine göre hareket etmesi gerektiği dile getirilmektedir. Teknik ve teknolojik zekaya önem atfedildiği girişimci üniversite anlayışında eleştirel kültürden azade edilmiş bir üniversite talep edilmektedir. Üniversitenin kolektif hafızasına da bir saldırı anlamına gelen girişimci üniversite modelinde geleneksel üniversite kültürü yok olmakta neoliberal ideoloji üniversite mekanlarında tarihsizleşerek olağanlaşmaktadır.

Diğer taraftan üniversite fikrini tarihsel bağlamda ele alan eleştirel yükseköğretim çalışmaları üniversite modelini demokrasi, yurttaşlık, kamusal yarar, yüksek kültür ekseninde tasarlayarak üniversitenin dar bir bakışla faydacı ideolojinin ereklerine yönelik kontrol ve yönetimini eleştirmektedir. Eleştirel yükseköğretim çalışmaları açısından üniversite özerklik ve bilimsel özgürlük açısından sermaye, din ve devletin baskısından uzak bir yapıda örgütlenmeli ve yönetilmelidir. Üniversitenin özerklik yapısı ve bilimsel özgürlük pratiği kanunlar çerçevesinde güvenceye alınmalı, finansman olarak kamusal bütçeden giderleri karşılanmalıdır. Kısaca eleştirel yükseköğretim çalışmaları açısından üniversite kamu adına dünyayı daha hakiki hale getiren, demokratik ve eleştirel bilinci yükselten, estetik yargı gücünün toplumsallaşmasına katkı sağlayan, kültürel kamusal alan olarak politik söz hakkına sahip, entelektüel ve politik hedefleri olan mekanlar olarak düşünülmektedir. Bu açıdan üniversite toplum adına düşünen, toplumun entelektüel zekasının geliştiren, toplumsal çelişkileri deşifre eden ve yaşanan çelişkilere karşı yeni çözümler üreten, teknik aklın ötesinde insani varoluş koşullarını felsefi eksende değerlendiren geniş ölçekte sınırları belirlenmemiş, gelişme ve yeniliğe açık fikir mekanları olarak ele alınmaktadır. Bunun yanında toplumsal çeşitliliği artırma, siyasal ve

---

⁸⁹ Nitekim üniversitelerde yaygınlaşan piyasacı ve profesyonelist anlayış sonucu birçok yeni birim ve ortam kurulmuştur: Endüstriyel İşbirliği Programları, Uygulama ve Araştırma Merkezleri, İrtibat Büroları, Bilim Parkları, Yenilik Merkezleri, Kariyer Günleri vb... Bu yeni birim ve ortamlar, profesyonel mantığı güçlendirmektedir. Sermayenin özel üniversiteler kurmalarının nedenleri sadece kâr elde etmek ya da kendi kuruluşları için eleman yetiştirmek değil, fakat AR- GE’ye destek sağlamak ve üretim ve ticaret politikalarını üretecek akademisyen kadrolarını görece düşük maliyetle istihdam etmektir” (Okçabol, 2007, s. 286).

düşünsel temelde siyasal çoğulculuğun gelişmesi, sivil toplum anlayışının yaygınlaştırılması noktasında da üniversitelere aktif rol yüklenmektedir. Bu doğrultuda geleneksel miras olarak üniversitenin toplumsal sorunlar hakkında politik söz hakkına sahip olması, toplumsal meseleler hakkında görüş belirtmesi, konuşması, toplumsal sorunlara yönelik kamu politikalarına katkı sağlaması beklenmektedir. Yurttaş açısından ise üniversiteden talep edilen yeni fikirlerin üretilmesi ve fikirlerle yaşamayı rehber edinecek bireye ruh kazandırma eğitimidir. Bu açıdan üniversitenin tek sorumluluğu hakikati araştırmak değil, yetkeyi ve iktidarı ekonomi politik ve ahlaken hesap verebilir kılmak için yurttaşlara yargı gücü elde etmelerini sağlayan bir eğitim sunmaktır.

Üniversite alan yazın bağlamında üniversite modelleri devlet merkezli modeller, Alman Humboldt Modeli, Fransız Modeli, Kıta Avrupası Modeli, Anglo-Amerikan, Anglo-Sakson model gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Finansman, yönetim ekseninde farklı isimlerle üniversiteyi tasnifleyen bu modellerin tarihsel izleği eğitim merkezli model, eğitim ve araştırma merkezli model ve girişimci model olarak üç kategoriye indirgenmektedir. Girişimci model bir yönüyle piyasa odaklı üniversite olarak da dile getirilmektedir. Girişimci üniversite modeli neoliberal ideolojinin rekabet, esneklik ve verimlilik hedefleri ile eş güdümlü hareket eden, örgütlü yapısını bu çerçevede dönüştüren bir anlayışı ifade eder. Devlet merkezli üniversite modeli finansman ve yönetiminin devlet eliyle sağlandığı, çalışanların devlet memuru olarak düşünüldüğü, ulus bilinci yaratma ve ulusal bir kültür inşa etmede üniversitenin işlevsel bir rol üstlendiği ulus devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla akıl ve kültür merkezli örgütlenmeyi ifade etmektedir. Devlet merkezli model Fransız İhtilali sonrası Fransa'da yeniden inşa edilen Fransız Üniversite Modeli ile Alman Humboldt Modeli örnek alınarak yapılandırılmıştır. Devlet merkezli modelde eğitim ve araştırma bir bütün olarak düşünülür ve üniversite misyon olarak hakikati kendinde bir amaç olarak ele alır. Bunun yanında ulusal ruh ve bilinci aşılama üniversite kültürel üretim alanı olarak da işlev görür. Üniversitenin etkin işleyişinde devlet finansman konusunda tek yetkili kurumdur. Kaynak yaratmak ya da kaynakları yönetmek devlet eliyle gerçekleştirilir. Üniversite toplumsal refahın artırılması, yurttaş hak ve sorumluluk bilincinin geliştirilmesi, demokratik kültürün yaygınlaştırılması çerçevesinde yapılandırılır. Kısaca üniversite yurttaş olmanın gerekliliği adına yargı gücünün kazanıldığı yer olarak düşünülür. Bu

açından hümanist öğretilerin de merkezde olduğu kişiliğe ruh kazandıran ontolojik olarak akıl merkezli, epistemolojik olarak hakikati kendinde bir amaç olarak ele alan, iletişimsel karakter olarak bilgi üretim süreçlerini kamusal fayda ekseninde toplumla buluşturan bir örgütlenme tipini tarifler. Devlet merkezli model çoğunlukla Humboldt geleneğini referans alır ve eğitim-araştırma süreçlerinde özerkliği ve akademik özgürlüğü üniversite merkezine yerleştirir. Bilimsel üretim ve eğitim süreçlerinde üniversite dışında herhangi bir otoritenin üniversitenin işleyişine müdahale etmemesi gerektiği savunularak yükseköğretim kamusal mal olarak tasarlanır. Humboldtçu geleneğin hâkim olduğu devlet merkezli anlayışta eğitim ve araştırma birliği vardır. Bilgiyle olan ilişki bütünsel olarak varoluşsal temelde düşünülür; üniversite ulusal kültürün oluşturulması ve geliştirilmesinde aktif taşıyıcı misyon üstlenir. Tüm bu kriterlerin gerçekleştirilmesi adına devlet bilimin geliştirilmesi, bireylerin gelişimi için başlıca sorumluluğa sahiptir. Devletin finansör ve kontrolü altında örgütlenen Humboldtçu üniversite modelinde kamusal fayda⁹⁰ anlayışı egemendir.

Faydacı ideoloji çerçevesinde düşünülen diğer bir üniversite örgütlenmesi ise Anglo-Amerikan ve Anglo-Sakson üniversite modelidir. Bu iki model de temelde örgütlenme ve üniversite işleyişi bakımından birbirine benzemektedir. Özellikle İngiltere ve Amerika'da rekabet kültürünün kapitalist gelişmeyle beraber yaygınlık kazanması üniversite misyonu üzerine devlet tarafından yeni politikaların geliştirilmesine neden olmuştur. Bologna Süreci'yle başlayan istihdama ve rekabete yönelik eğitim çıktıları vurgusu ve girişimcilik anlayışı, Amerika'da Stanford ve MIT gibi üniversitelerin bilişim alanına yönelik atılımları, teknolojik tabanlı Silikon Vadisi gibi ekosistemler, tekno-kentler gibi endüstri ve piyasaya yönelik yenilikler üniversitelerin dönüşümlerini hızlandırarak üniversite sisteminin niceliksel bir girdi-çıkıtı olarak yapılanmasına yol açmıştır. Piyasa tabanlı bu yeni örgütlenme anlayışı üniversiteden mezun olacak öğrencilerin piyasanın işgücü taleplerine göre katılımının ne oranda olacağı ekseninde planlanarak piyasa değeri olan bölümlerin yaygınlık kazanmasına neden olurken beşerî bilimlerin ise marjinalleştirilmesi söz konusudur. Bu tür piyasa odaklı yapılanma öğretim ve araştırma

⁹⁰ Kamusal üniversite, halkların sömürülmesine karşı olan, insan haklarına saygılı, laik, demokratik ve sosyal hukuk devletine sahip çıkmaya çalışan kesimlerin; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi hizmetlerin birer kamusal hizmet olduğunu benimseyenlerin savunduğu bir yapılanmadır. Kamusal üniversite, yalnız varsıl olanların değil, tüm toplumun üniversitesidir (Okçabol, 2007, s. 338).

hedeflerinin piyasa talepleri ve koşullarına göre şekil alması anlamına gelmektedir. Özellikle piyasanın taleplerine hızlı cevap verebilmesi açısından üniversitenin Anglo-Amerikan model çerçevesinde piyasayla ortak projeler geliştirmesi, ortak hedefler doğrultusunda eğitim çıktılarını yapılandırması beklenmektedir. Bu çerçevede üniversiteler teknolojinin ve çalışma ilişkilerinin hızlı değiştiği rekabet ortamında piyasa alanlarına nitelikli iş gücü yaratma ve mezunlarının iş kurma noktasında gerekli eğitim olanaklarını kazanma mekânı olarak tasarlanır. Anglo-Amerikan modelde üniversite misyon farklılaşması zemininde multiversite kavramı ekseninde birçok işlevle sorumlu tutulur. Üniversite piyasanın ihtiyaçlarına yönelik eğitim ve araştırmayla beraber ekonomik değer üretebilecek yeni girişimlerde de bulunur. Ekonomik kalkınma açısından üniversitelere sorumluluklar yüklenmektedir. Bu açıdan girişimci ve rekabetçi üniversite örgütlenmesinde devletler ve özel sektör üniversiteyi iktisadi değer üreten bir yapı olarak tasarlamaktadır. Bölgesel ve ulusal ekonomik büyüme noktasında üniversitelerin piyasayla bütünleşmesi ve piyasa taleplerini yerine getirmesi adına yasal düzenlemeler yapılarak üniversitenin endüstrileşmesine salık verilmektedir. Kısaca üniversitenin bir fabrika görünümü sergilemesi beklenmektedir. Bu açıdan yeniliğe odaklı bilgi üretmek, saklamak, parasal değere dönüştürebilmek ve ihtiyaç duyan kurumlara tekno-kentler ve teknoloji transfer ofisleri yoluyla bilgi ve teknoloji aktarmak stratejik bir yapı olarak düşünülmektedir. Ancak piyasa hedeflerine yönelik girişimci üniversite örgütlenmesi yeni iktidar ve güç ilişkilerinin de meydana gelmesine olanak tanıyarak kazananlar ve kaybedenler ekseninde neoliberal üniversite eşitsizlikleri de yaratmıştır. Girişimci kültürle neoliberalleşen üniversite anlayışı müzakere, mücadele, iktidar ve yetkeye karşı hesap sorma, iktidarı paylaşma zemininin yaratılmasında oynadığı misyondan uzaklaştırılırken işletme ve fayda eksenli değerler ile kuşatılması “demokratik siyasal hayatın”⁹¹ genişletilmesine karşı bir saldırı anlamına da gelmektedir. Toplumsalın siyasal bilinç kazanmasının önüne geçilmesi yurttaşların giderek demokrasiden uzaklaşması ve anti demokratik uygulamaları onaylama konusunda gönüllü olmalarına neden olmaktadır.

⁹¹ Sheldon Wolin’in ısrarla belirttiği gibi, yaşayabilir bir demokrasinin destekleyici kültürü -“eşitliği, işbirliğini ve özgürlüğü besleyen inançlar, değerler ve uygulamalar birleşimi”- neoliberalizmin pazar yönelimli değerleriyle ve onların kaba tüketiciliğiyle, aşırı maddeciliğiyle, vahşi rekabetiyle, yalan söyleme kültürüyle, tahakküm edici bireyci etiğiyle uyuşmaz; o özelleştirmeye, devlet denetimini kaldırmaya ve her şeyi metalaştırmaya karşı gözünü budaktan sakınmayan bir savaştır (Giroux, 2016, s. 68).

Ayrıca üniversitenin piyasayla bütünleştirilme süreci yükseköğretim mecralarının üniversite mensubu olmayan kişiler tarafından yönetilmesine de neden olmuştur. Üniversite kültürüne, değer ve normlarına aşına olmayan yatırımcı kişilerin üniversite yönetimlerinde, karar verme süreçlerinde etkin bir güç olmaları mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla neoliberal girişimci üniversite anlayışı üniversiteyi ekonomik seçkinlere iade eden, sermaye birikimi için üniversiteyi gereken koşullara uyumlaştıran siyasal bir proje olarak yorumlanmaktadır.

Neoliberal politikalar ekseninde üniversiteyi piyasayla bütünleştirme çabası 1990'lerden itibaren yükseköğretim çalışmalarının gündeminde tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle bilgi ve yaratıcılık temelli insan sermayesi tabanlı ekonomik büyüme paradigmasının küreselleşme olgusu ekseninde literatürde yaygınlık kazanmasıyla üniversiteyi ekonomik büyümenin merkezine yerleştirmiştir. Üniversite rekabet, yenilik, verimlilik ve yaratıcı ekonomilerin merkezi olarak tasarlanmaktadır. Üniversite örgütlenme yapısının şirket değerleriyle kuşatılması neticesinde üniversite varlığı küresel ölçekte Anglo-Amerikan model ekseninde hegemonik hale gelmektedir. Adem-i merkezîyetçi bir örgütlenme yapısı olarak Anglo-Amerikan modelinin piyasaya yönelik işleyiş yapısına eleştirel yaklaşmakta, piyasaya eklenme sonucu bilgi üretim sürecinin kamu yararından, topluma hizmet anlayışından uzaklaşacağı, özerkliğin ve akademik özgürlüğün ortadan kalkacağı, kültürel demokrasinin aşınacağı ifade edilmektedir. Neoliberal ideolojinin gölgesi altında Anglo-Amerikan üniversite örgütlenmesiyle denetim kültürünün, performans baskısının, yönetim anlamında gözetim tekniklerinin artması olağanlaşırken yeni akademik özne kimliği olarak da girişimci, kendine yatırım yapan, piyasa ereklerinin rekabetçi akademik öznesi geleneksel akademik özne tipolojisinin yerine geçmektedir. Bu tür yeni akademik özne talebi akademik özgürlüğe karşı bir saldırı taşımakla beraber uyumlaşmayı ve sermaye odaklı düşünmeyi dayatmaktadır. Bu açıdan neoliberal ideoloji akademik yaşam üzerinde şu gibi sonuçları meydana getirmiştir:

1. Denetim kültürü ve performans baskısı yaygın hale gelmiştir.
2. Yönetim teknikleri çerçevesinde gözetleme ve rekabet ideolojisi artmıştır.
3. Girişimci kültür temelinde akademik beceri ve yeterliliklerin piyasanın çıkarı doğrultusunda hareket etmesi gerektiği talep edilmektedir.

4. Akademik özgürlük ve bilimsel özerklik anlayışı yerine piyasanın özgürlüğü öncelenmektedir.
5. Çalışma koşulları kırılğan ve güvencesiz bir yapıya bürünmüştür.
6. Özgür ve eleştirel düşünmenin yerini teknik tabanlı düşünme almıştır.
7. Akademik üretim ve faaliyetler endüstrinin değer ve kurallarıyla şekillenmeye başlamıştır.
8. Akademik öğretim çıktılarının mesleki ve iş edinme süreçleriyle bütünleşmesi beklenmektedir.

Ayrıca finansör olarak sermayenin üniversiteyi kontrol edeceği ve üniversiteyi özel şirket değerleri ile denetim altına alacağı tespiti yapılmaktadır. Bu doğrultuda üniversitenin devlet yerine sermaye vesayeti altında özerkliğini kaybedeceği vurgulanmaktadır. Bunun yanında misyon farklılaşması olarak girişimci üniversitenin kendi hedeflerine yönelik akademisyen istihdam edeceği ve böylece teknik tabanlı bilimlerin gelişeceği, piyasaya parasal değer üretemeyen sosyal bilimlerin de değersizleşeceği vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan sosyal bilimlerin de piyasa tabanlı eğitim programlarını dönüştürmeleri ve piyasanın taleplerine göre mezun vermeleri gerektiği baskın bir söylem olarak Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi yönetmeliklerinde belirtilmektedir. Üniversite bünyesinde bulunan tüm disiplinlerin piyasa erekleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması disiplinler alanları oluşturan kavramsal dillerin de piyasa hedefleri doğrultusunda teknikleşmesi ve araçsallaşması sonucunu doğurmaktadır. Farklı disiplinler birbirlerine benzetilerek verimlilik, sürdürülebilirlik, inovasyon gibi temel neoliberal kavramlar ekseninde düşünülerek ele alınmaktadır. Öyle ki ister sosyal bilimler alanı olsun isterse güzel sanatlar alanı, bu disiplinlere yönelik yeni değerler empoze edilerek ekonomik çıktılar üretebilecek yapılanmalara girmeleri politik erkler tarafından çıkarılan yasalarla müfredatları tayin edilmektedir.

Sosyal bilimlerin ve güzel sanatların da piyasaya eklemelendirilmeye çalışılması “kültür endüstrileri” tabanlı bir ekonomik kalkınmanın politika gündeminde tutulması anlamına gelmektedir. “Kültür endüstrileri” çerçevesinde piyasa dostu olarak sosyal bilimlerin ve güzel sanatların da sermaye hedefleri doğrultusunda yeni bir zemine oturtulmaya çalışılması üniversitenin kurumsal kimliğini yansıtan geleneksel kültürünün ve

değerlerinin bütünüyle ortadan kalkacağı endişesini taşımaktadır. Geleneksel değer olarak üniversite akıl merkezli örgütlenme yapısıyla toplumun entelektüel zekasının serpilip geliştiği, kamu adına bilgi üretim sürecinin tasarlandığı, toplumsal çelişkilere karşı politik söz hakkının korunduğu mekanlar olarak tarihsel sahnede yerini almıştı. Ancak bugün kapitalist örgütlenme çerçevesinde üniversitenin piyasaya, endüstriye yönelik teknoloji ve bilgi üretim süreci üniversiteyi geleneksel misyonundan uzaklaştırmaktadır. Bu eksende üniversite neredeyse tamamıyla meslek kazanma mekanları olarak yeniden tasarlanmıştır. Liberal sanatlar yerine teknik uzmanlaşmanın iktisadi büyüme adına gerekliliği ön plana çıkmış, yükseköğretim stratejileri doğrultusunda politika yapıcılar açısından teknik gelişmeye yönelik üniversite alt yapısı ve örgütlenme niteliği dönüşüme tabi tutulmuştur. Bu misyon farklılaşması nedeniyle akademik alanda istihdam edilmenin niteliği de değişmiştir. Entelektüel zekâ yerine teknik zekanın ön planda olduğu, piyasayla network ağları geliştiren, piyasanın taleplerine uygun bilimsel çalışmalarını yapan, projecilik anlayışını özümsemiş yeni akademik tipolojiler hegemonik hale gelmiştir. Bu tip akademik şahsiyetler entelektüel olmanın sorumluluğundan uzaklaştırılmış, toplumsal sorunlar karşısında pasif, akademik çalışmalarının ritmini kariyer odaklı planlayan neoliberal homo economicus değerleri çerçevesinde dünyayı algılayan bir yaşamı benimsemektedirler. Bir ekonomik hayvan olarak homo economicus çıkar ve statü takipçisi dışarıdan yönlendirilen kişilik tabi bir özneyi ifade etmektedir.

Yükseköğretimin piyasalaşmasının yarattığı bir başka sorunsal ise bilim-toplum ilişkisinin yeni zeminidir. Günümüzde bilimsel üretim ve teknolojik gelişmeler politika ve ekonomi başta olmak üzere insan yaşamının gündelik pratiklerini, kültürel tüketimin niteliğini belirlemektedir. 1970'lerden itibaren bilginin alıcısının elit sınıfsal gruplardan geniş halk kitlelerine yayılmasıyla bilginin demokratik bir görünüm kazanması ve yükseköğretimin tüm sınıflara açılmasıyla bilgiye ulaşmak ayrıcalıklı bir değer olmaktan çıktı. Kitle iletişimin hacminin artışıyla özel ve kamusal alanın büyük ölçüde bilgi eliyle şekillendirilmesi sonucu kitleler neredeyse her türlü konuda (sağlık, beslenme, yaşam, moda, eğitim, politika, çevre, bilim) yetkili organlar tarafından bilgi edinmekte ve gündelik yaşamına bu bilgiler doğrultusunda yön vermektedir. Bilginin görece demokratikleşmesi her geçen gün daha fazla insan için ulaşılabilir hale gelmesiyle beraber

bilimin topluma karşı sorumluluğunun olması yönündeki bakışı da arttırmıştır. Bu açıdan bilimsel ve teknolojik olana karşı bireyin mesafeli bir duruş içinde olması gerektiği, bilimin ve teknolojik gelişmenin seyri noktasında farkındalığa sahip, bilimsel ve teknolojik üretimde demokratik yurttaş bilinci ekseninde aktif rol üstlenen birey ön plana çıkmaktadır. Kısaca dünyanın işleyiş mekanizmasının merkezinde yer alan bilimsel gelişmelere karşı bireyin nasıl bir tavır içinde bulunması gerektiği demokratik toplum kuramları açısından önemli hale gelmiştir. Özellikle bilimin savaş teknolojileri ve piyasa hedefleri doğrultusunda iktidar güçleri tarafından yönetimi ve kontrolünün bilimin masumiyeti algısını yıkmasıyla bilime karşı eleştirilerin boyutu genişlemiştir. Bunun yanında neoliberal politikalar sonucu bilimsel üretim alanı kamu yararından uzaklaşarak sermaye ve piyasanın çıkarları doğrultusunda bir yakınsama içine girmiştir. Bu açıdan bilim okuryazarlığı ile yurttaş biliminin gerekliliği demokrasi talepleri içinde ele alınmaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında kullanılan atom bombasının dünya kamuoyu nezdinde oluşturduğu korku ve dehşet algısı bilime daha mesafeli yaklaşmanın gerekliliğini kuvvetlendirmişti. Bu çerçevede süreç içinde bilimin seyri konusunda toplumun daha aktif bir rol alması gerektiği akademik ve politik talep olarak gündemde tutulmuştu. Bu sebeple bilim-toplum arasındaki ilişkinin niteliğini belirleyen süreçlerin “bilim iletişimi” kavramıyla ele alınması bilim okuryazarlığının önemini arttırmıştır. Bilim iletişiminin hedefi toplumun bilimsel gelişmelere karşı duyarlı ve aktif rol alması gerektiği üzerine odaklanırken bilim insanının bilimsel üretim pratiği içindeki konumunu da yeniden sorgulaması anlamına gelmekteydi.

Bilim iletişimi literatürü diğer alanlar gibi gelişme gösterdiği süreç içinde dönüşüm geçirmiştir. 1970’li yıllarda medya aracılığıyla bireyin bilimsel gelişmeler hakkında bilgilendirilmesi neticesinde bilim ve teknoloji hakkında daha çok şey öğrenerek ona daha çok değer verip saygı duyacağı düşüncesi hakimken birey pasif bir konumda düşünülmüştü. Ayrıca bilimsel gelişmelerin ideolojik ve iktidar odaklı varlığı görmezden gelinmişti. Bilim okuryazarlığının temelini atıldığı bu dönemde birey bilimsel gelişmelerin dışında izleyici olarak ele alınmaktaydı. Bilimsel gelişmeler hakkındaki bilginin ise geniş toplumsal kesimlere ulaşabilmesi noktasında medya mecrası merkezi bir konum olarak tasarlanmaktaydı. Ancak medyanın ideolojik ve ekonomi politik yapısının varlığının keşfi nedeniyle medyada cereyan eden bilimsel ve teknolojik

haberlere yönelik eleştirelilik de zaman içinde çoğalarak bilimin gelişme seyrinin yanında medya yoluyla kendini toplumla buluşturan bilim ve teknoloji haberlerine de mesafeli yaklaşılması gerektiği inancı kuvvetlendi. Öyle ki bugün artık bilim ve bilimsel gelişmeler hakkında dolaşımda olan haberler temel insani boyutun ötesinde iktidar, ideoloji, sermaye ekseninde düşünülmektedir. Bu açıdan bilim iletişiminin seyri noktasında da gelişmeler yaşandı ve bilim okuryazarlığının kapsamı yurttaş biliminin literatüre kazandırılmasıyla daha geniş bir zemine oturdu. Bilim okuryazarlığı toplumun bilimi doğru alımlama niteliğinin gelişmesini hedefleyerek bilimsel gelişmelere, yeniliklere karşı muhalefetin azalacağını belirtirken, yurttaş bilimi ise bilimsel gelişmeler noktasında bireyin aktif rol alması gerektiğini, bilimsel gelişmenin yönünde karar verici, temsil gücüne sahip katılımcı yurttaşları tarifler.⁹² Bu açıdan bugün bilim iletişiminin kapsamını içinde yer alan bilim okuryazarlığı ve yurttaş bilimi anlayışının gösterdiği nokta şudur: Bilimsel gelişmeler yansız, tarafsız ve ideolojik bağlamdan ayrı tutulamaz. İktidar ve sermayeden ayrı düşünülemez. Özetle bilimsel olanı politikadan ve ekonomik çıkarlardan bağımsız düşünmek olası değildir.

Bilim iletişimi toplumsal alanda bilimsel üretimin toplumsal dolaşımı ve toplum tarafından tüketimi üzerine odaklanırken temel hedef demokrasiyi yükseltme adına toplumsal bilincin farkındalığını güçlendirme amacı taşır. Günümüzde ise bilimsel gelişmelerin ana motoru olarak bilinen üniversitelerin varlığının ekonomi politikasına yönelik tartışmaların yaygınlık kazanması nedeniyle bilim okuryazarlığı ve yurttaş biliminin varlığı demokrasi adına ele alınmaktadır. Neoliberalizm ile üniversitenin piyasaya eklenmesiyle beraber bilimsel gelişmelerin evrensel yarar yerine çoğunlukla sermaye odaklı bir gelişme içine girmesi yeni eşitsizlikler yaratırken girişimci üniversite anlayışına karşı yurttaşın farkındalığına sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Bugün

---

⁹² Bilim okuryazarlığı ve yurttaş bilimi kavramları Covid-19 küresel pandemi süreciyle yeni bir zemine oturmuştur. Pandeminin ortadan kaldırılmasına yönelik geliştirilen aşılara karşı toplumda muhalefetin yaşanması, medya mecralarında bilgi kirliliğini yaratan haberlerin sık sık kullanılması, toplumda kafa karışıklığına sebep olmuştur. Güvenilir olmamasına rağmen internet ortamında, sosyal mecralarda dolaşıma sokulan enformasyonun yurttaşlarda yarattığı belirsizlik nedeniyle aşılarmaya yönelik direnç gelişti. Bu açıdan bireylerin hangi bilgi kaynaklarına güveneceği, bilgi edinme noktasında daha sağlıklı kanallara nasıl ulaşacağı bilim okuryazarlığının gerekliliğini kuvvetlendirmiştir.

üniversitelerin piyasa tabanlı bilimsel üretime eklememesi bilim-toplum ilişkisini daha önemli hale getirmiştir.

Türkiye'nin Girişimci Üniversite Serüveni

Bugün Türkiye koşullarında üniversitenin genel ve temel sorunları kendi tarihsel ekonomi politiği içinde özgün bir olguya sahiptir. Her ne kadar Türkiye yükseköğretim sistemi küresel bir trende dönüşen girişimci üniversite modeline eklememe sürecinde olsa da kendi özgül varlığı içinde gelişmiş Batı ülkelerine nazaran farklılık göstermektedir. Pazar koşullarının yanında ulusal ölçekte iktidar yapılarının denetimi ve kontrolü altında varlığını sürdüren Türkiye yükseköğretim sisteminin özerklik ve bilimsel özgürlük problemi deyim yerindeyse nevi şahsına münhasır bir yapıya sahiptir. Türkiye yükseköğretim sistemi bir yönüyle neoliberal erekler doğrultusunda yeni bir inşa süreci yaşarken aynı zamanda yerleşik iktidar yapılarının baskısı ve kontrolü nedeniyle tek tip homojenleştirici ideoloji ile yönetilmeye çalışılmaktadır. Esasında bu homojenleştirme sürecinin merkezini Türk-İslam sentezi ideolojisi oluşturmaktadır. Bir çatı örgüt olarak Yükseköğretim Kurumu'nun (YÖK) varlığı üniversiteleri YÖK'leştirilmiş, neredeyse tüm üniversiteler tek ses bir kimliğe büründürülmüştür. Farklılığın ve çeşitliliğin ortadan kalktığı, askeri bir görünüm içinde Türkiye yükseköğretim sistemi uysallaştırılmış, devlet gücünü elinde bulunduran yapıların hizmetine koşulmuştur. Tarihsel üniversite kültürüyle bağdaşmayan bu yapılanma anlayışı beraberinden birçok sorunun yaşanmasına neden olmaktadır.

Sekülerleşme projesi ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası üniversite kurma girişimi geleneksel Darülfünun anlayışından uzaklaşarak batı felsefesi temelleri üzerine kurularak üniversitenin topluma ve devlete hizmet üreten bir kurum olması planlanmıştır. Bu açıdan finansman noktasında devlet merkezi kurucu bir görev üstlenerek üniversitenin yönetici organlarını bizzat çıkardığı kanunlar nezdinde belirlemiştir. Cumhuriyetin ilk dönem üniversite projesinin kurumsal kimliği Alman modeli örnek alınarak oluşturulmuştur. Eğitim ve araştırma anlayışının bir arada yürütüldüğü Alman Humboldtçu model zaman içinde kurumsal bir görünüme kavuşmuş olsa da Türkiye'nin politik ikliminin tarihsel serüveni nedeniyle üniversitenin özerklik meselesi gündeme

gelmiş, yaşanan darbeler neticesinde üniversite gittikçe muhafazakâr, milliyetçi bir kimliğe bürünmüş, ideolojik kadrolaşmanın önü açılmış, bilimsel özgürlük şekilsel olmanın ötesine geçememiştir. Özellikle YÖK'ün (Yüksek Öğretim Kurumu) kurulmasıyla beraber üniversite siyasal iktidarların güdümünde hareket eden bir kimliğe büründürülmüştür. 1982 Anayasası ile de neoliberal politikaların yürürlüğe girmesine yönelik vakıfların özel yükseköğretim kurumları açmasının zemini hazırlanarak 1991 yılından itibaren "Özel Statülü" üniversiteler adıyla 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası'nın 19. Maddesine dayanılarak özel üniversitelerin kurulmasına olanak verilmiştir.⁹³ YÖK Kanunu'yla beraber yükseköğretimde özelleşme girişimi neticesinde süreç içerisinde sermaye açısından eğitim alanı yeni birikim yaratma mekanı olarak ele alınarak üniversite bir fabrika gibi tasarlanmıştır. Bilgi ekonomileri, bilgi toplumu tartışmaları ekseninde kapitalist küreselleşme olgusunun 1990'larla beraber politika yapıcılarının, sivil toplumun ve sermaye kuruluşlarının gündeminde özel bir yer teşkil etmesiyle eğitim-istihdam⁹⁴ arasındaki ilişki geniş ölçekte tartışılmıştı. Örneğin sermaye kuruluşları TÜRKONFED, TÜSİAT, MÜSİAT ile sivil toplumu temsil eden Türk Eğitim Sen, Eğitim Sen, Türk-İş ve Devlet Planlama Teşkilatı ile Çalışma Bakanlığı bünyesinde oluşturulan istihdam politika ve önerileri Türkiye ölçeğinde eğitim alanını piyasayla ve küresel pazarla bütünleştirme atılımları olarak gündemde yer işgal etmişti. Küreselleşme, bilgi ekonomisi, bilgi toplumu tartışmalarının 1990'larda politika gündemini işgal etmesi, Kuzey Amerika Kıtası'nda Silikon Vadisi girişimlerinin internet ve dijitalleşme olgusunu dünyaya egemen kılacak düzeye ulaşması Avrupa'da politik erklerin de bu doğrultuda hareket etmesine neden oldu. Bu doğrultuda Bologna Süreci yükselen Anglo-Amerikan üniversite hegemonyasına karşı Avrupa Bilgi Ekonomisini yaratmaya yönelik bir girişim olarak ele alındı. Böylece Avrupa'yı küresel rekabette bilim ve teknoloji temelli

⁹³ 1990'lı yıllarla başlayan üniversiteyi çeşitlendirme ve küresel ekonomiye eklemlendirme girişimi 2000'li yıllardan itibaren hız kazanarak büyük ölçekli reformların yapılmasına gidilmiştir. Bu açıdan idari ve mali özerlik bakımından özel üniversiteler yoluyla üniversiteler kuvvetlendirilmeye çalışılarak müfredat, kalite kontrol mekanizmaları, akreditasyon, teknoloji transfer ofisleri, teknokentler ve kuluçka merkezleri yoluyla üniversitenin piyasayla bütünleşmesi hedeflenmiştir.

⁹⁴ Üniversitenin büyüme ve gelişme kavramları ekseninde salt ekonomik değerler düzleminde ele alınması üniversitenin hem özel hem de genel hedeflerinin benzer bir misyona bürünmesi anlamına gelmektedir. Üniversitenin varlığı bir açıdan toplumsal beklentileri karşılayan bir kurum olarak düşünülse de esasında üniversite özel bir misyon olarak toplumsal ilerleme ve gelişme felsefesini taşıyan özel bir kurumdur. Bu açıdan üniversitenin belirli bir sermaye grubu ya da siyasal bir otoritenin emir vaki planları doğrultusunda gelişme göstermesi sorunludur. Üniversitenin sermayeye hizmet edecek emek gücünün yetiştirilmesi ile sınırlandırılması eleştirel kültür, demokratik toplum tahayyülü fikrinin yok olması anlamına geliyor.

destekleyecek yeni bir üniversite sistemi oluşturmak, yükseköğretimi küresel piyasada aktif bir kimliğe kavuşturmak için gerekli koşulları hazırlamak, kamu hizmeti olarak hizmet veren üniversiteleri özelleştirerek kamu maliyesinin finansmanını azaltmak; üniversiteyi neoliberal politikaların kavramları olarak girişimcilik, yenilik, rekabet ve verimlilik ideolojisiyle yönetme eksenli hedefler çerçevesinde yeni bir üniversite yapılanmasına gidildi.

Küresel piyasaya eklenme noktasında Türkiye yükseköğretimi de Bologna sürecinin kriterlerini yerine getirmeye yönelik pek çok yasal ve kurumsal düzenleme gerçekleştirilerek üniversitelere yeni bir misyon yükledi. Yükseköğretimde kamu finansmanını azaltmaya yönelik Bologna sürecinin eğitimi özelleştirme kriteri sonucu rekabetin teşvik edilmesine yönelik istihdamda da belirli dönüşümler meydana geldi. Örneğin vakıf üniversiteleri öğretim elemanı sayısında tasarrufa gitmiş, geçici ve kısmi çalışma düzeni akademide yaygın hale gelerek akademik taşeronlaşma yaygın bir iş kültürüne dönüşmüştür. Taşeronlaşma beraberinde güvencesiz, geleceksiz bir yaşamı dayatmış, akademik özneler işsizlikle mücadele eden preker emeğe indirgenmiştir. Akademik istihdamda yaşanan bu dönüşüm, akademisyenin sınıfsal bir düşüş yaşamasına neden olmuş, varoluşsal koşulları kırılğan, belirsiz bir hale bürünmüştür. Bugün birçok akademisyen yaşadığı güvencesizlik ve gelecek kaygısı nedeniyle düşüncelerini özgürce dile getirememekte, bilimsel çalışmalarını suya sabuna dokunmadan yapmaya gayret göstermekte, akademik özgürlük⁹⁵ şekilsel bir görünümün ötesine geçememektedir. Neoliberal girişimci üniversite ekseninde değişen akademik yaşam çok yönlü denetleme mekanizmalarıyla baş etmek zorunda kalmaktadır. Öğretim elemanı performans baskısı

⁹⁵ “Akademik özgürlük” bilim insanlarının tekil veya bir araya gelerek, bilgiyi araştırma, tartışma, belgeleme, yayımlama, öğretme ve topluma anlatmalarında herhangi bir dış otoritenin baskısı altında olmadan özgürce faaliyetlerini gerçekleştirmeleridir. Akademik özgürlük özerk ve özgür üniversitenin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Özgür üniversite olmadan özgür bireylerden söz edilemez. Bu açıdan üniversite bilginin, düşüncenin ve kuramların geliştirilmesinde özerk bir yapıya ve özgür bilim insanlarına ihtiyaç duyar. Bu açıdan ideolojilerden ve politikadan bağımsız, dünyaya ve çevresine eleştirel bakabilen, gerçekliğin araştırılmasına kendini adanmış özgür bilim insanlarına ihtiyaç vardır. “Üniversite özerkliğinden bilimsel, yönetsel ve mali özerklik anlaşılmalıdır. Yönetsel özerkliğin özü üniversite ve bağlı kuruluşların kendi öğretim üyelerince seçilen yöneticiler ve organlarca yönetilmesidir. Bilimsel özerklik, üniversitenin ve öğretim üyelerinin bilimsel araştırma ve yayınlarında, ders, seminer ve uygulamalarında tümüyle özgür olmasıdır. Ancak bilimsel özerklik, gücünü ve değerini yönetsel özerklikten, yönetsel özerlik de mali özerklikten alır. Yönetsel özerkliği bulunmayan bir üniversitede bilimsel özerklikten söz edilemez. Mali özerkliği bulunmayan bir üniversitenin, yönetsel anlamda tam özerk olduğunu savlamak olası değildir. Bilimsel özerklik ve üniversite tanımı gereği bilimsel araştırma ve yayın yapılmasında üniversitenin tümüyle özgür olması da yönetsel ve mali olarak özerk olması ile olanaklıdır” (Adem, 2008, s. 195).

nedeniyle endüstriyel bir akademik üretim gerçekleştirmek zorunda bırakılırken hesaplanmayan, ölçülme görünmez işler olarak sekreteryaya süreçleri, akran değerlendirme toplantıları, tavsiye ve değerlendirme mektupları, üniversite toplantıları, tanıtım ve tercih dönemlerinde icra edilen görevler akademisyenin saygınlığını zedelemektedir. Bunun yanında mekanik ölçme ve değerlendirme kriterleri akademisyenin insan olarak değerlendirilmesini de yok saymaktadır. Sonuç olarak akademisyenin saygınlık kaybı yaşaması, güvencesiz iş koşullarında uysal bir kimlik oluşturması akademisyen topluluğu olarak bilinen tarihsel varlığını yerinden etmekte, biz söylemi zayıflamakta, dayanışma ve örgütsüzlük ortadan kalmakta, kolektif bir pasiflik akademik kültürde baskın hale gelmektedir. Tez kapsamında yapılan alan araştırmasında görüldüğü gibi girişimci üniversitenin hegemonik hale gelmesi neticesinde akademisyenler kaybeden özneler olarak gün geçtikçe değerden düşmektedir. Akademisyenin yaşadığı sınıfsal düşüş nedeniyle mesleğiyle kurduğu ilişkide patolojik sorunlar baş göstermiştir. Mesleğin prestiji ve reel sınıfsal durumu kendi içinde çatışma yaşamaktadır. Akademisyenin girişimci üniversite değerleriyle kuşatılması, piyasa değerleriyle eş güdümlü kimlik geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu sebeple akademisyenin çalışma alanı içsel bir ilgi, motivasyon yerine dışsal talepler ekseninde yön almaktadır. Kamusal bir mekân ve kamusal değer üreten kurum olarak bilinen üniversitenin piyasaya hizmet eden, endüstriyle anılan değişim değeriyle yeniden yapılandırılması, üniversite paydaşı akademisyenin de değişen koşullara göre yeni bir bilinçle yetiştirilmesi anlamına geliyor. Girişimci üniversite koşullarında performansı ve rekabet akademik faaliyetlerin temel koşullarını belirlemekte, esneklik koşulları altında akademisyenler değişen şartlara göre pozisyon almak zorunda kalmaktadırlar. Akademik kültürün yeni bir rasyonelleştirme stratejisi ile yeniden yapılandırılması, akademik hayatı ve akademik çalışma koşullarını neoliberal değerler ekseninde inşa etmektedir. Çalışma hayatının kırılğan ve güvencesiz olduğu, otonomluğun ve bilimsel özgürlüğün aşındığı, endüstri ve pazarın taleplerine göre akademik çalışmaların yön aldığı bu süreçte akademisyenin entelektüel misyonu da yerinden edinmiştir. Yeni üniversite düzeninin kültüründe akademik yaşamın yönü dışsal taleplere göre yön alırken, içsel bir bütünlük büyük ölçüde zedelenmektedir. Akademik yaşamda yaşanan bir sürüklenme söz konusudur ve bilimsel çalışma öyküleri kaygan bir zemin üzerinde üst yetkenin hedeflerine göre şekil almaktadır. Öyle ki geleneksel entelektüel şahsiyetler yerine piyasa

uzmanı beceriye haiz olan akademisyenler muteber olarak baskın hale gelmektedir. Entelektüel yaşama düşünsel katkılar yapan akademisyenin yerini profesyonel uzman akademisyen almaktadır. Uzman profesyonel akademisyen teknik temelli bilgi üretiminde beceri sahibi olan, kamu yararı yerine özel sektöre bilgi üreten yeni akademisyen tipolojisini tanımlamaktadır. Bu tür akademisyenler düzenin ideolojisini üreten faaliyetler içine girmektedirler. Akademisyenin kendi yaşamı üzerindeki kontrolü ortadan kalkmakta, çalışma yaşamı otoritenin hedefleri doğrultusunda yön almaktadır. Yerel, bölgesel, küresel sorunlara karşı entelektüel merak yerine piyasanın talepleri doğrultusunda bir bilinç geliştirme yeni profesyonel uzman akademisyenin ayırıcı kimliğini yansıtmaktadır. Bu tür uzmanlaşmanın yükseköğretim mecrasında yarattığı dönüşüm muhafazakâr ideolojinin de baskın bir görünüm sergilemesine neden olmaktadır. Yenilik yerine yerleşik değerlerin kutsandığı, otoritenin faaliyetlerine karşı ilgisizleşmenin arttığı, bilimsel ilginin piyasa odaklı çerçevelendiği yeni akademik kültür içinde akademik dilin de basitleştiği, popüler kültür dilinin akademide yaygın hale geldiği görülmektedir.

Güvencesiz çalışma koşulları nedeniyle akademisyenlerin özgür bilim yapma hakları elinden alınmaktadır. Piyasanın beklentileri çerçevesinde akademik yeni bir kültür ve üretim beklenmektedir. Eleştirel ve sorgulayıcı akademisyen tipolojisi marjinalleştirilmekte, kamusal entelektüel akademisyen özne varlığı üniversitelerden tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. Akademik öznenin kendi emeği üzerinde yaşadığı güç kaybı mesleki deformasyonlara yol açmakta, mesleğe yabancılaşma yaşanmaktadır. Diğer taraftan sermayenin sömürücü doğasına itilen akademisyenlerin gelirlerinde yaşadığı düşüş nedeniyle yaşam standartları kötüleşmekte, temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında bile büyük zorluklar ile baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Yaşam standardının düşüşü moral ve motivasyon kaybını da beraberinde getirirken akademisyenin yaşadığı güvencesiz çalışma koşulları yoluyla sermayenin yönetimi ve kontrolü altına girmesi özgür akademik kimliği tanımlamayı güçleştirmektedir. Bu açıdan akademiye özerk, akademisyeni özgür bırakmak adına çalışma koşullarının iyileştirilmesi, akademik öznelerin gelir durumlarının yükseltilmesi, üniversite karar süreçlerinde yetkilerinin artırılması yasal güvence altına alınmalıdır.

Eleştirelliğin ve yüksek kültür değerlerinin üniversiteden uzaklaştırılması, şirket dilinin üniversitede hegemonik hale gelmesi “Pop Akademi” olarak tarif edebileceğimiz yeni bir üniversite kültürünü olağanlaştırmakta ve baskın hale getirmektedir. Akademide “pop”laşma diğer bir deyişle “akademik kitsch”leşmeyi besleyen ideolojik bir aygıt dönüşmektedir. Neticede üniversite mekanlarında akademik dilin poplaşması eleştirel kültüre saldırı niteliği taşımakta, akademisyenlerin homojen kitle kültürünü yansıtan bir dili kullanmalarına yol açmaktadır. Bu yeni homojen dil iktidar ve güç yapılarının eleştirisinden arındırılmış, yeni bir akılcılaştırma ideolojisi etrafından örülen, üniversitenin entelektüel hedeflerinden ve politik söz hakkından uzaklaştırıldığı yeni bir üniversite karakterini yansıtmaktadır. Kısaca popüler kültür akademikleşmekte, akademi de poplaşmaktadır. Bu açıdan toplumsal ve politik sorunların üniversitelerden kapı dışarı edildiği, aklın eleştirel kullanımının yerine araçsal teknik aklın yaygınlık kazandığı, toplumsal sorumluluk bilincinden uzaklaştırılmış bir dönüşüme tanık olmaktadır. Oysa entelektüel şahsiyetler olarak bilinen akademisyenlerin toplumsal çelişkileri üreten sınıfsal, ırksal, cinsiyetçi alanlara karşı sorgulayıcı olması beklenmektedir.

Türkiye yükseköğretiminin küresel ekonomiye ve iç pazara eklenme girişiminin Bologna Süreci ile başlayan serüveni sonraki süreçte yapılan yeni kongre ve çalışmalarla hız kazanmıştır. 2011 yılı mayıs ayında “Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar” başlıklı yapılan kongrede dünyada ve Türkiye’de yükseköğretimde meydana gelen yeni eğilimler tartışılmış, girişimci üniversitenin yaygınlaştırılmasına yönelik öneriler sunulmuştur. Yeni eğilimler olarak e-egitim, açık öğretim programları, üniversite örgütlenmesinde iş yükü ve mali durumların azaltılmasına yönelik yeni tavsiyeler gündeme gelirken yeni kaynak yaratmaya yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin ticarileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sonraki süreçte de Yükseköğretim Kurumu (YÖK), 2015 yılında “Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Projesi” adıyla misyon farklılaşmasına yönelik bir çalışma başlatarak 2018 yılı sonuna kadar 10 üniversiteyi ihtisas üniversitesi ilan ederek araştırma merkezli üniversite modelini yasalaştırmıştır. 2020 yılı itibarıyla bu sayı 15’e çıkmıştır. Ek olarak ilk kez 2012 yılında TÜBİTAK tarafından hazırlanan Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi ile Türkiye’de en girişimci ve yenilikçi 50 üniversite duyurulmuştur. TÜBİTAK endeksi fikri mülkiyet havuzu, bilimsel ve teknolojik araştırma

yetkinliği, iş birliği ve etkileşim, girişimcilik ve yenilikçilik kùltürü, ekonomik katkı ve ticarileşme kriterleri çerçevesinde planlanmıştı. TÜBİTAK'ın Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi'nin ölçüm kriterlerinin bizzat üniversitenin piyasa değerı üretecek bir çerçeve içinden ele alınmasında üniversite paydaşı olan akademisyenlerin çalışma koşullarının, statü ve gelir durumunun göz ardı edilmesi sonucu akademisyen varlığının giderek neoliberal erekların araçsal ideolojisine dönüştüğüne tanık olmaktadır.

Küresel bilgi ekonomisi pazarında yeni üniversite örgütlenmesine yönelik dile getirilen tavsiyeler içinde ön plana çıkan araştırma anlayışının güçlendirilmesi ve üretilen bilginin yeni ürün ve teknolojiyle bütünleşmesi olarak tasarlanmıştır. Üniversiteyi endüstriyle birleştirme girişimi olarak dile getirilen bu tavsiyeler süreç içinde teknokentlerin, start-up teknoloji firmaların, teknoloji transfer ofislerin artmasına, kuluçka merkezleri ile teknik üniversitelerin modalaşmasına neden olmuştur. Bu yeni kurumlar üniversitede inşa edilen bilginin ticarileşmesi konusunda endüstriyle iş birliğinin kaynağına dönüşmüştür. Üniversitede stratejik projelerin üretilmesinin uygulamalı araştırmalara dönüşebileceği yerler olarak teknoloji merkezleri üniversitelere eklemlendirilerek üniversite-endüstri arasında doğrudan bir köprü kurulmuştur.

Üniversite-sanayi iş birliği girişimi ÷lkelerin sosyal ve ekonomik hedeflerine büyük katkı sağlayacağı düşüncesiyle kalkınma hedefi olarak siyasal erkler eliyle teşvik edilmektedir. Bunun yanında üniversiteye biçilen temel diğer bir misyon ise öğrencilere girişimcilik kùltürünü aşılayarak geleceğin girişimcilerine yönelik rekabetçi neoliberal kimlik sahibi mezunlar yetiştirmektir. Öğrencinin girişimci bir kimlikle eğitilmesi için öğretim elemanın da girişimci bir ruha sahip olması beklenmektedir. Bu nedenle akademisyenin araştırma pratiklerini ticarileştirmesi özendirilerek girişimci örgütlenme yapısı ile rekabetçi akademisyen arasında uyumlaştırma hedeflenmektedir. Bu yeni üniversite ekosisteminde eğitim ve araştırma piyasa odaklı planlandığından uygulama süreçleri endüstri ile iç içe geçmiştir. Bu açıdan üniversitenin bir yönüyle dış paydaşlarıyla interaktif iletişim metotları geliştirmesi beklenerek piyasada yaşanan yeniliklere göre kendisini güncellemesi telkin edilmektedir. Ayrıca üniversitenin piyasaya ve endüstriye eklemlenmesiyle firmaların Ar-Ge birimine, proje üssüne, girişimcilik, liderlik, yenilik odaklı sertifika programlarına cevap verebilecek bir merkez olarak yapılanması

beklenmektedir. Üniversiteleri bu tür yeni örgütlenme yapılarına sürükleyen yetersiz kaynak aktarımı, piyasa baskısının varlığı üniversite niteliğinin nicel sayısal veriler üzerinden değerlendirilmesine yol açıyor. Bunun yanında çoklu hedeflere yönelmiş multiversite anlayışı üniversiteden beklentileri arttırmıştır. Bir yandan özel şirketlere ve piyasaya yönelik iş gücü ihtiyacının sağlanması noktasında nitelikli mezun vermeleri beklenirken, devlet üniversitelerden sosyal sorunlara karşı çözümler üretmelerini, uluslararası alanda gelişmeye ve ulusal iktisadi alana katkı sağlayacak çığır açıcı buluşlar yaratmalarını istemektedir. Ayrıca kendi finansal kaynaklarını yaratma noktasında gerekli girişimleri, yatırımları ve altyapıyı oluşturmaları da talep edilmektedir. Bu anlamda, neoliberalizmin çerçevesini çizdiği pragmatist-piyasa bağımlı üniversite anlayışı eğitimi güç ve zenginlik aracı olarak tasarlamakta, üniversitenin niteliği piyasa mekanizmasının meta varlığı içinden ele alınmaktadır. Üniversitenin toplum adına yerine getirmesi gereken işlevleri, amaçları ve üyelerinin eylemleri arasındaki ilişki salt piyasa hedefine yönelik girişimci ruh ekseninde yeniden düzenlenmekte, kurumsal olarak üniversitenin hareket alanı sistem dünyasına hapsedilmektedir. Üniversite bugün araçsal bilgi alanına indirgenmekte, hümanist öğretilerden liberal sanatlardan⁹⁶ azade edilmekte, neoliberal ideolojinin girişimci, rekabet kültürünü yeni yaşamsal öğretiler olarak insan yaşamının merkezine yerleştirmeye çalışmaktadır. Bu açıdan çağdaş dünyada üniversitenin ontolojik, epistemolojik, iletişimsel karakterinin neoliberal girişimci varlığına yönelik tartışmaların boyutu artmıştır. Bu anlamda günümüzde üniversite iki temel eksen üzerinde bir mücadele içine girmiştir. Varoluşsal bilgiyi, insanı merkeze alan hakikatin demokratikleşmesi hedefiyle demokratik bilinci yükseltmeye çalışan özne odaklı anlayış ile “bilginin teknikleşmesi”⁹⁷ ya da iktisadi değer olarak yönetilmesi arasında geçen bir çekişmeyi tanımlamaktadır. Dünyayı akıl merkezli temelde daha

⁹⁶ Eğitimin ve üniversitenin anlam ve amacı üstüne düşünen John Stuart Mill’e göre her türlü eğitim entelektüel ve ahlaki yetiyi geliştirmeye yönelik olmalıdır. Bilgi ve bilen yetinin eğitimin yanında vicdan ve ahlak yetileri de eğitilmelidir. Eğitimin bir başka hedefi de insanın bütünlüğü için estetik kaygı temelli duyguların eğitimidir. Bu açıdan güzele ve iyiye yönelik güzel sanatların öğretilmesi gereklidir (Mill, 2021, s. 85). Bu açıdan eğitimin hedefi fırsat eşitliği çerçevesinde bireylerin kamusal yaşam projelerinin daha başarılı bir düzeye ulaşmasını sağlayacak, bilgi, beceri ve yeteneklerle donatılarak kamusal hak ve sorumluluk bilinci elde eden, eleştirel düşünme becerilerine sahip, insan hakları ve çevre bilinci ile donatılmış aktif yurttaşların eğitimini içinde barındırır.

⁹⁷ Bilginin teknikleştirildiği ekonomi politik bir düzende bilgi üretim süreci üniversite-sanayi-askeriye ilişkisinin tamamlayıcısı olarak işlevleştirilir. Bu tür bir bilgi anlayışı pedagojik düzlemde öğrencilerin nasıl bir siyasal özne olarak pozisyon alacağı, yaşadığı dünyayla nasıl bir ilişki kuracağı, demokratik değerleri ifade eden dil yetisi varlığını yok eder.

hakiki hale getirme hedefiyle üniversite örgütlenmesini ele alan gelenek açısından üniversite özgür bir ruh ekseninde entelektüel ve sosyal işlevleri olan akıl temelli fikir ve kavramların üretildiği, öğretim ve araştırmanın birlikte yürütüldüğü, toplumun gelişmesi adına bilginin toplumla buluşturulduğu bağı tanımlamaktadır. Diğer taraftan üniversitenin tarihsel gelişimi göz önünü alındığında üniversite sorunu toplumsal sınıflar ve iktidar varlığından bağımsız düşünülmemektedir. Neticede üniversite varlığı tarihsel serüveni içinde iktidar ve toplumsal sınıfların gelişme hızıyla doğru orantılı bir dinamizm yaşamıştır. Öyle ki kamu yararı saikiyle düşünülen, özerk üniversite talebi doğrudan siyasal iktidar ile ilişkilidir. Bu nedenle kamucu bir üniversite örgütlenmesi ancak halk sınıflarına dayanan, sermaye yerine geniş halk kitlelerine hizmet eden siyasal iktidar yapısının kurulmasıyla mümkün olabilecektir. Aksi durumda özgür, özerk üniversite beklentisi bir temenni olmanın ötesine geçemeyecektir.

KAYNAKÇA

- Williams, J. (2006). The Post-Welfare State University. *American Literary History*, 190-216.
- Adem, M. (2008). *Çağdaş Üniversite mi Medrese mi*. Ankara: Phoenix.
- Aktan, C. (2003). *Özlenen Üniversite - Yaşanan Üniversite*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aktay, Y. (2003). Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez diyalektiği. *Toplum ve Bilim*, 93-122.
- Alemdaroğlu, A. (2015). Yabancı Şirketler, Özel üniversiteler ve Yükseköğretimin Dönüşümü: Laureate Educatiöon Inc. Örneği. S. Değirmencioğlu, & K. İnal içinde, *Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler* (s. 123-141). İstanbul: Ayrıntı.
- Allmer, T. (2017). Academic Labour, Digital Media and Capitalism. *Critical Sociology*, 1-17.
- Altbach, P. (2001). Academic Freedom: International Realities and Challenges. *Changing Academic Workplace: Comparative Perspectives*, 205-219.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Cilt 4. Baskı). (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Andrew, A. (2015). Academic critique of neoliberal academia. *A journal of social anthropology and cultural studies*, 12(1), 128-152.
- Apple, M. (2012). *Eğitim ve İktidar*. (E. Bulut, Çev.) İstanbul: Kalkedon.
- Araya, D. (2010). Cultural Democracy: universities in the creative economy. *Policy Futures in Education*, 217-231.
- Arslan, H. (1999). Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar. *Doğu-Batı*(7).
- Arslan, M. (2005). Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23-49.
- Arslan, N. T. (2021). *Emeğin "Rızası"*. İstanbul: Kor Yayınları.
- Aslan, G. (2015). Devlet üniversitelerinin Özelleşen Yüzü: "Şube Üniversitesi" Uygulaması. S. Değirmencioğlu, & K. İnal içinde, *Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler* (s. 21-47). İstanbul: Ayrıntı.
- Ataunal, A. (1998). *Türkiye'de Yükseköğretim (1923-1998)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aydoğanoglu, E. (2022, Ocak Pazartesi). <https://www.evrensel.net/haber/453181/turkiyeyi-sermaye-icin-cennet-emekciler-icin-cehenneme-ceviren-24-ocak-kararlari-ve-guncelligi>. <https://www.evrensel.net>: <https://www.evrensel.net/haber/453181/turkiyeyi-sermaye-icin-cennet-emekciler-icin-cehenneme-ceviren-24-ocak-kararlari-ve-guncelligi> adresinden alındı
- Aytaç, K. (2018). *Avrupa Eğitim Tarihi*. İstanbul: DoğuBatı Yayınları.

- Bacevic, J. (2017). Beyond the Third Mission: Toward an Actor-Based Account of Universities' Relationship with Society. H. Ergül, & C. Simten içinde, *Universities in the Neoliberal Era* (s. 21-40). Landon: Palgrave Critical University Studies.
- Bakioğlu, A., & Keser, S. (2022). *Küreselleşme ve Yükseköğretim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balyer, X., & Gündüz, Y. (2011). Türk Yükseköğretim Yönetim Sisteminde YÖK İle Yaşanan Paradigmatik Dönüşüm: Vakıf Üniversiteleri Çelişkisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 70-84.
- Barnett, R. (2008). *Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak*. (S. Eren, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barry, J. (2011). Knowledge as Power, Knowledge as Capital: A Political Economy Critique of Modern Academic Capitalism'. *The Irish Review, Cork University Press*, 14-25.
- Bastedo, M. (2019). Yükseköğretimin Düzenlenmesi: Bir Manifesto. M. Bastedo içinde, *Yükseköğretim Örgütlenmesi* (E. Saraçoğlu, Çev., s. 13-30). İstanbul: Küre Yayınları.
- Baştürk, E. (2018). Göçebe-Düşünce ve Savaş Makinesi: Deleuze'de Karşı Gözetim'in İzini Sürmek. B. Çoban, & B. Ataman (Dü) içinde, *Panoptikon 2.0* (s. 76-103). İstanbul: Kafka.
- Bauman, Z. (2020). *Eğitim Üzerine*. (A. Pilgin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu*. (B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Becker, G. (1964). *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Belenkuyu, C., & Karadağ, E. (2020). *Akademik Kapitalizm*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Bennet, A. (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*. (N. Tokdoğan, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bennet, R. (2017). Ekolojik Üniversitenin Gelişi. *FelsefeLogos*, 65-80.
- Berardi, F. B. (2012). *Ruh İş Başında - Yabancılaşmadan Otonomiye*. (F. Genç, Çev.) İstanbul: Metis.
- Bingöl, B. (2012). Üniversite Özerkliğinin Değişen Tanımı ve Üniversitelerin Yeniden Yapılandırılması. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 39-75.
- Bingöl, B. (2013). *Üniversite Özerkliği*. Ankara : Sistem Ofset Yayıncılık.
- Bok, D. (2007). *Piyasa Ortamında Üniversiteler*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bonefeld, W. (2013). *Yıkıcı Akıl ve Ohumsuzlama*. (Ö. Yalçın, Çev.) İstanbul: Otonom.
- Bourdieu, P. (2017). *Karşı Ateşler-1, Neoliberal İstilaya Karşı Direnişe Hizmet Edecek Sözler*. (S. Canbolat, Çev.) İstanbul: Sel.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (D. Fırat, Çev.) İstanbul: Nika Yayınevi.
- Bourdieu, P. (2021). *Homo Academicus*. (N. Ökten, A. Kocasu, & E. Gülbey, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Bridle, J. (2020). *Yeni Karanlık Çağ, Teknoloji ve Geleceğin Sonu*. (K. Güleç, Çev.) İstanbul: Metis.
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü, Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. (B. E. Aksoy, Çev.) İstanbul: Metis.
- Brown, W. (2020). *Neoliberalizmin Harabelerinde*. (B. Doğan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Bucchi, M. (2004). *Science in Society: An Introduction to Social Studies of Science*. London: Routledge.
- Buckner, E. (2017). The changing discourse on higher education and the nation-state, 1960–2010. *Higher Education by Springer*, 473-489.
- Buğra, A., & Savaşkan, O. (2021). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm, Siyaset, Din ve İş Dünyası*. (B. Doğan, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Bullough Jr., R. (2014). Higher Education and the Neoliberal Threat: Place, Fast Time, and Identity. *Journal of Thought*, 13-32.
- Büyükuslu, A. R. (2010). *Akademik Kapitalizm ve Küresel Üniversitelerin Yükselişi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Cahill, D., & Konings, M. (2019). *Neoliberalizm*. Ankara: Ütopya.
- Cangızbay, K. (2003). Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu olarak üniversite. *Toplum ve Bilim*, 81-92.
- Carlson, D. (2011). Eyes of the Education Faculty: Derrida, Philosophy, and Teacher Education in the Postmodern University. *Counterpoints*, 11-24.
- Cengiz, E. (2014). Üniversite-Sanayi İşbirliği Üzerine Değerlendirmeler. *Yükseköğretim Dergisi*, 1-8.
- Cevizci, A. (2021). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: SAY Yayınları.
- Chaubet, F. (2022). *Avrupa'nın Entelektüel Tarihi*. (H. Louze, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Corbett, A. (2021). *Üniversiteler ve Bilgi Avrupası*. (H. Yılmaz, & H. Nuriler, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Coşkun, B. (2019). *Neoliberal İktidar ve Özne*. İstanbul: Notabene.
- Crary, J. (2015). *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*. (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Metis.
- Crespo, M., & Dridi, H. (2007). Intensification of University-Industry Relationships and Its Impact on Academic Research. *Higher Education by Springer*, 61-84.
- Curtis, N. (2015). *İdiotizm Kapitalizm ve Hayatın Özelleştirilmesi*. (M. Ratip, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Çeçen, A. (2022, 04 25). *Üniversite Özerkliği*. <http://egitimvebilim.ted.org.tr>: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/5616/1759> adresinden alındı
- Çelik, M. (2021). *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri*. İstanbul: Küre Yayınları.

- Çiğdem, A. (2003). Üniversiteye ne oldu? *Toplum ve Bilim*, 65-80.
- Çörekçiöglü, H. (2003). Eleştirel Üniversite: Kant ve Fakülteler Çatışması. *Toplum ve Bilim*, 217-233.
- Dağtaş, E. (2006). Üniversite Sanayi İşbirliği Perspektifinden Türkiye'deki İletişim Eğitimine İlişkin Bir Değerlendirme1. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 32-48.
- Dağtaş, E. (2011). Üniversite Sanayi İşbirliği Perspektifinden Türkiye'deki İletişim Eğitimine İlişkin Bir Değerlendirme1. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 32-48.
- Dardot, P., & Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İsnablu Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davi, H., Modicom, P.-Y., Durand, J.-L., & Eldin, C. (2021). How has neoliberalism weakened science? *Natures Sciences Sociétés*, 356-359.
- Davies, S. (2020). An Empirical and Conceptual Note on Science Communication's Role in Society. *Science Communication*, 1-18.
- Davies, S., & Horst, M. (2016). *Science Communication, Culture, Identity and Citizenship*. London: Palgrave Macmillan.
- Davies,, B., Gottsche, M., & Bansel, P. (2006). The Rise and Fall of the Neo-Liberal University. *European Journal of Education*, 305-319.
- Değirmencioğlu, S. (2015). Piyasa Girdabında Akademik Yaşam: Üniversitelerin Serbest Düşüşü. S. Değirmencioğlu içinde, *Üniversitelerin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler* (s. 142-192). İstanbul: Ayrıntı.
- Delanty, G. (2003). Ideologies of the Knowledge Society and the Cultural Contradictions of Higher Education. *Policy Futures in Education*, 72-82.
- Delanty, G. (2019). Küresel Çağda Üniversite İdeası: Amaç Olarak Bilgiden Bilginin Sonuna Doğru Mu? M. Kurtoğlu içinde, *Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler* (M. Kurtoğlu, Çev., s. 63-98).
- Delbanco, A. (2020). *Üniversite, Neydi, Ne Durumda ve Nasıl Olmalı*. (E. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2020). *Poetik ve Politik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demir, B., & Demir, M. (2021). Girişimci Üniversite Bağlamında Vakıf Üniversitelerine Bir Bakış. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 178-195.
- Demir, M. (2016). *Yorumsamacı Perspektiften Türkiye'de Akademisyen Kimliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Derrida, J. (2017). Mochlos; ya da Fakültelerin Çatışması. *FelsefeLogos*, 23-47.
- Dietz, T. (2013). Bringing values and deliberation to science communication. *PNAS*, 14081-14087.
- Direk, Z. (2016). Üniversitenin Dönüşümü ve Stimmung Sorunu. B. Mügen, Ç. Topal, & E. Yıldırım içinde, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim* (s. 139-148). İstanbul: İletişim.

- Donoghue, F. (2008). *The Last Professors*. 2008: Fordham University Press.
- Dowling, E. (2014). Bilişsel Kapitalizmin Pedagojisi: Eleştirel Öznenin Sorgulanması. M. Peters, & E. Bulut içinde, *Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek* (G. Yavuz, Çev., s. 271-290). Ankara: NotaBene.
- Dölen, E. (2010). *Türkiye Üniversite Tarihi-Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dönmez, F. (2011). Eğitim Mücadelesinin Ekonomi Politiği. D. Öz, F. Dönmez, & Y. Bürkev içinde, *Gerçek, Yıkıcı ve Yaratıcı*. Ankara: NotaBene27-50.
- Dumenil, G., & Levy, D. (2015). *Büyük Yol Ayrımı: Neoliberalizme Son Noktayı Koymak*. (A. Gür, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Dursun, Ç. (2010). Dünyada Bilim Devletisinin Gelisimi ve Farklı Yaklaşımlar: Toplum İçin Bilimden Toplumda Bilime*. *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*, 1-31.
- Dursun, O. (2018). Bilim Gazeteciliğinde Popülaritenin ve Pozitif Bilimlerin Hegemonyası. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, s. 83-114.
- Dzisah, J. (2007). Institutional Transformations in the Regime of Knowledge Production: The University as a catalyst for the Science-Based Knowledge Economy. *Asian Journal of Social Science by Brill*, 126-140.
- Eğilmez, M. (2015, 08 25). <https://www.mahfiegilmez.com>. <https://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> adresinden alındı
- Ekinci, E., Türkkaş Anasız, B., & İliman Püsküllüoğlu, E. (2018). Yükseköğretim Modelleri ve Türkiye Yükseköğretim Modelinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 778-791.
- Entin, J. (2005). Contingent Teaching, Corporate Universities, and the Academic Labor Movement. *The Radical Teacher, University of Illinois Press*, 26-32.
- Erbaş, H. (2016). Moderninden Anti-Moderne Bilim: Türkiye Örneğinde "Sosyal Bilimin Krizi" ve Sonrası. B. Mügen, Ç. Topal, & E. Yıldırım içinde, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim* (s. 95-137). İstanbul: İletişim.
- Ercan, F. (1998). *Eğitim ve Kapitalizm*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Ercan, F. (1999). Neo-Liberal Eğitim Ekonomisi: Eleştirel Bir Çerçeve Denemesi". F. Ercan, F. Alpkaya, & T. Demirer içinde, *Eğitim: Ne İçin? Üniversite: Nasıl? YÖK Nereye?* (s. 49/94). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Ercan, F. (2011). Ölçerim, Ölçebilmek İçin Biçimlendiririm, Biçimlendiğinde Standartlaşmışsındır. Stan. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 361-388). İstanbul: SAV Yayınları.
- Erdem, A. (2006). Dünyada Yükseköğretimin Değişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 299-314.
- Erdem, A. (2013). Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetimsel Açından Yaklaşım. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 97-107.

- Erdem, F. (2004). Türkiye'de Devlet-Üniversite İlişkisinin Tarihsel-Siyasal Analizi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 181-215.
- Erdil, E., Akçomak, S., Pamukçu, M., & Erden-Topal, Y. (2/13). Değişen Üniversite-Sanayi İşbirliğinde Üniversite Örgütlenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 95-127.
- Erdoğan, S., & Kutlu, D. (2017). A. Makal, & A. Çelik içinde, *Zor Zamanlarda Emek* (s. 65-112). Ankara: İmge Yayınları.
- Ergur, A. (2003). Üniversitenin pazarla bütünleşmesi sürecinde akademik dünyanın dönüşümü. *Toplum ve Bilim*, 183-216.
- Ergur, A. (2016). Her Yemeğe Sos Bolonez! Bilimsel Etkinliğin Kapitalist Girişime Dönüşmesi Sürecinde Disiplinler Standartlaşması. B. Mügen, Ç. Topal, & E. Yıldırım içinde, *Paylaşımlar Üniversite, Bilgi, Üretim* (s. 149-169). İstanbul: İletişim.
- Etzkowitz, H. (2003). The European entrepreneurial university: an alternative to the US model. *Industry and Higher Education*, 325-335.
- Evans, G. (2007). *Akademisyenler ve Gerçek Dünya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Evans, M. (2014). Liberal values at a time of neo-liberalism. *Arts & Humanities in Higher Education*, 17-23.
- Evans, M. (2014). Liberal values at a time of neo-liberalism. *Arts & Humanities in Higher Education*, 17-23.
- Ferrer, F. (2014). *Özgür Eğitim, Modern Okulun Kökenleri*. (H. Şahin, Çev.) İstanbul: Pales Yayınları.
- Fırat, M. (2020). Tekno-Bilim ve Üniversitelerin Dönüşümü. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 64-67.
- Fisher, M. (2009). *Capitalist Realism*. London: Zero Books.
- Flew, T. (2012). Michel Foucault's The Birth of Biopolitics and contemporary neo-liberalism debates. *Thesis Eleven*, 44-65.
- Florida, R. (2011). *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor*. (Z. Kökkaya Chalar, Çev.) İstanbul: MediaCat.
- Florida, R. (2011). *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor*. İstanbul: MediaCat.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*. (V. Urhan, Çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2014). Özne ve İktidar. M. Foucault içinde, *Özne ve İktidar, Seçme Yazıları 2* (O. Akınbay, Çev., Cilt 4. Basım, s. 57-82). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2014). Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru. M. Foucault içinde, *Özne ve İktidar, Seçme Yazılar 2* (O. Akınbay, Çev., Cilt 4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015a). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015a). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (A. Tayla, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Francis, M. A. (2018). Defending academic freedom: Arts and Humanities research as constrained writing. *Arts and Humanities in Higher Education*, 1-18.
- Freedman, J. (2020). Rektörler ve Mütevelli Heyeti. R. Ehrenberg içinde, *Akademik Yönetimi* (H. Küçük, & S. Camdereli, Çev., s. 21-41). İstanbul: Küre Yayınları.
- Freire, P. (2019). *Kültür İşçileri Olarak Öğretmenler*. İstanbul: Yordam.
- Friedman, M. (2017). *Kapitalizm ve Özgürlük*. (N. Himmetoğlu, & D. Erberk, Çev.) İstanbul: Eksi Kitaplar.
- Fuchs, C. (2014). *Social Media a critical introduction*. London: SAGE Publications.
- Gallino, L. (2012). *Küreselleşme ve Eşitsizlik*. (D. Kundakçı, Çev.) Ankara: Dost.
- Galloway, A., & Thacker, E. (2007). *The Exploit, A Theory of Networks*. London: University of Minnesota Press.
- Gasset, J. (1998). *Üniversitenin Misyonu*. (N. Işık, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gelmez Burakgazi, S. (2017). Kritik ,Olaylar, Politik Dokümanlar, Raporlar ve Araştırmalar Işığında Türkiye'de Bilim İletişimi. *Selçuk İletişim Fakültesi Dergisi*, 232-261.
- Gerçek, R. (2017). *Türkiye Aydınlanmasında Üniversite Kapısı*. İstanbul: Ulak Yayınları.
- Gezer, E. (2020). *Akademisyenlerde Stres, Depresyon ve Tükenmişlik*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Gibb, A., Haskins, G., & Robertson, I. (2013). Leading the Entrepreneurial University: Meeting the Entrepreneurial Development Needs of Higher Education Institutions. A. A., & E. B içinde, *Universities in Change*, (s. 9-45). New York: Springer.
- Gill, R. (2009). Breaking the silence: The hidden injuries of neo-liberal academia. *School of Arts & Humanities Department of Culture, Media & Creative Industries*, 2-21.
- Gill, R. (2014). Academics, Cultural Workers and Critical Labour Studies. *Journal of Cultural Economy*, 12-30.
- Giroux, H. (2000). "Towards a Postmodern Pedagogy". L. Calhoon içinde, *From Modernism to Postmodernism* (s. 687-697). Malden: Blacwell.
- Giroux, H. (2009, Ağustos 17). The Rise of the Corporate University. *Cultural Studies*, s. 1-27.
- Giroux, H. (2014). *Eğitimde Kuram ve Direniş*. (S. Demiralp, Çev.) Ankara: Dost.
- Giroux, H. (2016). *Toplumsalın Alacakaranlığı*. Ankara: Dost.
- Giroux, H. (2017). Demokrasinin Krizi, Hortlayan Otoriterlik ve Yükseköğretimin Geleceği. *Felsefe Logos*, 7-22.
- Giroux, H. A. (2009, Ağustos 17). Democracy's Nemesis The Rise of the Corporate University. *Cltural Studies-Critical Methodologies*, s. 1-27.
- Goff, X. L. (2020). *Ortaçağda Entelektüeller*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gorz, A. (2014). *Yaşadığımız Sefalet*. (N. Tural, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

- Göktürk, A. (2011). Üniversite ...! Mi? Yoksa Akademisyen Romantizmi mi? Yok, F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 223-238). İstanbul: SAV Yayınları.
- Guattari, F., & Alliez, E. (2017). Kapitalist Sistemler, Yapılar ve Süreçler. *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler* (s. 51-76). içinde Ankara: Dipnot.
- Guzmán-Valenzuela, C. (2016). Unfolding the meaning of public(s) in universities: toward the transformative university. *Higher Education by Springer*, 667-679.
- Gülbak, O. (2020). Öğretim Üyeleri Perspektifinden Araştırma Üniversitesi Girişimi: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 124-130.
- Günay, D. (2019). *Üniversite Felsefesi*. İstanbul: BüyüyenAY Yayınları.
- Günay, D. (2019a). *Türkiye'nin Üniversite Sorunu*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Gündüz, M. (2013). Akademiye Anımsamak: Anılarda Üniversite Sorunları ve Eleştiriler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 16-26.
- Gür, B. S. (2016). *Egemen Üniversite*. İstanbul: EDAM Yayınları.
- Gürsoy, M. (2018). *Multiversite, Kentsel Gelişmeye Yönelik İşlevleriyle Üniversite*. Ankara: Gece Akademi.
- Gürüz, K. (2020). *Medrese v. Üniversite*. İstanbul: Kalkedon.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Habermas, J. (2017). Üniversite İdeası-Öğrenme Süreçleri. *FelsefeLogos*, 49-63.
- Hahendahl, P. (2005). The Future of the Research University and the Fate of the Humanities. *Cultural Critique*, 1-21.
- Hall, G., & Birchall, C. (2013). *Yeni Kültürel Çalışmalar*. (O. Kartal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Han, B.-C. (2019). *Eros'un İstirabı*. (Ş. Öztürk, Çev.) İstanbul: Metis.
- Han, B.-C. (2020). *Psikopolitika*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Hanley, L. (2006). Academic Capitalism in the New University. *The Radical Teacher, University of Illinois Press*, 3-7.
- Hardt, M., & Negri, A. (2011a). *Çokluk*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M., & Negri, A. (2011b). *Ortak Zenginlik*. İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M., & Negri, A. (2019). *Meclis*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (2012). Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm. *2(2)*, 67-88.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hayek, F. (1945). use of knowledge in society. *American Economic Review*, 519-530.
- Hayek, F. (1937, Mart 1). <https://www.jstor.org/stable/pdf/2548786.pdf?refreqid=excelsior%3A06e93e4336f47e7>

62af17c0617617c62&ab_segments=&origin=. https://www.jstor.org/stable/pdf/2548786.pdf?refreqid=excelsior%3A06e93e4336f47e762af17c0617617c62&ab_segments=&origin= adresinden alındı

- Hayek, F. (2018). *Kölelik Yolu*. (A. Yayla, & Y. Arsan, Çev.) İstanbul: Liberta Yayınları.
- Hayırlı, O. (2018). *Akademisyen Evlilikleri*. Ankara: Gece Yayınları.
- Henkel, M. (2005). Academic Identity and Autonomy in a Changing Policy Environment. *Higher Education by Springer*, 155-176.
- Hill, D. (2016). *Eleştirel Eğitim ve Marksizm*. (N. Korkmaz, Çev.) İstanbul: Kalkedon.
- Hirschman, A. (2013). *Gericiliğin Retoriği*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Holden, T. (2018). Şeyleşme ile Tanıma Arasında Öznelerarasılık. *Cogito*(91), 44-71.
- Hong, W., & Walsh, J. (2009). For Money or Glory? Commercialization, Competition, and Secrecy in the Entrepreneurial University. *The Sociological Quarterly*, 145-171.
- Houghton, E. (2019). Becoming a neoliberal subject. *ephemera, theory and politics in organisation*, 615-626.
- Huws, U. (2018). *Küresel Dijital Ekonomide Emek*. İstanbul: Yordam.
- İnal, K. (2018). AKP'nin Eğitim Politikası: Türkiye'de Toplumsal Eğitimin Çöküşü. K. İnal, & G. Akkaymak içinde, *Türkiye'de Eğitimin Neoliberal Dönüşümü* (s. 35-49). Ankara: TÖZ yayınları.
- İnam, A. (2007). Üniversite Üzerine 2 Soru. *Cumhuriyet Bilim Teknoloji*, s.12.
- İnci, O. (2021). *Medreseleşen Üniversiteler Mollalaşan Akademisyenler*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- İnsel, A. (2003). Bir zihniyet tarzı olarak YÖK. *Toplum ve Bilim*, 72-80.
- İşıklı, A. (2011). *Neoliberalizm ve 3. Dünya Savaşı*. İstanbul: Kırmızıkeçi.
- Ivancheva, M., Lynch, K., & Keating, K. (2019). Precarity, gender and care in the neoliberal academy. *Centre for Higher Education Studies*, 448-462.
- James, V. (2020). Science Communication Efforts and Identity at Popular Culture Conventions. *Science Communication*, 1-24.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin KOLitOrel Mantığı*. (N. Plümer, & A. Gölcü, Çev.) Ankara: Nirengi.
- Jankowskia, N., & Provezisa, S. (2012). Neoliberal Ideologies, Governmentality and the Academy: An examination of accountability through assessment and transparency. *Educational Philosophy and Theory*, 475-487.
- Kant, I. (2020). *Eğitim Üzerine Düşünceler*. (Ç. Döşoğlu, Çev.) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kant, I. (2021). *Fakültelerin Çatışması*. (M. Albayrak, Çev.) İstanbul: Fol Kitap.
- Kant, I. (2021). *Immanuel Kant*. (M. Albayrak, Çev.) İstanbul: FOL Yayınları.
- Kant, I. (2023). *Aydınlanma Nedir?* (M. Albayrak, Çev.) İstanbul: Albaraka Yayınları.

- Karaca, S. (2016). Ortega y Gasset Düşüncesinde Üniversite Sorunu ve Kültür Eğitimi. *International Journal of Humanities and Education*, 154-176.
- Karakuş, R. (2006). Mehmet İzzet'in "Fikirde Adem-i Merkeziyet" Makalesinin Düşündürdükleri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 67/75.
- Kauppinen, I. (2012). Towards transnational academic capitalism. *Higher Education by Springer*, 543-556.
- Kavas, A. (2021). *Üniversite ve Akademisyen*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kaynar, M., & Parlak, İ. (2005). *Her "İl"e Bir Üniversite*. Ankara: Paragraf Yayınları.
- Keane, J. (2021). *Yeni Despotizm*. (İ. Çekem, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Kepenek, E. (2020). Yaratıcı Endüstrileri ve Girişimci Üniversiteler İlişkisi: Dijital Oyun Sektörü Üzerinden Bir İnceleme. *Politik Ekonomik Kuram*, 141-169.
- Kerr, C. (2001). *The Uses of the University*. California: University of California Press.
- Keskin, N. (2014). Toplumsal Sorunlar ve Üniversite. *Toplum ve Demokrasi*, 121-141.
- Kezar, A., Tom, D., & Scott, D. (2019). *The Gig Academy*. Baltimore,: Johns Hopkins University Press.
- Kılıç, M. (2013). dinamikleri, Akademinin Sosyolojisine Dair Bir Derkenar: Akademia'nın sosyo-Psikolojik. *Yükseköğretim Dergisi*, 30-39.
- Koşar, A. (2017). Gerçeklikte Israr Çağrısı. A. Koşar içinde, *Maddi Olmayan Emek Teorisi* (s. 11-21). İstanbul: Kor.
- Koşar, A. (2017). Maddi Olmayan Emek Teorileri: Marx'a Dayanan Eleştirel Bir Bakış. A. Koşar içinde, *Marx'ta "Maddi Olmayan Emek" Kavramının Bağlamı* (s. 97-113). İstanbul: Kor.
- Kulkarni, P. (2013). Rethinking "Science" Communication. *Issues in Science and Technology*, 25-29.
- Kurt, Ü., & Yavuz, M. (2013). Üniversite-Sanayi İşbirliği: Dünü, Bugünü, Geleceği. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 50-57.
- Kurtoğlu, M. (2017). Küresel Bilgi Ekonomisi ve Üniversite (ideası)! *FelsefeLogos*, 109-118.
- Kurtoğlu, M. (2019). Yükseköğretimde Kurumsal Çeşitlilik: Türkiye ve Alternatif Üniversite İdeaları. M. Kurtoğlu içinde, *Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler* (M. Kurtoğlu, Çev., s. 63-98). İstanbul: NotaBene.
- Kurul, N. (2010). Türkiye Üniversitelerinde 1980 Sonrası Dönem: İnsanın Özgürleşmesi Amacından Akademik Kapitalizme Geçişin Öyküsü. *Bilim ve Gelecek*, 1-21.
- Kurul, N. (2018). AKP Yönetimi Altında Türkiye: Kamu Bütçesine ve Eğitim Finansmanına Neoliberal Müdahaleler. K. İnal, & G. Akkaymak içinde, *Türkiye'de Eğitimin Neoliberal Dönüşümü* (s. 101-112). Ankara: TÖZ yayınları.
- Lazzarato, M. (2015). *Göstergeler ve Makineler*. (F. N. Demirci, Çev.) İstanbul: Otonom Politika.
- Lazzarato, M. (2016). *Göstergeler ve Makineler Kapitalizm ve Öznellik Üretimi*. (F. Demirci, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- Lazzarato, M. (2017). A. Pendakis, J. Diamati, N. Brown, J. Robinson, & I. Szeman içinde, *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler* (S. Göbelez, & S. Özer, Çev., s. 139-160). Ankara: Dipnot.
- Lazzarato, M. (2018). <http://www.demokratikmodernite.org/biyopolitika-ve-biyoekonomi-bir-cokluk-politikasi/>. 05 21, 2018 tarihinde <http://www.demokratikmodernite.org>: <http://www.demokratikmodernite.org/biyopolitika-ve-biyoekonomi-bir-cokluk-politikasi/> adresinden alındı
- Lea Calvert, E., & Gary, M. (2012). Rethinking Plagiarism in the Digital Age. *International Literacy Association*, 35-44.
- Lemke, T. (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. (U. Özmakas, Çev.) Ankara: Pharmakon.
- Lemke, T. (2016). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Yönetimsellik Çözümlemesi*. (Ö. Karlık, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Levy, D. (2006). Market University? *Comparative and International Education Society*, 113-124.
- Lohmann, S. (2020). Üniversite İçin Darwinci Tıp. R. Ehrenberg içinde, *Akademik Yönetimi* (H. Küçük, & R. Çamdereli, Çev., s. 91-111). İstanbul: Küre Yayınları.
- Lorenz, C. (2012). If You're So Smart, Why Are You under Surveillance? Universities, Neoliberalism, and New Public Management. *Critical Inquiry*, 599-629.
- Macfarlane, B. (2019). The neoliberal academic: Illustrating shifting academic norms in an age of hyper-performativity. *Educational Philosophy and Theory*, 1-11.
- Mahcupyan, E. (2011). Kemalizm, Pozitivizm ve İktidar Devlet-Ulema İlişkilerinde Modern Durum. *Doğu-Batı*, 107-125.
- Maisuria, A., & Helmes, S. (2020). *Life for the Academic in the Neoliberal University*. New York: Routledge.
- Marazzi, C. (2010). *Sermaye ve Dil*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marazzi, C. (2014). *Sermaye ve Duygular*. (M. Çelik, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Marazzi, C. (2014). *Sermayenin Komünizmi*. (D. Kundakçı, Çev.) İstanbul: Otonom Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınbay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Ankara Bilim-Sanat Yayınları.
- Martin, V. (2017). Citizen Science as a Means for Increasing Public Engagement in Science: Presumption or Possibility? *Science Communication*, 1-27.
- Marx, K., & Engels, F. (2010). *Marx & Engels Collected Works* (Cilt 34). Lawrence & Wishart.
- Maters, L. (2007). *Akademik Düşmanları*. (M. Özbek, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Mautner, G. (2005). The Entrepreneurial University: A discursive profile of a higher education buzzword. *Critical Discourse Studies*, 95-120.
- Means, A. (2014). Biyopolitik Ekonomide Bir Eğitim Sorunsalı Olarak Yaratıcılık. M. Peters, & E. Bulut içinde, *Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek* (E. Güzel, Çev., s. 291-314). Ankara: NotaBene.

- Mets, T. (2009). Creating business model for commercialization of university research. *Management of Organizations: Systematic Research*, 83/94.
- Meyer, G. (2018). *Science Communication Challenge*. New York: Anthem Press.
- Meyer, G. (2018). *The Science Communication Challenge*. London: Anthem Press.
- Mill, J. S. (2021). *Üniversiteler Üzerine*. (E. Gider, & B. Timur, Çev.) İstanbul: Fihrist Yayınları.
- Mızıkacı, F. (2019). *Türkiye'de Yükseköğretim*. İstanbul: Pedagoji.
- Montesinos, P., Miguel Carot, J., Martinez, J.-M., & Mora, F. (2008). Third Mission Ranking for World Class Universities: Beyond Teaching and Research. *Higher Education in Europe*, 259-271.
- Moran, J. (1998). Cultural Studies and Academic Stardom. *International Journal of Cultural Studies*, s. 67-82.
- Morrish, L. (2017). Academic Freedom and the Disciplinary Regime in the Neoliberal University. S. Dawes, & L. Marc içinde, *Neoliberalism in Context* (s. 235-254). Cham,: palgrave, macmillan.
- Naidoo, R., & Whitty. (2013). Students as Consumers: Commodifying or Democratising Learning? *International Journal of Chinese Education*, 212-240.
- Nalbantoğlu, H. (2003). Üniversite A.S.de bir 'homo academicus': "ersatz" yuppie akademisyen*. *Toplum ve Bilim*, 7-42.
- Nalbantoğlu, H. (2009). *Arayışlar, Bilim, Kültür, Üniversite*. İstanbul: İletişim.
- Nalbantoğlu, H. (2009). *Arayışlar, Bilim, Kültür, Üniversite*. İstanbul: İletişim.
- Nalbantoğlu, H. (2009). *Arayışlar, Bilim, Kültür, Üniversite*. İstanbul: İletişim.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2003). Üniversite A.S.de bir 'homo academicus': "ersatz" yuppie akademisyen*. *Toplum ve Bilim*, 7-42.
- Narin, Ö. (2011). Bilim ve Eğitimin Metalaşması Karşısında: Uçuruma Bakan Üniversiteler. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 239-251). İstanbul: SAV Yayınları.
- Navarro, V. (2007). Globalization, Neoliberalism, Health Inequalities, and Quality of Life. *International Journal of Health Services*, 47-62.
- Negri, A. (2005). Arkeoloji ve Proje: Kitleleşen İşçiden Toplumsal İşçiye. P. Virno, M. Hardt, H. Cleaver, M. Angelis, M. Carolis, & C. Vercellone içinde, *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika* (S. Göbelez, & S. Özer, Çev.). İstanbul: Otonom.
- Negri, A. (2005). Kitleleşen İşçiden Toplumsal İşçiye. S. Göbelez, & S. Özer içinde, *İtalya'da Radikal Düşünce* (S. Göbelez, Çev.). İstanbul: Otonom.
- Negri, A. (2014). Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu. M. Peters, & E. Bulut içinde, *Bilişsel Kapitalizm, Eğitim ve Dijital Emek2014* (O. Kartal, Çev., s. 11-30). Ankara: NotaBene.
- Oakeshott, M. (2013). Üniversite Fikri. *Muhafazakar Düşünce*(35), 121-131.

- Okçabol, R. (2007). *Yükseköğretim Sistemimiz*. Ankara: Ütopya.
- Okçabol, R. (2011). AKP ve Gerici Eğitim. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 341-360). İstanbul: SAV Yayınları.
- Okçabol, R. (2013). *AKP İktidarında Eğitim*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Okçabol, R. (2014). *Eğitimin Piyasallaştırılması*. Ankara: Eğitim-İş Kültür Yayınları.
- Ökmen, M., & Bal, V. (2013). Üniversite Yönetimlerinin Giriflimci Üniversite Kavramına İlişkin Görüşler. *Yükseköğretim Dergisi*, 70-81.
- Önder, İ. (2011). Üniversite Özerkliği, Bilimsel Özgürlük ve Demokrasi. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 177-195). İstanbul: SAV Yayınları.
- Önder, İ. (2014). Üniversite Üzerine Biraz Eğilelim1. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 1-6.
- Önen, S. (2015). Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Akademisyenlerin Çalışma Koşulları: İstanbul Örneği. S. Değirmencioglu, & K. İnal içinde, *Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler* (s. 193-214). İstanbul: Ayrıntı.
- Özbek, M. (1991). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim.
- Özbudun, S. (2011). Üniversitelerde "Başkalaşım" ve Aydınlar. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 87-92). İstanbul: SAV Yayınları.
- Özbudun, S., & Demirer, T. (2006). *Eğitim, Üniversite YÖK ve Aydınlar*. Ankara: Ütopya.
- Özcan, D., & Çakır, H. (2016). Üniversite-Toplum, Devlet, Piyasa/Sermaye İlişkileri Bağlamında Üniversite Özerkliği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 31-40.
- Özcan, D., & Çakır, H. (2016). Üniversite-Toplum, Devlet, Piyasa/Sermaye İlişkileri İlişkileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 31-40.
- Özdemir, İ. (2021). Bilim İletişimi. Ç. Dursun, & O. Dursun içinde, *Bilim İletişimi* (s. 101-134). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özdemir, İ. (2022). *Kişisel Gelişim, Neoliberal İletişim ve İnsan Anlayışı*. Annkara: Doğu-Batı Yayınları.
- Özdemir, Ş., & Koçer, D. (2020). 21. Yüzyılda Türkiye'nin Bilim İletişimi Uygulamaları Üzerine Bir Çalışma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 373-392.
- Özgün, Y. (2011). Bologna Süreci Derken? F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 389-412). İstanbul: SAV Yayınları.
- Özmkas, U. (2012). Foucault: İktidardan Biyoiktidara. *Cogito(70-71)*, 53-81.
- Özsoy, S. (2011). Bilginin Metalaşma Süreci: "Eğitimdeki Yapısal Dönüşüm"e İlişkin Bazı Çıkarımlar. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 121-142). İstanbul: SAV Yayınları.
- Özüğurlu, M. (2011). YÖK ve Üniversiteler Üzerine Kısa Notlar. F. Ercan, & S. Korkrusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 253-260). İstanbul: SAV Yayınları.

- Parker, M., & Jary, D. (1995). The McUniversity: Organization, Management and Academic Subjectivity. *Organization*, 319-338.
- Pelikan, J. (2015). *Üniversite Fikri*. (C. Orhan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Penpece, D. (2014). *Yükseköğretim Kurumlarında Pazarlama*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Peters, M. (2007). *Knowledge Economy, Development and the Future of Higher Education*. Rotterdam and Taipei: : Sense Publishers.
- Peters, M. A. (2019). Klasik Politik Ekonomi ve Yeni Bilgi Ekonomisinde Üniversitelerin Rolü. M. Kurtoğlu içinde, *Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler* (M. Kurtoğlu, Çev., s. 115-135). İstanbul: NotaBene.
- Peters, M., & Besley, T. (2008). *Thesis Eleven*, 88-105.
- Polanyi, K. (2016). *Büyük Dönüşüm*. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Powers, J. (2003). Commercializing Academic Research: Resource Effects on Performance of University Technology Transfer. *The Journal of Higher Education*, 26-50.
- Pusser, B., & Marginson, S. (2019). Balçıkla Sıvanmış Güneş Yükseköğretimde İktidar, Politika ve Küresel Derecelendirmeler. M. Bastedo içinde, *Yükseköğretimin Örgütlenmesi* (E. Saraçoğlu, Çev., s. 113-151). İstanbul: Küre Yayınları.
- Raunig, G. (2016). *Bilgi Fabrikaları Yaratıcılık Endüstrileri*. (A. Çetinkaya, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Read, J. (2012). Homo Economicus'un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznenliğin Üretimi. *Cogito*(70-71), 82-95.
- Read, J. (2014). *Sermayenin Mikropolitikası*. (A. Temiz, Çev.) İstanbul: Metis.
- Readings, B. (2020). *Üniversite Harabeleri*. (E. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Rhoades, G., & Slaughter, S. (1997). Academic Capitalism, Managed Professionals and Supply-Side Higher Education. *Duke University Press*, 9-38.
- Rhoades, G., Maldonado, A., Ordorika, I., & Velazquez, M. (2004). Imagining Alternativas to Global, Corporate, New Economy Academic Capitalism. *Policy Futures in Education*, 316-329.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun Mcdanoldlaştırılması*. (Ş. S. Kaya, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Robinson, W. (2016). Global Capitalism and the Restructuring of Education: The Transnational Capitalist Class' Quest to Suppress Critical Thinking. *Social Justice/Global Options*, 1-24.
- Rosovsky, H. (2017). *Üniversite, Bir Dekan Anlatıyor*. (S. Ersoy, Çev.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Rossi, A. (2018). Neoliberal Ruhlar. *Cogito*(91), 121-153.
- Ruiz-Mallén, I., Riboli-Sasco, L., Ribault, C., Heras, M., Laguna, D., & Perié, L. (2016). Citizen Science: Toward Transformative Learning. *Science Communication*, 1-12.
- Said, E. (1995). *Entelektüel, Sürgün, Marjinal, Yabancı*. (T. Birkan, Çev.) Ayrıntı: İstanbul.

- Sakıncı, S., & Aybarç Bursalıoğlu, S. (2012). Yükseköğretimde Küresel Bir Değişim: Girişimci Üniversite Modeli. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 92-99.
- Salman, T., Nafstad, H., Blakar, R., & Roen, K. (2016). Making Sense of Neoliberal Subjectivity: A Discourse Analysis of Media Language on Selfdevelopment. *Globalizations*, 32-46.
- Sam, C., & van der Sijde, P. (2014). Understanding the concept of the entrepreneurial university from the perspective of higher education models. *Higher Education by Springer*, 891-908.
- Savul, G. (2018). *Sınıfın Yeni Görünümleri ve Bilişim Sektörü*. Ankara: NotaBene.
- Sayer, S. (2017). Emek Kavramı: Marx ve eleştirmenleri. A. Koşar içinde, *Maddi Olmayan Emek Teorisi* (F. Sarı, Çev., s. 23-51). İstanbul: Kor.
- Scherer, R., & Strauf, S. (2008). Universities and their contribution to regional development. *Transformations in Business and Economics*, 137-151.
- Scheufele, D. (2014). Science Communication As a Political Communication. *PNAS*, 13585-13592.
- Schopenhauer, A. (2018). *Üniversiteler ve Felsefe*. (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: SAY Yayınları.
- Schulze-Cleven, T., Reitz, T., Maesse, J., & Angermuller, J. (2017). The new political economy of higher education: between distributional conflicts and discursive stratification. *Higher Education by Springer*, 795-812.
- Scrimshaw, S. (2019). Science, health, and cultural literacy in a rapidly changing communications landscape. *PNAS*, 7650-7655.
- Sennet, R. (2008). *Karakter Aşınması*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Sennet, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Sezgin, S. (2021). Açık Bilim ve Açık Veri Dinamikleri. Ç. Dursun, & O. Dursun içinde, *Bilim İletişimi* (s. 155-175). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Slaughter, S., & Rhoades, R. (2000). The Neo-Liberal University. *New Labor Forum*, 73-79.
- Standing, G. (2015). *Prekarya ve Yeni Tehlikeli Sınıf*. (E. Bulut, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Standing, G. (2015). *Prekarya ve Yeni Tehlikeli Sınıf*. (E. Bulut, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Süerdem, A. (2021). Yurttaş Bilimi, Katılımcı Bilim Açısından Tanımlar, Kavramlar, Konular. Ç. Dursun, & O. Dursun içinde, *Bilim İletişimi* (s. 137-154). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenay, H., Şengül, M., & Seggie, F. (2020). Türkiye’de Yükseköğretim Çalışmaları: Eğilimler ve Öneriler. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1-13.
- Şengül, M. (2014). Halleri, Türkiye’de Üniversite ile İktidar İlişkileri ve Taşra. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 79-104.
- Şık, B. (2022). Bir Halk Düşmanı Oyunu ve Bir akademisyenin Hikayesi. S. Değirmencioğlu, E. Sevim, & C. Özatalay içinde, *Üniversitede Direniş ve Dayanışma* (s. 273-293). İstanbul: NotaBene Yayınları.

- Şimşek, M. (2019). *Tartışmaların Odağındaki Kurumu, ÜNİVERSİTE*. İstanbul: ALFA Yayınları.
- Tate, N. (2021). *Ne İçin Eğitim*. İstanbul: Çizgi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2003). Dünyada ve Türkiye'de Üniversite Üzerinde Konuşmanın Değişik Yolları. *Toplum ve Bilim*, 123-163.
- Tekeli, İ. (2010). *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye İçin Eğitim Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekerek, T. (2023). *Taşra Üniversiteleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, S. (2003). Üniversite ideasını yeniden düşünmek: Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversitenin geleceği. *Toplum ve Bilim*, 144-163.
- Telli Yamamoto, G. (2020). Girişimci Yenilikçi Üniversite. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 44-48.
- Temelli, S. (2009). *Neoliberal Zamanda Aşınma*. İstanbul: Kalkedon.
- Tetchler, U. (2019). *Yükseköğretim İçin Yeni Zorluklar ve Yükseköğretim Araştırmalarının Geleceği*. (M. Kurtoğlu, Çev.) İstanbul: NotaBene.
- Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. Ankara: İmge Yayınları.
- Toprak, M., Bayraktar, Y., Erdoğan, A., Kolat, D., & Şengül, M. (2021). Yeni Nesil Üniversite: Bir Model Önerisi. *Yükseköğretim Dergisi*, 344-362.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Cogito: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuna, S., & Arslanoğlu, O. (2022). *Bilime Dokunmak, Bilim İletişimi El Kitabı*. İstanbul: Abaküs.
- Tunalı, H., & Toprak, B. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Üniversite Sanayi İşbirliği ve Yenilikçi Üretim1. *Siyaset, Ekonomi ve >Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 237-257.
- Türken, S., Nafstad, H., Blakar, R., & Roen, K. (2015). Making Sense of Neoliberal Subjectivity: A Discourse Analysis of Media Language on Self-development. *Journal of Globalizations*, 32-46.
- Uzunyayla, F., & Ercan, F. (2011). Türkiye'de Eğitim Sistemine Yönelik Yeni Talepler ve Yeni Aktörlere Sınıfsal Bir Yaklaşım. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 197-221). İstanbul: SAV Yayınları.
- Üçer, H. (2003). Anywhere out of the world. *Toplum ve Bilim*, 311-318.
- Ünal, I. (2011). Yükseköğretim Finansmanı: Neoliberal "Çözüm" ve Tehditler. F. Ercan, & S. Korkusuz Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 93-120). İstanbul: SAV Yayınları.
- Välimala, J., & Hoffman, D. (2008). Knowledge Society Discourse and Higher Education. *Higher Education by Springer*, 265-285.
- Vatanserver, A., & Gezici Yalçın, M. (2016). *Ne Ders Olsa Veririz*. İstanbul: İletişim.

- Vergin, N. (2011). Bilim Camiası ve Tanınma İsteği. *Doğu_batı*, 43-62.
- Virno, P. (2013). *Çokluğun Grameri*. (V. Kocagül, & M. Çelik, Çev.) İstanbul: Otonom.
- Woodman, C. (2016). Neo-liberalism, authoritarianism and resistance. *Prometheus, Pluto Ournals*, 39-48.
- Yalçıntaş, M. (2014). Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etikleri: Teknopark İstanbul Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 83-106.
- Yamamoto, G. (2018). Türkiye’de Yükseköğretim Sistemi Üzerine Düşünceler. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 132-138.
- Yelkenli, M. (2010). *Yalanın Egemenliği*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Yi-Fan Su, L., Cacciatore, M., Scheufele, D., Brossard, D., & Michael, A. (2014). Inequalities in Scientific Understanding: Differentiating Between Factual and Perceived Knowledge Gaps. *Science Communication*, 352-378.
- Yıldırım, E. (2000). İktidar, Üniversite ve Aydınlar. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-11.
- Yıldırım, E. (2000). İktidar, Üniversite ve Aydınlar. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-11.
- Yıldırım, E. (2016). Öznesi Olmayan Bili veya Malumat Çağında Bilmek yahut Bir Mesele de Bu! B. Mügen, Ç. Topal, & E. Yıldırım içinde, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim* (s. 301-333). İstanbul: İletişim.
- Yıldırım, E. (2016). Öznesi Olmayan Bili veya Malumat Çağında Bilmek yahut Bir Mesele de Bu! B. Mügen, Ç. Topal, & E. Yıldırım içinde, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim* (s. 301-333). İstanbul: İletişim.
- Yıldırım, E. (2017). Postmodern Durum ve Bilgi. *FelsefeLogos*, 99-107.
- Yıldız, O. (2019). Girişimci Üniversite’nin Kavramsal Çerçevesi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 25-34.
- Yıldız, O. (2019). Girişimci Üniversite’nin Kavramsal Çerçevesi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 25-34.
- Yılmaz, L. (2016). Daimon'un Peşinde: Eleştiri, Aydın(lanma) ve Dostluk Kavramlarını Şimdi’de Düşünmek. B. Mügen, Ç. Topal, & E. Yıldırım içinde, *Paylaşımlar, Üniversite, Bilgi, Üretim* (s. 249-274). İstanbul: İletişim.
- YÖK. (2022, 03 25). <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/arastirma-universiteleri-ile-toplanti.aspx>.
- Yücebalkan, B., Kanbak, A., & Güvenç, D. (2010). Akademik Kapitalizm Örneği Üniversitelerde Akıllı Kart Uygulaması. 5. *Karaburun Bilim Kongresi*. İzmir.

Ek 1: ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

NHACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 01/07/2024

Tez Başlığı: Neo Liberal Öznenin İnşası Olarak Türkiye'de Yükseköğretim Ekosistemi ve Akademisyenler

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 339 sayfalık kısmına ilişkin, 01/07/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler**:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Murat Özdemir

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Murat ÖZDEMİR	
	Öğrenci No	N19148671	
	Enstitü Anabilim Dalı	İletişim Bilimleri Anabilim Dalı	
	Programı	İletişim Bilimleri	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Ahmet Serhat KAYMAS

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.
**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF COMMUNICATION SCIENCES	
Date: <u>01</u> ./07/2024	
Thesis Title (In English): Higher Education Ecosystem And Academics In Turkey As The Construction of Neo-Liberal Subject	
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 01/07/2024 for the total of 339 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 14 %.	
Filtering options applied**:	
1. ☐ Approval and Declaration sections excluded	
2. ☒ References cited excluded	
3. ☐ Quotes excluded	
4. ☒ Quotes included	
5. ☒ Match size up to 5 words excluded	
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
I respectfully submit this for approval.	
Murat Özdemir	

Student Information	Name-Surname	Murat ÖZDEMİR	
	Student Number	N19148671	
	Department	Communication Sciences	
	Programme	Communication Sciences	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Ahmet Serhat KAYMAS

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

Ek 2: ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Tarih: 04/01/2023 14:33
Sayı: E-35853172-300-00002608713
00002608713

Sayı : E-35853172-300-00002608713
Konu : Murat ÖZDEMİR Hk. (Etik Komisyon İzni)

4.01.2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 12.12.2022 tarihli ve E-12908312-300-00002565582 sayılı yazınız.

Enstitünüz İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencilerinden **Murat ÖZDEMİR**'in **Doç. Dr. Ahmet Serhat KAYMAS** danışmanlığında hazırladığı “**Neo Liberal Öznenin İnşası Olarak Türkiye'de Yükseköğretim Ekosistemi ve Akademisyenler**” başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **27 Aralık 2022** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: DBEF8ACB-8186-48F1-9ED1-C44E1FDF8EF

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik
Ağ: www.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992
Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

Bilgisayar İşletmeni

Telefon: .

